Z. Ornea

Anii treizeci

Extrema dreaptă românească

CARTEA ROMÂNEASCĂ

Pe copertă: Fostul Magazin General de Paris, Piața Palatului Regal, București
Foto autor: © Tudor Jebeleanu

www.cartearomaneasca.ro

Editura CARTEA ROMÂNEASCĂ
București, Calea Victoriei nr. 133, sect. 1

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ORNEA, ZIGU

Anii treizeci: extrema dreaptă românească / Zigu Ornea; pref. de Marta Petreu. – București: Cartea Românească, 2015
Index

ISBN print: 978-973-23-3121-7
ISBN ePub: 978-973-46-5906-7
ISBN PDF: 978-973-46-5907-4

I. Petreu, Marta (pref.)

821.135.1.09"1930/1940":329(498) Legionar
94(498)"1930/1940"

Printed in ROMANIA

Z. Ornea

Anii treizeci

Extrema dreaptă românească

Ediția a IV-a

Prefață de Marta Petreu

CARTEA ROMÂNEASCĂ
2015

Sumar

Prefață

În 1995, cînd Z. Ornea a publicat *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, problema în discuție, deși destul de aproximativ cunoscută, era deja litigioasă, printre altele datorită apariției în străinătate și apoi în România a eseului *Felix culpa* al lui Norman Manea. Pe-atunci, neconștientizîndu-ne propria ignoranță, ne închipuiam că perioada noastră interbelică a fost fără cusur. În spiritul ei, mărturisirea lui Matei Călinescu, cum că a trebuit să învețe istoria României după ce s-a exilat – „Căci în România comunistă nu se putea afla nimic adevărat despre țară, despre istoria și cultura ei; iar dacă se afla ceva, era cel mai adesea mai rău decît nimic. Măsluirile ideologice oficiale, interdicțiile, invențiile, dogmele, minciunile, jumătățile de adevăr – chiar și pentru cei care nu le credeau și, spre a se apropia de adevăr, le răsturnau – nu indicau decît piste false"[1] –, a fost valabilă pentru mulți dintre noi, care a trebuit să învățăm veritabila istorie a patriei abia după căderea totalitarismului comunist. Ar mai trebui să adaug că voci de mare autoritate ale momentului post-1989 au indus părerea că prioritatea noastră oarecum exclusivă este studierea totalitarismului comunist, din care țara abia ieșise în mod formal. Așa că cercetarea extremei drepte românești nu era socotită de aproape nimeni o urgență – decît, poate, de unii intelectuali români din exil, care, imediat după căderea comunismului, au încercat să avertizeze intelighenția din țară că întoarcerea la trecutul interbelic nu numai că nu este cu putință, dar nici nu este recomandabilă. Iar în efervescența haotică a acelor ani, destui erau tentați să resuscite – de pe pozițiile unui ultranaționalism înțeles, abuziv, ca patriotism – mitul Mareșalului sau pe acela al „purului" Zelea Codreanu.

Extrema dreaptă românească a mai fost pusă la noi în discuție, de pildă imediat după Rebeliunea legionară din ianuarie 1941, dar numai cu una dintre orientările ei, legionarismul: e vorba despre *Pe marginea prăpastiei*, dosar alcătuit din ordinul lui Ion Antonescu pentru a justifica în ochii opiniei publice despărțirea de foștii săi aliați de guvernare. Apoi, în timpul regimului comunist, istoricii, inclusiv cei ai filozofiei, au scris despre acest subiect[2], dar considerabil stînjeniți de gemelitatea dintre cele două extreme; așa că

---

1. Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecții*, ediția a doua, revăzută și adăugită, traducere din limba engleză de Mona Antohi, Polirom, Iași, 2002, p. 12.
2. Îmi amintesc că în timpul studenției mele, în 1977, a fost publicată lucrarea, foarte impresionantă pentru mine, a lui Stelian Neagoe *Triumful rațiunii împotriva violenței (viața universitară ieșană interbelică)*. Existau de asemenea lucrările din anii 1970 ale lui Mihai Fătu și Ion Spălățelu. Mai trebuie să semnalez că simultan cu lucrarea lui Z. Ornea a apărut volumul, limitat ca

evaluarea corectă și completă a fenomenului a fost nu numai perturbată, ci în principiu cu neputință. Este ce recunoaște și Z. Ornea, care s-a oprit din cercetarea interbelicului românesc imediat după publicarea masivului său volum *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (1980, 666 pagini), pentru că, spune el, „era imposibilă comentarea, cum se cuvine, a ideii de totalitarism și partid unic, de democrație parlamentară"; asta, pentru că „extremismele... se aseamănă pînă aproape de identificare"[1].

În mentalul colectiv, în timpul regimului comunist și imediat după căderea lui, perioada interbelică a fost reprezentată, utopic, drept epoca de cea mai mare împlinire a României; ceea ce, la urma urmelor, nu a fost neapărat greșit, căci România interbelică a fost, din punct de vedere teritorial și demografic, „Mare", cuprinzînd și Basarabia, nordul Bucovinei și Cadrilaterul; apoi, din punct de vedere cultural, a cunoscut o înflorire pe cît de accelerată, pe atîta de impresionantă valoric; iar din punct de vedere economic, anul 1938 a rămas de referință pentru orice realizare economică ulterioară. În naivitatea noastră de oameni care am avut acces numai la o istoriografie *ad usum Delphini*, mulți dintre noi am crezut că interbelicul a fost epoca noastră „clasică", ca să folosesc expresia lui E. Lovinescu. Iar despre mișcările de extremă dreaptă, dacă am știut totuși cîte ceva, am crezut că nu mai au nici un fel de importanță.

Pentru cei care au trăit cu iluzia unui timp interbelic cu valoare de model, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* a lui Z. Ornea a avut un efect demitizant major. Cartea a arătat că, departe de-a fi fost paradiziacă, epoca a fost și a unei grave maladii sistemice, maladia extremistă și prototalitară, care n-a lăsat nimic neatins, de la istoria politică la cultură și viață personală. Ba, mai mult, studiul lui Z. Ornea a arătat, cu citate extinse și convingătoare pentru orice cititor de bună-credință, că destui autori care abia începeau să fie recuperați, cum ar fi Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Eliade, Cioran și alții, departe de a fi un model bun la toate – de la profunzimea viziunii metafizice la concretețea soluțiilor politice –, trebuie citiți precaut, fiindcă au fost ideologi sau numai adepți ai extremismului de dreapta. Ceea ce pentru mulți intelectuali români din exil era foarte limpede – și mi-l amintesc, de exemplu, pe I. Negoițescu –, și anume că România postcomunistă nu poate să reia firul istoriei înnodînd pur și simplu cu tradiția interbelică și bazîndu-se pe ideile politice ale intelectualilor interbelici de succes, căci acestea ne-ar duce în celălalt extremism, pentru mulți dintre noi, la începutul anilor 1990, nu era clar deloc.

În principiu, fenomenul ca atare poate fi cercetat și evaluat de pe poziția extremei drepte, de pe aceea a extremei stîngi și, în al treilea rînd, de pe aceea a democrației. Imediat după al Doilea Război Mondial, țările occidentale și-au făcut, în numele democrației, procesul extremei lor drepte și al dezastrului pe care l-a adus. La noi, un *astfel* de proces a fost, prin forța lucrurilor, imposibil pînă după 1989.

Scrisă de pe pozițiile unui democrat, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* este o narațiune calmă și descriptivă, o fenomenologie a extremei

---

arie de investigare, dar despre aceeași perioadă, al lui Leon Volovici *Ideologia naționalistă și „problema evreiască" în România anilor '30.*

1. Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1995, pp. 15, 428.

drepte românești. Cu dinadinsul, autorul a dat multe citate ample, lăsînd textele să vorbească. Convins că „niciunde nu aflăm mărturie mai convingătoare despre peisajul unei epoci decît în publicistica ei"[1], autorul a spus povestea fascismului românesc pe baza prelucrării unei cantități uriașe de informații adunate din presă. În fapt, Z. Ornea a fost primul care a defrișat teritoriul larg – și dificil, aș adăuga, gîndindu-mă la stilul emfatic și imprecis al textelor – al presei interbelice, pentru a descoperi conturul și conținutul extremismului naționalist. Memoriile, colecțiile de documente și acte, apoi cunoașterea istoriei românești cu culisele ei cu tot au completat documentarea și au făcut cu putință scrierea cărții.

Materialul empiric, excesiv de bogat, a fost prelucrat de cercetător pe baza ideilor dominante care au rezultat implicit din texte și, de asemenea, în termenii din epocă: totalitarism, democrație parlamentară, partid unic, pluripartidism, parlamentarism, dictatură, autohtonism, ortodoxism, spirit european, extremă stîngă, extremă dreaptă, raționalism, iraționalism, fascism italian, stat corporatist, hitlerism, legionarism, problema evreiască, antisemitism etc. Există cîteva idei, respectiv cîțiva termeni cărora Z. Ornea le acordă o mai mare valoare explicativă pentru ceea ce s-a întîmplat atunci, cum ar fi naționalismul, autohtonismul și tradiționalismul, refuzul democrației și al raționalismului cartezian ș.a. Există de asemenea o idee apărută încă din timpul Primului Război Mondial, care a circulat obsesiv în toată Europa interbelică cu o mare forță de a coagula spiritele, pe care Z. Ornea o întîlnește în citate și o utilizează în comentariu, fără a-i sesiza, mă tem, importanța explicativă: ideea de revoluție colectivistă contra democrațiilor liberale și individualiste. De obicei, în interiorul unei teme, Z. Ornea prezintă lucrurile într-o ordine mai ales cronologică. Cu virtuozitate de vechi cercetător al ideologiilor/curentelor de idei românești, autorul prezintă inclusiv cîteva polemici între personalitățile extremei drepte; căci, din fericire pentru noi, extrema dreaptă nu a fost un monolit, orientările ei nu s-au coalizat, ci au concurat între ele (exact la fel s-au petrecut lucrurile și la stînga extremă).

Lucrarea lui Z. Ornea nu a epuizat – nu avea cum – fenomenul. În încercarea de a face ordine în materialul empiric foarte bogat și de a nara cît mai coerent povestea vinovată a extremismului nostru naționalist, autorul și-a restrîns aria de cercetare la „orientările" cele mai influente, patru la număr. Capitolele patru și cinci, cele mai bune din această carte fundamentală, expun și analizează activitatea și doctrina lui Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Mihail Manoilescu, apoi, foarte pe larg, fenomenul extremist cel mai original și persistent pe care l-a dat România: mișcarea legionară și Căpitanul ei, Corneliu Zelea Codreanu.

În 1995, capitolele cele mai frapante au apărut a fi acelea despre tînăra generație, cea a străluciților intelectuali Cioran, Eliade, Noica ș.a., care s-a convertit cu entuziasm la extrema dreaptă. (Și e obligatoriu să subliniez că al doilea motiv care l-a făcut pe Z. Ornea să se oprească, la începutul anilor 1980, din cercetarea perioadei interbelice a fost dorința de a nu perturba publicarea și republicarea, atîta cît s-a putut în vechiul regim, a cărților acestora.) Între timp, favorizate chiar de existența cercetării lui Z. Ornea, au

---

1. Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 99.

apărut lucrări monografice, prin natura lucrurilor limitate tematic, însă mai aprofundate, despre vedetele generației '27. Este ceea ce, la urma urmelor, cred că și-ar fi dorit și Z. Ornea însuși.

Publicată la puțin timp după ieșirea României dintr-o lungă perioadă totalitară – din 1938 pînă în 1989 România a ieșit din circuitul democratic și s-a livrat/a fost livrată, pe rînd, experimentului fascist, apoi unui lung experiment al socialismului real după model sovietic –, cartea lui Z. Ornea, în care interbelicii sunt lăsați să vorbească pe limba lor și în cuvintele lor, ne arată chipul criminal și teratogen[1] al extremismului de dreapta; iar în măsura în care extremele coincid, așa cum de altfel demonstrează autorul în capitolul „Ideologiile totalitare și literatura", în care subliniază îngemănarea comunismului și fascismului, și chipul teratogen al comunismului.

La sfîrșitul lecturii, avem imaginea unei epoci în care o parte importantă din lumea românească s-a ridicat, în plin regim democratic, contra democrației și mecanismelor ei (pluripartidism, parlamentarism, drepturi individuale garantate), pledînd pentru dictatură, partid unic, conducător unic, etnicism, xenofobie, antisemitism și alte produse „teratologice" de același fel; sau, altfel spus, a acționat pentru totalitarismul naționalist, unul dintre cei doi monștri criminali[2] ai secolului care a trecut, ca să folosesc din nou terminologia lui Marcel Gauchet. Fapt care îi ridică cititorului o întrebare firească: Cum a fost cu putință așa ceva?

Pe parcursul cercetării, Z. Ornea a menționat, într-un mod foarte discret, evenimentele externe care – să nu uităm că suntem o națiune mereu imitatoare[3]! – au dat aripi extremismului nostru naționalist. Este posibil ca rolul contextului european să nu fi fost totuși îndeajuns valorificat; oricum, dacă ținem cont de evoluția de atunci a Europei, observăm că aberațiile ideologice din România nu au fost o trăsătură particulară care ne-ar fi diferențiat de alte țări, ci, dimpotrivă, o trăsătură comună pe care am împărtășit-o cu alte țări europene, de la care adesea ne-am inspirat; iar apartenența dreptei românești la aceea europeană, fără să atenueze în vreun fel caracterul ei criminal, ne permite să înțelegem că ea a fost cu putință ca mișcare politică semnificativă cantitativ tocmai pentru că se sincroniza cu o „modă" europeană de succes. În *Tradiționalism și modernitate...*, față de care *Anii treizeci..* se află în continuitate firească, Z. Ornea a descris măcar unele dintre constantele epocii interbelice, așa că prea discreta, poate, prezență a contextului european este, de fapt, în bună măsură compensată de prima lui carte despre interbelic. În volumul despre anii douăzeci, cercetătorul a prezentat pe larg criza raționalismului, afirmarea în forță a iraționalismului, criza democrației ș.a., elemente care au rămas valabile de-a lungul *întregii* perioade interbelice. Iar pentru a înțelege în întregime epoca începută după Primul Război Mondial

---

1. Am folosit termenii lui Marcel Gauchet din *L'Avènement de la démocratie*. III. *À l'épreuve des totalitarismes, 1914-1974*, Gallimard, Paris, 2010, pp. 555-556.
2. *Ibidem*, pp. 265, 555.
3. De voie sau de nevoie, noi am imitat întîi Răsăritul, apoi, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Apusul, apoi, după al Doilea Război Mondial, din nou Răsăritul, reprezentat de data asta de totalitarismul comunist din Uniunea Sovietică, iar după 1989 am luat-o de la capăt cu imitarea Occidentului...

și încheiată, dacă s-a încheiat cumva, abia după 1990, poate că ar mai fi și alte elemente de luat în calcul; însă asta ar fi o altă „temă" de cercetare. De fapt, Z. Ornea și-a atins scopul – acela precizat clar încă din titlu – pe care și l-a propus.

Aș mai observa, de dragul unui cititor exigent, că unele „personaje" sunt tratate cu menajamente, poate chiar „timid"[1]. Ca să dau un singur exemplu: discutînd volumul *Românismul, catehismul unei noi spiritualități* (1936) al lui Rădulescu-Motru, autorul nu pare să observe că bătrînul filozof era, de mai multă vreme de altfel, înregimentat între adepții totalitarismului și că în această carte pledează pentru un stat românesc totalitar, în rînd cu Rusia sovietică, Italia fascistă și Germania hitleristă; cruțîndu-l pe Motru, Z. Ornea s-a limitat să înregistreze polemicile din jurul cărții acestuia și poziția ultra-reacționară a lui Nichifor Crainic (acesta, cu idei politice într-adevăr mult mai toxice decît oricare alt ideolog român de extremă dreaptă, căci etnicist în mod riguros și ortodoxist).

Deși nu lipsită de cîteva asemenea puncte mai fragile, care incită la completări și discuții, *Anii treizeci*... este o carte solidă și rămîne pe mai departe, ca în momentul apariției, o cercetare fundamentală asupra interbelicului nostru.

*

De Z. Ornea am auzit pentru prima dată pe clasa a X-a, la Liceul „Axente Sever" din Mediaș, de la profesoara mea de română. L-am întîlnit prima dată în 1990, în biroul de la Uniunea Scriitorilor, pe-atunci în Casa Vernescu, al lui Mircea Dinescu: și, cum l-am văzut, cum m-am repezit la el să-i spun cît de mult îl admir pentru opera lui. Mi se pare evident că este cel mai important istoric al ideilor și ideologiilor politice și culturale ale modernității pe care l-am avut în a doua jumătate a secolului trecut și sunt bucuroasă că am avut norocul să-l cunosc. Îmi amintesc că pe la sfîrșitul anilor 1990, întîlnindu-l întîmplător, l-am îndemnat, ca autor al atîtor monografii de curente și de personalități, să scrie o istorie succintă, de cel mult o sută cincizeci de pagini, a curentelor și ideologiilor din România modernă și contemporană. „Dragă", mi-a spus, „nu mai am chef. Am obosit". E foarte posibil ca în oboseala lui să fi fost prezentă și o doză nu mică de dezamăgire, mă gîndesc eu acum. Nu știu dacă i-a mulțumit cineva pentru tot ceea ce a făcut el pentru cultura patriei. Că nu a fost onorat pe măsura operei și a valorii lui, asta, desigur, știu foarte bine.

20 noiembrie 2015, Cluj

Marta Petreu

1. Comentînd *Anii treizeci*... pentru revista *Apostrof*, Adrian Marino a observat tonul „cît se poate de reținut", ba „chiar surprinzător de timid, cînd vine vorba despre sinistrele asasinate legionare", al autorului. Vezi Adrian Marino, „O carte dificilă și foarte utilă", în *Apostrof*, anul VII, nr. 1-2, ian.-febr. 1996.

Preliminarii

Cartea aceasta voisem să o scriu în 1980. Adică imediat după încheierea celei (apărută în 1980) pe care am intitulat-o *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. Din păcate, atunci această carte nu putea și nici nu trebuia publicată. Nu putea fi publicată pentru că era imposibilă comentarea cum se cuvine a ideii de totalitarism și partid unic, de democrație parlamentară, idei-forță patrimoniale deopotrivă pentru extrema dreaptă și pentru cea stîngă. Și nu trebuia publicată pentru că dezvăluia credo-ul politic și ideologic al celor care, în anii treizeci, erau personalitățile proeminente ale noii generații (Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica și alții). Era inoportună fiindcă ar fi constituit argumente pentru interdicția publicării operei lor (oricum, mereu supusă unui statut incert de toleranță accidentată). Și socoteam, ca atîția alți intelectuali, că opera acestor personalități trebuie, negreșit, publicată. Astfel încît am amînat scrierea acestei cărți pentru vremi așezate sub o zodie mai fastă, care să îngăduie elaborarea unei cărți oneste. Pentru că a ocoli realitatea prezenței publicistice a acestor, atunci, tinere personalități în peisajul epocii era o soluție neonestă, mistificînd grav peisajul de idei al timpului. Așezarea vremurilor s-a produs după decembrie 1989. Eliberat de orice constrîngere, am reînceput travaliul pentru scrierea doritei cărți. În acest fel îmi pot încheia exegeza despre perioada celor două decenii interbelice, care, cum am mai spus, n-a fost un bloc unitar, centrul de greutate sub raport social, politic, literar și în dezbaterea de idei ocupîndu-l cel dintîi (1918-1930). De aceea, cred că fiecare deceniu trebuie examinat separat, și nu ca un ansamblu, lipsindu-i tocmai coerența interioară. Aceasta nu înseamnă că între cele două decenii s-ar înălța un zid despărțitor. Dimpotrivă, un liant bine desenat le apropie, creînd premisele continuității. Orice segment al fenomenului am analiza (politic, filozofic, cultural, literar, de ideologie politică sau literară), avem a constata că fundamentele celui de-al patrulea deceniu sunt puse în cel de-al treilea. În unele dintre aceste segmente (literar, ideologie literară, politic și social) transformarea s-a produs, în bună măsură, în chiar deceniul al treilea. Literatura și-a modificat fizionomia prin apariția noilor valori (Blaga, Arghezi, Ion Barbu, V. Voiculescu, Adrian Maniu, Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gib Mihăescu, noua vîrstă literară a lui Sadoveanu de la *Hanu Ancuței* încoace). Reforma agrară și cea a votului universal modifică radical structurile sociopolitice (în sectorul agrar, mica producție devine majoritară, iar în viața politică dispare cu totul Partidul Conservator și apar noile partide: averescan, țărănesc, al naționalilor ardeleni, ultimele două fuzionînd în 1926). Viața politică e alta decît în perioada antebelică încă din anii douăzeci. Și de n-ar fi fost atotputernicia liberalilor pînă în 1927-1928, datorită marii personalități a lui Ion I.C. Brătianu (pînă în 1927, cînd se produce decesul său intempestiv), totul, absolut totul, ar fi părut, pe această

scenă publică, altfel. Dar în noiembrie 1928, celălalt frate Brătianu, Vintilă, rămas să vegheze la dominația liberalilor asupra destinelor țării, e nevoit să cedeze locul național-țărăniștilor conduși de Maniu și Mihalache. Cu această predare de ștafetă, Brătienii își pierd din putere, liberalii de sub conducerea lui Gh. Tătărescu fiind o palidă imagine a atotputerniciei lor de odinioară, care a ocupat spațiul a peste 14 ani. Pentru că Tătărescu este, se știe, o creație servilă a regelui Carol al II-lea, din dispozițiile căruia, capricioase mereu, nu iese. Iar bătrînii liberali, în frunte cu Dinu Brătianu, dețin acum poziții subalterne (chiar cînd ultimul dintre frații Brătianu era președintele formal al partidului).

Două elemente noi, perturbatoare amîndouă, modifică fizionomia politică a deceniului al patrulea, dominîndu-l. În primul rînd este actul restaurației pe tronul României a lui Carol al II-lea, care s-a produs în chiar debutul deceniului (8 iunie 1930). Cu inteligența sa malefică și propensiunea sa spre un regim al autorității personale, Carol al II-lea a dominat viața politică, influențînd-o negativ. La început, toate partidele politice socoteau că bine ar fi să se realizeze o „pace politică". Era convins că un guvern deasupra partidelor, ascultînd de voința sa, ar fi soluția ideală. Că în acest fel demnitatea regală de arbitru al vieții politice dispărea, înlocuită fiind de o implicare directă în actele de guvernămînt, nu părea a-l interesa. Și-a constituit, destul de repede, o camarilă a sa (formată din Nae Ionescu, consilier politic, Mihail Manoilescu și Aristide Blanck, consilieri economici, Gabriel Marinescu, Puiu Dumitrescu, Richard Franasovici, Al. Mavrodi, Felix Wieder, mai tîrziu Max Auschnit, Nicolae Malaxa) care lua decizii de natură politică, economică și financiară. Iar Elena Lupescu, readusă în țară în ciuda împotrivirii lui Iuliu Maniu și a promisiunii regale, era un factor de influență decisivă. Camarila, cîteodată fiecare membru al ei, avea puteri mai mari decît miniștrii în funcțiune și guvernul în ansamblu, în frunte cu premierul. Regele a pornit, de îndată ce s-a instalat pe tron, acțiunea de dezmembrare a partidelor, prin crearea de fracțiuni și disidențe. N-a fost și n-a voit să fie un suveran constituțional, ci un factor de putere absolută efectivă, făcînd și desfăcînd toate în țară. Aceasta și înainte, dar mai ales în timpul dictaturii regale instaurate în februarie 1938, cînd a abrogat Constituția din 1923, decretînd o alta, a sa, absolutistă, desființînd și pluripartidismul, și viața parlamentară. Evenimentele interne mult influențate de cele externe se precipită și, la 6 septembrie 1940, Carol al II-lea e silit să abdice. Deceniul al patrulea a început cu urcarea sa pe tron și a sfîrșit prin abdicarea sa.

Al doilea element perturbator a fost ascensiunea, în scena vieții publice, de prin 1933 efectiv vijelioasă, a forțelor extremei drepte. Și nu e vorba de cuzism, chiar după unificarea cu gruparea lui Goga, formînd Partidul Național-Creștin, ci de legionarism. Legionarismul este fenomenul politic nu atît cel mai important, cît cel mai frapant al acestui deceniu, chiar dacă întemeierea mișcării se produsese în decembrie 1927.

În primul rînd, grupa mai ales tineri. Fără program precizat, Garda de Fier a lui Corneliu Zelea Codreanu promitea asanarea radicală a vieții publice prin eradicarea politicianismului întotdeauna venal, propovăduia valorile creștine ale ortodoxiei, educa aderenții în spiritul voiniciei haiducești și al eroismului jertfelnic, pregătind în cuiburi „omul nou" care va făuri o nouă Românie „ca soarele sfînt de pe cer". Această mișcare, care cultiva înfrățirea

mistică întru înfăptuirea unor înalte comandamente naționale, bizuită pe principii morale severe, a atras tineretul, cu deosebire cel studențesc (și elevi din cursul liceal superior), apoi și din celelalte medii (muncitoresc, țărănesc, de funcționari publici sau particulari). Violența agresivă și afirmarea ideii că dreptatea nu se dobîndește prin justiție, ci trebuie autoînfăptuită, chiar folosindu-se glonțul, aduceau noi moravuri în viața publică. Legionarii se autorecomandau drept factorul, nu atît politic, cît moral, care va înfăptui înnoirea României. Și, pe fondul crizei economice și al ascensiunii, pe scena europeană, a fascismului și a național-socialismului, legionarismul creștea în forță, inclusiv numerică. (Date statistice, citate de istoricul Armin Heinen în lucrarea sa despre Legiune, atestă sporirea numerică a mișcării de la 6.000 de persoane în 1930 la 272.000 în decembrie 1937). Și cucerea în audiență, de vreme ce la alegerile din decembrie 1937 dobîndise 15,6% din electorat, fiind votat de 478.378 de persoane și recoltînd 66 de mandate. Asta în timp ce la alegerile din 1929 recoltase 10.714 voturi (0,4%), la cele din 1931 obținuse 3.783 voturi, iar la cele din 1932 crescuse la 70.674 de voturi (2,4%) și cinci mandate[1].

Sigur că, se știe, consultările electorale de pînă în 1937 au fost trucate în rezultate. Dar cifrele obținute de legionari în alegeri concordă, în general, cu cele ale militanților precizați de Heinen. Iar la alegerile din decembrie 1933, cînd numărul militanților ajunsese la 28.000, li s-a interzis participarea.

Ascendența fenomenului legionar în spiritul public al anilor treizeci este o realitate indiscutabilă. A-i diminua însemnătatea, a-l trata ideologic sau invectivant adjectival este o cale falsă și, de aceea, contraproductivă. Descriindu-l așa cum a fost, trebuie explicat în fenomenologia sa. Tineretul, debusolat și disprețuind politicianismul, s-a îndreptat spre legionarism, cu bună-credință inocentă, sperînd să afle aici singura alternativă salvatoare. Că alternativa era înșelătoare s-a văzut mai tîrziu. Dar atunci, în anii treizeci, ea a fost considerată valabilă și a cucerit, de aceea, simpatii. La locul potrivit voi analiza fenomenul legionar din acest deceniu, mobilurile sale, încercînd a propune și explicitarea sa. De n-ar fi fost o realitate impunătoare în lumea tineretului (apoi și a straturilor mature), nu s-ar fi produs actul de simpatizare sau chiar de aderare la legionarism a unui segment important din ceea ce era, atunci, noua generație. După 1935-1936, în unele cazuri mai înainte, personalități proeminente ale acestei extraordinare generații s-au îndreptat pe calea pe care ele o considerau utilă, necesară și înnoitoare. Să nu pregetăm a-i pomeni pe Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Traian Herseni, Mircea Vulcănescu (în cartea sa despre Nae Ionescu mărturisește că a nutrit sentimente de simpatie pentru Legiune), Ernest Bernea, Constantin D. Amzăr, Ion Ionică, M. Polihroniade, Horia Stamatu, Arșavir și Haig Acterian, Paul Costin Deleanu, Ion Cantacuzino, Alex. Christian Tell, Victor Vojen, Mircea Streinul și încă alții. Sigur că în această opțiune un rol de seamă l-a îndeplinit apropierea de Garda de Fier a profesorului de metafizică și logică Nae Ionescu. Dar ar fi nedrept și simplificator să fixăm cauza opțiunii exclusiv pe această rotire de macaz operată de Nae Ionescu în toamna lui 1933. Opțiunea s-a datorat, negreșit, și unor motivații intelectuale personale. Puțini dintre

1. *Cf.* Matei Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, 1946, tab. nr. 4.

membrii marcanți ai „generației spiritualiste" s-au păstrat independenți, refuzînd afilierea sau, cu o expresie a lui Eugen Ionescu, „rinocerizarea". I-aș aminti pe Petru Comarnescu, animatorul grupării „Criterion", sociologul Henry H. Stahl și Eugen Ionescu. Excepțiile n-au făcut, nici în acest caz, regula. O astfel de ponderoasă (intelectual) afiliere nu poate fi (nu trebuie) minimalizată și nici invectivată. După cum, e bine s-o spun, nici argumentul că această afiliere demonstrează măreția și forța nepieritoare a mișcării legionare nu e valabil. Realitatea este că încă de la sfîrșitul anului 1940 unii dintre acești excepționali intelectuali au regretat afilierea, disociindu-se de mișcarea legionară și judecînd-o cu asprime. E cazul lui Eliade, care, cum mărturisește în *Memorii*, a văzut în crimele răzbunătoare ale legionarilor (asasinatele de la Jilava, cel al lui N. Iorga) o eroare condamnabilă care o pătează pe vecie. Disocieri clare a formulat Cioran în cîteva interviuri din anii șaptezeci. A fost, cred, o tragedie a unei generații, care trebuie înfățișată așa cum s-a petrecut, adică în tot dramaticul ei conținut.

Capitolele acestei cărți înfățișează, cît se cuvine, acest proces, dinainte și după convertire. Pentru veridicitatea reflectării fenomenului în acest caz, și în toate celelalte, am preferat metoda citării (chiar cînd citatele capătă o anumită extensiune). Cum textele acestea nu sunt publicate (Cioran, ca și Eliade, de pildă, le-au evitat – eliminîndu-le, așa cum au procedat autorul *Schimbării la față a României* sau editorii, necuprinzîndu-le în volume –, iar Noica a păstrat mereu tăcere în jurul lor), am preferat să citez amplu și pentru a le face cunoscute. De altfel, nepublicate sunt și texte de acest fel ale lui Nae Ionescu (ediția din articolele sale, în *Roza Vînturilor*, se oprește în 1936 și e incompletă), Traian Brăileanu, Vasile Băncilă, Radu Dragnea, chiar Nichifor Crainic, Horia Stamatu, Vintilă Horia. De ceilalți, mai puțin proeminenți, dar cu importanța lor pentru crearea atmosferei specifice, nici că se poate vorbi de o restituire în volum. Pe toate le-am citit atent și răbdător, decupînd citatul semnificativ. Cititorul își poate face astfel o imagine despre fenomenul (spiritual, ideologic și politic) comentat în această carte consultînd de-a dreptul textele supuse judecății.

Ca și în cazul cărții mele din 1980, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, am orînduit-o și pe aceasta pe cîteva idei-forță, care concentrează în jurul lor dezbaterea de idei din încrîncenatul deceniu al patrulea; ele focalizează și epuizează tensiunea de idei a timpului. Nu le-am ales, ci mi s-au impus din cercetarea atentă a epocii (presă cotidiană și publicații săptămînale sau lunare, cărți, memorialistică). Îndrăznesc a crede că în acest fel imaginea de ansamblu și de interior a deceniului se realizează mai bine și mai adecvat. Dacă am izbutit în ceea ce mi-am propus, va aprecia, sunt convins, cititorul, căruia mă încredințez și de astă dată.

Z.O.

Capitolul I

Democrația și raționalismul sub acuzare

Singura șansă de evoluție a organismului românesc era, de la 1829, intrarea în circuitul comercial (și nu numai) european de dezvoltare. Pacea de la Adrianopole (1829) eliberase comerțul nostru cu cereale de monopolul turcesc și acum se putea integra în cel apusean. Nu-i vorbă, și pînă acum relațiile economice aveau ca parteneri pe apuseni. Dar îngrădirile monopolului turcesc erau mult stînjenitoare. Sigur, și de la 1829, Rusia, controlînd gurile Dunării, era interesată să împiedice transformarea lor în căi navigabile. De abia prin tratatul de la Paris, care a urmat Războiului Crimeii (1854), s-a garantat victoria burgheziei apusene. Prin acest tratat se elimină controlul Rusiei asupra Principatelor Române și s-a neutralizat Marea Neagră. Capitalul englez – a stăruit Ștefan Zeletin în *Burghezia română* –, interesat în procurarea grînelor noastre (pînă la pătrunderea în Europa a celor americane și australiene), a determinat liberalizarea gurilor Dunării, ca o cale navigabilă pentru transportul cerealelor. Istoricii au citat numărul vaselor engleze ajunse în porturile Galați și Brăila, luînd grîne și aducînd produse manufacturate. Concurau eficient pînă și vasele austriece, comerțul cu Austro-Ungaria coborînd în statistici. Același lucru îl făcea Franța, fără a reuși să ajungă însă la procentele înregistrate de englezi. Oricum, e incontestabil că Principatele Române, intrînd în relații strînse cu capitalismul anglo-francez, înregistrează începutul erei lor burgheze. Zeletin și, după el, Lovinescu (în *Istoria civilizației române moderne*), nemaivorbind de istoriografii fenomenului, au demonstrat realitatea și necesitatea acestui proces înnoitor. Principatele au început să producă pentru schimb, intensificînd apăsarea țăranilor siliți să mărească producția utilizată de stăpînii moșiilor. Pătrunderea fabricatelor apusene n-a determinat numai decăderea meșteșugurilor indigene, inclusiv a instituției breslelor, dar și o modificare a habitudinilor, de la port, bucătărie, pînă la comportament și moravuri. Epoca veche, tradițională, se clatină, erodîndu-se treptat, iremediabil, în favoarea celei noi în plină și inevitabilă evoluție. Tinerii sunt trimiși la studii în străinătate, cu deosebire în Franța, și de acolo se înapoiază ca purtători de expresie ai noului.

Acest proces sociologic necesar a trezit împotriviri. Boierimea – chiar aceea antrenată în relații de schimb prin intermediul, bineînțeles, al comercianților – se plîngea de năruirea moravurilor și a stărilor tradiționale, secretînd o literatură de ieremiade și regrete, ironizată de exponenții înțelegători ai înnoirii. Apelul la istorie și specificitate era frecvent, născînd ceea ce apoi se va numi tradiționalism și autohtonism. Înfruntarea dintre tradiționalism și modernitate acum începe să se contureze. Momentul exploziv și de cotitură între cele două orientări a fost, negreșit, Revoluția din 1848, care s-a străduit să modifice, în sens occidental europenizant, structurile politico-economice, sociale și culturale ale organismului românesc. Revoluția de la 1848 nu a fost o izbîndă nici în Moldova și nici chiar în Muntenia, unde contururile ei au fost mai subliniate. Dar, prin consecințe, ea a fost importantă, legitimînd forțele care au militat pentru spiritul novator. Disputa între forțele pietrificate în tradiționalismul autohtonizant și cele favorabile prefacerii a înregistrat, ca moment nodal, un punct ascendent, rămas ca atare în istoria ideilor pînă tîrziu în anii interbelici ai secolului nostru. Mișcarea unionistă, cu izbînda de la 1859, a accentuat procesul acesta de tensiune între forțe contrare. Și procesul acesta – repet, sociologic necesar – a tot urcat în intensitate, cu legiuirile în prefacere din epoca Alexandru-Ioan Cuza și apoi, din 1866, odată cu instaurarea regalității, cu Constituția din 1866 liberală în fondul ei aparent și crearea, cu deosebire în perioada guvernării liberale de la 1876-1888, a infrastructurii și a instituțiilor specifice unei Românii moderne care devine independentă de-abia la 1878.

Firește că acest proces sociologic înnoitor, care proceda prin arderea etapelor, a fost precipitat, neizbutind să modifice în profunzime structurile. Mai ales într-o țară în care disparitatea din lumea rurală a păstrat pînă tîrziu, la reforma agrară din 1918-1921, un imens și scandalos decalaj în regimul proprietății. Această stare de fapt, pe care Gherea a numit-o „neoiobăgie", nu s-a limitat la sfera strictă a socialului, ci s-a infuzat, nutrind dispute și tensiuni ce păreau a fi ireconciliabile. Junimismul, prin Maiorescu, a găsit o formulă fericită – „forme fără fond" – pentru identificarea fenomenului. Altfel spus, antinomia dintre formele burghezo-liberale și fondul retardatar. Partidul Conservator, dar și aripa moșierimii din Partidul Liberal au fost în plan politic exponenții stărilor retardatare pe care le voiau conservate, opunîndu-se tentativelor de reformare a fizionomiei regimului proprietății. Și nu e, probabil, deloc o întîmplare că Partidul Conservator a dispărut de pe scena politică românească imediat după înfăptuirea reformei agrare.

Să mai notez că, în perspectiva celor ce exaltau paseismul nostalgic sau numai vituperau prea precipitata înnoire, anul 1848 era considerat ca moment al perturbării, deși, am văzut, procesul începuse

înainte, de la 1829, după unii, sau 1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi), după alții. De aici înverșunarea împotriva pașoptismului ca moment al ruperii și înstrăinării. Dar cum se puteau realiza înnoirea și prefacerea într-o țară înapoiată dacă nu intervenea un factor din afară, interesat în producerea acestei schimbări? Așa s-au petrecut lucrurile peste tot în Europa de Răsărit (inclusiv în Rusia) și mai tîrziu în alte zone ale lumii. Acuzațiile de înstrăinare vinovată, de năruire a tradițiilor, de cosmopolitism, ce au fost zvîrlite forțelor novatoare timp de un secol și mai bine, erau o absurditate sociologică, dovedind incapacitatea înțelegerii unui proces inevitabil. Zeletin, citindu-i pe Marx și Sombart, a demonstrat că e o lege sociologică intrarea unei țări înapoiate în orbita celor mai înaintate pe calea capitalistă. Lovinescu (firește, în *Istoria civilizației*), partizan al apriorismului ideologic, a postulat, în replică la demonstrațiile lui Zeletin, că, potrivit principiului a ceea ce a numit *Saecullum*, forța ideilor penetrează mai repede și mai activ decît procesele economice, încît la noi, ca și în toată Europa de Est, înnoirea s-a produs, tot ca rezultat al legilor sociologice, pe cale culturală, prin intermediul celor care luaseră contact cu Apusul civilizator, aducînd în Principate noile formule de progres. Indiferent care dintre preopinenți are dreptate, adică dacă procesul s-a produs datorită factorului economic sau celui al imitației ideologice (înclin spre argumentația lui Zeletin), fapt este că amîndoi demonstrau necesitatea sociologică a acestui proces novator. Cam același lucru a spus Mihail Manoilescu în cartea sa din 1944, *Rostul și destinul burgheziei române*.

Dar, indiferent de modalitatea producerii fenomenului acestuia al înnoirii, realitatea este că, în planul cultural-literar, a fost întreținută, un secol și mai bine, o atmosferă potrivnică, favorabilă paseismului. Zeletin, în cartea sa, constată reacțiunea culturală potrivnică procesului revoluționar, manifestată în forme aproape generalizate. Sociologul a inclus aici junimismul (inclusiv gazetăria politică a lui Eminescu), poporanismul, mișcarea socialistă, toate potrivnice burgheziei care era, incontestabil, expresia înnoirii revoluționare. Toate aceste direcții de gîndire le-a caracterizat a fi „curentul reacțiunii române", cu manifestare în plan cultural și politic. La fel a procedat Lovinescu în *Istoria civilizației*, consacrînd „forțelor reacționare" întregul al doilea volum al lucrării sale. Ostilitatea întreținută în jurul elementelor alogene, ca purtătoare ale capitalului comercial și de camătă sau industrial, tot în această forță de reacțiune își are geneza. „În naționalism – scria Zeletin – privit ca atitudine față de evoluția socială, întîlnim cea dintîi încercare serioasă de a îndruma cultura română pe bazele istorismului evoluționist modern... Naționalismul nu privește cunoașterea trecutului la fel cu evoluționismul științific, ca un mijloc de a *înțelege*, ci ca un mijloc de a *defăima* prezentul, căruia nu-i poate ierta că a

dizolvat vechile forme de viață națională. Prin aceasta, reprezentanții noului curent dovedesc că n-au izbutit de a se pătrunde de spiritul științei, n-au înțeles că orice formă de viață socială se naște cu necesitate, așa că cercetătorul are obligația să o explice, nu să o critice. Pe scurt, naționalismul e sentimental, nu obiectiv; critic, nu științific; el exprimă jalea după trecut, nu năzuința viguroasă către viitor." Cum aceste observații se referă la junimism, autorul a ținut să adauge: „Spiritul reprezentativ, care a desăvîrșit la noi ideea naționalistă, este poetul Eminescu. Membru al Junimei, dar bătînd căile sale proprii pe alăturea de dogmele magiștrilor, el reprezintă naționalismul cu toate multiplele lui trăsături: istoric, romantic, pesimist, sentimental, iubitor de neam, religios, streinofob. Toate aceste trăsături alcătuiesc, cum lesne se poate vedea, un tot sufletesc: starea sufletească de jale pentru trecutul național curat, distrus pentru totdeauna de noii stăpînitori. Îndeosebi, ceea ce iese la iveală în noua dogmă a reacțiunii e ura împotriva străinilor: aventurieri politici, care după Junimea au creat noul regim social, apar de astă dată ca niște elemente de origine străină, care n-au priceput geniul neamului nostru și, de aceea, i-au distrus noile așezăminte, i-au nesocotit vechile datine". În sfîrșit, să mai citez o observație pe marginea lucrării lui C. Rădulescu-Motru *Cultura română și politicianismul*, 1904: „Nicăieri instituțiile burgheze nu au izvorît din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului; armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginoasă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă"[1]. Mai sistematic și mai analitic decît Zeletin a procedat Lovinescu în *Istoria civilizației*, grupînd aici toate curentele de idei potrivnice evoluției spre o civilizație modernă de tip industrial, făcînd loc generos sămănătorismului ignorat, ca nespecialist în ale literaturii, de autorul *Burgheziei române*. Critic literar, Lovinescu a avut a constata, comentînd cărțile sămănătoriștilor, paseismul doctrinar al acestui curent. După război, înregistrîndu-se și fenomenul recrudescenței sămănătoriste, Lovinescu a fost izbit de stavila în care se constituia neosămănătorismul înaintea necesității evoluției structurilor românești. O literatură ce se pretindea a fi conștiința obiectivă a națiunii, prin blamul aruncat orașului „moloh" și îndeletnicirilor industriale desfigurante pentru sufletul autohton, prin confuzia vinovată întreținută între alogeni și mediul urban, prin idilica înfățișare a lumii rurale ca produs al tradiției, opusă civilizației importate de aiurea, prin personajele de boiernași și amploaiați abulici, pietrificați în habitudini „din vechime", prin

1. Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, 1925, pp. 226-229.

spaima dezrădăcinării, se constituia, negreșit, într-un puternic factor frenatoriu în calea modernizării țării. Atunci, în 1925, cînd și-a reeditat ediția definitivă a *Criticelor*, la Editura „Ancora", primul volum a fost intitulat *Istoria mișcării „Sămănătorului"*. Nu era o întîmplătoare regrupare a textelor. Socotea că era necesar să ofere o imagine a acestui tip de discurs literar, de la critică, la poezie și proză. Iar ultimul capitol al volumului, concluziv, purta titlul „Priviri finale asupra mișcării *Sămănătorului*" și se încheia cu paragraful „Superioritatea literaturii noi". Lovinescu a început să scrie, în 1924, *Istoria civilizației..* pornind tocmai de la constatările sale concluzive de critic al literaturii sămănătoriste. Pericolul era real și trebuie demonstrată, cu argumente sociologice, necesitatea noului tip de civilizație.

Lovinescu, mai înainte Zeletin, apoi alții aveau perfectă dreptate. După reîntregirea țării în 1918, cînd se lărgise potențialul economic al României și al pieței ei interne, cînd, tocmai din această cauză, se creează condițiile utile pentru progresul nostru industrial, se înregistrează, surprinzător, coalizarea unor forțe contracaratoare. Caracterul ciclic al unei dileme, fatale la noi, aceea care s-ar putea intitula „pe ce cale evoluăm?", se redeschide, acutizîndu-se. Zeletin arătase, în cartea din care am mai citat: „Venerabila credință că viitorul României stă în munca cîmpului și în sudoarea țăranului ne temem că în curînd va lua loc alături de doinele din trecut". Și aceasta pentru că „o țară agricolă, chiar dacă se bucură de neatîrnare formală, e în realitate o provincie vasală a metropolei capitaliste, care îi trimite bani și fabricate"[1]. Degeaba era efortul acesta demonstrativ. Cum era de așteptat, ținînd seama de istoricitatea disputei, se organizează destul de repede un puternic curent de idei, ce-i drept diferențiat, ce se ridică împotriva industrialismului, predicînd posibilitatea și necesitatea de a ne menține în structurile tradițional agrariene. Îi aflăm aici grupați pe foștii conservatori marghilomaniști, adepții noului curent – țărănismul (unde, pînă la o limită anume, se situează și gruparea de la *Viața Românească*) –, mai vechiul sămănătorism revitalizat, noile orientări tradiționaliste, profilate de prin 1924-1926, în jurul publicațiilor *Gîndirea*, *Cuvîntul* și apoi, din 1928, *Curentul*. Această împotrivire e explicabilă în încleștarea ei. Straturile conștiinței iau act cu întîrziere de modificările din zonele structurii, și ele marcate de o lentoare manifestă. Ideea fixă a tradiționalismului, așa cum se înfățișa în anii imediat postbelici și își va menține direcția, era că efortul muncii industriale era inadecvat spiritualității naționale. Nichifor Crainic, ca să citez un singur exemplu, scria în 1923: „O cultură specific națională, de la care singure se exclud minoritățile industriale, aplecate spre internaționalism, trebuie să-și soarbă zăcămintele tradiționale

1. Ștefan Zeletin, *op. cit.*, pp. 74-120.

ale majorităților agricole". Iar „ortodoxia românească este înainte de toate țărănească"[1].

1. Pentru a-și argumenta opțiunea lor filoagrariană, adepții acestei orientări au urcat deci spre izvoare. Identificînd în momentul 1848 începutul noului tip de civilizație în România, pașoptismul a devenit oaia neagră a tradiționalismului. Un eseu al lui Nae Ionescu din 1931 e titrat țipător deziderativ „Lichidarea romantismului 48-ist". La început aflăm această judecată de constatare: „Toți revoluționarii munteni de la '48 din Franța vin. Atmosfera publică în care aceștia au putut lucra este tot de importațiune franceză... Și, pe urmă, să nu uităm că, după revoluție, constituția noastră în fond franceză a fost, ca și așezarea noastră juridică sau cea școlară". După aceasta urma rechizitoriul: „Viața statului nostru a fost dominată la suprafață de o clasă de oameni politici, care formau oarecum opinia publică văzută și care, compusă în cea mai mare parte din avocați – oameni de concepții și cultură franceză –, a dat aparatului nostru *formal* de stat și vieții publice a orașelor o înfățișare precumpănitor franceză. Sub această aparență pulsa însă cotidianul viu, gestul mărunt și sănătos de creație al negustorului mare sau mic, al meseriașului și al plugarului, care nu avea nimic de a face cu revoluția de la 1848, cu parlamentarismul și democrația și care-și găsea îndestularea în muncă și ostenelile lui proprii. Iată adevărul"[2]. Un an mai tîrziu, Nichifor Crainic găsea pașoptismul drept un blestem pentru că a fost „revoluționar și ateu"[3]. Și-a păstrat, evident, opinia și în 1937: „Pașoptismul este o prăbușire a românismului din spiritualitatea ecumenică. E naționalist, dar nu mai e ortodox. Acum apar egoismul capitalist, politicianismul sau sacrificarea tuturor în interesul unei oligarhii, pornografia în cultură, simulacrul în instituțiile politice și sociale. Epoca aceasta e o irupție de porniri rele, descătușate din disciplina spiritului creștin"[4]. Un alt combatant din direcția de orientare a extremei drepte, Nicolae Roșu, se năpustea, și el, împotriva pașoptismului, căutîndu-i originile la Rousseau și Kant: „Încă de la prima afirmare a fenomenului pașoptist se poate trasa o delimitare netă între aceste două categorii: de o parte liberalism izgonit în general din cultură și refugiat în domeniul politic; de cealaltă, reacțiunea spre etnic evoluînd progresiv în cadrele largi ale realității istorice. Firește, cînd folosim termenul de «liberalism democratic» ne gîndim la ideologia Revoluției franceze, vehiculată pe

1. Nichifor Crainic, „Politică și ortodoxie", *Gîndirea*, III, nr. 5, 1923, p. 78.
2. Nae Ionescu, „Lichidarea romantismului 48-ist", în *Roza Vînturilor*, 1937, pp. 108-109.
3. Nichifor Crainic, „Omagiu unui adversar: d. C. Rădulescu-Motru", în *Calendarul*, I, nr. 213 din 7 noiembrie 1932.
4. *Idem*, „Spiritualitate și românism", în vol. *Ortodoxie și etnocrație*, 1937, p. 143.

cale politică și grefată direct în mădularele statului român modern. Prin filiațiune de idei, revoluționarismul democratic se leagă de concepția despre lume și viață a lui Jean-Jacques Rousseau, de la care s-a inspirat Immanuel Kant și care a actualizat toate viziunile abstracte și științifice ale enciclopediștilor promotori ai vremurilor noi. Discrepanța inevitabilă dintre idei și realitate, soluția de continuitate între ordinea naturală a lucrurilor și formularea principială a esențelor colective care se relevă la tot pasul în activitatea programatică a democraților sau ideologia liberalistă în genere se explică prin adaptarea integrală a filozofiei kantiene... Marea eroare a filozofiei kantiene de aici începe: de la a considera realitatea în funcție de rațiune... Spiritul critic al reacțiunii și criticismul democratic nu sunt termeni reversibili și figurația unui conflict ireductibil. Privind problema sub acest aspect, putem spune: naționalismul este reacționar, menține continuitatea și convergența elementelor etnice, integrîndu-se organic în ritmul istoric; liberalismul democratic este revoluționar, pulverizează divergent elementele etnice, rupe continuitatea, este, prin urmare, aistoric"[1]. Și iată o altă intervenție a sa potrivnică pașoptismului: „Pașoptiștii au încercat să aplice integral principiile democratismului revoluționar apusean în societatea noastră. Ei au procedat din afară înăuntru: ei au studiat în străinătate, nu cunoșteau condițiunile de viață istorică și nu aveau nici conștiința autohtoniei etnice... O întreagă generație politică, în frunte cu D. Brătianu, C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, se rupsese violent de legătura cu trecutul. Patria devenise o creație proprie a verbalisticei lor... După dînșii, istoria începe cu anul 1848! Nici o altă generație politică nu a avut dezvoltat atît de mult acest sentiment de ambiție pînă la forme dementiale și închidere a ciclului istoric ca pașoptiștii, în structura statului românesc pînă la 1848 ei nu găseau nici un element viabil. Totul trebuia dărîmat și refăcut pe alte baze. Aceasta era lozinca revoluționarilor de la 1848"[2].

Blamarea aspră a pașoptismului, ca moment originar al statului român modern, o întîlnim și la Vasile Marin, comandant legionar, mort în 1937 ca voluntar filofranchist în luptele din Majadahonda, în Spania: „Conjuncțiuni și presiuni externe și o politică internă nearticulată organic pe realitățile noastre firești au interzis realizarea statului național român. Înhămați la carul democrației de esență internaționalistă, politicianii români, de la pașoptiști și pînă la cei ce ne-au guvernat sau ne guvernează azi, n-au fost capabili să întemeieze un stat românesc. Axat pe o constituție copiată în literă din Apus, ale cărei articole încep cu «toți cetățenii, *fără deosebire de origine etnică*,

---

1. Nicolae Roșu, „Kant și ficțiunea revoluționară", în *Dialectica naționalismului*, 1936, pp. 29-35.
2. *Idem*, „Democrație și cultură". *Apud Dialectica naționalismului*, 1936, pp. 205-206.

de limbă sau de religie, se bucură de» etc., etc., statul actual nu e decît o expresie juridică în ordine internațională: el nu s-a integrat niciodată națiunei românești, care a rămas deoparte să-și ducă viața proprie și, de aceea, nici nu a putut promova o cultură românească... În statul actual nu identificăm o cultură românească"[1]. Cam în același spirit avea să se rostească un exponent al tinerei generații de atunci, Paul Costin Deleanu, un poligraf cu eseuri lungi și stufoase, mereu plasate în spațiul ideilor, cu care se războia interminabil. „Într-o înțelegere ontologică a lumii, *a fi autentic este a fi*. Iar semnul neîndoielnic al pașoptismului este *inautenticitatea* lui. Mișcarea aceasta, ale cărei roade găunoase le culegem încă astăzi, înseamnă *superficialitate* și, prin asta, chiar *imposibilitatea* oricărei *autenticități*. Este vorba deci... de o *esențială deficiență spirituală*. Căci întru atît cît suntem români, sub unghiul de vedere și sub judecata rasei noastre deci, *romantismul, idealismul* ca și *liberalismul* anului 1848 nu pot însemna decît inconsistență ontologică și, ca atare, *inautenticitate*... Ceea ce a fost și încă este *rău* în statul nostru ca și în cultura noastră de un veac încoace nu stă în *sinea instituțiilor* ce ne-a plăcut să aducem de aiurea... răul stă în *falsa atitudine revoluționară* a așa-numitei burghezii românești. Este vorba anume de o *simulare a revoluției*. Avem de a face deci cu o falsă atitudine și credință revoluționară – în fapt politicianism și demagogie curentă. Astfel, această *reușită* revoluție este un simulacru, un *fals spiritual*... Gol de sensuri proprii după o sută de ani de stăpînire fanariotă, veacul al XIX-lea românesc se *mărturisește nul* și nu are decît să se îmbrace într-o civilizație apuseană care se cucerește fără nici o jertfă. Spiritul rasei se retrage din fața *barbariei*, aceeași de totdeauna, fie că ar veni de la apus, fie că ar veni de la răsărit, și așteaptă ziua de mîine, întreagă această efervescență a veacului al XIX-lea este o pastișă: nimic nu are rădăcini, nimic nu prinde rădăcini. Nu trăim pe linia adîncimii și înălțimii noastre antropologice, adică în cadrele noastre sociale, ci ne manifestăm mimînd lumea apuseană europeană. Și totuși, mișcarea 48-istă a avut o valoare politică, a fost o pîrghie pe care marile puteri apusene au apăsat împotriva Rusiei, cît și a Turciei. În sensul acesta, *pașoptismul a fost absolut util și a văzut bine*. Dar oare nu se putea să ne salvăm ca rasă fără să ne credem ceea ce nu suntem? Nu ne puteam salva prin Apus ca răsăriteni?... Nu, apusul Europei este o lume tipologică deosebită de noi, care rămînem răsăriteni."[2] Acest tînăr care asalta ideea cu o încăpățînare excesivă (după război,

1. Vasile Marin, „Stat și cultură", *Revista mea*, I, ianuarie 1936. *Apud Crez de generație*, 1937, p. 102.
2. Paul Costin Deleanu, „Structura spirituală a curentului 48-ist", în *Floarea de foc*, II, nr. 1, 25 martie 1933.

Eugen Ionescu, judecîndu-și cu asprime colegii de generație care s-au rinocerizat, într-o scrisoare către Vianu din 1945, îl numea de-a dreptul „prostul de Paul Deleanu") a mai scris mult pe marginea pașoptismului, mereu rechizitorial și incriminant. Să mai citez o astfel de imprecație: „Să înțelegem că pașoptismul este o civilizație împotriva unei culturi, o economie împotriva unei naturi, o politică împotriva unei spiritualități, o mecanică împotriva unei organicități, un romantism împotriva unui creștinism, un stat împotriva unei biserici, istoria împotriva veșniciei, o finanță împotriva unei economii, o industrie împotriva unei antropogeografii, un vis împotriva istoriei, o barbarie împotriva unei civilizații, o politică împotriva rasei, Apusul împotriva Răsăritului, primatul celor dintîi față de cele din urmă. Iar această trădare a intrat pe linia politică. Pașoptiștii au avut, fără îndoială, o viziune a unității politice a națiunii, le-a lipsit însă aceea superioară pe scara valorilor, a unității ei specifice... De un veac încoace rasa noastră vrea parcă, prin elitele sale cărturărești și politice, să se realizeze – istoric și echilibru metafizic, mîntuire – fără cruce și fără icoană. Or, structura ethosului nostru autohton de-a lungul întregii istorii naționale, aceea pe care noi o recunoaștem astăzi și cerem, după puteri, fiecăruia a o sluji, este una *filohristică*, însemnînd în cea mai înaltă și mai adîncă unitate a sa o cosmologie, o antropologie, o iconografie și o soteriologie a crucii răsăritene. Idealul tipologic al românilor nu este *geniul*, ci *sfîntul*... Nu cultura laică mai presus de orice, ci duhovnicia rituală, ortodoxia... Va continua această generație a mea trădarea?"[1]. Ar trebui menționat că, în 1935, continuîndu-și ideea absorbantă, Deleanu îi disocia pe Bălcescu și Kogălniceanu din ansamblul pașoptismului considerat de stînga, socotindu-i adepți ai liniei reacțiunii, insistînd asupra tradiționalismului reformelor preconizate și înfăptuite de Kogălniceanu.

În aceeași revistă, neafiliată ideologic, a tineretului, *Floarea de foc*, unde se întîlnesc varii puncte de vedere urmărind o clarificare, aflăm și un articol al lui Mircea Eliade despre pașoptism. Opinia sa nu e mai puțin critică: „Nu trebuie să osîndim pe liderii generației pașoptiste pentru că au *împrumutat* o formulă de viață străină, observăm numai că au împrumutat o formulă moartă, stearpă și ineficace. Nu e nici un păcat în asimilare; păcat este numai în asimilarea unor formule abstracte, exterioare, automate. Ceea ce e funest în pașoptism e *automatismul* său inferior, este formula lui antiistorică, adică «generală», abstractă. E ciudat: pașoptismul a schimbat intuiția eternității, a alterat-o, mai precis a laicizat-o... Pașoptismul a introdus peste tot o abstracțiune, o eternitate de aureolă, o eternitate cu fanfare. După cum ni s-a cerut să gîndim pentru «univers», pentru «umanitate». Toate

1. *Idem*, „Pe urmele aceleiași structuri", în *Floarea de foc*, II, nr. 2, 16 aprilie 1934.

cuvintele acestea nu înseamnă nimic: sunt goale; și dacă au avut vreodată un conținut, nu l-au avut la noi. Această abstractă apologie a Omului, pe care încearcă s-o introducă pașoptismul la noi, își are rădăcini mult mai adînci. Începutul ei e în Renaștere, se leagă de noua cosmologie... Dacă ne întoarcem acum la acel «om nou», așteptat și propovăduit de Renaștere – de unde a și pornit filonul care se termină în pașoptism –, trebuie să observăm de la început o confuzie care se face totdeauna asupra acestui punct. Se uită că Renașterea a avut o dublă origine: una laică (bifurcată și ea în două: «*umanismul*» de natură foarte incertă... și *scientismul*, care a ezitat oarecum între magie și «filozofie naturală» pînă la Galilei)... și alta religioasă... Omul nou, intuit și așteptat de Fiore, omul liber și neîmblînzit, omul spiritului nu s-a putut împlini. Mesagiul a fost împrumutat de umaniști, care nu l-au realizat; căci în loc de un om nou, ei au înviat un om mort, un om factice, depășit de istorie. Ruperea aceasta de transparent, pe care a provocat-o Renașterea... a condus la o apoteoză a Omului, terminat în Revoluția franceză și pașoptism"[1]. O reluare a criticii pașoptismului avem de semnalat la Mircea Eliade peste trei ani, într-un eseu din *Vremea* în care prevestea renașterea României prin cucerirea spirituală a Balcanilor: „O singură și mare primejdie ne pîndește în acest ordin al realităților spirituale: pașoptismul. Pașoptism care înseamnă, înainte de toate, maimuțăreală europeană. Și astăzi, din motive care nu ne privesc, Europa este *antispirituală*. Noi nu avem nici un motiv să imităm și de data aceasta, așa cum am imitat la 1848, Europa. Forțele creative ale neamului nostru trebuie să-și spună cuvîntul. Și-l vor spune... prin creații spirituale"[2].

Am citat opiniile antipașoptiste ale noii generații, denumită spiritualistă. S-ar cuveni să închei, cum am și început, cu o referire a lui Nae Ionescu, mentorul, directorul de conștiințe al acestei generații. La urma urmei, ucenicii își urmau învățătorul: „Statul nostru, în forma lui actuală, nu e o realitate organică. El a fost în ceea ce privește structura lui juridică creat în chip voit de generația de la 1848. Așa fiind, el n-a crescut pe vechea noastră viață românească, ci mai degrabă s-a suprapus acestei vieți, comprimînd-o. Rezultatul a fost că pretutindeni statul a intrat în conflict cu instituțiile de fapt ale așezărilor noastre publice și a făcut totul să le dizolve. Acțiunea acaparatoare a statului nostru decurge, ca atare, nu numai din structura lui centralistă și despotică, ci din incapacitatea lui de a asimila vechea viață românească. Așa se explică secularizarea averilor mănăstirești, act cu totul nenorocit care a însemnat sfărîmarea bisericii noastre, și

1. Mircea Eliade, „Pașoptism și umanism", în *Floarea de foc*, II, nr. 1, 25 februarie 1933.
2. *Idem*, „Destin românesc", în *Vremea*, IX, nr. 430, 15 martie 1936.

tot așa se explică deposedarea boieriei nu numai în titluri, privilegiile și averea ei, dar și în instituțiile de caritate și de bine public în general înființate de ea... Din nefericire pentru noi însă, instituțiile vechiului regim nu erau așezări personale, ci realități vii ale istoriei noastre, iar ceea ce aducea noul stat nu era o gospodărie organică și rațională a puterilor nației noastre, ci o construcție juridică abstractă, «științifică», bună pentru oricare țară de pe glob și, ca atare, *nicăieri* potrivită"[1].

Adevărul e că aceste rechizitorii, atît de aspre, plutesc, halucinant, intr-o scandaloasă irealitate. Ele, și nu efortul pașoptiștilor, sunt construcții hibride, contrazise de realitatea sociologică a faptelor. Momentul 1848 e, la urma urmelor, și un efect, nu atît o cauză. Lovinescu acreditase ipoteza, s-a văzut, a apriorismului ideologic, utilizînd legile imitației ale lui Gabriel Tarde. N-avea dreptate, chiar dacă și el a demonstrat, sociologic, că la mijlocul secolului trecut era fatal ca ideile revoluționare din apusul Europei să ajungă la noi, răsturnînd moravuri și stări anacronice. Dreptate au avut acei sociologi, în primul rînd Zeletin, care au așezat la bazele fenomenului pașoptist cauzalități economice. Intrate în circuitul relațiilor capitaliste de la 1829, Principatele Române nu se puteau abate de la direcția liniei de dezvoltare firească și necesară. Deopotrivă în planul economic, ca și în cel cultural, politic și habitudinal. A fost o despărțire inevitabilă de tot ceea ce era trecut, în toate planurile, avînd ca moment crucial anul 1848. Niciodată o rupere, care e o violentare, nu se poate produce pașnic, fără nostalgii și blesteme împotriva novatorilor. Pașoptiștii au fost făuritorii unei relații de sincronizare. Procesului antrenării noastre în concertul economic apusean i se reclama un nou tip de așezăminte politice. De la Unirea din 1859, la adoptarea Constituției din 1866 și apoi crearea infrastructurii și structurii unei țări moderne. Nu are nici o importanță că, în 1866, Constituția noastră a avut-o ca model pe cea belgiană, nu o dată copiindu-i chiar articolele. Și nici că în altele s-au adoptat tot modele instituționale din țări ce le experimentaseră deja. Așa s-au petrecut lucrurile peste tot în lume dintotdeauna și cu deosebire în epoca modernă. Modelele, odată făurite și experimentate, se preiau, circulă cu o fatalitate sociologică de neînlăturat. De ce ar fi trebuit înaintașii noștri să inventeze ceea ce era inventat? Ar fi fost un procedeu hilar, pînă la monstruozitate. S-a reproșat, de către adepții autohtonismului, că procesul acesta de creare a noului regim constituțional-cultural ar fi trebuit să țină seama de tradițiile specifice, aducîndu-le în structurile ce se constituiau. Și apoi că fenomenul trebuia să se producă în lentoare evolutivă. Adevărul e că reproșurile, amîndouă, sunt lipsite de temei. Era

1. Nae Ionescu, „Între statul de drept și instituțiile de fapt", *Cuvîntul*, VI, nr. 1866, 3 iulie 1930.

imposibilă implantarea în structura noilor așezăminte, moderne, a unor fragmente din cele medievale, socotite tradiționale, deși în punctul inițial al acestora din urmă se află tot modele împrumutate la vremea lor. Iar lentoarea recomandată era și ea imposibilă, pentru că ruperea convulsivă de trecut era prescrisă de noile realități economice.

Dacă se poate imputa ceva pașoptismului și celor care i-au continuat sau împlinit legatul e că nu au izbutit să soluționeze, mai ferm, regimul proprietății agrare, acceptînd menținerea latifundiilor și, implicit, disparitatea scandaloasă din lumea rurală. Sigur că proprietarii latifundiilor, unii antrenați în relații capitaliste cu produsele moșiilor lor, s-au opus înverșunat. Dar această situație, născătoare de antinomii, a creat infinite dificultăți economice, sociale, politice și cultural-morale. S-au creat acea producție industrială, finanțe și comerț capitalist la orașe. E drept, exponenții cei mai înaintați ai legatarilor pașoptiști, apoi continuatorii lor au militat pentru eliminarea anomaliei. N-au izbutit, fiind înfrînți în aspirațiile lor programatice. Dar aceasta nu înseamnă că ruptura produsă la 1848 și continuată apoi n-ar fi fost necesară și că putea lua un alt curs. Zeletin are dreptate cînd observă: „Cînd revoluționarii români au transplantat la noi așezămintele europene, au fost întîmpinați cu scepticism și zeflemele: aceasta părea o rupere cu trecutul, violentarea continuității evoluției. De însemnat e însă amănuntul că reacțiunea și-a menținut critica ei numai la partea cea mai de sus a vieții sociale: la cultură și politică; ea n-a atins revoluția economică, care însemna tot o rupere a continuității, dar pe care nimeni n-a băgat-o în seamă”[1]. Într-adevăr, majoritatea reproșurilor priveau noile așezăminte și sfera culturii, fără a lipsi cu totul și deplorarea introducerii unor îndeletniciri (industriale) care ar fi fost nepotrivite firii românului. Sămănătorismul și postsămănătorismul sunt exemple elocvente. Dar grosul criticist s-a îndreptat spre așezăminte și cultură. De parcă aici ar domni liberul-arbitru, și nu tot necesitatea sociologică. Speculativi, sclavi ai automatismului s-au dovedit a fi nu pașoptiștii, ci criticismul acesta brutal negator. Cum să se fi conservat tradiționalismul cînd structurile economice se modificaseră? Și, repet, cum să nu fi „imitat” pașoptismul (*id est* utilizarea unor modele de acolo de unde dăduseră rezultate) cînd peste tot în lume s-a procedat la fel? Putea apela România la experimente proprii, barînd calea evoluției structurilor sale? Viziunea acelor orientări care nesocoteau necesitatea efortului pașoptist e, de fapt, nu numai neînțelegătoare pînă la ignar, ci și profund retrogradă.

În sfîrșit, e de notat că pledoaria după care pașoptismul e vinovat de a fi deturnat drumul nostru firesc de la apartenența spirituală

1. Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 99.

specifică a comunității spirituale răsăritene, silindu-ne a ne îmbarca spre Occident, este, și ea, o speculație retrogradă. Dintotdeauna, la începuturile evului nostru modern s-au făcut auzite glasuri care combăteau contactul cu Occidentul. Occidentul era o altă denominație pentru capitalism și împotrivirea față de această cale aurită, singura posibilă pentru a evolua, însemna închidere obstinată în tradițional. Prin latinitatea funciară a poporului român, el aparținea, de fapt, Apusului, și nu Răsăritului oriental. Gîndirismul, curentul năist și unii dintre factorii exponențiali ai tinerei generații au adus în această înfruntare argumentul spiritualist. I-am fi definitiv sortiți Răsăritului prin apartenența la ortodoxie, pe cînd Apusul înseamnă catolicism sau protestantism. Era, în acest argument utilizat, o stratagemă. Poporul român își putea păstra condiția religioasă chiar ieșind din lentoarea orientală și îndreptîndu-se spre liniile de forță civilizatorii ale Apusului. De fapt, adversitatea Orient-Occident, inclusiv cu argumentul ortodoxist, era menită să se constituie în negațiune a europenizării țării noastre. Disputa, cu toate aceste argumente, era mai veche și deceniul al treilea al veacului nostru îi cunoscuse intensitatea[1]. Replicile, datorate lui Lovinescu, D. Drăghicescu, Ralea, Vianu, Eugen Filotti, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, au fost convingătoare, reluarea acestei dispute în anii treizeci nefiind decît o continuare. O continuare deloc potolită, ci cu disponibilități nutrite din același material ideologic. Terminologia nu poate și nu trebuie să înșele. Se tot căutau denumiri noi pentru o confruntare de aproape un veac. Dilema, veche, era aceeași. Adoptăm calea înnoirii pe toate planurile sau ne menținem, osificați, în cadrul unor structuri tradiționaliste? Iar acuzația că europenism e sinonim cu antinaționalul era vădit stupidă. Grupul de la *Viața Românească*, apărător constant al specificului național, milita decis în favoarea europenizării. În *Vremea*, în mai 1936, Pompiliu Constantinescu, parcă polemizînd cu opinia lui Mircea Eliade despre pașoptism, exprimată într-un foileton apărut în martie în aceeași gazetă, scria: „Pașoptismul revelă fondul nostru etnic, posibilitățile lui: global entuziast, ușor flatat de propriile cuceriri, pașoptismul nu este el însuși creator: nici nu putea să fie în ordinea spirituală, fiindcă el este un moment politic pragmatic, un moment de unde pornește abia un nou duh. Unui pașoptist, Kogălniceanu, îi aparține formula «duh național», preconizată în cultura și creația literară. Dialectica pașoptism-junimism se istovește prin preajma anului 1880, cam cînd încetează acțiunea de revizuire a valorilor culturale din critica maioresciană. Acest proces dublu,

1. Vezi Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, 1980, pp. 343-361.

acest paralelism de ideologie entuziastă și criticism continuă și astăzi în cultura română"[1].

2. În succesiunea imediată a antipașoptismului se situa critica democrației ca un mod de înțelegere a organizării politice în societate, descinsă – se spunea – din gîndirea și practica revoluționarilor. Firește, se puneau sub acuzare toate componentele structurii democratice: pluripartidism, Constituție, parlament și autoadministrare locală, fără de care era greu de conceput organizarea modernă a societății. În locul democrației se prefera organizarea de tip totalitar, un partid unic și absența reprezentării în stat după modelul autocratismului. Extrema stîngă se revendica de la modelul totalitarismului sovietic, iar extrema dreaptă – sau numai dreapta în sine – se extazia în fața modelului fascist mussolinian și, după 1933, a celui instaurat în Germania hitleristă. Extremismele se întîlneau în aceeași aspirație antidemocratică, unul elogiind statul dictaturii proletariatului condus de partidul unic al clasei muncitoare, potrivit principiului luptei de clasă, celălalt – al reprezentării profesionale.

Un manifest al P.C.R. din 1931 declara: „P.C.R. nu crede în democrația burgheză. Democrație, parlament, alegeri libere, egalitate cînd la putere se află burghezia, care dispune de toate mijloacele materiale și morale pentru a-i înșela pe muncitori, toate acestea nu-s decît o minciună"[2]. Miron Radu Paraschivescu scria în 1936: „S-ar putea încerca o ierarhizare a formulelor de guvernămînt după gradul de libertate pe care o oferă sau o suprimă; cu oarecare aproximație, ordinea ar fi aceasta.

- Dictatura proletariatului, în care se îndeplinește zi de zi putința de a traduce în fapt toate drepturile și în care legile se promulgă ținîndu-se în primul rînd seama de evoluția realității de fapt.
- Democrația burgheză, în care se promulgă drepturi egale pentru toți cetățenii, dar în care putința de a le exercita e redusă pe măsura posesiunilor material-economice la un număr redus de cetățeni.
- Dictatura fascistă, în care poporul e lipsit în egală măsură și de drepturi, și de posibilități.

În această perspectivă se desprinde destul de limpede situația și evoluția țării noastre, care atîrnă – pentru ca progresul și cultura să fie asigurate – de accentuarea democrației burgheze, de lărgirea și transformarea ei pînă acolo unde poporul însuși va ajunge să-și elaboreze

1. Pompiliu Constantinescu, „Etape de cultură națională", *Vremea*, IX, nr. 436, 10 mai 1936.
2. *Cf. Documente din istoria P.C.R., 1929-1931*, E.S.P.L.A., 1955, p. 149.

și să-și exercite legile lui proprii"[1]. O intervenție din *Era nouă*, semnată N.D. Cocea, în 1936, decreta: „Criza aceasta generală a sistemului capitalist este însoțită fără doar și poate și de o criză atît de generală și acută a culturii și ideologiei acestui sistem. Proletariatul reprezintă interesele vitale și culturale ale omenirii. Progresul acestei clase coincide cu progresul general al umanității. Ideea asupra lumii a proletariatului industrial este obiectivă față de ideologia falsă și sterilă a lumii capitaliste care e condamnată la moarte"[2]. În revista legală a P.C.R., *Frontul evenimentelor culturale și sociale*, care apărea în 1932-1933, un articol polemiza cu un altul semnat P. Boteanu (pseudonimul lui Petre Țuțea), apărut în publicația *Stînga*: „În articolul «Regulile jocului democratic» cititorul trebuie să vadă dacă *Stînga* stă pe bazele democrației burgheze sau nu... Întreg articolul închinat problemei democratice este mărturia unui efort continuu din partea autorului de a prezenta așa lucrurile încît fiecare cititor să înțeleagă după pofta inimei lui... După cetirea celor trei coloane de revistă pe care se întinde articolul, cetitorului îi este imposibil să afle dacă dl P. Boteanu și, împreună cu el, *Stînga* sunt sau nu pentru democrație burgheză. Sunt și nu prea, dar nefiind totuși, o apără... Așezările de astăzi nu-i mulțumesc. Democrația burgheză este și nu este cum trebuie să fie, după dl P. Boteanu... Aproape să aibă curaj de a o contesta dacă la momentul oportun nu și-ar fi adus aminte că prevederea este o măsură de conservare"[3]. Idealul e, firește, cum spuneam, Uniunea Sovietică, cu modul ei de organizare statală: „Privirile noastre se întorc asupra drumului parcurs de tînăra și puternica Republică Sovietică... 7 noiembrie însemnează astfel data sărbătoririi celei mai mari democrații din lume, întărită și centralizată într-o Constituție fără precedent: Constituția liber aleasă a unui popor de muncitori..."[4]. Mai înainte, în 1930, un manifest al P.C.R. pleda pentru solidaritatea cu Rusia Sovietelor, prezentată, desigur, ca model: „Noi trebuie să apărăm Uniunea Sovietică, împreună cu muncitorii și țăranii din Uniunea Sovietică, împreună cu Armata Roșie, și să înscăunăm, ca în Uniunea Sovietică, un guvern muncitoresc țărănesc sub conducerea Partidului Comunist"[5]. Nici procesele staliniste organizate împotriva unor adversari ai lui Stalin, care demonstrau, printre altele, teroarea totalitarismului unui stat profund antidemocratic, nu au fost înțelese cum se cuvine. Dimpotrivă, au fost considerate ca procese

1. Miron Radu Paraschivescu, „Libertatea de creație", *Reporter*, V, nr. 38, 2 noiembrie 1937.
2. N.D. Cocea, „Cuvînt înainte", *Era nouă*, I, nr. 1, februarie 1936.
3. M.A., „«Stînga» e stînga sau cum e", *Frontul evenimentelor culturale și sociale*, 1, decembrie 1932.
4. „După douăzeci de ani", *Reporter*, II, nr. 35, 7 noiembrie 1937.
5. *Documente din istoria P.C.R., 1929-1933*, E.S.P.L.A., 1955, pp. 112-113.

politice drepte și necesare, condamnîndu-se nu sistemul, ci chiar victimele, care, ce-i drept, contribuiseră, la vremea lor, la instalarea regimului totalitar sovietic. Manifeste P.C.R. și unele gazete legale ale aceluiași partid exprimau aceste idei fidele unei opresiuni flagrante. Tot așa erau elogiate momentele nodale ale instalării economice a regimului antidemocratic sovietic, ca industrializarea forțată, colectivizarea tot forțată, realizată cu prețul uciderii în masă a milioane de țărani considerați culaci. Un articol din *Era nouă*, din 1936, elogia colectivizarea agriculturii și „lichidarea ultimelor resturi ale claselor exploatatoare la sate, culacii" și prezenta ca o imensă realizare faptul că „astăzi 90% din țărani sunt grupați în gospodării colective, colhozuri". Și mai încolo: „Minunata colectivizare politico-socială a milioanelor de țărani, nivelul lor cultural-politic inimaginabil față de țărănimea țărilor capitaliste, a fost caracteristica și semnul sub care s-a desfășurat în anul trecut congresul colhoznicilor udarnici"[1]. Mai înainte, într-un articol, se spunea: „Experiența Rusiei dovedește tocmai contrariul. Pe baza industrializării crescînde a agriculturii, colectivizarea a atins peste 60% din gospodăriile țărănești... Iar Buharin și Rîkov și-au recunoscut greșelile... Colhozul este adevărata concepție de producție corespunzătoare gradului actual al dezvoltării Rusiei"[2]. Virusul acestui exemplu s-a extins și un cugetător ca Emil Cioran exprima, tot în 1936, simpatia pentru realizările industriei sovietice: „Este un merit definitoriu al revoluției rusești – scria el – de a fi creat în țara cea mai reacționară, pe ruinele celei mai sinistre autocrații, o conștiință industrială cum în nota ei mistică n-a mai cunoscut istoria. Lenin, care a fost un pasionat și un fervent al industrializării, clocind pînă la manie electrificarea Rusiei, a înțeles, cum nici un revoluționar, condițiile accesului la putere al unei națiuni. Și pentru ca Rusia să devină o mare putere a făcut mai mult decît toți reprezentanții sfintei și tristei Rusii, minus Petru cel Mare. Acela care crede că pricepe problemele viitorului României, fără a fi studiat cu simpatie antecedentele și realizările revoluției ruse, este prada unei mari iluzii. Nu este vorba de a imita ideologia și metodele. Căci sistemul care a întărit Rusia ne-ar putea fi nouă fatal, deoarece lipsa noastră de conștiință mesianică ne-ar dizolva complet în universalismul bolșevic... Revoluția rusă este experiența cea mai globală de la Revoluția franceză. O Românie viitoare care n-a învățat nimic din «cazul» rusesc nu poate fi decît o construcție fictivă"[3]. Cum extrema dreaptă și cea stîngă se întîlneau într-un punct al convergenței spre totalitarism, s-a întîmplat

1. Ilie Constantinovski, „Bilanțul economic al U.R.S.S. în 1935", *Era nouă*, I, nr. 1, februarie 1936.
2. *Frontul evenimentelor culturale și sociale*, I, nr. 3, 25 decembrie 1932.
3. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, p. 111.

ca gazetele lor, polemizînd, să arate că una o deposedează pe cealaltă de sprijinul maselor. Publicația de extremă dreapta *Axa*, polemizînd cu *Frontul evenimentelor...*, scria, în 1933, triumfătoare: „De ce se supără *Frontul* și partidul comunist? Pentru că extrema dreaptă românească, revoluția anticapitalistă, dar *națională*, capătă un excedent din ce în ce mai mare asupra maselor muncitorești? Pentru că demagogia roșie, pritocită de colportorii evrei ai Moscovei, se izbește de bariera de neînfrînt pe care o constituie acțiunea de luminare națională întreprinsă de Garda de Fier în sînul proletarilor? Dacă acestea sunt motivele supărării *Frontului*, atunci, cu părere de rău, să-l vestim că se va mai supăra. Ca și în Italia fascistă, ca și în Germania național-socialistă, mișcarea de extremă dreaptă va cuprinde, și în România, tot ce-i mai bun, mai luminat și mai cinstit în muncitorimea noastră"[1].

S-a întîmplat ca extrema stîngă, avînd parte de foarte puțini aderenți și de tot atît de puține publicații, să-și fi exprimat nerevărsat punctele de vedere. În schimb, publicațiile dreptei și extremei drepte, de la cotidiene la săptămînale și lunare, erau puzderie. Și de orientări diferite în cel mai larg spectru. E firesc, de aceea, ca punctele lor de vedere să ocupe un cîmp mai întins, exegetul fiind chiar constrîns să supună materialul, foarte extins, unei operații de necesară filtrare. În cotidianul său *Calendarul*, Nichifor Crainic pleda, în 1932, pentru înlocuirea pluripartidismului prin organizațiile profesionale, împotriva sufragiului universal, a parlamentului și a parlamentarismului. Modelul ideal propus de Crainic era, se vede cu ochiul liber, fascismul italian: „Mentalitatea partidelor apare ruginită, înțepenită în forme în care realitățile vii refuză să mai încapă. Politicienii joacă în aer, fără postamentul solid al țării sub călcîi. Prin pleava aceasta jucăușă, gîndul nostru îndurerat nu vede alte posibilități decît organizațiile profesionale, singurele particule organice ale trupului național. Ele nu sunt parazitare pentru că reprezintă în stat funcțiuni permanente și necesare pe care partidele politice nu le pot reprezenta. Afirmarea organizațiilor profesionale e singura lozincă sănătoasă a vremii"[2]. Revenea curînd, afirmînd: „Noi, cei de la *Calendarul*, suntem convinși că forma cea nouă de viață publică e, pentru viitorul apropiat, statul breslelor în locul statului partidelor"[3]. Apoi altă dată: „Nu mai e o taină pentru nimeni că votul universal e o imensă pradă a capitalismului... De aceea trebuie demascat cu cruzime orice farsor politic care luptă pentru democrație"[4]. Peste ani, își va menține punctul de vedere:

---

1. „«Frontul» s-a supărat", *Axa*, II, nr. 6, 11 februarie 1933.
2. Nichifor Crainic, „Falimentul partidelor", *Calendarul*, I, nr. 16, 9 februarie 1932.
3. *Idem*, „Spre statul breslelor", *Calendarul*, nr. 31, 23 februarie 1932.
4. *Idem*, „Demofilie și democrație", *Calendarul*, nr. 50, martie 1932.

„Nu urîm democrația pentru democrație, ci pentru că ea a falsificat conștiința de stăpîn a nației noastre. I-a pus în mînă o ștampilă de vot și a investit-o cu suveranitatea ei de Vicleim în timp ce străinul i-a furat pămîntul de sub picioare... Crima democrației e că a pus la mezat patria și aceasta înseamnează în principiu detronarea neamului românesc din dreptul lui de casă regală"[1]. Și tot atunci cînta, pe un singur ton, prohodul democrației, socotită a fi spre lichidare în Europa: „Cu singura excepție a Franței, îmbătrînită și dezorientată de masoneria dizolvantă, în Europa democrația e un regim în totală lichidare, spectacolul seamănă cu o desfacere de haine vechi, pe care statele le-au aruncat, rînd pe rînd, în hala otrepelor pașoptiste. Popoarele, dezgustate de vasta escrocherie parlamentaristă, revin la simplitatea onestă și organizată, întemeiată pe forțele creatoare ale națiunii, așa cum indica bunul-simț în sfîrșit deșteptat. În amurgul democrațiilor occidentale se ridică lumina nouă a orientării vieții pe temeiuri morale și pe ierarhia valorilor reale insultate un veac de agresiva incompetență a talmeș-balmeșului democratic... Moartea democrației române va veni sigur, categoric și fatal, de la curentele sănătoase, creștine și naționaliste în necontenită creștere azi. Singura salvare a statului român stă în nădejdea pe care o legăm de aceste curente care, avînd rădăcini adînci în sufletul poporului nostru, sunt la unison cu ritmul general al prefacerilor și regenerării europene"[2]. În 1933, directorul *Calendarului* devenise vijelios și sprijinea deschis Garda de Fier, pe listele căreia acceptase să candideze. Imprecațiile împotriva democrației urcaseră cu o cotă mai sus. „Așadar – interoga el –, simplificarea vieții politice prin refacerea vechilor partide? E o imposibilitate. Și ar fi o calamitate pentru țară. O singură simplificare e posibilă și e necesară: curățirea terenului de aceste rîme tîrîtoare care n-au dreptul la viață în România. Ce putere ar fi în stare să le insufle din nou credință și elan și să facă din zece mortăciuni insignifiante un organism politic de prestigiu? La baza acestor mortăciuni a stat iluzia democratică. A preconiza azi refacerea unor partide care și-au demonstrat neputința de a crea și rapacitatea pentru a sfîrși în frînturi suspendate de ambiții și pofte personale înseamnă a conspira la perpetuarea democrației politicianiste, înseamnă a încerca să transformi agonia democrației în agonia României. Agonia democrației este însă un fenomen natural și fatal. Datoria oricărui bun român e să grăbească lichidarea acestui proces dezonorant pentru un popor și să pregătească drumul noii Românii naționaliste care vine"[3].

---

1. *Idem*, „Spirit autohton", în *Ortodoxie și etnocrație*, 1937, pp. 187-188.
2. Nichifor Crainic, „Pentru comunism, contra naționalismului", *ibidem*, II, nr. 305, 25 februarie 1933.
3. *Idem*, „Agonia partidelor democratice", *Calendarul*, II, nr. 434, 1 august 1933.

Nae Ionescu, cînd era numai un cugetător de dreapta, a militat cu neostoită consecvență pentru, la început, readucerea lui Carol al II-lea pe tronul României și, apoi, după actul restaurației din 8 iunie 1930, în calitatea sa de membru marcant al Camarilei regale, pentru a pregăti dictatura personală a suveranului care să poată conduce deasupra partidelor prin guverne de tehnicieni. Pentru aceasta, a dus o continuă campanie împotriva partidelor, proclamînd ideea că numai regele întruchipează voința națională: „Iată, deci – scria în 1930 –, că viața politică normală ne poate duce la un moment dat, principial cel puțin, la înlăturarea partidelor politice. Considerațiile acestea nu sunt numai teoretice. Atît bolșevismul din Rusia, cît și fascismul din Italia nu sunt altceva decît regimuri instituite după mecanismul schițat mai sus. Noi înșine trebuie să ajungem la o situație analoagă: dacă P.N.Ț. era într-adevăr un partid politic și dl Iuliu Maniu un om politic. Acesta este sensul istoric al acțiunii noastre cînd recomandam transformarea P.N.Ț. într-o organizație de mase și instituirea dictaturii maselor... Oricum se pot identifica momente în procesul istoric cînd partidele politice nu există"[1]. Peste cîteva zile, revenind, postula: „Guvernul de partide sau guverne de personalități reprezintă formule politice de o egală îndreptățire: și liber este regele, și anume sub aceeași responsabilitate, să se hotărască pentru o formulă sau alta, după cum îl îndeamnă libera Lui judecată și simțul pulsului vieții, care hălăduiește în el"[2]. Altă dată se ridica împotriva sistemului constituțional și, evident, al Constituției: „Regimul nostru constituțional – aprecia el – nu e o realitate: el nici nu a fost cucerit prin luptă, nici nu s-a ridicat în chip firesc prin condițiile noastre de viață publică. Trăim, deci, față de el în cea mai desăvîrșită indiferență. Realități au fost la noi numai partidele politice. Dar nu realități politice sau sociale, ci organizații clientelare puse în slujba unor oameni... Dar dacă formele constituționale nu sunt decît «forme», iar partidele politice simple facțiuni mercenare, lipsite de specificitate structurală și de personalitate, fără nici un fel de legătură organică cu realitățile, cine să confere vieții noastre publice o consistență și Constituției o aplicare efectivă? Statul trebuie să intervină"[3]. Apoi, directorul *Cuvîntului* s-a răfuit cu ideea contractualistă a legii fundamentale care este Constituția: „Nu am nimic – scria el în aprilie 1932 – cu această ignobilă deformație apuseană care este constituționalismul democratizanților noștri, fundamental deosebit de Constituția noastră pe care *Dreptatea* o consideră

1. Nae Ionescu, „Criza partidelor politice, I, Paradoxul dialecticii partidelor și partidul de masă", *Cuvîntul*, VI, nr. 1893, 30 iulie 1930.
2. *Idem*, „Între echipele de lucru și guvern personal", III, *Cuvîntul*, nr. 1897, 3 august 1930.
3. *Idem*, „În marginea scandalurilor din parlament", *Cuvîntul*, VII, nr. 2128, 25 martie 1931.

«rousseauistă în așezarea ei inițială»... *Dreptatea* se înșeală cînd crede că «pactul nostru fundamental» (pact?, de ce pact?, de cînd pact?) este «rousseauist în așezarea lui inițială» pentru că procede prin declarația că «toate puterile emană de la națiune». Se înșeală pentru că în orice așezare omenească, fie că are o constituție scrisă, fie că trăiește împlinind instinctiv legile constituției ei neformulate, puterile ei nu pot să emane decît de la națiune. Toate puterile. Așa că nu e nevoie să fii nici rousseauist, nici de cine știe ce formație apuseană pentru a mărturisi acest adevăr fundamental"[1]. În general, profesorul de metafizică era împotriva modalității de organizare apuseană a statului, care i se părea a fi inautentică, neorganică și, de fapt, neromânească: „Noi, aici, la *Cuvîntul*, am arătat că nu poate fi vorba decît de crearea din nou a unui «stat rumânesc», a unui «stat țărănesc», în afară deci de ordinea individualist-democratică și capitalist-burgheză. Pe cînd lumea politică în genere a crezut că drumul pe care îl avem de urmat e cel al încadrării în ordinea și solidaritatea europeană. Așa fiind, noi cerem decuplarea noastră de structura politică și economică a Europei"[2].

În ciuda faptului că preda logica la Universitate, Nae Ionescu credea că se pot impune unor structuri economice ce și-au creat și organismele politice asemenea decuplări automate și schimba, după un veac, o evoluție sociologic determinată. Logica filozofică, se vede bine, nu făcea casă bună cu aceea a sociologiei, cu legile ei grave și specifice. Mai tîrziu, după ce în toamna lui 1933 se îndreptase ideologic spre Garda de Fier, Nae Ionescu prefera naționalismul și exalta revoluția pregătită de legionari, combinîndu-l cu mai vechea sa împotrivire față de statul democratic și constituțional. După 1933, cu gazeta suspendată de la sfîrșitul lui 1933, scria, cînd și cînd, prin foile legionare din țară. Acum găsea perimat principiul național afirmat de statul democratic și aștepta instalarea adevăratului naționalism: „Naționalismul acesta al statului român modern este naționalismul liberal, copil legitim al secolului XVIII, care definește națiunea juridicește, prin totalitatea cetățenilor; e naționalismul chiar al ultimei noastre Constituții, după care toți locuitorii țării care îndeplinesc anumite condițiuni sunt români, indiferent de originea lor etnică; e naționalismul economiei liberale care consideră drept capital național orice capital aparținînd unui cetățean român sau unei firme juridicește românești. Asta nu are însă deloc a face cu naționalismul vremii acesteia de astăzi, care se delimitează natural, și nu juridic, organic și contractual... Tinerimea românească trebuie să știe că naționalismul

1. Nae Ionescu, „Erezii de «nobila formație apuseană»", *Cuvîntul*, VIII, nr. 2497, 2 aprilie 1932.
2. *Idem*, „După plecarea experților", *Cuvîntul*, VIII, nr. 2060, 16 septembrie 1932.

de azi e o nouă formulă de viață, o nouă stare a lumii, un nou ev al istoriei. Realizarea mai repede și mai completă a acestei formule atîrnă de existența unui sîmbure sănătos al mișcării, conștient de răspunderile și îndatoririle lui. Între aceste îndatoriri, cea dintîi e, desigur, aspra intransigență doctrinară ce nu se obține decît cu ruperea tuturor punților care duc în afara obștei de jertfă și de iubire a noului naționalism românesc"[1]. Mai limpede exprimată evoluția firească a profesorului de metafizică nici că se putea. Fără a fi o relație de consecuție obligatorie (dimpotrivă), Nae Ionescu evoluase de la dreapta spre extrema dreaptă. Dar folosindu-se, în mod extremist, de mai vechile idei-forță privind democrația statală și constituționalismul parlamentar.

Păstrîndu-ne, deocamdată, la nivelul doctrinarilor potrivnici democrației parlamentare, e necesar să-l aducem în scenă pe Mihail Manoilescu. Trecut prin cîteva partide, devenit filocarlist și, după restaurație, membru al Camarilei, ajuns ministru, prin 1931, Manoilescu e eliminat din înaltele sale funcțiuni, devine, în mai 1931, profesor de economie la Școala Politehnică și îmbrățișează ideea mussoliniană a corporatismului, scriind despre această doctrină cărți (*Secolul corporatismului* e tradusă în cîteva limbi de circulație). Evident, corporatismul nu făcea casă bună cu democrația parlamentară. De aceea, o va combate cu stăruință. Manoilescu, om bogat (era coproprietar al minei Șorecani și membru în cîteva bănoase comisii de administrație ale unor firme), și-a finanțat și o revistă, *Lumea nouă*, care a apărut timp de un deceniu (1932-1942). Ideile sale potrivnice parlamentarismului, sufragiului universal și democrației le va expune în articole, studii, eseuri ale revistei sale și în cărți. „Ca *oportunitate* – observa în 1932 –, votul universal e mai mult decît discutabil, iar ca *modalitate de înfăptuire*, și împroprietărirea, ca și votul universal sunt modele de *neorganizare... Votul universal n-a fost cerut de nimeni* sau, mai exact, n-a fost cerut de cei care sunt beneficiarii lui... Votul universal era incontestabil o necesitate și, dacă participarea țărănimii la gospodărirea publică s-ar fi organizat sub forma unor colegii *profesionale* cu o mare înrîurire mai ales în organizarea vieții locale, desigur că reforma de la 1918 ar fi fost în linia vremii. Forma de vot universal, însă, care topește în aceleași ape toate categoriile sociale și profesionale și care dă țărănimii situația *aparentă de* arbitru *unic în* toate problemele de stat este numai o ipocrizie... țărănimea care are *legal* toate drepturile le transmite *în bloc* unor mandatari politici care se transformă în proprii ei tirani și *care o împiedică să se gospodărească singură prin mijloace directe, în cadrul unor drepturi limitate, dar sigure...* Numai în statul corporativ gospodarul va fi stăpîn și puternic, necunoscînd altă

1. Nae Ionescu, „Primejdia celor de pe urmă", *Iconar*, I, nr. 4, decembrie 1935.

dominație decît aceea a interesului public pe care îl servește, în cadrul său profesional și local"[1]. Un articol din anul următor se ridică împotriva ideii pluripartidismului: „Pornind de la ideea și rolul funcțional al oricărei organizații profesionale, ajungem la concluzia că partidele sunt organisme perimate care și-au încheiat cariera în ziua în care s-au realizat în toate țările votul universal și libertățile cetățenești depline și că ele nu pot împlini partidele social-democrate din Apus – și cu atît mai puțin roluri economice pentru care n-au fost niciodată create. Roluri sociale, roluri economice și politice în viața unui stat, în adevăr modern, nu pot împlini decît corporațiile. De aceea, viitorul este numai al corporațiilor și al statului corporativ"[2]. Firește că preconizatul său sistem al corporatismului îl respingea, de plano, pe cel liberalist. În 1932, scria vizionar: „Statul de mîine trebuie să permită integrarea națională exactă a categoriilor social-economice și să asigure continuitatea în politica economică și socială, *în acest scop principiul fundamental al noii ordine trebuie să fie organizarea corporativă a națiunii*. Corporațiile trebuie să preia în primul rînd funcțiile economice de gestiune ale statului de astăzi... În acest sens, va trebui să ia ființă un parlament corporativ care să constituie unicul organ de legiferare în materie economică și socială... Rolul statului politic de astăzi trebuie să fie redus la politica externă, la administrație propriu-zisă, la armată și școală"[3].

Există, negreșit, o interrelație între teoria protecționistă a lui Manoilescu și cea, tot de el elaborată, a corporatismului. Încă în anii douăzeci medita la decalajul dintre țările agricole și cele industriale, calculînd distanța enormă dintre productivitatea muncii industriale și a celei agricole. Atunci era adeptul neoliberalismului, militînd, alături de Ștefan Zeletin, în Partidul Poporului al lui Al. Averescu. Apoi are revelația că a descoperit dezlegarea unui greu contencios și elaborează teoria schimbului internațional bazat pe protecționism. Aceasta, ca o modalitate de evoluție a țărilor agrare, exploatate de cele industriale, spre industrializare. Teoriile economice ale lui Manoilescu, inclusiv *Secolul corporatismului* (1936), prezintă negreșit importanță, fiind discutate, în epocă și astăzi, cu reală deferență în cercurile de specialitate din lume. Aș adăuga că solida sa carte din 1944, *Rostul și destinul burgheziei românești*, stă, alături de *Burghezia română* a lui Zeletin și *Istoria civilizației române moderne* a lui Lovinescu, printre lucrările fundamentale în domeniu. Dar aici nu reținem dimensiunea economică a acestor scrieri, cît cea politologică. Or, în *Secolul*

---

1. Mihail Manoilescu, „Greșelile istorice ale partidului liberal", *Lumea nouă*, 1, 1932, nr. 3, pp. 54-55.
2. *Idem*, „Partide sau corporații?", *Lumea nouă*, II, 1933, nr. 6, p. 336.
3. *Idem*, „Anticipări", *Lumea nouă*, I, nr. 1,1932, p. 41.

corporatismului se războiește cu natura democratică a statului de tip liberal, așa cum s-a constituit în secolul al XIX-lea. Undeva pe la început, semnala că acum, după războiul mondial, „nu e vorba de criza democrației *în trecut*, ci de criza democrației ca sistem politic"[1]. Mai încolo observa că „necesitatea funcțională ne reclamă coexistența funcțională a mai multor organisme politice, avînd același rol și același scop". Și, după ce explică inutilitatea partidelor politice într-un sistem corporativ, conchide că *„partidele sunt organisme perimate care și-au încheiat cariera în ziua în care în toate țările sufragiul universal a fost realizat și unde libertatea cetățenilor este completă"*. În statul organizat corporativ nu e admisibilă preeminența unui partid oarecare. Un anumit partid poate activa „numai cînd reprezintă o ideologie profundă, susceptibilă a cuceri toate ramurile vieții naționale și să-și mențină mult timp cucerirea. Nu poate fi vorba decît de un asemenea partid care are să-și spună cuvîntul în stat deasupra cadrelor corporative și cu asentimentul lor". Și, parafrazînd un dicton englez, ținea să precizeze că „partidele nu mai au drept să facă rău"[2].

De la antidemocratismul parlamentar clădit pe ideile corporatiste la propunerea creării partidului unic nu era decît un pas. Firește, Manoilescu l-a făcut. Nu s-a mulțumit cu articole și studii. A scris o întreagă carte, de vreo 250 de pagini, publicată mai întîi în limba franceză (1937), în italiană, apoi și în germană. Va izbuti s-o publice în românește de abia în 1942, deși extrase din ea a publicat în revista sa și, în 1937, în *Buna Vestire*, organul mișcării legionare. În cartea aceasta (deși nu numai aici) a elogiat mult regimurile dictatoriale europene, cel fascist, nazist și al lui Salazar. Opiniile exprimate în carte sunt edificatoare prin ele însele, făcînd comentariul inutil. „Puțini înțeleg că dictatura nu mai poate fi astăzi o instituție patriarhală și primitivă, ci numai un sistem complex de funcțiuni care să răspundă exigențelor infinite ale vieții popoarelor moderne." „Partidul unic este o instituție contemporană care e caracterizată în toate țările printr-o aceeași concepțiune de stat... În toate aceste regimuri statul ia asupră-și de a întruchipa un ideal politic și social și de a conduce națiunea într-un mod activ și conștient către realizarea acestui ideal. Statul nou, statul tip «secolul XX», este, deci, statul purtător de idealuri, este statul *militant pentru* un ideal politic și social determinat." „Partidul unic n-are numai o etică nouă; el are, de asemenea, o *tehnică* nouă în organizarea sa. Conducerea, ierarhia, disciplina sunt totdeodată diferite de ceea ce sunt ele în partidele politice ale regimului liberal. Prima originalitate a partidului unic e șeful său. Conducătorul

1. Mihail Manoilescu, *Le siècle du corporatisme*, Felix Alcan, 1936, p. 63.
2. *Ibidem*, pp. 137-139, 140-141.

și partidul sunt două realități complementare. Marele conducător de tipul Kemal, al lui Mussolini, Salazar, al lui Hitler e un fenomen al secolului... Conducătorul este acela care are, mai mult decît toți ceilalți revoluționari, viziunea anticipativă a noului stat, conducătorul e acela care pregătește revoluția care dirijează luarea în posesiune a statului și dă linia generală a transformărilor de impus statului; conducătorul e acela care realizează fuziunea dintre partid și stat adesea prin mijlocul unei numiri personale și supraveghează coordonarea superioară a tuturor eforturilor de redresare națională." „Noile partide sunt miliții civile. Membrii lor sunt soldați. Toți își aliniază picioarele, iau poziție de «drepți» și își salută cu salutul roman superiorul politic în serviciul cerut *politicește*, pentru un ideal politic." În sfîrșit: „Dreptul exclusiv la activitate politică îl vom numi în chip brutal *monopolul* partidului unic"[1]. Aspirațiile totalitare, opuse libertăților cetățenești și dreptului de a se organiza în partide, se lăfăie în voie în această carte care poartă semnătura lui Mihail Manoilescu.

De la doctrinarii cu statut recunoscut în epocă putem trece la condeiele cu faimă cîștigată ale celor ce atunci aparțineau tinerei generații. Cu exasperarea sa constantă, Cioran, mereu în căutarea unei intruvabile soluții salvatoare, între democrație și dictatură opta hotărît pentru a doua. „În viața unei națiuni – scria în 1934 –, regimul democratic este adecvat numai perioadelor clasice, cînd națiunea se poate rotunji în libertate, cînd divergențele nu sunt o destrămare și cînd libertatea nu este un exces... Epocile turburi, nesigure, în care omul oscilează turmentat în căutarea unui fanatism care să-l lege fatal și direct de ceva, aduc cu necesitate dictatura ca o formă ce oferă omului o ancorare durabilă și o conștiință de mare stabilitate... Numai într-un astfel de regim tinerimea poate fi organizată, numai într-un astfel de regim ea însăși e o putere... Dictatura trebuie înțeleasă ca o fatalitate... Un tineret în uniformă este o imagine de putere. Aderența intimă pe care ea o are cu un sistem dictatorial o leagă strîns de viața statului. Democrația a cultivat numai tendințele centrifugale ale tineretului... Dictatura are cultul forței. O forță amorțită nu poate fi dezmorțită decît prin forță. Apologeții democrației numesc libertate o stare care, în fond, nu e decît pasivitate, marasm și indiferență. Dacă și tinerimea înțelege libertatea în această accepție, atunci această libertate trebuie distrusă, întreaga tinerime trebuie scuturată și trezită la viață." Redacția, vizibil stînjenită, s-a simțit obligată să insereze, sub titlu, această precizare: „Oricît ar părea de aprig susținător al dictaturii, d. Emil Cioran, în rîndurile de mai jos, face, în fond, un entuziast apel pentru o democrație sinceră și constructivă"[2]. Inutilă

1. Mihail Manoilescu, *Partidul unic*, 1942, pp. 14, 27, 46, 50, 109.
2. Emil Cioran, „În preajma dictaturii", *Vremea*, VII, nr. 358, 7 octombrie 1934.

precizare, contrazisă de opiniile textului, a cărui vehemență nu putea fi umilită de o încovoiată retractare. Mai ales că la Cioran ideea avea o constantă, fiind slujită rectiliniu. Peste doi ani, în aceeași revistă, va reveni asupra aceleiași teme numai aparent, sau teoretic, dilematice: „Sunt oameni – insistă tînărul Cioran – care nu pot respira decît în democrație, precum alții în dictatură... Este vorba să hotărăști în timp și să nu optezi pentru o soluție supraistorică. Una este a vorbi de dictatură ca de unica salvare a României și alta ca formă în genere. De aceea îmi este imposibil să am un entuziasm teoretic pentru dictatură, deși o cred singura ieșire a României. Cine nu crede în modelul spiritului dictatorial la noi se înstrăinează de viitorul apropiat al acestei țări... Ceea ce mi-a părut tulburător și angajant în hitlerism este caracterul de fatalitate, de inexorabil colectiv, ca și cum toți oamenii ar deveni instrumentul unei deveniri democratice, fanatizați pînă la imbecilitate într-un clar-obscur al prezentului. În hitlerism cazi. Și așa cazi în orice curent de mase cu tendințe dictatoriale... Cînd se vorbește de «barbaria» hitleristă, de «mascarada» sovietică sau de «teatrul fascist», impropriul acestor calificații nu definește decît ireductibilul acestor realități. Orice lume nouă este multiformă și amenințătoare pentru a putea încape într-o formulă. Dictaturile «raționalizează» națiunile, dar în ele însele au ceva germinal, de primăvară turmentată și haotică, de inevitabil exploziv. Dar cum dictatura începe printr-o răsturnare, nu poate sfîrși decît prin prăbușire... În Germania, pentru a nu fi intoxicat sau contagiat de hitlerism, am început să studiez budismul. Decît meditația neantului mi-a ajutat să înțeleg, prin contrast, hitlerismul mai bine decît orice carte de ideologie... Dacă în România ar muri toți militanții de astăzi pentru ideea dictatorială, ea n-ar evolua mai puțin spre dictatură... Fenomenul naționalist pe care îl trăiește România astăzi ne îndreaptă spre momentul cel mai esențial al istoriei noastre... Dictatura este ante portas. Se înșeală cei care speră dezerțiuni sau lașități"[1].

Meditațiile sale asupra relației dictatură-democrație le regăsim în cartea *Schimbarea la față a României*, apărută în 1936: „Tendința oricărei formații politice este dominația exclusivă. Coexistența atîtor grupări și curente în democrație este un semn de emasculare generală. De aceea, concurența politică fără nici un sens din democrație își are rezolvarea firească și inevitabilă în dictatură". Și mai încolo: „În cadrul națiunii, democrația a dat naștere unei pluralități de formații divergente care răpesc evoluției naționale un sens convergent. Votul universal și parlamentarismul au conceput națiunea ca o *sumă* cantitativ, cînd totul este o cantitate concretă și calitativă care niciodată nu poate fi exprimată în aritmetica democratică. O națiune este totdeauna mai

1. Emil Cioran, „În preajma dictaturii", *Vremea*, X, nr. 476, 21 februarie 1937.

mult decît indivizii ei. Democrația a făcut din ea o *rezultantă*. În realitate, indivizii rezultă din națiune. Țările fără o axă istorică își pierd conturul prin democrație. Acesta e cazul României. Ea n-a avut niciodată o formă, iar democrația nu i-a dat-o... Dictaturile au toate un caracter de răscruce și o gravitate unică"[1]. Desigur că principiul parlamentarismului, unul dintre elementele esențiale ale democratismului, nu a fost ocolit. Și a fost veștejit, cu sarcasm, ca întreg ansamblul acestui sistem „anacronic" de organizare socială care este democrația. În cartea sa din 1936, Cioran observa ironic: „Parlamentarismul este un cadru englez care a zăpăcit lumea de nenumărate decenii. Dacă în Anglia istoria universală se poate face prin discuții și păreri, în țările cu mai puțin sînge rece el n-a constituit decît o stagnare. Singurul merit al parlamentarismului este de a fi dat iluzia unor reprezentanți presupuși ai națiunii de a putea direcționa conștient și artificial soarta acesteia. În fond, parlamentarismul n-a creat decît o sumă de megalomani și nici un erou. Parlamentarismul este chiar negația eroismului. Conceptibil în epocile echilibrate ale unei țări, spiritul parlamentar e dizolvant în epocile de lansare și de afirmare. Tensiunea în istorie a fost totdeauna fructul spiritului dictatorial"[2].

Nici Eliade n-a trecut nepăsător peste tensiunea relației dictatură-democrație. Deși nu i-a rezervat atenția acordată de Cioran, aflăm și aici meditații, chiar dacă deloc originale, pe marginea chestiunii. La urma urmei, originalitatea, aici, nici nu avea teren de manifestare. Importante erau situarea în ecuație și opțiunea între cele două alternative. Argumentația nu putea produce originalitate decît, poate, prin efortul excesului, cum s-a întîmplat, uneori, cu Cioran. „Și de unde – se întreba Eliade în 1937 – s-a răspîndit zvonul că într-o dictatură toți oamenii trebuie să gîndească la fel?" Răspunzînd, arăta că în dictaturile ordinelor călugărești a existat posibilitatea libertății cugetului și de manifestare a personalității. Și tot așa în Italia fascistă, unde antifascistul Croce era lăsat să scrie. Și asta pentru că „în dictatura lui Mussolini se caută «personalități». Cine gîndește personal este promovat în cel mai scurt timp la un rang maxim"[3]. E inutil să insist că Eliade, atunci adept al Gărzii de Fier, se iluziona, automistificîndu-se. Opiniile personale, criteriu de promovare în dictatura lui Mussolini, ca și a altora, e o născocire naivă, pe alăturea de realitatea faptelor. Dar chiar Eliade afirmase cu cîteva linii mai sus că B. Croce, foarte, cum să spun?, personal față de chingile fascismului, nu căpătase decît abia favoarea de a fi lăsat să scrie. În același an a luat atitudine și față de celălalt termen al relației, democrația: „Democrația de

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, pp. 187,194.
2. *Ibidem*, p. 31.
3. Mircea Eliade, „«Dictatura» și «personalitatea»", *Vremea*, X, nr. 481, 28 martie 1937.

la război încoace a izbutit – crede el – să zădărnicească orice încercare de redeșteptare națională. Prin piloții orbi de la cîrma țării, democrația ne-a adus astăzi acolo unde suntem. Democrația a zdrobit definitiv *instinctul statal al* cîrmuitorilor"[1]. În numărul unic al revistei sale *Adsum*, din august 1940, Constantin Noica s-a ocupat, într-unul din articole, fără insistență, de democrație. „Ordinea spirituală, iar nu simpla politică a democratismului în care s-a trăit, credea că știe ce e omul. Individului, spunea democrația, nu-i trebuie decît condiții de libertate în care să se desfășoare; celelalte veneau de la sine. Iar libertatea era o noțiune negativă: a nu sta sub anumite constrîngeri. Restul, adică definirea omului însuși? Dar întrebarea nici nu se punea... Invitația la libertate izvora din dogmatismul acesteia, din afirmarea indiscutabilă a naturii noastre statornice. Democrația e semnul reacționarismului în planul spiritului."[2] E adevărat, Noica mută chestiunea din planul politic în cel pur spiritual. Dar nici în acest ultim plan nu cred că Noica are dreptate. Și în cele ale spiritului, libertatea democrației, adică eliminarea mijloacelor constrîngătoare, e o necesitate fără de care spiritualitatea nu poate viețui cu adevărat. E drept, experiența ultimelor șapte decenii în Europa de Est a demonstrat posibilitatea triumfului spiritului asupra totalitarismului. Dar nu îndrăznesc a crede că idealul vieții spirituale este dictatura totalitară. Chiar dacă inegalitatea naturală e suverană în lumea spiritului, e nedrept și neadevărat să se afirme că democrația aici este un semn al reacționarismului. Nicăieri în sfera umanului democrația nu e anacronică, nepotrivită sau retrogradă.

Împotriva democrației parlamentare și a Constituției care îi asigură statutul de existență au scris în epocă destui. Și gazetari de toată mîna, precum Ilie Rădulescu, Popescu-Prundeni, și intelectuali care practicau jurnalistica politică. Să-i amintesc pe Dragoș Protopopescu, Toma Vlădescu, Nicolae Roșu, M. Polihroniade. A le cita opiniile mi se pare inutil. Cîteva exemple, cu titlu de eșantion, mi se pare totuși nimerit a le înfățișa. Mihail Polihroniade, membru al grupării „Criterion", primul din noua generație care a optat nu numai ideologic, ci și înregimentîndu-se activ în Garda de Fier, articula, în 1932, această propoziție în ton voit jucăuș: „Democrația modernă este un corp mort care mai curînd sau mai tîrziu se va întinde în coșciug, alături de democrațiile antice și de democrațiile italiene ale Evului Mediu"[3]. Și iată o mostră din opiniile gazetărești, și ele miștocărești, ale anglistului Dragoș Protopopescu: „Constituția noastră e un bastard

1. Mircea Eliade, „Piloții orbi", *Vremea*, X, nr. 505, 19 septembrie 1937.
2. Constantin Noica, „Spiritualitate și moarte", *Adsum*, număr unic, 8 august 1940.
3. Mihail Polihroniade, „Ideologie și democrație", *Calendarul*, I, nr. 10, 3 februarie 1932.

ignobil născut din tratatul de la Berlin (?! *n.n.*) și Alianța Israelită internațională... Această Constituție și eu cu drag aș călca-o. Aș face cu ea chiar mai rău. Și atunci să lăsăm gluma, să ne ștergem pe mîini cu farsa democrată și să începem a avea o Constituție. Constituție înseamnă Constituție. Și neamul românesc are o singură Constituție românească. Aceasta e singura noastră realitate"[1]. În sfîrșit, n-aș mai reproduce din cogitațiunile lui Nicolae Roșu, ci mi se pare util să culeg cîteva sintagme injurioase din articolele acestui incalificabil publicist la adresa democratismului: „apele scîrnave ale liberalismului", „democrația în realizarea ei ideală tinde către anarhia absolută". „Creația, în orice domeniu, presupune continuitate, ordine și ierarhie, adică tocmai ceea ce lipsește spiritului democratic." „Viciul esențial al democrației se află în însăși practica principiului efectiv care uniformizează și distruge disciplina socială bazată pe naturale judecăți de valoare." Și iată două titluri din articolele sale: „Falsificarea prin democrație a culturii românești" și „Procesul democrației revoluționare".

De contenciosul democratismului parlamentar s-au ocupat și militanții legionari. Rigoarea obligă să începem cu însuși Căpitanul. Codreanu a fost, în două rînduri (1931 și 1933), deputat și a rostit în numele grupării sale politice, cum erau uzanțele atunci, discursuri de răspuns la mesajul regelui către parlament. Și aici, nici că se putea altfel, s-a referit la regimul democratic în virtutea căruia, totuși, luptase și se alesese deputat „Democrația – se rostea în 1931 – văzută din afară ne dă impresiunea unei vaste complicități în fărădelege. Concluzia: democrația este incapabilă de autoritate. Și încă ceva. Declar aici că democrația e pusă în slujba marii finanțe naționale sau internaționale jidovești."[2] În discursul la Mesaj din 1933, într-o înșiruire de deziderate, la punctul 9 cerea: „Să se puie capăt existenței falimentare a statului democrat întemeiat pe ideologia perimată a Revoluției franceze... Să se înalțe din temelii statul nou etnic-național întemeiat pe primatul culturii naționale, pe primatul familiei și pe primatul corporațiilor muncitorești"[3]. Într-o carte a sa adresată, prin titlu, numai aderenților (*Pentru legionari*), Codreanu își relua ideile potrivnice democrației (o califica „democrația masonă"), năpustindu-se împotriva principiului drepturilor omului: „«Drepturile omului» nu sunt mărginite numai de drepturile altui om, ci și de alte drepturi: 1. Individul. 2. Colectivitatea națională actuală, adică totalitatea indivizilor din aceeași nație, trăind într-un stat, la un moment

1. Dragoș Protopopescu, „Constituția lui Arvinte", *Porunca Vremii*, III, nr. 151, 7 iulie 1935.
2. C.Z. Codreanu, Discurs la mesaj rostit în decembrie 1931. *Apud Cărticica șefului de cuib*, 1937, p. 95.
3. *Ibidem*, p. 100.

dat. 3. Națiunea, acea entitate istorică trăind peste veacuri cu rădăcinile înfipte în negura vremii și cu un viitor infinit. O nouă eroare a democrației bazată pe «drepturile omului» este aceea de a nu recunoaște și de a nu se interesa decît de una din aceste trei entități: *individul*. Pe a doua o neglijează sau își bate joc de ea, iar pe a treia o neagă... De aceea asistăm în democrație la o răsturnare formidabilă. Individul crede că poate să impieteze cu drepturile sale nelimitate asupra drepturilor *colectivității întregi*, pe care să o încalce și să o jupoaie. De aceea asistăm în democrație la acest tablou sfîșietor, la această anarhie, în care individul nu voiește să recunoască nimic deasupra interesului său personal. Armonia nu se poate restabili decît prin reîntronarea ordinei naturale. Individul trebuie subordonat entității superioare, colectivitatea națională, iar aceasta trebuie subordonată națiunii... «Drepturile omului» nu mai sunt nemărginite, ele sunt mărginite de drepturile națiunii"[1].

Vasile Marin, cel decedat, în 1937, în Spania, ca franchist și aureolat ca „erou al creștinătății", a fost avocat, gazetar cu intermitență, devenit membru, apoi comandant al Gărzii de Fier prin 1931-1932. În articolele sale s-a războit mult cu democratismul, pe care îl făcea vinovat pentru toate nevoile țării. „La originea statului de pînă acum au stat, fără îndoială, principiile Revoluției franceze de la 1789, revoluția avocaților și a retorilor îmbătați de sonoritatea frazei, ucenici întru ideologie ai iluminismului celui de al XVIII-lea secol... Democrația furnizează omul universal, omul abstract, ideal identic peste tot cu el însuși, în vreme ce noi avem nevoie de oameni înrădăcinați solid în pămîntul nostru, în istoria noastră, în conștiința națională, adaptați necesităților naționale... Electoralismul nu permite selecționarea, pentru că masele n-au instinctul ierarhiei valorilor. Pentru ele libertatea nu constituie factor de cultură și de educație, ci prilej de anarhie și dezmăț. Pentru ele egalitatea devine idealul și, prin aceasta, se deschid porțile vieții publice făclierilor materialismului, care sunt bine primiți... Votul universal are, între altele, imensul defect de a crea partide, ordonate toate pe considerațiuni materialiste... Politica jocului electoral conduce la degradarea prin uniformizare a vieții colective, iar națiunea, concepută numeric și cantitativ, pierde sensul valorilor veritabile și eterne... Salvarea noastră nu poate veni decît de la integrarea luptei noastre politice în sfera naționalismului creator... De aceea, în orice stat, naționalismul intră în luptă certă cu democrația, ai cărei aliați se găsesc în pleava internațională a metecilor."[2] Apoi e adusă în scenă mișcarea legionară, cu rostul ei de a înfrînge democrația prin revoluția naționalistă. „Începutul sfîrșitului îl trăim noi.

1. *Idem, Pentru legionari*, 1936, pp. 394-395.
2. Vasile Marin, „De la formalismul democratic la naționalismul constructiv", *Axa*, 1 decembrie 1933. *Apud Crez de generație*, 1937, pp. 7-10.

De pretutindeni, împotriva partidelor desuete, vase diverse cu conținut identic, și care nu se manifestă prin voința lor interesată de a apăra statul parlamentar și practica unei politici de echilibru intern, adică liberală și democratică, apar organizațiuni noi de luptă politică care pun problema statului totalitar pe teren revoluționar, indiferent dacă se etichetează fasciste ori comuniste. Produse autentice, toate aceste formațiuni active preconizează necesitatea reorganizării fundamentale a națiunii în stat... spiritul rector al reformei poartă aceeași pecete: primatul colectivismului național."[1] Și apoi anunța asumarea de către generația tînără a misiunii – firește – de a regenera țara: „Renașterea prin revoluție nu mai poate spăimînta pe nimeni... Vremurile cer oameni tari și generația înaintașilor nu-i poate da... Pretutindeni acolo unde ea s-a așezat în slujba revoluției, condiția destinelor societății se află în mîinile viguroase ale generației noastre... Noi credem în valoarea etică a forței. Statului zis de drept, care permite joc liber egoismului interesat al individului sporadic, noi îi opunem statul etic... Înlăturăm cu dispreț stîrvul statului demo-liberal pentru ca să proclamăm în locul lui un stat fecundat de principiul autorității morale înlăuntrul căruia să se realizeze maxima dezvoltare a națiunii întregi... Țara are nevoie, în vremurile acestea, de oameni tragici și sintetici... Aceasta se realizează... prin acțiunea dîrză, conștientă și organizată a acelora care sunt apologeții unei singure ideologii: Fapta"[2]. Și altă dată: „Pretutindeni caracatița democratică a fost stăvilită de marșul victorios al legiunilor tinereței naționaliste care au pus curajos problema reintegrării națiunii în drepturile ei prin crearea statului cu funcțiuni totalitare"[3]. Și încă o dată: „Ca pretutindeni, împotriva partidelor compuse din aceeași figurație desuetă și care se manifestă prin voința lor interesată de a apăra practica politicii pluto-democrate, a apărut mișcarea legionară, reacțiune legitimă și firească pe linia marilor destine ale comunității naționale care pune viguros problema crucială a creării statului totalitar și preconizează necesitatea reorganizării fundamentale a națiunii... Ca și fascismul, ca și național-socialismul, mișcarea legionară luptă pentru crearea statului totalitar, sculptat politic, social și economic în fondul național. Mișcarea legionară este o concepție totală a vieții naționale. Prin ea, ca și prin fascismul definit de Corradini, națiunea va depăși, absorbindu-le, toate experiențele democratice și socialiste și va crea statul modern..."[4]. Cum se vede, multă frazeologie antidemocrată. Dar

1. Vasile Marin, „Între democrație și statul totalitar". *Apud op. cit.*, p. 38.
2. *Idem*, „Crez de generație: ideologia faptei", *Axa*, 22 ianuarie 1933. *Apud op. cit.*, pp. 3-5.
3. *Idem*, „Contraofensiva statului demo-liberal", *Axa*, 14 mai 1933. *Apud op. cit.*, p. 17.
4. *Idem*, „Extremismul de dreapta", *Axa*, 28 octombrie 1933. *Apud op. cit.*, p. 29.

în locul programului prin care legionarismul voia să năruiască „vechea" alcătuire, concepînd una nouă, totalitară, nu întîlnim nici măcar un fragment de proiect posibil.

Traian Brăileanu era profesor universitar de sociologie la Universitatea din Cernăuţi, membru în Senatul legionar, organismul conducător al Legiunii, şi numit ministru al Instrucţiunii pe vremea statului naţional-legionar al lui Antonescu-Horia Sima. A fost şi el preocupat de „viciul" democraţiei parlamentare, rupînd săgeţi împotrivă-i. În revista, de el întemeiată şi condusă, *Însemnări sociologice*, în care se făcea mai mult politică legionară decît ştiinţă sociologică, a publicat articole în care exprimă opinii pe această temă: „Ce program de reforme – observa el în 1937 – are Legiunea? Deşi programul e secret, totuşi voi destăinui punctul principal, anume: *Legiunea va înfăptui ceea ce partidele făgăduiesc să înfăptuiască, dar nu pot înfăptui*... Nici un *partid nu* poate da naţiunii forma politică desăvîrşită de care are nevoie în constelaţia internaţională actuală. Dar dăinuirea partidelor politice împinge statul nostru cu necesitate spre război civil, spre dezlănţuirea revoluţiei iudeo-comuniste din cauza luptelor între facţiunile politicianiste. Întrebarea e cum se poate desfiinţa regimul partidelor politice, fără a aduce ştirbire libertăţilor cetăţeneşti... Ne-am putea imagina oareşicum rezultatul final al unei reforme constituţionale după biruinţa Legiunii. De la *Republica* lui Platon pînă la *Secolul corporatismului* al dlui Manoilescu e un drum lung", menit să „împace autoritatea cu libertatea şi a asigura autonomia şi autarhia statului". Şi adăuga deziderativ: „Ar fi cazul să se studieze şi la noi această problemă în mod temeinic" pentru a găsi căile utile spre „reîntoarcerea la statul naţional"[1]. Referirea la lucrarea lui Manoilescu spune multe, de vreme ce doctrinarul corporatismului condamna statul de tip liberal, preconizînd dictatura partidului de tip unic. Comentînd rezultatul alegerilor din decembrie 1937 şi numirea guvernului Goga-Cuza, duşmănit de legionari, Brăileanu a găsit prilejul unei mai clare recriminări împotriva democratismului parlamentar: „Deci – nota el amar – tot un partid parlamentar". Acceptarea de a guverna într-o formaţie guvernamentală împreună cu patru foşti naţional-ţărănişti şi vaidişti e o eroare. „Măsurile luate imediat şi reformele anunţate de noul guvern sunt în primul rînd antisemite, cuprind deci numai o parte (deşi foarte importantă) a programului *naţionalist*. Ele nu sunt îndreptate împotriva sistemului democraţiei parlamentare, prin care jidanii au devenit puternici la noi şi au realizat şi pregătit revoluţia comunistă... Nu e în intenţia noastră să criticăm, ci numai să demonstrăm cum, prin continuarea unui sistem de guvernare care ne-a dus

1. Traian Brăileanu, „Dictaturi şi libertate", în *Însemnări sociologice*, II, 12 martie 1937.

în situația de azi, această situație nu se poate îndrepta. Prin coaliția cu Goga și, în urmă, cu țărăniștii și vaidișii, dl Cuza a îngropat în mod definitiv L.A.N.C. Cuzismul se va îneca în democrația parlamentară, demagogică și coruptă. Legiunea va trebui să intervină pentru a pune ordine în haos și pentru a duce masele spre biruința ideii naționaliste. Așa e natural, așa e logic să se întimple."[1] Peste nici trei ani, în 14 septembrie 1940, Legiunea a ajuns la putere, dovedind cu asupra de măsură... capacitatea ei de guvernare. Nu numai că n-a putut pune ordine în haos, dar neorînduiala bunului-plac a luat proporții, devenind normă în treburile publice și în cele economice. Și, ca să închei, aș aminti că pînă și legionarul disident Mihail Stelescu, cel ce a întemeiat gruparea „Cruciada Românismului", se opintea împotriva democratismului. Parlamentul și parlamentarismul i se păreau lovite de falsitate. De aceea, „democrația ne repugnă. Este făcută din noțiunea sfîntă de libertate, debandadă, din egalitatea naturală, erijarea în conducători a pleavei și secăturei, din frățietate, o crimă. S-a înlocuit concepția binelui pentru mulțime prin concepția domniei a unei mulțimi de secături... Românismul este singurul crez care poate anima viața acestei națiuni. Soluții pentru fiii ei, din sînul ei, cu spiritul ei, pe pămîntul ei"[2].

Aceste opinii de un radicalism extremist n-au rămas fără replică. Ea a venit densă, variată și substanțială. De n-ar fi fost decît pledoariile fruntașilor politici (liderii partidelor democratice), și încă ar fi fost suficient. Dar s-au înregistrat și replici din spațiul filozofiei culturii, al sociologiei politice, al oamenilor de cultură în genere. Înainte de a mă referi la unele dintre aceste opinii mi se pare necesară o observație. Negreșit, democrația peste tot în lume – și noi n-am făcut excepție – e plină de păcate, aglomerată de nedreptăți și imperfecțiuni flagrante. Poate că la noi păcatele democrației au fost și mai evidente. Aveam, și pînă la 1923, cea mai liberală Constituție europeană, dar guvernele, de la 1866 încoace, nu au fost, ca peste tot, expresia parlamentului, ci, invers, parlamentele au fost, totdeauna, expresia guvernelor care le „alegeau". Asta vrea să spună că aproape toate consultările electorale și pe vremea censului de pînă la 1918, și după universalizarea dreptului la vot pentru bărbați (femeile, după amîndouă Constituțiile, erau excluse de la exercitarea drepturilor publice) au fost trucate de administrație și guvern. Funcționa deci o democrație imperfectă. Dar, dincolo de calitatea sistemului electiv, odată constituite corpurile legiuitoare, dezbaterile erau libere, punctele de vedere adversare încrucișîndu-se deschis și cu mare forță oratorică. Sigur că guvernele

1. Traian Brăileanu, „După alegerile din decembrie 1937", *Însemnări sociologice*, III, nr. 10, ianuarie 1938, pp. 4-6.
2. Mihail Stelescu, „Democrație, comunism, românism", *Cruciada Românismului*, I, nr. 17, 28 martie 1935.

dispuneau totdeauna de majorităţi confortabile care le ofereau garanţii legislative. Dar opoziţia putea, în deplină libertate, să demonstreze eroarea unei legi aduse în dezbaterea parlamentului, să o amendeze. Apoi, presa era liberă (dincolo de sincopele rare ale stării de asediu) şi orice gînd, oricît de critic, la adresa autorităţilor putea fi exprimat. Şi, aş adăuga, cu cîtă forţă expresivă au fost exprimate, de mari, străluciţi gazetari, aceste opinii critice în publicaţiile independente! Regimul minorităţilor era garantat de tratatele de pace de la Versailles, Paris şi Trianon, fiind în general respectat. Minorităţile naţionale aveau partide politice reprezentate în parlament, publicaţii, instituţii de cultură şi şcolare, putîndu-şi exercita, liber, drepturile garantate de Constituţia din 1923. Sigur că extremismele naţionaliste româneşti, care n-au lipsit cum se vede nici după 1918, erau active, resentimentare şi incitau la ură împotriva alogenilor, promiţînd pogromuri şi legi rasiale. Dar, oficial, guvernele interbelice (cu excepţia celui de 44 de zile condus de Goga şi Cuza în 1937-1938) condamnau astfel de ieşiri, chiar dacă, uneori, se foloseau diversionist de cutare act şovin. Apoi, chiar aceste manifestări extremist-şovine constituiau unul dintre riscurile democraţiei, bucurîndu-se de posibilitatea de manifestare cîtă vreme nu puneau în pericol siguranţa statului. Pe scurt spus, democraţia a fost atunci, în anii treizeci ai secolului nostru, ca şi aiurea în lume, imperfectă sau perfectibilă. Dar libertăţile erau pe deplin asigurate. Vorba, vestită, a lui Churchill: democraţia parlamentară are enorme păcate, dar nu există un mod mai bun de organizare statală. Cei care rupeau săgeţi împotriva democraţiei româneşti, voind s-o înlocuiască prin forme autoritare, inclusiv dictatoriale, ignorau tocmai această fundamentală realitate. Democraţia era marcată de erori şi vicii; dar a fost şi a rămas cea mai avansată formă de organizare a vieţii publice. Iar spiritele înaintate s-au zbătut multe decenii pînă a fost instaurată. Eliminată, cum cereau extremiştii de dreapta sau stînga, ne instalam, cum s-a întîmplat din 1938 pînă în 1990, în totalitarism. Ralea a şi spus-o în 1930, într-un articol din *Viaţa Românească* intitulat „Misiunea generaţiei tinere": „a) Toate ţările civilizate sunt democrate; toate ţările semicivilizate ori primitive sunt dictatoriale, b) Pentru că, la noi în ţară, acest regim n-a fost experimentat ca să-şi arate roadele, dacă astăzi suferim, efectele sunt ale reacţionarismului care a domnit, nu ale democraţiei care abia s-a înfiripat, c) Civilizaţia noastră e condiţionată de europenizarea noastră cu ajutorul regimului democratic... Credem că apropierea strînsă de Apus ne va ajuta în progresul nostru... Raţionalism, democraţie, europenism, iată valori culturale pe care *Viaţa Românească* le va susţine"[1].

---

1. Mihai Ralea, „Misiunea generaţiei tinere", *Viaţa Românească*, 1930, nr. 1-3. *Apud Scrieri*, ediţie de Florin Mihăilescu, Minerva, 1989, pp. 195-196.

Ralea a fost, fără îndoială, ca sociolog și filozof al culturii, un hotărît potrivnic al extremismului de orice fel. Polemizînd mult, atent și productiv cu orientările obscurantiste și antidemocratice, promova valorile libertății și ale europenismului care trebuiau să ne disocieze de Orientul bizantin. Adept al specificului național în cultură, s-a delimitat, în împrejurări ce n-au fost lesnicioase, de ortodoxism și cavalerii românismului integral care-i tot blamau pe pașoptiști. „Misticismul și ortodoxismul vor aduce obscurantism și sălbăticie. De bine, de rău, iluminismul secolului XVIII francez ne-a adus bruma de civilizație, rea sau bună cum e, pe care o avem astăzi. Și tot e preferabil ceva la nimic... Precizarea sufletului național e percepția unei individualizări, a unei diferențieri bazate pe o operație de discriminație. Nu pot deosebi ce e al meu de ce e al altuia decît printr-o operație de delimitare rațională. Misticismul care urăște individualizarea, care amestecă și contopește totul, nu permite diferențieri. Între mistică și specificul național e o enormă incompatibilitate."[1] Și altă dată: „Specific național fără conștiință și fără rațiune nu e posibil. Întîi să ne cultivăm și pe urmă ne vom înțelege. Adică ne vom înțelege pe măsură ce ne vom crea. Specificitatea națională e o operă de desprindere, de diferențiere, iar percepția diferențierii nu se poate obține decît prin rațiune. Începînd a fi buni europeni, vom sfîrși prin a fi buni români. Românismul se învață prin europenism. Așa a fost în trecut, așa e și astăzi. Patruzecioptismul bonjurist și jacobinist ne-a dat conștiința națională. Români ne-am descoperit mai întîi în Franța. Opoziția creează determinările și precizările"[2]. Revenind la un eseu din care am citat, să reproduc încă un pasaj revelator pentru apărarea democrației atît de hulite de alții: „Noi credem că o viață românească se va *realiza* atunci cînd păturile care o compun vor ajunge la conștiința de sine prin libertate; cînd raportul dintre ele va fi dominat de regule de dreptate și legalitate. Altfel, oricîtă afinitate etnică ar exista între diferitele clase componente ale acestui popor și ale acestui stat, și oricît s-ar exalta orgoliul lor național, oricît, în fine, s-ar exaspera cu ajutorul urei de rasă șovinismul latent din orice popor, dacă condițiile vieții sociale ar fi viciate de apucături tiranice, nedrepte, arbitrare, viața națională ar fi periclitată. Căci nu există nimic mai antinațional decît o operă de nedreptate sau de exploatare. Solidarități bazate pe stăpînire de o parte și robie de alta nu există și nici un imperativ naționalist de ordin ideologic, nici un mit spiritual nu se poate opune unei stări de inechitate. *Prin social la național*, acesta e crezul nostru. Dar, fiindcă pornim inspirați de această metodă, ajungem la concluzia că regimul politic care, potrivit timpurilor noastre

1. Mihai Ralea, „Rasputinism". *Apud Scrieri*, 7, ed. cit., p. 175.
2. *Idem*, „Precizări". *Apud ibidem*, p. 180.

de conștiință și cultură, poate ajuta solidaritatea și coeziunea noastră e *democrația*"[1]. Și tot despre hulita democrație, în decembrie 1930: „În numele democrației, nu cerem azi *punct de ajungere* egal, ci numai *punct de plecare* egal... Egalizînd condițiile de plecare, democrația prezintă imense *avantaje biologice*... Democrația e o *posibilitate, pe cînd reacțiunea e o interdicție de soluție*... Oricare ar fi obiecțiunile pe care le aduc teoreticienii reacționari democrației, ei nu pot nega un avantaj evident al acesteia. Regimul democratic e singurul regim politic în care e posibil *controlul*. E singurul pe care omenirea, în căutarea ei spre bine, l-a putut găsi pînă acum. Parlamentele, oricît ar fi ele de primitive, de neevoluate, au putința de a denunța. În regimurile antiparlamentare cine va putea exercita controlul?... Iată de ce, pornită într-un moment al istoriei, dintr-o mică țară, în cel mai mic dintre continente, mișcarea democratică a cuprins în vîrtejul ei toate neamurile planetei, iată de ce ea s-a transformat într-o mistică binefăcătoare, în care, cu toate oscilațiile crizelor trecătoare, omenirea, în imensa ei majoritate, continuă să creadă. Așa înțelegem azi democrația: un regim care sporește vitalitatea"[2]. Ralea a știut, ca mulți alții, să se ridice și împotriva blamului aruncat de adversarii democrației împotriva partidelor politice, de fapt împotriva ideii de pluripartidism, principiu fundamental al parlamentarismului. A căpătat putere circulatorie, de la restaurația lui Carol al II-lea încoace, teoria guvernelor de tehnicieni, deasupra partidelor. Ideea a fost preluată de grupări de extremă dreaptă, alimentîndu-și cu ea (sau și cu ea) ostilitatea împotriva pluripartidismului și a democrației parlamentare. În februarie 1931, Ralea scria: „Un grup de politicieni și cîțiva intelectuali vor să convingă lumea că toate relele din ultimul timp nu sunt datorite numai partidelor, ci chiar înseși *ideii de partid*, asupra căreia trebuie azvîrlite toate anatemele... Că partidele n-au fost totdeauna la înălțime, se prea poate. Să căutăm deci a le perfecționa. Nu *ideea de partid* e compromisă, ci expresia ei românească. Partidele sunt instituțiile politicii, după cum băncile, cooperativele sau societățile comerciale sunt instituțiile vieții economice. S-ar putea concepe viața economică fără ele? Partidul mobilizează, orientează și grupează opinia publică. El servește de instrument de informație și solidaritate. El ferește de anarhia individualistă și oferă vieții sociale o bază de continuitate și permanență"[3]. Și peste cîțiva ani, cu referire directă la extrema dreaptă care, cum spuneam, tot predica inutilitatea și caracterul pernicios al partidelor: „Dnii Cuza, Goga și Corneliu

1. Mihai Ralea, „Misiunea unei generații". *Apud ibidem*, p. 195.
2. *Idem*, „Răzbunarea noțiunii de democrație", *Adevărul*, an 43, nr. 14416, 24 decembrie 1930.
3. *Idem*, „Între partide și tehnicieni", *Viața Românească*, an XXIII, 1931, nr. 2, pp. 196-197.

Codreanu strigă contra partidelor, dar și ei au și întrețin partide. Cu tot spiritul de partid. Căci orice idee nouă presupune sectarism. Și nu-mi închipui că grupările de dreapta ar întrebuința un criteriu obiectiv al selecției valorilor în locul unuia sectar. Oricît ar fi de genial un democrat ori un socialist, i se va prefera desigur cel din urmă militant antisemit. Selecția va fi făcută tot pe bază de partizanat, de spirit de corp, de gașcă, ar fi imposibil altfel. Adevărul e că: pe cînd democrația se sprijină pe o multiplicitate de partide, dictatura se reazemă pe unul singur... Orice regim politic e unul de «scoală-te tu să stau eu». E o fatalitate inevitabilă și mintea omenească n-a descoperit încă un remediu la acest teribil inconvenient. Numai că democrația e o alternativă de grupări, ceea ce constituie o dreptate mai mult și o supapă mai sigură contra nemulțumiților. Să-mi spună dnii Cuza ori Codreanu ce vor face cu partizanii lor în cazul unei veniri la putere? Îi vor trimite la vatră? Atunci pe cine se vor sprijini?... Dar atunci de ce atîta demagogie contra partidelor, cînd conducătorii naționaliști știu bine că și ei au un partid care speră să fie recompensat moral și material într-o zi, chiar cînd partidele pe care le conduc își schimbă numele și în loc de partid își zic ligă, legiune etc."[1].

În sfîrșit, Ralea a luat atitudine împotriva acelor opinii potrivit cărora ar exista o relație de incompatibilitate între democrație și naționalism și că democrația trebuie înlăturată în favoarea naționalismului. „Nu numai că între democrație și naționalism nu este nici o antinomie posibilă, dar naționalismul este o invenție a democrației. Înainte de 1789 nu se poate vorbi de patriotism. Statele feudale aveau forme patrimoniale... Națiunea, principiul naționalităților, specificul etnic au ieșit din marea revoluție franceză, ideologia modestă a burgheziei... Pe acest principiu naționalist și democratic a fost posibilă unirea tuturor italienilor, ca și a tuturor românilor. Din același principiu democratic, afirmat de Wilson, a ieșit dreptul de autodeterminare a popoarelor, care a făcut posibilă România Mare... Putem afirma, mai mult, că numai democrația poate fi cu adevărat naționalistă. În dictatură, unde nimeni nu poate vorbi, se poate presupune că sentimentul național e impus prin constrîngere. Numai acolo unde, prin liberă adeziune a marii majorități, se manifestă dragostea de țară, numai acolo se poate vorbi de o autentică conștiință națională... Democrația dreaptă și comodă pentru toți întețește atașamentul pentru patrie."[2] Și peste doi ani, revenind asupra chestiunii, observa: „Ni se afirmă că am intrat într-o eră naționalistă. Numai că această eră durează cam de mult. Teoreticienii naționaliști vor să ne convingă că perioada contemporană a avut două epoci: una democratică, care

1. Mihai Ralea, „Doctrina dreptei" (II), *Dreptatea*, IX, nr. 2377, 13 septembrie 1935.
2. *Idem*, „Doctrina dreptei" (III), *Dreptatea*, nr. 2379, 17 septembrie 1935.

acum e perimată, și alta naționalistă, care abia acum începe. Istoria arată însă că democrația n-a fost niciodată separată de naționalism... Nu există opoziție istorică între naționalism și democrație. Din contră, ambele ideologii s-au determinat și condiționat reciproc, ca două fețe ale aceluiași principiu apărut simultan pe scena istoriei... De altfel, naționalismul nici nu are a se apăra. El e o stare de fapt. Și stările de fapt nu dau naștere la doctrine. Elementele biologice: trebuințe, instincte, impulsii pot forma baze inconștiente pentru teorii. Ele nu se pot transforma *direct* în ideologii. Nu există o doctrină ori o ideologie a setei ori a somnului. Naționalismul e, deci, din domeniul *realităților*, nu din domeniul valorilor. Sunt român după cum sunt blond, înalt ori șchiop. Nu pot fi altceva ori altfel. Românismul e o fatalitate fenomenologică... A fi naționalist după ultima formulă înseamnă a nu ține seama nici de adevăr, nici de iubire, nici de dreptate, adică a distruge din suflet toate idealurile pentru care a luptat de veacuri omenirea. În condițiile acestea, examenul naționalist e prea greu de susținut... Înapoi la naționalismul realist, la naționalismul de constatare a unor specificități individuale"[1].

Nu mai puțin vehement s-a rostit în apărarea democrației Ion Vinea, directorul publicației *Facla*. Ceea ce i se părea ridicol și monstruos lui Vinea era confuzia vinovată ce se face între democrația reală și simulacrele ei de la noi, propunîndu-se, pornind de la aceste ipostaze degradate, formele dictatoriale: „Și cînd spumegăm împotriva democrației noastre aparente – scria el în 1934 –, ne revoltăm, de fapt, împotriva veritabilei dictaturi sub care ne zvîrcolim din 1916. Acuzăm parlamentarismul, acuzăm democratismul, cînd nu cunoaștem nimic din toate acestea și n-am experimentat decît simulacrele. Și suntem așa de imbecili sau șarlatani cînd continuăm a lua starea dictatorială de la noi, fățarnică și brutală, coruptă și catastrofică, fiindcă a dispărut cu totul, drept democrație. Se poate totuși să se recomande dictatura pură, dictatura fără comedia democratică... Să nu accepți nici această ameliorare, cum n-ai acceptat, din capul locului, presupunerea că în Germania și Italia se trăiește mai bine decît în Anglia și în Franța"[2]. Vinea exagera cu bună știință. Antiliberal de vreo două decenii bune, refuza să vadă, dincolo de simulacru, democratismul real manifestat prin parlamentarism și libertatea presei. În absența acestora, dictatura brutală și-ar fi întins lințoliul asupra țării. Or, aceste expresii ale vieții democratice existau, neputînd fi vorba la noi, atunci, de dictatură. Spre formele dictaturii pure aspirau mișcările politice și spirituale de extremă dreaptă sau stîngă. Un bun diagnostic

1. *Idem*, „Noi forme de naționalism", *Viața Românească*, XXIX, 1937, nr. 7, pp. 81-83.
2. Ion Vinea, „Dictatura", *Facla*, XIII, nr. 928, 2 martie 1934.

asupra fenomenului așa-numitului faliment al democrației a oferit, în 1933, teoreticianul social-democrat Șerban Voinea: „De ani de zile se proclamă falimentul democrației. Deși războiul mondial se sfîrșise printr-o imensă lărgire a democrației, existența unor regimuri dictatoriale în Rusia și Italia alimenta diferite curente ideologice cu tendință antidemocratică. Acestea erau reduse la cercuri relativ restrînse. Tendințele antidemocratice păreau a fi limitate pentru realizarea lor la statele «înapoiate». Recenta biruință a național-socialismului în Germania nu a lărgit numai cercul partizanilor metodelor dictatoriale, ci pare a fi făcut dovada experimentală că dictatura poate fi instaurată și în statele cu mai mare dezvoltare industrială... O bună parte din cei care proclamă falimentul democrației reprezintă interese și privilegii care își găsesc mai bine reprezentarea în cadrul unui regim dictatorial... Înseamnă această afectare a unor cercuri tot mai largi că democrația a dat faliment? Creația modernă, cu garantarea libertăților individuale și participarea tot mai largă a maselor la treburile publice, are rădăcini înfipte în însăși societatea de azi... Bazele de ordin economic și social, condițiile culturale ale democrației nici nu pot fi puse în discuție... Nici una din condițiile materiale ale democrației nu a dispărut. Neputința democrațiilor politice de a soluționa imensele probleme economice și sociale de azi nu trebuie considerată ca un argument în favoarea metodelor dictatoriale, atîta timp cît acestea nu se vor fi dovedit mai eficiente... Ceea ce a dat democrația modernă în primul rînd nu este bogăția, ci conștiința cetățenească, demnitatea individuală. Lucrul acesta este prea adesea trecut cu vederea. De aceea se și proclamă atît de ușor falimentul democrației... Acei care anunță amurgul democrației confundă un nor trecător cu asfințitul"[1]. Și mai tîrziu, apreciind democrația, bazată pe majorități liber exprimate, dezvăluie că adversarii ei transformă această virtute în deficiență, știind că violența este esențialmente străină, prin statut, democrației: „Regimul democratic face inutilă violența. Dar el nu o face imposibilă. Este posibil ca o minoritate, punîndu-se în afară de regulile democratice, să încerce a ajunge la conducere prin mijloace violente. Care va fi, atunci, atitudinea majorității? Ea va recurge, necesarmente, *în apărarea ei*, la mijloace violente. Niciodată democrația nu și-a închipuit că la gloanțe se poate răspunde, cu succes, prin buletine de vot și moțiuni ale majorității. Din moment ce minoritatea părăsește terenul luptei democratice, majoritatea va trebui să se apere opunînd violența la violență... Interzicerea și dizolvarea partidelor național-socialiste sunt numai măsuri de apărare ale regimului democratic amenințat în existența sa, dar ele nu contrazic principiile

1. Șerban Voinea, „Falimentul democrației", *Șantier*, I, nr. 1, 15 septembrie 1933.

proprii democrației... Individul nu trebuie să ucidă. În legitimă apărare, omuciderea nu mai este însă crimă"[1].

Despre valorile reale ale democrației supuse discreditului de cercuri politice sau intelectuale interesate s-a pronunțat și ciudatul personaj Sandu Tudor, cleric literat, adversar al mișcării extremiste de dreapta și de stînga, director al publicațiilor *Floarea de foc* și *Credința*: „Regimul democratic nu se poate spune că e compromis în sine. El e compromis și aproape mort din punct de vedere moral. Cei interesați ne-au făcut să nu mai avem încredere în el. Așa, batem toba falimentului pentru o realitate politică pe care nu am trăit-o încă propriu-zis. Spunem că democrația nu e bună pentru noi, cînd, în realitate, nici nu am înfăptuit-o cu adevărat... Nici nu am făcut deplină o experiență și vrem să trecem la alta. Privim iarăși peste hotare și căutăm altceva, ceva nou. Marile mișcări sociale din Rusia, Italia, Germania ne ispitesc și pe noi la orice maimuțăreală. Ni s-a năzărit că putem afla mîntuirea printr-o nouă soluție de ultimă oră. Iată-ne fasciști, iată-ne comuniști"[2]. Despre pericolul celor două extremisme politice scria, atunci, în 1933, și ziarul clujean *Patria*, organ transilvan al P.N.Ț.: „«Dreapta» și «stînga», iată cele două extreme ale politicii postbelice care au căutat, fiecare, să se justifice printr-o gregar de abundentă literatură... În general, doctrinele de stînga au prins mai mult teren acolo unde atrocitățile stăpînirii au împilat mai mult masele. Astfel, marasmul integral... a găsit aplicare în vastul imperiu agrar al țarilor... În Franța, Germania și Anglia, chiar dacă au apărut înjghebări comuniste, transformate uneori în puternice partide politice, ele nu au putut juca rolul unui factor determinant în viața statului respectiv din cauza frontului comun al burgheziei de toate nuanțele care a judecat comunismul în funcție de ceea ce el realizase, prin nesocotirea celor mai elementare drepturi ale omului, în Rusia sovietică. Dacă însă comunismul presupune aprofundarea unei anumite ideologii și o însemnată doză de curaj personal... cealaltă extremă, extrema dreaptă, a cumulat toate elementele dubioase, toată drojdia anarhică și reacționară a partidelor burgheze. Extrema dreaptă operînd, însă, cu vorbe mari: «patria», «regele», «națiunea», «biserica» etc., etc., etc., a fost revoltător de tolerată de către aceia care priveau cu groază numai extrema stîngă. Și astfel, printr-un consimțămînt oarecum tacit al conducătorilor de stat, repetatele provocări ale extremei drepte nu au fost luate în seamă. Faptul e valabil nu numai pentru majoritatea statelor europene, ci, în primul rînd, pentru țara noastră. În această Românie tolerantă s-a înregistrat cel mult o

---

1. *Idem*, „Democrația în legitimă apărare", *Șantier*, I, nr. 3, 10 februarie 1934.
2. Sandu Tudor, „Suntem în plină demagogie", *Credința*, I, nr. 11, 14 decembrie 1933.

doctrină neasimilabilă pentru țăranul român... În actuala stare de lucruri, țara noastră are nevoie de cît mai multă liniște și pace. În consecință, cei doi dușmani interni, «stînga și dreapta», trebuiesc la fel aduși în situația de a atenta cît mai puțin posibil la liniștea publică"[1]. Libertatea cugetării nu poate fi disociată de democrație, înverșunarea împotriva democrației însemna implicita negațiune a liberei cugetări. Pentru apărarea acesteia s-a ridicat Tudor Vianu: „Libertatea cugetării – observa esteticianul în 1934 – alcătuiește astăzi obiectul unei largi suspiciuni și al unei multiple învinuiri. Cercuri întinse în societățile contemporane par dispuse să renunțe cu inima ușoară la acest bun pe care trecutul nu l-a putut cuceri decît într-un timp foarte îndelungat și cu jertfe ce nu se mai pot socoti... Cine seamănă neîncrederea față de libertatea tuturor de a cugeta o face desigur pentru a cîștiga mai mult pentru propria sa libertate. Mi se pare chiar că nu există dușmani ai cugetării libere, ci numai dușmani ai cugetării libere a altora și fanatici ai propriei lor libertăți de cugetare. Lumea de azi, care cu ușurință crede a se putea lepăda de acest vechi bun al societăților noastre, ar face bine să se oprească în fața unor astfel de considerații. Puțină zăbavă nu strică nimănui. Să ne grăbim încet"[2].

Am evitat, cu bună știință, în acest excurs să apelez la opiniile, rostite în apărarea democrației, de fruntașii partidelor politice democratice. O singură excepție mi se pare necesară. E vorba de Iuliu Maniu, cel din 1937, care a făptuit eroarea, gravă, de a încheia, în calitate de președinte al P.N.Ț., un cartel electoral (i s-a spus „pact de neagresiune"), pentru alegerile din decembrie 1937, cu Partidul Totul pentru Țară (legionarii). Acest pact de neagresiune a conferit onorabilitate mișcării legionare. Consultarea electorală a adus legionarilor 15,58% și 66 de deputați (P.N.Ț. obținînd 20,4% din voturi și 60 de deputați). La procesul lui Corneliu Zelea Codreanu din 1938, inculpatul l-a citat ca martor pe Iuliu Maniu. Acesta s-a prezentat și, în depoziția sa, la o întrebare a inculpatului, la un moment dat, a declarat: „Într-adevăr, ideologia noastră și a dvs. (a lui C.Z. Codreanu, *n.n.*) sunt direct opuse, și nici nu cred că există în țara aceasta două partide de o adversitate mai categorică decît sunt ale noastre. Noi suntem pentru democrație, dvs. pentru totalitarism. Garda de Fier este totalitară și în contra democrației. Partidul dlui Codreanu este partid antisemit, partidul nostru însă nu este antisemit!". E o declarație de principii semnificativă, în sprijinul democrației, datorată președintelui unuia dintre cele două mari partide politice interbelice. Și ea semnalează disocierea de totalitarism, adversarul ireductibil al democrației.

---

1. *Apud* Corneliu Albu, „Pericolul de dreapta", *Facla*, XII, nr. 731, 9 iulie 1933.
2. Tudor Vianu, „Libertatea cugetării", *Gîndul vremii*, II, nr. 3, 15 martie 1933.

3. În succesiunea imediată a disputei în jurul conceptului de democrație se situează aceea în jurul celui al rațiunii și raționalismului. Democrația presupune spirit critic și refuzul extazei mistice. E tocmai ceea ce repudiau orientările de idei antidemocratice. Spuneam mai înainte că între cele două categorii de înfruntare s-a stabilit o relație de succesiune imediată. E, mă grăbesc să adaug, și un raport de complementaritate. Și înfruntarea s-a desfășurat în întreaga perioadă interbelică. Sigur că perioada cunoaște o înflorire în planul filozofiei a curentelor iraționaliste, Spengler, Keyserling, Berdiaev, neotomismul, Bergson și atîtea altele. Eflorescența aceasta își avea justificarea ei. Atîta vreme cît se manifesta în planul filozofiei pure și al dezbaterilor de idei, lucrurile intrau în ordinea normalității. S-a întîmplat însă că unele dintre aceste orientări metafizice din apusul Europei și ecourile lor la noi au coborît din înălțimi și au căpătat o efectiv agresivă implicație politică. Direcția de atac era democrația. Cum spuneam, relația antidemocratic și antiraționalism devenise complementară. Oaia neagră, în acest context, devenise Descartes, considerat un simbol pernicios al raționalismului, tocmai pentru că era ctitorul acestei direcții în filozofia modernă și cel care a conferit, totodată, substanță doctrinară structurii democratice a organismului politic modern. Nae Ionescu a și mărturisit asta: „Propriu-zis, deocamdată, noi nu facem decît să lichidăm raționalismul; nu raționalismul adevărat, cu care misticismul a trăit întotdeauna în cea mai adevărată pace; ci raționalismul cartezian, care este o răsturnare și, mai departe, o falsificare prin unilateralitate a celui adevărat. Îl lichidăm: în filozofie, prin noile curente antiintelectualiste... În politică, prin punerea sub observație a regimului parlamentar și democratic – ...prin precumpănirea concepției organice asupra celei contractuale; în artă... în viață"[1]. Să reținem și această observație a sa pe marginea aceluiași fenomen complex prin extindere: „În definitiv, toată viața și istoria culturii moderne sunt stăpînite de Renaștere și Reformă, precum și de imensa figură a lui Descartes... Lumea europeană de azi este încă, direct sau indirect, lumea lui Descartes. Și falsificarea conceptului de rațiune, și subiectivismul, și individualismul aritmetic, și nominalismul științific, și liberul examen, și democrația, și socialismul, și liberalismul economic sau politic, toate încheieturile vieții actuale, toate «cuceririle» spiritului modern în luptă cu «despotismul dogmei» și «absolutismul religios», toate se pot deduce dintr-un simplu silogism din afirmațiile fundamentale pe care sunt clădite *Discours sur la méthode* și *Regulae ad directione igenii*"[2]. Profesorul de metafizică s-a menținut și peste ani în respingerea raționalismului. În 1937,

---

1. Nae Ionescu, „Sufletul mistic", *Gîndirea. Apud Roza Vînturilor*, 1937, pp. 23-24.
2. *Idem*, „Criza iudaismului", *Cuvîntul*, III, nr. 509, 18 iulie 1926.

într-un studiu din *Predania*, spunea: „A critica înseamnă a judeca. A judeca însă înseamnează a măsura, a compara cu o lege și a stabili coincidențe și abateri. Judecătorul este, ca atare, instrumentul de măsură al unei ordini obiective, existînd în ea însăși. Se întîmplă însă că, uneori, această ordine obiectivă, în numele căreia se exercită judecata, se numește RAȚIUNE (adică, chiar așa scrisă: cu litere mari!). E cazul criticei din acel moment istoric al omenirii care se numește spirit critic... Ordinea rațională nu e o ordine normală, nici în înțelesul teologic – ca una ce-și are izvorul în păcatul originar –, nici în înțelesul metafizic. Procesul de cunoaștere nu e posibil decît prin introducerea forțată în existență a unui centru de raportare – subiectul de cunoaștere – altul decît Dumnezeu... Că spiritul critic sfîrșește în nihilism, asta o știe în genere toată lumea... Noi am explicat numai aici... de ce nihilismul e termenul ultim al spiritului critic"[1].

Nu alte opinii despre Descartes și mentalitatea pe care a inaugurat-o a nutrit Nichifor Crainic: „*Cogito ergo sum* e dogma falsă pe care se întemeiază individualismul modern. *Cogito ergo sum* e transformarea filozofică a păcatului întîiului om care, în loc să trăiască viața, a profitat să-i smulgă taina prin cunoaștere individuală, substituind astfel divinul... Descartes este părintele filozofic al individualismului și doctrina lui, izvor al erorii moderne care a schimbat lumea în infern"[2]. În sfîrșit, un punct de vedere tot despre rațiune și raționalism dintr-o carte serioasă, de doctrină teologală, a aceluiași autor: „Cartea de față, îndrăznind să discute problemele culturii, reprezintă un punct de vedere sprijinit pe această concepție creștină. Conceptul modern de autonomie a rațiunii vine din umanismul păgîn, adică din încrederea nelimitată în puterea individului de a se ridica deasupra lumii formulîndu-i sau dictîndu-i legile lui... Lumea dinaintea lui Hristos a gîndit în această autonomie; lumea modernă, divorțată de Hristos, s-a întors la ea, reluînd păcatul de la capăt. Neoumanismul, care și-a făcut din ea principiul de temelie, crede că reînviază ideile greco-latine cînd, în realitate, repetă tragica realitate adamică. Considerată în rezultatele ei din domeniul culturii, autonomia individuală a rațiunii se înfățișează ca o încurcare a limbilor. Nu se înțelege filozof cu filozof. Pornind de la aceeași rădăcină ontologică, libertatea creștină e înfrîngerea autonomiei individuale. Suficientă sieși acolo, rațiunea umană se recunoaște ineficientă dincoace"[3]. Aici, argumentul teologal respingea numai capacitatea rațiunii autonome, socotită o expresie a păgînismului tocmai pentru că, prin extrapolare, elaborase legile specifice organizării socialului. De aici, cum reiese din alte scrieri ale

1. Nae Ionescu, *Predania*, I, nr. 5, 15 aprilie 1937.
2. Nichifor Crainic, *Gîndirea*, XI, 1931, nr. 2, pp. 52-53.
3. *Idem*, „Modul teandric", în *Nostalgia paradisului*, 1940, pp. 12-13.

lui Crainic, s-a ajuns la nenorocirea cartezianismului care chiar a proclamat „puterea rațiunii autonome", socotind rațiunea ca suficientă sieși. Cu cîțiva ani înainte semnala satisfăcut tragedia decăderii rațiunii: „Un lucru e astăzi sigur: rațiunea umană, idolul filozofic al veacului trecut, se arată în toată deșertăciunea și neputința... Rațiunea, în atotputernicia căreia a crezut omul civilizației materialiste, e, de fapt, cea mai amară deziluzie a nefericitei noastre lumi... O lume nouă renaște de sub dărîmăturile raționalismului"[1]. Ar fi o eroare să se creadă că N. Crainic se referă la curentele, de exemplu intuiționismul, care adăugau căi noi forței de înțelegere a omului. El se referea la „lumea nouă" a totalitarismului care, într-adevăr, batjocorea rațiunea și raționalismul, de care se lepăda prea încrezătoare în sine. Sfîrșitul ei va veni însă, nedezmințit, mai devreme sau mai tîrziu, reinstalînd rațiunea umană în drepturile ei. Și odată cu aceasta va sancționa din nou încrederea în puterea și drepturile individului.

Cum l-am putea ocoli în acest excurs pe Nicolae Roșu, un doctrinar al dreptei extremiste care se voia și filozof al culturii și politolog fără a izbuti să treacă de ștacheta gazetăriei cu ifose, cînd nu era vulgar pamfletar. Acest N. Roșu, care nu s-a sfiit să admonesteze „curva rațiune" pentru păcatul de a fi înnoit lumea, marcînd pragul dintre Evul Mediu și cel modern, scria într-o carte – firește, de eseuri – din 1936: „Influența lui Descartes este considerabilă în secolul al XVII-lea, se menține în cel următor și atinge paroxisme catastrofale pentru gîndirea europeană în secolul al XIX-lea. Intelectualiștii democrați au exagerat pînă la monstruos filozofia maestrului lor, devenind mai catolici decît Papa... Crezul infailibil al spiritului filozofic în secolul al XIX-lea este stăpînit de teroarea acelui haotic *cogito ergo sum*, încît, în mod firesc, a ajuns la epuizare. Astăzi acest spirit individualist și fluctuant, moștenire degenerată și sterilă a cartezianismului, își trăiește chinurile agoniei"[2]. Și, mai departe, considerînd că Evangheliile statului democratic ar fi *Etica* lui Spinoza, *Critica rațiunii pure* a lui Kant și *Contractul social* al lui Rousseau, scria: „Raționalismul spinozist purcede din mistica ebraică și se altoiește pe filozofia carteziană. La rîndul său, Spinoza va influența filozofia dreptului național și, implicit, etica democratică a timpurilor moderne. Principiile sale le vom regăsi pretutindeni unde aflăm o încercare de fundamentare filozofică a democrației. Aceasta ne îngăduie, după ce am stabilit o filiațiune carteziană a spinozismului, să continuăm firul de la Spinoza la Rousseau, urmîndu-l în metamorfozele sale cu teologia laică a protestantismului și în filozofia Luminilor... Cartea de căpătîi a lui Kant este *Etica* lui Spinoza, iar romantismul german, prin Novalis și

1. *Idem*, „Tineretul și creștinismul", în *Puncte cardinale în haos*, 1934, pp. 24-25.
2. Nicolae Roșu, *Dialectica naționalismului*, 1936, p. 13.

Lessing, își reazimă dialectica pe exegeza eticei spinoziste... Iată pentru ce antispinozismul nostru nu se referă nici la o anumită «filozofie», nici la repudierea unor «principii» străine dialecticii «reacționare», ci la îngrădirea critică a ideilor care năzuiesc să fecundeze acțiunea practică a statului național"[1]. Și încă această recriminare: „Apariția lui René Descartes la orizontul filozofiei occidentale este esențială. Cartezianismul este primul mare dușman al aristotelismului medieval. Prima ruptură adîncă în istoria spiritului. Faimosul *cogito ergo sum* al lui Descartes nu este altceva decît o șiretenie, un artificiu metodologic de a găsi adevăruri pe cale de deducție, plecînd de la lucruri fluide și inconsistente... Prăbușirea intelectuală a Occidentului începe cu filozofia carteziană"[2]. Și, ca să sfîrșim cu acest autor ale cărui cărți, studii, eseuri și articole sunt un nesecat izvor pentru astfel de cogitațiuni, să reproduc o filipică din care o sintagmă am citat-o mai înainte: „Metafizica secolului XIX era pantomima haosului, a nesfîrșitelor oscilații individuale ale rațiunii. Matroana voință și curva rațiune, ademenite de fardul libertății de gîndire, treceau din mînă în mînă în lupanarele filozofiei oficiale"[3]. Și, din aceeași carte, acest silogism cu valoare aforistic-concluzivă: „Cartezianism, raționalism, kantianism și succedaneele lor politico-sociale, contractualism, democratism, liberalism și egalitarism nu sunt altceva decît diferite aspecte sub care se înfățișează gîndirea și formele sociale ale statului democrat modern"[4].

De această negațiune a rațiunii și a raționalismului se leagă și încurajarea orientării misticismului pe planul cugetării. Nae Ionescu – se putea? – a fost printre aceia care încurajau misticismul ca modalitate de integrare în acel dincolo neștiut, dar prevăzut ca posibil pînă la evidență. Dificultatea o crea aici faptul că misticismul era confundat cu religia, încît, implicit, cei ce se pronunțau împotriva celui dintîi deveneau cumva opozanți ai religiei și ai Bisericii. Ceea ce era o gravă și vinovată confuzie pe care Mircea Florian a dezvăluit-o într-o carte din 1947, intitulată tocmai *Misticism și credință*. Într-un eseu din 1937, Nae Ionescu a apărat valorile sau numai valențele misticismului: „De o bucată de vreme, de la cîțiva ani după război se obicinuiește în anumite cercuri a vorbi cu un fel de desconsiderare despre misticism... Misticismul poate fi deci contestat, dar cu o condiție: ca, anume, cei care o fac să-și dea seama că contestă însăși existența religiei: sau, dacă vreți, a oricărei religii... Vreau să adaug, pentru oamenii luminați care își închipuie că sunt rumâni, că țăranul care,

1. Nicolae Roșu, „Antispinozismul", în *Dialectica naționalismului*, 1936, pp. 26-28.
2. *Idem*, „Declinul Occidentului", în *op. cit.*, 1936, p. 130.
3. *Idem*, „Prolegomene. Sociologia națiunii", în *op. cit.*, 1936, p. 130.
4. *Idem*, „Naționalism și concluziile sale antidemocratice", în *op. cit.*, 1936, pp. 86-87.

plecînd la drum, face semnul crucii depune cea mai categorică mărturie pentru... misticism. Se vorbește însă și de un fals misticism. Fals misticism e desigur rău, ca orice lucru care e fals. Dar să nu exagerăm: un fals misticism e mai puțin rău decît lipsa oricărui misticism. Căci fals misticism înseamnează o alunecare, desigur, dar o alunecare *înlăuntrul unui* domeniu care e și al harului și deci al mîntuirii; pe cînd lipsa misticismului înseamnează incapacitatea totală de mîntuire". Sofisma era abil strecurată. Gestul țăranului de a-și face cruce cînd pleacă la drum și altele asemenea nu sunt deloc forme ale misticismului, ci obiceiuri rituale. Cît privește sofisma confundării misticismului cu religia, aproape că nici nu merită înregistrată cu seriozitate. Și tot în acest studiu e strecurat un atac împotriva statului român modern, creație a pașoptiștilor, masoni ca apartenență: „Nu ignorăm că statul român modern a avut în chip statornic tendința de a transforma biserica într-un simplu instrument de poliție socială, ceea ce nu era decît foarte firesc, dat fiind că toată generația de la 1848 era masonă. Asta nu înseamnă că trebuie să acceptăm această falsificare și sărăcie a religiei. Mai ales azi nu, cînd însăși ierarhia oficială a Bisericii noastre începe să regăsească drumurile cu adevărat duhovnicești"[1].

Despre misticism s-a pronunțat, revelator și interesant, și Emil Cioran. Într-un mod care îl apropie sensibil de opinia profesorului său de metafizică, deși tînărul Cioran se rostește despre asta cu patru ani înainte. Lecția profesorului la prelegerile de metafizică n-a rămas fără consecințe. În 1933, Cioran comenta o carte a lui Al. Dima, reproșîndu-i ignorarea sau negarea misticismului: „Că atitudinea categoric intelectualistă îl duce pe d. Dima la deprecierea totală a misticei, eu n-am decît să regret. De altfel, teza d-sale s-a adeverit, căci mișcarea noastră mistică a dispărut mai curînd decît credeam. Unde mă despart de dînsul este discuția principală, care elimină experiența mistică din cadrul culturii, prezentînd-o ca un rest de primitivitate. Aceasta s-ar manifesta și în faptul că ea este un produs al aurorii culturilor, cînd ele nu s-au separat de formele vieții primitive. Pentru mine e compatibilă cu cel mai mare rafinament. Dovadă este frecventarea acestei experiențe în perioadele de decadență ale culturilor. Apreciez misticismul, dar în special creațiile marilor mistici, pentru tensiunea înaltă la care menține omul, pentru excesul de lirism și pentru acea exaltare intimă a subiectivității care împrumută experienței mistice o complexitate deconcertantă"[2]. Crainic reproșa, în 1930, *Vieții Românești* convingerile „iremediabil materialiste", opunîndu-i

1. Nae Ionescu, „Misticism, fals misticism și ortodoxie", *Predania*, I, nr. 3, 15 martie 1937, pp. 2-3.
2. Emil Cioran, „Recenzie la Al. Dima, *Aspecte și atitudini ideologice*", *Azi*, III, 1933, nr. 3, p. 782.

doctrina creștină, cuprinzătoare și profundă, pe care a reprezentat-o *Gîndirea*: „E – adăuga – singura limbă «metafizică» în care ne putem înțelege cu oricine"[1]. Tot contemplînd exaltarea misticismului, Zarifopol exclamase odată ironic și mușcător: „Ah, Doamne!, nu misticismul e răul, departe de asta, ci misticismul de carieră și misticismul în foileton"[2].

De aici s-a ajuns la afirmarea de către autohtoniști a necesității creării unei filozofii specific românești, fundată pe ortodoxie și profundă religiozitate. Crainic deplîngea, în 1937, această stare de fapt: „N-avem o filozofie românească, o filozofie care să adune și să închege din manifestările caracteristice ale vieții noastre proprii fagurele unei concepții de ansamblu. Nu e nimeni vinovat de această lipsă. Ea a fost fatală în stadiul de dezvoltare al culturii noastre"[3]. Adepții filozofiei de tip obiectiv, din descendența maiorescianismului, au negat rostul, rațiunea și posibilitatea creării unei filozofii specific românești. Într-un studiu din 1931, „Învățămîntul filozofic în România", publicat în *Convorbiri literare*, C. Rădulescu-Motru deosebea două orientări în filozofia românească și universală: cea științifică și cea beletristică. Cea dintîi ar urmări cunoașterea obiectivă a lumii, a doua, împăcarea sufletului cu natura. După Rădulescu-Motru, cea de a doua orientare ar putea fi îngăduită în licee, datorită caracterului ei „liric", adecvat mediului căruia i se adresează. Prima orientare e potrivită mediului universitar. Ea ar fi și în tradiția învățămîntului universitar românesc de la Gh. Lazăr și Eufrosin Poteca. Aceasta pentru că „nu amestecă filozofia cu religia și cu politica". La urma urmei, stăruia filozoful, filozofia nu este și nu poate avea un caracter național, ci numai unul universal. „Descartes nu s-a gîndit să rezolve problema ideilor din punct de vedere francez." E evident că „originalitatea națională se manifestă fără să fie cu dinadinsul voită". Din păcate, constată totuși, acum „a reînviat peste tot misticismul religios, cum este obicinuit să fie cazul în urma unui război. S-au intensificat curentele naționaliste... S-au ridicat în prestigiu metodele antiintelectualiste". De aici a apărut „o filozofie pentru uzul gazetarilor improvizați în salvatori ai lucrului public", care, totuși, „n-a reușit să se cristalizeze într-o scriere de valoare". Această orientare postbelică, reiese limpede din ceea ce scrie Rădulescu-Motru, e reprezentată de *Gîndirea*, *Cuvîntul* și celelalte publicații ce gravitau în această sferă. Tînărul, atunci, Mircea Vulcănescu a răspuns, în *Cuvîntul*, prin două ample foiletoane, studiului semnat de Rădulescu-Motru: „El (Motru, *n.n.*) urmărește să justifice teoretic și să așeze pe terenul discuțiunii publice atitudinea

1. Nichifor Crainic, „Cronica măruntă", *Gîndirea*, X, 1930, nr. 8-9, p. 312.
2. Paul Zarifopol, în *Viața Românească*, XXII, 1928, nr. 4-5, p. 171.
3. Nichifor Crainic, „Mistificarea «românismului»", în *Ortodoxie și etnocrație*, 1937, p. 113.

sa dușmănoasă, ca și a colegilor săi junimiști, împotriva pătrunderii acestui duh nou, religios, în Universitate. În fața primejdiei, bătrînii ridică armele ca să sprijine poziția atacată. Că junimismul care stăpînește de la Titu Maiorescu învățămîntul filozofic românesc simte primejdia unei gîndiri noi, fecunde și țișnind din realitate împotriva stîrpiciunii idealismului maiorescian, agonizînd fără vervă și fără strălucire pe catedrele universitare în fața sălilor pustii? Nu ne miră. E în dreptul lor să se apere! Că doar nu face altceva decît să se apere, să răspundă la atacuri care au pornit mai întîi de aici, din lagăr, de la noi"[1]. În a doua parte a eseului său inserat în numărul din 26 februarie 1931, Vulcănescu apăra orientarea botezată de Motru drept „beletristică", reprezentată de *Gîndirea* și *Cuvîntul*. Neștiințificitatea acesteia se datorează caracterului ei popular, liric, subiectiv, pasional, obscurantist, propunînd subordonarea filozofici unor tehnici practic religioase sau politice (Biserica, Monarhia).

În jurul chestiunii, ce părea atunci absorbantă, s-a pronunțat și P.P. Negulescu în cartea sa, fundamentală în domeniu, *Geneza formelor culturii*. Respingînd teoriile raseologice, Negulescu a acceptat că literatura exprimă ethosul unui popor. Dar a negat acele opinii care stăruiau în ideea că specificitatea noastră națională s-ar exprima exclusiv prin ortodoxism: „Dacă am examina această părere în sine – observa filozoful –, ne-am lovi de obiecția că ortodoxismul nu e specific românesc. Ortodocși sunt și grecii, bulgarii, sîrbii și rușii". E un punct de vedere rezonabil antigîndirist pe care-l găsim afirmat de Blaga (în polemica cu Crainic și D. Stăniloae), Ralea, Camil Petrescu, Șerban Cioculescu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu. În prelungirea acestei opinii, Negulescu afirma că dacă literatura exprimă specificitatea națională, filozofia nu poate avea un astfel de caracter: „Dacă admitem dar că se va putea ajunge pe căi analoage (ale iraționalismului, *n.n.*) la filozofii naționale bine caracterizate, adică destul de deosebite unele de altele, trebuie să admitem că ele vor fi condamnate să nu existe în adevăr, ca explicări sau viziuni ale lumii, decît la națiunile respective"[2]. Chip de a spune că, în sfera filozofiei (ca și, de altfel, a științei), prea accentuata specificitate i-ar văduvi valabilitatea universalității. La fel aproape s-a pronunțat și Mircea Florian într-un studiu din 1933: „O gîndire cu pecete națională sau chiar de rasă se înfățișează la prima vedere: 1) fie ca o tautologie, ca un fel de axiomă verbală ce se poate dispensa de dovadă pentru cuvîntul că orice filozofie sau e națională, și în acest caz ea e un bun, o cinste, o mîndrie pentru un neam, sau crede că se ridică peste națiune, și atunci nu

1. Mircea Vulcănescu, „Filozofie științifică, Universitate și ortodoxism», *Cuvîntul*, VII, nr. 2096, 21 februarie 1931.
2. P.P. Negulescu, *Geneza formelor culturii*, 1934, p. 288.

merită numele de filozofie, chiar dacă am presupune că s-a acumulat în cuprinsul ei tot adevărul din lume; 2) fie ca o absurditate, căci filozofia ori e supranațională, ceea ce nu înseamnă numaidecît cosmopolită, sau, dacă vrea să fie națională, ea nu servește nici filozofiei, nici națiunii, compromițîndu-le pe amîndouă, pe temeiul constatării că, datorită adevărului universal ce pretinde a îmbrățișa sau urmări ca ideal, filozofia e prietena oricui apelează la orișice conștiință neprevenită și curată și, de aceea, ea prețuiește independența de locuri, vremi și neamuri... Scopul urmărit (prin egalarea celor două concepte, *n.n.*) e subordonarea filozofiei față de naționalitate, iar nu invers, căci nu cunosc pe nimeni care să fi făcut, în chip sincer și consecvent, din naționalitate o simplă unealtă trecătoare în mîinile filozofiei. Cunoaștem însă cazuri istorice de închinare a statului în fața religiei sau a adevărului revelat, dar nu mai puțin și cazuri contrarii de folosire a credinței din partea națiunilor organizate". De altfel, observă Florian, „spiritul național e un impuls, nu un scop... Reflecția e tot ce poate fi mai internațional". De aceea „existența unei filozofii în adevăr națională înlătură posibilitatea unui adevăr adecvat și absolut; ea presupune necesar un relativism radical... Deziderratul unei filozofii naționale pricinuiește conflicte între gînditorii aceleiași națiuni, fiecare pretinzînd că e mai «național» sau mai reprezentativ al rasei decît toți ceilalți. În acest loc nu poate fi ocolită observația, destul de elementară, că nu există o tradiție pur națională. Tradițiile, ca de exemplu obiceiurile, costumele, sunt locale și legate de o arie geografică limitată. Sub acest raport se poate spune că provinciile sunt mai reale decît națiunea. De aceea oricine vorbește de o filozofie națională trebuie, prin logica faptelor, să ajungă la filozofii pe provincii, pe județe, plăși, orașe sau chiar mahalale. Odată alunecați pe panta individualizării, nu e nici un motiv logic de a ne opri. Spre universal întîlnim o limită, în direcția individualului nu e nici una, afară numai dacă ne oprim arbitrar pe un plan intermediar; altminteri naufragiem în atomism filozofic, vecin cu haosul... Prin urmare, caracterul național nu e inerent filozofiei pentru cuvîntul că nu e cuprins în structura cunoștinței. Moravurile, libertatea, arta sunt naționale, nu însă filozofia"[1]. Ceea ce e logic și de bun-simț.

Aș intercala aici cîteva observații ale lui Ralea despre ciudatul fenomen al opintirii împotriva raționalismului, în locul căruia se străduiau să așeze misticismul. Una, tocmai din 1926, decupată dintr-un eseu intitulat chiar „Misticism", comentează acest fenomen la sorgintea sa, înainte de a lua formele agresive cunoscute: „La noi – scrie Ralea – n-a fost niciodată exces de raționalism ca să vie reacția mistică.

1. Mircea Florian, „Filozofie și naționalitate", *Convorbiri literare*, an 66, iunie 1933, pp. 511-523.

Suntem într-o epocă de lămurire, de autointerpretare... Problema creației fiindcă e încă departe de noi, să ne propunem cu mai mult bun-simț scopuri mai modeste, fiindcă sunt și mai fecunde. Ele sunt croite pe talia noastră. Pentru că prințul Keyserling a fondat la Darmstadt o școală a înțelepciunii bazată pe principii teozofice sau fiindcă Cocteau a trecut la catolicism, cutare intelectual din București tremură de frică că a rămas în urmă și, ca să nu fie handicapat, învață ebraica și se înscrie numaidecît la facultatea de teologie, își dedică, dacă face, poemele lui Isus, cîntă duminica în strana stîngă, seara și-o petrece în compania domnișoarelor quinquagenare apăsînd cu degetele pe o masă umblătoare, își chinuiește sintaxa ca s-o facă obscură și înfricoșătoare, jură pe învățămintele lui Sf. Toma d'Aquino sau Sf. Bonaventura, *pe lîngă care Descartes e un simplu gogoman*, se ocupă cu mare grijă de politica sfîntului Sinod relativ la repausul duminical etc., etc. Toate aceste mofturi sunt pur și simplu dezgustătoare ori caraghioase, după cum te pui. Am înțelege toate acestea dacă misticismul s-ar manifesta la cine știe ce spirite creatoare. Dar misticii noștri sunt cei mai uscați critici. Cum nu există nici un fel de viguroasă creație, decît la foarte puțini din susținătorii misticismului la noi, aceste strîmbături nu sunt decît mahalagisme... Vorba lui Caragiale: «a se slăbi». Românul nostru e bonom, mucalit, ascuțit în observație și, ca tot meridionalul, extrem de lucid. De unde atîta temperament de delirant, mă rog?... Dar publicistul mistic, care nu e așa de inconștient cum s-ar crede, în ce privește anumite comodități, nu și-ar permite toate aceste delicioase grimase, dacă ele nu ar coincide și cu o anumită atitudine reacționară foarte favorizată în momentul de față în țara noastră. Alianța între religie și politica de dreapta e de mult cunoscută. Obscurantismul e de cînd lumea instrumentul cel mai agreabil al autocraților. Pe de altă parte, balanța politică nu înclină către democrație astăzi în țara noastră. Cu atît mai bine pentru adepții noilor tendințe"[1]. Ralea a mai meditat, adesea, pe marginea acestui fenomen. Nu atît pentru a-l combate (de altminteri, fenomenele nu sunt de combătut), cît pentru a-l explicita și a-i descifra înțelesul. Timpul s-a rostogolit, lucrurile s-au încurcat, cristalizîndu-se procese în care misticismul incipient, la care se referise Ralea în 1926, s-a acutizat, dezvăluindu-și amintita „atitudine reacționară". Obscurantismul misticoid, chiar și cel în forme declarat intelectuale, fusese sechestrat de forțe politice de extremă dreaptă și utilizat pentru năruirea democrației și acapararea puterii, prin mijloace de tot felul, în care violența era mult cultivată. În perioada dictaturii regale, cînd, pus să opteze între două mari rele care asfixiau țara (mișcarea legionară și dictatura personală a regelui Carol al II-lea), a optat pentru

1. Mihai Ralea, „Misticismul", în *Scrieri*, vol. 7, Minerva, 1989, pp. 110-112.

răul care i s-a părut a fi mai puțin nociv, cel de al doilea, ajunge ministru. A răspuns, atunci, alocuțiunilor rostite la un banchet. Era în ziua de 2 februarie 1939, la un an după instituirea dictaturii regale, starea de asediu fusese de mult decretată și Ralea a rostit atunci această judecată care concentrează și amărăciune deprimată, și chemare la vigilență trează întru apărarea rațiunii: „Trebuie relansată – cerea filozoful culturii – vechea idee de rațiune și de conștiință. A fost mult la modă, a bîntuit printre intelectuali, mai ales, pasiunea pentru forțele obscure și tulburi ale sufletului omenesc, preamărirea misticismului care a dus la acele stări intolerante, sectare, sălbatice în viața socială și care au format turburările de ale căror consecințe suferim și astăzi. Noi nu trebuie să mai sperăm, de aci înainte, zvîcniri de misticism și izbucniri de forțe inconștiente de la un popor care are o așa de firavă, o așa de delicată și recentă structură de conștiință, un popor care abia și-a organizat cîteva forme de civilizație și care se prăbușește în preamărirea «temperamentului», a «instinctului» și a «inconștientului»"[1]. Avea dreptate. Dar avertismentul – chiar dacă el, și nu numai el!, îl semnalase mult înainte – venea, acum, cam tîrziu. Negurile nebuniei, clădite și pe preamărirea misticismului, împresurau țara de peste tot, iar în interior forțele extremei drepte se pregăteau de ultimul asalt spre putere, pe care, în septembrie 1940, au și cucerit-o.

E, poate, nimerit să închei acest paragraf cu o hotărîtă, aproape exasperată, intervenție a lui C. Rădulescu-Motru. E din 1943, se intitulează *Ofensiva contra filozofiei științifice* și e rezultatul, evident, al unor îndelungi acumulări de amărăciuni revoltate împotriva, să o numesc, filozofiei de tip subiectiv. („Este vorba de ofensiva care de cîțiva ani se duce la noi în contra filozofiei științifice și, în genere, contra spiritului științific în organizarea învățămîntului, prin tot felul de publicații de cultură generală.") Drept e să spun că Motru își apăra filozofia pe care o agrea, cea de tip obiectiv sau științific. Aceasta nu înseamnă deloc că alternativa sau chiar alteritatea, celălalt tip de filozofie, n-avea și nu are drept de cetate, atîta vreme cît creează (și a creat!) valori. Dificultatea o provoca faptul (și asta a sfîrșit prin a-l mînia pe bătrînul cugetător) că filozofia de tip subiectiv o nega, pur și simplu, total pe cealaltă, decretînd-o anacronică și vidată de forță creativă. („Se spune – scria Motru – și, mai ales, se lasă a se subînțelege că filozofia care se face de mai bine de cincizeci de ani la noi este superficială fiindcă nu ține seama de nevoia de mister a omului... că își ia ca model filozofia reprezentată de Kant, Hegel și alții.") Ceea ce era, în mod vădit, nu numai nedrept, dar și profund neadevărat. Rădulescu-Motru și Mircea Florian au fost filozofi cu incontestabilă

1. Mihai Ralea, *Viața Românească*, XXXI, 1939, nr. 3 (martie), p. 143.

vigoare creatoare, autori de lucrări de căpătîi, care se recomandau drept valori în cugetarea filozofică românească. Firește că Motru nega, la rîndul lui, însemnătatea filozofiei subiective. Ironizînd-o, o prezenta ca afirmînd că, în locul filozofiei clasice, cea așa-zicînd nouă își propune ca în centrul ei „să troneze misterul și aspirațiile de dincolo de știință și de metodele științifice, în care problemele dezbătute altădată de Descartes, Kant, Leibniz, Hegel și alți filozofi europeni să fie înlocuite cu problematica eresurilor din descîntecele și miturile populare, iar în ceea ce privește stilul, în locul plicticoasei prezentări raționaliste, să scînteieze stilul poetic plin de metafore care la fiecare rînd deschide orizonturi noi".

E momentul să spun că cel vizat cu deosebire era Lucian Blaga dar și alți cugetători ce practicau acest tip de filozofie. Blaga i-a și răspuns cu eseul *Săpunul filozofic*, în care, o notez mîhnit, a coborît pînă la a-l numi pe interlocutor „Rădulescu-Mortu", scandalizînd, prin procedeul pamfletar, chiar și pe admiratorii autorului *Trilogiei culturii*. Cum adepții filozofiei subiective reproșau oponentei că n-ar fi, prin obiectul preocupărilor, românească, acreditînd, implicit și explicit, că poate fi concepută o filozofie națională, Motru a intrat în zona de interes a filozofiei culturii blagiene (dar și a năiștilor), demonstrîndu-le eroarea. Aceștia porneau, în meditațiile lor, de la literatura populară și miturile ei. De fapt, ricana Motru, literatura populară (asemenea celei culte) are un set de motive comune. Realitatea, demonstrată de exegeți, e că motivele literaturii populare sunt comune cu ale altor popoare balcanice, „deși literatura populară, fiind mai aproape de etnicul românesc, ar trebui să fie singulară, încă de la origină". Or, cele mai frumoase legende populare sunt răspîndite și la alte popoare. „Dacă misterul sufletului românesc se oglindește în folclorul românesc, și nu în cel sîrbesc, aceasta nu vine din faptul că literatul nostru popular a avut în vedere să se apropie de misterul sufletului românesc, și nu de cel sîrbesc, ci din cauză că firea lui de exprimare este românească, și nu sîrbească. Este românească nu pentru că este o reproducere fidelă a matricei etnicului românesc care ca un sigil de aromă s-ar imprima pe tot ce este producție literară, ci este românească pentru că firea literatului român e o componentă a vieții românești, o componentă care nu trăiește pasiv în matricea etnicului... Cui i-ar trece prin minte să reproșeze lui M. Eminescu că s-a inspirat din pesimismul lui Schopenhauer, și nu din optimismul țăranului român? Multe din poveștile lui Ion Creangă sau din poeziile lui G. Coșbuc și ale lui Octavian Goga chiar sunt scrise sub inspirație străină; sunt ele, cu toate acestea, mai puțin românești? Nu. Dacă din istoria literaturii noastre s-ar elimina toate scrierile de la alte popoare, cîte file ar mai rămîne în istoria literaturii noastre? Dar la o asemenea eliminare nu s-a gîndit nimeni... Originalitatea rezultă din diferențierea cu

care a dat lupta de întrecere între popoare, iar nu din singularizare. La singularizare sunt condamnate popoarele degenerate și incapabile de progres... Cultura europeană, pe toate temele ei, cere colaborarea, între popoare, iar nu singularizarea fiecărui popor în etnicul său." Pînă aici polemica se ducea, aproape direct, cu filozofia blagiană a culturii (se pomenea și de „orizontul de deal și de vale al săteanului român"). De aici încolo aria se lărgește, referirile critice extinzîndu-se și spre näism. De pildă, lua în discuție (să mai spun critică?) reproșul că în locul filozofiei obiective ne-ar trebui o filozofie tinerească, care să îndemne la risc, că prin fire românul e înclinat spre speculația metafizică și teologală, și nu spre meditația filozofică de tip obiectiv, științific. Motru obiectează, la rîndul lui: „Asupra mentalității poporului român nu avem încă ceva sigur. Dar... caracterizarea de mai sus ne provoacă două mari nedumeriri. Întîia este privitoare la faptul că înclinația mentalității românești spre speculațiile metafizice și teologale a așteptat să se manifeste pînă în zilele noastre și nu s-a manifestat de la început. A doua nedumerire. Cum se face că ofensiva împotriva filozofiei științifice în România coincide tocmai cu anumite curente antiștiințifice din Europa apuseană? Cum se face că prestigiul metaforei, atracția spre mister și spre ontologia etnicului, care ar fi trebuit să preocupe de la început pe filozofii români, se arată numai de la al doilea sfert al secolului XX, îndată după apariția unor scrieri cu tendințe în centrele universitare din străinătate?". Și, continuîndu-și ideea, adaugă neinterogativ: „Sub antagonismele filozofice se ascunde, în ofensiva de față, o adversitate contra spiritului științific în genere, care este prezentat ca fiind nepotrivit sufletului românesc. Aici este latura primejdioasă a ofensivei. Pentru a-și întări argumentările lor, filozofii noștri antiștiințifici recurg la etnicul românesc și numai la etnicul românesc, nu la orice etnic de popor, pe baza acestui etnic susțin ei suveranitatea misterului și infailibilitatea metodei mistice în filozofie, aceea care sugerează negreșit concluzia că poporul român este născut a avea o filozofie a lui proprie, cu totul deosebită de cea europeană. Aici vedem latura primejdioasă a filozofiei. Spiritul științific întîlnește destule greutăți, la noi, în calea sa. Direct sau prin naștere, nu-l are nici un popor. Obiectivitatea și independența lui au de luptat cu o puternică idolatrie... de care poporul nostru, ca orice popor de tînără cultură, nu este străin. Puțin dacă este încurajată această idolatrie, și răspîndirea spiritului științific este primejduită. Ofensiva contra filozofiei științifice este, după părerea noastră, o directă încurajare a acestei idolatrii. Noi, românii, avem o absolută nevoie de răspîndirea spiritului științific în mijlocul tineretului... Preocupările mistice sunt, de aceea, rău venite în timpul de față"[1].

1. Const. Rădulescu-Motru, „Ofensiva contra filozofiei științifice", *Revista Fundațiilor Regale*, X, 1943, nr. 7, pp. 124-137.

Capitolul II

Românism și autohtonism

1. Continuînd disputa de idei din deceniul precedent, și în anii treizeci s-au produs înfruntări în jurul formulei de evoluție a organismului românesc. Evident, s-au înfruntat două direcții. Una favorabilă menținerii într-un autohtonism strict supravegheat, cealaltă care demonstra necesitatea depășirii acestui stadiu, prin integrarea în cel european. Se alimenta – prin eseuri, studii și articole – chiar ideea că românismul nu se poate menține decît prin autohtonism, refuzînd hotărît orice tentativă de europenizare. Într-un eseu relativ recent, dl Alexandru George stăruia în ideea că poziția autohtonizantă a fost, de fapt, o fraudă istorică pentru bunul motiv că, vorba lui Zeletin, occidentalizarea noastră, cîtă a fost, nu a fost dictată din afară, ci s-a constituit drept o soluție disperată a unei societăți care altfel pierea, închistată în anacronism. Orientările tradiționaliste ignorau realitățile României de după Marea Unire, cu reforma agrară care a schimbat, radical, structura proprietății agrare. Negînd aceste realități sociologice, adepții tradiționalismului se încăpățînau să observe numai neajunsurile noilor așezăminte, denunțîndu-le drept o mare și scandaloasă primejdie, care ne-ar anula, ca popor, spiritual[1]. Iar în ofensiva obstacolării înnoirilor fatale, totuși, sociologic se elaborau teoreme care să identifice formula noastră specifică pe plan spiritual.

Într-un articol din 1931, Nae Ionescu, procedînd sistematic, nega însăși existența unui spirit european unificator. „Europa – declara el șocant – nu există. Nu există unitate spirituală. Ceea ce numim noi, astăzi, spirit european este o atitudine precumpănitor anglo-saxonă, aș zice specific anglo-saxonă, care nu izbutește a încadra decît nord-vestul Europei, lăsînd în afara acestei structuri spirituale într-o bună măsură sudul și întru totul sud-estul și estul contemporan. De altfel, această structură nici nu definește spiritul european ca atare; ci înseamnă, pur și simplu, o preponderență istorică pe o anumită perioadă, cea care începe cu Renașterea. Dacă mîine sub spirit european se va înțelege același lucru e cu totul îndoielnic... Europa nu

1. Alexandru George, „Nae Ionescu și soluțiile lui", *Contrapunct*, II, nr. 43 (195), aprilie 1991.

există ca o realitate, ci numai ca o ficțiune, iar luarea ei în considerare nu e numai lipsită de eficacitate, ci de-a dreptul primejdioasă."[1] Cu această idee a inexistenței Europei spirituale, directorul *Cuvîntului* se socotea îndreptățit să se întrebe despre rostul preocupării pentru progres și europenism. „De fapt – incrimina profesorul de metafizică –, întreaga poziție teoretică a civilizanților și europenizanților noștri nu este decît o infinită țesătură de false sofisme. Nu există progres sau, mai exact, dacă există progres, el nu este unilinar, ci divergent și nu depășește, în nici un caz, speța (astea sunt naivități evoluționiste), ci se ține în marginile ei... Ierarhizarea civilizațiilor după criteriul progresiștilor noștri, cari vor, cu orice preț, să ne încredințeze că Apusul reprezintă un tip absolut de civilizație, e fundamental falsă... Americanii nu sunt mai civilizați decît europenii; Europa nu e mai bună decît Asia; Asia nu e mai bună decît Africa. Ci Europa, Asia, Africa *sunt* așa cum sunt. Să ne americanizăm noi, europenii? Cum însă? Căci toate aceste forme de viață sunt fixe, în anumite limite, de sine stătătoare... recomandarea civilizatorie nu pornește decît din lagărul evoluționist-democratizant, adică de acolo de unde se crede, cu oarecare aproximație, că boul poate deveni om. Iată de ce tendința noastră sau a unora dintre noi de a ne orienta înspre Apus pentru că acolo ar fi astăzi leagănul civilizației este falsă, atîta vreme cît nu ni se dovedește că structura noastră spirituală, aș zice speța noastră, ar fi cel puțin analoagă cu a Apusului."[2] De fapt, Nae Ionescu nega însăși latinitatea din structura noastră etnogenetică, aruncîndu-ne exclusiv în spațiul răsăritean. „Care din elementele constitutive ale realității românești – își interoga cititorii – pledează pentru o politică înspre Apus și cu Apusul? Structura noastră spirituală? Nu. Formula civilizației și culturii noastre românești nu este apuseană. Dacă dăm la o parte tot ceea ce s-a adăugat acestei civilizații în ultima sută de ani și care, din toate punctele de vedere, trebuie considerată ca o grefă nereușită, cultura românească apare ca o realitate răsăriteană, trăgîndu-și izvoarele de alimentare din sud-estul european și creînd valori în curs de circulație numai în această parte a lumii. Să nu ne lăsăm și aici furați de vechea prejudecată a latinității noastre. Căci această latinitate este lucrul cel mai greu de dovedit din toate afirmațiile pe care le facem pe socoteala noastră... Ce e latin în noi? Ideea de drept, așa cum apare din dreptul nostru consuetudinar? Probabil tracă. Ideea de stat? Bizantină. Ideea de Dumnezeu? Ortodoxă, deci categoric răsăriteană. Înțelegerea vieții? Contemplativă, deci fără nici un fel de atingere cu structura activ-practică a Romei. Ce ne leagă

1. Nae Ionescu, „Înspre realitățile noastre", *Cuvîntul*, VII, nr. 2148, 16 aprilie 1931.
2. *Idem*, „România țară a Răsăritului, I, Prejudecata civilizației apusene", *Cuvîntul*, VI, nr. 1749, 5 martie 1930.

atunci de latinitate, cînd la noi nu au prins decît politic încercările de catolicizare și ce ne leagă, în genere, de Apus dacă nici măcar protestantismul nu a izbutit să pună un picior în țara românească? Este evident că nu putem continua să ne considerăm apuseni, așa cum am făcut-o pînă acum. Asta se va face însă tot ca și pînă acum pe seama culturii noastre, care nu va izbuti multă vreme de aici înainte să se autohtonizeze și a cărei forță expansivă va continua, tocmai din această pricină, să fie nulă."[1] E simptomatic că profesorul de logică și metafizică ignoră cu totul componenta limbii, a cărei latinitate e greu de contestat. Poporul român a supraviețuit prin limbă totuși ca o insulă a latinității în această lume răsăriteană. E componenta limbii, în care unele puncte de vedere văd chiar faptul esențial al specificității naționale, un factor de ignorat în această ecuație? Prin limbă, latină ca structură, românii sunt, indiscutabil, legați de lumea apuseană. Că multe secole Apusul n-a știut de noi, cu toată latinitatea noastră incontestabilă, e, din păcate, prea adevărat. Dar în secolul al XIX-lea, cînd această realitate a fost percepută distinct, Franța, consora noastră întru latinitate, ne-a fost mereu aproape, ajutîndu-ne eficient pe drumul greu al eliberării de Răsăritul otoman și al cuceririi independenței. Apoi, cine nu știe? Răsăritul, pentru români, a însemnat fie jugul otoman care ne-a irosit energiile timp de trei-patru secole, fie brațele cotropitoare ale Rusiei pravoslavnice. Eliberarea de Răsărit și apropierea de Apusul comunitar prin etnogeneză și limbă a însemnat adevărata renaștere a acestui popor și a acestei țări. Latinitatea noastră consubstanțială, departe de a fi o prejudecată, e tocmai liantul trainic cu apusul Europei. Și a-l nega sau ignora vinovat e mai mult decît o prejudecată. E negațiunea realităților organice, de care făcea atîta caz profesorul Nae Ionescu. Dar pledoaria în favoarea exclusivei noastre apartenențe la lumea Răsăritului urmărea, indubitabil, să nege întreg efortul europeniștilor de a ne reintegra în structurile evolutive spre o civilizație modernă. Argumentele se știu dintr-o întreagă bibliografie a tradiționalismului. România n-are ce aspira spre o civilizație modernă de tip industrial pentru că, sufletește, românul e contemplativ, plugar sau păstor, fără simț practic și refuzînd îndeletnicirea industrială. Apoi, aparținem, prin religie și obiceiuri, lumii răsăritene care respinge modernizarea de tip apusean. E mai bine și mai firesc să trăim ca în vechime, în cadrele tradiționalismului și ale autohtoniei specifice, respingînd chemările înstrăinaților europenizați. Etc. Etc. De fapt, singura salvare pentru România era evoluția spre o civilizație modernă, care nu era o chestiune de opțiuni sub zodia liberului-arbitru, ci o necesitate sociologică, determinată

1. *Idem*, „România țară a Răsăritului, II, Premisele noastre externe", *Cuvîntul*, VI, nr. 1753, 9 martie 1930.

de antrenarea țărilor românești în relații economice capitaliste cu apusul Europei. Punerea de acord, sub raport instituțional și legislativ, cu această realitate economică era, de asemenea, o necesitate. Pentru că realitatea economică modernă nu putea conviețui cu organisme instituționale și de drept de tip medieval, întreaga argumentație a lui Nae Ionescu e așezată sub semnul nesupunerii la real, de care, repet, făcea atîta caz. Legile sociologice nu țin seama de preferințe, idiosincrazii și argutii sentimentale.

În același an 1930, Nae Ionescu, pornind de la silogismele despre incompatibilitatea dintre sufletul românesc și lumea apuseană, a încercat să definească formula românismului. N-a făcut-o, din păcate, într-o carte sau într-un studiu corpolent. Ci, cum a procedat adesea, în articole de gazetă. (Elevii lui îl elogiau tocmai pentru faptul că a avut cutezanța de a trata chestiuni de filozofie în articole de ziar.) Dar a abordat, în această formă stilistică, oricum o chestiune foarte sensibilă și deosebit de gravă. Așezînd în pagină ideea autorului înainte de a o cita, să notez că Nae Ionescu stabilea o relație directă și exclusivă între românitate și ortodoxia de tip răsăritean. Prin consecință, chiar greco-catolicii sau catolicii (nemaivorbind de alte confesiuni necreștine), deși români prin naștere, nu erau considerați români. Într-o suită de articole, polemizînd cu catolicul I. Frollo, care apăra românitatea coreligionarilor săi, profesorul i-a respins *de plano* pretenția. A început, abrupt, prin a lua drept exemplu „cazul" lui Samuil Micu, unul, totuși, dintre fondatorii Școlii Ardelene: „Cazul lui Samuel Micu e ceva mai complicat. Călugărul acesta papistaș e unul dintre ctitorii conștiinței românești. S-ar putea oare pune la îndoială românismul lui? Și totuși se poate. Eu nu vreau să cercetez aici dacă Samuel Micu a fost sau nu român adevărat. Cred însă că pot afirma că nu e nevoie să fii român ca să faci ce a făcut Micu... A fi român înseamnă o stare naturală, o formulă de echilibru a existenței din care decurg, prin însăși desfășurarea vieții, anumite forme... A fi român însemnează a avea o anumită plămadă, din care decurg cu necesitate absolută anumite atitudini și gesturi. Voința noastră nu are nimic de zis în această împrejurare pentru că *noi nu ne putem depăși în chip normal pe noi înșine decît încetînd de a fi noi înșine*... Catolicii români revendică pentru ei calitatea de a fi «buni români». *Est ist zu viel des Guten.* Noi ne-am mulțumi numai cu răspunsul la o întrebare modestă. Buni români puteți fi și, desigur, sunteți. Sunteți însă și români?"[1]. Și-a reluat punctul de vedere, fortificîndu-l cu argumente. Apartenența la o colectivitate constituită în națiune înseamnă a fi trăit în atmosfera ei spirituală și, prin structura ei, una

1. Nae Ionescu, „A fi «bun român»", *Cuvîntul*, VI, nr. 1987, 1 noiembrie 1930.

de iubire. „Așa fiind, nu poate cineva fi român, de pildă, dacă nu realizează, cu alte cuvinte, în concret, în individual, structura organizatoric spirituală a cărei depozitară în esențial e națiunea noastră. Națiunile sunt însă realități istorice. Ele iau naștere în spațiu și în timp și sunt condiționate, ca atare, de tot ceea ce cade sub categoria individuației. Atitudinea unui popor față de Dumnezeu, felul în care el trăiește nu numai legătura lui cu Divinitatea, dar chiar Divinitatea însăși, face parte integrantă din structura intimă a națiunii." Și, după alte dezvoltări, revine la chestiune: „Constatăm că există catolicism și ortodoxie ca realități istorice distincte, întîi; și, al doilea, că în chip natural, istoricește, românii sunt, în marea lor majoritate – deci, în *normalitatea* lor –, prezentă și trecută, ortodocși... De îndată ce confesiunea, ca realitate *istorică*, face parte din cealaltă realitate istorică, națiunea, urmează că în definiția noțiunii «român» intră ca notă, respectiv componentă esențială, ortodoxia. A fi român, nu «bun român», ci român pur și simplu, însemnează a fi și ortodox, în același fel în care, de pildă, animalul «cal» este și «patruped»". Se înregistrează însă cazuri cînd unii români adoptă confesiunea catolică. „Întrebarea este: în momentul în care am devenit catolic, mai sunt și român? Cu alte cuvinte: a atins această operație de înlocuire a ortodoxiei prin catolicism o componentă esențială sau numai una accidentală a «rumâniei»? Sau, mai simplu și mai general: este confesiunea în genere o notă esențială a națiunii sau nu? Iată întrebarea de care depinde soluția antinomiei dintre universalismul romano-catolic și particularismul național."[1]

Silogismul acesta, atît de încorsetat, ar putea primi răspunsuri negative. Pentru că nu pot fi excluși din comunitatea națională acei transilvăneni care au adoptat, în secolul al XVIII-lea, greco-catolicismul sau chiar romano-catolicismul. Lupta lor pentru apărarea conștiinței naționale și, prin aceasta, a apartenenței lor la ființa națională infirmă silogismul exclusivist al lui Nae Ionescu. Dar el se avînta mai departe, coborîndu-l din calitatea de român pentru a-l integra în aceea de „bun român" pînă și pe I.C. Brătianu, pentru rațiunea că a falsificat statul român, altfel zicînd că a creat, împreună cu companionii săi din Partidul Liberal, statul României industriale. Abătut de la tradiție, creat altfel într-o structură modernă, deopotrivă sub raport constituțional-legislativ și economic-financiar, statul nou își pierdea, după directorul *Cuvîntului*, condiția de românesc. „Dar este acest stat – își interoga el cititorii – într-adevăr românesc? Dacă da, atunci Ion Brătianu, desigur, a fost într-adevăr român. Dar dacă statul nostru modern nu e cu adevărat românesc? Atunci lucrurile se schimbă.

1. Nae Ionescu, „A fi «bun român». Noi și catolicismul", *Cuvîntul*, VII, nr. 1988, 2 noiembrie 1930.

Ion Brătianu a fost un «bun român», adică a avut cele mai bune intențiuni pentru poporul și statul nostru, dar «român» nu a fost, după cum nu e grîu sămînța care sfîrșește prin a purta spic de orz." Strădania novatoare, care a subminat structurile tradiționaliste și, prin aceasta, autohtonia genuină, i-a anulat lui Brătianu cel bătrîn calitatea de român, coborîndu-l în subspecia de „bun român". Revenind la categoriile confesionale, în funcție de care ești sau nu român, Nae Ionescu era de o radicalitate exclusivistă imposibil de acceptat: „Catolicism și ortodoxie nu sunt numai confesiuni prezentînd anumite deosebiri dogmatice și culturale, ci *două valorificări fundamental deosebite ale existenței în genere.* Diferențele dogmatice sunt, aș putea spune, punctele cel mai puțin deosebitoare. Marea neînțelegere, incompatibilitatea, impenetrabilitatea categorică dintre catolicism și ortodoxie își au originile în altă parte: în structurile spiritual istorice concrete, care formează suportul, înlăuntrul cărora ele se realizează. Nu este deloc o întîmplare, deci, că răsăritul Europei este ortodox, iar sud-vestul ei catolic. Confesiunea face parte integrantă și e oarecum determinată de plămada sufletească a regimurilor respective. Acesta e adevărul sufletesc în problema națiunii și a religiei; ele sunt realități corelative. Suntem, ca atare, ortodocși pentru că suntem români și suntem români pentru că suntem ortodocși... Să devenim catolici? Ca să devenim catolici, ar trebui să ne transformăm astfel sufletește încît să putem realiza catolicismul. Transformarea aceasta înseamnează însă: renunțarea la istoria noastră și la structurile noastre spirituale. Cu alte cuvinte, renunțarea la românie. Aici nu există o a treia poziție: sau rămîi român și atunci catolicismul tău nu e o realitate; sau devii catolic și atunci nu mai ești român"[1]. Să adaug că I. Frollo a răspuns chiar în *Cuvîntul* cu opt articole, precizînd, nu fără dreptate, că apartenența la o națiune e un fapt natural, pe cînd cea la o confesiune e un act de voință. Nae Ionescu a respins, decis, acest silogism al lui Frollo, cu argumente reluate din foiletoanele precedente. A revenit Frollo, subliniind că învățătura lui Hristos e una, cea creștină. Directorul *Cuvîntului* nu a dezarmat, firește, răspunzînd că, în realitate, adevărul învățăturii lui Hristos e unul pentru ortodocși, altul pentru catolici și altul pentru protestanți.

Discuția, mai curînd din partea lui Nae Ionescu, a mai continuat cu un foileton. În acest ultim foileton (articol) radicalitatea se clarifică. România e indisolubil determinată, aproape cauzal, de autohtonie. Dar, mai înainte, ar trebui făcută referire la un articol din august 1930. Aici se elogia direcția inaugurată de *Sămănătorul* și care i se părea că rodește încă. Într-un efort de sistematizare, a prezentat acest

1. Nae Ionescu, „A fi «bun român». Sorții de izbîndă a noii ofensive catolice", *Cuvîntul*, nr. 1991, 5 noiembrie 1930.

legat reactualizat pe puncte. Pe locul întîi a instalat ceea ce a numit „lupta împotriva spiritului și mentalității liberale" – care e un fapt permanent în istoria României moderne, dar care s-a adîncit și sistematizat sensibil după război. Pe locul al doilea e așezată noua mișcare ortodoxă care ar avea misiunea să neutralizeze spiritul protestant al Renașterii „pe care s-a construit civilizația actuală europeană și – artificial – și cea românească". În sfîrșit, pe al treilea loc a ținut să reliefeze „necesitatea de a se ajunge la manifestări de artă și cultură specifice, formulată – în chip ceva cam... programatic, e drept, prin autohtonism". Și releva că aceste deziderate programatice noi „și-au găsit expresiunea în două organe de publicitate: *Gîndirea* și *Cuvîntul*... Mișcarea aceasta însemnează o nouă formulă, și anume formula generației noastre, nu am inventat-o noi. Ea se ridică în chip necesar din structura noastră și își cere, împotriva tuturor întîrziaților, realizarea. Că această realizare va trebui să se răsfrîngă în chip imediat și asupra așezării statului, de asta nu se mai poate îndoi nimeni"[1].

Și acum să revenim la acel ultim articol care punea capăt discuției despre relația românie-ortodoxie. Aici, la un moment dat, în argumentație întîlnim un rechizitoriu la adresa întregii culturi românești de un veac încoace. Rechizitoriul prezintă calitatea de a fi un limpede program al generației de după război, și anume aceea ce era autohtonistă. „Toată falsitatea și artificialitatea culturii românești, de aproape 100 de ani încoace, e rezultatul încercărilor făcute la noi de a se transpune – nici măcar de a se transplanta, deci! – în realitățile moldo-valahe anumite forme de viață apusene care acolo se născuseră în chip organic. Iar postulatul, presupoziția acestor încercări, a fost întotdeauna convingerea că formele de cultură – în ultimă analiză: de spiritualitate – se pot transmite și, deci, importa. Eroare fundamentală, care s-a verificat pretutindeni ca atare. Sunt încredințat că neamul nostru nu se va reculege, nu va lua cunoștință de el însuși și nu va izbuti să devină creator în ordinea spirituală, decît din momentul în care va pricepe, în sfîrșit, că în această ordine nu se poate construi decît pe baze autohtone și că orice import de idei – valabil, desigur, în cadrele stricte ale tehnicei – rămîne sterp și duce la aparițiuni ridicole."[2] Trei zile mai tîrziu, cu prilejul unui deceniu de la apariția *Gîndirii*, asocia revista lui Crainic și *Cuvîntul*, ca orientare comună, de „căutători ai duhului". Și definind programul acestei orientări, preciza: „Ortodoxie, naționalism, monarhie, după care unul din generația noastră e identificat dintr-o mie, nu sunt decît condiții absolut necesare care fac posibilă viața adevărată a spiritului... Asta

1. Nae Ionescu, „De la *Sămănătorul* la noul stat românesc", *Cuvîntul*, 13 august 1930.
2. *Idem*, „Internaționala sub glugă", *Cuvîntul*, VI, 18 decembrie 1930.

nu înțeleg înaintașii noștri, tristă generație de lichidare a unei culturi care nu a fost a lor și prin aceasta nu a fost măcar culturală"[1].

Nu rechizitoriul importului cultural practicat de „înstrăinații" pașoptiști și postpașoptiști ar trebui să ne rețină aici. (De altfel, vom reveni la această chestiune.) Ci ideea ca România să se întoarcă la matcă (cum nu se întreba logicianul dacă o astfel de reîntoarcere e sociologic cu putință?), pe liniile autohtoniei. Autohtonie, în plan spiritual, însemna, în plan socioeconomic-politic, tradiționalism paseist. Iar paseism însemna regresiune. Și ce alta e regresiunea decît atitudine retrogradă? Ne reîntoarcem de unde am pornit. E aici dovada grăitoare a faptului că tradiționalismul era clădit – îl citez din nou pe Alexandru George – pe o fraudă istorică. România nu se mai putea întoarce la stările dinainte. Un secol de prefaceri se petrecuseră și modificaseră structurile. Drum de întoarcere nu putea fi practicat decît în visările unor nostalgici spirituali care nu înțelegeau mai nimic din realitățile economice. Simptomatic e faptul că un emul al profesorului, Mircea Vulcănescu, care nu era numai filozof, ci și economist și sociolog, avea să ofere, peste ani, o implicită replică reveriilor nostalgice ale directorului *Cuvîntului*. Și, adaug, M. Vulcănescu era și el, ca adept al profesorului său, spiritualist, profund ortodox și preocupat să descifreze formula sufletească a poporului român. „Așadar, întrebarea de care atîrnă, la urma urmelor... sorții neamului românesc este aceasta: satul sau orașul? De o parte, așadar, o civilizație, firească, a satului, izvorîtă de-a dreptul din vecinătatea de pămînt, din rudenie de sînge, din împrejurările de viață îndurată laolaltă, din trecerea din tată în fiu a limbii, a portului, a tainelor cunoașterii și a rînduielilor purtării... De altă parte o civilizație artificială, halucinantă, nefirească, izvorîtă din setea de speculație bănească și din setea de cîștig... civilizație de paranoici... În care, vai, omul nu e decît o unealtă... Întrebarea ce se pune fiecărui, cînd are de ales încotro merge, este de ordin etic, încotro? Spre limpezime sau spre încurcătura limbilor?... De alegere nici nu e vorba, între cele două tipuri de civilizație, fie ele chiar așa cum au fost arătate, *nu există alternativă. Există un mers fatal* și firesc al lucrurilor, adeverit pretutindenea și totdeauna, de la un fel de civilizație la altul, odată cu progresul tehnic. Rea sau bună, această cale este de neînlăturat. Pe ea vom merge, de vrem sau de nu vrem, nu pentru că este bine, ci pentru că nu putem altfel. Forma civilizației orășenești e o formă superioară de existență socială. E mai nouă, mai complectă și, fiind mai evoluată, este, fără greș, «superioară». Rezistența sufletului țărănesc în fața schimbărilor e firească și lesne de înțeles prin inerție... Dar asta nu înseamnă nimic. Răscoala va trece

1. *Idem*, „*Gîndirea*. Zece ani de spirit românesc", în *Cuvîntul*, VI, nr. 2037, 21 decembrie 1930.

de îndată ce țăranul va gusta din binefacerile noii așezări orășenești pe care, în fond, o dorește."[1] Petru Comarnescu – animatorul grupării „Criterion" – se apropia, în 1933, de același punct de vedere: „O fi fost satul cîndva o unitate socială care își ajungea sieși... Dar astăzi satul românesc nu se mai poate menține prin el însuși. Viața țărănească nu e statică și închisă... Pe cînd satul e judecat static și ideal, orașul este privit dinamic și pesimist. Curioasă sociologie mai este și această tratare preferențială a unităților sociale... Satul și orașul se influențează reciproc și adevărul ne arată că orașul este cel care atrage mai mult pe săteni, și nu viceversa... Eu unul tot prin monografiere și sociologie am ajuns nu la romantismul rural, ci la conștiința unității umane și a mersului ei convergent către sinteze"[2]. O opinie asemănătoare o regăsim la nimeni altul decît Emil Cioran. E exprimată în documentul poate cel mai exasperat al anilor treizeci. *Schimbarea la față a României*, la care ne vom mai referi nu o singură dată. „Nenorocirea noastră – exclamă el în carte – ține de condiția de viață a popoarelor agrare. Ritmul lor lent ar fi o fericire, dacă n-ar exista evoluția încordată a țărilor industriale. De o parte satul și de altă parte orașul. Entuziasmul pentru sat este nota comună pentru intelectualii noștri dintotdeauna, este nota lor proastă. Căci dacă acești intelectuali ar fi avut cît de puțin spirit politic ar fi înțeles că satul nu reprezintă absolut nici o funcție dinamică... Satul este sub-structura și baza biologică a unei națiuni, el nu este însă purtătorul și motorul ei. Un an din viața unui oraș modern este mai plin și mai activ decît o sută din viața unui sat. Și nu numai din cauza marelui număr de populație, ci și din felul de viață al orașului, care își accelerează ritmul din substanța lui internă. Orașul și industrializarea trebuie să fie două obsesiuni ale unui popor în ascensiune."[3]

Destui ani după decembrie 1933, *Cuvîntul* n-a mai apărut și opinia lui Nae Ionescu se auzea rar, prin publicații provinciale și, în 1937, în *Predania*. De-abia la 21 ianuarie 1938, pe vremea guvernării Goga-Cuza, reapare *Cuvîntul*, sub firescul directoriat al lui Nae Ionescu. Ziarul era calm, nu ataca pe nimeni, instalîndu-se chiar în situația de defensivă atunci cînd era atacat de gazetele democrate. O singură dată a mai luat în discuție chestiuni legate de specificitate confundate strict cu etnicitatea. Or, de-a lungul vremii, etnicitatea s-a confundat cu tradiționalismul cel mai subliniat. Era suficient să fie pomenit un singur element al relației pentru ca lanțul întreg să apară pe ecran. Pornea, de data aceasta, de la o idee a lui N. Iorga, care socotea că

1. Mircea Vulcănescu, „Puțină sociologie", *Dreapta*, II, nr. 4, 25 decembrie 1932.
2. Petru Comarnescu, „O confuzie periculoasă. Unitatea umană și romantismul rural", *Stînga*, II, nr. 12, 29 ianuarie 1933.
3. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, p. 108.

anumite orientări de opinie de la noi ar fi ecoul unora din străinătate. Firește că Iorga se referea la curentele de orientare fascistă, ecouri venite din Italia și Germania. „Mă rog – relua directorul gazetei chestiunea, în stilul său inconfundabil –, care este formula naționalismului românesc de astăzi? Este, după cîte îmi dau eu seama, etnicismul. Dar este etnicismul o formulă de import? După cîte știu eu, nu. E adevărat că în unele țări, cum e Germania, naționalismul ia forme și justificări etniciste. Dar asta nu înseamnă deloc că naționalismul nostru a fost adus de peste graniță... Naționalismul etnicist, ca formulă publică, este reflexul unei anumite structuri istorice. El era imposibil în momentele cînd lumea era dornică de liberalism, cu toate corespondentele lui care se numesc: raționalism, democrație, idealism, protestantism și mai știu eu cum."[1]

Era de așteptat ca Nichifor Crainic să-și apere programul revistei. În 1932, polemizînd cu Mircea Vulcănescu, care apreciase că ortodoxia nu acoperă integral gîndirismul, răspundea: „Are dreptate. Dar este o descoperire nouă? Gîndirismul e mai complex: tradiționalism, ortodoxie, autohtonism, monarhism, principii atît de limpede expuse în paginile noastre... Suprapunerea ortodoxiei cu complexul gîndirist e o chestiune de transformare individualistă"[2]. În 1937 se lăuda pentru meritele sale întru apărarea autohtoniei: „Apariția unei reviste ca *Gîndirea*, de afirmare a spiritului autohton în creația artistică, împotriva tuturor curentelor internaționaliste ce domină vremea, a fost un act de curaj; continuarea ei printre haitele de cîni ale tuturor dușmanilor, un act de eroism tăcut și îndîrjit; susținerea ei materială, un act de continuu sacrificiu... Au fost momente de atacuri nesăbuite cînd, pentru a ne apăra demnitatea omenească și puritatea crezului, puțin a lipsit să punem degetul pe trăgaci... Stăpînirea de sine ne-a asigurat continuitatea biruitoare"[3]. Dramatiza, desigur. Atacurile, e drept, n-au lipsit. Dar erau polemici de idei, la care directorul publicației n-a știut să răspundă decît prin (la „Cronica măruntă") injurii, cînd nu le provoca el însuși. Iar de subvenții financiare, se știa în epocă, n-a dus lipsă, izbutind să le obțină prin orice mijloace. E un merit, acesta din urmă, nu o carență, numai astfel reușind directorul revistei să o mențină neîntrerupt (cu excepția anului 1934, cînd revista și-a întrerupt activitatea datorită implicării lui Crainic, ca autor moral, în procesul asasinilor lui I.G. Duca) în peisajul publicisticii românești. Peste un an, un articol-directivă, datorat tot directorului, definea (a cîta oară?) programul revistei sau, mai bine, lămurea, din nou, semnificația gîndirismului. Îl reducea la autohtonism, înțeles, se va vedea, îngust și

1. Nae Ionescu, „Naționalismul de «import»", *Cuvîntul*, XV, nr. 3183, 25 martie 1938.
2. Nichifor Crainic, „Gîndirism și ortodoxie", *Gîndirea*, XI, 1931, nr. 1, p. 48.
3. *Idem*, rev. cit., XVI, 1937, nr. 1, p. 47.

monopolizant. A început prin a-l plasa în sfera literaturii: „Împotriva tuturor curentelor năvălite de peste hotare și cultivate înlăuntru de oficinele străine și de anexele lor românești, revista *Gîndirea* a luptat pentru primatul spiritului autohton. Scriitorii ei, poeți, prozatori, eseiști, singuri într-o vreme de confuzie obștească, în care energiile țării, deznodate din solidaritatea etnică, se risipeau în nisipurile sterpe și mișcătoare ale democrației, n-au înțeles să facă din ideea autohtonă un simplu postulat teoretic, ci au încercat s-o încadreze în propriile lor creații de artă, de filozofie și politică. Complexul acesta de fapte ce se poate numi *gîndirism* a fost, e adevărat, un protest și o negație". Și apoi dezvolta plurisemia curentului: „Gîndirismul e astăzi o puternică realitate de plăsmuiri în feluritele domenii ale culturii; și judecata critică aplicată să tălmăcească sensul acestei plăsmuiri ar găsi în ele izvoare proaspete și bogate pentru primatul spiritului autohton. Dar dincolo de opera scriitorilor noștri, ideea vibrează în ondulațiile tot mai largi ale conștiinței publice și colorează tînăra psihologie politică a țării. E o recunoaștere după atîtea rătăciri și o recunoaștere a puterilor proprii care ne pot lămuri linia unei finalități românești în lume". După atîta laudă *pro domo* urma, în sfîrșit, definirea conceptului de autohtonism. Nu e o definiție după regulile consacrate de logica formală. Dar e, oricum, un efort de definire – firește, așa cum îl înțelegea, partizan, Crainic: „...Autohton înseamnă mai întîi *pămînt propriu* și tot ce derivă de la pămînt și conține proprietățile lui; autohton înseamnă apoi *cetate proprie*, adică în graiul de azi *stat propriu* și tot ce derivă de la stat și poartă pecetea proprietăților lui; autohton înseamnă mai departe *patrie proprie* și toate derivațiile în care se recunosc însușirile ei; autohton înseamnă, în sfîrșit, *neam propriu* și tot ce se răsfrînge din lumina geniului său particular. Astfel, cînd acordăm unui neam titlul de autohton, îi recunoaștem fără discuție proprietatea pămîntului pe care locuiește și care e țara lui... E naționalismul altceva decît voința nației de a se impune ca proprietară reală a patriei în virtutea identității istorice și a omogenității spațiale?... Dacă elementele străine introduse în corpul național în momentele de slăbiciune ale istoriei sau de eclipsă a conștiinței autohtone caută să dezrădăcineze și să ți se substituie în proprietatea părintească, nepăsarea ta e totuna cu moartea neamului tău și desființarea patriei. România închide în țărmurile ei aproape toată Marea vie a sîngelui etnic... Dar valul ei omogen e întrerupt de considerabile insule minoritare și e stropit de la un capăt la altul al țării de virusul semitic... Evreii utilizează o indolentă ospitalitate să ne deposedeze neamul de patrimoniul străvechi... Ceea ce justifică mișcarea antisemită e această chestiune a proprietăților autohtone ce se înstrăinează pentru totdeauna... În declarații, în discursuri și în actele de guvernămînt democrații noștri s-au declarat totdeauna de partea veneticilor și în

defavoarea autohtonilor... Dacă mişcarea naţionalistă a adus un bine, acesta e mai ales reînvierea sentimentului de stăpînire românească... Numai etnocraţia, voinţa politică a rasei autohtone de a face din stat expresia proprietăţii ei şi organul misiunii ei în lume, ne va salva"[1]. Despre etnocraţie vom avea prilejul să stăruim într-un alt capitol al acestei cărţi. Cît priveşte autohtonismul, dificultatea nu stă în apărarea lui, ci în conferirea acelui prea acuzat caracter restrictiv şi chiar normativ. În planul literaturii şi al culturii în genere era recunoscută şi promovată numai aceea care satisfăcea criteriile normative autohtoniste. Mişcarea modernă, de înnoire a literelor româneşti, era condamnată cu o rară violenţă, considerată fiind străină spiritului autohton, imitaţie de aiurea şi promovată de alogeni.

Polemicile în jurul acestei înfruntări au fost notorii. Toţi marii critici literari ai vremii au respins restrictivul autohtonism, semnalînd aici o reluare, la o altă scară, şi mai agresivă, a sămănătorismului. Zadarnic se războia Crainic cu acei ce, considera el, falsifică sensul conceptului de paseism, pe care îl apăra. Indubitabil, gîndirismul a favorizat paseismul, care are, la origine, puncte de contact cu autohtonismul normativ. Şi a cultiva paseismul însemna, nu numai în planul literaturii, dar şi în cel al sociologiei, o opţiune conservator-retrogradă. Iar că paseismul literar şi cel sociologic şi politic sunt, la Crainic, osmotic îngemănate e aproape inutil a mai produce argumente. „Aceia – scria el într-unul din eseurile sale doctrinare de căpătîi – care ne învinuiesc de paseism anacronic au despre tradiţionalism o idee care nu e a noastră... Neavînd sensul de paseism romantic, tradiţionalismul nostru are un sens dinamic, de actualitate, fiindcă are un sens de permanenţă... Sîngele însuşi e o tradiţie, e tradiţia biologică... Atît cît suntem un moment produs al unei serii, suntem prin tradiţia permanentă a sîngelui. Se poate o tradiţie mai vie şi mai actuală decît tradiţia sîngelui?... Asemeni cu tradiţia sîngelui e tradiţia limbii. Există un paralelism între istoria sîngelui nostru şi istoria graiului nostru. Un paralelism de natură psihologică întrucît sîngele transmite viaţa, iar graiul transmite gîndul, sufletul. Precum trăim în tradiţia sîngelui românesc, tot astfel trăim în tradiţia sufletului românesc... Pe linia acestei directive a tradiţiei autohtone, *Gîndirea* moşteneşte *Sămănătorul*." Deosebirea ar fi că s-a ocupat numai de etnicitate şi „a ignorat caracterul lui (al poporului, *n.n.*) religios. Dacă admitem că preocuparea religioasă a fost absentă în sufletul lui (al poporului, *n.n.*), atunci cum se explică vechea cultură românească aproape exclusiv religioasă?... *Sămănătorul* a avut viziunea magnifică a pămîntului românesc, dar n-a văzut cerul spiritualităţii româneşti... Peste pămîntul pe care noi am învăţat să-l iubim din *Sămănătorul* noi

1. Nichifor Crainic, „Spiritul autohton", *Gîndirea*, XVII, 1938, nr. 4, pp. 161-167.

vedem arcuindu-se coviltirul de azur al Bisericii ortodoxe. Noi vedem substanța acestei Biserici amestecată cu substanța etnică[1]. Și mai înainte, vorbind de „prezența ortodoxă în sufletul românesc", aprecia că: „Acelui care va scrie o filozofie a istoriei noastre, ortodoxia îi va da cheia înțelesului acestei istorii, în neamul nostru acesta... dominat totdeauna de o conștiință religioasă ortodoxă"[1].

Ceea ce se observă în acest eseu al lui Crainic e confuzia criteriilor. Că a dat un sens dinamic, actual paseismului tradițional al sămănătorismului e o pură stratagemă. Gîndirismul a cultivat un tradiționalism paseist poate și mai restrictiv decît sămănătorismul, considerînd înnoirile de orice fel drept împrumuturi străine firii și psihologiei poporului român. Că poporul român e ortodox, nimeni nu a contestat-o, și nici că ortodoxia a îndeplinit un rol important în plămădirea spiritualității etnice românești. Dar nimeni, pînă la Crainic și Nae Ionescu, nu a avut inițiativa de a transforma acest constituent în dominanta etnicității, ba chiar să așeze cei doi termeni (ortodoxie-etnicitate) într-o încorsetată relație cauzală. Acest punct de vedere a fost contestat de Lovinescu încă în 1926, scriind: „În realitate, ortodoxia a fost un simplu obiect de împrumut..., elementul «esențial» al culturii române nu este așadar o elaborare specifică a sufletului poporului nostru, ci un act individual, o «invenție» iudaică propagată prin imitație și prin vicisitudini istorice la un număr de popoare răsăritene. Tîrziu numai, acest fenomen de civilizație, prin adaptare la unitatea temperamentală a rasei, a devenit un fenomen de cultură ce poate fi studiat ca atare". E adevărat că ortodoxia a devenit apoi un factor liant în spiritualitatea poporului român și constituirea sa ca popor s-a făcut sub semnul originar al ortodoxiei. S-au păstrat însă și destule substraturi tracice care sunt, indiscutabil, precreștine. Și mulți filozofi ai culturii au exprimat îndoieli asupra religiozității profunde a românilor, ceea ce contrazice flagrant tezele lui Crainic. Încă din 1907, într-o carte remarcabilă, pe nedrept uitată, *Din psihologia poporului român*, sociologul Dimitrie Drăghicescu a avut curajul să observe: „Partea intelectuală superioară, metafizica creștinismului, n-a fost nicicînd înțeleasă, pătrunsă și simțită de români. Pentru cine știe să observe cu luare aminte desfășurarea vieții religioase, mai ales a țăranului român, lipsa fondului mistic și metafizic este de la început izbitoare. Ceea ce este de temelie în practica sa religioasă este cultul, ritualul, adică împlinirea tuturor formelor și formulelor". Și mai încolo: „Românii sunt, dintre toate națiunile creștine de orice rit, poporul cel mai ateu, cel mai sceptic, cel mai puțin credincios"[2]. Observația aceasta a lui Drăghicescu o regăsim, apoi, în aprecierile

1. Nichifor Crainic, „Sensul tradiției", în *Puncte cardinale în haos*, 1934, pp. 106-125.
2. D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, 1907, pp. 359, 361.

tuturor celor care s-au ocupat de fenomenul psihologic românesc. Ea e continuată, în forme varii, în mai toate criticile antiortodoxiste, demonstrînd că Drăghicescu surprinsese, în lucrarea sa (altminteri nelipsită de cusururi), o trăsătură fundamentală a psihologiei poporului român. În cursul său de istoria literaturii române moderne din 1909, Ibrăileanu afirmase și el că „românul e un popor de sud, sceptic, imaginativ, nu privește dintr-un punct de vedere așa de moral și religios ca germanul"[1]. Sadoveanu spusese și el, în 1920, într-un interviu, că „religia lui (a românului, *n.n.*) se mărginește la ritualuri și datine"[2]. Ralea, comentînd o observație a lui Crainic, impunătoare, despre lipsa religiozității la poporul român, crezînd că aceasta se putea remedia prin măsuri politico-educative, îi răspundea că această „realitate e în strînsă legătură cu firea rasei noastre, cu structura societății și cu toată istoria civilizației noastre". Modificări în acest plan nu se pot face, oricîte măsuri educațional-politice s-ar adopta: „Dacă s-a întîmplat așa, e că nu putea fi altfel... Există un determinism social față de care voința pe care la zile mari ne place s-o numim creatoare e mai puțin eficace decît s-ar putea crede"[3]. Altă dată, regretînd realitatea dată, constata: „Religia pe care o mai păstrează țăranul, azi, e cea primitivă, fetișistă ori naturală. El e superstițios, dar ateu; a nu pleca marțea la drum ori a nu lucra în cutare zi nu înseamnă a avea sufletul religios. Aceasta e altceva: e o stare de suflet formată din scrupule, din înfricoșare, din bunătate și iertare. Românul nostru, însă, cum se zice, n-are nimic sfînt; ceea ce se poate traduce că nu respectă nici o valoare spirituală în fața instinctelor logice. Luați seama, de pildă, la înjurăturile noastre naționale. E greu de găsit un popor care să profaneze, parcă cu voluptate, ceea ce trebuie considerat ca sacru, cum o fac unele din păturile noastre sociale, atunci cînd proferează o înjurătură"[4]. Și, cu un an mai tîrziu: „O elită religioasă nu poate fi produsă de un popor ateu... În sărăcia actuală de logică și bun-simț tocmai misticismul ne lipsește? În criza formidabilă de libertate în care ne zbatem, tocmai intoleranța ortodoxă ne trebuie?"[5]. În sfîrșit, să amintim opiniile fostului ieromonah Arghezi despre fenomenul religios, ortodoxie și neoortodoxie, în două intervenții din 1928, 1929. În cea din 1928 afirma: „Dovezile în materie de credință și de suflet nu sunt nici cronice, nici statistice și faptul că biserica ortodoxă

1. G. Ibrăileanu, *Curs de istoria literaturii române moderne. Epoca Conachi*, în *Opere*, vol. 8, Minerva, 1979.
2. C. Săteanu, „Dl M. Sadoveanu despre actuala stare a țărănimii", *Cuvîntul liber*, I, nr. 37, 1 august 1920, p. 3.
3. *Viața Românească*, XV, nr. 10-11, 1923, p. 216.
4. Mihai Ralea, „Ateism național", *apud Scrieri*, vol. 2, Minerva, 1977, p. 598.
5. *Idem*, „Credo quia absurdum", *Cuvîntul liber*, seria a II-a, an II, nr. 3, 17 ianuarie, p. 3.

ar fi durat la români peste zece veacuri nu obligă la nici o tradiție: biserica ortodoxă este și s-a menținut străină. Credința se traduce în acte și credința ortodoxă nu e reprezentată de acte ortodoxe românești în nici un domeniu de aplicare religios, miracole, prozelitism, oratorie, scrieri, propagandă, jertfe. Nici o inițiativă pornită sub comanda unui sentiment religios, totul este copiat de la greci, vorbă cu vorbă, formă cu formă, și la zestrea greacă românii n-au adăugat nimic, nici fapte sufletești, nici sfinți, păstrînd cadrul ca un locatar apartamentul închiriat, ce nici nu se simte dator cu nimic. Mai caracteristic: biserica ortodoxă nu a putut produce cu material românesc foarte abundent măcar un cler ortodox: mai puțin, măcar creștin"[1]. A mai revenit o dată asupra chestiunii în revista sa, răspunzîndu-i lui Sandu Tudor, care îi replicase la prima sa intervenție, din care am citat. În același an 1928, răspunzînd unei anchete a revistei *Kalende*, se referă și la relația ortodoxie-folclor: „Nu-mi vine să cred că ortodoxia poate să fie steaua de navigație a culturii românești cu începere din anul 1928, din pricină că pînă la această dată, destul de recentă, ea nu s-a putut lipi, în mai multe veacuri, de mintea poporului românesc. Mai mult, nici de inima clerului ortodox, acesta făcînd parte tot din poporul românesc. *Nici un basm și nici un cîntec n-au făcut niciodată aluzie la vreo sensibilitate ortodoxă*... Ortodoxismul, ca justificare filozofică a Bisericii grecești din România, aparține cîtorva civili care nu se pot plînge că le-a mers rău de cînd au introdus anafura la aperitiv. Descălecătorul neoortodoxismului a fost poetul Nichifor Crainic. El unea un sintetic spirit de chibzuială cu o elasticitate monastică onctuoasă și bogată în suculență"[2]. Dușmănia ortodocșilor profesioniști împotriva lui Arghezi s-a declanșat instantaneu, pînă la alăturarea lor la acuzațiile operei sale ca o expresie a pornografiei din 1936-1937. De altfel, eseul lui Crainic *Sensul tradiției*, din care am citat mai înainte, e o replică la punctul de vedere al *Kalendelor* împotriva ortodoxismului normativ, dogmatic. Acestui eseu n-a pregetat să-i răspundă Pompiliu Constantinescu, firește, tot în *Kalende*. După opinia sa, „specificul ortodox e extras din ipoteză și mistificare, nu din realizarea în opere precise", subliniind anomalia de a crea o teorie autohtonistă, pe fond religios, din teze și idei ale unor cugetători străini (Keyserling, Berdiaev, Unamuno). În locul acestui tradiționalism de import, criticul propune ideea latinității și folclorul, care mărturisesc obiectiv despre substanța psihologiei naționale. Or, aceasta nu verifică ipoteza etnicismului ortodoxist: „Repetăm că singura noastră tradiție e poezia populară și folclorul, iar pe un plan al ideologiei mai înalte, e ideea

1. Tudor Arghezi, „Epistolă lui Sabin Drăgoi", *Bilete de papagal*, nr. 249, 21 noiembrie 1928.
2. *Idem*, *Kalende*, I, nr. 2, decembrie 1928, pp. 27-28.

latină, afirmată de cronicari și de Școală Ardeleană. Peste aceste realități culturale nu putem trece; ortodoxismul de expresie slavă n-a fost decît o suprapunere morganatică de ritual fără vigoare de creație și singura lui contingență cu literatura stă în grija reală de a fi urmărit problema filologică de transpunere, prin traduceri, a unei dogme pasive, în expresie națională". Din această cauză, Crainic „păstorește o fantomă paseistă", avînd ca scop „deturnarea folclorică"[1]. De aceeași opinie vor fi toți criticii literari interbelici. (Cioculescu a publicat în *Viața literară* eseul „Între ortodoxie și spiritualitate".) Interesant e că Nicolae Iorga, cel ce scrisese totuși o *Istorie a bisericii* și fundase sămănătorismul, de la care se revendica și Crainic, a negat ortodoxismul în calitatea sa de curent și orientare în spiritualitatea românească. După ce, în anii douăzeci, contestase opiniile lui Crainic în treacăt, în *Istoria literaturii românești contemporane* (1934) va scrie: „Această reluare a drumului drept cu firul sigur a fost întreruptă însă, dar numai întru cîtva și momentan, și chiar de d. Nichifor Crainic, trecut acum prin mediul vienez și prin ucenicia lui Rilke, și de grupul cam pestriț, ca origine, temperament și fel de manifestare, de la revista *Gîndirea*, care-și impune sarcina, de imposibilă realizare, de a clădi o nouă poezie, o nouă literatură, o «Gîndire» nouă pe o ortodoxie care n-a fost și nu va fi niciodată, după trecătorul misticism al muntelui Athos în secolul al XIV-lea. E o confuzie cu catolicismul"[2]. E ceea ce va observa peste cîteva decenii, mai precis în 1975, și Pamfil Șeicaru, fost prieten în tinerețe cu Crainic: „N. Crainic a introdus, ca fost teolog, ortodoxismul (în paginile *Gîndirii*, *n.n.*) menit să înlesnească formarea unui partid politic similar partidelor democatolice. În linia acestei ambiții, el a scos *Calendarul*, emițînd acțiuni sub formă de «cărămizi», care n-ar fi fost acțiuni. Și mulți popi au subscris între zece și 15 acțiuni pentru crearea unei tipografii și a unei clădiri a *Calendarului*. Ziarul însă a măcinat «cărămizile» fiindcă nu izbutea să treacă de 10-12.000 exemplare. Pe urmă, a scos Crainic, cu aceeași pasiune, *Sfarmă Piatră*, revistă ocrotită de Stelian Popescu... Eroarea lui N. Crainic, surprinzătoare la un licențiat în teologie, e de a atribui ortodoxiei o concepție a societății similară celei catolice. Zadarnic vei căuta la șefii bisericii ortodoxe o cristalizare a gîndirii asupra problemelor social-economice similare cuprinsului enciclicei «De rerum novarum» a lui Leon al XII-lea, publicată în 1892. Idealul creștin al ortodoxiei este ascetul, adică negația socialității, pregătirea omului pentru judecata de apoi. De aici indiferența pentru problemele social-economice. O mișcare politico-ortodoxă cristalizată într-un

---

1. Pompiliu Constantinescu, „Creștinismul folcloric", *Kalende*, I, nr. 5, martie 1929, pp. 135-137.
2. N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. II, 1934.

partid este sortită să fie o vană încercare, oricît talent ar avea N. Crainic. Și o ambiție politică nu este suficientă pentru a crea o mare mișcare socială. De aici devierea revistei *Gîndirea* de la ceea ce a fost pornirea ei inițială"[1].

Să mai notez că Nichifor Crainic opera cu concepte vetuste, raseologice („sîngele însuși e o tradiție, e tradiția biologică"), de mult infirmate de știință. Se demonstrase că acest concept nu stă în picioare. Vechiul concept rasial, propus de Gobineau, bizuit pe chimismul sangvin și antropometrie, s-a demonstrat fals. Cercetători de specialitate, în urma unor întinse investigații, au relevat faptul că în sînul aceluiași popor grupele sangvine diferă, ca și datele antropometrice (dimensiune și forma craniană). Că, dimpotrivă, aceeași grupă sangvină (ca și datele antropometrice) pot fi descoperite la popoare diferite care n-au nimic comun unele cu altele. În *Geneza formelor culturii* (1934), P.P. Negulescu a demonstrat, pe spațiul unei întinse cărți, eroarea acceptării acestui concept al rasei, bizuit pe mitul comunității de sînge. Metisajul, de-a lungul istoriei, a anulat acest criteriu, invalidîndu-l. Putea fi verificat numai în mici comunități din zone pierdute pe glob (Australia, Polinezia), zăvorîte în ele însele, fără contact cu altele. Iar această izolare în mici triburi, în loc să le asigure dezvoltarea, le-a închircit, devastîndu-le biologic. Faptul, firește, nu se verifică în cazul poporului român, trăitor într-un teritoriu care a cunoscut atîtea valuri migratorii. Și fenomenul a continuat să se producă și după încheierea etnogenezei și constituirea poporului român. Puritatea sîngelui și deci puritatea rasei erau o vinovată iluzie vană, chiar dacă, prin anii treizeci, ea mai era întreținută de raseologi precum Al. Randa și alții asemenea, găzduiți, cu «studiile» lor, în revista lui M. Manoilescu, *Lumea nouă*. (Acest Al. Randa scria în 1941: „Crearea unei conștiințe sociale românești este o condiție primordială pentru afirmarea românismului pe plan internațional... Acest rasism românesc va fi bazat, firesc, pe mitul arian... Baza rasială a României este aceeași cu a Europei ariene"[2].) Fundamentale în configurarea caracteriologică a unor popoare nu sunt puritatea inexistentă a sîngelui și, în general, factorii biologici, ci împrejurările culturale: „Ni se impune astfel concluzia – scria Negulescu – că viața în comun este principalul factor determinant în favoarea caracterelor psihice și, prin urmare, în constituirea tipurilor psihologice ale popoarelor. Ba chiar putem merge și mai departe, afirmînd că viața lor în comun este principalul factor determinant în constituirea însăși a popoarelor ca unități etnice"[3]. Iar cercetările antropologiei moderne, din faza geneticii, în frunte cu cele ale lui Claude Lévi-Strauss, îi verifică deplin

1. Pamfil Șeicaru, *Scrisori din emigrație*, Europa, 1992, pp. 40-41.
2. Al. Randa, *Rasism românesc*, 1941, p. 1, extras din revista *Lumea nouă*.
3. P.P. Negulescu, *Geneza formelor culturii*, 1934, p. 395.

punctele de vedere. Etnicul care a generat ethosul nu trebuie înălțat nemotivat de la dimensiunea unui factor explicativ – cum proceda, de pildă, Crainic – în crearea culturii la aceea a unuia normativ. Specificitatea națională nu este „o entitate metafizică ce-ar depăși limitele experienței sensibile", ci un complex de caractere comune unui popor, cu funcțiuni determinante în geneza actelor spirituale. Dar aceste caractere nu sunt invariabile, ci supuse modificării mediului și istoriei. Domeniul constantei variabile este psihologia, adică acele caractere psihice ale unui popor care, în ansamblul lor, alcătuiesc tipuri. Iar tipurile sau tipologia presupun întotdeauna diferențierea. Și unde începe diferențierea apare posibilitatea constituirii specificității pentru că – nu-i așa? –, la urma urmei, diferențierea tipologică e o altă denominație pentru specificitate, inclusiv cea națională. Care este un mod comun – deci specific – de reacție față de fenomenele naturii, ale vieții, o modalitate anume de a se comporta cu semenii, o unitate în varietatea tipurilor de comportament. Factorul determinant al acestei unități comportamentale îl constituie – stăruie Negulescu – formația intelectuală și morală, altfel zicînd ambianța spirituală (culturală) în care se formează individualitatea. Ambianța nu e însă mereu aceeași pentru că în prefacere inevitabilă sunt chiar condițiile de viață ale popoarelor. În sprijin, producea un exemplu convingător. Un copil născut în Franța, din părinți francezi, adus, la naștere, în Germania și crescut aici, în ambianța specifică mediului germanic, cu limba, habitudinile și modul de a înțelege viața sau natura, își va pierde fondul moștenit, adaptîndu-se structurii sufletești dobîndite. Nu trebuie, în consecință, stăruie Negulescu, confundată ideea de rasă cu aceea de popor sau națiune, pentru că „cea dintîi e o noțiune biologică, cea de a doua o noțiune psihologică și sociologică". Iar noțiunea de popor, ca tipologie psihologică diferențiată, e supusă istoricității și variabilității fatale. Românul de astăzi, de pildă, nu e, desigur, cel din secolul al XVII-lea, după cum acela din epoca fanariotă nu e asemănător celui din epoca lui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul. Nu e vorba de o mutație, ci de o schimbare intervenită lent. Iar schimbarea se produce și este sesizabilă în psihologie, modelînd psihologia poporului. E un punct de vedere rezonabil care se întîlnește cu cel afirmat de alți cugetători români care au meditat pe marginea specificului național. G. Ibrăileanu, unul dintre teoreticienii și apărătorii teoriei specificului național, observase odată: „Acest noi este un popor, și nu e rasă. Psihologia generală la care participă psihologia individuală a scriitorului este psihologia unei societăți, și nu a unei rase. Or fi existînd psihologii de rasă – cînd existau rase pure, dar azi nu există rase ca atare pe pămînt și, mai ales, în Europa. Toate popoarele sunt un amestec de rase, însușirile acestor rase s-au combinat (dînd sume chimice, în parte interferîndu-se) într-un tot care ar fi psihologia unui

popor, pentru că acest amestec de rase (popoare) trăiește zi cu zi, își face mereu mai departe psihologia lui specială"[1].

Operînd cu astfel de criterii și concepte anacronice precum rasa dedusă din chimismul sîngelui, Crainic se instala, cu teoriile sale despre autohtonism și etnicitate, pe temelii minate sub raport științific, șubrezindu-le pînă la autoanulare. De altfel, Crainic nu a renunțat la punctul său de vedere, polemizînd, probabil, cu opiniile lui Negulescu („bătrînul filozof format în școala ideologică a veacului trecut") într-un studiu din 1934 despre Coșbuc: „Noi nu tăgăduim – recidiva Crainic – o anumită greutate de a defini științific rasa și etnicul. Dar această greutate pe care o remarcă atît de satisfăcuți adversarii naționalismului vine tocmai de acolo că nici rasa, nici etnicul nu sunt simple ponderabile biologice: ele sunt forme complexe de viață colectivă, alcătuite deopotrivă din stihii ponderabile și stihii imponderabile. Considerate în adîncimea lor, ele ne apar în atingere cu taina nepătrunsă din care izvorăște viața. Dar existența lor se face simțită nu numai în «stilurile» diferitelor tipuri omenești, ci, mai ales, în dogoarea cu care colorează atît de izbitor și atît de particular creațiile diferitelor culturi naționale... Cultura e națională și nu poate fi decît națională. Cultura e imaginea proiectată în ideal a etnicului ce stă la temelia creației omenești"[2]. Aceste declarații patetice nu puteau duce discuția mai departe, de vreme ce continua a opera cu noțiuni ca rasa, postulată pe criterii sangvine. Același punct de vedere va fi apărat, în 1941, și de Nicolae Roșu, insensibil la tot ceea ce dezvăluia antropologia: „Sîngele este substratul biologic al eredității, consangvinitatea, pe planul intelectual, sufletesc și social, însemnînd aceleași sentimente, aceleași idei și aceleași tendințe. Rasa este, așadar, condițiunea de existență a unui popor, este însăși concepția lui de viață. Pe acest adevăr fundamental se întemeiază principiul naționalităților. Există, așadar, o deosebire profundă între membrii aceluiași stat, înglobați într-un amestec eterogen prin noțiunea de cetățenie, și membrii aceleiași rase, predestinați, în virtutea eredității, să conlucreze armonios și unitar"[3]. Sunt, acestea, simple declarații ideologice în răspăr cu antropologia și contrazise de ea. Antropologia postgenetică infirmă astfel de teze. O somitate antropologică americană, I.C. Dunn, observa într-un vestit studiu: „Rasele diferă mai curînd relativ decît absolut. Rasa este caracterizată prin frecvența unor caractere ereditare ce nu apar în mod uniform la toți membrii săi, stabilitatea ei depinde de permanența genelor răspunzătoare de

1. G. Ibrăileanu, „Caracterul specific în literatură", *Opere*, vol. 5, Minerva, 1977, p. 97.
2. Nichifor Crainic, „G. Coșbuc, poetul rasei", *Puncte cardinale în haos*, 1934, p. 89.
3. Nicolae Roșu, „Ideea de rasă la doi gînditori români", *Revista Fundațiilor Regale*, VIII, 1941, februarie, p. 400.

caracterele ereditare și de predominarea endogamiei asupra exogamiei. Cînd unul sau altul din acești factori se schimbă, se schimbă rasa. În aceste condiții, este de asemenea evident că specia umană nu comportă nici o rasă pură, dacă nu înțelegem prin aceasta o rasă ai cărei membri seamănă între ei, și este puțin verosimil să fi existat vreodată sau să existe o asemenea rasă". Și adăuga: „Se poate afirma cu certitudine, în general, că umanitatea este pe jumătate produsul amestecului de rase. Metișii sunt normali din punct de vedere fizic și au descendență normală. Nivelul lor intelectual nu e limitat și poate fi adeseori remarcabil"[1]. Mai toate cercetările antropologiei fizice actuale converg în a defini și caracteriza în chip asemănător rasele. Și firește că toți specialiștii sunt unanimi în a recunoaște rolul fundamental al imunogeneticii, care a radicalizat total studiul acestor probleme. Apariția geneticii a stabilit o graniță între trecutul și prezentul antropologiei fizice, asemenea deosebirii dintre preistorie și civilizația modernă. Claude Lévi-Strauss, care admite, prin intermediul geneticii, rasa, arată dificultățile conceptului din faza pregenetică: „Păcatul originar al antropologiei constă însă în confuzia dintre noțiunea pur biologică de rasă (presupunîndu-se, de altfel, că această noțiune, chiar pe acest teren limitat, ar putea pretinde la obiectivitate, ceea ce genetica modernă contestă) și producțiile sociologice și psihologice moderne ale culturilor umane. A fost suficient ca Gobineau să comită această confuzie spre a se pomeni închis în cercul infernal care duce la o eroare intelectuală, ceea ce nu exclude buna-credință, la legitimarea involuntară a tuturor tentativelor de discriminare și de exploatare"[2]. Iată, în sfîrșit, opinia unui mare antropolog francez, Michel Leiris, despre rase și pretinsa lor inegalitate: „Eroarea care furnizează aparenta bază teoretică prejudecății rasiale se sprijină în principal pe o confuzie între *faptele naturale*, pe de o parte, și *faptele culturale*, pe de altă parte, sau, ca să ne exprimăm mai precis, între caracterele pe care le posedă un om de la naștere datorită originii sale etnice și acelea pe care le deține de la mediul în care a fost crescut, moștenire *socială* care, prea adeseori, din ignoranță sau intenționat, se omite a fi deosebită de ceea ce este la el moștenire *rasială*, cum sunt anumite trăsături frapante ale expresiei sale fizice (culoarea pielii, de pildă) și alte trăsături mai puțin evidente. Dacă există deosebiri psihologice într-adevăr reale între un individ și altul, ele pot fi datorate în parte ascendenței sale biologice personale (deși cunoștințele noastre în această privință sunt foarte obscure), dar nu sunt în nici un caz explicabile prin ceea ce s-a convenit a se denumi «rasa» lui, cu alte cuvinte, grupul etnic de care este legat prin ereditate. De asemenea,

1. I.C. Dunn, „Rasă și biologie", în vol. *Rasismul în fața științei*, 1982, pp. 107, 108.
2. Claude Lévi-Strauss, „Rasă și cultură", în vol. cit., p. 4.

dacă istoria a asistat la apariția unor civilizații foarte distincte mai mult sau mai puțin profunde, cauza nu trebuie căutată în evoluția rasială a omenirii, determinată (prin jocul unor factori cum sunt modificarea în situațiile respective a «genelor» sau particulelor care determină ereditatea, schimbarea de structură, lichidarea și selecția naturală) de a se diferenția pornind de la tulpina unică din care au ieșit probabil toți oamenii ce populează azi pămîntul. Aceste deosebiri se înscriu în cadrul variațiilor culturale ce nu se pot explica nici prin suportul biologic, nici chiar prin influența mediului geografic"[1]. Iar diferențierile, pe plan individual și, în consecință, pe planul mai general al colectivităților denumite popoare, se datorează condiționării psihice, culturii care l-au (le-au) format, cultură care e ea însăși o formație istorică. Deci diferențierea dintre grupurile umane nu e determinată de factori rasiali, ci de cei culturali.

2. Se cuvine reluată aici discuția în jurul ortodoxiei ca element diferențiat al specificității poporului român, pentru că, prin opiniile lui Nae Ionescu sau ale lui Crainic, nu se epuizează chestiunea. Au fost și alte opinii asemănătoare care pentru întregirea tabloului se cuvin menționate. În noiembrie 1938, Sextil Pușcariu (care își exprimase public, în decembrie 1937, simpatiile legionare, răspunzînd extaziat la ancheta *Bunei Vestiri*, „De ce cred în biruința legionară") a luat cuvîntul la congresul „Frăției Ortodoxe Române" la Tîrgu Mureș. În cuvîntul său a afirmat: „Ceea ce crește valoarea noastră în ochii străinătății nu sunt azi formele exterioare ale unei civilizații importate în măsură mai mare decît o putem asimila, ci ceea ce ne diferențiază de oricare alt popor din lume, aportul de originalitate cu care intrăm în contextul popoarelor civilizate. Ortodoxia noastră este astăzi cel mai sigur criteriu de diferențiere, căci noi suntem în lume singurul popor latin de credință ortodoxă. Această împerechere fericită de sînge latin cu alese însușiri sufletești, venite din Răsărit, ne ridică valoarea rasei noastre"[2]. Să ne reamintim că, în a sa *Istorie a literaturii române. Epoca veche* (1921), pornind de la ideea că Principatele Române, așezate la încrucișarea culturii occidentale cu cea bizantină, au fost locul de întîlnire al celor două curente, încercările de catolicizare (vezi Vlaicu Vodă) n-au izbutit, crescînd mult influența slavonă, și apoi comentează lucid această realitate istorică indubitabilă: „Într-o vreme cînd orice mișcare culturală se reflectă prin biserică, *ortodoxismul nostru a fost evenimentul cu cele mai grave urmări pentru dezvoltarea noastră culturală*, căci el ne-a legat pentru veacuri întregi de cultura

1. Michel Leiris, „Rasă și civilizație", în vol. cit., p. 51.
2. *Apud* D. Stăniloae, „Ortodoxie și latinitate", *Gîndirea*, XVIII, 1939, nr. 4, p. 197.

Orientului, formînd un zid despărțitor față de catolicismul vecinilor noștri din vest și din nord. Marea mișcare a Renașterii, care a cuprins – deși mai tîrziu decît pe alții – pe vecinii noștri poloni și unguri, e strîns legată de catolicismul acestora. Dacă ortodoxismul nostru a fost cea mai puternică pavăză pentru conservarea limbii și naționalității noastre, el a fost și o piedică puternică și continuă pentru curentele culturale apusene. Chiar ideea de latinitate, care în mod firesc trebuia să apară odată cu trecerea românilor prin secolele umaniste ale vecinilor noștri, nu a avut multă vreme un răsunet covîrșitor. În schimb însă, Orientul cu fantezia-i vie și cu nepotolita-i sete de forme nouă și culori îmbelșugate, lumea aceea inventivă de care ne leagă religiunea, îmbinată cu predispozițiile etnice de origine mediteraneană ale firii noastre înzestrate înainte de toate cu un foarte pronunțat simț pentru măsură și armonie, a făcut ca în *acest colț din sud-estul european stăpînit de români* să se nască cultură proprie"[1]. Cum se vede, opinia din 1921, în aceeași chestiune, era mai cumpănit critică decît aceea din 1938. Părintele Dumitru Stăniloae, comentînd textul din 1938 al marelui lingvist, e, în general, de acord, dar insistă asupra aspectelor pur religioase ale chestiunii, polemizînd cu cercurile greco-catolice blăjene. Latinitatea i se pare a fi numai element sangvin. „În zadar ne arată cercurile blăjene exemplul celorlalte popoare latine care deși au aceeași formă de creștinism nu s-au confundat întreolaltă. Mai întîi noi avem ambiția etnică de a înfățișa în cadrul latinității o notă mai remarcabilă de originalitate decît celelalte popoare latine, între care un nelatin foarte anevoie poate distinge deosebiri mai importante. Și noi suntem privilegiați de istorie cu putința acestei originalități mai remarcabile datorită ortodoxiei noastre. În al doilea rînd, soarta noastră în cazul cînd am adopta catolicismul, părăsind și ultimul izvor de inspirație etnică originală, nu s-ar putea compara nici pe departe cu aceea a celorlalte popoare latine. Acestea sunt popoare care s-au dezvoltat culturalicește sincronic, aflîndu-se totdeauna aproape la același nivel de cultură. Ele n-au avut lipsă să se imite, iar catolicismul ca depozit cultural a fost creat prin contribuția activă a fiecăruia. O viață culturală ce-am începe-o cu totul din nou, fără temelii în trecut, e cu neputință... Ortodoxia ni se înfățișează, mai ales în urma experiențelor ultimului veac de aprigă imitație a Apusului, ca singurul factor susținător și creator de originalitate etnică în cadrul latinității. Poporul român se bucură, datorită sintezei dintre latinitate și ortodoxie, de privilegiul unui popor dotat cu însușiri speciale și cu o cultură unică... Ortodoxia reprezintă, în firea noastră, aburul mistic al existenței, în vreme ce latinitatea, polul

1. Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Ed. Eminescu, 1987, pp. 20-21.

pozitivist, practic raționalist, al preciziunilor tăioase și reci... Latinitatea este prin sine spirit pozitivist, ca și catolicismul de altfel. Nouă acest caracter ne apare și mai accentuat, datorită faptului că noi, întărindu-ne latinitatea prin împrumuturi, ceea ce împrumutăm nu are pentru noi și un conținut sufletesc, ci numai unul pozitivist. Noi, fără ortodoxie, am prezenta latinitatea cea mai goală de suflet"[1]. Negreșit mai echilibrat în opinii decît Nichifor Crainic, neavînd nici pretenția de a transforma ortodoxia în criteriu de identificare a sufletului românesc, pare, totuși, straniu că înfățișează latinitatea, unul dintre cei doi poli ai etnogenezei românești, ca un adstrat al Apusului pozitivist și catolic, și nu drept un factor consubstanțial. E lesne de detectat, în dezvoltarea lui D. Stăniloae, aceeași strădanie de a prezenta poporul român ca unul aparținînd exclusiv Orientului răsăritean, spiritual opus Occidentului, ca de tot ce e de aiurea și importat.

Crainic, mereu cu condeiul în mînă cînd avea să apere opțiunile partizane, scria în 1937: „Sensul vieții românești nu-l vom găsi însă decît în această misiune proprie. Iar această misiune nu poate fi aceea de sateliți ai Occidentului, e cu totul stupid și trebuie s-o rupem o dată pentru totdeauna cu felul nenorocit de a tălmăci latinitatea noastră ca un servilism față de Paris sau față de oricare alt centru apusean. Latinitate, în sensul nou, care ne preocupă aici, înseamnează simbioză cu Marea ei domnie statornicită peste imperiul ei mobil. Latinitate înseamnează să fim făuritorii unei glorii noi, după modelul fără moarte al strămoșilor. Contactul nostru determinant în formarea spiritualității românești a fost Imperiul Roman de Răsărit. Noi suntem latini răsăriteni și misiunea noastră aici este"[2]. Cine ar contesta realitatea acestei judecăți din finalul pasajului? Dar de unde această pornire de a considera că europeniștii, subliniind factorul latinității din formula sufletească românească și demonstrînd, și prin acest argument, necesitatea sincronizării cu Occidentul, erau corbii străinismului?

Crainic, cu tradiționalismul său cu puternică tentă ortodoxistă, a creat o orientare în mișcarea de idei interbelică. Nu e puțin lucru, chiar dacă fondatorul ei voia mai mult. Voia transformarea acestei orientări ideologice într-una politică. Și nu a izbîndit, chiar dacă – vom vedea – își crease și programul. Ar fi voit, de asemenea, mulți și importanți discipoli, mai ales din noua generație spiritualistă. N-a reușit să-i adune sub drapelul său. Pe alții a izbutit să și-i atașeze, inclusiv doctrinar (Vasile Voiculescu, V. Papilian, Pan Vizirescu, Vintilă Horia, Ovidiu Papadima, D. Stăniloae, N. Crevedia, Radu Gyr, Grigore Popa). Lucian Blaga, colaborator al revistei *Gîndirea*, nu a fost totuși,

1. D. Stăniloae, „Ortodoxie și latinitate", *Gîndirea*, XVIII, 1939, nr. 4, p. 199.
2. Nichifor Crainic, „La Marea cea mare", în *Ortodoxie și etnografie*, 1937, p. 239.

oricît ar fi dorit Crainic, un gîndirist, pînă la urmă despărțirea producîndu-se tocmai din cauza ortodoxismului ideologic[1]. Cum gîndirist n-a fost nici Tudor Vianu, o vreme chiar redactor al revistei. Apropiați ideologic lui Crainic i-au devenit însă publiciștii de orientare tradiționalistă care denunțau tot ceea ce numeau cosmopolitism în plan cultural: „Tradiționalism înseamnă etnicism – scria, în 1930, N. Roșu –, regăsirea individului în viața totalitară a neamului, potrivnică cosmopolitismului steril, punct de plecare pentru toți dezrădăcinații prin deznădejde, disperare sau alterare a sîngelui; tradiționalism înseamnă solidarism sufletesc și moral, poziție actuală și biologică în fața individualismului anarhic care nu cunoaște alt criteriu decît propria fantezie, zvîrlită ca o pînză de păianjen peste prăpastia nebuniei; tradiționalism înseamnă autohtonie"[2]. Și un an mai tîrziu: „Antiteza autohtonie-occidentalism caracterizează un proces pînă în zilele noastre. O cultură nu ajunge să se lupte cu ea însăși, să-și dibuiască

1. Edificatoare pentru această disociere a lui Blaga de gîndirismul în sensul său ortodoxist e declarația de principiu într-o scrisoare către Vianu încă din mai 1930. Vianu publicase în gazeta *Pax* din Paris un articol despre ideologia românească actuală. Un atașat de presă zelos și-a îngăduit să adauge, într-o înșiruire de nume, pe Blaga. Acesta din urmă a protestat în amintita scrisoare: „În acest articol m-ai amintit ca discipol întru ortodoxie al prietenului nostru comun Nichifor. Lucrul acesta desigur că nu e infamant, dar nu corespunde deloc faptelor... Mă văd silit să o dovedesc: 1. Însuși Nichifor Crainic a primit de la mine o serie de scrisori prin care ceream să nu limiteze programul la «spiritualitatea ortodoxă»; visam ca acest program să fie simbolic o verticală bipolară: spiritualitate sus, adîncimea anonimatului jos (adîncimea etnicului ca rezultat al adîncimii în genere, și nu ca rezultat al căutării etnicului). Ideologia aceasta am expus-o și în *Filozofia stilului* 1924 – precum și în alte articole. Ortodoxia e numai un caz al spiritualității spre care tinde apetitul metafizic al generației noastre. 2. Spiritualismul meu ca ideologie literară e gata din chiar momentul apariției mele literare. S-a adîncit deplasîndu-și accentul spre anonim. Adîncimea etnicului am încercat-o deja cu *Zamolxe*, dar socotesc *Tulburarea apelor*, 1922 (apărută primăvara 1923), întîia operă în care am izbutit să dau într-o oarecare măsură oarecare expresie poetică etnicului în sens adîncit. (În drama aceasta misticismul panteist-creștin triumfează asupra luteranismului și ortodoxiei.) Se găsesc în piesa aceasta totuși unele lucruri care s-ar putea așeza în paralelism cu unele idei secundare din articolul de temelie al lui Crainic, «Iisus în țara mea», apărut exact în timpul cînd drama mea era sub tipar. Erau deci apariții paralele și nu eram dependent eu de ele. Ca întreg, drama mea exprimă însă altă ideologie decît articolul lui Crainic... În opera mea poetică am întrebuințat deci uneori motive «ortodoxe», dar le-am întrebuințat pe un plan mitic, și nu ideologic... Sunt deopotrivă departe de dogmatica creștină și de metafizica laică... Te rog, prin urmare, în numele prieteniei noastre, să rectifici ceea ce ai afirmat în articolul din *Pax*". Vianu i-a răspuns că pomenirea lui Blaga în articolul cu pricina nu i se datorează și incidentul s-a închis. (*Scrisori către Tudor Vianu*, vol. I, Minerva, 1994, pp. 288-289.)
2. Nicolae Roșu, „Tradiția în literatură", în *Critică și sinteză*, 1939, p. 31.

vechile organice, să-și dărîme idolii pînă cînd nu s-a afirmat orgolios, înlăturînd toate piedicile ce-i stăteau în cale, fiind tolerantă cu ceea ce venea dinlăuntru și neiertătoare cu ceea ce venea din afară... Astăzi autohtonismul este condiția indispensabilă, occidentalismul apare cînd și cînd ca un prilej de dibuire a unui început zănatec. Nu-l recunoști decît în formele zvăpăiate ale ultramodernismului, tot un fenomen de imitație, dar care, de data aceasta, se pierde în imensitatea autohtoniei"[1]. Era, acesta, un punct de vedere mult mai restrictiv decît cel afirmat de sămănătorism, afiliat fiind la cel etnicist al lui Crainic.

Dar iată o opinie a unui filozof român despre națiune în care nu numai tonul e echilibrat, dar și prezentarea condițiilor pentru formarea acestei etape în evoluția unui popor. E vorba de Mircea Florian, care observa în 1933: „Factorul hotărîtor în zămislirea unei națiuni e cel subiectiv, e *conștiința unității* care, fără discuție, e opera statului modern. Se poate oare vorbi de o națiune cînd sunt prezenți numai factori externi, fără conștiința identității lor? Desigur că nu. Antichitatea și Evul Mediu au cunoscut popoare, nu însă și națiuni. Națiunea, ca individualitate colectivă, este un produs al conștiinței de sine, al reflecției asupra condițiilor ce țin laolaltă o seamă de oameni. Pe scurt, națiunea e un concept modern și închegarea ei coincide cu avîntul noii cugetări. Națiunea modernă se organizează în stat: idealul e dar statul național. Filozofia nouă nu numai că nu s-a împotrivit, dar ea a fost cea mai puternică pîrghie ideologică a acelei extraordinare structurări sau ordonări în viața socială. Statul național e opera conștiinței potențate a filozofiei"[2]. Echilibrul acestei judecăți trebuie căutat în normalitatea ei. Nimic din tonul imperativ al altora împotriva statului, socotit o invențiune importată și nu atît străină cît ostilă sufletului românesc și habitudinilor tradiționale ale poporului. Cu măsură și, aș spune, de n-ar fi nepotrivit pentru un filozof, cu bun-simț, Florian propune acceptarea ideii că, în Antichitate și Evul Mediu, au existat popoare, dar nu și națiuni, că aceasta din urmă a apărut în epoca modernă și că apariția ei este determinant coincidentă cu constituirea statului național modern. Adică tocmai acest stat făcut vinovat de tradiționaliști că e o alogenă structură de import, dăunătoare în toate păstrării ființei naționale. N-aș spune că astfel de aprecieri erau singulare. Am ales-o pentru că e datorată unui cugetător care știa să mediteze, cu înțeleaptă cumpănire, la sensul unei filozofii românești, ajungînd chiar la încheierea că filozofarea dar nu și filozofiile pot fi naționale.

1. *Idem*, „Trecerea la românism", *Universul literar*, XLIX, nr. 23, 1 ianuarie 1940.
2. Mircea Florian, „Sensul unei filozofii românești", *Convorbiri literare*, an 66, decembrie 1933, p. 935.

Cînd disputa de idei despre formula românismului era în toi, a intervenit în discuție și filozoful Const. Rădulescu-Motru. De fapt, nu era vorba de o oarecare încrucișare polemică, ci de propunerea unei noi, alte înțelegeri a românismului. Filozoful era cunoscut pentru vederile conservatoare, exprimate, încă în 1904, în lucrarea *Cultura politică și politicianismul*. În 1924-1926, cînd au apărut cele trei volume din *Istoria civilizației*... a lui Lovinescu, filozoful s-a ridicat împotriva ei de pe pozițiile tradiționalist-conservatoare. Și nu au fost singurele sale luări de atitudine în acest spirit. Acum, se convertise politic, devenind membru al P.N.Ț., și în această calitate, ținînd seama de prestigiul său, a fost desemnat președinte al Cercului de Studii al acestui partid. P.N.Ț. cunoștea acum mari convulsii interne, Maniu plecase supărat din fruntea partidului, președinția revenindu-i lui Ion Mihalache. Hotărît să revigoreze, ideologic și politic, partidul și talonat de la stînga de tineretul partidului, radicalizat, Mihalache, împreună cu gruparea radicală de stînga (Ralea, P. Andrei, Ghelmegeanu, Ernest Ene etc.), a pornit campania pentru alcătuirea unui nou program. Ideea centrală a programului era necesitatea transformării României într-un stat țărănesc. Nu e aici locul să intrăm în detaliile acestui program care avea și coloratură de stînga[1]. De fapt, programul a fost, formal, opera Cercului de Studii al partidului, dar, de fapt, a fost alcătuit de Ralea, ajutat de un grup de colaboratori, fiind publicat, într-o primă formă, în *Viața Românească* din februarie 1935, sub titlul „Perspectivele țărănismului în fața noilor curente". Motru, avînd propriile puncte de vedere asupra chestiunilor, și le-a cristalizat într-o lucrare, nu atît de ideologie, politologie sau sociologie, ci de natură filozofică, mai precis de filozofia culturii. Era o meditație despre fenomenul românesc. Ar trebui adăugat că autorul a început să publice capitole din lucrare în reviste, printre care *Revista Fundațiilor Regale*. Reacția avea să se producă, în consecință, înainte chiar de apariția cărții. Lucrarea lui Motru avea și un titlu foarte incitant. Se intitula *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, înscriindu-se explicit în dezbaterea de idei asupra românismului. Și, repet, punctul de vedere era original, propunînd o perspectivă bine diferențiată de altele.

Evident, a început prin a critica, în tradiția maioresciană a formelor fără fond, civilizația noastră după influențe franceze și crearea unui stat pe politica de căpătuială. Stabilea apoi o disociere între naționalism și românism. Vechiul naționalism, pozitiv, al secolului trecut a dus la renașterea țării, inclusiv politică, prin recunoașterea ei de către marile puteri apusene. „Românismul este altceva. El este

1. Vezi Z. Ornea, *Țărănismul*, Ed. Politică, 1969; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României, 1926-1947*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983.

spiritualitatea care să facă loc meritului și, prin el, să pună în valoare sufletul nostru. Mulțumită naționalismului secolului trecut avem un loc în concertul națiunilor suverane europene; mulțumită românismului vom avea o menire în istoria contemporană." Și: „Făcînd să triumfe românismul, asigurăm consolidarea în viitor a neamului nostru și, în același timp, suntem în spiritul vremii. Europa de astăzi cere de la popoarele sale o cît mai sinceră diferențiere a tipurilor naționale după caracterele lor originale". Apoi, referindu-se la titlul cărții sale care propunea nu atît un concept nou, cît o altă semnificație a sa, deosebindu-l de mai vechiul naționalism, filozoful ținea să precizeze: „Cetitorul format în gîndirea secolului al XIX-lea, gîndire care stăpînește pe român și astăzi (1936), va primi cu mare neîncredere titlul cărții de față. O spiritualitate a românismului, după atîtea alte spiritualități considerate de el ca similare: după naționalism, iredentism, patriotism, autohtonism, țărănism, etnicism, ce nou poate ca să mai aibă? Nu este și românismul o simplă spiritualizare a unei dorințe, după exemplul atîtor spiritualizări trecute?". După această interogație, începe, nu direct, ci prin apropieri treptate de miez, definirea conceptului propus: „Noi luăm (spre deosebire de Biserică, *n.n.*) spiritualitatea într-un înțeles mai larg, pentru a o apropia de istoria culturii omenești. Pentru noi spiritualitatea este complexul de idei și sentimente, în special complexul de interpretări simbolice, prin care societatea unei epoci își justifică credința într-o ordine perfectă și eternă pe care este sortită a o realiza în decursul timpului viața pe pămînt. Fără o credință într-o ordine perfectă și eternă care să dea înțelesul vieții de pe pămînt, nu există spiritualitate". Și, continuînd disocierile, observă: „O credință oarbă în vechea spiritualitate a naționalismului ar fi la noi cel puțin o lipsă de prevedere. Odată intrați în școala naționalismului creat de alții, datori suntem să urmărim evoluția acestui naționalism mai departe. Poate ca o altă spiritualitate să corespundă mai bine intereselor neamului nostru. De ce să interzicem din principiu investigațiile spre orizontul cel nou al spiritualităților europene? Ele nu pot să ne fie decît de folos". Și, în sfîrșit, după atîtea disocieri și justificări, se apropie de definiție: „Românismul, după părerea noastră, este spiritualitatea care pune în acord cerințele vieții românești cu noua spiritualitate europeană. Românismul corespunde vremii noastre, cum naționalismul corespundea vremii trecute". Ceea ce a adus nou în spiritualitatea europeană a secolului nostru este „mai mult realism social și punerea totalității sociale înaintea individului... Politica ordinei ereditare este realizarea conștiinței de sine, cu curaj și fără nici o iluzie. Realizează ceea ce stă în puterile tale, iar nu ceea ce stă în iluziile tale: iată lozinca politică pe care o favorizează de aci înainte spiritualitatea cea nouă europeană... Românismul nu se întemeiază pe iluziuni pentru ca pe urmă să fie

silit să se apere prin laude ipocrite. El se întemeiază pe realități de fapt. Științele biologice și psihologice pun astăzi la îndemîna oricui destule mijloace prin care se pot măsura și clasifica aptitudinile unei totalități sociale. Aceste științe au putința să ne dezvăluie în mod sincer atît gradul de vitalitate, cît și scăderile pe care poporul nostru le are. Vorbăria naționalistă, cît ar fi de frumoasă, nu prețuiește cît raportările științifice în care sunt date". Și, firește, nu a ocolit nici fenomenul religios, despre care a exprimat o opinie care i-a supărat foarte pe cei care își făcuseră din asta o profesiune doctrinară: „Religiozitatea este o recomandare sigură pentru o cultură înaltă. Omul se înalță deasupra bestialităților prin virtualitatea pe care i-o pune în suflet sentimentul religios. Dar acest sentiment religios trebuie constatat cu adevărat. El nu se confundă cu sentimentul de turmă pe care îl au fricoșii și animalele. La el nu se poate apela ca la un sentiment de ură. Religia unește, nu separă. În epoca vechiului naționalism sentimentul religios servea de cele mai multe ori ca instrument de ură. Românismul nu apelează la ură, cum nu apelează nici la iluzii. El apelează la sentimentul realității. Românismul este o spiritualitate venită să justifice o ordine realistă". În sfîrșit, tot aici s-ar cuveni citată opinia care delimitează românismul de ortodoxism: „Persistarea confuziei – subliniază Rădulescu-Motru – între românism și ortodoxism este spre paguba și a unuia, și a altuia... Ce ne face să ne depărtăm? Un singur motiv, dar acela mai puternic decît toate celelalte considerații. Românismul și ortodoxismul nu pot fi contopite fără să se păgubească reciproc, fiindcă structura spiritualității unuia este cu totul diferită de a celuilalt. Ortodoxismul nu poate merge mai departe în serviciul unei spiritualități naționaliste fără a-și pierde caracterul de spiritualitate religioasă creștină; iar românismul nu poate merge mai departe în baza ortodoxismului decît cu prețul abdicării sale de la rolul de promotor al progresului în ordinea economică și politică a României. În adevăr, ortodoxismul, ca spiritualitate creștină, trebuie să rămînă în veci deasupra intereselor pămîntești. Fondul său este revelație. Revelație invariabilă. Ortodoxismul se poate deslusi prin examinarea tradițiilor, dar nu moderniza în spiritul timpului. Chemarea ortodoxismului este să țină, în vecii vecilor, învățăturile lui Christos în forma lor nealterată. Românismul este, dimpotrivă, spiritualitatea ce ne dă mijlocul de a merge cu vremea, de a ne moderniza. El este focul care purifică etnicul nostru pentru a-l pune pe acesta în măsură să creeze opere originale. Ortodoxismul este tradiție, românismul este vocație". Motru a pus sub reflectorul adevărului ortodoxismul lui Crainic, care voia să-l transforme în capital politic, creînd un program doctrinar, denumit „al etnocrației", apelînd la ortodoxie. Conferea, de fapt, cum am spune azi, un sens fundamentalist, restrictiv și șovin, unei religii, cea ortodoxă, care avea ca principal îndreptar

iubirea aproapelui, și nu ura împotriva semenului, indiferent de confesiunea sa. De aceea, tocmai, a ținut filozoful să precizeze delimitarea românismului de xenofobie: „Românismul implică o disciplină severă, atît în cuget, cît și în faptă. El cere, din partea acelora care îl practică, o nemiloasă autocritică. Xenofobia nu este românism. Nici demagogia naționalistă. Românismul este un jurămînt de credință în statornicirea pămîntului și a neamului românesc. Este apoi o promisiune solemnă în întărirea organizației de familie. În sfîrșit, este o politică de selecționare a valorilor, dreaptă pînă la cruzime... Românismul nu este fascism, nu este rasism, nu este antisemitism... ci este simplu românism... Ideologia românismului are două laturi. Una de critică negativă și alta de operă constructivă". După ce invocă modelul Junimii și al lui Maiorescu în special, cel ce formulase vestitul principiu „naționalism în marginile adevărului" adaugă: „Românismul nu este nici xenofobie, cum s-a afirmat de unii, nici ortodoxism, cum s-a afirmat de alții, ci este un naționalism mai adîncit și mai integralizat în cerințele vremii. Este naționalismul ieșit din condițiile istorice ale Europei, diferențiat după natura poporului nostru. Xenofobia este sau un semn de primitivitate, sau un semn de degenerare a naționalismului. În timpul primitivității, orice popor poate fi excitat la ură contra străinilor... În timpul nostru xenofobismul este o armă politică întrebuințată de acei care fac demagogie naționalistă. Pentru aceștia naționalismul nu este o încordare cerută de o înaltă spiritualitate, ci este o numărătoare de apetituri în vederea împărțirii unei prăzi"[1].

Firește că Nichifor Crainic, simțindu-se lezat în convingerile pe care le profesa, a reacționat, luînd, în cîteva rînduri, în discuție conceptul de spiritualitate românească propus de Rădulescu-Motru. Mai întîi a reacționat în 1935, la apariția, în *Revista Fundațiilor Regale*, a unui capitol din viitoarea carte. Îi reproșează de-a dreptul filozofului că nu știe ce înseamnă spiritualitate. El o înțelegea ca avînd o semnificație strict religioasă, pe cînd filozoful îi lărgea sfera înțelesului: „Orice om – rîcanează Crainic – știe că cuvîntul «spiritualitate» are un înțeles strict religios. Din punct de vedere antropologic, el înseamnează calitatea de a reacționa afirmativ sau negativ față de spirit, și anume față de spiritul dumnezeiesc... Dacă există o spiritualitate românească (și există!), manifestată în istoricitatea noastră, nu croită – cum zice d. Motru –, ci cu năzuința de a se dilata spre măsura eternității, aceasta nu e altceva decît felul de a reacționa în mod religios al poporului nostru. Adică ortodoxismul, fiindcă istoria nu cunoaște alt mod de a reacționa religios la poporul nostru. A vorbi de o spiritualitate lumească a românismului, cu excluderea ortodoxiei, dar cu admiterea

1. C. Rădulescu-Motru, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, 1936, pp. 111-135.

acelei «măsuri a eternității», știe d. Motru ce înseamnă? Înseamnă a recunoaște un geniu etnic care își creează o religie specifică a lui, în afară de religiunea revelată. Iată concluzia, singura posibilă, a tezei dlui Motru". Firește că, în stilul său pamfletar, Crainic îi reproșa lui Motru că ar nutri „o masonică aversiune față de ortodoxie", contrapunîndu-i „naționalismul creștin, deci constructiv, al tinerei generații"[1]. Desigur, Crainic a revenit, și mai iritat, la apariția cărții lui Motru, pe care a prezentat-o ca pe o efectivă blasfemie, mai ales că era o implicită, cînd nu chiar explicită, pledoarie împotriva teoriei statului etnocratic prezentate tocmai atunci de conducătorul gazetei *Sfarmă Piatră*: „Cînd încearcă – scrie Crainic – să determine în mod negativ românismul, ne spune că el «nu e xenofobie», «nu e antisemitism», «nu e ortodoxism»... Intenția de mistificare e mai mult decît străvezie. Dacă noua spiritualitate este, cum zice dînsul, ceva pe înțelesul exclusiv al celor tineri, unde e generația de azi care s-ar recunoaște în românismul acesta oferit de d. Motru? Etnocrația, către care năzuiește România de azi, este implicit xenofobă și antisemită întrucît dominația ei în cultură, în viața de stat și în viața societății postulează reducerea influenței străinilor în cel mai modest caz, după criteriul proporției etnice. Căci ce fel de etnocrație ar fi aceea, în domeniul culturii, cînd presa e în mîinile evreilor și a minoritarilor care simulează idealurile noastre, înlocuindu-le, în realitate, cu idealurile rasei lor? Dacă românismul e spiritualitatea care urmărește realizarea unei ordini perfecte și eterne, de ce această ordine nu o poate oferi ortodoxia? Și ce putere, în locul ei, creează, în viziunea generației tinere, imaginea ordinei perfecte și eterne? D. Motru nu spune, dar respinge categoric ortodoxia din noua spiritualitate românească... Anticreștin, d. Motru secularizează spiritualitatea, coborîndu-i înțelesul pînă la o ideologie oricare; antirasist, face din ea o emanație naturală și episodică a rasei; antinaționalist, românismul său se reduce la o spiritualitate de lăptării și bănci populare. Idealul propus unei generații e lozinca unui club politic: statul țărănesc. Dacă spiritualitatea e justificarea unei ordini transcendentale ce trebuie realizată în viață, atunci ordinea perfectă și eternă pe care e chemat s-o transpună numai în sate neamul românesc e cooperația! Aceasta e esența și mizeria cărții și confuza mistificare a românismului"[2]. Studiul acesta polemic a continuat și în următorul număr al *Gîndirii*, în care Motru era denunțat ca promovînd un „ateism filozofic militant", alăturîndu-l de „bezbojnicii sovietici". Și, nu se putea altfel, utiliza o sofismă periculoasă. Distanțarea lui Rădulescu-Motru de ortodoxism era prezentată ca o negare a ortodoxiei. Ceea ce era și neadevărat, și calomnios.

1. Nichifor Crainic, „Românismul dlui Motru", *Gîndirea*, XIV, 1935, nr. 7, p. 192.
2. *Idem*, „Mistificarea românismului", rev. cit., XVI, 1936, nr. 7, pp. 360-362.

Împotriva tipului de românism propus de Rădulescu-Motru a reacționat și Nicolae Roșu, pe marginea studiilor publicate în *Revista Fundațiilor Regale*: „Constantin Rădulescu-Motru – scria N. Roșu în 1935 – apare ca un nonsens în această rînduială de idei... Dl C. Rădulescu-Motru nu concepe naționalul decît în funcție de exercitarea sufragiului, a democrației deci, și întrucît țărănimea este clasa cea mai numeroasă, dsa este român și naționalismul se transformă în țărănism. Deci primatul unei clase sociale, definită numeric, adică democratic... Rînduială naționalistă cu dl Rădulescu-Motru nu putem avea, ci anarhie țărănistă, democrată. Așadar, pe dl C. Rădulescu-Motru îl excludem"[1]. Mai clară respingere, care sună a excomunicare, nici că se putea pronunța. Mai ponderat a comentat conceptul lui Motru părintele Dumitru Stăniloae. El plasa dezbaterea în sfera strictă a ortodoxiei: „Întrebarea cea mare, prin urmare, tot aceasta rămîne: e îmbibată într-adevăr ortodoxia în spiritualitatea ortodoxă într-un mod determinant pentru sufletul românesc? La această întrebare d. Rădulescu-Motru are un răspuns negativ... Cînd accentuăm elementul ortodox din firea românului arătăm un motiv în plus pentru necesitatea ca neamul nostru să rămînă pe linia ortodoxă dacă nu vrea să decadă în românism și, în general, dintr-o situație superioară în una inferioară... Alte popoare care n-au ajuns la înălțimea specială a ortodoxiei nu se primejduiesc prea mult dacă nu sunt încă în ortodoxie. Iar o eventuală primire a ortodoxiei nu le-ar altera etnicul pentru că ortodoxia este o înălțare pe linia naturii. Dar o părăsire a ortodoxiei, avută timp îndelungat, echivalează cu degenerarea care e legată de orice coborîre dintr-o situație specială mai înaltă"[2]. Din nou se cuvine spus, filozoful Rădulescu-Motru nu propunea renunțarea la ortodoxie, ci la ortodoxismul normativ. Nu stăruise el asupra valorilor religiei? Numai că aceasta are menirea să unească, și nu să dezbine printr-un naționalism șovin.

Cînd Crainic se referea la atitudinea critică a tineretului față de conceptul de românism al lui Motru avea în vedere tinerii grupați în mișcarea legionară sau în L.A.N.C. Printre tinerii generației spiritualiste acest concept de românism nu a trezit prea mare ecou și, oricum, nu s-a înregistrat preconizatul de Crainic val critic disociativ. La apariția capitolelor din carte publicate de autor, sub formă de studii, în *Revista Fundațiilor Regale*, s-a înregistrat comentariul lui Mircea Eliade. Acesta se miră chiar că aceste studii n-au trezit reacții, deși autorul „e nu numai un strălucit profesor și gînditor, dar și unul dintre șefii spirituali ai generației sale... omul cel mai viu, cel mai

---

1. Nicolae Roșu, „«Rînduiala», între naționalism și sociologic", *Azi*, IV, 1935, nr. 3, p. 1745.
2. D. Stăniloae, „Iarăși românism și ortodoxie", *Gîndirea*, XVI, 1937, nr. 5, pp. 242, 247.

creator și cel mai original al generației de la 1900". Și apoi analizează opinia particularizată a lui Rădulescu-Motru, cu toate riscurile implicate: „Dl prof. Motru e naționalist fără a fi șovin și crede în românism fără a accepta, totuși, linia de luptă a extremei drepte. Poziția dsale în actuala grupare de forțe politice și spirituale este iritantă, pentru foarte multă lume... Dl Motru este un «revoluționar de centru», dacă s-ar îngădui o asemenea clasificare riscantă. Adică este optimist și încrezător în progresul continuu al poporului românesc (ceea ce nu credeau «reacționarii») și este, în același timp, ponderat, lucid, critic în judecata sa naționalistă (ceea ce foarte puțini conducători naționaliști pot fi)... Poziția dlui Motru e impopulară mai ales pentru că e o poziție de centru. Nu farmecă grupul criticiștilor și scepticilor pentru că e optimist, robust și metafizic... Dar nu farmecă nici grupul de naționaliști extremiști pentru că nu acceptă ideile megafonice. Un metafizician care a criticat cîndva, cu asprime, «sufletul mistic», un naționalist care a criticat profetismul cultural și politic al dlui Iorga, un promotor al românismului care refuză *numerus Valahicus*, un tolerant și un iubitor de cultură universală, care a respins de cîte ori a avut prilejul marxismul și umanitarismul. Ceea ce e mai trist e că nu a plăcut nici elitelor". Constată că poziția specială a lui Motru e respinsă și de cei de dreapta sau extrema dreaptă. „«Românismul» dlui Motru este istoric, nu etnic. După cum observă dsa ființa etnică dă drept de prezență într-un muzeu de etnografie; numai vocația, numai conștiința acestei etnicități, cu toate implicațiile ei sociale, cucerește dreptul de prezență în istorie... Un asemenea «românism» adună, cred, pe un Camil Petrescu alături de Emil Cioran, pe un Lucian Blaga alături de un Șerban Cioculescu, ca să nu pomenim decît cîteva nume dintre scriitorii care nu fac politică." Eliade surprinde un mare adevăr în această înșiruire de spirite care, prin atitudine, pot agrea românismul cumpănit al lui Rădulescu-Motru. Iar înșiruirea, ca și descrierea conceptului propus de Motru, e exactă, relevîndu-i originalitatea și poziția de centru. Și încheie cu această judecată care e, și ea, dreaptă și obiectivă: „Să se știe odată că a nu-ți fi rușine de românismul tău nu înseamnă nici că ești adeptul lui Hitler, nici al lui Mussolini. Înseamnă pur și simplu a recunoaște participarea la un mare și glorios grup uman, căruia istoria, vitregă pînă acum, îi rezervă o vastă arie de acțiune și creație"[1].

Tot pe marginea studiilor apărute în *Revista Fundațiilor Regale* s-a pronunțat și Paul Costin Deleanu, care era, de pe acum, adept al gardismului, scriind la publicațiile afiliate legionarismului. El deosebește două modalități de a înțelege românismul. Unul bonjurist și abstract, care se îndepărtează de realitatea ortodoxiei. Și unul creștin

1. Mircea Eliade, „Românismul dlui Rădulescu-Motru", *Vremea*, VIII, nr. 395, 7 iulie 1935.

care constată ortodoxia ca o realitate esențială a României. „Iată de ce românismul pe care-l propune d. Motru începe să ne pară nu adîncire a naționalismului, ci o întoarcere la abstracție." Nu acceptă, din această perspectivă, disocierea lui Motru între românism și ortodoxism: „Dar, pentru numele lui Dumnezeu, ortodoxie și românie nu sunt lucruri ce pot fi înțelese, din punct de vedere românesc, deosebite, ele constituind împreună un singur complex istoric existînd în două sfere de realitate: sunt esențe inextricabil legate istoricește, constituind una și aceeași structură originară, acolo unde d. Motru face o confuzie. E adevărat că ortodoxia ține, în genere, precumpănitor, potențial, energia și istoria acestui neam; fapt care va fi păgubind «românismul», nu însă România, românitatea, căci ea este esențial ortodoxă, după cum este esențial românească"[1].

Să observăm că și Paul Costin Deleanu operează cu aceeași confuzie, nu numai în termeni. Ca și Crainic, confundă ortodoxia cu ortodoxismul. Or, Motru disocia între acești doi termeni, acceptînd firesc ortodoxia, dar respingînd ortodoxismul doctrinar, normativ, care alimenta fundamentalist naționalismul, exacerbîndu-l pînă la intoleranța șovină. Filozofului C. Rădulescu-Motru îi revine meritul remarcabil în epocă de a fi propus un concept particular al românismului, care a știut să se disocieze de extremismul xenofob al naționalismului exacerbat.

Cît a fost de chibzuit românismul lui Motru, înțeles ca o modalitate civilizată a naționalismului, o realizăm dacă îl așezăm, comparatist, față de opiniile exacerbate despre naționalism. Și mă refer aici la programe ale unor spirite care cultivau naționalismul extremist. Adică tocmai acel naționalism de care se disocia Rădulescu-Motru. Nichifor Crainic a mers pînă acolo încît a respins „prejudecata" că poporul român este tolerant. Într-o diatribă din 1934 exclama iritat: „S-a zis că neamul nostru e tolerant și ospitalier față de străini. Dar ce înseamnează toleranță și ce înseamnează ospitalitate decît putere formidabilă și stare înfloritoare care vrea, ea de la ea, să fie generoasă și darnică încît simte nevoia toleranței? Este el atît de înfloritor încît simte nevoia ospitalității? *Adus în sapă de lemn de către străinul cotropitor, acest popor nu poate fi tolerant și nu poate fi ospitalier* (*subl. n.*). Toleranța presupune putere care îngăduie, iar nu slăbiciune care zace înfrîntă. Ospitalitatea presupune bunăstare, care se dăruiește, iar nu mizerie jefuită hoțește. Sunt tolerant și ospitalier cînd îți dau eu, iar nu cînd îmi răpești tu. Cînd tu îmi răpești izvoarele de viață ale neamului meu, a tolera o crimă ca aceasta înseamnă a dezerta de la datoria elementară de a trăi"[2]. Nicolae Roșu, și el un naționalist integral,

1. Paul Costin Deleanu, „«Românismul» dlui Motru", *Ideea Românească*, I, nr. 2-4, iunie-august 1935.
2. Nichifor Crainic, „Coșbuc, poetul rasei noastre", *Puncte cardinale în haos*, 1934, pp. 209-210.

exalta naționalismul instinctual. „Naționalismul – scria el în 1936 – este un fluid care purcede din substanța însăși a lucrurilor naturale și se realizează în faptele concrete. Acțiunea, ca model practic al naționalismului, este expresia unei voințe. Acțiunea izvorăște din instinct. Ideologia, din cerebeu. Instinctul, se modelează după realitatea naturală și tangibilă a lucrurilor. Ideologia, după schematica arbitrară a rațiunii... Acțiunea practică străpunge realitatea și, dinamizată de un finalism interior, se integrează în substanța unui scop în sine. Nu el ne servește pe noi, ci noi pe el... Contorsionată asupra ei înseși în chinurile apoplectice ale raționalismului, juisarea intelectuală este neputincioasă. Faptul este viață și ideile microbul dizolvant."[1] Iar altă dată regreta aportul culturii pentru că a devitalizat instinctul: „La ce ne-a folosit cultura și civilizația, universitatea și academia, literatura și ziaristica dacă marile cuceriri în viață se fac cu ajutorul voinții și al instinctelor?"[2]. În sfîrșit, în 1938 va jubila că, după modelul hitlerist și mussolinian, „din ce în ce mai mult ne apropiem de realizarea practică a unui naționalism totalitar care va așeza pe același plan antidemocratismul, antisemitismul și istoricismul printr-o participare dinamică și conștientă a întregii națiuni"[3].

Și Cioran era furios împotriva ideii bunătății funciare a românului, propunînd renunțarea la această trăsătură care i se părea pernicioasă: „Nu există o ființă mai bună decît românul. Acesta este dezastrul... Suntem un popor prea bun, prea cumsecade și prea așezat. Nu pot iubi decît o Românie în delir... Ce este omenia? *A da omului ce este al omului.* Setei mele de conflicte în lumea aparențelor nu-i pot găsi un antipod mai detestabil decît omenia... Unii cred că sunt naționaliști dacă flatează stările de fapt ale unei țări și găsesc în istoria ei singurul îndreptar. Sau cum vorbesc ei de «virtuțile naționale». Cum de n-au observat că aceste virtuți ne-au ținut în loc atîta vreme?... Ascensiunea unei țări este singura ei morală". Și, mai încolo, în aceeași carte: „Adversitatea față de streini este atît de caracteristică simțirii naționale românești, încît nu vor putea fi niciodată separate... Din acest fenomen derivă o parte din insuficiențele naționalismului românesc. *Dacă am elimina pe toți străinii, problema României n-ar fi mai puțin gravă*... Naționalismul nostru trebuie să plece din dorința de răzbunare a somnului nostru istoric, dintr-un gînd mesianic, din voința de a face istorie... Xenofobia de la noi își are o rațiune și în faptul inegalității de nivel istoric între minorități și noi. Dacă am fi o națiune formată, lupta noastră cu ele ar lua caractere mai puțin dramatice, deoarece nivelul nostru istoric reprezentînd o superioritate

1. Nicolae Roșu, „Antimodern", în *Dialectica naționalismului*, 1936, pp. 392-393.
2. *Idem*, „Omul tinereții", în *Orientări în veac*, 1937, p. 9.
3. *Idem*, „Prefață la ed. a II-a a *Dialecticii naționalismului*", în *Gîndirea*, XVIII, nr. 4, p. 215.

evidentă, ele ar trebui să se integreze natural în ritmul nostru... Totul devine *mistic* în măsura în care își realizează valorile în vibrație ultimă"[1].

Să comentez și vocile spiritelor lucid-democratice care și-au avertizat contemporanii despre pericolul naționalismului exacerbat în intoleranța agresivă. În capul acestui deceniu tulburat, chiar în 1930, *Viața Românească* avertiza: „Căci orice se putea imputa țării noastre; o calitate avea indiscutabil: îi lipsea cruzimea bestială și gustul pentru sînge, caracteristic unor popoare balcanice. Dacă alunecăm pe această pantă, ne așteaptă zile grele. Condiția intelectualului devine insuportabilă. A fi intelectual înseamnă a gîndi liber. Știința și cultura n-au putut apărea în țări teroriste. Cum s-a spus, ideea se combate cu idee. Ea nu poate suferi alte tratamente, altfel se ofilește și dispare... Inchiziția a distrus o țară înaripată și cavalerească: Spania. Va trebui să ne amuțim fantezia sub amenințarea revolverelor?... Momentele sunt mai grave și mai amenințătoare decît cred mulți din cei deprinși cu scepticismul, cu zîmbetul ușor, cu atmosfera de farsă. Intelectualii de orice nuanță trebuie să facă front comun. Și încă imediat"[2]. Un an mai tîrziu, Perpessicius protesta și el: „Din nou se poartă, și cu oarecare furie, moda bunului român. Cunoașteți erezia: cică locuitorii de baștină s-ar împărți în buni și răi, în ciumați și binemirositori, mai puțin după intențiile sau acțiunile lor, cît după unghiul de vedere din care se pun onorații cenzori ai vieții noastre publice și naționale... Și acum cît au să mai ție prostiile astea înfumurate? Mistificarea nu se va sfîrși odată? Bunul-simț nu va pogorî și între zidurile de beton ale oficiului de măsluit certificate naționale? Nu buni români, ci oameni, numai oameni dlor, și e de ajuns"[3]. Din păcate, avertismentele n-au fost ascultate. Bunul-simț, la care se referea Perpessicius, nu numai că nu a devenit realitate, dar a continuat să se degradeze. Iar intelectualii, departe de a face front comun pentru apărarea culturii împotriva terorismului organizat, cum cerea *Viața Românească*, s-au despărțit în tabere opuse, facilitînd dezmățul totalitar.

3. Mentorii orientărilor autohtoniste cu aplecare specială spre religiosul fundamentalist își puneau mari nădejdi în cucerirea tineretului spre ideile și acțiunile lor. Nichifor Crainic a publicat în 1933 un eseu în care speranța aceasta era deschis pronunțată. „Vremea

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, pp. 88-89, 128-129, 142, 148.
2. X.Y., „Ravagiile obscurantismului", *Viața Românească*, XXII, 1930, nr. 11-12, p. 162.
3. Perpessicius, „Bunul român și cenzorii", *Cuvîntul*, VII, nr. 2069, 24 ianuarie 1931.

noastră – scria el – e vremea tineretului. O lume veche se dărîmă, o lume nouă își caută formele de viață... Statele în care viața socială își caută mai accentuat noile forme de așezare și-au făcut din această preocupare de tineret problema principală." Și dădea ca exemplu Italia fascistă, Rusia sovietică și Germania hitleristă, adică tocmai acele țări unde se înstăpînise totalitarismul. Nădejdea lui se îndrepta spre tineretul legionar, care cultiva extazul religios. („În exaltarea lor, tinerii încarcerați au viziuni religioase. Li se pare că arhanghelul Mihail însuși... li se arată și-i ia sub ocrotitoarea-i aripă de azur. Din acel moment misticismul religios va coborî în sufletul zbuciumat al acestui tineret, iar unii dintre acești tineri își vor pune organizațiile de luptă sub hramul arhanghelului și icoana lui."[1]) Legionarismul îl îndreptățea, într-adevăr, aceste speranțe. Se întîmplă însă că în prima jumătate a deceniului al patrulea legionarismul nu cucerise încă mare ascendență. Iar tinerii intelectuali, cei din generația spiritualistă, erau reticenți. Deopotrivă față de activismul politic, față de religiosul fundamentalist și de autohtonismul paseist. Negreșit, erau preocupați de găsirea unei formule specifice a românismului sub raport sufletesc. Dar nu acceptau paseismul tradiționalist în forma sa arhaizantă și nici dreapta politică nu o agreau.

În 1934, Constantin Noica polemiza cu un articol al tînărului sociolog Anton Golopenția publicat în revista *Dreapta*. „D. Golopenția face parte dintr-o categorie întreagă de tineri care, convinși fiind că românescul trebuie să primeze în cultura noastră, se văd implicit aruncați la dreapta. Cu toate acestea, nu e vorba de o dreaptă politică, ci doar de una culturală. Lumea de azi însă nu mai distinge bine, așa că riscurile unei asemenea atitudini față de anumite cercuri de la noi nu sunt mici. Cum confuzia stăruie, ținem să avertizăm pe cei care întîrzie în ea că tineretul de cultură este mult mai numeros decît se crede și că, dacă nu i se vor înțelege bine pretențiile, va fi împins de la o dreaptă teoretică și spirituală către o dreaptă politică, pe care, poate, în primul moment n-o avea în vedere." Cum Golopenția stăruia în ideea că întreg efortul intelectual trebuie îndreptat spre cunoașterea, prin studiu, exclusiv a românismului, Noica îi reproșează: „De ce să nu îngăduim unui filozof să filozofeze așa cum trebuie, adică în specialitate, și să-l obligăm, în schimb, să se adîncească în minora *Metafizică* a lui Cantemir sau să reia nu tocmai originalele motive filozofice din poezia lui Eminescu?". Și apoi, tot mai disociativ: „Să nu mai practicăm nimic decît cucerirea trecutului? Ceea ce mi se pare vinovat în această argumentare este faptul că implică o foarte curioasă presupoziție: aceea, anume, că o cultură se face deliberat și că preocupările cărturărești sunt și ele deliberate. Dar lucrurile nu stau

1. Nichifor Crainic, „Tineretul și creștinismul", *Gîndirea*, XIII, nr. 3, pp. 65-68.

deloc așa. Prin raport la voința noastră, o cultură este întîmplare chiar dacă prin raport la anumite forțe etnice sau condiții generale de viață ea dovedește a fi perfect determinată. O cultură nu se face programatic"[1]. În același an, într-un articol, se referea la moda, de multă vreme instalată, a căutării specificului național. Multe studii sau unele cărți reiau preocuparea, încît „problema aceasta de cultură amenință să capete proporții neobișnuit de mari pentru măsura noastră obișnuită. Din fericire – constată Noica –, nu s-a mers prea departe și numai revista *Gîndirea* rămăsese să apere pretențiile autohtonismului"[2]. Eliade fusese criticat, în revista gardistă *Rînduiala*, că-și consumă energiile pentru cercetările de indianistică, în loc să se așeze în centrul problematicii vremii și în cîmpul de cercetare al vieții noastre locale. „De unde să desprindem noi un sens și un stil românesc în lume? Din cărțile specialiștilor străini asupra culturilor asiatice sau din istoria și tainele pămîntului și sufletului nostru național?... A disprețui locul și a voi să faci dintr-odată știință universală e o cale greșită."[3]

Tinerii cărturari și-au văzut de preocupările lor, refuzînd dictatul – să ne folosim de expresia *Rînduielii* – locului. Eliade, de altminteri, exprimase aceste puncte de vedere în 1933, arătînd că literatura și arta națională ar fi fost lipsite de dimensiunea universalității pentru că s-au împietrit în local și în politic. „O operă universală nu se poate face pe un criteriu politic; o asemenea operă se creează pornind de la o intuiție etnică, de la o experiență asociată... Din cauza atîtor eșecuri de artă națională s-a și crezut un răstimp că o asemenea artă este imposibilă. Dimpotrivă, numai o asemenea artă are sensul de universalitate. Dar să ne înțelegem, o artă națională care folosește aceea ce poate da o națiune, adică un organism, o viață asociată: care folosește prezența fantastică, irațională, transcendînd formele exterioare. Pînă acum s-a crezut că dacă folosești un mediu rural, un vocabular rural și culori cîmpenești – realizezi o operă românească. Dar toate acestea sunt ele însele manifestări ale unei realități românești și nu mai pot sluji de model unor manifestări nouă, artistice. Trebuie peste *forme*, să ajungi la acel izvor care a creat în decursul veacurilor înseși aceste forme specifice." Și ajunge la încheierea că de abia Blaga este „cel dintîi creator care a gîndit *românește* fără să gîndească politic"[4].

---

1. Constantin Noica, „Cultură iar nu program", *Credința*, II, nr. 207, 12 august 1934.
2. *Idem*, „Să nu copiem străinătatea", *Credința*, II, nr. 54, 8 februarie 1934.
3. Ernest Bernea, „Știința lui M. Eliade", *Rînduiala*, II, 1937, nr. 9-10, p. 389.
4. Mircea Eliade, „Creație etică și gîndire politică", *Cuvîntul*, VI, nr. 304, 10 septembrie 1933.

Preocuparea lui Eliade pentru românism a fost constantă în acest domeniu. Un românism cumpănit și inteligent care îl instala, pînă prin 1936-1937, la distanțe astrale de intoleranță și fundamentalism. În 1933 se ridica împotriva modei, intervenită printre unii tineri intelectuali, de a se rușina pentru calitatea de români sau chiar a se dezice de ei, pentru că – pretindeau – românitatea ar fi nepotrivită gîndirii filozofice și creației intelectuale în genere. Sau reproșau românilor că n-au drame, conflicte și nu se sinucid din disperare metafizică. „Acei care se despereazǎ de destinul de a se fi născut român judecă strîmb meritele și defectele poporului. Ei vor problematici, îndoieli, eroism, iar poporului român îi e cu totul străină îndoiala și despre eroi are o concepție cu totul familiară. Pentru un tînăr intelectual *credința* și *îndoiala* au valoare filozofică...; pentru un țăran român nu există îndoială, el crede firesc... fără «probleme», țăranul român este realist: vezi colecțiile de proverbe ca să vezi cum a reacționat el contra încercărilor de idealism, de criticism, aduse de popoarele cu care a intrat în legătură... Este adevărat că poporul românesc suferă de multe păcate, este adevărat că ne lipsesc multe axe, dar aceasta este condiția noastră umană, acestea sunt posibilitățile noastre de a atinge universalitatea. Putem pleca de la ele sau le putem ignora pur și simplu. Dar nu e cavaleresc, nici eficace să ne fie rușine că ne-am născut români, numai pentru că nu găsim în valențele românești ceea ce vrea Chestov sau Dostoievski."[1] Preocupat de subiect, cîteva zile mai tîrziu Eliade revine asupra lui. E convins că militantismul deschis de el pentru generația sa în favoarea spiritualismului nu i-a negat românismul originar. Și aceasta pentru că, i se pare evident, convingerea în primatul spiritualității nu devine povara unui om abstract. E, dimpotrivă, expresia concreteței: „Singura viață concretă, pliabilă, ce se poate necontenit depăși, este spiritualitatea. În ce privește «românismul» meu, nu l-am dezis niciodată. Este drept, am suferit pentru el de cîteva ori, cînd studenții români creștini au zădărnicit o conferință de la «Fundație» și cînd am cetit cum au fost expulzați doi mari savanți, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu"[2]. Și, parcă în prelungirea acestei mărturisiri, precizează în 1934, asemenea lui Rădulescu-Motru un an mai tîrziu: „Ar trebui să se știe că «românismul» nu înseamnă nici fascism, nici șovinism, ci, pur și simplu, dorința de a realiza un stat organic, unitar, etnic, echilibrat"[3]. Altă dată, în 1935, afirma încrederea într-un posibil mesianism românesc, cam în felul în care îl înțelegea atunci Emil Cioran, citat, de altfel, de Eliade în articol.

1. Mircea Eliade, „A nu mai fi român!", *Vremea*, VI, nr. 304, 10 septembrie 1933.
2. *Idem*, „O convertire la românism", *Cuvîntul*, IX, nr. 3021, 22 septembrie 1933.
3. *Idem*, „Compromiterea românismului", *Vremea*, VII, nr. 329, 11 martie 1934.

Dar acest mesianism nu se poate realiza prin politic, ci exclusiv prin efort spiritual: „O mișcare mesianică nu se poate justifica decît printr-o puternică efervescență spirituală... A crea sau a o regăsi, a instaura sau a restaura misiunea istorică a unui popor este un act de înalt ordin spiritual, la care pot participa direct numai acei oameni care sunt convinși de falsitatea formulei: *politique d'abord*... Mesianismul unui popor înseamnă lupta cu destinul, sfărîmarea geografiei, depășirea istoriei, înseamnă o apocaliptică încordare a colectivității, încordare în care insul care se pierde și interesele sale imediate (economice, sociale, politice) sunt anulate"[1]. Apoi militantismul său întru acest scop s-a complicat. Accepta ideea că intelectualitatea românească a secolului al XIX-lea a avut spirit mesianic, încercînd disperat nu numai să se integreze în Europa de Apus, dar să se și instaleze în ea în situația de egalitate. Apoi ar fi intervenit, frenator, spiritul critic. Și ar fi venit acest spirit critic prea devreme pentru stadiul nostru cultural: „Noi, care suntem încă prea săraci, nu ne putem permite «spirit critic», noi ne putem permite numai genii creatoare, adică inteligență curajoasă, viguroasă". Ciudată opinie la un cugetător care crede că se poate dura ceva în cultură în absența spiritului critic! Dar nu uit că Eliade de acum, din a doua jumătate a anului 1936, e altul decît spiritul rezonabil dinainte. Se inverzise. În același articol, de altfel, elogia tînăra generație „care intră în arenă tumultuos, conștientă de o mare misiune, optimistă, necritică, într-un cuvînt «mistică»... Mistica se fundează și se justifică pe o singură certitudine: că din omul vechi (păcătos) se poate naște un om nou (mîntuitor). Această credință și această nădejde se întîlnesc aproape în toate manifestările contemporane românești... Nu este deloc întîmplător că o mișcare politică de dreapta își propune, prin șeful ei, să «împace România cu Dumnezeu»"[2]. Referirea elogioasă la Garda de Fier și Corneliu Zelea Codreanu e străvezie.

Emil Cioran a fost una din inteligențele strălucite ale noii generații. Simpatiile sale față de hitlerism și mussolinism se manifestă încă de prin 1933. Se dovedise a fi naționalist și, apoi, simpatizant al Gărzii de Fier. Cartea sa din 1936, un exasperat eseu de tinerețe (autorul avea 25 de ani), *Schimbarea la față a României* este, cu siguranță, documentul cel mai important al acestei generații. Aspirația spre o Românie în delir, mistică și megalomană, spre imperialismul ei cultural și politic ocupă aici spații confortabile. Naționalismul xenofob e expus într-un întreg capitol (al patrulea) al cărții. Dar, lucru ciudat, de tradiționalism se disociază violent, acuzîndu-l și blamîndu-l ca pe o pacoste. E un caz aproape unic în această orientare de idei în care

1. *Idem*, „Popor fără misiune?", *Vremea*, VIII, nr. 416, 1 decembrie 1935.
2. Mircea Eliade, „Cele două Românii", *Vremea*, IX, nr. 457, 4 octombrie 1936.

afirmarea românismului programatic se disociază atît de tranșant polemic față de tradiționalism. Tocmai de aceea merită a fi menționat în chip special. Își afirmase acest punct de vedere în 1934: „Găsesc că în România singurul naționalism fecund, creator și vitalizant nu poate fi decît unul care nu numai că ignoră tradiția, dar o neagă și o înfrînge. Căci a voi să determini viitorul unei culturi pe o tradiție infinit rușinoasă, nesemnificativă, grea de compromisuri, este a te descompune într-un putregai istoric, a cărui permanență este moartea noastră sigură"[1]. În cartea din 1936 a acordat destul loc dezvoltării acestui punct de vedere. Totul, crede bine Cioran, pornește de la junimism, cu teoria maioresciană a discrepanței dintre fond și formă. De aici, celelalte curente de idei, îndeosebi sămănătorismul, apoi mișcarea de la *Gîndirea* și cea de la *Cuvîntul*, au tot glosat, dilematic, între îndreptarea noastră spre Orient sau Occident, spre oraș sau spre sat, spre liberalism sau reacționarism, spre progresism sau tradiționalism. Acest sistem de alternative i se pare a fi steril și iritant, fără argumente decisive: „Trebuie recunoscut – o spune autorul apăsat – că polemica s-a născut din sînul naționaliștilor care, suferind de obsesia specificului românesc, au uitat de România. De altfel, naționalismul românesc a fost aproape totdeauna reacționar, adică n-a iubit niciodată România, în sensul ei ideal și finalitatea ei ultimă. În loc să-și pună întrebarea: *ce trebuie să devină România*, ei nu s-au întrebat decît ce trebuie să *rămînă*. Orice naționalism care de dragul *constantelor unui* popor renunță la căile de lansare în lume ratează sensul unui neam vrînd să-l salveze". Apoi, ia în discuție cele două elemente care iscaseră disputa, fondul și forma, acordînd mai mare considerație stratului primar, cel al fondului: „Fondul nostru? Desigur, multe lucruri bune, dar în sînul lor o rană. Fondului acesta datorăm *absența noastră* de atîta timp. Absolutizarea lui este o operă reacționară. Dacă ne-am fi abandonat lui, eram astăzi una din cele mai înapoiate țări ale lumii... De am fi consecvenți fondului nostru, astăzi ar trebui să creăm epopei și mituri eroice, iar pe Proust să așteptăm cîteva secole pentru a-l citi și a-l înțelege «organic». În definitiv, cine este de vină dacă ne-am descoperit atît de tîrziu? Și cu ce este de vină Europa dacă ne-am descoperit-o tot atît de tîrziu? Problema fondului și a formei a fost pusă de reacțiunea noastră în descoperirea tardivă a Europei, în speță a Occidentului. După «evoluția» organicismului, și astăzi ne învăluream în pravile, în cronici, și astăzi eram preistorie". Evident, Cioran nu coboară în sociologie. Dar perspectiva lui este, neîndoielnic, comună cu aceea a lui Zeletin, a lui Lovinescu și, mai tîrziu, a lui Manoilescu. Aceștia arătaseră necesitatea

1. Emil Cioran, „Scrisori din Germania. Problematica etică în Germania", *Vremea*, VII, nr. 324, 4 februarie 1934.

sociologică a intrării în Europa, Zeletin demonstrînd că aceasta se realizase, practic, în urma liberalizării comerțului nostru după abrogarea în 1829 a monopolului turcesc. Oricum, de aici încolo, intrarea Țărilor Române în orbita civilizației europene a fost un act necesar și, evident, revoluționar, care le rupea de tradiție. Și aceasta, au stăruit deopotrivă Lovinescu și Zeletin, e meritul liberalismului, care s-a făcut mesagerul acestei ruperi pentru a înainta în ritm mai alert. Teoriile evoluționismului organic erau inoperante și, vorba lui Cioran, de nu ar fi fost ignorate, rămîneam în preistorie. Forma, opusă fondului, trebuie promovată, prin formele civilizatorii înțelegîndu-se tocmai acest proces de adaptare și integrare în noul ciclu de dezvoltare. „Este o notă bună – scrie Cioran – pentru adaptabilitatea și spiritul de orientare al nostru că am putut sări din preistoria tuturor secolelor noastre de întunecare în ritmul *problemelor* dacă nu al *realităților* universale. România este fructul unei presiuni moderniste. Fără prejudecățile moderniste ale liberalismului românesc andantele devenirii noastre devenea funebru. Ceea ce în Apus era *revoluție*, la noi era *modernism*. Deosebirea este semnificativă. Căci pe cînd o revoluție se naște din lăuntru, o răsturnare modernistă se întîmplă din afară. Occidentul ne-a făcut «revoluționari»... Obsesia Occidentului a fost marea noastră fericire. Păcatele liberalismului românesc sunt răscumpărate îndeajuns de furia modernistă care s-a lansat artificial în lume pentru ca viitorul s-o poată integra substanțial... Formele occidentale, și nu fondul oriental, au fost salvarea noastră." Fondul nostru oriental e redus la bizantinism: „Toată cultura bizantină n-a fost decît un văl negru care ne-a ascuns lumina, un doliu sinistru al mizeriei noastre naționale. Aș muri de tristețe dacă în România – printr-o perversiune a soartei – ar renaște în viitor cultura bizantină. Un singur țipăt în Revoluția franceză este, pentru noi, un îndemn infinit mai mare decît toată spiritualitatea bizantină laolaltă. Căci dacă nu vom învăța nimic din elanurile nemăsurate ale națiunilor mari, atunci nu ne mai rămîne decît să ne îngropăm sufletul în zidurile afumate ale bisericilor noastre și să ne stingem în suspine la picioarele acelor sfinți idioți care au ținut acestui popor de urît toată vremea deșertului nostru istoric". Totul, în demonstrațiile lui Cioran, e polemic și în răspăr cu pledoariile lui Crainic și ale altora ca el care ne voiau păstrați în tradiția seculară, admonestîndu-i pe pașoptiști și urmașii lor că ne-au îndreptat spre Europa de Apus. Între Orient, pentru care pledau curentele tradiționaliste, și Occident, pentru care stăruiau europeniștii, opțiunea lui Cioran e limpede și hotărît exprimată spre a doua alternativă. Și, ducîndu-și demonstrația mai departe, autorul atinge – am mai spus-o – miezul întregii chestiuni: „Nenorocirea noastră ține de condiția de viață a popoarelor agrare. Ritmul lor lent ar fi o fericire dacă n-ar exista evoluția încordată a țărilor industriale. De

o parte satul și, pe de altă parte, orașul. Entuziasmul pentru sat este nota comună a intelectualului nostru dintotdeauna, este nota lui proastă... Satul este substructura și baza biologică a unei națiuni: el nu este însă purtătorul și motorul ei. Un an din viața unui oraș modern este mai plin și mai activ decît o sută din viața unui sat... Orașul și industrializarea trebuie să fie două obsesiuni ale unui popor în ascensiune... Satul este suspendare istorică, inactualitate substanțială... Țărănimea nu mai poate fi decît rezerva biologică a unei națiuni, o simplă sursă de alimentare. A crede că în formele viitoare de cultură ea ar putea să se realizeze original și valabil este mai mult decît o iluzie, o ignoranță. Satul n-a fost istorie decît în formele primitive de viață care exclud istoria propriu-zisă... Urbanizarea satelor este singurul mijloc de a pune țărănimea în circulație". Și mai încolo: „România este o țară care ar putea reabilita ideea de progres printr-un exemplu unic. Febra susținută a modernizării (pe toate planurile) este singura noastră salvare. Românul nu este interesant sufletește. Pentru ce ar mai ține atunci la quasiorientalismul său?... Va trebui să apărăm România de țăranii ei. Ceea ce nu înseamnă decît salvarea țărănimii de la mizerie. Toate etapele evoluției noastre vor trebui să aibe ca finalitate integrarea noastră în istorie... România nu mai are de așteptat nimic de la sate fiindcă ele ne-au conservat o mie de ani, acum ne anchilozează. Orașul trebuie să fie idolul viitor al României... La noi neînțelegerea pentru fenomenul industrial echivalează unui act de sinucidere. Sămănătorismul, nu numai în latura lui literară, dar ca mișcare culturală, cu implicații politice, este o rușine de neiertat"[1]. Dacă eliminăm din aceste considerații exagerațiile (de exemplu, necesitatea urbanizării necondiționate a satului), rămîne adevărul unei opțiuni coerente opuse categoric tradiționalismului și favorabilă europenismului. E, cum spuneam, nu un caz rar în această tabără a naționalismului, ci unic. Pentru că, e necesar să adaug, Cioran a fost, atunci, naționalist. Și chiar în cartea din care am citat, făcîndu-se o comparație cu Franța (referirea era la maurrassism), se spunea: „În Franța naționalismul este reacționar, în România revoluționar... Naționalismul francez este paseist... cel românesc nu poate fi decît mesianic și cu atît mai dinamic cu cît viitorul se proiectează mai mult ca singura realitate"[2].

În sfîrșit, există în această carte a lui Cioran pagini amare despre formula sufletească a românului. Socotind că unica atitudine pentru ieșirea în lume este eroicul, eseistul se arată a fi exasperat de felul cum e prezentat și este psihismul românesc. Adună, îndurerat, elementele

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, pp. 105-109, 133, 201, 208, 227.
2. *Ibidem*, pp. 213-214.

considerate de el a fi constituenți invarianți ai acestui psihism: „Pasivitatea, scepticismul, autodisprețul, contemplația domoală, religiozitatea minoră, anistoria, înțelepciunea constituiesc aspectul negativ al specificului nostru național, aspect din păcate central. Așa ne-am trăit noi viața o mie de ani și *așa* va trebui să ne mai trăim miile ce vor urma... Resemnarea noastră de veacuri ne-a făcut înțelepți. Dacă individual înțelepciunea poate atinge culmi, ea este inerție ca fenomen colectiv. Poporul românesc este cel mai înțelept popor din Europa, dar nu din spirit, ci din lipsă de curaj și de afirmare. «Nu este vremea sub om, ci bietul om sub vremi» este o catastrofă pentru neam. Și cînd te gîndești că această maximă este un simbol, este cheia destinului nostru! Orice maximă, orice proverb, orice reflecție, poporul nostru exprimă aceeași timiditate în fața vieții, aceeași nehotărîre și resemnare... Adevărurile izvorîte din resemnare nu sunt un titlu de glorie. Nici un act istoric nu s-a născut din înțelepciune, care nu poate fi decît sub- sau transistorie. Înțelepciunea este negația istoriei, fiindcă ea este distanța de viață, pe cînd istoria este afirmarea ei. Adevărurile de fiecare zi ale românului sunt paralizante. Ele tind să răpească omului orice responsabilitate. *Fatalismul este un amoralism al devenirii.* Înțeleg să te mîne fatalitatea individuală și interioară, dinamismul demonului lăuntric, dar este o deviere și o rușine antropologică să-ți pui capul sub timp... Fatalismul neamului nostru este un blestem pe care va trebui să-l lichidăm în fulgere. Pînă în sîmbure să ne lovească scînteierile lui. Eu vreau alt neam! Plaga seculară a românului a fost scepticismul... Un suflet sceptic nu este creator fiindcă orice scepticism structural presupune izvoare secate, sterilități originare... Scepticismul românesc – superficial în întinderea și natura cuprinderii sale – este totuși adînc prin înrădăcinarea în sufletul popular. Mult mai organic decît cel francez, el ne-a fost și mai fatal. În premisele ființei noastre și-au întipărit îndoielile cangrena. Nu este adevărat că împrejurările defavorabile ale trecutului nostru au adăugat la condiția noastră de *doliu permanent* scepticismul. El l-a adîncit numai... Destinul nostru mizerabil ne-a actualizat toate îndoielile în germene, toate virtualitățile sceptice, toate posibilitățile de ratare. Soarta noastră a fost favorabilă tuturor tendințelor negative ale psihologiei românești... Abandonarea pasivă a soartei și morții – necredința în eficiența individualității și a forței; distanța mîndră de toate aspectele lumii au creat acel blestem poetic și național care se cheamă *Miorița* și care, alături de înțelepciunea cronicarilor, constituie rana neînchisă a sufletului românesc. Mai vin apoi doinele ca să dea vibrația lor tînguitoare și totul s-a sfîrșit... Cum de au putut exista patrioți care să facă din resemnarea noastră seculară o virtute?... Lipsa de mister sufletesc a românului îl face indiscret dincolo de orice margini... Un popor indiscret poate crede în Dumnezeu? Un individ în

nici un caz... Adîncimea sufletească a unui popor se măsoară după gradul de religiozitate. Pasiunea religioasă exprimă pasiunea unui suflet... Se poate spune absolut orice despre ortodoxie; un lucru este sigur: de n-am fi avut măcar atît, din punct de vedere spiritual, am fi fost *tabula rasa*. Ortodoxia n-a fost niciodată dinamică: în schimb, n-a încetat niciodată de a fi națională. Prin ea n-am intrat în lume, dar ea a fost singura care atîta vreme ne-a dat o presimțire a altor lumi... În România sunt mulți oameni care cred în Dumnezeu: în trecutul nostru cred că n-a fost nimeni să se îndoiască. Numai că religiozitatea românului este minoră, nepasionată și, mai cu seamă, neagresivă... Ortodoxia noastră este circumstanțială, atenuată și nepri-mejdioasă. Stilul nostru religios este labil și gelatinos. Neavînd nimic coruptiv, el nu mai poate constitui o *intervenție* în destinul nostru. În viitor ortodoxia se va tîrîi în România"[1]. Amare reflecții și unele, aici, drepte adevăruri pe care le regăsim și în opera altor filozofi ai cultu-rii preocupați de formula sufletească a românului.

Era de așteptat ca această carte a lui Cioran să trezească reacția tradiționaliștilor. Crainic a comentat-o în *Gîndirea*: „Dl Emil Cioran, autorul acestei cărți cu titlu ortodox și spirit împotriva ortodoxiei, a fost, mi se pare, tipărit și încurajat de mine la începuturile sale. Nu eram decît rareori de acord cu eseurile sale. Nu eram decît rareori de acord cu eseurile pe care i le-am publicat. Dar am facut-o bucuros... El mi se pare croit altfel. Mi-e foarte simpatic, deși nu pot să-l admit în cea mai mare parte. Și cu atît mai puțin în cartea de față... Afișînd o «disperare» precoce și avînd curajul ei, Emil Cioran mi se pare tipul reprezentativ al tineretului de azi. Tineretul de azi care își zice singur eroic de groaza sinuciderii are o existență dramatică... E nespus de dureros să vezi pe acești tineri, care n-au săvîrșit încă nici o ispravă, intitulîndu-se eroi și proclamînd zeu pe cîte un semen de-al lor din necesitatea inexorabilă de a crede în ceva". Trăind cîțiva ani la Berlin, Cioran, ardelean prin naștere, a ajuns la încheierea că, de fapt, cultura românească nu există. De aceea „cartea lui e un masacru sîngeros, fără milă, al României de azi fără măcar umbra de remușcare a matri-cidului și a sacrilegiului". El, Crainic, ca regățean, „mi-am căutat în trecutul ei (al țării, *n.n.*) puncte de reazim pentru credința în veacul ce vine al neamului meu"[2].

I-a adus reproșuri lui Cioran, pentru această carte, și un coleg de generație. E vorba de Arșavir Acterian (fratele lui Haig), care se afiliase, prin 1936, Gărzii de Fier. Era eseist și gazetar, lucrînd la *Vremea*, unde a deținut și o rubrică. Acolo a publicat articolul îndurerat despre

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, pp. 63-67.
2. Nichifor Crainic, „*Schimbarea la față a României*", *Gîndirea*, XVI, 1937, nr. 2, pp. 93-94.

cartea lui Cioran. „Emil Cioran – scria Arşavir Acterian – a publicat o carte pe cît de revoluţionară, pe atît de eretică. Fiecare pagină din *Schimbarea la faţă a României* e o explozie de suferinţă, de intuiţii crude, de neînţelegere adesea şi de revoltă întotdeauna, care te revoltă... Cioran îşi închipuie că *poate* face istorie sau că istoria *ne face*. Istoria *ne face* şi ea nu e bună de nimic dacă nu duce la mîntuire." După ce îi comentează critic opiniile despre culturile mici şi mari, revine la aspectele spirituale: „Emil Cioran vorbeşte de «blestemul spiritului bizantin», de acel «blestem poetic şi naţional care se cheamă *Mioriţa*»... Neînţelegerea devine însă cu adevărat dureroasă atunci cînd Cioran striveşte ca pe un neînsemnat gîndac, în două-trei fraze, întreg Răsăritul, cu tradiţiile spirituale cu tot. Ortodoxia a însemnat moartea noastră istorică de pînă acum. Iată de ce trebuie să ne lepădăm de ea ca şi cum o religie n-ar fi decît o haină sau o gheată... Iubirea lui Cioran pentru România se loveşte de realităţi în care nu se recunoaşte şi nu se simte bine... Slăbiciunea pentru genialitate a lui Emil Cioran nu poate să placă însă celor care preferă geniului sfinţenia"[1]. Reproşurile erau previzibile. Deasupra lor se situa cartea lui Cioran, incitantă şi nonconformistă.

Să mai adaug că şi Cioran, şi Noica au fost obsedaţi de ideea că ostenesc, cu truda lor intelectuală, în spaţiul unei culturi mici. Cioran afirmase şi în 1933 (va relua ideea în cartea din 1936) că un gînditor sau scriitor poate învinge sterilitatea creatoare a culturii lui mici numai prin nebunie şi absurditate, adică prin exces. Un text dramatic, prin resemnare, a scris Noica, în aceeaşi chestiune, în 1943. Pornea de la constatarea că suntem o cultură minoră. Dar ştia bine că acest minorat nu înseamnă şi o inferioritate calitativă, producînd, ca probă, argumente. Minoratul acesta păgubitor s-ar datora condiţiei de popor de săteni. Cauza, odată găsită, i se părea că poate fi remediată. Şi, deloc de mirare, aici Noica se întîlnea cu Cioran în ideile antiagrarian-autohtoniste din *Schimbarea la faţă*... „*Noi nu mai vrem să fim eterni săteni ai istoriei.* Tensiunea aceasta – agravată nu numai pentru faptul că suntem conştienţi de ea, dar şi prin convingerea că a fi conştient reprezenta un semn de sterilitate – alcătuieşte drama generaţiei mele. Economiceşte şi politiceşte, culturaliceşte ori spiritualiceşte, simţim cît de mult nu mai putem trăi într-o Românie patriarhală, sătească, anistorică." Şi prezintă consecinţele acestei drame în planul cultural. După care adaugă cu un accent de decizie tragică: „Ceea ce dă un caracter dureros conflictului nostru este că, teoretic cel puţin, el e fără ieşire. A cultiva mai departe, cu precădere, valorile spiritualităţii noastre populare este o imposibilitate. Orice

1. Arşavir Acterian, „Emil Cioran – *Schimbarea la faţă a României*", *Vremea*, X, nr. 471, 17 ianuarie 1937.

cultură majoră este personală, este o formă de individualizare, în timp ce creația populară e anonimă... Deci spiritualitatea populară trebuie depășită, spre creația personală. Dar cum pot apărea personalități de format mare într-o lume în care anonimatul e regula? Și atunci tensiunea interioară a culturii române devine: să te pierzi în creația anonimă, care nu dă o cultură majoră, sau să rîvnești către creația personală, care e umbra culturilor majore? S-o spunem deschis: teoretic, după cum arătam, dilema aceasta pare azi fără ieșire. Din fericire, conștiința teoretică a insolubilității nu ne mai poate paraliza. În fapt, noi mergem către forme istorice. Cînd un neam sau o cultură încep să coboare din eternitate, ele nu mai pot fi oprite nici măcar din convingerea că nu vor înfăptui dintr-odată forme istorice superioare"[1].

Amare gînduri și încurajatoare speranțe! Oricum, tînăra generație, încrezătoare în românism, respingea tradiționalismul paseist. Și uneori, ca în cazul lui Cioran, nu numai în ordinea culturii, ci și în cea a sociologiei. Degeaba exclama, în 1935, Crainic că „generația tînără a României apare eliberată de servilismul ideologiilor străine", căutînd „formule care să fie numai ale noastre". Așteptarea sa găsise ecou și verificare numai în publicațiile declarat gardiste. Chiar dacă prin 1936-1937 unii dintre exponenții acestei generații spiritualiste vor manifesta declarate simpatii gardiste, în acest plan, cultural, se vor disocia de românismul xenofob, căutînd căi de integrare creatoare în orizontul creator al Europei de Apus.

1. Constantin Noica, „Ce e etern și ce e istoric în cultura română", *Revista Fundațiilor Regale*, X, 1943, nr. 9.

Capitolul III

Noua generație

1. Am încheiat capitolul precedent cu un paragraf despre locul ocupat de tînăra generație în dezbaterile de idei privind tradiționalismul și românismul. Socotesc necesar, aici, să-i închin un întreg capitol. Un capitol menit să-i radiografieze fizionomia spirituală în cel puțin două momente evolutive în acest deceniu. Radiografia e necesară pentru că, dincolo de dascăli și personalitățile îndeplinind funcțiuni de directori de conștiințe, exponenții tinerei generații, acum în plină afirmare spectaculoasă, au întreținut dezbaterile și înfruntările. Între membrii acestei generații, deloc convergente în opinii, pe de o parte, și cei „bătrîni", pe de altă parte. Ei, membrii acestei generații tinere și nonconformiste, au fost fermentul luptei de idei, întreținînd-o și potențînd-o, și au oferit totodată un termometru pentru starea de spirit a tineretului. Lucru important, pentru că pasiunea politică a vremii se exercită asupra tineretului, mereu chemat în prim-plan. Nu era legionarismul o mișcare politică a tineretului? Și nu a fost legionarismul, printre grupările de extremă dreaptă, cea mai agresivă?

Prin 1927, tînăra generație abia se constituia. Mircea Eliade are meritul de a o fi trezit, chemînd-o la unitate și țeluri comune. *Itinerariul spiritual*, ciclul de 12 foiletoane apărut în *Cuvîntul* din 1927, a fost, de fapt, programul acestei generații care se considera a fi „prima generație românească necondiționată de un obiectiv istoric de realizat", întrucît Marea Unire din 1918 înfăptuise un vis și o misiune seculară. Aveau, cei ce se vor aduna în jurul *Itinerariului* lansat de Eliade, între 20 și 25 de ani. Își căutau, toți, puncte de orientare. Și Eliade are meritul de a le fi revelat, febricitant, cu poticneli, dar vădind năzuințe de regăsire în plan spiritual. „Noi am cunoscut – scria Eliade în primul foileton – o viață mai *completă*. Am trecut experiențe care ne-au condus la rațiune, la artă, la misticism... În noi izbîndește *Spiritul*."[1] Una din trăsăturile generației care se ridică va fi așadar critica rațiunii suficiente. Altă dată, adăuga că „generația noastră obsedată de echilibru și sinteză nu mai poate fi mulțumită în munca științifică. Aceasta nu înseamnă că o disprețuiește sau o neagă... Dar

1. Mircea Eliade, „Linii de orientare", *Cuvîntul*, III, nr. 857, 6 septembrie 1927.

noi năzuim să completăm viziunea științifică cu rezultatele altor funcțiuni"[1]. Nega existența unei culturi istorice pentru că n-au fost suficient folosite pozițiile spirituale pe care le dăruia religia ortodoxă. Socotea că, pentru generația sa, literatura beletristică, ca act creator, e insuficientă, pentru că e numai un aspect al culturii și năzuința necesarei sinteze presupune transcenderea dincolo de beletristica pură. Se arăta interesat de noile preocupări ale spiritualului, de la teozofie, învățăturile lui Tagore, pînă la misticism, întrucît „pentru noi, tinerii, misticismul e deja o realitate", și îndemna la „întoarcerea la Biserică" pentru că „e mîntuitoare și necesară". În sfîrșit, într-un alt foileton, declara: „Ortodoxia e, pentru noi, creștinismul autentic, care trebuie actualizat în prospecte și calde fapte sufletești. Trebuie să fim creștini – pentru a găsi un sens vieții, sens care să întreacă simpla umanitate și să cuprindă din acel suc al metafizicii, care singur ne orientează... Dacă voim să rămînem sinceri pînă la urmă, trebuie să mărturisim: acei dintre ortodocși care au dus o viață lipsită de neliniști și experiențe lăuntrice nu sunt adevărați ortodocși... Așadar, noi – cei tineri – vom ajunge, ceea ce e frumos în noi e faptul *căutării*... Noi voim un creștinism efectiv, adică rezultatul unei experiențe, proaspăt, greu de sensuri, cald de viață, strălucitor de daruri"[2].

Era, vede oricine, aici, un strigăt întru căutare în care Papini, Gide și Rudolf Steiner făceau casă bună cu ortodoxia. Șerban Cioculescu a comentat *Itinerariul* lui Eliade în *Viața literară* din 26 mai 1928 din perspectivă raționalistă, observînd că partea lui cea mai vulnerabilă ar fi afirmarea superiorității morale a ortodoxiei, care, bizuită pe afirmațiile lui Nae Ionescu, de fapt, „figurează o ortodoxie de tipul catolicismului, în luptă cu un fel de individualism protestant, în preoțimea noastră. Semnalăm incompatibilitatea dintre ortodoxie (și, în genere, orice credință dogmatică) și misticism, prin definiție individualist, și insuficiența unei mistice «redusă la căutarea și găsirea credinței»". Eliade a revenit, precizînd: „conștiința generației noastre e polivalentă, lîngă valoarea empiricului și logicului s-a așezat o valoare etică și religioasă. S-au așezat după o experiență. Și sunt experiențe pe care nu le îndură decît asemenea generații. Și care sapă prăpăstii între înțelegerea lor și a predecesorilor; pentru că prăpastia există între *valorile* pe care aceștia le acordă marilor coeficienți ai vieții și duhului". Cum Cioculescu îi reproșează depărtarea de rațional și neacceptarea adevărului că spiritualul poate fi, deopotrivă, laic și religios, Eliade replică: „Mă interesa, în cel dintîi rînd, *specificul*, ineditul duhului noii generații. Iar *specificul* său nu e gravitate către materialism, nici negarea *valorilor raționale* –, ci încercarea de sinteză, de

1. *Idem*, *Cuvîntul*, nr. 867, 16 septembrie 1927.
2. *Idem*, „Ortodoxie", în *Cuvîntul*, nr. 924, 12 noiembrie 1927.

armonizare a necesităţilor duhului, întemeiate pe robustul trunchi al personalităţii"[1].

A revenit, în replică, şi Cioculescu, în aceeaşi revistă, tocmai în 17 noiembrie 1928, constatînd că „dsa (Eliade, *n.n.*) menţine identitatea decretată şi postulată arbitrar între ortodoxie şi spiritualitate", deşi relaţia e, acum, mai bemolată. Spiritualitatea românească îi apare, clădită cum e pe rituri şi tradiţie, mai curînd o similicredinţă. De aceea, interoghează: „Ce bine poate aştepta biata ortodoxie indigenă de la impertinentul romantism şi exasperantul individualism al d-lui Mircea Eliade, a cărui idealitate maschează poate numai o dureroasă refulare de instincte, investite în spasme de metafizică?". Şi adaugă: „Între spiritualitatea divagantă, intercontinentală, de trocuri de idei asiatice şi europene, şi ortodoxie, există raporturi de fantezie pură, pe care bunul-simţ popular, în ultimă instanţă, dacă intelectual e recuzat, le respinge".

Acest document cu valoare de manifest, semnat de Eliade în 1927, va determina treptat constituirea noii generaţii. Nu va fi unitară în opţiuni, dar, dincolo de diversitatea opiniilor, se va constitui ca un corp distinct. Fără pretenţie de exhaustivitate, amintesc componenţa acestei generaţii ce începe să se afirme în anii treizeci: Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Dan Botta, Emil Cioran, Constantin Noica, Anton Golopenţia, Henri H. Stahl, Ion I. Cantacuzino, Alex. Cristian Tell, Mihail Polihroniade, Mihail Sebastian, Petru Comarnescu, Ionel Jianu, Toma Vlădescu, Petre Ţuţea, Traian Herseni, Octavian Neamţu, Paul Costin Deleanu, Constantin Mateescu, Vasile Băncilă, Arşavir şi Haig Acterian, Gh. Racoveanu, Eugen Ionescu, D.C. Amzăr, Ion Ionică, Petre Viforeanu, Constantin Enescu, P.V. Vojen, Petru Manoliu, Sandu Tudor, Nicolae Roşu. Liantul sau factorul formativ îl constituia profesorul lor, admirat, de metafizică şi logică, Nae Ionescu. Prin laboratoarele cursului şi seminarelor sale trecuseră toţi şi la revista *Cuvîntul* îşi făcuseră, mai mulţi, debutul în dezbaterea de idei. Apoi şi-au întemeiat gazete proprii: *Floarea de Foc, Credinţa, Dreapta, Ideea Românească, Decembrie, Axa* şi încă destule altele. Iar cei mai importanţi aveau sau vor avea rubrici la citita *Vremea*. Gruparea era, de fapt, mai numeroasă, unele nume neimpunîndu-se ori pierzîndu-se pe drum. Altele erau ale unor plasticieni (Mac Constantinescu, Marcel Iancu, Miliţa Petraşcu), actriţe, coregrafe (Marietta Sadova, Lily Popovici, Floria Capsali, Sorana Ţopa, Marieta Rareş) care se întîlneau în acelaşi cerc, dar nu vor face parte efectivă şi din „noua generaţie". Iar media de vîrstă nu depăşea 25 de ani.

1. Mircea Eliade, „Sensul *Itinerariului spiritual*", *Viaţa literară*, III, nr. 86, 9 iunie 1928.

Înainte de a le analiza luările de atitudine în cele două etape distincte – faza dintîi, fremătătoare, fascinant căutătoare întru împlinire, și cea de a doua, prin 1936, a convertirii gardiste, nu la toți, dar la cei mai mulți –, cred că e necesar să aduc în scenă asociația „Criterion". Ideea constituirii ei, după cum mărturisește Eliade în *Memorii*, s-a născut într-o după-amiază duminicală, la o întîlnire amicală, în grădina soților Mac Constantinescu și Floria Capsali.

Trebuie să fi fost prin 1932, iar cel ce avusese ideea a fost – cine altul? – Petru Comarnescu. Asociații, după ideea inițiatorului, trebuiau să organizeze un ciclu de conferințe. Propunerea a fost acceptată și s-a stabilit că acel ciclu inițial trebuie să fie consacrat evocării unor personalități. Primul ciclu a programat simpozioane despre Freud, Gandhi, Lenin, Mussolini, Chaplin, Proust, Gide, Picasso, Stravinski. Altele trebuiau să aibă ca obiect cîteva probleme de mare interes: romanul românesc contemporan, arta românească modernă, America și cultura americană, Asia văzută din Occident etc. Și unele, și celelalte fuseseră închipuite ca simpozioane, pentru că despre același subiect conferențiau cîțiva vorbitori din perspective deosebite și contradictorii. Cînd era necesar, erau invitate și competențe din afara grupării, cum s-a întîmplat cu Belu Silber și Lucrețiu Pătrășcanu care au vorbit la conferința despre Lenin, alături de M. Polihroniade și M. Vulcănescu. Prima conferință-simpozion a avut ca temă personalitatea lui Lenin (13 octombrie), a doua despre Freud (20 octombrie), urmate de cele despre Chaplin, Gide, Mussolini, Bergson, Krishnamurti, Greta Garbo, Gandhi, Valéry (15 decembrie). La simpozionul despre Freud s-a remarcat Eliade, alături de Vulcănescu și Polihroniade. Conferința programată cu bilete de intrare în sala Fundației Culturale Carol I a recoltat un asemenea spectaculos succes, încît a fost de două ori repetată și apoi reluată, în turneu, în cîteva orașe de provincie. Au urmat, cu același succes, de două ori pe săptămînă, celelalte simpozioane. La cel despre Gide, întrucît scriitorul călătorise de curînd în U.R.S.S. și scrisese despre acea țară cu elogii, studenții cuziști au asaltat sala, izbutind să pătrundă înăuntru și provocînd incidente. S-a spus chiar că au crezut că Gide (după pronunția numelui) e evreu, deci, de aceea, au scandat „Jos jidanul!". La simpozionul despre Chaplin, cuvîntul lui Sebastian a fost, de la început, întrerupt de aceiași cuziști, cu apostrofa: „Un ovrei despre alt ovrei". Alb de jignire, Sebastian ar fi rupt foița cu planul cuvîntului său, adresîndu-se asistenței: „Atunci, da, voi vorbi ca evreu despre evreul Chaplin". Și a dezvoltat o conferință foarte apreciată. În jurul acestor simpozioane, atît de asaltate de public, s-a iscat mare zarvă, de la gazetari, public intelectual, pînă la Siguranța Statului. Gazetarii și cei de la Siguranța Statului erau iritați pentru succesul de public, ceilalți pentru „pericolul" potențial reprezentat de aceste manifestări. A urmat al doilea ciclu, programat

în același timp (manifestările aveau loc bisăptămînal) cu tema „Cultura română actuală".

S-a discutat despre poezie, roman, teatru, critică și eseu, ziaristică, arte plastice, muzică și dans, arhitectură, filozofie, curente ideologice. Firește, aceste manifestări au impus gruparea în conștiința publică, potențînd interesul și pentru scrierile acestor tineri. Se repeta, aproape aidoma, episodul propulsării Junimii în faza dinaintea apariției *Convorbirilor literare*, prin ciclul de conferințe cunoscute în epocă sub denumirea de „prelecțiuni populare".

Presa fusese informată, din vreme, de constituirea grupării „Criterion" și de manifestările ei. În iunie 1932, Sebastian scria în *Cuvîntul*: „Este o asociație intelectuală născocită acum vreo trei luni de imaginația și spiritul practic a doi scriitori convertiți la americanism (i-am numit pe d-nii Paul Sterian și Petru Comarnescu) care a izbutit în scurtă vreme să-și precizeze rostul și posibilitățile de viitor... «Criterion» își propune să încadreze practic activitatea tinerilor scriitori, artiști, pictori, sculptori, muzicieni... care înțeleg să-și creeze organ propriu de acțiune"[1].

S-a anunțat că programul va începe la toamnă. Cînd primul ciclu de conferințe se desfășura și gazetarii începuseră să ricaneze prin ironii și injurii, Eliade a răspuns sarcastic: „O sumă de oameni au crezut că fac o glumă bună travestind numele asociației «Criterion» în «Cretinion». Sincer vorbind, nu mi se pare nelalocul ei această poreclă, care este, în același timp, un renume și o donquijotescă laudă. Căci este o nemăsurată laudă să fii cretin în această țară de învîrtiți și băieți deștepți. Să fii cretin, adică să te încăpățînezi a face cultură, a crea colaborări între mai multe elite intelectuale, a scrie și a vorbi fără nici o răsplată, împotriva interesului tău, știind bine că vei oțărî invidia și acreala mai-marilor tăi, că nu vei găsi nici sprijin, nici încurajare, nici colaborare. E de-a dreptul cretin să-ți pierzi timpul discutînd probleme neremuneratorii la «Fundație» în loc să-ți cauți anumiți stăpîni care nu te vor lăsa să mori de foame și a manifesta patriotic din ordinul lor. Și acest grup de zănateci au preferat un *Cretinion*. O activitate dezinteresată, gratuită, liberă, tinerească. Proștii ăștia au crezut că se poate schimba ceva în această țară, numai pildă bună să dea. Cretinii ăștia au crezut în cultură, în artă, în gîndire cînd puteau crede numai pe jumătate în politică. Naivii ăștia au avut un ideal. Au bănuit altceva înapoia pînzei tulburi a vremurilor tulburi. Au crezut că pot lucra și trebuie să lucreze. Au crezut... și nu s-au dezmeticit nici acum... În această stăruință de cavaler și erou, un arzător stigmat al cretinismului. Prieteni ai urei, nu vă supărați: într-o țară de sfinți și de înțelepți, de inteligențe și de magnificiențe etice, cretinii nu sunt

1. Mihail Sebastian, „Criterion", *Cuvîntul*, VIII, nr. 2577, 26 iunie 1932.

tocmai de aruncat. Eu, cel puțin, sunt de-a dreptul orgolios că mă număr printre ei"[1]. Eliade răspunsese, de fapt, unei notițe din gazeta *Stînga* a lui V.V. Stanciu, care observa, pe marginea simpozionului despre Lenin, malițios: „Există în capitală... o asociație de tineri care nu se știe dacă va rămîne în istoria culturală sub numele ei curent *Cretinion* sau cel autentic de *Criterion*"[2].

Iată și opinia unei gazete a tinerilor cuziști pe marginea simpozionului despre Gide: „La București cîțiva zmintiți ce-și zic «intelectuali» încercau să cloroformizeze pe naivii adunați în sala Fundației Carol și care ascultau aiuriți o liturghie pacifistă. «Intelectualii» consacrau un nou «ideal», propovăduitor al marxismului, dar care în orele de meditație se îndeletnicește și cu practica obiceiurilor... turcești, probabil scumpe tinerilor noștri savanți... Studențimea naționalistă a năvălit atunci în sală; mai puțin războinică însă decît locuitorii orașului sortit să devină capitala Pan Europei, s-a mulțumit numai să huiduiască pe reprezentanții «comuniștilor intelectuali». Și astfel, Ralea, Cioculescu, Vulcănescu și ceilalți «pacifiști», cu sau fără ciocuri, nu s-au putut strecura decît sub protecția baionetelor hulite, purtate de ostașii pe a căror haină au zvîrlit de atîtea ori noroi de insulte"[3].

Ciclul de conferințe a fost reluat și în 1933. Era intitulat „Tendința 1933" și a început în octombrie 1933. Primul simpozion, „Soluțiile crizei economice", a fost prezidat de prof. G. Tașcă. Au conferențiat M. Vulcănescu, ing. Șt. Beldie, ing. Mavrocordat. Un alt simpozion – cum am găsit menționat în ziare – a fost dedicat temei „Război". A prezidat – azi s-ar spune că a fost moderator – Grigore Gafencu. Au conferențiat: Victor Vojen (*Germania și echilibrul european*), Petre Viforeanu (*Franța și pacea Europei*), M. Polihroniade (*Japonia, China și Pacificul*), Constantin Enescu (*Neoimperialismul Europei*). Au fost, firește, și altele pe care nu le-am putut reconstitui. Am găsit o informație – în gazeta *Dreapta* – care anunța interzicerea, din cauza stării de asediu, a simpozionului, programat la 8 februarie 1933, cu tema „Orientări spirituale ale noii generații". În același an, asociația „Criterion" a organizat în sala „Dalles" o mare expoziție, la care au expus: Margareta Sterian, Lucia Bălăcescu, C. Babic Daniel, Mihaela Eleutheriade, A. Catargi, Mac Constantinescu, Marcel Iancu, Henri Daniel, Corneliu Mitrăchescu, M.H. Maxy, P. Iorgulescu.

În 1934, asociația „Criterion" s-a autodizolvat. Intervenise, dizolvant, politica. Cîțiva criterioniști (M. Polihroniade, Alex. Cristian Tell, V. Vojen) optaseră deschis pentru Garda de Fier (primii doi au și fost arestați cu ocazia asasinării lui I.G. Duca) și refuzau să mai participe,

1. Mircea Eliade, „*Cretinion*", *Cuvîntul*, VIII, nr. 2729, 25 noiembrie 1932.
2. „Un Sympozion politic", *Stînga*, I, nr. 2, 15 noiembrie 1932.
3. *Asaltul*, 30 noiembrie 1932.

în simpozioane, cu democrați sau persoane de stînga. Gazetarii sau memorialiștii au acreditat ideea că asociația s-a desființat după un simpozion, huiduit de legionari, în urma căruia toți membrii au aderat la Garda de Fier. Nu e deloc așa. Sfîrșitul „Criterionului" a fost determinat de un scandal, imund, de presă. Un tînăr balerin, Gabriel Negri, a dansat, în toamna lui 1934, pe muzica lui Debussy (*Preludiu la după-amiaza unui faun*), într-un spectacol de mare succes la operă. Balerina Floria Capsali, invidioasă, a acreditat, înaintea gazetarilor, ideea că interpretarea lui Negri dezvăluie aplecări pederaste. Cum în programul tipărit al spectacolului balerinul integrase texte de Petru Comarnescu și Mircea Vulcănescu, curînd *Credința* lui Sandu Tudor i-a acuzat pe cei trei de practicare a moravurilor pidosnice[1].

Declanșarea scandalului avea mobiluri diversificate. Zaharia Stancu, redactor la *Credința*, dusese o campanie împotriva politicianului Manolescu-Strunga. Fiica politicianului era logodită cu Comarnescu. Acesta din urmă firește că ricana. În replică, Stancu l-a acuzat în *Națiunea Română* că e homosexual. Cei doi au polemizat. Stancu l-a provocat la duel pe Comarnescu, care a refuzat provocarea. *Credința* s-a folosit de incidentul spectacolului dat de Negri, acuzîndu-i de homosexualitate pe cei trei (Negri, Vulcănescu, Comarnescu) plus Al.Cr. Tell. Vulcănescu, indignat, s-a dus la redacția gazetei pentru a-l lovi pe Stancu. A fost, acolo, o încăierare, terminată prin evacuarea, cu poliția, a lui Vulcănescu (*Credința* din 15 decembrie 1934 a relatat, din unghiul ei de vedere, incidentul în articolul intitulat „M. Vulcănescu, filozoful boxeur sau moralistul bătut"). A urmat o violentă campanie a *Credinței* (atunci a lansat Zaharia Stancu expresia „cavalerii de Curlanda"). Campania convenea *Credinței*, pentru că grobianismul „prinde" la public și tirajul ei a crescut sensibil. Mircea Eliade crede, în *Memorii*, că Ministerul de Interne îmboldea *Credința* pentru că era interesat în compromiterea „Criterionului". Ipoteza nu e deloc de ignorat. Curios e că Sandu Tudor, poet religios și teolog ca pregătire (va sfîrși ca monah în deceniile de după 23 august 1944), s-a putut coborî pînă la astfel de suburbane atacuri, invectivîndu-și colegi stimați de generație. Într-un articol din 13 decembrie îl stigmatiza cu astfel de epitete: „Abia acum ne dezvăluie toată nemernicia scîrnavă din inima lor de neîmpliniți, de masturbați, de invertiți. Strig în văzul tuturor acestei generații, în preajma a treizeci de ani, în lături, pentru că sunteți farsori, sterpi și vicioși pînă în măduva oaselor, mediocri și nevropați... „Criterionul" vostru poartă pe piedestal un homosexual dansînd". A fost și o încăierare cu directorul *Credinței* la cafeneaua „Corso". Campania a continuat toată luna ianuarie 1934. Agresații l-au dat în judecată pe Sandu Tudor. Finalmente, aceștia au cîștigat

1. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, Humanitas, 1991, pp. 310-311.

procesul, sentința obligînd *Credința* să insereze în paginile ei decizia tribunalului. Gazeta lui Sandu Tudor s-a conformat, publicînd știrea pierdută undeva, în paginile unui număr. Dar dezastrul „Criterionului" s-a produs. Foști colegi și prieteni nu-și mai vorbeau sau se repudiau (cum s-a întîmplat cu Petru Manoliu, redactor și deținătorul unei rubrici – „Țintar" – la *Credința*, care s-a alăturat... gazetei). Comarnescu, inițiatorul și sufletul „Criterionului", n-a mai îndrăznit să conferențieze. Asociația s-a pulverizat și și-a încetat existența. În 28 septembrie 1934, Petru Manoliu insera, în rubrica sa „Țintar" a *Credinței*, acest răspuns către o cititoare: „Mă întrebi dacă mai există «Criterion» sau s-a «destrămat». Și-mi mulțumești. Pentru puțin, deoarece nu pot răspunde nimic, îmi pare rău, dar așa este. Singurul lucru care-l pot face este să te anunț că unicul în drept să-ți dea lămuririle necesare e Petru Comarnescu. Atît. Unde e Comarnescu, acolo e și «Criterion»". În toamna lui 1934, mai precis la 15 octombrie, Al. Cristian Tell a făcut să apară revista *Criterion*. Se menționa că revista „nu reprezintă Asociația de arte, litere și filozofie cu același nume". Redacția era alcătuită din foști criterioniști: I. Cantacuzino, Comarnescu, H.H. Stahl, Eliade, Tell și Vulcănescu. Aceștia o și scriau. Se promitea o apariție bilunară. Au apărut cu totul șapte numere, dintre care două sunt duble. Revista e, negreșit, interesantă prin chestiunile abordate și semnături. Dar șapte (de fapt cinci) numere ale unei reviste nu pot marca un eveniment. E, mai curînd, o ultimă zvîcnire a acelei splendide grupări care a fost „Criterion", de care lumea intelectuală și politică a vorbit mult, semnalînd potențialitățile tinerei generații. Dar aura criterionismului nu s-a stins în 1934, odată cu dispariția grupării. Mai era amintită, ca exemplu, fie aprobativ, fie ca o rătăcire de pe drumul drept. Și în 1936 Radu Gyr trimitea săgeți otrăvite spre splendida fostă asociație: „Pe lîngă acest tineret al nostru, verde... ce dezolant și clorotic tablou oferă acele pîlcuri risipite, anarhice și dezorientate de «tineri scriitori și intelectuali» pe care îi vedem bîjbîind, nefericiți și dezorientați, pe la Capșa sau prin Criterioane! De cîte ori n-am ridicat prin ziare și reviste literare chiot de deșteptare către acest pretins... tineret scriitoricesc. Trebuie rostit răspicat: nu există generație valabilă și nu văd altă elită, în actualul moment românesc, în afară de tineretul legionar al universităților. Singurul selecționat și omologat pentru axă, disciplină, tărîm spiritual și misiune istorică"[1].

Firește, atacurile veniseră și de la stînga. Încă în toamna lui 1934 *Viața Românească* scrisese: „«Spiritualitate» și «Criterion» mai sunt sinonime și cu profeție. Amuleta acestui grup este ghiocul. Dl Mircea Eliade ne informează: «Nae Ionescu experimenta statul țărănesc într-o

1. Radu Gyr, „O generație și un moment istoric", în *Revista mea*, II, nr. 2, februarie 1936.

vreme cînd toată lumea era convinsă de fertilitatea statului liberal. Nae Ionescu a văzut și experimentează statul național revoluționar acum, cînd toată lumea crede în statul țărănesc». Ceața impreciziei în care se zbate și Comarnescu este alungată de declarațiile d-lui Eliade: vrea stat național legionar (Corneliu Zelea Codreanu). «Poimîine» înseamnă revoluția legionarilor"[1].

Un alt element pe care l-aș aduce în discuție înainte de a analiza cele două etape ale zbaterii noii generații este ancheta revistei *Vremea*. E o anchetă exclusiv consacrată tinerei generații și la care au răspuns personalități ale generației „bătrîne"[1]. Aș sublinia că ancheta a fost întreprinsă la Crăciunul anului 1932, adică înainte de a fi pătruns printre acești tineri morbul legionarismului, și avea trei întrebări: „1. Credeți în existența unei generații tinere cu o mentalitate distinctă? 2. Care este misiunea ei, după Dvs.? 3. Care sunt realizările ei pînă acum?". Citez esențialul răspunsurilor, în ordinea inserată în gazetă. Primul răspuns e cel al lui Nae Ionescu: „1. Ei bravos, de ce nu mă întrebați dacă afară e soare? Desigur că există o generație tînără cu o mentalitate caracteristică ei... Fiecare generație are o realitate a ei, dar asta nu înseamnă că are o misiune a ei, un sens. 2. Nu înțeleg ce înseamnă aceea «misiunea unei generații». Generațiile nu creează nimic, ele sunt purtate și împlinite de realități istorice. Istoria se face singură, nu o fac generațiile, nici oamenii... Descoperirea lui (a lui Pasteur, *n.n.*) era în aer, aparținea momentului istoric. Dacă nu descoperea Pasteur microbii, îi descoperea altul; dar ei trebuiau descoperiți. 3. Eu nu cred că se poate face deosebirea dintre «generație» și «realizările» ei. Ceea ce este generație, același lucru sunt și realizările ei. Nu se poate spune că o generație *ar fi putut* face mai mult sau altceva mai bun. Trebuie să acceptăm lumea așa cum e, realitatea nu poate fi alta decît așa cum e. E un punct de vedere strict realist". Directorului *Universului*, Stelian Popescu, magistrat fără practică, dar fost ministru de Justiție, incult, grobian (i se spunea „Neică" și „Stelian Popește"), dar om cu influență prin gazeta de mare tiraj pe care o conducea, creatoarea de opinie publică în păturile mijlocii, i s-a cerut și lui să răspundă la anchetă, fiind inserat în al doilea loc: „...Credința mea este că această generație este pe un drum greșit și că dacă experiența de pînă acum nu este destulă pentru a o face să-și deschidă ochii, ea este mai destinată să treacă prin încercări din ce în ce mai grele pînă ce, în cele din urmă, va fi silită de împrejurări, mai tari decît voința sau dorința ei, să se întoarcă înapoi și să aprinză torța stinsă în mîinile generației trecute, de marele cataclism abătut

1. P. Nicanor & Comp., „Poimîine...", *Viața Românească*, XVII, nr. 19-20, octombrie 1934, p. 105.

asupra ei de marele război". Cît privește a treia întrebare din anchetă: „Realizările acestei generații, în domeniul binelui general, nu se văd pe nicăieri. Ele vor mai fi așteptate încă atita vreme cît orbirea va dura și sunt sigur că nu vor apare curînd, pentru că concepțiile generației de azi nu țin seama de realitate". Aceasta e opinia unui închistat tradiționalist care nu vedea cu ochi buni zbaterea unor tineri pentru a-și găsi o fizionomie particulară. Mai interesantă e reflecția lui Pamfil Șeicaru, director al influentului cotidian *Curentul*, unul dintre exponenții generației tranșeelor („generația războiului"), prieten cu Cezar Petrescu și cu Nichifor Crainic, care își considerau idealurile trădate de politicianism și voracele capitalism postbelic. Șeicaru concede să recunoască existența noii generații, constatînd eșecul celei a războiului. Cît privește însă fizionomia noii generații, îi constata, cum și era, caracterul ei neomogen: „Am văzut tineri pornind de la extrema dreaptă a «Crinului alb» trecînd vertiginos la «Crinul roșu»... ca pe urmă aceștia... să devină niște foarte respectuoși burghezi". La a doua întrebare a anchetei, răspunsul cade repede și cam negativ: „În ceea ce privește misiunea unei generații, realizările de pînă acum neexistînd, substanța de ideologie specifică, nu poate să existe misiune, nici realizări". Și mai negativ e răspunsul la a treia întrebare: „Nu văd nici opera mare, menită să însemne o piatră de hotar, nu văd nici acea pasiune de jertfă robită unei credinți. Văd o generație de oameni tineri, deștepți, înzestrați cu mare capacitate de uitare, admirabil pregătiți pentru rapide ascensiuni. Toți sunt străbătuți de aceeași grabă de a se înregimenta, nu sub flamura unei doctrine, ci sub steagurile soioase ale afirmării electorale. Deci, nimic nou, ci vechea poveste, reînnoită doar în distribuirea rolurilor. Totul e o arhicunoscută comedie puțin patetică a arivismului". A fost inserat apoi răspunsul matematicianului Octav Onicescu, bun prieten cu Nae Ionescu. Aș reține, de aici, răspunsurile la a doua și a treia dintre întrebări. Cît privește întrebarea despre misiunea noii generații, observă: „Dacă ar exista una, misiunea ei ar fi să revizuiască relațiile noastre cu realitatea și să le adîncească: pentru că generațiile mai vechi, obligate de împrejurări istorice, au fost conduse la o activitate de asimilare a unor bunuri spirituale ale civilizației europene cari le-au ținut, în general, la suprafața lucrurilor". În același spirit va fi și răspunsul la a treia întrebare, cea privind realizările noii generații: „Realizările de pînă acum ale acestei generații, întru cît o cunosc eu, n-au mers totuși la adîncimea realităților și la răscolirea lor în măsura pe care o așteptam și noi, și ei... Fără îndoială însă că credința noastră în puterile acestei generații, deși zdruncinată, rămîne". Să alătur acestora răspunsul dr. V. Trifu, un fervent adept al lui A.C. Cuza și deci admirator al extremei drepte. Acesta nu răspunde separat întrebărilor, ci preferă un discurs pătimaș și generalizant: „...Misiunea generației tinere de azi ar fi să repare

greșelile grave ale reprezentanților demoliberalismului masonic; deci, o operă grandioasă, însă deosebit de dificilă, și pentru aceasta tineretul de astăzi ar trebui să se pregătească prin o cultivare cît mai ideală a minții și a inimii, sub imboldul incomparabil al naționalismului creștin cel mai categoric. Misiunea tinerei generații ar mai fi să pătrundă inerțiile scelerate ale francmasoneriei și să o nimicească fără cruțare... Mi se pare o monstruozitate fără seamăn că pot rămînea la catedre universitare, nestingheriți, nenumărați nebuni, dintre care unul își permite să recomande tineretului studios, ca tip al celei mai înalte culturi, pe abjectul depravat André Gide, mare preot al pederastiei". Cîte rîsete și dezaprobări a stîrnit acest răspuns printre membrii noii generații, care țineau la mare cinste pe Gide și, în general, literatura autenticității și a experiențelor, nu e greu de bănuit. Confuzia dintre etic și estetic nu putea fi acceptată. Dar invitația spre naționalismul fundamentalist avea să cîștige aderenți printre acești tineri intelectuali peste patru-cinci ani.

N-a răspuns direct la întrebări nici Lovinescu, ci a trimis redacției o reflecție a sa despre noua generație: „Era, de pildă, firesc ca epocii din timpul și de după războiul mondial să-i corespundă inchietudinea spirituală a sufletelor impresionate de convulsiile vieții în fața problemei morții pusă brutal în fiecare clipită a celor patru ani de măcel universal; semnalată de cîțiva critici, tendința spre o nouă spiritualitate a luat, mai ales prin contagiune, amploarea unei caracteristici definitive a epocei postbelice, despre al cărei misticism se vorbește prea puțin acum, chiar și la noi, unde ecourile preocupărilor apusene sunt atît de tardive. Fenomenul de egală importanță al crizei mondiale e pe cale de a se dezvolta aici, mai ales în preajma Rusiei, în preocupări de ordin social. Din zece tineri care vin la mine, nouă sunt bolșevizanți. Tragedia intelectualului român, în faza lui embrionară, e atît de acută, încît, uitînd că nota caracteristică a oricărui artist e *diferențierea* cu orice preț, el aspiră spre o stare socială de uniformizare; pentru pîinea cea de toate zilele egal distribuită, el ar prefera să devină un număr și, renunțînd la libertatea inspirației și a cuvîntului, să se consacre apologiei planului quinquenal. În ceea ce mă privește, eu nu cred în evoluția noastră socială spre o astfel de formă și, cel mai adesea, chiar în seriozitatea acestei aspirații, în care intră multă contagiune și ceva snobism intelectual. Nu-i mai puțin adevărat însă că lipsa de solicitudine față de tînăra noastră intelectualitate este reală și efectele ei dureroase, prin abaterea forțelor spirituale de la activitatea dezinteresată a artei". Să recunoaștem, în această opinie, un punct de vedere deosebit de al celorlalți intervievați. Și e sigur că noua generație nu s-a recunoscut în acest răspuns. Altfel a procedat Rădulescu-Motru. Conștiincios, a răspuns fiecărei întrebări. La cea dintîi întrebare, a socotit că: „Mentalitatea este un complex adînc

statornicit sufletește, așa că nu se poate vorbi de o schimbare de mentalitate de la o generație la alta. De la o generație la alta se poate vorbi cel mult de o schimbare de atenție sau de interes... Aceste noi posibilități, dezvăluirile pe neașteptate (că sporirea producției poate să aibă drept consecință mizeria, *n.n.*) cer o soluție. Și o soluție grabnică. Acei cari sunt mai dureros atinși de găsirea soluției sunt tineri... Ei iau noutatea drept o nedreptate ce li se face lor. De aceea se cred uneori victimele celor bătrîni și își irosesc timpul în ceartă cu aceștia. Alteori se cred chemați pentru a construi un viitor mai bun și atunci privesc de sus la cei bătrîni". Cît privește întrebarea despre misiunea noii generații, filozoful credea că „o menire are într-adevăr orice generație tînără, aceea de a continua, în condiții mai fericite, viața poporului. Dar una este menirea ca realitate și alta este conștiința menirii. Mă îndoiesc că aceia care servesc o menire au și conștiința justă a scopului pe care îl servesc... Mulți tineri cred că slujesc un ideal, cînd, de fapt, istoria îi arată că au fost instrumente oarbe în serviciul altui ideal. Să lucreze fiecare cinstit, fără pretenția de a-și impune croiala minții pe sufletul omenirii". La a treia întrebare, cea despre realizările noii generații, răspunde calm, optimist: „Bilanțul orișicărei întreprinderi comerciale se face la sfîrșit de an. Bilanțul realizărilor pe care le aduce omenirii o generație se face la sfîrșit de secol... Și încă dacă sunt istorici buni cari să facă un bilanț". A urmat răspunsul istoricului Gh. Brătianu. Cum Brătianu nu a izbutit să distingă între generația războiului și cea de după, socotindu-le un tot nediferențiat, e aproape inutil să-i reproducem răspunsurile.

Poate că această anchetă a revistei *Vremea* (care va deveni curînd o publicație scrisă de noua generație) a fost întru cîtva prematură. Oricum, inutilă a fost cea de a treia întrebare privind realizările noii generații, la sfîrșitul anului 1932, cînd, se știe, împlinirile ei se vor produce, progresiv și de neocolit, peste cîțiva ani. Dar această anchetă, prin însuși faptul producerii ei, a fost ecoul unei realități indubitabile: noua generație se anunțase ca o forță intelectuală distinctă și era interesant să se vadă cum i se reflectă imaginea în ochii personalităților de frunte ale momentului. De altfel, ecoul acestei anchete a fost real, semn că fusese utilă. S-a tot discutat despre ea, intervenind Sebastian, Philippide, Eliade, Comarnescu, Polihroniade, Șuluțiu, Petrașincu și încă alții. În ianuarie 1933, Octav Șuluțiu observa într-un articol din *România literară*: „Pornind de la o anchetă a revistei *Vremea*, discuția în jurul generației noi s-a aprins din nou... E vorba de generația care a început să scrie acum 6-7 ani, după ce mai întîi așteptase terminarea studiilor secundare. E generația care are acum între 26-28 de ani. E adevărat, generația nouă n-a creat încă nimic... Ceva a făcut. În orice caz a dat dovada unei pregătiri mult mai frumoase decît a celei care a precedat-o. Nu în înțeles cantitativ, ci de

mplețe. Generația nouă posedă elemente multiple și o mare îndemînare în mișcări, are seriozitate, îndrăzneală și orizont larg, e generoasă, multilaterală... Și cu o înaltă conștiință a ceea ce se numește creație. De aceea generația nouă nu a creat încă. Pentru că creația e în funcție de progres interior, de coacere lentă a virtualităților". Și, apoi, viitorul critic literar exprimă o opinie întru cîtva deconcertantă, dar care merită înregistrată ca izvor de meditație: „Generația există numai atîta timp cît componenții ei nu s-au găsit pe sine. Îndată ce membrii generației s-au maturat și s-au realizat într-o operă, ei se izolează, se singuralizează și, prin însuși acest proces, generația se destramă. Atunci generația nu mai e o realitate (inocent, *n.n.*) istorică. Ea cade în trecut. Din acest punct de vedere, nu se poate vorbi de o generație a bătrînilor. Bătrînii sunt singuri. Nimic nu-i mai leagă, nici aspirații comune, nici interesul de luptă comună. Generația se susține prin comunitate de idei și interes și tocmai prin nedecisul, neprecizatul, neconfigurația mentalității sale. Cu maturarea, multe din aspirații se usucă și dispar... Atunci generația dispare. Generația nouă se află tocmai în acest proces de scădere a efervescenței de pe urma căreia, apele potolindu-se, individualitățile se vor însingura, spre o maturare izolată. În așteptarea însă a acestui proces, generația tînără există și a-i delimita contururile interioare înseamnă a prejudicia asupra viitorului"[1].

2. Noua generație era o realitate. Nu numai de virtualități. Începuse rodul. Anton Holban publicase, în 1929, *Romanul lui Mirel*, în 1931 și 1932, *O moarte care nu dovedește nimic* și *Parada dascălilor*, iar în 1934, *Ioana*. Mircea Eliade a ieșit în lume, în 1931, cu *Isabel și apele diavolului*, în 1932, cu *Soliloquii*, în 1933, cu *Maitreyi*, și, în 1934, cu *India*, *Întoarcerea din rai*, *Lumina ce se stinge* și *Oceanografie*. Sebastian debutase, în 1932, cu *Fragmente dintr-un carnet găsit*, urmat, în 1933, cu *Femeia* și, în 1934, cu *De două mii de ani*. Cioran se remarcase, în 1934, cu eseul de debut *Pe culmile disperării*. Eugen Ionescu publicase, în 1931, *Elegii pentru ființe mici* și, în 1934, celebrul, controversatul *Nu*. În 1933, Șuluțiu publică romanul *Ambigen*, iar Comarnescu, în 1933, *Homo americanus* și, în 1934, *America văzută de un tînăr de azi*. Haig Acterian, după debutul în poezie, publică, în 1936, *Pretexte pentru o dramaturgie românească*, iar Nicolae Roșu dă la iveală, în 1935, *Dialectica naționalismului*. Constantin Noica publică, în 1934, *Mathesis sau bucuriile simple*. C. Fîntîneru își publică, în 1931, romanul *Interior*, Petru Manoliu publică, în 1935, romanul *Rabbi Haies Reful*, iar M. Blecher, în 1935, *Întîmplări în irealitatea imediată*. A fost,

1. Octav Șuluțiu, „Iar generația tînără", în *România literară*, II, nr. 49, 29 ianuarie 1933.

incontestabil, o generație care, în cîțiva ani, se adunase și se afirmase exploziv. Și tot în acești ani, unii dintre ei se specializează în străinătate (Eliade în India, Comarnescu în S.U.A., Cioran în Germania), pregătindu-și substanța operelor viitoare. Iar presa culturală era plină de intervențiile lor publicistice, remarcîndu-se nu numai prin unitate de corp, ci și prin spiritualitatea ce le era comună și știau să o afirme atît de polemic încît provocau iritarea „bătrînilor" de care, uneori, nu-i despărțeau decît șase-șapte ani (Vianu, Ralea, Călinescu, Camil Petrescu, Cioculescu, V.I. Streinu, Pompiliu Constantinescu erau, și ei, „bătrîni"). Eliade, cel ce ridicase, încă în 1927-1928, steagul generației sale pentru a-i desluși idealitatea comună, în 1932, într-un eseu din *Cuvîntul*, scria că: „ultima posibilitate de solidarizare a tinerilor scriitori e aceea a generației... Un caz comun, hai să-i spunem un ideal – traducînd în termeni raționali acea intuiție irațională a solidarității seriei biologice –, poate uni viețile scriitorilor și intelectualilor la o altitudine și o tensiune pe care eforturile lor individuale nu ar putea-o niciodată atinge. Crezul generației tinere nu e întru nimic inferior celui al generației precedente. Căci tinde la o restaurare a valorilor maxime în locul valorilor de duzină, culese la întîmplare, caduce și istoricizante... Nu se poate trece așa de ușor peste eforturile la care s-au înhămat o serie de tineri pentru a promova o poezie care să fie poezie, o spiritualitate completă și integrală în locul sistemelor de împrumut de pînă acum, o cultură în locul diletantismului și pedagogiei universitare, o cooperare intelectuală tot mai vastă în locul venerabilei alianțe intelectuale franco-române. Că nu se văd încă roadele acestor eforturi poate nu e vina noastră... De ce spun alții despre noi, nu ne prea pasă. Cuprinsă între generația care a făcut războiul și întregirea și generația care face revoluția socială, generația de la 1928 va fi poate hărțuită și ignorată, dar destinele ei nu pot fi anulate. E și aceasta o solidarizare; cu însuși spiritul ce desființează istoria epocii noastre. Care nu e revoluție, ci creația și împlinirea"[1]. Iar în martie același an, 1932, în revista *Azi* (o publicație a tinerei generații condusă de Zaharia Stancu), Eliade precizase: „Acum cîțiva ani, cînd se vorbea de o «nouă generație» am asistat la jalnice discuții în vînt și multă irosire de ironii. Acum cei care au ochi și urechi pot observa mai mult decît o «generație ultimă», în pragul celor 20 de ani, diversă de tot ceea ce s-a plămădit și crescut de la război încoace, ostilă față de înaintașii noștri cît și față de noi. N-are nici o importanță termenul cu care o numiți: «generație», «școală», «curent», «spiritualitate» etc. Ea există, cu alimentele și fiziologia ei. E inutil să o ironizăm și ar fi nedrept să o ignorăm pentru că nu se simte întotdeauna solidară

1. Mircea Eliade, „Glosse pentru scriitorii tineri", *Cuvîntul*, VIII, nr. 2502, 11 iulie 1932.

cu noi"[1]. În același număr al revistei *Azi* s-au mai referit la contenciosul noii generații Sebastian și Comarnescu. Sebastian constata și el ironia cu care a fost întîmpinată strădania negativ-nonconformistă a generației sale. Dar polemismul ei a fost necesar pentru a despărți apele... „Cadrele vechi erau obosite, dar existau încă și cu suficientă vigoare sau inerție pentru a impune un număr de confuzii și a apăra un număr de false valori. Gîndirismul, poporanismul întîrziat al *Vieții Românești* de la Iași, estetismul incert al *Sburătorului* – toate rămîneau virtual în arenă. Se mai află ele acolo? Hotărît, nu. Ar fi exagerat, ba chiar inexact, să spunem că prezența acelor nou-veniți a determinat această perimare. Vechile orientări își purtau moartea în sîn. Au pierit de o uzare personală."[2] Comarnescu, sistematic cum îi era felul, a încercat să definească formula ce caracterizează creația noii generații. Între autenticitate și experimentalism, a preferat termenul de „experiențialism": „Acest cuvînt propovăduit de unii tineri intelectuali români ar putea fi denumit cu un termen ad-hoc «experiențialism». Experiențialismul ar însemna accentuarea experienței umane drept cea mai temeinică metodă de a ajunge la adevărul existenței, la bunătatea vieții și la fecunditate artistică. «Experiențialismul» constituie o categorie de înțelegere și mîntuire a realității și el poate avea o coloratură magică, mistică, religioasă sau vitalistă... Sfinții, unii înțelepți antici, eroii moderni, «tinerii» cu crize sufletești, ca Péguy, Psihan sau Fritz von Unruh, pot fi modele pentru experiențialiști. Toți scriitorii care s-au zbătut și au încercat viața ca o luptă grea, contradictorie și complexă sunt, într-o oarecare măsură, reprezentativi pentru acest fel de a vedea. Nietzsche, Dostoievski, Unamuno, Papini sunt *par excellence* modelele «experiențialiștilor» români. Cred că se înțelege că utilizez acest termen în lipsă de altul mai adecvat, pentru că limba noastră, ca și cea franceză, contrar englezei și germanei, nu distinge între experiență și experiment... Scriptic, experiențialismul își va găsi o mai adecvată exprimare în roman sau în eseul filozofic decît în poezie sau visare literară de orice confruntare cu realitatea". Apoi Comarnescu evidențiează cîteva categorisiri în spațiul experiențialist. Eliade ar fi adeptul trăirii esențiale, fără a fi numaidecît creștină. Vulcănescu ar reprezenta latura creștin ortodoxă. Lor li se adaugă, în poezie, Sandu Tudor și Paul Sterian, în eseistică, Paul Costin Deleanu. Sebastian și Cioran ar reprezenta, în același teritoriu, adepții fatalismului istoric, ai iraționalității vieții, de origine spengleriană și șestoviană. Dar toate aceste categorisiri privează viața de veghea rațiunii și arta de fecundarea formelor pure. Găsea loc de rubricare

1. *Idem*, „Nou și mai nou", *Azi*, martie 1932, p. 82.
2. Mihail Sebastian, „Document, critică și actualitate", *Azi*, martie 1932, pp. 81-82.

și pentru poeții adepți ai esteticului pur ca Horia Stamatu, Barbu Brezianu, Eugen Jebeleanu, Eugen Ionescu, Voronca, Ciurezu, Boureanu, Al. Robot, Constantin Lucreția Vîlceanu, V. Cristian[1]. Efortul sistematizator al lui Comarnescu a fost, negreșit, util, relevînd trăsături, disocieri și afinități în cadrul interior al tinerei generații. Cu timpul, își va pierde din semnificație. Dar această primă sistematizare merită a fi reținută.

Aș introduce aici, ca un interstițiu, reacția „bătrînilor". E vorba de Ralea, care avea în 1932 treizeci și șase de ani, și Călinescu, treizeci și doi. Călinescu a ricanat în *România literară*, constatînd avalanșa tinerilor peste tot, încercînd să se afirme, spectaculos, ca grupare. „O publicitate a înfipt numele acestor tineri înaintea operei lor. Ei n-au decît să se pună pe lucru spre a justifica trîmbițele, ceea ce, nu mă îndoiesc, vor face."[2] O vor și face, justificînd, prin operă, încrederea cu care ieșise în lume această tînără generație. Ralea se va arăta mai iritat cîteva luni mai tîrziu. „Iată însă că o serie de persoane grăbite, nu întotdeauna tinere, dar pretinzîndu-se din oportunitate tinere, cu sau fără talent, găsesc că sindicalizarea se poate și în domeniul valorii artistice... Un domn Polihroniade crede, într-un eseu publicat în revista *Azi*, în misiunea divină a ilustrei generații, care are azi douăzeci și cinci de ani – deși bagă într-însa, cînd îi convine, și oameni care au patruzeci... Ne-am săturat ca de mere acre de acest permanent apel la ideea de generație. De cînd lumea și istoria, toți oamenii de aceeași vîrstă au idei mai mult sau mai puțin comune. Dar azi ca și totdeauna unii au avut talent, iar alții – închipuiți-vă scandal –, deși din aceeași generație, n-au avut. Cei care au ceva de spus n-au invocat niciodată dreptul de a se sindicaliza într-o generație. Fiindcă pătrund și fără asta. Mediocritățile contemporane au găsit însă un mijloc: au inventat corporația generației."[3]

Firește că generaționiștii n-au luat în seamă apostrofările, văzîndu-și de treabă. Cînd și cînd, erau încercați de exasperare, ca într-un text al lui Eliade din iunie 1933, publicat sub formă de scrisoare deschisă: „Și îți repet că ceea ce mă sufocă în jurul meu la d-ta, la prietenii mei, la mine și la ceilalți este lașitatea noastră de a ne *schimba*, chiar cu riscul de a ne compromite, chiar cu primejdia flagelărilor. D-le, îți mărturisesc că am obosit să văd pe toată lumea făcînd același și același lucru. D-ta faci «spiritualitate», cutare face «autenticitate», unul mistică și altul scepticism, unul exasperează lumea cu India și

1. Petru Comarnescu, „Observații provizorii asupra mentalității tinerei generații", *Azi*, 1932, nr. 1, pp. 196-202.
2. G. Călinescu, „Problema tinerilor", *România literară*, I, nr. 29, 3 septembrie 1932.
3. Mihai Ralea, „Prin generație sau talent", *Viața Românească*, XXV, 1933, nr. 1-2, pp. 49-50.

altul cu America, cinci urlă despre agonie și alți cinci despre ortodoxie, unul mai breaz scrie apologia barbariei și altul mai filozof sare în puț după el ca să-și dea iluzia că experimentează neantul. Repetăm, d-le, și ne repetăm pînă la dezgust, pînă la vomitare... Suntem toți, în fond, niște caraghioși și aș vrea să-ți mărturisesc, în acest ceas de furie contra mea însumi și contra d-tale, că mi-e silă și mi-e milă de toată fanfaronada noastră... Îți mărturisesc că am început să stimez din nou știința, în fața avalanșei de spiritualitate, autenticitate și viață interioară care s-a abătut asupra țării noastre. Știința aceea neinteresantă și nespirituală, formată din obiecte și din operații care nu-ți cer nici «inteligența», nici «viața interioară», ci numai puțină luciditate, multă metodă și enorm de multă muncă... o sugestie ca oamenii să se fixeze, să se usuce, să se mumifieze în ideile altora. Acum n-aș vrea decît o adîncă schimbare, o completă prefacere. Dar, pentru Dumnezeu, în altă direcție decît aceea a spiritualității"[1]. Această exasperare e reflexul osîndelor cu care era înconjurată noua generație în actele ei creatoare. Altfel, cei înzestrați își vedeau de ale lor, durînd, prin opere, fizionomia specifică a acestei generații care își spunea spiritualistă. Dar, treptat, unii companioni au abandonat spiritualul pentru politică, la început abhorată. Noua generație se așeza, se liniștea, unii căutîndu-și disperarea aiurea, iar noile contingente de tineri nu se mai alăturau grupării, considerată, probabil, îmbătrînită. Liniile de altădată se mișcaseră și modificarea se produsese lent, dar sigur. Tot Eliade, cel ce ridicase flamura la început, a fixat, într-un articol din 1935, noua configurație a generației: „În acești opt ani polemicile s-au perimat, o bună parte din tinerii de atunci s-au cumințit și fiecare își lucrează, mai mult sau mai puțin cinstit, bucata lui de pămînt. S-a «creat» destul; s-au scris cărți, s-a făcut critică, s-au înfiripat chiar sisteme filozofice. Dar mitul a pierit din obsesiile lor... Într-adevăr, se pot observa cu precizie tendințele revoluționare pe plan social, politic și economic ale ultimelor promoții de tineri. Era, de altfel, o reacțiune iminentă, după excesul de «absolut» și «spiritual» care se făcuse din 1927 încoace. O reacțiune iminentă, dar nu mai puțin tristă de înregistrat... Era de așteptat ca după momentul orgiastic, individualist și metafizic din 1927 să urmeze un moment civil și politic. O bună parte din «promoția» 1927 militează acum chiar pentru acest ideal civil și politic. Dar nu e puțin ciudat să vedem ultimele «promoții» de intelectuali debutînd direct în activitatea politică, aducînd în această activitate numai aportul tinereții lor biologice, adică generozitatea și eroismul fizic, și nici o formulare a mitului tinereții, nici măcar o nostalgie a lui". Apoi Eliade justifică

1. Mircea Eliade, „Moment nespiritual (Scrisori către un provincial)", în *Cuvîntul*, IX, nr. 2910, 3 iunie 1933.

acest activism politic: „După renașterea culturală și spirituală la care au contribuit primele promoții de după război, trebuia înfăptuită și renașterea civilă... Era deci de așteptat ca sub imboldul crizei economice mai ales, energiile tinerilor să se concentreze într-un efort colectiv de ameliorare a acestei vieți civile și politice fără de care renașterea culturală și artistică amenința să ajungă sterilă, dacă nu de-a dreptul primejdioasă pentru unitatea organică a României. Era de așteptat însă și altceva: preocuparea de a lega această activitate civilă și socială de un sens al existenței, de o valoare nouă dată omului de un mit... E vorba mai ales de tineri intelectuali și scriitori pentru care lumea spirituală nu e un lux sau o prostie... Dacă mi se va invoca încă o dată numele lui Marx, putem răspunde că un Malraux e marxist și totuși s-a gîndit să găsească mereu un sens al existenței..."[1]. Ceea ce nu spunea Eliade era faptul că și în sînul generației de la 1927 se infiltrase morbul politicii, și unii dintre ei o apucaseră, înregimentîndu-se, spre extrema dreaptă. Peste doi-trei ani, chiar fondatorul generației de la 1927 se va apropia, neînregimentat, de acest activism. Aveau, probabil, scuza că aceștia, tinerii generaționiști de mai ani, care optaseră pentru activism politic, credeau într-un mit și într-un sens al existenței. Dar să nu anticipăm. Pentru că de etapa aceasta, să-i spunem a doua, va fi vorba într-un viitor paragraf al capitolului de față.

Deocamdată ne aflăm în etapa dintîi, a emergenței. Și acum activismul politic era abhorat. Într-un eseu din 1932, Noica refuza hotărît politicul: „Pentru că vrei să stai aici, în inima acestei țări, de sine și nu de noi stătătoare, pentru că spui că ești naționalist, dacă aceasta este naționalism, pentru că spui că stai la dreapta, dacă aceasta este dreapta, cîțiva oameni se uită cu dezgust la tine. Și tot pentru că spui că vrei să stai în inima acestei țări, în centrul ei de simțire, pe linia ei de creștere, alți cîțiva oameni te poftesc la ei, să lupți cu ei, să faci politică cum fac ei. Dar pentru cine să faci politică și contra cui să faci politică? Pentru țara românească? Dar țara asta n-are nevoie de adeziunea mea, nici de umărul meu, nici de calculul meu. Ea cere doar să mă las «intrat» în ea, să fiu în vinele ei; ea mă vrea numai în creșterea ei. Să fiu cu creșterea ei. E nevoie de politică? E nevoie de puțină cinste sufletească, atîta tot. Și împotriva acestora care nu simt românește. Dar eu cel dintîi nu simt românește destul. Eu, cel dintîi, sunt dușmanul meu, cu mine cel dintîi trebuie să polemizez. Polemică interioară – o înțelegeți voi, prieteni care faceți politică, imprudenți dascăli ai altora care n-ați fost încă dascălii voștri, aspri judecători ai altora care nu v-ați pedepsit încă singuri? Cum aș putea să vă

1. Mircea Eliade, „Mitul generației tinere", *Vremea*, VIII, nr. 399, 4 august 1935.

numesc altfel mai bine decît așa, oameni fără agonie... În țara aceasta, credem noi toți, lucrurile ar putea fi mai bune decît sunt... Pentru că istoria «se face» încet, sunt oameni care cred că ea nu se face deloc. Și atunci se simt datori să-i dea un bobîrnac. Se cheltuiesc să invente, să propună sisteme, să opereze ei în loc să se integreze și să crească. Poate că nu e decît treaba lor. Istoria nu se desface așa lesne. Dar primatul politicului românesc ar trebui odată pus la punct. Nu faci nimic pentru țara aceasta militînd. Cine se grăbește, cine vrea în două decenii lucrurile românești să fie altele, acela operează în gol"[1]. În decembrie 1933, în toiul campaniei electorale care îi va aduce la putere pe liberali, Noica declara senin: „Eu nu votez. Nu știu cum am făcut că am scăpat pînă acum de neplăcerea asta. Dar dacă nu votez, asta nu înseamnă că n-am păreri. Și, mă rog, țara românească e numai a celor două milioane de votanți?"[2]. Și, două zile mai tîrziu: „Nu cu voturi se fac lucrurile, nici cu doctrină, mai puțin cu vorbe. Ci cu puțin suflet și cu puțină putere de muncă"[3]. Și peste cîteva zile îi sfătuia pe tineri să înfăptuiască revoluția de a nu face nimic: „Ar trebui, poate, să ne păstrăm cu toții. Sunt cîteva lucruri bune în noi, aceștia, care avem pretenția de a fi tineri. Și este, în primul rînd, o anumită curățenie sufletească pe care lumea o numește cinste... Dacă peste zece sau douăzeci de ani noi, tinerii de azi, suntem la fel de cinstiți, la fel de «tineri», atunci va fi bine în țara asta. De aceea propun următoarea revoluție: să nu facem nimic. Să ne păstrăm, să nu îmbătrînim, întocmai ca Cincinat, cetățeanul roman, să așteptăm acolo, la țară, la plugul nostru, la treaba noastră cinstită, să vină țara să ne cheme. Credeți că nu va veni?..."[4].

Eliade este și el un neangajat politic, repudiind, deopotrivă, dreapta și stînga, fascismul și comunismul. În 1934 o și spune obstinat: „De revoluții politice și politicizante ne-am săturat. De revoluția care să copieze pe Lenin sau pe Hitler ne-am săturat. Cred că nu e tînăr conștient din această țară căruia să nu i se fi acrit de Karl Marx, de atîta Mussolini, de atîta comunism, fascism, corporatism și mai știu eu ce. Am dori să auzim și altceva decît același distinguo între «dreapta» și «stînga», între revoluție proletară și revoluție națională"[5]. O repetă peste cîteva luni, afirmînd primatul creației intelectuale asupra politicului. „Pe noi care, rezistînd invaziei ideologiei stalinisto-hitleriste, continuăm să credem în rolul efectiv al creatorilor de valori, al

1. Constantin Noica, „Oameni fără agonie", *Dreapta*, II, nr. 4, 25 decembrie 1932.
2. *Idem*, „Către «tineretul universitar» național-țărănesc", *Credința*, I, nr. 15, 19 decembrie 1933.
3. *Idem*, „Azi nu e nimic", *Credința*, I, nr. 17, 21 decembrie 1933.
4. *Idem*, „Propun o revoluție", *Credința*, I, nr. 21, 28 decembrie 1933.
5. Mircea Eliade, „Cîteva cuvinte mari", *Vremea*, VII, nr. 341, 10 iunie 1934.

intelectualilor. De ani de zile repetăm, în conferințe și în articole, misiunea «intelectualului» în istoria unei țări. Ei și numai ei creează valorile specifice unui popor; ei îi verifică rezistența biologică și îi justifică misiunea istorică."[1] Dar iată o și mai explicită respingere și a marxismului, și a hitlerismului, socotite, deopotrivă, împrumuturi exterioare, neadecvate. Ideea apare într-un articol din *Credința* semnat cu pseudonimul, utilizat de Eliade, Ion Plăeșu. (Scria la *Credința*, gazeta lui Sandu Tudor care a provocat dezmembrarea „Criterionului", și înțelegea, de aceea, să se folosească de un pseudonim.) „Acum vreo cîțiva ani erau la modă criticile aduse stîngei marxiste și întregii sale ideologii pe un motiv foarte simplu și, în fond, foarte cuminte: stînga marxistă și comunismul în speță reprezintă o *ideologie împrumutată*, calchiată după modele străine (apusene sau rusești). Ca atare, este o maimuțăreală de copii bine intenționați care au citit pînă la surmenare pe Marx și Lenin alături de propaganda subversivă a Marelui Sanctuar de la Moscova și o luptă de clasă de o ridicolă importanță socială a unui grup de marxiști autohtoni semidocți și fără nici o înțelegere pentru realitățile de aici... De vreun an încoace se încearcă introducerea altei ideologii străine, poate mai primejdioasă ca cea dintîi: ideologia fascisto-hitleristă, bazată pe lupta de rasă și de religie, pe șovinism fără omenie și pe un patriotism ridicol... Românii au avut acest destin funest al împrumuturilor străine cu orice preț. Nu e vorba de *cultură*, aici, pentru că valorile culturale, oricît ar fi de etnice, au totdeauna o esență universală... Mă gîndesc la împrumuturile de doctrină politică, la copia ideologico-politică a altor țări. Doctrina politică trebuie să iasă din chiar realitățile noastre românești... Am văzut că există o «dreaptă» și o «stîngă» în Apus – am inventat și noi una... În fond, ce avem noi de-a face cu nevoile și neamul nostru, cu asemenea scheme... Ce căutăm noi la dreapta sau la stînga, n-am înțeles niciodată. Cum putem noi imita hitlerismul care persecută creștinătatea sau comunismul care incendiază catedralele îmi stă mintea, dar nu înțeleg. Huligani și barbari sunt și comuniștii incendiatori de biserici, ca și fasciștii prigonitori ai evreilor. Și unii, și alții calcă în picioare omenia, credința intimă pe care e liber fiecare individ."[2] Și tot atunci, se rostea, cu egal dispreț, despre toate partidele politice: „Nu apăr nici un partid politic pentru că nici unul nu merită să fie apărat, dar vreau să amintesc că ceea ce lipsește cetățeanului român este tocmai această mîndrie că este *cetățean*. Mîndria civică, voința de dreptate socială, curajul de apărare a libertății – iată ce nu se mai găsește de mult în România, datorită partidelor politice. Oamenii se

---

1. Mircea Eliade, „Cum încep revoluțiile", *Vremea*, VIII, nr. 380, 7 martie 1935.
2. Ion Plăeșu, „Contra dreptei și contra stîngii", *Credința*, II, nr. 59, 14 februarie 1934.

mănîncă unii pe alții în numele partidelor. Uitînd astfel că dacă am ajuns acolo unde am ajuns, vina cea mare o poartă partidele politice, oricare ar fi ele"[1]. Eliade se va disocia chiar și de doctrina omului nou – și asta chiar în decembrie 1935 – atît de exaltată de legionarism și de toate ideologiile totalitare. „*Omul nou*, pe care vor să-l nască anumite doctrine, este strîns în chingi dogmatice și amețit de superstiție... Cine vrea să trăiască în realitate, iar nu în dogmă, cine vrea să înțeleagă, iar nu să învețe, trebuia să nu piardă nici o clipă din ochi adevărata ierarhie, adică ierarhia valorilor. Orice criteriu de judecată care nu ține seama de valoare și de ierarhia valorilor este un criteriu fals, un criteriu demagogic. Voința de a crea și de a restaura valori iată singura misiune a scriitorilor și a intelectualilor în general."[2]

Nu putea lipsi, din preocupările de început ale exponenților noii generații, dimensiunea politicului. O asalta din exterior cu o puternică presiune, determinînd fie rezistență tenace, fie opțiuni într-o parte sau alta. Mai ales că acești tineri intelectuali au fondat și reviste cu denominație antinomică (*Dreapta*, *Stînga*), la care colaborau polemizînd, unii dintre ei, destul de învăpăiat. H.H. Stahl, viitorul mare sociolog, se declara în 1933 hotărît antifascist: „Sunt antifascist cît poate fi un om: cu înverșunare. Socotesc politica o sensibilă necesitate. Las grija ei altora, rugîndu-i să opereze cît mai discret. Și fascismului (atitudinea celui de dreapta, cît și celui de stînga, bolșevic) nu-i e iertat faptul că se face cumplit de simțit în toate domeniile vieții"[3]. De altfel, la începutul aceluiași an, 1933, anunță public că-și încetează colaborarea la revista *Dreapta*. Și anunță motivele. Unul se datora ponegririi în această publicație a profesorului N. Iorga, pe care tînărul Stahl îl venerează. Altul este, cum scrie tînărul sociolog, de ordin estetic, pentru că „atitudinea mea nu este a *Dreptei*, dar nici a *Stîngii* dvs.". Cam aceeași atitudine va adopta și Petru Manoliu în 1934: „Acest neam nu-și va schimba niciodată cămașa sa pentru nici una din cămășile de fericire ale altor neamuri, indiferent dacă aceste cămăși sunt brune, roșii sau albastre"[4]. În februarie 1934, în aceeași *Credința*, Sandu Tudor (directorul publicației) identifica în Hitler pe cel mai mare anticrist care „s-a împodobit de curînd cu toate semnele apocaliptice ale Animalului anticrist". Și, două luni mai tîrziu, blama deopotrivă doctrina de dreapta ca și pe cea de stînga, de fapt extremismele celor două doctrine: „Toate erorile doctrinare de ultimă oră,

1. *Idem*, „*Sunt cetățean român*", *Credința*, II, nr. 50 din 3 februarie 1934.
2. Mircea Eliade, „Cîți din d-voastră?", *Răboj*, seria a II-a, an I, 21 decembrie 1935.
3. H.H. Stahl, „Regizorii de mase", *Credința*, II, nr. 14 din 17 decembrie 1933.
4. Petru Manoliu, „Naționalism sau cămăși străine", *Credința*, II, nr. 10, 3 aprilie 1934.

așa de deosebite, începînd de la dreapta și sfîrșind la stînga: dictaturi, fascisme, hitlerisme, socialisme, bolșevisme etc., nu sunt decît una și aceeași eroare, încercarea de a îndreptăți animalitatea sub o formă fals spirituală, o rupere de rolul spiritului"[1].

Cîțiva tineri optează însă, din 1932-1933, pentru politica de dreapta, de fapt pentru extrema dreaptă. Octavian Neamțu, viitor sociolog în școala lui Dimitrie Guști, exprima deschis, în 1932, astfel de opțiuni. Aștepta o revoluție, firește națională, pentru acest „popor tînăr și țărănesc". Cum va fi ea? „Revoluția întemeietoare de stat românesc va fi dată de mișcarea de dreapta ce nu mai poate întîrzia fiindcă momentul social și istoric nu mai îngăduie întîrziere."[2] Nu altceva credea Mihail Polihroniade, care va fi cel dintîi criterionist care va adera la Garda de Fier: „Numai o grupare tînără și de dreapta – scria el în noiembrie 1932 – poate realiza reforma statului întîi și extinderea autorității pe urmă... A doua nuanță specifică a dreptei românești e să statornicească legalitatea pe care nici un partid democratic n-a putut s-o realizeze, să curme arbitrariul, să elibereze, după patruzeci de ani de parlamentarism și zece ani de vot universal, masele românești de teroarea administrației noastre ultrademocratice... Va veni apoi sarcina grea de organizare juridică a statului român în cadrul corporatismului... Exemplul fascismului e pilduitor din acest punct de vedere"[3]. În aceeași publicație va scrie, în ianuarie 1933, Vasile Marin, de pe atunci legionar, promovat mai tîrziu în demnitatea de comandant legionar: „Generația noastră nu mai constituie o zestre politică în mîinile nimănui. A luat cunoștință demult de ea însăși... De aceea oamenii generației noastre nu apar numai ca lichidatorii unui trecut, demiurgii lumii noi poartă într-o mînă tîrnăcopul și-n cealaltă mistria de zidire a unei alte vieți. Noi credem în cultul forței... Înlăturăm cu dispreț stîrvul statului demo-liberal... Țara românească are nevoie, în vremurile acestea, de oameni tragici și «sintetici», adică de «apologeții unei singure ideologii: Fapta»"[4].

Tot aici, Nicolae Roșu denunță un apel al unor intelectuali români (inclusiv Mircea Eliade) împotriva antisemitismului de stat din Germania: „Pe bălegarul democrației, stropit cu dejecțiunea spirituală a marii revoluții, pot crește nestingherite tot felul de ciuperci otrăvitoare. Umanitarismul intelectual poate polua și el în voie. Să-i admirăm splendoarea utopică și să-i înscriem o fișă în cavoul morților premature"[5].

---

1. Sandu Tudor, „Căderea gîndului", *Credința*, II, nr. 11, 17 aprilie 1934.
2. Octavian Neamțu, „Revoluția de dreapta", *Dreapta*, II, nr. 3, 18 decembrie 1932.
3. Mihail Polihroniade, „Dreapta românească", *Axa*, I, nr. 2, 10 noiembrie 1932.
4. Vasile Marin, „O singură ideologie, fapta", *Axa*, II, nr. 5, 22 ianuarie 1933.
5. Nicolae Roșu, „O îndoită imposibilitate", *Axa*, II, nr. 11, 30 aprilie 1933.

Alţi tineri se vor declara de stînga. Cine ar crede că o astfel de opţiune afirma, în 1933, Traian Herseni, care era, de altfel, colaborator al revistei *Stînga*, a tinerilor din stînga radicală a P.N.Ţ.? „Mi se pare mai mult adevăr în poziţiile moderate de stînga, în special în democraţia socială. Eu nu sunt marxist şi nu sunt nici comunist, totuşi sunt de stînga... Cum generează însă filozofia mea spiritualistă o poziţie politică de stînga? Simplu. Spiritul se desfăşoară şi el în lume şi ca atare întîmpină piedici şi împrejurări nefavorabile care îi fac imposibilă existenţa. Dintre acestea, cele mai de seamă sunt organizaţia economică vicioasă şi luptele de clasă. Sociologia spiritului, adică studiul împrejurărilor favorabile dezvoltării spirituale a omenirii, ajunge pe alte baze decît marxismul la critica individualismului şi la acceptarea social-economică. Cu o umanitate hrănită inegal se poate crea o cultură întîmplătoare. O cultură întreagă şi deci adevărată, care să nu fie subjugată intereselor de clasă, nu se poate obţine decît într-un regim bazat pe un principiu socialist."[1]

Petru Comarnescu, tranşant, va polemiza, în acelaşi an 1933, cu luările de atitudine favorabile dreptei ale lui Nae Ionescu şi ale altor doi colegi de generaţie, M. Vulcănescu şi Constantin Noica: „Rîndurile de faţă se referă la o anumită poziţie a dreptei româneşti, formulate de trei reprezentanţi de vîrste diferite: d-nii Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu şi C. Noica. Cu tot respectul şi prietenia, bazate uneori pe înţelegere, alteori pe afinităţi de problematică socială, ce le păstrez acestor reprezentanţi, nu mă pot împiedica de a nu denunţa, atunci cînd e vorba de soluţiile lor politice, falsa poziţie în care se află ei şi în numele căreia pot induce în eroare pe unii cititori neatenţi"[2].

Apoi urma analiza intervenţiilor publicistice ale celor trei autori în discuţie. Analiza e cam forţată. Dar e demnă de reţinut atitudinea critică a lui Comarnescu, ce înţelegea să se delimiteze chiar de prieteni sau de profesorul său atunci cînd descoperea opinii de dreapta. E, de fapt, ceea ce susţine, cu patosu-i cunoscut, şi Mircea Eliade într-un eseu din decembrie 1932. Îşi propune să comenteze „orientarea *pur* spirituală" a generaţiei sale, întrucît orientarea ei politică, spre dreapta sau spre stînga, i se pare mai puţin importantă. „Oricăror cauze s-ar datori, ca şi oricîte merite i-am recunoaşte, mişcarea politică a tinerilor nu rezolvă o problemă spirituală reală, nici nu creează una culturală. Dimpotrivă, prin caracterul ei polemic şi profetic, prin mijloacele sale de acţiune accentuat temporale, prin dialectica ei riguros istorică, prin importanţa dată socialului, organismului colectiv ca element politic, lupta politică împiedică adesea o viaţă spirituală autonomă şi

1. Traian Herseni, „Spiritualitate şi politică", *Azi*, II, nr. 3, octombrie 1933.
2. Petru Comarnescu, „Falsa poziţie a celor de dreapta", *Stînga*, II, 22 ianuarie 1933.

o cultură autentică." Sigur că noua generație a fost una de luptă, prin refuzul vechilor stări culturale, prin aderări pasionate la unele personalități sau curente, prin polemici iconoclaste. Implicit, aceste negațiuni și refuzuri au fost interpretate a fi de dreapta sau de stînga, deși scopul era esențialmente spiritual. „De aceea spuneam că generația aceasta ar fi trebuit să evite politica, tocmai pentru că lupta lor interioară este încă plină și efervescentă. Ei n-au rezolvat încă nimic, au experimentat numai... Cred că generația aceasta e cea dintîi în România care poate spune fără să exagereze că și-a riscat pielea pentru un adevăr. Au fost înaintea noastră generații eroice care au creat țara aceasta și i-au mărit granițele: generația Unirii, generația liberalismului, generația războiului. Dar toate aceste generații aveau un țel exterior: țara, națiunea, statul... Tinerii nu mai au, nici nu pot, nici nu trebuie să aibă asemenea idealuri... Așa se explică succesul ortodoxismului prin 1927-1928, mișcare care a eșuat jalnic (dogmatism istoricizant, neobizantinismul, excesul de decorativ, autohtonism cu orice preț, reducerea creștinismului de la o viziune cosmică a umanității la o fază istorică etc.). Dacă *experiența și trăirea directă* sunt cea dintîi caracteristică a tinerei generații – corolarul acesteia e umanismul." Politica, în consecință, trebuie evitată ca o deviație de la idealuri la generații[1]. Acest eseu, apărut în același număr care insera amintita mai înainte anchetă despre tînăra generație, semnalează un simptom. Faptul că e descurajat politicul e o dovadă că unii generaționiști dădeau semne de tentație spre activismul politic. Fondatorul ei, alarmat, se simțea dator, atunci, să atragă luarea-aminte că politicul trădează idealurile unei generații fixate, prin țel, numai în spiritual. Avertismentul îl aflăm pronunțat și de Noica la sfîrșitul lui noiembrie 1932: „Nu spun că suntem mai buni decît cei dinainte, nu spun nici măcar că suntem buni. Dar suntem altceva, neașteptat de altceva. Dacă nu toți, măcar o parte interesantă din tineretul nostru. Că suntem moderniști, aceștia, că iubim valorile spiritului sau că misticizăm, nu e încă nimic grav aici". Dar prevede primejdia, pentru că „aici, în România, și acum, în România istoria nu te lasă în pace. Istoria se vrea făcută și colectivitatea românească te cheamă neîncetat. Și ce vrea ea? Să-și caute sensuri românești odată făcută Unirea. Să-și realizeze, pe planul spiritual, naționalitatea. Să facă naționalism spiritual. Care e gradul nostru de convenție la acest ideal? El nu există pur și simplu. La orice apel, noi răspundem: suntem isteți. Dar unii dintre noi – și împotriva acestora scriu – se gîndesc să împace estetismul cu exigențele naționale... Eu nu înțeleg bine un lucru: de ce vrem noi, tinerii, să facem purism acolo unde nu trebuie.

1. Mircea Eliade, „Tendințele tinerei generații", *Vremea*, nr. 268, 25 decembrie 1932.

De ce să ne amestecăm în politică și să propunem probleme utopice, de ce să intervenim în educația maselor și să discutăm probleme inactuale și de ce să viciem sensul istoric al culturii, introducînd în el ideea de gratuitate și de efort dezinteresat? Suntem cu adevărat isteți? Atunci să acceptăm, ca o fatalitate, această «absurditate» a noastră de a gîndi teme individualiste, să acceptăm la fel durerosul *Hic et nunc* al conștiinței individuale și să trăim demn viața noastră de orfani... Nu vei folosi prea mult societății românești, dar nici nu-i vei face vreun rău. Și va fi mai onest să practici, acolo, gestul pur... Prietenii tineri se frămîntă ca și cum mîine ar trebui să se întîmple ceva. A început numărătoarea: atîția de stînga, atîția de dreapta. Pentru că nu m-a întrebat nimeni, de aceea am răspuns: voi fi la dreapta, la dreapta spirituală a colectivității românești"[1].

Numărătoarea, într-adevăr, începuse și disiparea se anunța limpede la orizont. Va fi o disipare care va da o altă fizionomie, numai peste cîțiva ani, acestei strălucite generații de cărturari și scriitori. Și cauzele fenomenului trebuie, negreșit, căutate în economic, care lăsa neutilizați profesional tinerii noii generații. Eliade nu a pregetat să spună lucrurilor pe nume în octombrie 1933: „Spiritualitatea este recunoscută și promovată astăzi numai întrucît servește o țintă politică. Poți vorbi despre om și despre destinele omului numai dacă ești comunist. Poți vorbi despre etnicitate și folclor numai dacă ești într-o legiune reacționară. Poți vorbi despre agonia Europei cu condiția să fii revoluționar. Tot, dar absolut tot, trebuie să-și aibă o axă, o valoare, o semnificație politică...". Și apoi urma identificarea cauzei: „Sunt mii de intelectuali care pur și simplu nu au ce face la noi în țară. Stați și vă cruciți, n-au ce face intelectualii într-o țară care-și creează acum o cultură, care încearcă acum să-și realizeze puterile sale de cunoaștere și emoție. N-au ce face!... Miile de tineri care au avut nenorocirea să fie fermecați de adevăratul fundament concret al acestei lumi, spiritual, sunt lăsați mizeriei de fiecare zi și dacă, cel puțin, acest purgatoriu ar avea vreun sens? Dar nu are nici unul. Căci timpul în care trăim a avut grijă să promoveze numai pe acei intelectuali care știu să trădeze în fiecare zi însuși sensul existenței lor istorice"[2].

Tocmai din pricina acestei atitudini a lui Eliade, care stăruia pe lîngă congeneri să se țină departe de politică, era apostrofat de cei ce optaseră. N. Roșu, în 1933, scria negativ despre *Maitreyi* („o îngrozitoare incoerență, unele imperfecțiuni stilistice, cu nenumărate greșeli de limbă") și despre *Lumina ce se stinge* („Hotărît lucru, dl Mircea

1. Constantin Noica, „Scrisoare unui «european»", *Axa*, I, nr. 3, 27 noiembrie 1932.
2. Mircea Eliade, „Nu ne trebuie intelectuali", în *Cuvîntul*, IX, nr. 3037, 8 octombrie 1933.

Eliade nu este și nici nu poate fi un romancier")[1]. Iar Ovidiu Papadima, în 1936, în *Sfarmă Piatră*, scria: „Are cărturarul acesta darul de a fi delicios de ridicol uneori... D. M. Eliade se rușinează în acest rang de muncitor cinstit. Vrea să fie un fenomen. Blufează: e șef de generație și vestitor al unei noi spiritualități. A pornit acum vreo opt ani cu vreo cîteva idei occidentale și de-ale locului vijelios clamate... E penibil și e ridicol, în același timp, pentru veleitățile de om de știință și de universalitate ale d-lui Mircea Eliade"[2]. Poate că singurul sau aproape singurul dintre cei ce porniseră, la sfîrșitul deceniului precedent, ca un ansamblu generaționist care a continuat să reziste asaltului politicului a fost Mihail Sebastian. Cum nu se voia un izolat, se iluzionase a crede că nu e singur. Sigur, mai erau unii, deloc neimportanți în perspectiva viitorului, ca Eugen Ionescu sau ca Petru Comarnescu. Dar, în comparație cu perioada de început, rămăseseră cazuri singulare. În 1937, într-un eseu amar, Sebastian scria: „Cred că suntem puțini cei ce rezistăm dublei somații care terorizează astăzi lumea și căutăm dincolo de «dreapta» și «stînga». În genere, prin însăși vocația lor, intelectualii sunt destinați acestei căutări. Deoarece ei nu sunt iubiți nici la dreapta, nici la stînga. Deoarece și marxismul, și fascismul îi suspectează. Trebuie să recunoaștem că o asemenea poziție e plină de primejdii. Nu numai primejdii de ordin politic, care, în definitiv, nu ne interesează, ci, mai ales, primejdii de ordin ideologic. A refuza și soluțiile de dreapta, și cele de stînga pare să pară o poziție neutră, timorată, pasivă, lipsită de inițiativă, lipsită de misiune. Nu este acest refuz un refugiu? Nu este o demitere, o dezertare? Nu este o soluție prea comodă, pentru toate eventualitățile? Nu cred. Sunt anumite refuzuri care valorează cît o acțiune. Și cînd se afirmă triumful politic al formulei «dreapta», «stînga», dincolo de ele mai ales este destul loc pentru o acțiune constructivă, organizată și realistă care, plecînd de la principiul superior al primatului spiritualului, să nu piardă, totuși, din vedere obiectivele politice și sociale"[3]. Dar, la data cînd își transcria Sebastian aceste meditații ale unui apolitic, majoritatea congenerilor optaseră. Și mai toți optaseră nu pentru dreapta, ci pentru extrema dreaptă.

Înainte de a încheia acest paragraf, ar trebui clarificată relația dintre un segment al noii generații și gîndirism. Cum s-a văzut și din categorisirea lui Comarnescu, în structurile interioare ale generației spiritualiste se deosebea o grupare ortodoxistă reprezentată de Mircea Vulcănescu, Paul Sterian, Sandu Tudor și Paul Costin Deleanu. În

1. Nicolae Roșu, *Critică și sinteză*, 1939, pp. 283, 294.
2. Ovidiu Papadima, „D. M. Eliade și «generația» sau comandantul fără ostași", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 31, 5 iunie 1936.
3. Mihail Sebastian, „Notă la un *Manifest personalist*", *Revista Fundațiilor Regale*, IV, 1937, nr. 1, p. 10.

1930-1931, Mircea Vulcănescu a simțit nevoia să limpezească această relație, mai ales că N. Crainic pretindea că e creatorul, prin *Gîndirea*, al ortodoxismului. Mai întîi, în octombrie 1930, Vulcănescu a făcut, în treacăt numai, precizarea: „Spun că între «gîndirism» și «generațiunea noastră» poate fi uneori identitate de poziții, identitate de concluzii și păreri; dar că motivele acestor păreri și, mai ales, problematica prin care am ajuns la ele se deosebesc fundamental de la unii la alții"[1]. Trei luni mai tîrziu, a ținut să deslușească metodic convergențele și divergențele acestui contencios: „Oricare ar fi deosebirile de păreri ce mă despart de d. Crainic sau de alții din aceeași tabără cu el, nu pot îngădui ca aceste deosebiri să fie socotite ca o ruptură a mea de pozițiile ocupate împreună. Deosebiri de păreri sunt, desigur. Orișiunde este vorba de un lucru gîndit viu. Dar ceea ce trebuie știut limpede de toată lumea este că aceste deosebiri au loc, totuși, «între noi», înlăuntrul lagărului nostru, că ele urmăresc lămurirea unor denumiri care duc spre aceleași ținte... Divergențele noastre nu pot fi deci în nici un fel prilej pentru concesii către «ceilalți». Dimpotrivă". Și, apoi, mai clarificator: „«generația» *Gîndirii* și «generația» noastră constituiesc două momente culturale diferite, două generațiuni culturale avînd fiecare maeștrii ei deosebiți și problematica ei diferită, izvorăsc din împrejurări deosebite care au prezidat la formațiunea ei. Între un fragment din «generația *Gîndirii*», vorbesc de Nae Ionescu, de Nichifor Crainic, așa cum am vorbit ieri de Șt. Nenițescu sau de răposatul pictor Sabin Popp sau de alții, și un fragment din «generația noastră», vorbesc de un Stelian Mateescu, de un Paul Sterian, de un Sandu Tudor, există afinități spirituale și, în multe privințe, unitate de păreri și atitudini, dar: a) această unitate nu acoperă pozițiunea spirituală a *Gîndirii*, despre care cel mult se poate spune că «simpatizează» sau «cochetează» cu această atitudine care este – ce e drept – dragă unora din colaboratori – este actualul director, fără ca totuși această dragoste să-l împingă la o ruptură cu «ceilalți»; b) această unitate de soluții culturale nu exclude deosebiri adînci de mentalitate, de mod de înțelegere a deosebirilor sau de mod de punere și în special de trăire a problemelor, precum și de responsabilitate personală în fața acestora, într-un cuvînt de «spiritualitate», deosebiri destul de adînci spre a nu justifica în nici un caz confuziunea"[2].

În felul său complicat și aproape încifrat, Vulcănescu voia să atragă atenția asupra relației de convergență și divergență între spiritualismul ortodox al noii generații și ortodoxismul normativ al *Gîndirii*. A fost o intervenție necesară și bine-venită pentru că lămurea lucrurile,

1. Mircea Vulcănescu, „Carte pentru *Isabel*", *Cuvîntul*, VI, nr. 1959, 4 octombrie 1930.
2. *Idem*, „Gîndirism și ortodoxie", *Cuvîntul*, VII, nr. 2048, 3 ianuarie 1931.

risipind confuzia că spiritualismul ortodox al noii generații e o prelungire firească a *Gîndirii*, încadrîndu-se, de fapt, acolo. Vulcănescu a avut meritul de a pune punctul pe i. Noua generație se voia, și din acest punct de vedere, independentă.

3. Fenomenul convertirii (înverzirii) acestei splendide generații nu s-a produs brusc, de la o dată anume. A fost un proces care a început de prin 1933 și care, treptat (chiar ca în *Rinocerii* lui Ionescu), a molipsit ansamblul, contaminîndu-l. Se poate identifica însă un „moment de fierbere". Acesta începe din a doua jumătate a anului 1936 și, cu vremea, a crescut în intensitate. Și toți aveau să recunoască apoi că fermentul autodistrugerii a pornit de la profesorul lor Nae Ionescu, care, din toamna lui 1933, a trecut de partea Gărzii de Fier. Unii l-au urmat imediat, alții treptat, puțini (ca P. Comarnescu, Eugen Ionescu, M. Sebastian, H.H. Stahl) rezistînd contaminării care făcea mereu victime. Nu e necesar să surprind aici momentul rinocerizării și modalitatea manifestării noii ipostaze la toți generaționiștii. E suficient – ca simptomatologie – să circumscriu fenomenul la figurile proeminente ale noii generații. Pentru că ele oferă probe ale modelului acestei „mari treceri". A fost o tragedie înspăimîntătoare care a distrus efectiv o generație de intelectuali, în ceea ce avea elita ei. Și, de aceea, analiza acestui proces de automăcinare și erodare nu este și nu trebuie să fie rechizitorială, ci, de fapt, o lamentație și o deznădejde.

Firește că exponenții elitelor s-au realizat. Dar foarte mulți s-au pierdut tragic pe drum.

Cîteva chestiuni generale se cuvin, din capul locului, precizate, poate ca motivații ale actului de convertire. Aș pomeni, mai întîi, aspirația acestei generații spre purificare morală. Viața politică a fost confundată cu politicianismul, întotdeauna veros, lipsit de principii și moralitate. Legionarismul se autoprezenta ca o mișcare de purificare morală a nației, urmărind să nimicească politicianismul. Tineretul era chemat să săvîrșească acest act care avea menirea, în final, să asaneze viața publică. Că, de fapt, mișcarea legionară urmărea scopuri politice, din capul locului, era evident încă în epocă. Dar nu toți tinerii descifraseră această finalitate. Iar chiar cei ce o descifraseră erau încredințați că purificarea dorită nu se poate realiza fără activism politic. Dar fuseseră învățați să creadă, toți, că acest activism politic urmărește scopuri înalte, total deosebite de ale tuturor celorlalte partide, de vreme ce se năzuiește spre nimicirea politicianismului. Un alt factor favorabil procesului de convertire spre legionarism a tinerei generații a fost tocmai aplecarea ei spre spiritualitate și ortodoxie. Iar – cine nu știa? – mișcarea legionară se autoprezenta contemporanilor ca una de renaștere a adevărului religios românesc. (De unde conflictele,

adesea ascuțite, cu N. Crainic.) S-a spus chiar că mișcarea legionară nu e una politică, ci, pur și simplu, un fel de sectă religioasă. Și multe dintre ipostazele mișcării contribuiau la crearea acestei stări de spirit. Religiosul ortodox era așezat în fruntea crezurilor mișcării, iar multe dintre ritualurile ei utilizau practicile cultice. Chiar nașterea mișcării legionare și prima ei denominație aveau, ca punct de pornire, elemente din sfera religiosului. În aceste circumstanțe, simpatia tineretului, care își făcuse din spiritualitate o convingere, pentru mișcarea legionară a devenit posibilă și explicabilă. Unii, precum Mircea Vulcănescu, au rămas (cum o mărturisește cugetătorul) numai simpatizanți. Alții s-au înregimentat efectiv, iar alții, fără a deveni membri de fapt, au trecut deschis de partea legionarismului, scriind, în presă, articole explicit angajante, de mare audiență în opinia publică. Nu ar trebui, apoi, neglijat în acest proces de convertire un alt factor. Cei mai mulți dintre tinerii noii generații erau efectiv obsedați de destinul ingrat al apartenenței la o țară mică. Nutreau, halucinați, idealuri misionar-politice sau culturale, cu ajutorul cărora să înalțe țara – și cultura ei – pe o altă scară a importanței. Priveau, recunoscători, admirativ, spre țările totalitare europene (Italia, Germania, dar uneori chiar și Rusia), care, prin revoluții naționale sau sociale, au modificat structurile interioare, impunîndu-se în lume. S-a întîmplat ca mișcarea legionară să agite aceleași idealuri. Nu exalta legionarismul revoluția națională care va modifica, structural, țara? Nu promitea Codreanu că va făuri „o țară ca soarele sfînt de pe cer"? Procesul de adeziune la legionarism a noii generații s-a produs deci și pe această cale. Acești factori, fiecare în parte și, uneori, toți la un loc, au facilitat propulsiv convertirea spre legionarism a unei splendide generații intelectuale, dintre care unii reprezentau valori excepționale. În sfîrșit, un rol covîrșitor l-a avut, în actul convertirii generaționiștilor, profesorul lor admirat, Nae Ionescu. Trecerea lui în tabăra legionară, încă în toamna lui 1933, s-a constituit într-un puternic factor de presiune morală. Treptat, cu cîteva excepții, generaționiștii vor trăi fenomenul dramatic al rinocerizării.

Am oferit explicații, nu și scuze. Dar, oricum, aceste explicații sunt motivații de neignorat în efortul de reconstituire a procesului, tragic, de convertire. Aș începe cu un tablou, lucrat de Eugen Ionescu în apă tare, în septembrie 1945, despre generația „Criterionului" și dispariția ei din cauza politicului. Tabloul e închipuit într-o scrisoare, trimisă din Paris, către Tudor Vianu: „Generația «Criterion», fudula, «tînăra generație» de acum cincisprezece sau zece ani, s-a descompus, a pierit. Nici unul din noi nu avem încă patruzeci de ani și suntem sfîrșiți. Alții, atîția, morți. Generația d-tale e mult mai norocoasă. Noi am fost niște bezmetici, niște nenorociți. În ceea ce mă privește nu-mi pot reproșa că am fost fascist. Dar lucrul acesta se poate reproșa aproape

tuturor celorlalți. M. Sebastian își păstrase o minte lucidă și o omenie autentică. Ce păcat că nu mai este. Cioran e aici, exilat. Admite că a greșit, în tinerețe, mi-e greu să-l iert. A venit sau vine zilele astea Mircea Eliade: pentru el totul e pierdut de vreme ce «a învins comunismul». Ăsta e un mare vinovat. Dar și el, și Cioran, și imbecilul de Noica, și grasul Vulcănescu, și atîția alții (Haig Acterian, M. Polihroniade) sunt victimele odiosului defunct Nae Ionescu. Dacă nu era Nae Ionescu (sau dacă nu se certa cu regele) am fi avut, astăzi, o generație de conducători valoroasă, între 35 și 40 de ani. Din cauza lui toți au devenit reacționari. Al doilea vinovat este Eliade: la un moment dat era să adopte o poziție de stînga. Sunt de atunci cincisprezece ani. Haig Acterian, Polihroniade fuseseră comuniști. Au murit din cauza prostiei lor și încăpățînării. Eliade a antrenat și el o parte din «colegii de generație» și tot tineretul intelectual. Nae Ionescu, Mircea Eliade au fost îngrozitor de ascultați. Ce era dacă ăștia erau maeștri buni. Pe lîngă ei, Crainic nu contează. Din cauza lui Nae Ionescu, Haig Acterian și Polihroniade au murit. Iar prostul din topor, Costin Deleanu și poetul Horia Stamatu sunt fugari în Europa (o să-i vedem în Franța într-o bună zi), ca și Eliade, ca și Cioran, ca și Amzăr. Iar ceilalți imbecilizați sunt inutilizabili: licheaua Paul Sterian (e încă în Turcia?), buhăitul Vulcănescu, imbecilul de Cantacuzino, fudulul, prostul, grandilocventul Dan Botta, afectatul, ipocritul Constantin Noica, secătura Petru Manoliu. Unii morți din prostia lor, alții, din fericire, amuțiți – toată generația «Criterionului» e distrusă. Fatalitatea îi urmărește pe toți, și pe cei care nu s-au lăsat prinși de stupiditate și nebunie, și pe cei rămași lucizi. Accidente absurde sau misterioase s-au ivit; i-au aruncat și pe ei, dincolo... Singur a rămas Petru Comarnescu, dar el nu era decît impresarul, organizatorul „Criterionului", «animatorul», nu mai are pe cine anima și organiza. Cruțîndu-l pe el, destinul a vrut să facă o ironie: să evidențieze și mai bine golul din juru-i"[1]. Să recunoaștem, tabloul e crud, tulburător de clar, exact în diagnoză, cîntînd, la catafalc, prohodul unei ilustre generații care s-a autodevorat.

Aș adăuga, în succesiunea imediată, un tablou datorat directorului revistei *Azi*, Zaharia Stancu, publicație în care s-au rostit, de-a lungul timpului (revista a început să apară în 1932), mai toți «generaționiștii». Tabloul lui Stancu e din 1938, e mai puțin rechizitorial decît cel al lui Eugen Ionescu, dar drept și pătrunzător: „Era în 1932 (anul întemeierii revistei *Azi*, *n.n.*) o mare sete în tineret pentru cultură și artă. Tineretul iubea visul și gîndul... Zările s-au întunecat însă curînd. Prin îngăduința unor netrebnici puși de împrejurări să păzească legile, s-a instaurat în viața publică românească, după

1. Scrisoare a lui Eugen Ionescu către Tudor Vianu din 19 septembrie 1945. *Scrisori către Tudor Vianu*, vol. I, ediție de Vlad Alexandrescu, Minerva, 1994.

asasinarea lui I.G. Duca, domnia teroarei. Un grup de neisprăviţi, transformaţi în mişcare politică, au început o acţiune de subminare a statului, de amăgire a tineretului... Au început să fie frecventate cluburile politice şi casele verzi unde se alcătuiau liste negre cu numele oamenilor de cultură ce predicau încă iubirea şi arta şi care nu aderau la doctrina urii şi asasinatului. Liste negre de oameni care urmau, în ziua biruinţei huliganice, să fie ucişi. Am avut, atunci, nesfîrşita durere să vedem ridicîndu-se dintre noi şi trecînd în rîndurile ucigaşilor scriitori şi artişti tineri. Am văzut gînditori înghesuindu-se la uşile caselor verzi şi oferindu-se să făurească o doctrină a crimei, o artă cu miros de sînge şi cadavre. În fruntea lor se afla prof. univ. Nae Ionescu. Poeţi gingaşi ca Radu Gyr şi Horia Stamatu au început să cînte, cu strofe macabre, legiunile asasine. Eseişti preţuiţi ca Mircea Eliade şi Traian Herseni şi-au pus condeiele în slujba mişcării legionare conduse de asasinul lui Manciu, legiune din care se recrutaseră omorîtorii lui I.G. Duca şi ai nefericitului M. Stelescu. Ziarişti ca Haig Acterian (armean) şi M. Polihroniade (grec) deveniseră doctrinarii statului «naţional» legionar, ce trebuia să ia fiinţă pe o piramidă de cranii. Şi, pe lîngă aceştia, o sumedenie de poeţi şi prozatori mai tineri începuseră, în publicaţii fără scrupule, violente campanii de aţîţare. Arta rămăsese părăsită. Tineretul căzuse în mreaja gărzii. La alcătuirea acestui miraj contribuiseră, în mare măsură, gînditorii, scriitorii, artiştii tineri înrolaţi în cadrul legiunilor verzi. Se făcea, la toate răspîntiile, apologia pistolului descărcat în ceafă şi pe furiş, apologia spînzurătorilor ce aveau să se ridice în pieţele publice"[1].

Se ştie îndeobşte că una dintre cauzele importante, mult exploatate, care au provocat migraţia tineretului spre legionarism a fost situaţia materială fără speranţă a contingentelor noi de intelectuali. Eliade s-a referit încă în 1933 la această situaţie, semnalînd că „există 6.000 licenţiaţi universitari fără posturi, fără pîine, fără nici un rost în lume. Tragedia aceasta a intelectualilor tineri a fost pînă acum privită sentimental sau echivoc... Prea s-a abuzat mult de mitologia «crizei»... D-lor, ăi de mîncaţi şi beţi pe banii noştri, lăsaţi-o mai încet cu «criza» şi cu «vremurile grele», cuvintele astea nu mai conving azi pe nimeni... Nu se teme nimeni dintre dvs. de soluţii directe?"[2]. De fapt, acea „mitologie a «crizei»" pe care o lua în deriziune Eliade era o prea apăsătoare realitate şi, în condiţiile strînsorii ei, nimeni – nu numai la noi, dar nicăieri în lume – nu găsea soluţii asanatoare care să asigure tineretului licenţiat slujbe. Disperarea tinererilor era acută şi, promiţîndu-li-se marea cu sarea, se îndreptau spre Garda de Fier care vestea „o ţară ca soarele sfînt de pe cer". Dar şi după depresiunea

1. Zaharia Stancu, „Drum de întoarcere", *Azi*, VII, 1938, nr. 7, p. 2916.
2. Mircea Eliade, „Mi-e foame", *Cuvîntul*, IX, nr. 2992, 26 august 1933.

crizei economice situația tineretului cu diplome universitare nu se îmbunătățește sesizabil, întreținîndu-se ura dirijată împotriva bătrînilor care, ocupînd posturile, blochează ascensiunea tineretului. În iunie 1936, același Mircea Eliade a întocmit, într-un articol, un tablou al situației materiale a exponenților noii generații (vreo 23 la număr), indicînd și gradul lor de ocupare (ca să utilizăm un termen de ordin statistic). Cel mai bine plasat era M. Vulcănescu, cu 20.000 lei lunar în calitate de director al Vămilor. Trei erau asistenți universitari (Eliade, Gh. Țițeica, Radu Gyr, între 5.000 și 8.000 lei lunar), unul era profesor de liceu (Anton Holban), unul era medic (Ion Biberi), unul avocat (Emil Gulian), altul (M. Sebastian) secretar de avocat. C. Noica, Al. Elian, Emil Cioran, Ernest Bernea n-aveau post, deci nici leafă. Cei mai mulți erau publiciști și, după calculele lui Eliade, nu scoteau pe lună mai mult de 6.000 lei. Și, la sfîrșit, insera această judecată acuzatoare: „Dacă Al. Elian sau C. Noica ar fi trăit la 1900 ar fi fost chemați direct la catedre, cum au fost chemați d-nii Demostene Russo și P.P. Negulescu. Nu e deloc de mirare că într-un stat reacționar și gherontocrat ca al nostru tinerii să ducă viața de mizerii pe care o duc. Nu e de mirare, dar e de plîns... Asta în timp ce lumea se lasă condusă de energiile tinerilor și de valorile spirituale pe care tot un om de știință, un filozof și un artist le creează. Cîte revoluții trebuie să facem ca să suprimăm definitiv o asemenea mentalitate reacționară?"[1].

Șomajul intelectual era o grea năpastă, îi lovise și pe cei mai străluciți dintre tinerii intelectuali ai vremii. Avea dreptate Eliade, în timpuri aurorale și-ar fi găsit de îndată posturi și catedre universitare. N-a fost Maiorescu profesor universitar la 23 de ani și rector la 24 (asta în 1863-1864)? N-a devenit P.P. Negulescu, în 1893, fără doctorat, conferențiar de filozofie (profesor titular în 1896) – datorită influenței decise a lui Maiorescu la Universitatea din Iași –, iar Mihail Dragomirescu, în același an și în aceleași condiții, conferențiar de estetică la Universitatea din București? C. Rădulescu-Motru a ajuns doctor în filozofie, fiind profesor cu sprijinul regelui Carol I în 1906, după ce vreo trei ani a fost bibliotecarul (azi s-ar spune director al bibliotecii) Fundației Carol I, iar colegii săi de generație (Negulescu, Dragomirescu, Mehedinți, Evolceanu, Teohari Antonescu, toți junimiști) erau deja instalați în învățămînt. C. Stere n-ajunsese, în 1901, fără doctorat, la 36 de ani, profesor universitar la Iași? Și Iorga ajunsese profesor universitar în 1894, la 23 de ani. Însă Iorga fusese Iorga. Lista ar putea continua, verificînd dreptatea lamentației indignate a lui Eliade din 1936. Dar vremurile se schimbaseră. Catedrele universitare, spre care aspirau fruntașii noii generații, erau ocupate și nici o

1. Mircea Eliade, „Diurnele generației tinere", *Vremea*, IX, nr. 440, 7 iunie 1936.

speranță nu licărea la orizontul de aproape. Deloc mai ușoară era situația catedrelor liceale, iar din publicistică nu se putea efectiv trăi. Situația aceasta deplorabilă pe unii – cum a fost, dacă e să cred în versiunea Ralea comunicată mie în 1957, Traian Herseni, poate și Eliade – i-a făcut să se îndrepte spre legionari, care promiteau aderenților catedre universitare. (Lui Herseni i-au și dat.) Nu uit să adaug că această situație a constituit și una dintre argumentații pentru diversiunea antisemită. A folosit-o, printre alții, dintre generaționiști, Mihail Polihroniade, cel despre care Haig Acterian scria în 1940 că „el a fost dintre noi întîiul care s-a botezat în noua naștere, întîiul care a recunoscut Legiunea Arhanghelului Mihail... Pe M. Polihroniade, Căpitanul îl socotea bunul augur al Legiunii"[1]. Deci Polihroniade, „bunul augur al Legiunii", acredita, în 1936, că tinerii români cu diplome nu-și găsesc slujbe pentru că în profesiunile libere au pătruns, după încetățenirea lor, în mod masiv, evreii. „Deci proletariatul intelectual nu poate fi decît *antisemit și naționalist*. El trebuie să vrea «România a românilor» pentru că numai într-o asemenea Românie mai poate nădăjdui la o bucată de pîine și o viață demnă... Antisemitismul și naționalismul nu sunt posibile într-un regim capitalist și într-o democrație parlamentară. Prin urmare, consecință logică a naționalismului său, proletariatul intelectual românesc trebuie să fie anticapitalist, antidemocratic, antiparlamentar... Interesele acestei categorii sociale, năzuințele și nădejdile ei se confundă cu interesele, năzuințele și nădejdile neamului românesc însuși. De aici răsunetul pe care acțiunea acestui proletariat intelectual, încadrat în marea lui majoritate în mișcarea legionară, îl are în sufletul nației."[2]

Nu vreau să acreditez ideea că îndreptarea tineretului intelectual spre mișcarea legionară s-ar datora exclusiv crizei economice și statutului material incert. Sigur că au fost și alte cauze, pe care le-am menționat mai înainte. Dar această deznădejde a condiției materiale nu trebuie eliminată din calcul, de vreme ce chiar exponenții de seamă ai acestui tineret intelectual au subliniat-o în chip special.

Eugen Ionescu a denumit fenomenul pe care îl studiez ca fiind unul al rinocerizării. A și mărturisit-o recent într-un interviu: „Am scris textul în perioada în care Garda de Fier făcea ravagii în România. Erau foarte puțini aceia care se împotriveau demenței fasciste, care erau de partea democrației. Atît de puțini, încît ne întrebam dacă adevărul era de partea noastră, dacă *un singur om* putea avea dreptate, în pofida majorității"[3]. Rinocerizarea generației lui Eugen Ionescu a

1. Haig Acterian, „Mihail Polihroniade", *Vremea*, XII, nr. 571, 29 septembrie 1940.
2. Mihail Polihroniade, „Proletariatul intelectual și revoluția națională", *Lumea nouă*, V, 1936, nr. 2, p. 63.
3. *Apud Lettres internationales*, ediția română, 1993, nr. 2, p. 67.

fost, o arată și textul dramatic al știutei piese de teatru, un proces. Un proces care a durat șase-șapte ani. Treptat, generaționiștii îi cădeau victime, alăturîndu-se masificării totalitarismului de extremă dreaptă. Și erau, unii dintre ei, spirite alese, uneori cei mai dotați ai generației. Cred că nu e numai interesant, dar chiar necesar să surprind fenomenul convertirii, în procesualitatea sa, la cîteva personalități reprezentative ale generației criterioniste.

Emil Cioran era cel mai tînăr dintre aceștia. Avea cu patru ani mai puțin decît Eliade, cu doi decît Noica, cu șapte decît Vulcănescu. A fost însă repede primit printre generaționiști, deși, în perioada strălucită a conferințelor „Criterion", s-a aflat, vrăjit, numai printre audienți. Cînd a debutat în volum cu *Pe culmile disperării* și la apariția *Schimbării la față a României*, a descumpănit. Nu i-au împărtășit opiniile nici congenerii, Noica, Vulcănescu și chiar Eliade disociindu-se de totala opțiune pentru neliniște și dezordine. Înainte de a semna acele manifeste ideologice care sunt amintitele cărți, Cioran debutează în publicistică poate tot atît de șocant. În 1933 obține o bursă în Germania și, repede contaminat de propaganda hitleristă, trimite *Vremii* foiletoane purtînd titlul generic *Scrisori din Germania*. Înainte de a cita din acest ciclu semnificativ, e, cred, nimerit să apelez la o mărturisire epistolară a lui Cioran către Comarnescu, datată 27 decembrie 1933, aflată în arhiva mea: „Unii din prietenii noștri vor crede că am devenit hitlerist din anumite rațiuni de oportunism. Adevărul este că sunt anumite realități aici care-mi plac și sunt convins că lichelismul autohton ar putea fi înăbușit dacă nu distrus printr-un regim de dictatură. În România numai teroarea, brutalitatea și o neliniște infinită ar putea schimba ceva. Ar trebui arestați toți românii și bătuți pînă la sînge; numai așa un popor superficial ar putea face istorie. Este teribil să fii român, nu cîștigi încrederea efectivă a nici unei femei, iar oamenii serioși zîmbesc, cînd te văd deștept, te cred escroc. Dar cu ce am greșit eu de trebuie să spăl rușinea unui popor ce n-are istorie?". Ultimele considerații vestesc amplele rechizitorii cioraniene despre psihismul românesc din viitoarele sale cărți. Să reținem de aici destăinuirea de început că a devenit simpatizant al hitlerismului la 22 de ani și, de aceea, ceea ce va comunica în foiletoanele din *Vremea* reprezintă cu adevărat un credo sincer și admirativ, socotind că ar fi utilă transplantarea dictaturii lui Hitler în România, bolnavă de democrație. „Orice om cu cît de mică înțelegere istorică – scria în primul foileton – trebuie să recunoască faptul indiscutabil că hitlerismul a fost un destin pentru Germania."[1]

Și în alt foileton: „Hitlerismul poți să-l accepți sau poți să-l refuzi, el nu reprezintă mai puțin un stil de viață care crește organic în

1. Emil Cioran, „Aspecte germane", *Vremea*, VI, nr. 314, 19 noiembrie 1933.

Germania și, dincolo de actualitatea concretă în care el se elaborează și se adîncește în conștiințele individuale, se integrează în continuitatea și în sensul istoriei germane. Hitlerismul răsare din esența și din destinul istoric al poporului german, n-a făcut decît să sape și mai mult abisul care separă iremediabil Germania de Franța și să aducă suprema verificare a dramaticului antagonism istoric al acestor două popoare. Dacă îmi place ceva la hitlerism, este *cultura iraționalului*, exaltarea vitalității ca atare, expansiunea virilă de forță, fără spirit critic, fără rezerve și fără control. Toți sunt de acord că nu poți fi național-socialist fără o participare spontană și nereflectată la o misiune istorică... Și, de fapt, toată mișcarea aceasta n-a făcut decît să vulgarizeze principiile filozofiei vieții (*Lebensphilosophie*)... Mistica sîngelui i-a dus la cultul mistic al pămîntului ca politică, contrar spiritului... Necesitatea unui Führer nu-și afla rațiunea numai într-un dezechilibru de ordin politic și economic, ci, mai cu seamă, în lipsa de axă lăuntrică a sufletului german... Oamenii aceștia nu pot trăi fără norme, fără comunitate, fără Führer"[1]. Altă dată scria fără reticență: „Nu există om politic în lumea de astăzi care să-mi inspire o simpatie și o admirație mai mare decît Hitler. Există ceva irezistibil în destinul acestui om pentru care orice act de viață cîștigă semnificație numai prin participare simbolică la destinul istoric al unei națiuni... Mistica Führerului în Germania este deplin justificată... Meritul lui Hitler este de a fi răpit spiritul critic unei națiuni"[2]. În august scria aprobator despre masacrul „nopții cuțitelor lungi", ironizîndu-i pe umanitariștii plîngăcioși. Nu e drept – considera Cioran – că e o crimă a lua viața unui om. „Voi întreba pe oricine ce a pierdut omenirea dacă s-a luat viața cîtorva imbecili... A lua viața unor astfel de oameni, a vărsa sîngele unor astfel de bestii este o datorie. Ah! această prejudecată a valorii în sine a omului!... Valoarea în sine! Aceasta e o curată lașitate. Căci sub ea se ascunde teama de sacrificiu."[3] Aceste *Scrisori din Germania* ale lui Cioran au uimit și scandalizat. Al. Sahia, coleg de generație, le-a condamnat în *Cuvîntul liber* din 21 iulie 1934. Nu a întîrziat să replice și Octav Livezeanu în *Viața Românească*: „Ultima scrisoare a dlui Cioran – așa se numește dl – apărută acum cîtva timp sub titlul «Revoluția sătuilor» e mai mult un document patologic decît o «teorie» nouă asupra valorii vieții omenești, așa cum voiește autorul. Fără să fie sătul (ca să nu-i contrazicem teoria), s-a revoltat și dsa. Pe cine? Pe toată omenirea care a condamnat gestul ucigaș al lui Hitler. Dl Cioran ar fi vrut ca toată lumea să aplaude. Nefăcînd acest lucru, și-a atras disprețul junelui de la München...

1. Emil Cioran, „Germania și Franța", *Vremea*, VI, nr. 318, 18 decembrie 1933.
2. *Idem*, „Impresii din München, Hitler în conștiința germană", *Vremea*, VII, nr. 346, 15 iulie 1934.
3. *Idem*, „Revoluția sătuilor", *Vremea*, VII, nr. 349, 5 august 1934.

Ce-o fi avînd de gînd să facă, Doamne!, trimisul nostru spre cultivare de la München, cînd condamnă cu atîta înverșunare «prejudecata» respectării vieții omenești? Ce păcate ispășește dsa și ce microbi poartă în sînge de visează așa groaznice măceluri?... Unde e seriozitatea mișcării (naziste, *n.n.*)? Cu ce o «măsoară» doctrinarul de la München? Numai cu aprecierile presei hitleriste? Restul omenirii nu contează deloc?"[1].

Evident, din panoplia lui Cioran nu putea lipsi elogiul Italiei fasciste. Ceea ce îl cucerise la Mussolini era tot delirul grandorii, starea de extază și aspirația mesianică spre marea putere. „Este mai mult decît semnificativ gestul lui Mussolini după intrarea armatelor în Addis-Abeba... Declară cu emfază unică: de azi înainte Italia este imperiu... Prin fascism, Italia și-a *propus* să devină o mare putere. Rezultatul. A reușit să intereseze serios lumea... În fascism, Italia ar fi fost o țară ratată... Meritul cel mare al lui Mussolini este de a fi *inventat* Italiei forța... Fascismul este un șoc, fără de care Italia este un compromis comparabil României actuale."[2] În același an, 1936, în *Schimbarea la față a României*, meditînd la semnificația revoluțiilor naționale, atenția i-a fost cucerită, firește, de Italia și Germania. Italia ar fi fost, în istorie, numai o realitate spirituală, exclusiv datorită Renașterii. Politic nu a reprezentat însă nimic. E ceea ce a înfăptuit aici fascismul, depășind în realizare „secole de evoluție politică... Revoluțiile de dreapta sunt *istorice*, nu sociale. Obsesia naționalismului a fost totdeauna istoria... Atît fascismul, cît și hitlerismul n-au modificat structura socială a țărilor lor. Ele au dat însă națiunilor un dinamism care suplinește insuficiențele de viziune socială. Revoluțiile naționale sunt istoria, iar nu politica... Dacă fascismul este totuși minor față de hitlerism, faptul se datorește nu numai plusului de grandoare a poporului german, ci și faptului că reclamîndu-se de la popor, ca sursă originară, el este mai mesianic decît fascismul care atribuie statului existență și valoare centrală... Hitlerismul, dacă n-ar fi pus atît de categoric problema iudaică, dacă nu aducea o soluție într-o problemă universală, interesa mai puțin lumea. Tot așa atitudinea lui ostilă creștinismului sau bolșevismului. Germania nu este universalistă; ea însă rezolvă național probleme universale, reprezentînd astfel o seamă de soluții specifice și originale". De aici concluzia erorii democratice, efectiv nocivă țării noastre, ca și celorlalte în genere. Idealul i se părea o dictatură care să ardă etapele evolutive: „orice soluție am căuta pentru România, este imposibil să o vedem scuturată din orbecăiala ei seculară, în afară de un regim dictatorial...

---

1. Octav Livezeanu, „Revoluția sătuilor", *Viața Românească*, XXVI, august 1934.
2. Emil Cioran, „Este Italia o mare putere?", *Vremea*, IX, nr. 439, 31 mai 1936.

Democrația a risipit prea multe energii fără vreun scop național. O dictatură trebuie să pună însă țara la teasc. Nimic să nu rămînă neexploatat și nevalorificat"[1]. Că n-avea dreptate în judecățile sale febricitare e evident. Mai ales astăzi, cînd știm unde au dus fascismul și hitlerismul. La noi democrația, în loc de a ne fi pietrificat în neputință, ne-a creat ca stat, a înfăptuit Marea Unire, făurind România modernă, eliberată din cătușele orientalismului, îndreptînd-o decis spre Europa Occidentală. Lui Cioran aceste izbînzi dobîndite în nici un secol i se păreau aproape un nimic. Visarea sa frenetică era absorbant îndreptată spre mitul marii puteri, declarînd că mai bine ne transformăm în neant decît să nu aspirăm măcar de a deveni marea putere a Balcanilor, conducătoarea acestei zone geografice și spirituale. Visări ale grandorii neliniștite, poruncind aproape românilor necesitatea unei credințe mesianice de mare putere. Altfel totul e ratare și România e sortită micimii neputincioase. Își punea nădejdea într-o revoluție națională care să instaureze o dictatură. Și aceasta putea împlini misiunea marii puteri în spațiul geopolitic al țării. Era atît de obsedat de ideea necesității revoluției naționale totalitare și mesianice încît n-a pregetat să elogieze bolșevismul alături de hitlerism: „Hitlerismul – scria în aceeași carte din 1936 – mi se pare a fi o mișcare serioasă în faptul de a fi știut a asocia direct conștiinței misiunii istorice a unei națiuni problemele inerente justiției sociale. Iar bolșevismul, dacă înseamnă o barbarie unică în lume, prin afirmarea absolută a justiției sociale este nu mai puțin un triumf etic unic. Nu se poate face o revoluție națională de mare amploare pe inegalități sociale. *Colectivismul național* este unica soluție pentru România, unica ieșire"[2].

Suflet chinuit de neliniști intratabile, refuzînd istoria și istoricitatea pentru o imanență care-i scăpa mereu, Cioran își trăia exilul alterității în propria-i țară. Simpatiza cu mișcarea extremistă de dreapta, dar nihilismul și anarhismul său funciar îl împiedicau să i se înregimenteze. Soluția era deștărarea. Căuta febril o bursă, pe care, în sfîrșit, în 1937, a găsit-o, plecînd la Paris. În aprilie 1937, tot febricitînd în căutarea unei burse, i se confesa lui Eliade: „Ce-aș face dacă aș rămîne în țară? Din moment ce nu mă pot integra activ în mișcarea naționalistă, eu n-am nici un sens practic în România"[3]. Avusese, ce-i drept, cîteva întîlniri cu Corneliu Zelea Codreanu, îl fermecase, dar nu se putea înregimenta în cadrul mișcării legionare. Era o neputință structurală, psihismul său refuzînd un astfel de activism militant. Îi trimisese, cu dedicație, *Schimbarea la față a României*. În

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1936, pp. 169, 193.
2. *Ibidem*.
3. *Mircea Eliade și corespondenții săi*, vol. I, Minerva, 1993, p. 193.

martie 1937, Codreanu îi mulțumește printr-o scrisoare afectuoasă: „Mă vei ierta, desigur, că nu ți-am răspuns pînă acum față de atenția deosebită pe care mi-ai arătat-o trimițîndu-mi frumoasa d-tale lucrare. Te felicit din adîncul inimii pentru tot zbuciumul care clocotește în pieptul d-tale și pe care l-ai redat într-o formă atît de înaltă. D-ta voiești ca neamul acesta să-și scuture haina de pigmeu pe care o poartă de amar de vreme și să se îmbrace cu haină de împărat. Și el vrea. Dovada este că te-a născut pe d-ta, din lutul său, ca s-o scrii. Căci toți cei ce scriem sau luptăm nu o facem de la noi, ci împinși de lava românească a vulcanului care vrea să iasă din adîncuri, să izbucnească către înălțimi"[1]. Afundat în atmosfera pariziană, Cioran se zbătea să se acomodeze. Venirea legionarilor la putere l-a aflat la Paris. Am găsit într-o gazetă legionară (*Glasul strămoșesc*) din octombrie 1940 un apel spre colaborare adresat „următorilor camarazi". Emil Cioran (fratele său, Aurel, era membru în redacție) era pomenit printre cei invitați. Mi-am spus, citind acest apel, că Emil Cioran e pus la adăpost de colaborare. M-am înșelat. În noiembrie 1940 (să fi revenit în octombrie?), Cioran se afla la București. O fi venit în vacanță de sărbători? A venit special pentru a vedea România dezlănțuită și învolburată de febra verde? Și, întrebare: cînd s-a înapoiat în capitala Franței? A rămas în țară pînă după rebeliunea legionarilor. Oricum, la 27 decembrie, era în București, Jeni Acterian consemnînd, în jurnalul ei (p. 335), o convorbire cu el („E tare drăguț E.C."). Iar facsimilul scrisorii lui Codreanu către Cioran, reprodus în gazeta amintită, predată cu siguranță de destinatar redacției, este iarăși o dovadă că filozoful se afla la începutul lui ianuarie 1941 în capitală. Răspunsul definitiv la întrebarea cît timp a stat Cioran în România ni-l oferă o însemnare din jurnalul inedit al lui Mihail Sebastian. La 12 februarie 1941, Cioran se afla în București, pregătindu-se să plece – știa Sebastian –, ca atașat cultural – numit încă de Horia Sima – pe lîngă guvernul francez. Din nefericire, n-a rămas inactiv. Răspunzînd, probabil, unei solicitări, a rostit o conferință la Radio București. Dar nu despre o temă culturală sau filozofică neutră. Ci cu un subiect care mărturisește participarea afectivă cu spiritul României legionare. A vorbit pur și simplu despre *Profilul interior al Căpitanului* și și-a rostit conferința în 28 noiembrie 1940, zi – stranie, nenorocită coincidență – în care cădeau, asasinați de legionari, Nicolae Iorga și Virgil Madgearu. A luat apoi cunoștință de asasinat, dar n-a găsit necesar să se disocieze – prin scris – de actul sinistru. În schimb, a găsit că mai e posibil, după asasinat, să recidiveze în eroare încredințînd textul conferinței, spre publicare, chiar gazetei care, în octombrie, apelase

1. Facsimilul scrisorii reprodus în *Buna Vestire de Duminică*, II, nr. 7, 12 ianuarie 1941.

In el pentru colaborare. Oferind conferința spre publicare, din nefericire pentru Cioran, textul s-a păstrat. Să spun ca semn acuzator? Dar ce a rostit Cioran în această nesocotită conferință? Deși ar merita o reproducere integrală, mă voi limita la cîteva excerpte: „Înainte de Corneliu Codreanu, România era o Sahară populată. Cei aflați între cer și pămînt n-aveau nici un conținut, decît așteptarea. Cineva trebuia să vină. Treceam prin deșertul românesc incapabil de orice. Pînă și disprețul mi se părea un efort. Țara nu putea fi o problemă decît negativ... România nu era decît o farsă reușită... Biata țară era o pauză vastă între un început fără măreție și un posibil vag. În noi gemea viitorul. În *unul* clocotea. Și el a rupt tăcerea blîndă a existenței noastre și ne-a obligat să fim. Virtuțile unui neam s-au întruchipat în el. România din *putință* se îndrepta spre *putere*... Aceste gînduri (ale lui C.Z. Codreanu, *n.n.*) au urzit rostul nostru, în ele respiră natura și cerul. Și cînd au pornit spre înfăptuire, temelia istorică a țării s-a zguduit. Corneliu Codreanu n-a pus problemele României imediate, a[le] României moderne și contemporane. Era mult prea puțin... El a pus problema în termeni ultimi, în totalitatea devenirii naționale. El n-a vrut să-ndrepte mizeria aproximativă a condiției noastre, *ci să introducă absolutul în respirația* zilnică a României. Legiunea n-ar trebui astfel să creeze trecutul, ci să insufle absența seculară, să salveze, printr-o nebunie inspirată și unică, imensul timp pierdut... Căpitanul a dat românului un rost. Înainte de el, românul era numai român, adică un material uman alcătuit cu substanță, un român primejdios, o fatalitate pentru sine și pentru alții, o vijelie umană infinit amenințătoare. Garda de Fier e o pădure fanatică. Legionarul trebuie să fie un om în care mîndria suferă de insomnie... Acel ce a dat țării altă direcție și altă structură unea în sine o pasiune elementară cu detașarea spiritului. Soluțiile sale sunt valabile în imediat și în veșnicie. Istoria nu cunoaște un vizionar cu spirit mai practic și atîta pricepere în lume sprijinită pe un suflet de sfînt. Tot așa, ea nu cunoaște o a doua mișcare în care problema mîntuirii să meargă mînă în mînă cu gospodăria... În preajma Căpitanului nimeni nu rămînea călduț. Peste țară a trecut un fior nou. O regiune umană bîntuită de esențial. Suferința devine criteriul vredniciei și moartea, al chemării. În cîțiva ani România a cunoscut o palpitație tragică și moartea chemării... Credința unui om a dat naștere unei lumi ce lasă-n urmă tragedia antică și pe Shakespeare. Și aceasta în Balcani! *Pe un plan absolut, dacă ar trebui să aleg între România și Căpitan, n-aș fi ezitat o clipă.* După moartea lui ne-am simțit fiecare mai singuri... Cu excepția lui Iisus, nici un mort n-a fost mai prezent între vii... De-aci încolo, țara va fi condusă de un mort, îmi spunea un prieten pe malurile Senei. Acest mort a răspîndit un parfum de veșnicie peste pleava

noastră umană, şi-a readus cerul deasupra României"[1]. Să adaug că acest text delirant a fost rostit în preajma evenimentului reînhumării lui Codreanu cu pompă, fastuoasă şi solemnă în 30 noiembrie 1940, la Casa Verde din Bucureşti.

Procesul convertirii lui Cioran e deci evident şi, de aceea, dincolo de controversă. Tîrziu, după război, cînd s-a trezit, Cioran a regretat enorm această rătăcire a tinereţii. A şi declarat-o, onest, în cîteva eseuri, uzînd, cum se cuvenea, de dreptul şi datoria la căinţă. La aceste regrete face aluzie Eugen Ionescu în scrisoarea, reprodusă mai înainte, către Tudor Vianu din 1945. Căinţa era însă sinceră. Am găsit un text al lui Cioran, datat 2 decembrie 1946, în care spune: „Am lichidat toate lucrurile şi toate credinţele în ipoteza c-am crezut vreodată în ceva. Pentru a-mi da un pretext de activitate, am scris în vremea din urmă o «carte», în franţuzeşte: *Exercices negatifs*. Nu ştiu dacă va apare cîndva. Este un fel de *rămas-bun* la iluziile moştenite sau întreţinute inconştient, un fel de teorie a exilului metafizic, fără pretenţie de filozofie, care îmi pare mai mult ca oricînd ridicolă"[2]. Şi, în acelaşi text: „Naţionalismul şi militantismul meu plecau din dorinţa de a face ceva pentru o ţară păcătoasă şi pe care n-o voiam şi n-o vreau pierdută"[3]. Mai tîrziu, în interviurile puţine pe care le-a dat, şi-a privit critic convingerile din tinereţe. Întrebat de un interviever, în 1972, despre participarea sa la Garda de Fier, Cioran răspunde: „Garda de Fier, căreia de altfel nu i-am aparţinut, a fost un fenomen foarte curios. Conducătorul ei, Codreanu, era, de fapt, slav, mai mult tipul unui hatman ucrainean. Gardiştii morţi erau în majoritate macedoneni dezrădăcinaţi; în general, în această mişcare ieşea la suprafaţă mai ales periferia României. Aşa cum se spune despre cancer că nu e o boală, ci un complex de boli, aşa şi Garda de Fier era un complex de mişcări; mai mult decît atît, o sectă smintită şi un partid. Se vorbea acolo mai puţin de o redeşteptare naţională şi mai mult de măreţia morţii... Am aflat atunci pe propria-mi piele ce înseamnă să fii dus de val fără nici cea mai mică urmă de convingere. O stare de spirit pe care de atunci am observat-o deseori, şi nu numai la cei de 20 de ani, cîţi aveam eu atunci, ci, din păcate, şi la oameni de 60 de ani. La acest lucru sunt acum imun". În alt interviu, din 1984, mărturiseşte, întrebat, că s-a apropiat de Garda de Fier pentru că nutrea o ură totală faţă de regele Carol al II-lea. Dar că, plecînd în 1937 la Paris, ca bursier, „de atunci am rupt practic cu România" şi deci şi cu Garda de Fier (ceea ce, s-a văzut, nu e adevărat, filozoful revenind în ţară în timpul domniei legionare şi plecînd după rebeliune). Cineva,

1. Emil Cioran, „Profilul interior al Căpitanului", *Glasul strămoşesc*, III, nr. 10, 25 decembrie 1940.
2. *Revista de istorie şi teorie literară (RITL)*, 1987, nr. 1-2, p. 305.
3. *Convorbiri cu Cioran*, Humanitas, 1993, pp. 11, 128-130.

un scriitor român, care îl întîlnise pe filozof la Paris, vorbindu-i de articolele și cărțile sale din anii treizeci, ar fi primit replica deconcertantă: „Dar mai citește cineva tîmpeniile alea?". Dar acele texte existau ca o realitate cugetătoare a timpului și ele nu pot fi nici distruse, nici ignorate. Putem – avem datoria – să le considerăm dezavuate, unele dintre ele, de autor. A îngăduit chiar reeditarea cărților. Dar și aici se vede efortul de căință. La reeditarea *Schimbării la față a României* (1991), a eliminat întreg capitolul IV (cel xenofob), operînd alte multe eliminări în spațiul altor capitole. La fel a procedat cu ediția care îi adună publicistica din tinerețe, eliminînd peste jumătate din texte, iar în cele rămase operînd modificări dictate de oportunitățile de astăzi. Intervențiile sunt atît de multe și sesizabile încît, de fapt, e vorba de o altă carte (mă refer la *Schimbarea la față*, inutilizabilă pentru un exeget care voiește să reconstituie atmosfera de idei din decenul al patrulea). Chestionat de un tînăr admirator, dl Dan C. Mihăilescu, despre această cosmetizare a ediției, filozoful a răspuns vădit iritat: „Nimeni, mă-nțelegi, nimeni nu are dreptul să se folosească de afirmații mai vechi fără a ști de poziția mea de acum... E dreptul meu să nu las să apară la 1990 absolut toate afirmațiile din '30, era alt timp, este alt timp". Apoi adaugă, parcă timorat: „Îți spun, ce se întîmplă acum cu generația noastră, toată chestia asta cu Nae Ionescu, sunt chestii delicate și, ce mai, periculoase. Trebuie înțeles totul cu grijă"[1].

E, într-adevăr, uluitor și teribil ca unui autor cu faima lui Cioran să-i fie teamă, la 80 de ani, pentru ceea ce a scris la 25. Tinerețea necontrolată, dezvăluită, poate, crede chiar Cioran, compromite o întreagă, formidabilă operă scrisă pînă în pragul senectuții. De aceea, se simte chemat la prudență pînă dincolo de exagerare. De altfel, există texte ale lui Cioran care îl disociază de xenofobia din 1936 (față de evrei, eseul „Un popor de singuratici" din volumul *Ispita de a exista*, iar față de maghiari, o extraordinară convorbire, relativ recentă, cu François Feytö). Dar, pentru analistul ce studiază tensiunea de idei din anii treizeci, cartea lui Cioran din 1936 e un document fundamental, ca și întreaga sa publicistică, ce nu poate fi ignorat, oricît l-ar repudia, în 1990 sau în 1970, autorul. Cazul Heidegger și, mai recent, al lui Mircea Eliade îl avertizează pe Cioran. Și, de aceea, se străduie să înăbușe orice tentativă de a redeschide cazul tinereții sale publicistice din anii treizeci. Mai ales că are conștiința că s-a disociat, după 1945, în cîteva rînduri, de acel voit uitat episod ce continuă însă a-l apăsa pînă la nevroză.

---

1. Dan C. Mihăilescu, „La Paris cu silogismele amărăciunii", *România literară*, 6 decembrie 1990.

Cînd s-a produs momentul convertirii lui Mircea Eliade constituie încă obiect de controversă. A fost, cu siguranță, și în acest caz vorba de un proces, de o evoluție deloc imperceptibilă. Șeful necontestat al noii generații, ascultat și urmat, a știut să se păstreze aproape un deceniu departe de mișcarea legionară. E semnificativ cu totul faptul că atunci cînd, în toamna lui 1933, Nae Ionescu s-a alăturat mișcării legionare Eliade a rezistat, păstrîndu-și rezerva toată. În polemica iscată după apariția romanului prietenului său Mihail Sebastian, *De două mii de ani*, Eliade nu ezită să ia partea romanului, polemizînd cu ideile lui Nae Ionescu din prefață, distanțîndu-se de antisemitismul fundamentalist al profesorului. Dar, prin toamna lui 1936, ruptura se produce și Eliade trece sufletește de partea rinocerilor. Procesul acesta e bine surprins în jurnalul lui Mihail Sebastian (din fragmentele publicate pînă acum), care contemplă, năucit, pierderea unui prieten. În 15 ianuarie 1937, cînd au murit, în Spania, Moța și Marin, scriitorul notează: „Mi-e greu să vorbesc cu Mircea despre asta. Simt că el e în doliu. În ce mă privește, mă gîndesc cu tristețe la întîmplarea asta. Este în tabăra lor mai multă orbire decît farsă [...] Dar atunci, cum se poate, prin ce aberație, să nu-și dea seama de oribila lor eroare, de sălbateca lor eroare". În 25 februarie 1937, Sebastian și-a invitat prietenii la o mică agapă. Eliade, Noica, Marietta Sadova, Gh. Racoveanu n-au lipsit. La plecarea musafirilor, a consemnat în jurnal: „Mă-ntreb dacă nu e ultima oară cînd îi mai chem. Situația devine mereu mai penibilă. Nu mă simt în stare să suport jocul de duplicitate pe care amiciția noastră îl impune, de cînd cu convertirea lor gardistă. Ultimele articole din *Vremea* ale lui Mircea au fost din ce în ce mai «legionare». Pe unele am evitat să le citesc. Pe cel din urmă l-am citit abia azi dimineață – deși a apărut vineri și deși toată lumea îmi vorbea despre el. E posibilă o prietenie cu niște oameni care au în comun o întreagă serie de idei și sentimente străine – așa de străine, încît ar fi suficient să intru eu pe ușă, pentru ca dintr-odată să se facă tăcere, rușinați și stingheriți. Pe la Mircea n-am mai fost de vreo zece zile. Pe la Marietta Sadova, de mai bine de o lună. Poate că ne vom cruța de o despărțire violentă, dar vom lăsa să se destrame singure lucrurile, cu timpul..". Iată o însemnare din 2 martie 1937: „Lungă discuție politică cu Mircea, la el acasă. Imposibil de rezumat. A fost liric, nebulos, plin de exclamații, interjecții, apostrofe... Din toate astea nu aleg decît declarația lui că iubește Garda, speră în ea și așteaptă victoria ei. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hasdeu, cu toții au fost, la timpul lor, gardiști. Altminteri, n-aș putea spune că n-a fost amuzant. După opinia lui, studenții care l-au ciopîrțit cu cuțitele pe Traian Bratu aseară la Iași nu sunt gardiști, ci ori... comuniști, ori național-țărăniști. Textual... Toți cei care nu sunt gardiști, toți cei care fac altă politică decît cea

gardistă sunt trădători de neam și merită aceeași soartă. S-ar putea să recitesc cîndva aceste rînduri și să nu-mi vină să cred că ele rezumă cuvintele lui Mircea. De aceea e bine să spun încă o dată că n-am făcut decît să redau întocmai vorbele lui. Asta ca nu cumva să le uit. Și poate într-o zi lucrurile vor fi destul de liniștite – pentru ca să-i pot citi această pagină lui Mircea și să-l văd roșind de rușine. Să nu uit, de asemeni, explicația pentru care el aderă cu atîta inimă la Gardă: «Eu întotdeauna am crezut în primatul spiritual». Nu e nici farsor, nici dement. Este numai naiv. Dar există naivități catastrofale". Și, la 25 martie: „Mircea a fost seara la baletele Iooss, care l-au revoltat – cum îi spunea lui Comarnescu – prin spiritul judaic. A găsit că spectacolul e semit. Este tot ce a găsit de spus. Suntem în plină disoluție a prieteniei noastre. Nu ne vedem zile de-a rîndul, și cînd ne vedem nu mai avem ce să ne spunem"[1].

N-am citit jurnalul lui Eliade din această perioadă și nu știu dacă a consemnat din perspectiva lui acest proces de convertire. În *Memorii*, la care voi reveni, adevărul e, cu grijă, ocultat, referirile la îmbrățișarea gardismului sunt contrafăcute, astfel încît să reiasă că, de fapt, a suferit de o acuzație nedreaptă, totul reducîndu-se – inclusiv încarcerarea în lagărul pentru legionari de la Miercurea Ciuc – la fidelitatea sa spirituală, dar neangajată politic, față de Nae Ionescu. Ceea ce e un curat neadevăr. Asta vrea să spună că n-a fost înscris, formal, în Garda de Fier. Ceea ce, se pare, e un adevăr. Dar participarea publicistică și, se va vedea, activ propagandistică alături de Gardă nu e o expresie a afilierii? Eugen Ionescu, care a trăit acei ani ca prieten însingurat și dezolat, a arătat – cum se vede din scrisoarea către Vianu citată mai sus – că Eliade a fost gardist declarat și vinovat prin influența exercitată asupra colegilor de generație.

Se poate însă reconstitui procesul convertirii lui Eliade la legionarism, firește, cu ajutorul publicisticii sale din anii aceia, conturîndu-se, pe această cale, fenomenul surprins de Sebastian în jurnal. Nu exhaustivitatea e în intenția acestui succint paragraf, ci prezentarea cîtorva eșantioane reprezentative, care să fixeze fenomenul. În 24 ianuarie 1937 a scris, în *Vremea*, nu un articol despre Unirea Principatelor, ci un lamento participativ despre moartea lui Moța și Marin în războiul spaniol: „Rareori se întîlnește în istoria unui neam o moarte atît de semnificativă ca moartea celor doi fruntași legionari, căzuți pe frontul spaniol. Plecarea celor șapte comandanți legionari români în Spania, unde au luptat ca voluntari, în trupe de șoc, a fost simbolică... Atît Ion Moța, cît și Vasile Marin dăduseră nenumărate probe de spiritul lor de jertfă: închisori, suferință, prigoană morală, o tinerețe trăită

1. Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935-1937*, *Manuscriptum*, 1976, nr. 2, pp. 117, 118, 119, 120.

eroic. Această ultimă și fatală încercare – plecarea în Spania – și-o aleseseră ei singuri, ca o supremă dovadă de credință și eroism creștin... Semnificația morții lor trece, deci, deasupra valorilor eroismului viril. Moartea voluntară a lui Ion Moța și Vasile Marin are un sens mistic: jertfa pentru creștinism. O jertfă care să verifice eroismul și credința unei întregi generații. O jertfă menită să fructifice, să întărească creștinismul, să dinamizeze un tineret... Ca și șeful și prietenul său Corneliu Codreanu, Ion Moța credea că misiunea generației tinere este să împace România cu Dumnezeu... Destinul i-a ales pe ei ca să *mărturisească*, să arate celorlalți seninătatea pe care ți-o dă credința, sensul creștin și eroic pe care îl capătă viața atunci cînd ești gata, în orice clipă, să renunți la ea". În iunie 1937, într-un articol publicat în oficiosul legionar *Buna Vestire*, Eliade înalță mișcarea legionară la dimensiunea unei revoluții naționale, conferind, după un deceniu, revoluției spirituale de el inaugurată în 1927 o finalitate politică legionară pe care, de fapt, atunci nu o avusese. „Anul 1927 a însemnat începutul luptei între generații... mișcarea tinerească din 1927 s-a născut din conștiința acestei misiuni istorice: de a schimba sufletul României, subordonînd toate valorile unei singure valori supreme: Spiritul. Subordonare care înseamnă, mai ales în faza ei eroică, sacrificii, renunțare la sine, asceză. Sensul istoric al acestei mișcări tinerești nu este deloc greu de descifrat. Avîndu-și izvoarele vii în creștinism – și creștinism înseamnă «răsturnarea tuturor valorilor» –, ea înseamnă crearea unui om nou... Asemenea «cauze», asemenea «idealuri» nu se mai întîlniseră de mult în istoria României moderne. De aici mirarea indignată a oamenilor lumii vechi... De multe sute de ani se părea că creștinismul răsăritean nu mai poate crea forme istorice... De abia acum începe a fi înțeles sensul acestei revoluții creștine care încearcă să creeze o Românie nouă, creînd întîi un om nou, un creștin perfect, și care înlocuiește vechea «viață politică» printr-o «viață civilă», adică restaurează raporturi de omenie și creștinătate în sînul aceleiași comunități de sînge. De-abia acum începe să se vorbească despre o «misiune a României"... Dacă ea va izbuti pînă la capăt, dacă va cuprinde, adică, întreaga comunitate românească – va fi cea mai mare revoluție a veacului."[1] Cum anume se putea concilia revoluția creștină cu o mișcare politică, cea a legionarilor, care predica și practica asasinatul politic ca mijloc curent de dispută cu adversarii nu se întreba Eliade. Și doar, de la începuturi, mișcarea legionară a practicat asasinatul ca mijloc de luptă politică (vezi cazul Manciu din 1924, asasinat chiar de C.Z. Codreanu. În 1933, legionarii îl asasinaseră pe I.G. Duca, în 1936, pe Mihail Stelescu, iar la Congresul studențesc legionar de la Tîrgu Mureș, din aprilie 1936, se alcătuiseră, oficial, liste negre

1. Mircea Eliade, „O revoluție creștină", *Buna Vestire*, I, nr. 100, 27 iunie 1937.

cuprinzînd oameni politici adversari ai Gărzii de Fier, care trebuiau asasinați, iar echipierii juraseră că-și vor îndeplini misiunea asumată). Eliade ignora aceste fapte care demonstrau totuși că această revoluție politică nu poate fi și cu adevărat creștină, deși legionarii predicau spiritul creștin ca fundament al omului nou, creat de legionarism. Dar, încă o dată, cum se poate concilia, în epoca modernă, Evanghelia creștină cu glonțul asasin? Peste cîteva luni, în același an 1937, la decesul generalului Gh. Cantacuzino-Grănicerul, comandantul, formal (pentru că, de fapt, comandant rămăsese Codreanu), al partidului Totul pentru Țară (denumirea mascată a Gărzii de Fier), Eliade scrie în aceeași gazetă: „Îmbrățișînd idealurile Legiunii, generalul Cantacuzino a recunoscut în noua sa familie spirituală aceeași iubire de libertate, același simț al onoarei și demnității, aceeași nepăsare de moarte, de suferință și de prigoană pe care le păstrează intacte în sufletul său de oștean... A recunoscut în Căpitan și în legionarii săi morala medievală bărbătească, românească, pe care deznădăjduise s-o mai vadă stăpînind sufletele contemporanilor... Generalul Cantacuzino și-a regăsit în idealurile legionare crezul său intact... Tinerii care își încep viața pregătindu-se de moarte alcătuiesc azi marea familie românească în care virtutea și bărbăția prefanariotă realizată de generalul Cantacuzino luminează destinul veacului întreg"[1].

Există un text al lui Eliade tot din 1937 și apărut tot în *Buna Vestire*. E răspunsul lui la ancheta ziarului în legătură cu prognozele legionare privind rezultatul alegerilor legislative din decembrie 1937. S-a intitulat „De ce cred în biruința legionară" și au răspuns, aprobator pînă la entuziasm, Sextil Pușcariu, I. Găvănescul, colonel Emil Cristodulo, Nicolae Roșu, prof. Grigore Cristescu, Corneliu Șumuleanu, colonel V. Pipercescu, Mircea Eliade, Vasile Băncilă, prof. Dan Rădulescu, general Mehedinți. La 17 decembrie e inserat răspunsul la anchetă al lui M. Eliade, însoțit, desigur, de o fotografie. E necesar să fie recitit (sau citit): „Cred în destinul neamului românesc, de aceea cred în biruința mișcării legionare. Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă... Cine nu se îndoiește de destinul neamului nostru nu se poate îndoi de biruința mișcării legionare. Cred în această biruință pentru că, înainte de toate, cred în biruința duhului creștin. O mișcare izvorîtă și alimentată de spiritualitatea creștină, o revoluție spirituală care luptă în primul rînd împotriva *păcatului și a nevredniciei* nu este o mișcare politică. Ea este o revoluție creștină... Dar, în timp ce alte popoare trăiesc în această revoluție în numele luptei de clasă și al primatului economic (comunismul) sau al statului (fascismul) sau al

1. *Idem*, „Mitul Generalului", *Buna Vestire*, I, nr. 189, 14 octombrie 1937.

rasei (hitlerismul), mișcarea legionară s-a născut sub semnul Arhanghelului Mihail și va birui prin harul dumnezeiesc. De aceea, în timp ce toate revoluțiile contemporane sunt politice – revoluția legionară *este spirituală și creștină*. În timp ce toate revoluțiile contemporane au ca scop *cucerirea puterii* de către o clasă socială sau de către un om – revoluția legionară are drept țintă supremă: mîntuirea neamului, împăcarea neamului românesc cu Dumnezeu, cum a spus Căpitanul. De aceea sensul mișcării legionare se deosebește de tot ce s-a făcut pînă astăzi în istorie și biruința legionară va aduce după sine nu numai restaurarea virtuților neamului nostru, o Românie vrednică, demnă și puternică – ci va crea un om *nou*, corespunzător unui nou *tip de viață* europeană... Omul nou se naște dintr-o adevărată trăire și fructificare a libertății. Cred în biruințele mișcării legionare pentru că cred în *libertate*, în puterea sufletului, împotriva determinismului biologic și economic. Cei care vin în Legiune vin pentru că se simt liberi. Cred în biruința mișcării legionare pentru că cred în dragoste... Cred în destinul neamului nostru; cred în revoluția creștină a omului nou, cred în libertate și dragoste. De aceea cred în biruința mișcării legionare într-o Românie mîndră și puternică, într-un stil nou de viață care va transforma în valoare spirituală de universală circulație bogățiile sufletului românesc"[1].

Acest credo în delir a fost contestat, indirect, de autor. Biograful său, Mac Linscott Ricketts, mi-a relatat, într-o convorbire la București, prin 1985, cînd își aduna materialul pentru monografie, că profesorul i-a precizat că textul acesta nu l-a scris el, ci M. Polihroniade, redactor la *Buna Vestire*. I-ar fi cerut să răspundă la anchetă și, cum Eliade nu i-a dat textul, Polihroniade a închipuit el unul. Nevoind să-i creeze neplăceri unui prieten, nu a dat, în presă, cuvenita dezmințire. Nici atunci, nici, mai abitir, peste decenii. Am verificat această afirmație, comparînd-o cu alte texte prolegionare ale lui Eliade. Textul e, indiscutabil, al lui Eliade și corespunde credo-ului său de atunci, cum i se confesase și lui Sebastian. De altfel, chiar Eliade trimite în textul său la alte articole ale sale: „Le aminteam cu alte prilejuri că în cele mai disciplinate și mai severe ordine călugărești s-au putut înălța totuși destule personalități. Un Toma de Aquino, un Francisc din Assisi, un Bonaventura, un François de Sales". Sunt și probe că Eliade a îndeplinit, din partea mișcării legionare, în această campanie electorală anumite funcțiuni de ordin propagandistic în provincie. Ar fi fost unul dintre cei ce s-au ocupat din partea Centrului de propaganda electorală în județul Prahova. Am găsit, în *Buna Vestire*, următoarea înștiințare, cu rost de chemare: „De la partidul Totul pentru Țară primim următoarele: Șefii de județe ai partidului Totul pentru Țară

1. *Buna Vestire*, I, nr. 244, 14 octombrie 1937.

vor achita taxele pentru Cameră și Senat luni 6 decembrie. În aceeași zi, la ora 6 seara, vor răspunde telegrafic pe adresa Neculai Totu (acesta, comandant legionar, era președintele Comitetului Electoral Central al mișcării legionare pentru aceste alegeri, *n.n.*), Gutenberg 3, București, dacă au achitat sau nu taxele: 1. Sextil Pușcariu; 2. Ion Găvănescul; 3. Nicolae Roșu; 4. Colonel Pipercescu; 5. Colonel Cristodulo; 6. Mircea Eliade; 7. Ion Cantacuzino; 8. prof. Pantazi. Necula Totu, Șeful Biroului electoral central legionar"[1]. Am reprodus înștiințarea întocmai. Din ea reiese, indiscutabil, că Eliade era bine angrenat în activitatea electorală a legionarilor în acea campanie. Și nu cred că aici e, din nou, intervenția malefică a lui Polihroniade.

Frisoanele noii convingeri, legionare, nu l-au părăsit odată cu alegerile din decembrie 1937. În *Vremea* din ianuarie 1938, două articole erau consacrate aristocratismului creat de legionarism. Să decupez un fragment din cel de-al doilea articol: „Promovarea bărbăției și a spiritului ofensiv – valori aristocratice europene – a adus după sine o altă prefacere a sufletului tinerei generații românești. A creat conștiința unei misiuni istorice, sentimentul că ne-am născut ca să împlinim o revoluție unică în istoria neamului. Legionarul nu mai trăiește la întîmplare. Viața lui are un sens precis și major: revoluția creștină, mîntuirea neamului românesc. Eroismul și sfințenia sunt valori superioare în care cred tinerii de azi. Am scris de mai multe ori despre spiritul revoluției creștine, așa cum începe a fi realizată ea de mișcarea legionară, și mi-am îngăduit, acum, să mă opresc numai asupra valorilor eroice, aristocratice, pe care le cultivă Legiunea. Conștiința unei misiuni istorice a fost întotdeauna caracteristică oricărei aristocrații... În locul aristocrației de sînge, Legiunea creează o nouă aristocrație: a spiritului. În locul elitelor care-și moștenesc drepturile odată cu virtuțile și păcatele strămoșești se naște o nouă elită care-și cucerește libertatea învățînd să moară și să se jertfească. Dar, în această nouă aristocrație legionară, care se naște, reînvie evul mediu românesc: conștiința misiunii istorice, vrednicia și bărbăția, dispretul și indiferența față de neputincioși, canalii și băieți deștepți"[2]. În sfîrșit, trei săptămîni mai tîrziu, comenta salvarea, prin legionarism, a provincialismului, după o călătorie „cu cîțiva prieteni și camarazi" la Călărași: „Legionarismul aduce o transformare radicală a mentalității provinciale. Cînd educația legionară va da roade se va vedea că sensul vieții nu este parvenirea, cariera cu orice preț. Marea revoluție legionară schimbă centrul de gravitate al ființei românești din afară înlăuntru... Una din afirmațiile revoluționare ale creștinismului

1. *Buna Vestire*, I, nr. 234, 6 decembrie 1937, p. 8.
2. Mircea Eliade, „Noua aristocrație legionară", *Vremea*, XI, nr. 522, 23 ianuarie 1938.

era aceasta: nu există om, oricît de jos ar fi căzut el pe scara valorilor morale și religioase, care să nu fie îndreptățit să-și nădăjduiască mîntuirea. O astfel de afirmație revoluționară face și legionarismul; nu există loc în țara românească unde să nu-ți poți realiza, pînă la maxima ei fructificare, viața. Legionarismul va pune capăt complexelor de inferioritate ale provinciei. Într-adevăr, idealul legionar, idealul de aspră spiritualitate creștină, poate fi oriunde *trăit*, în mijlocul comunității românești"[1].

Apoi, pledoariile legionare ale lui Eliade încetează. Dar aceasta pentru că ele nu mai pot fi rostite. Instaurarea, din februarie 1938, a dictaturii regale, primul guvern Miron Cristea, cu Armand Călinescu la Interne, interzice propaganda legionară. *Vremea* își modifică orientarea deschis filolegionară, iar serialul lui Eliade despre provincie și legionarism e întrerupt. Articolul său din nr. 526 (20 februarie) începe, semnificativ, astfel: „Cum nu știu încă despre ce se poate și nu se poate scrie, mă mulțumesc să împărtășesc cititorilor mei cîteva fapte culese din cele mai inofensive reviste de cultură". De altfel, în decembrie 1938, revista va fi suspendată, pentru a reapărea la 15 septembrie 1940. *Cuvîntul*, reapărut în ianuarie 1938, la care Eliade scria prudent, e suspendat, și el, în aprilie 1938. Propaganda legionară e, peste tot, interzisă. Încep timpuri grele pentru Eliade. Nae Ionescu, împreună cu știuții lideri legionari, e arestat și internat în lagărul de la Miercurea Ciuc. Nae Ionescu e suspendat din învățămînt și, prin asta, își pierde postul și asistentul său, Mircea Eliade. De altfel, Eliade e căutat, și el, de poliție, i se face percheziția locuinței, dar el, inspirat, se ascundea într-o casă clandestină. Armand Călinescu îl considera, pentru ceea ce scrisese, periculos și decisese arestarea lui Eliade. În *Memorii*, Eliade acreditează versiunea că, întrebat de generalul Condeiescu ce i se impută autorului *Întoarcerii din rai*, Armand Călinescu i-ar fi răspuns: „E omul lui Nae. Îmi ajunge". La 14 iulie 1938, Eliade e arestat și transportat la Siguranță. I s-a cerut să semneze o declarație de desolidarizare de mișcarea legionară. Refuză, notificînd că el nu fusese membru înscris în mișcarea legionară. E, probabil, adevărat. Dar activitate publicistică, propagandistică și sentimente efective prolegionare dovedise. Jurnalul lui Sebastian, din care am citat, articolele sale și încă altele pledează, fără putință de tăgadă, pentru atașamentul său legionar activ. Menținîndu-se în refuz, după șase săptămîni a fost internat, și el, în lagărul pentru legionari de la Miercurea Ciuc. Eliberarea din lagăr depindea și ea de declarația de desolidarizare. Nae Ionescu, îmbolnăvindu-se de cord și instalat în Spitalul Militar din Brașov, a dat, din spital, o cam

1. Mircea Eliade, „Provincia și legionarismul", *Vremea*, XI, nr. 525, 13 februarie 1938.

nibilinică declarație de desolidarizare. Eliade s-a îmbolnăvit de plămîni prin octombrie și, cu intervenții, e internat în sanatoriul de la Moroieni. Declarația de desolidarizare nu a dat-o, iar cea mai mare parte din foștii săi codeținuți din lagărul de la Miercurea aveau să fie, peste zece luni, asasinați. După trei săptămîni de la internarea în sanatoriu, Eliade a fost eliberat, deși a rămas, ca bolnav „liber", acolo. Apoi a revenit la București. Norocul i-a surîs. Pentru că, îndată după ce a murit Nae Ionescu (15 martie 1940), considerîndu-se dispensat de obligația morală față de profesor, Al. Rosetti i-a propus și s-a zbătut să perfecteze trimiterea sa în diplomație, mai întîi ca atașat de presă la Londra, apoi la Lisabona. A ieșit din strînsoarea cumplitului angrenaj care îl absorbise doi-trei ani[1]. A aflat, la Londra fiind, de asasinarea de către legionari a lui N. Iorga și Virgil Madgearu, ca și a încarceraților de la Jilava. A condamnat gestul „răzbunării" lui Codreanu. „Ei au anulat sensul religios de «jertfă» al legionarilor executați sub Carol și au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mișcare teroristă și pronazistă. Uciderea lui N. Iorga, marele istoric și genialul profet cultural, va păta pentru multă vreme numele de român."[2] Are incontestabil dreptate. Numai că asasinatele anterioare (începînd cu cel al lui Manciu, făptuit de Codreanu însuși) nu atestaseră ideea de jertfa, de care tot făceau caz legionarii? Disociindu-se, Eliade rămăsese, se pare, încă prizonierul convingerilor adoptate în 1937. A urmat, cum se știe, lungul său exil. S-a disociat el de convingerile de la sfîrșitul celui de-al patrulea deceniu? N-a făcut-o nicăieri public, cum procedase Emil Cioran în chip explicit. Ciudată e semnătura lui, trecută la rubrica „personalități", pe un document al legionarilor care îl dezavuau pe Horia Sima în calitatea de comandant al mișcării. Documentul poartă data de august 1954[3]. Să i se fi trecut numele fără a i se fi cerut consimțămîntul? Posibil, deși e greu de crezut. Oricum, e necesar să consemnez faptul, chiar dacă pare ciudat. Am găsit însă, în *Memorii*, și o consemnare care înglobează un regret. Prin 1950 i-a apărut la editura italiană Einaudi cartea *Tecniche dello yoga*. S-ar fi primit – se pare, din țară – denunțuri la editură (era o editură a Partidului Comunist Italian) privind activitatea fascistă a lui Eliade în România. Editorul și, mai ales, coordonatorul colecției au refuzat să ia în seamă alte obiecțiuni decît cele pur științifice. „Dar denunțurile primite de Einaudi – notează Eliade –, deși n-au avut rezultatul așteptat de cei care le făcuseră, mi-au amintit, oportun, că imprudențele și erorile săvîrșite în tinerețe constituie o serie de *malentendu*-uri care mă vor urmări toată viața."[4] E singura dată,

1. *Cf.* Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II (1937-1960), Humanitas, 1991, pp. 1-46.
2. *Ibidem*, vol. II (1937-1960), Humanitas, 1991, p. 49.
3. *Cf.* revista *Mișcarea*, II, 1993, nr. 4, p. 14.
4. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, ed. cit., p. 111.

din cîte știu, cînd a vorbit de „imprudențele și erorile" din tinerețe. Altfel, neapucînd de teama consecințelor să spună ceva, penitent, despre asta în Europa, în S.U.A. a tot ținut-o astfel. Dacă apuca să o facă, serios și automustrător, la vreme, scutea posteritatea de scandalul și dezvăluirile de care are parte acum. Dar să ocolesc, ca analist al perioadei, „imprudențele și erorile tinereții" lui Eliade n-am cum. E efectiv imposibil pentru cine năzuiește să reconstituie fizionomia spirituală a epocii. Eliade a fost prea mare și important pentru generația sa ca să-i putem ignora scrierile și luările de atitudine. De am proceda prin eliminare, dimpotrivă, am credința că aș comite o blasfemie. Aș încheia acest paragraf cu un pasaj dintr-o scrisoare – datată 7 ianuarie 1946 – a lui Eugen Ionescu, aflat la Paris, către Petru Comarnescu, rămas la București: „Sunt nevindecat de moartea în *spiritul meu* a lui Costin (probabil Paul Costin Deleanu, *n.n.*), Arșavir (Arșavir Acterian, *n.n.*), Horia (Horia Stamatu, *n.n.*) și alții, de care m-am rupt în vecii vecilor (la judecata din urmă eu voi fi în stînga sau în dreapta tatălui, iar ei în partea opusă, dacă mă duc în iad, ei se vor duce în rai; dacă mă duc în rai, ei vor fi în iad... Niciodată, niciodată n-o să ne mai dăm mîna: Dumnezeu, El însuși ne-a despărțit pe vecie pe unii și pe alții, el ne-a ales, pe unii într-o parte, pe alții într-alta. Pe Eliade și pe Cioran nu-i pot vedea. Deși ei «nu mai sunt legionari» (cum spun ei) – ei nu se pot rupe de angajamentul pe care l-au luat, o dată pentru eternitate, au rămas legionari fără să mai vrea și-i simt că sunt din neamul acelor ce pentru mine îmi apar hiene (și eu, desigur, pentru ei, apar drept hienă; suntem hiene unii pentru alții, și asta e din ce în ce mai limpede, cît va mai fi în istorie și după). Numai tu ești un optimist. Și poate numai tu ai o inimă pură"[1]. Neîmpăcat, să recunoaștem, rechizitoriu. Și, repet, poartă data ianuarie 1946, redactat fiind de un coleg de generație care își cunoscuse bine, în intimitate, confrații și avea dreptul să-i judece și să dea sentințe.

O versiune acreditează că Noica s-a convertit, devenind legionar, tîrziu, cumva după asasinarea lui Codreanu. Convertirea s-a produs, de fapt (dar nu mult), mai înainte. Nu avem texte publicistice doveditoare, decît puține, pentru această perioadă, pentru că Noica, aflat cu o bursă la Paris, nu prea publica și că, de fapt, n-avea – sub cenzura carlistă – unde scrie în spirit legionar. Dar există o epistolă, tot a lui Eugen Ionescu, din Paris, adresată către Ionel Jianu. Și scrisoarea e datată 9 ianuarie 1938, deci cu zece luni înaintea asasinării lui Codreanu: „Îmi vorbești – scrie Eugen Ionescu – de actele gratuite ale lui Dinu N. (Constantin Noica, *n.n.*). Nu l-am văzut deloc pe-aici. Cunoscînd «violența» sentimentelor mele împotriva «ideilor» (vai) lui, nu a mai căutat, probabil, să mă vadă. Am auzit însă că face fel de

1. Petru Comarnescu, *Corespondență* (manuscris).

fel de Isprăvi «căpitănești». E în mîinile acelei coropișnițe demonizate de Cioran și nimeni nu-l mai poate scoate de acolo. De altfel (regret că nu-ți pot spune mai multe), nici eu nu știu ce să mai aleg. E noaptea, noaptea peste tot"[1]. Există, apoi, un schimb epistolar între Comarnescu și Noica, cu totul revelator în ordinea temei aici în discuție. În presa din țară începuseră, după masivele arestări și încarcerări ale legionarilor, să se publice, masiv, declarații ale lor de renunțare la activitatea în Garda de Fier. Noica se afla la Paris, unde Comarnescu îi scria, la 23 decembrie 1938, cerîndu-i, aproape implorîndu-l, să renunțe la legionarismul mai de curînd îmbrățișat: „Personal, ca prieten și ca intelectual, ca modest coleg într-ale filozofiei și artei cu tine, socot că faci o mare greșeală prin noua ta atitudine, mai ales că nu ești un luptător și nici un politician de rînd. Ți-am spus-o în repetate rînduri cît de uimit am fost de judecățile tale politice, cît de neconforme cu ființa ta și cu năzuințele tale de înțelept și om de știință mi-au părut preferințele tale politice, fundate, o cred și acum, nu pe cunoașterea reală a oamenilor și stărilor, cît pe un bovarysm, un iluzionism propriu, în numele căruia te sacrifici inutil și, iartă-mă, în chip absurd. Știu cît de decis ești uneori, aproape chiar încăpățînat, pentru a încerca să te conving că faci un pas greșit și că-ți anulezi toată vocația și destinul tău de creator adevărat. Dar asta nu mă împiedică să nu sufăr, să nu regret, că ești un cleric trădător și că trădezi pentru niște himere și rudimente cărora inima ta generoasă și imaginația ta plină de ethos le-a dat un conținut și un sens de care nu au fost vrednice... Suferi, dar suferi în gol, Dinule. Abandonezi cultul înțelepciunii. Iar politicește mergi contra interesului țării... Situația țării se arată într-o clipă hotărîtoare pentru progresul ei. Îmi apari orb, un orb care se afundă din ce în ce în beznă, practicînd un ascetism fără sens, chiar dacă o faci cu cel mai curat și dezinteresat sentiment... Dar gîndește-te că Nae Ionescu, în care aveai atîta încredere, s-a plecat în fața realității, și-a dat seama că, pînă acum, construia în vînt, că trăia în iluzie. Și ceilalți intelectuali angajați într-o mișcare în care tu n-ai fost angajat. Vii tîrziu și de la Paris nu poți fi informat că oamenii aceia minau existența statului, duceau la un război civil, că au sabotat impunerea țării ca o mare putere în străinătate, că nu lucrau pe cont propriu, ci ascultau de străini, chiar dacă uneori erau cinstiți sufletește și bine intenționați. Am înțeles și eu ethosul lor rudimentar, dar pentru acest ethos rudimentar cîte orori în schimb, cîtă teroare, asasinate, ură și, mai ales, idolatrie. Dinule, știi sensul prescripției «să nu-ți faci idoli!». Creștinul și filozoful din tine se anulează în clipa în care cad în idolatrie. Și ți-o spun sincer: ești idolatru". Și iată răspunsul lui Noica, scris prompt de la

1. *Apud Literatorul*, II, nr. 8, 28 februarie 1992.

Paris peste cinci zile (28 decembrie 1938): „Nu știu ce poți înțelege prin «lipsă de informație»; s-au petrecut fapte care nu mai au nevoie de amănunte, iar, pe de altă parte, amănuntele care le dețin aici ar putea fi mai exacte decît cele cari au fost *voit* răspîndite acolo. De asemenea, nu știu de ce natură e convertirea lui Nae ori a lui Mircea. Apostazia lor, obținută în condiții cunoscute, nu mă poate convinge, iar faptele nu pot comporta nici o scuză, ci au cel mult un înțeles: acela de a ține de un destin, la înălțimea căruia fiecare dintre noi ar trebui să căutăm a fi. Ți-aș putea răspunde deci: eu nu caut, acum, decît să fiu vrednic de jertfa pe care cineva din mijlocul nostru a *consimțit* s-o facă pentru noi toți. Iar aici nu încape vorba de nici un fel de idolatrie și de nici un fel de acțiune «teroristă». Ba de opusul amîndurora: de interiorizare desăvîrșită... În orice caz, ea (scrisoarea, *n.n.*) încearcă să asigure pe un prieten îngrijorat de destinul meu că nu mă consider defel diminuat, ci, dimpotrivă, îmbogățit. De altfel, adaog că nu înțeleg să activez decît acum, cînd pot asculta de comandamentele celor morți. Dacă într-o zi gruparea se reorganizează și poate lucra pe față, redeviu aceea ce am fost"[1]. Din păcate, nu a redevenit ceea ce fusese nici după legalizarea, din nou, în septembrie 1940 a mișcării legionare.

Dar puțin înainte de acest moment Noica a publicat, la 8 august 1940, o gazetă. S-a numit *Adsum* (*Sunt de față*), a apărut, în patru pagini, în număr unic și a fost integral scrisă de Noica. Autorizația de apariție o înaintase autorităților la 25 ianuarie 1940. Dar a căpătat îngăduința apariției tocmai în august, cînd situația legionarilor s-a mai liberalizat. Să citez titlurile cîtorva articole: „Sunt de față", „Veac de colectivități, așadar de elite", „Veac al omului viu", „Spiritualitate și moarte" etc. Să reproduc această lămurire a redacției: „Revista *Adsum* apare într-un singur număr. Redacția ei a crezut-o necesară pentru ceilalți, dar mai ales pentru sine. Dacă s-a înșelat, nu se va înșela și a doua oară. Un singur număr ajunge. Ajunge spre a *mărturisi*... Revista *Adsum* apare din acest sentiment al unei contemporaneități care nu înțelege, care nu mai înțelege să se ascundă". În articolul „Veac al omului viu" recunoaștem motive obsesive ale publicisticii și doctrinei legionare: „Idealul oricărei elite conștiente nu este să facă altă lume, e să fie altă lume. Cine nu înțelege aceasta nu e contemporan nici cu ce se întîmplă aci, nici cu ce s-a întîmplat în altă parte. De făcut o altă lume izbutește și cel străin de ea; de clădit o lume mai bună o poate, cine știe?, și diavolul. Numai cîțiva pot fi, numai ei pot încorpora ființa lumii noi, în așa fel încît ea mai ales s-o reprezinte, chiar atunci cînd nu mai sunt. Căci moartea e uneori un fel de a fi preotul. Obsesia lui e să fie. Firește că și el făptuiește; dar o face așa

---

1. Din volumul, în manuscris, *Petru Comarnescu în corespondență.*

cum, la limită, ar face sfinții". Un articol, „Spiritualitatea și moartea", readuce în discuție ideea de jertfă prin moarte, atît de cultivată de legionarism: „În ordine absolută, orice inițiere spirituală tinde, deci, să fie o inițiere la moarte. Dacă nu faci pe modelul acesta o inițiere spirituală, ai sorți să rămîi la periferia vieții adevărate... Patriotismul de rînd îți cere jertfa prin dragoste. Revoluția spirituală cea mai înaltă nu-ți va cere altceva. Și tocmai de aceea e o revoluție spirituală: pentru că, prin inițiere la jertfă, te inițiază la viață". Revista *Azi* a comentat critic publicația lui Noica într-un articol care a fost scris, probabil, de Anton Dumitriu: „Iată cum dinapoia gînditorului și pretinsului creștin se profilează, după perdeaua de praf ideologic, necromantul, bătăușul și apologetul violenței sanguinare. O, nu, d. C. Noica merită să meargă pe un drum mai puțin lunecător și mai puțin înclinat, adică «un tip de viață elvețiană», în care inteligența dsale ascuțită, dar fragilă, să fi fost ferită de seducțiile întunecimii, de farmecul ereziilor și de acea atracție spre prăpastie caracteristică ereziilor moderne"[1]. Și într-un articol semnat chiar de Anton Dumitriu în același număr al gazetei *Azi* se spunea: „Iată tipul de om pe care-l vede Noica: acela care rezolvă totul... Adevărata poziție a omului în Univers este aceea de umilință, recunoaștere a unei existențe care-l depășește. În această smerenie omul se regăsește. De aceea actul creștin de închinare e un act de smerenie, dar un act de prezență"[2].

Dar vremea îi venea în întîmpinare lui C. Noica, cel de atunci. La 4 septembrie 1940, Ion Antonescu devine premier și conducătorul statului, eliberîndu-i pe legionari din închisori. La 6 septembrie Antonescu îl silește pe rege să demisioneze, iar la 14 septembrie țara e decretată stat național-legionar și Horia Sima devine vicepremier. La 8 septembrie reapare oficiosul mișcării legionare, *Buna Vestire*, director fiind Grigore Manoilescu (fratele lui Mihail), iar C. Noica prim-redactor (titulatura de atunci pentru redactor-șef[3]). În chiar primul număr, C. Noica semnează articolul „Crede" (programat pentru *Adsum*, dar interzis atunci de cenzură), un delirant credo al României legendare visate de legionari: „Nu ți-e îngăduit să te îndoiești. Crede în învierea României legendare. Crede din toată tinerețea ta, din tot ce nu s-a împlinit împrejurul țării. Alte vremuri pot fi împăcate și resemnate. Alte neamuri pot vorbi, pentru întîia oară, despre destin... Neamul tău are de făcut altceva... Nu-i un destin să rămîi la problemele

1. *Azi*, seria a II-a, nr. 77, 25 august 1940.
2. Anton Dumitriu, „Prezența omului", *Azi*, seria a II-a, nr. 77, 25 august 1940.
3. Această conducere a ziarului va fi demisă la 15-16 octombrie 1940, din cauza articolului semnat de director, „Prea multă eleganță" (în 13 octombrie 1940), care l-a supărat pe Antonescu. Ziarul a fost suspendat pînă la 20 octombrie. Noua conducere: director Alexandru Constant, prim-redactor Horia Stamatu (*cf.* și Horia Sima, *Era libertății*, vol. I).

reîntregirii teritoriale, nu-i un destin să rămîi la geografie în loc să treci la spirit. Nu-i un destin, ci cu o vorbă potrivită: inerție... Fiecare generație învață la școala ei, fiecare inimă se spovedește și se îndreaptă după cuvîntul preotului ei. Și unii, și alții dorim, poate, țării noastre aceeași negrăită fericire. Dar noi, aceștia, tinerii, n-o vedem în istorie. O vedem în legendă. Crede în învierea României legendare"[1].

Două zile mai tîrziu, Noica vorbește într-un articol despre misiunea Legiunii: „Legiunea n-a voit să facă altă Românie. Ea a voit să fie altă Românie. Cine nu simte aceasta nu înțelege nici de ce a murit Moța și nici de ce dăruirea cea mare a Căpitanului era unul din felurile sale de a birui și de a face neamul românesc să biruiască... Nu vedeți că e vorba de România duhului, înainte de celelalte, de România duhului? O asemenea Românie se trăiește, se face trăind. Iar a muri este uneori un fel de a fi viu. Așa a înțeles Moța. Și dacă s-a dăruit, a făurit-o pentru că a vrut să fie printre noi... Legiunea n-a visat să facă o țară mai bună, a năzuit să fie o țară mai bună. De veți avea fapte și nu veți crede și fi, ce se va alege din strădania voastră? Legiunea a înțeles să facă o altă țară prin desăvîrșirea tipului de om dinlăuntrul ei. Cine este bun face binele în chip firesc. Iar Legiunea a voit această minune românească, să ridice o generație care să facă binele în chip firesc. Înțelegeți tot miracolul acesta al unui tip de român care, prin simpla sa prezență, să fie înfăptuitor și binefăcător? Așa l-a visat conducătorul dintotdeauna al mișcării legionare; așa îl vrea conducătorul ei de azi: drept un tip de român atît de pur, încît actul lui de prezență să-l oblige. Să oblige materia să i se supună"[2].

Noica e cuprins de o asemenea frenezie în extaz, încît semnează, uneori, și două articole în corpul aceluiași număr. Iată un articol în care încerca să stabilească relația dintre Legiune și cultură: „Legiunea visează pentru țara românească un alt tip de om. Cultura nu poate decît fie să-l slujească, grăbindu-i ivirea, fie, odată ivit, să-l exprime. Ea este liberă și într-un caz, și într-altul. Căci dacă nici tipul ideal de om nu constrînge, atunci libertatea e o nebunie. Conducătorul de totdeauna al Legiunii și conducătorul ei de azi au definit raportul dintre cultură și Mișcare prin gîndul acela, mai răscolitor decît orice pagină de metafizică. Noi tindem către un tip de om atît de desăvîrșit, încît artistul, poetul și gînditorul, *în deplina lor libertate*, să-l sculpteze, cînte și gîndească. Ce înseamnă libertatea mult slăvită a culturii față de un asemenea elan către puritate și frumusețe? Un tip de om care să iradieze în jurul său, de care artistul să nu-și poată dezlipi ochii, de care gînditorul să nu-și poată depărta cugetul – ce extraordinară culme românească! Către asemenea culmi ne îndreptăm

1. Constantin Noica, „Crede", *Buna Vestire*, IV, nr. 1, 8 septembrie 1940.
2. *Idem*, „Fii înfricoșător de bun", *Buna Vestire*, IV, nr. 2, 10 septembrie 1940.

privirile, chiar de aici, dintr-un colț de ziar. Le vom sluji! Și cînd cititorul va regăsi, în paginile acestea, peste cîteva zile, ordinul de constituire a «Corpului Moța și Marin» – corpul acesta sortit să dea elitele în spirit ale neamului românesc – va înțelege cîtă frumusețe aștepta să iasă la lumină în idealul pe care-l slujim. Și cîtă cultură adevărată se răsfrînge din cel dintîi tip de om frumos al Vieții și al Morții românești"[1]. Extazul lui Noica despre libertatea culturii comandate să înfățișeze omul nou legionar era o biată himeră. Pentru că în corpul ziarului *Buna Vestire*, în reapărutul *Cuvîntul*, în *Axa*, alți condeieri (Barbu Slușanski, Horia Stamatu, Mircea Streinul etc.) închipuiau un adevărat rețetar despre felul cum trebuie să scrie artistul. Toate motivele viitorului realism socialist se află, *in nuce*, în aceste rețetare de ideologie literară. Probă a faptului că totalitarismul n-a inventat nimic nou, în ordinea politicului și a culturii, totul se reia, prin repetiție obositoare, privîndu-l, de fapt, pe artist, de libertatea creației.

De altfel, Noica ajunsese pînă acolo încît îl elogia, participativ, și pe Horia Sima, socotit, de fondatorii mișcării legionare, drept un uzurpator: „Aceasta visează – spune Noica – pentru neamul său cînd spune că biruința deplină a mișcării legionare va veni în ziua cînd «întreaga națiune va fi legionarizată»: să trezească în toți oamenii țării acesteia ce a reușit Căpitanul, să trezească în aproape toți legionarii... Materie, somn, inerție românească – supuneți-vă". Și, la 14 octombrie, în articolul „Sunteți sub har": „Astăzi suntem sub un anumit har. Horia Sima nu pune impozite pe lefuri: pune în mișcare sufletele. Ministrul școlii nu vestește literă nouă pentru școală: caută suflet nou pentru ea. Peste comunitatea românească a coborît harul. În ce măsură, o vom vedea. O veți vedea. Dar nu mai e legea, ci harul... Nu suntem sub lege, suntem sub har. Dacă n-ar fi cuvintele biblice, am tăcea. Atît de mare ne e nădejdea. Atît de mare ne e credința". În sfîrșit, într-un articol îl elogia postum pe M. Polihroniade, cel ce a convertit o parte a tineretului intelectual spre legionarism, mărturisind, penitent, că el, Noica, a fost printre cei din urmă: „Vom face într-o zi apelul: toți am sfîrșit prin a sluji Legiunea datorită lui Mihail Polihroniade. Suntem mulți. Și nu semănăm unul cu altul. Dar credem în Legiune. Iar începutul credinței noastre îl datorăm lui Mihail Polihroniade. Fiecare convertit în credința legionară își are un frate mai mare întru credință. Știu: prezența Căpitanului nu putea să ne lase nepăsători; apariția lui Moța nu putea să ne lase întunericului. Totul era mistuire și totul era lumină în jurul lor. Dar trebuia, pentru fiecare dintre noi, să vină cineva din lumea noastră să ne ridice pînă la lumea lor... Așa au început cîteva sute de tineri în care inteligența era trufașă și

1. *Idem*, „Cultură și Legiune", *Buna Vestire*, IV, nr. 3, 11 septembrie 1940.

gustul vieții rezista. Iar unul dintre ei, un frate mai mic, îi cere acum iertare că a început ultimul"[1].

S-ar mai putea cita mult din această publicistică învăpăiat legionară a lui Noica din lunile acelea dintre septembrie 1940 și ianuarie 1941. Folosul ar fi mic (la unele voi face apel în alt capitol al acestei cărți). Fenomenul convertirii extatice a lui Noica e suficient surprins în dureroasa, tragica lui realitate. A rămas fidel convingerilor sale și după înăbușirea rebeliunii legionarilor din 21-24 ianuarie 1941 și interzicerea de către Antonescu a mișcării legionare. Sunt știri că, în 1943, la aflarea deciziei lui Antonescu că gardiștii deținuți în închisori vor fi eliberați sub condiția de a pleca pe front în detașamentele de pedeapsă în linia întîi (la acest „privilegiu" a apelat Haig Acterian, murind în luptele din Kuban), Noica, în semn de solidarizare cu camarazii săi, a cerut să plece și el, voluntar, pe front. Și numai respingerea lui de către o comisie medicală ca inapt (n-avea un rinichi) l-a salvat de la catastrofă. Niciodată nu a socotit util să se disocieze de legionarismul său din tinerețe (în 1938, cînd s-a convertit la legionarism, avea 29 de ani), păstrînd despre acest episod, care l-a marcat totuși profund, tăcere absolută. Într-o notă din 1988, publicată în *Viața Românească*, lăsa, testamentar, indicațiunea că pentru el nu are valoare decît opera, biografia fiind de neglijat („Dacă se va interesa cineva de activitatea mea cărturărească, îl rog să nu țină seama de următoarele: 1. De biografia mea, ce n-are conținut, în bună parte din voință proprie. 2. Mi-am trăit viața în idee, *fără rest*, spre deosebire de alții care și-o sfîrșesc în rest și care astfel merită să fie regretați. Sunt în ceea ce am publicat"[2]). Chiar de i-am respecta diata, lucrurile nu se soluționează. Pentru că din opera publicată („sunt ceea ce am publicat") face parte și publicistica legionară din care am citat, mai înainte, cu excesivă parcimonie. Iar de această publicistică militant legionară nu a înțeles să se disocieze vreodată. Nu s-a disociat critic pentru că o socotea o eroare nesemnificativă de tinerețe sau pentru că, vai, continua să creadă în vechile convingeri? Întrebarea e gravă, dar deloc inutilă. Și-au mai pus-o și alți exegeți. În studiul „Dosarul Constantin Noica", dl Adrian Marino preciza: „Constantin Noica rămînea mereu consecvent cu sine. El a fost puternic marcat de ideologia sa de tinerețe... Împreună cu întreaga sa generație, cu Nae Ionescu în frunte, Constantin Noica n-a crezut niciodată în democrația de tip occidental, bazată pe pluralism și drepturile omului, socotite pure abstracțiuni raționaliste. El a fost pe față, și a rămas, un spirit de dreapta. Că nu credea în democrație este sigur. Teoretic,

1. Constantin Noica, „Apelul *Axei*", *Buna Vestire*, I, seria a II-a, nr. 19, 29 septembrie 1940.
2. *Viața Românească*, 1988, nr. 3, p. 10.

era dreptul său. Continuitatea ideilor de tinerețe este evidentă"[1]. Mă întîlnesc în opinii cu dl Adrian Marino. Constantin Noica nu s-a disociat de opiniile din tinerețe pentru că, de fapt, a continuat să creadă în ele. De aceea a fost aproape oficializat de naționalismul ceaușist, iar filozoful a făcut destui pași, în publicistică, în întîmpinarea acestui nou naționalism. Naționalismele se regăseau într-o conciliere de viziune și credință.

1. Adrian Marino, „Dosarul Constantin Noica", 22, III, nr. 42 (143), 22-28 octombrie 1992.

Capitolul IV

Extrema dreaptă. Orientări

Eliminînd din ecuație cuzismul, care avea stagiu încă înainte de război, se reducea la monomania antisemitismului și cam ieșise din uz, alte orientări vor satura, în anii treizeci, direcția extremismului de dreapta. Deopotrivă în planul disputei de idei și în cel al vieții politice, încercînd un efort de sistematizare, patru au fost orientările principale ale extremismului de dreapta: naeionescismul, direcția reprezentată de Mihail Manoilescu, cu al său corporatism, Nichifor Crainic, cu al său concept al statului etnocratic, și mișcarea legionară. Nu-i vorba, dincolo de diferențieri, un liant topea, în finalitate, chiar aceste orientări. Dar de o distincție între ele – nu numai pentru că, uneori, s-au angajat în polemici – se poate, negreșit, vorbi.

1. Nae Ionescu, profesor (de fapt, pînă în 1937, conferențiar) la Universitatea bucureșteană din 1919, a izbutit, treptat, să devină un factor esențial de influență asupra tineretului studențesc bucureștean. Influența a exercitat-o, mai întîi, prin prelegerile celor două cursuri ale sale (metafizică și logică) la care participau nu numai studenții de la Litere, dar și cei de la Teologie și cei de la Științe, dînd suport și orientare Asociației Studenților Creștini Români. Cursurile sale, de pildă cel de logica colectivelor, din a doua jumătate a anilor treizeci, aveau o finalitate spirituală și politică indiscutabilă. Totodată, din 1927-1928 și pînă la sfîrșitul anului 1933, apoi din ianuarie-aprilie 1938, influența sa, extraordinară, s-a exercitat prin articolele sale și nu numai ale sale din ziarul *Cuvîntul*, pe care, din 1928, l-a condus. Prin articolele din *Cuvîntul*, puterea circulatorie a verbului său a trecut de la catedră la spiritul public, pe cale nemediată, extinzîndu-se la scara întregii țări. Modul socratic de predare a fascinat efectiv tineretul universitar. Erau, cum spunea, în 1936, Mircea Eliade, „lecții familiare, calde, dramatice. Vorba lui cucerește și gîndirea lui tulbură. Cea dintîi etapă... a fost această tehnică a *neliniștii*. Unii au văzut în ea «primejdia teoretică». Seminarii întregi de studenți au fost învățați sistematic cum să *nu* creadă în cărți, în teorii generale, în dogme. Dimpotrivă, paradoxul și aventura erau încurajate; deznădejdea și exasperarea erau privite cu simpatie, sinceritatea era promovată

pretutindeni... Socratismul profesorului Nae Ionescu se integrează astfel, de minune, momentului special 1922-1930. Tot ce a dezbătut «generația tînără» în acea vreme: «experiența», «aventura», «ortodoxia», «autenticitatea», «trăirea» își găsește rădăcina în ideile profesorului Nae Ionescu... În această dramatică și necesară luptă pentru autenticitate fără de care nimic nu se poate crea profesorul Nae Ionescu a jucat rolul de frunte... Pe Nae Ionescu nu-l interesa decît un singur lucru: să fii tu însuți. Problema sufletului românesc este o problemă ontologică înainte de a fi una istorică... Nu putem dezbate *realitățile românești* pînă ce nu întîlnim *realul*". Apoi Eliade justifică și scuză refuzul profesorului său de a publica cărți de filozofie. Tipul socratic al filozofiei sale respinge fixarea într-o carte sau, și mai grav, în sisteme („Nae Ionescu nu se putea contrazice «publicînd» cărți de filozofie, texte moarte pe care ei [studenții, *n.n.*] să gîndească și să și le însușească. Nu se putea contrazice adică nu putea accepta să moară"[1]). De altfel, cursurile sale sunt totuși litografiate și pot fi consultate (Mircea Vulcănescu precizase că sunt unsprezece la număr). Dar lui Nae Ionescu i se contesta originalitatea și era învinuit că se folosește de izvoare cu prea mare largheţe, fără a cita. În mai 1936, Mihail Sebastian, un admirator entuziast al profesorului, descoperise, cu stupoare, că întregul curs al anului precedent era îndatorat, peste măsură, cărții lui Spengler *Années décisives*, fără să fi făcut o singură referire la autorul din care se inspirase. În noiembrie 1992, Alexandru George a demonstrat (*România literară*, nr. 36/1992) că lecția de deschidere a cursului (1919) lui Nae Ionescu (*Funcțiunea epistemologică a iubirii*) a fost o parafrază nemărturisită după *Liebe und Weltanschauungslehre*, eseu de Max Scheler. Și acest text al lui Nae Ionescu a fost integral redactat – era la începutul carierei – și republicat, în 1942 (deci după moartea profesorului), în revista *Izvoare de filozofie*. În epocă, unii dintre adversarii săi și chiar amici argumentau că tocmai din cauza aceasta nu-și editează Nae Ionescu ale sale cursuri de filozofie sau logică. Iar cărți originale ori nu avea vreme să scrie, ori, de e să reținem argumentul invocat de M. Eliade, scrierea lor ar fi contrazis sistema maieuticii socratice pe care o folosea, nevenind cu prelegerile dinainte pregătite, ci improvizîndu-le în sala de curs, uneori chiar pe un subiect oferit de un student, fascinîndu-și audienții (Cioran a povestit că, odată, prin 1932, profesorul venit la curs nepregătit l-a întrebat pe viitorul autor al *Schimbării la față a României* despre ce să vorbească. Cioran i-a sugerat să diserteze despre îngeri, ceea ce profesorul a și făcut). După moartea profesorului, unul dintre admiratorii săi, cum a fost Mircea Vulcănescu, găsea că,

1. Mircea Eliade, „Profesorul Nae Ionescu", *Vremea*, IX, nr. 463, 15 noiembrie 1936.

de fapt, cursurile lui Nae Ionescu „constituie un sistem de gîndire neterminat, în continuă desfășurare"[1]. Dar Mircea Eliade, într-un articol scris în exil, în 1970, își amintea de tragedia lui Nae Ionescu de a-și fi descoperit cheia sistemului exact în lunile sale din urmă, cînd se gîndea să scrie – tocmai atunci – două cărți (*Căderea în Cosmos* și un *Comentariu la epistolele Sfîntului Pavel*). Și tot în acea vreme se hotărîse, în sfîrșit, să scrie *Metafizica* sa[2]. Destinul l-a frînt în 1940, lăsîndu-i, fatal, proiectele neîncheiate.

Aceste fatalități nu diminuează din rolul de păstor spiritual al lui Nae Ionescu asupra tineretului intelectual din anii treizeci. Eliade observase, încă în 1934, că „Nae Ionescu este singurul cap filozofic al generației sale care a fecundat gîndirea tuturor tinerilor care au trecut prin Universitate din 1922 încoace"[3]. Petre Manoliu avea dreptate să vadă în destinul profesorului său transfigurarea unui mit „făcînd dintr-un om un simbol și dintr-o viață un mit... Profesorul are ceva care nu știi dacă îi aparține lui sau dacă nu cumva aceea ce îl face pe dînsul să fie așa cum este nu-i fructul participării sale la făptuirea sa"[4]. Și influența sa spirituală a fost atît de ponderoasă încît mai toți tinerii intelectuali care au manifestat simpatii nedezvăluite public, le-au mărturisit sau s-au înregimentat efectiv în mișcarea legionară au fost studenții lui Nae Ionescu, unii urmîndu-l chiar imediat ce profesorul a trecut (toamna lui 1933) de partea Gărzii de Fier, iar alții cîțiva ani mai tîrziu. Educația neliniștirii, a aventurii, a ortodoxiei, a profetismului, a deznădejdii și a disperării a sfîrșit, într-un climat socioeconomic și politic propice, prin a da roade. La începutul deceniului patru, Nae Ionescu, indiscutabil om de dreapta de la început, era încă apropiat Camarilei regale (cu rol de sfetnic politic) și urmărea înălțarea regimului politic de autoritate personală a regelui Carol al II-lea, ducînd campanii zgomotoase (firește, în *Cuvîntul*) împotriva P.N.Ț. (partid de centru stînga) și a liderului acestuia, Iuliu Maniu, fără a-l neglija nici pe Ion Mihalache și apărîndu-l – deloc de mirare –, de pildă, pe apropiatul suveranului, prefectul Poliției Capitalei Gabriel (Gavrilă) Marinescu, pe care ministrul de Interne (Ion Mihalache), socotindu-l – cum și era – corupt, voia să-l demită și nu putea. Dar, de prin mai 1933, începuse să ia apărarea grupurilor de extremă dreaptă, L.A.N.C. și Gărzii de Fier, ridicîndu-se împotriva tentativelor guvernului P.N.Ț. de a lua măsuri punitive contra partidelor extremiste de dreapta[5]. Somat, în iunie 1933, de *Dreptatea* (oficiosul P.N.Ț.)

1. Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu*, Humanitas, 1992, p. 27.
2. Mircea Eliade, *Împotriva deznădejdii*, Humanitas, 1992, p. 258, și *Memorii*, vol. II, Humanitas, 1991, p. 46.
3. Mircea Eliade, „Nu rezistă celula?", *Vremea*, VII, nr. 360, octombrie 1934.
4. *Credința*, IV, nr. 683, 8 martie 1936.
5. Vezi, de pildă, articolul lui Nae Ionescu „În jurul ordinei amenințate", *Cuvîntul*, IX, nr. 2890, 14 mai 1933.

să precizeze dacă ziarul său *Cuvîntul* e de orientare de dreapta sau stînga, Nae Ionescu refuză să răspundă, declarînd că cele două noțiuni nu sunt concludente: „Vedeți, deci, pe dreapta și stînga nu se poate descurca o chestiune politică; nici măcar teoreticește, pentru că «dreapta» și «stînga» nu sunt în domeniul politic noțiuni complet diferențiate. Dar chiar dacă teoretic chestiunea ar fi discutabilă, «stînga» tot nu ar fi relevantă pentru discuția dintre *Dreptatea* și noi... Nu există o dreapta și o stînga univoc definite"[1]. De fapt, nici nu era nevoie de o astfel de dezvăluire. *Cuvîntul* era, evident, un cotidian de dreapta, care va începe, din toamna lui 1933, să se apropie de extrema dreaptă. Dar *Dreptatea* voia să smulgă, din partea directorului *Cuvîntului*, o declarație de identificare, care, cum se vede, n-a fost obținută. Acest refuz de a deosebi între dreapta și stînga a trezit iritarea gazetei gardiste *Axa*: „Zău, Dom'le Nae? Oare pentru finețea cugetării d-tale filozofice logica e inutilă? Nu există nici o deosebire între stînga haotică și destructivă și dreapta organizată, ordonată și, prin esență, constructivă?"[2]. Și Polihroniade îl atacase pe profesor, tot în *Axa* din mai 1933, pentru considerațiile lui dinainte despre hitlerism și pentru neașezarea la locul potrivit, în spectrul politic, a Gărzii de Fier. Să mai notez, cu titlu anecdotic, că, de prin 1930, Nae Ionescu înlocuise vocabula „român" prin aceea, socotită a exprima mai bine autohtonia, de „rumân". Radu Dragnea, care, se va vedea, a polemizat cu Nae Ionescu în chestiunea relației naționalism-ortodoxie, observase cu umor, în 1937: „D-sa are un ortograf special și pentru cuvîntul „rumân" care, după *Dicționarul grotesc* al lui Alecsandri, este de pronunție țigănească: motiv destul de puternic estetic de la un părinte al limbii literare ca să-l respingem"[3].

Apropierea profesorului Nae Ionescu de mișcarea legionară s-a petrecut în toamna lui 1933. Nae Ionescu era un antiliberal ireconciliabil. A sprijinit, în 1926-1928, P.N.Ț.-ul pentru că urmărea să lichideze monopolul politic liberal asupra țării. Cînd s-a produs, în iunie 1930, restaurația lui Carol al II-lea – pentru realizarea căreia directorul *Cuvîntului* a avut o contribuție esențială –, liberalii s-au împotrivit, intrînd în conflict cu Palatul. Nae Ionescu a făcut tot ce-i stătea la îndemînă să întrețină încordate aceste relații. Dar în vara lui 1933, decepționat de interminabilele dispute, pe chestiuni de morală (era vorba, printre altele, și de Elena Lupescu) cu P.N.Ț. și Iuliu Maniu în special, necăjit de eșecul primei sale tentative cu un guvern de tehnicieni (guvernul Iorga-Argetoianu), preludiu al guvernării personale, Carol al II-lea primește favorabil mesajele liberalilor.

---

1. Nae Ionescu, „Tot despre «dreapta» și «stînga»", *Cuvîntul*, IX, nr. 2932, 25 iunie 1933.
2. *Axa*, II, nr. 7, 19 februarie 1933, p. 5.
3. Radu Dragnea, „Lămuriri", *Buna Vestire*, II, nr. 147, 24 august 1937.

Cel ce intermedia înțelegerea cu I.G. Duca, acum liderul liberalilor, a fost Richard Franasovici, apropiat cercurilor Camarilei. Tratativele evoluau rapid și bine, stabilindu-se ca în toamnă, tîrziu, liberalii să fie chemați la putere. Nae Ionescu, de mult în relații proaste cu Camarila, unde nu mai era ascultat defel, informat asupra mersului tratativelor, a luat foc. Furia sa antiliberală a dat în clocot și, pe dată, la începutul toamnei, în semn de răzbunare, s-a îndreptat spre mișcarea legionară. Momentul acestei mezalianțe e mărturisit în prefața semnată de profesor la cartea postumă (1937) a lui Vasile Marin (*Crez de generație*), comandant legionar, mort în războiul spaniol împreună cu Ion I. Moța. „Este adevărat, începînd din toamna lui 1933, Vasile Marin a fost redactor la *Cuvîntul*... Eu nu am fost niciodată patronul nimănui, ci numai tovarăș egal în toate... al celor cu care gîndeam la fel. Cu atît mai puțin puteam fi deci «patronul» lui Vasile Marin, care aparținea cu toată ființa lui unei mișcări totalitare. Probă că e așa e faptul că, deși simpatiile dintre el și noi erau mai vechi, de pe vremea cînd cu toții stăteam pe meterezele – azi știrbe, vai! – ale revoluției țărănești, el nu s-a îndreptat totuși spre noi decît în momentul în care, sub presiunea anacronismului grotesc al reînscăunării liberale, act greu de urmări tragice, nelichidate decît în parte, *Cuvîntul*, forțat să-și exprime doctrina nu în considerațiuni de filozofia istoriei (cum o făcuse pînă atunci), ci în formula de luptă, s-a apropiat total de mișcarea legionară... Nu el a venit înspre noi, ci, mai degrabă, noi ne-am apropiat de el în drumul nostru spre militantismul revoluției naționale."[1] Mircea Eliade își amintește în *Memorii*: „La sfîrșitul lui septembrie (1933, *n.n.*) am avut o lungă convorbire cu Nae Ionescu. Se întorsese din Germania, părea foarte impresionat de «revoluția» care începuse acolo și credea că o revoluție asemănătoare va trebui să aibă loc, într-o zi, și în România. Era în vădită opoziție cu «Palatul». De mult regele Carol nu-i mai asculta sfaturile și, în articolele din *Cuvîntul*, Nae Ionescu critica elegant, dar pe față, politica regală, făcea aluzii limpezi la Camarilă"[2]. Cunoscătorii acestei logodne politice au povestit, apoi, de o vizită a lui Nae Ionescu la Casa Verde din Bucureștii Noi, în construcție încă, unde a stat îndelung de vorbă cu Codreanu și i-a lăudat fapta („frumos, aici s-a făcut ceva util, pe cînd noi..."), și de o vizită a lui Codreanu în redacția *Cuvîntului*, ocazii cu care, probabil, s-a perfectat înțelegerea. Firește, Nae Ionescu nu s-a înregimentat, ca membru activ, în mișcarea legionară. Aceasta, nici atunci, în 1933, nici mai tîrziu. Dar de un pact de colaborare activă a fost, cu siguranță, vorba. Și el a fost respectat, mai ales că, s-a văzut din *Memoriile* lui Eliade, profesorul credea că odată, cîndva, se va produce

---

1. Nae Ionescu, prefață la vol. *Crez de generație* de Vasile Marin, 1937, p. VIII.
2. Mircea Eliade, *Memorii*, I, ed. cit., pp. 285-286.

și la noi o revoluție națională similară celei din Germania nazistă. Și cine o putea înfăptui la noi, dacă nu tineretul organizat în Garda de Fier de sub conducerea lui Codreanu, care agita asiduu ideea revoluției naționale. Sprijinul moral, politic și ideologic acordat de Nae Ionescu mișcării legionare i-a sporit mult prestigiul. Cu timpul va deveni exponentul ei ideologic, sfătuind-o, încurajînd-o și, uneori, îndrumînd-o.

La început, din toamna lui 1933, gazeta *Cuvîntul* a început să insereze știri și reportaje despre mișcarea legionară. Nicolae Roșu a povestit, mai tîrziu, că directorul gazetei și-a chemat redactorii (dintre care unii – Sebastian și Călugăru – erau evrei) și i-a avertizat: „Ziarul nostru a luat o anumită atitudine, cine înțelege să rămînă să-și facă bine socotelile"[1]. I-a prevenit deci că își orientează gazeta spre legionarism. Nimeni n-a plecat, socotind, probabil, că e o tactică de moment care nu va dura. În redacție a intrat Vasile Marin, semn că avertismentul era totuși serios. Mai lucra în redacție și fostul student al profesorului, gardist de pe atunci, Gh. Racoveanu, care, încă la 21 iulie, lua apărarea legionarilor ce inițiaseră construirea unui pod la Vișani, iar guvernul dezaproba inițiativa, promițînd măsuri energice. În numărul din 5 septembrie, articolul „Serbare sportivă" elogiază activitatea Gărzii de Fier, inserînd și o fotografie de grup, cu C.Z. Codreanu în mijloc. În reportaje se relata: „...O frumoasă serbare... în scopul construirii unui cămin al legionarilor. Au participat legionari din toate unghiurile țării. La ora 4 și-a făcut apariția Căpitanul Gărzii de Fier dl Corneliu Z. Codreanu și cîțiva «locotenenți» ai șefului care au trecut în revistă plutoanele de legionari. Aceștia au răspuns cu salutul legionar și imnuri și cîntece legionare". Apoi, guvernul Duca odată instalat în noiembrie și anunțînd, pentru 12 decembrie, alegeri, *Cuvîntul* făcea loc, generos, știrilor despre participarea în alegeri a Gărzii de Fier. Presa, dar nu și *Cuvîntul*, semnala acte de violență ale legionarilor în campania electorală și elogierea Germaniei hitleriste, țară cunoscută pentru politica revizionistă, ceea ce constituia un pericol pentru România. Guvernul a luat atitudine amenințătoare. În replică, la 23 noiembrie, directorul *Cuvîntului* scrie: „Guvernul si-a anunțat în repetate rînduri dorința de a suprima radical «mișcările extremiste», iar acum, în urmă, a trecut la... realizări. Echipele de propagandă ale Gărzii de Fier sunt pretutindeni oprite în acțiunile lor... Tinerii aceștia, camionete și materiale electorale confiscate. De ce? Pentru că sunt extremiști? Ce-i aia «extremiști»? Și de ce sunt extremiști legionarii Gărzii de Fier? Noi le știm o singură hotărîre, aceea *de a rezista violent la oricare mișcări nelegale*"[2]. Apoi, printr-o lovitură de forță, la

1. Nicolae Roșu, *Orientări în veac*, 1937, p. 229.
2. Nae Ionescu, „Pentru risipirea unor nedumeriri", *Cuvîntul*, X, nr. 3082, 23 noiembrie 1933.

9 decembrie, la intervenția expresă a lui N. Titulescu (ministru de Externe), I.G. Duca, prin jurnal al Consiliului de Miniștri, dizolvă Garda de Fier și îi interzice participarea în alegeri. *Cuvîntul* își continuase, și pînă atunci, campania de condamnare a guvernului pentru că împiedica activitatea electorală a Gărzii de Fier, apărîndu-i pe legionari atunci cînd contraatacau. La 29 noiembrie, Gh. Racoveanu a publicat un articol intitulat „În legitimă apărare". După dizolvarea Gărzii, *Cuvîntul* inserează știri despre proteste ale legionarilor, solidarizîndu-se cu ele. A doua zi, în 13 decembrie, protestează, sub semnătură, și Nae Ionescu într-un articol intitulat „Contribuții la teoria actului de guvernămînt", calificînd dizolvarea drept o hotărîre arbitrară. La 14 decembrie, ziarul insera articolul „Roluri blestemate", care denunța, din nou, abuzul guvernului. Se stăruie în ideea că Garda de Fier nu e o organizație teroristă, ci s-a apărat numai atunci cînd a fost atacată. Prin dizolvare, de fapt, s-a urmărit „distrugerea Gărzii de Fier ca reprezentanta cea mai vie și mai puternică a revoluției naționale... Deci nu împotriva lui Zelea Codreanu pornește așa de aprig urgia d-lui Duca, ci împotriva mișcării noastre naționale... D. Duca rămîne însă, oricum, jalnicul instrument al unei oculte antinaționale". Și, peste tot în gazetă, știri din capitală și provincie despre desfășurarea acțiunilor guvernului împotriva legionarilor. În 17 decembrie (nr. 3106) se publică articolul „Ce e de făcut și ce nu se va face". Un pasaj al acestui articol spune: „Stăm în fața unor oameni noi, pe care schingiuirea și prigoana nu-i înfrîng, ci îi îndîrjesc. Dacă cei care patronează din țară sau de peste graniță urgia de astăzi și-ar da seama de încordarea tragică în care trăiesc tinerii aceștia... s-ar îngrozi de perspectiva frămîntată pe care a deschis-o țării necugetata hotărîre de la 9 decembrie și brutala ei punere în fapt". Articolul cerea eliberarea arestaților, măsuri pentru revenirea Gărzii de Fier în campania electorală și amînarea alegerilor cu o lună. Și mereu sunt publicate știri despre brutalitatea autorităților în acțiunile de dizolvare. La 24 decembrie e publicată scrisoarea lui Corneliu Zelea Codreanu despre dizolvarea Gărzii de Fier, mulțumind gazetelor *Cuvîntul* și *Calendarul* pentru că „au găsit un cuvînt de bine pentru noi... Nu le vom uita pentru atitudinea și ajutorul dat".

Mircea Eliade își amintește, în *Memorii*, de tensiunea extraordinară a acelui decembrie 1933, care a marcat trecerea pe față a directorului *Cuvîntului* de partea legionarilor: „Decembrie 1933 a fost, pentru întreg grupul nostru, o lună de tensiune. Nae Ionescu nu-și mai ascundea acum fățișa ostilitate față de politica regală. Într-o serie de articole se împotrivea guvernului Duca și atrăgea atenția asupra riscurilor pe care le comporta dizolvarea Gărzii de Fier, act pe care îl considera nu numai ilegal, dar și inutil. Pentru că, spunea, ori e vorba de o mișcare artificială, fără rădăcini în viața politică românească, și

atunci interzicerea e inutilă, pentru că va dispărea de la sine; ori, dimpotrivă, mișcarea e autentică, puternică și în creștere, și atunci nu va putea fi anihilată printr-o decizie ministerială. În cursul toamnei, Nae Ionescu îl cunoscuse pe Codreanu și se dusese să-l vadă la Casa Verde. Îl impresionase faptul că *se făcuse ceva*, în cazul acesta o casă. Mărturisise asta lui Codreanu și cînd acesta răspunsese că și el, Nae Ionescu, făcuse atîtea lucruri, profesorul l-a întrerupt: «Nu, tot ce am făcut pînă acum sunt doi băieți. Nu e mult, dar tot e ceva. Restul n-am făcut eu: în politică, eu doar am grădinărit, am smuls buruienile și am udat arborii, florile, legumele. Dar fructele nu le-am făcut eu. Le-am ajutat doar să crească, le-am apărat de neghină»"[1]. Despre întîlnirea Codreanu-Profesor, devenită legendară în cercurile legionare, a povestit, în 1940, și P.P. Panaitescu: „Într-o zi figura mîndră a Căpitanului a urcat scările redacției *Cuvîntul* ca să strîngă mîna lui Nae Ionescu. A fost o întîlnire între doi oameni care nu s-au căutat, ci s-au întîlnit pentru că drumurile vieții lor se întîlneau... Și Căpitanul a fost acela care a cucerit pe profesor. Cine ar fi crezut că gînditorul delicat, omul catedrei, al vieții sociale alese va suferi alături de toți luptătorii cei tineri, va izbuti să stea neclintit în suferință, devenind una din cele mai nobile figuri de jertfă pentru o credință?"[2]. Un Ioan Fleșeriu, legionar exilat, a povestit, tîrziu, despre vizita lui Nae Ionescu în tabăra legionară de la Carmen Sylva, cu prilejul unei serbări. Cu acest prilej, profesorul ar fi exclamat: „Aici e locul meu, Căpitane"[3].

Imediat după asasinarea lui Duca (29 decembrie), odată cu arestarea vinovaților, se operează și alte arestări printre legionari. Odată cu aceștia sunt arestați cîțiva gazetari din redacțiile *Calendarului* și *Cuvîntului*, printre care și cei doi directori, Nichifor Crainic și Nae Ionescu, iar gazetele sunt suspendate. Ultimul număr al *Cuvîntului* e cel de Anul Nou (probabil s-o fi imprimat mai devreme), în care se anunțau, sec, asasinatul de pe peronul gării Sinaia, arestările operate în țară și decretarea stării de asediu. Nae Ionescu a fost eliberat după vreo 45 de zile de detenție (în favoarea sa a intervenit, în stilul său imperativ, și Nicolae Iorga), dar reapariția gazetei sale nu a mai fost îngăduită. Era, s-a spus, răzbunarea regelui. E posibil. Dar orientarea politică evidentă a profesorului dădea temei acestei decizii. *Cuvîntul* n-a mai reapărut decît tocmai în ianuarie 1938, pentru cîteva luni, pe vremea guvernării Goga-Cuza. Nae Ionescu a continuat să spere în reapariția gazetei sale. De aceea, își păstrase tipografia, sediul redacției și plătea salarii cîtorva redactori. Ba chiar, uneori, redactorii

1. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, ed. cit., p. 306.
2. P.P. Panaitescu, „Nae Ionescu și *Cuvîntul* de astăzi", *Cuvîntul*, XVII (serie nouă), nr. 1, 14 octombrie 1940.
3. Ioan Fleșeriu, *Amintiri*, Madrid, 1977.

salariați fără treabă și alți prieteni se vedeau în redacție cu patronul. Bani, patronul avea din plin. Devenise reprezentantul în România al I.G. Farbenindustrie și era, pentru asta, foarte bine plătit. Se purta foarte elegant, avea mașină cu șofer, își făcuse o vilă la Băneasa, ducea un trai pe picior mare. (Era chiar atacat, pentru aceasta, și denunțat ca agent al unei întreprinderi jidovești din Germania, de către *Sfarmă Piatră* a lui N. Crainic din 1937.) Cum se împăca traiul acesta cu modestia în sărăcie prescrisă legionarilor e încă unul din paradoxurile personalității neobișnuite care a fost Nae Ionescu. Dar nu uit că profesorul nu era legionar activ încadrat, ci numai una din personalitățile apropiate mișcării și, de la o vreme, unul dintre factorii ei tutelari.

Unii susțin, azi (contemporanii n-o făceau), că, de fapt, înverzirea lui Nae Ionescu a fost un act conjunctural, mai mult pentru a răzbuna dizgrațierea sa de către rege. Că o fi fost și un act de acest fel, e posibil. Dar că profesorul se comporta ca un mentor al mișcării legionare și un susținător al ei este incontestabil. La urma urmei, această ipostază contează, și nu motivația producerii ei inițiale. De altfel, făcea, curent, declarații publice filolegionare. În 1935 a apărut ca martor, la Consiliul de Război, în procesul unor legionari. Acolo, răspunzînd întrebărilor completului de judecată, a declarat, printre altele: „Am privit Garda de Fier ca pe una din mișcările care se încadrează în ritmul general al vremii, a cărei reușită sau eșec depindea de îndrumarea și capacitatea politică a conducătorilor, desigur; dar care avea, ca toate mișcările autoritar-naționale de azi, un puternic «à tout» de partea ei: conjunctura istorică". Recunoștea, totodată, că întreține relații personale cu C.Z. Codreanu[1]. A mai depus, tot ca martor, la aceeași instituție judecătorească, și în martie 1937, în apărarea a șapte studenți legionari. Apoi, în 1937, ca martor al decemvirilor, cei zece legionari care l-au asasinat pe Mihail Stelescu. Era deci mereu invitat „din oficiu" pentru a lua apărarea unor legionari aflați în boxa acuzaților.

Există, de altfel, și texte (articole) ale profesorului în care atașamentul său față de mișcarea legionară e incontestabil. Iată un text din iunie 1937, care omagia aniversarea unui deceniu de la întemeierea Legiunii: „Dintre toate mișcările care, de la război încoace, pentru a nu vorbi decît în strictă contemporaneitate, au încercat să organizeze destinele nației noastre, nici una nu s-a așezat mai sigur în matca istoriei românești ca cea a tinerilor care stau sub ocrotirea Arhanghelului cu sabia de foc... Trebuie să începi a înțelege că gestul rodnic al tînărului, dar pentru asta nu mai puțin bărbatului lor căpitan, trece dincolo de îndemînare sau talent și devine răsfrîngerea

1. *Apud Garda de fier*, II, nr. 12, mai 1936.

singură a unui destin... Trebuie să spun aici și astăzi celor de vîrsta mea și, dacă îmi este îngăduit, și celor mai bătrîni decît mine că pînă acum *mișcarea aceasta nu a greșit niciodată*. Destul ca să ne facă să înțelegem că pe tinerii aceștia, care merg chiuind în luptă și în moarte, nimic nu-i va abate din chinul lor; nici violența, nici trădarea; nici lingușirea, nici corupția; nici ademenirea, nici prigoana. Căci nu merg pe drumul lor, ci pe drumul nației, care e al mîntuirii, pentru că pe el străjuiește Dumnezeu. Iar celor îndărătnici le voi spune că a trecut momentul în care adeziunea noastră putea să însemne izbîndă și împotrivirea noastră înfrîngere. De întîlnirea noastră cu tinerețea legionară nu mai atîrnă astăzi decît bucuria de a fi văzut din vreme lumina adevărată și... un apus fără fulgere. Căci, încă o dată, victoria legionară înaintează cu o necesitate de destin. Iar a te împotrivi destinului însemnează a lua istoria în răspăr"[1]. (Și, e vremea să adaug, mai sunt și alte texte de acest fel, din 1937 și 1938.) Este posibilă o adeziune mai deschisă și mai profund participativă? S-ar putea obiecta că nu se poate vorbi de o sinceritate în adoptarea unui credo la un cinic care n-a crezut niciodată în nimic. Aș răspunde că nu atît sinceritatea în gînd interesează în acest caz, cît mărturisirea publică a unui crez. E singurul lucru care prezintă relevanță, pentru gardismul sincer sau de conjunctură al lui Nae Ionescu.

În epocă, această adeziune a însemnat enorm, sporind prozelitismul. Pentru sinceritatea adeziunii profesorului au pledat, în 1940, legionari de renume. Vasile Băncilă, de pildă, a afirmat: „«Gardismul» lui Nae Ionescu? Da, aceasta a fost altceva. A fost popasul lui spiritual, *aderarea lui fără rezerve* (*subl. n.*), formă în care s-a împlinit activ după o așteptare și o ispășire lăuntrică atît de lungă. Setea, marea sete spirituală și politică a lui Nae Ionescu, de a vedea crescînd pe meleagurile noastre o mișcare de mare bărbăție și probitate, care să fie a noastră și numai a noastră, și-a satisfăcut-o, în sfîrșit, sorbind apă vie din izvorul, din șuvoiul legionar pentru a cărui descătușare din tainițele solului nostru sufletesc a lucrat el însuși o viață de om. Și, atunci, toate «trăirile» și «atitudinile» lui de mai înainte capătă un sens: ele au fost încercări și așteptări pentru regăsirea din urmă. Nae Ionescu s-a căutat, a cercetat, a vrut să spere, uneori poate să se amăgească, dar n-a avut propriu-zis o atitudine decît în Legiune, cînd n-a mai fost, de fapt, atitudinea lui, ci una comunitară în care era cuprins, cu care concrescuse în mare parte și pe care în altă parte o anticipase"[2]. La moartea profesorului (15 martie 1940), cercul legionarilor refugiați la Berlin l-a omagiat. A vorbit, binișor bombastic, dar

---

1. Nae Ionescu, „Sub semnul Arhanghelului", *Buna Vestire*, I, nr. 100, 27 iunie 1937.
2. Vasile Băncilă, „Nae Ionescu", *Cuvîntul* (serie nouă), nr. 55, 7 septembrie 1940.

mărturisind o apreciere care era a cercurilor legionare, Constantin Papanace, avînd rangul de comandant: „Profesorul Nae Ionescu a căzut în luptă pe reduta onoarei legionare... el n-a fost din generaţia Căpitanului, era mai vîrstnic. N-a trecut prin Şcoala Frăţiilor de Cruce. Nu şi-a făcut educaţia în cuib". După deziluzia ţărănismului, s-a apropiat de Legiune. „Atunci a văzut el cum toate izvoarele de viaţă ale acestui neam pornite din adîncurile pămîntului şi istoriei româneşti formează marele fluviu al spiritualităţii legionare... Cu aceasta, prof. Nae Ionescu şi-a gîndit sensul existenţei sale pe care atîta vreme l-a căutat... De acum încolo, unicul lui gînd va fi să propovăduiască adevărul cu deplina mulţumire că a cunoscut şi înţeles pe Căpitan."[1] În sfîrşit, ca totul să se încununeze în favoarea ideii pentru care cu dreptate pledau legionarii, prezentîndu-l pe profesor drept un dăruit al lor, în acelaşi număr al *Bunei Vestiri* din care am citat textele de mai sus (sunt şi multe altele) se reproduce şi facsimilul unei scrisori a lui C.Z. Codreanu către Nae Ionescu. Textul e, şi el, lămuritor: „Amîndoi cei duşi, Moţa şi Marin, s-au rupt din carnea şi din sufletul nostru, dar au avut şi cu Dvs. legături sufleteşti aşa de mari încît n-ar putea fi evaluaţi de alţii. E şi o dovadă că el, Moţa, şi-a lăsat sfintele lui scrisori în paza Dvs. Mişcarea legionară, prin mine, vă salută pentru tot ce aţi făcut. C.Z. Codreanu. 16.2.1937"[2]. E, aş adăuga, într-adevăr semnificativ că nu Vasile Marin, fost redactor la *Cuvîntul*, ci Ion I. Moţa, al doilea în rang, în mişcare, după Codreanu, i-a încredinţat, la plecarea în Spania, lui Nae Ionescu scrisorile sale, dintre care una (cea către Codreanu) cu valoare de testament politic. Asta spune destul în legătură cu poziţia lui Nae Ionescu în mişcarea legionară şi despre relaţiile apropiate pe care le întreţinea cu liderii ei. Nu oricui – nu-i aşa? – încredinţa un om de fanatismul învăpăiat al lui Moţa, în momente de cumpănă, scrisori testamentare. De altfel, Mircea Vulcănescu ştia că Moţa venea adesea la Nae Ionescu să se sfătuiască, încît gestul încredinţării scrisorilor devine deplin explicabil. Dar e de admis că Nae Ionescu n-a fost membru înregimentat în mişcare. Aceasta, deşi am găsit într-una dintre publicaţiile legionare ale vremii o precizare, semnată de comandantul inginer Virgil Ionescu, care ar contrazice ipoteza de mai sus. Iată această precizare: „D-le redactor, ziarul dvs. (*Informaţia*), în numărul său de miercuri 1 decembrie 1937, a publicat o informaţie din care reieşea că d. profesor Nae Ionescu a părăsit partidul «Totul pentru Ţară» din cauza pactului încheiat între d-nii Iuliu Maniu şi Corneliu Zelea Codreanu. Ţin să vă aduc la cunoştinţă că informaţia dvs. este complet greşită. D. prof. Nae Ionescu lipseşte din ţară încă din ziua de 23 noiembrie, iar acordul

1. Constantin Papanace, „Semnificaţia jertfei *Nae Ionescu*", *ibidem*.
2. *Ibidem*.

dintre d-nii Iuliu Maniu și Corneliu Zelea Codreanu s-a încheiat în ziua de 25 noiembrie. Cu deosebită stimă, Inginer Virgil Ionescu". Să se fi înscris efectiv în mișcare profesorul? E greu de crezut. Deși se pare că, acum, în 1937, relațiile sale cu oficialitățile legionare s-au adîncit.

În ianuarie 1938, la reapariția *Cuvîntului*, Nae Ionescu, deși afiliat legionarismului, e prudent, întrucît aprobarea pentru a doua naștere o obținuse din partea guvernului Goga-Cuza. Or, între cele două grupări extremiste de dreapta erau relații de inimiciție publică, zilnic înregistrîndu-se încăierări, soldate uneori și cu morți, între cuziști și legionari în campania electorală. Un text al lui Nae Ionescu, deși domol, iese vizibil din rezerva supravegheată: „Mișcarea d-lui Codreanu e pătrunsă de caracterul ei istoric și ineluctabil: că așezată pe valul vremii, ea e purtătoare și se simte împlinitoare de destin și că, prin urmare, nu înțelege să-și risipească puterile luptînd cu formațiuni istorice perimate, care se destramă de la sine, fără nevoia vreunei intervenții din afară"[1]. Mai există cîteva articole prolegionare, polemizînd acut cu opiniile lui N. Iorga. La 9 februarie 1938, directorul *Cuvîntului* scria: „Ni se recomandă astăzi prin insinuări piezișe... o politică de mînă forte împotriva mișcării d-lui Corneliu Codreanu. Cine vrea s-o facă? D. Iorga însuși? D. Dinu Brătianu? Sau cine? Și cu ce justificare?". În altul, din 27 ianuarie, pleda în favoarea dictaturii, elogiindu-i pe Hitler și Mussolini. Și, în sfîrșit, la 5 februarie 1938, într-un articol intitulat „Dincolo de tocmeală", după ce declară că „noi trăim o epocă de lichidare a spiritului critic", lua apărarea legionarilor: „Mai în vîrstă mult decît tinerii pe care-i văd ridicîndu-se aprigi în jurul meu, eu îi fericesc că au avut norocul să trăiască într-o vreme în care credința e așa de tare că poate duce pînă la bucuria extatică a jertfei. Și de aceea încerc eu însumi să fac din scrisul meu o mărturisire. Domnule profesor, dacă nu ați uitat că acum un an, la 13 ianuarie, a murit, așa cum a murit, pentru ce a murit, Ioan Moța, ați înțelege că intensitatea cu care cred oamenii de azi depășește orice putință de tocmeală". Relațiile cu Căpitanul continuau. *Porunca Vremii* din 22 ianuarie anunța: „Ieri după-amiază d. Corneliu Zelea Codreanu, șeful mișcării legionare, a vizitat redacția ziarului *Cuvîntul*"[2]. (E probabil ca P.P. Panaitescu, în evocarea din care am citat mai înainte, să se fi referit la această vizită a lui Codreanu în redacția ziarului *Cuvîntul*.) Oricum, vizita lui Codreanu s-a produs, semnificativ, chiar a doua zi după reapariția gazetei lui Nae Ionescu și, făcută atît de manifest, ea avea, probabil, menirea de a sublinia relația specială dintre directorul

1. Virgil Ionescu, „Zadarnica ofensivă a d-lui Tătărescu", *Cuvîntul*, XV, nr. 3132, 2 februarie 1938.
2. Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu așa cum l-am cunoscut*, ed. cit., pp. 92-93.

gazetei și Căpitanul mișcării legionare. Existau mai vechi înțelegeri între ei. Mircea Vulcănescu știa de la Mircea Eliade că profesorul purta mereu asupra sa o fotografie a lui Codreanu, cerînd să fie înmormîntat cu ea. Cînd a murit profesorul și fotografia n-a fost găsită, Eliade ar fi exclamat că i-a fost luată la Parchet. Vulcănescu nu crede în această legendă, nu crede în înregimentarea efectivă a profesorului, dar stăruie în ideea că între cei doi au fost relații speciale, apropiate cît îngăduia deosebirea lor temperamentală și de facondă intelectuală[1].

Evenimentele se iuțiseră. Legionarii erau vînați peste tot. Puțin interesa, atunci, dacă înregimentarea era efectivă sau numai ideologică. Cei știuți legionari importanți erau arestați. Nae Ionescu nu putea fi ocolit. A fost arestat în noaptea de 7/8 mai 1938 și transportat imediat în lagărul de la Miercurea Ciuc. Se purta acolo cum îi era felul. Își schimba (din cele trei pe care și le luase cu sine) în fiecare zi costumul, citea, a scris, pe hîrtie igienică, un studiu despre Machiavelli (pe care Vulcănescu l-a citit), participa la slujbele religioase și adunările legionarilor ca deținuți, întreținea convorbiri îndelungate cu unii camarazi intelectuali. Mircea Eliade l-a descris așa cum se comporta în lagăr. Pasajul merită reprodus: „Nae Ionescu era neschimbat: senin, optimist, strălucitor, același de pe catedră sau din biroul lui de la *Cuvîntul*. Majoritatea deținuților își lăsaseră barbă și umblau în haine jerpelite, Nae Ionescu, dimpotrivă, se bărbierea în fiecare zi, avea întotdeauna cămașa curată, cu legendara lui cravată papillon, și schimba hainele de cîte ori putea (i se îngăduiseră trei costume, o vestă și cîteva pulovere). Mărturisea că, atîta timp cît i se va îngădui, se va îmbrăca și comporta în lagăr așa cum se îmbrăcase și se purtase la Palat, pe stradă sau la Universitate. Nu-mi amintesc să-l fi văzut vreodată trist, abătut sau descurajat. Uneori, cînd rămîneam singuri sau într-un grup restrîns, ne vorbea de cărțile pe care se hotărîse să le scrie: un *Comentariu la epistolele Sfîntului Pavel* și *Căderea în Cosmos*, aceasta din urmă alcătuită dintr-o serie de scrisori, majoritatea către Cella Delavrancea, marea – și ultima – lui dragoste"[2]. Un alt codeținut i-a închipuit, în 1940, un portret mai puțin rozaliu decît cel al lui Eliade: „Foarte popular în Legiune, înainte de prigoană, profesorul devine la Ciuc idolul nostru al tuturora. Respectul cu care îl înconjuram pînă la religiozitate se adresează marelui dascăl... Privea prigoana dezlănțuită de regim cu ironie... Ca apostol și martir al propriei învățături, profesorul își continua prelegerile de la Universitate, avînd, drept studenți, întregul lagăr, drept bănci, iarba crescută de la Dumnezeu între rețele și clădire. Însuflețirea de la Universitate era, acum, la el, iluminare. La cîteva zile după înmănunchierea aici a

1. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, ed. cit., p. 31.
2. *Ibidem*.

Tismanei, Bistriței, Dragomirnei și Ciucului legionar (e vorba, desigur, de transportarea la Miercurea Ciuc a legionarilor încarcerați în alte lagăre, *n.n.*), profesorul a împlinit 49 de ani. L-am sărbătorit în curte, lîngă rețele, în jurul bazinului de ciment. Dl Clime a spus cuvîntul festiv, elogiind pe vechiul prieten și coleg de școală... A urmat o clipă solemnă: i-au fost înmînate redacției de provincie a *Cuvîntului* vreo 46 de corespondențe, mărturie vie a martirajului acestui ziar, suprimat de două ori pînă aici pentru aderențele sale legionare... Spunea de atîtea ori: eu acuma îmi fac ucenicia legionară și vreau să fiu tratat ca începător... S-a chinuit mult. Boala începea să-și arate colții. Făcea zilnic, la mîini, băi de tărîțe, care nu i-au ajutat însă nimic. Mîncarea servită la cazan îi făcea rău... Prin august ni s-a suspendat, de cîteva ori, tutunul. Nae Ionescu suporta mai greu lipsa de țigări decît cea de hrană convenabilă. Slăbise grozav. Gulerul i se lărgise, hainele stau pe el ca un sac în jurul unei prăjini. Mai era chinuit și de imposibilitatea de a fi o clipă singur, de a-și aduna gîndurile"[1].

N-ar trebui să se creadă că profesorul conferenția în lagăr zilnic sau de două-trei ori pe săptămînă. Se organizau aici conferințe susținute de diverși. Printre aceștia a fost și profesorul. A ținut numai patru conferințe, susținute în luna mai 1938, care au fost apoi publicate, după notele rezumate ale părintelui Ștefan Palaghiță. Titlul lor generic e *Fenomenul legionar.* Se pare, crede a ști Constantin Papanace, că profesorul a mai susținut și alte conferințe, ale căror texte rezumative, nepublicîndu-se, s-au pierdut. Ar fi de observat mai întîi că textul acestor conferințe e plat, neizbutind să surprindă verbul paradoxal și strălucitor al profesorului. Ținînd seama de auditoriu, conferențiarul și-a propus să încadreze fenomenul legionar în evoluția istoriei. Anumite pasaje dezvăluie, incontestabil, convergența spirituală cu legionarismul: „România legionară nu este un fapt simplu, ci complex. Adică viziunea legionară a realității este o formulă care cuprinde întreaga manifestare de viață, așa cum se încadrează ea în istorie. România legionară va fi o formă de viață politică, economică, spirituală, alta decît cea de astăzi. Punctul de plecare este istoria. Tot ce se întîmplă, se întîmplă în timp și spațiu, teologii spun în *veac*... Azi au apărut în lume forme politice noi: fascism, hitlerism, legionarism. Atît fascismul, cît și, mai ales, hitlerismul se sprijină numai pe națiune. Națiunea nu însă în sens democratic, pentru că fascismul și hitlerismul nu au nevoie de voturi. Voturile de acolo, chiar și atunci cînd se recurge la vot, nu sunt voturi individuale. Acolo poporul este considerat ca unitate, iar oamenii care stau în capul statului (în fruntea poporului) sunt considerați ca emanațiuni ale poporului, sunt ca

1. Ion Diaconescu, „Cu Nae Ionescu în lagăr", *Buna Vestire*, I (serie nouă), nr. 31, 12 octombrie 1940.

națiunea. Hotărîrea lor este prezentată a fi hotărîrea întregului popor. De aceea se zice totalitar, căci individul e complet topit în colectivitate". Și, poate aceasta, întrucît se referă la obsesia legionarilor despre trădare și trădători: „1) Trădarea este ruperea din comunitate. Un individ se definește prin colectivitate, comunitate. Nu există adevăr individual absolut decît unul: adevărul comunității (de destin, de dragoste etc.). A te rupe din comunitate înseamnă să nu mai vorbești, simți, gîndi, lucra ca ea, adică a nu mai recunoaște singurul adevăr absolut, firesc, ca și ereticii. Deci anormalitate. 2) Nu interesează cauzele, intențiile trădării, nici chiar pedeapsa ei, căci fapta se definește prin ea însăși. Nu spun eu sau altul, nu impun eu sau altul o atitudine față de trădători, ci faptul în sine mă obligă să rup relațiile cu un individ care nu mai există. A lua contact cu el înseamnă a trăda comunitatea, a trăda cauza ta. Trădarea admite numai judecăți de existență (constatare) sau de valoare"[1].

Prin octombrie sau noiembrie 1938 starea sănătății lui Nae Ionescu se agravează. Suferea de cord. Se admite cererea de internare în spital. Va fi Spitalul Militar din Brașov. După asasinarea lui C.Z. Codreanu, autoritățile izbutesc să smulgă din partea unor legionari multe declarații de abjurare. Ziarele sunt doldora de astfel de declarații. La început a fost o declarație de supunere față de rege a 318 legionari avînd domiciliu obligatoriu în lagărul de la Vaslui. La 11 decembrie ziarele anunță abjurarea și închinarea lui Nae Ionescu. Textul sună astfel: „Aderăm cu totul la apelul și declarația semnată de camarazii noștri aflați în lagărul de la Vaslui și publicată în *Universul* din 7 decembrie 1938 (nr. 334). Brașov, 9 decembrie 1938". Semnau Nae Ionescu, preot D.M. Ionescu, Gr. Petrescu. Și pentru ca totul să fie credibil se publică și facsimilul declarației, cu semnătura olografă a lui Nae Ionescu. În aceeași zi se publică și declarația de supunere a 34 de preoți legionari cu domiciliu obligatoriu în Sadeghia-Basarabia. Zaharia Stancu a comentat în *Lumea Românească* declarația de abjurare a lui Nae Ionescu: „Azi, după ce prin acțiunea sa profesională, ziaristică și politică a izbutit, o lungă perioadă de timp, să tulbure adînc viața statului, să pericliteze viitorul națiunii și sănătatea morală a generațiilor tinere, prof. Nae Ionescu recunoaște public că a greșit și cere, umilit, dintr-un spital din Brașov, iertare națiunii românești și regelui țării, iar pe viitor se leagă să nu mai greșească! O, biată, o, nemernică epocă morală, iată ce a devenit îndrumătorul «batalioanelor morții», autorul moral al asasinatelor făptuite de tineri cu mustața abia mijindă, de copilandri cu mintea sucită. Profesorul Nae Ionescu

1. Preot Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*. Cartea a fost reeditată sub titlul atribuit *Istoria mișcării legionare scrisă de un legionar*, Roza Vînturilor, 1993, pp. 350, 358-359.

a ieșit din rătăcire. Pînza orgoliului nemăsurat i-a căzut de pe față. Tîrziu. Totuși nu prea tîrziu". Zaharia Stancu se înșela. Declarația de abjurare a profesorului era strict conjuncturală. Și a fost urmată de o corespondență cu Armand Călinescu, cerînd eliberarea din detenție. E singurul lucru care îl interesa. Bolnav greu de cord, voia să se trateze. A fost eliberat, dar nu imediat. Dimpotrivă, la 15 ianuarie 1939, ziarul lui Stancu informa cititorii: „În urma faptului că prof. Nae Ionescu și-a călcat angajamentul luat față de autorități, i s-a fixat din nou domiciliul obligatoriu, pe termen de un an, la Miercurea Ciuc". A fost apoi eliberat, iarăși arestat, după care e eliberat la 24 iunie, avînd domiciliul obligatoriu la București. A urmat tot timpul tratament specializat. O nouă criză cardiacă avea să-l răpună la 15 martie 1940. Nici vorbă de abjurare ca stare de cuget. Rămăsese credincios opțiunii din 1933 sau din 1937. Dar a murit cu numai cinci luni înainte ca legionarii să ajungă la putere. Mircea Eliade mărturisise că, în diplomație fiind la Londra, cînd a aflat despre evenimentele din țară, s-a gîndit la fostul său profesor. „Dacă ar fi trăit – meditează Eliade –, i s-ar fi încredințat, probabil, un post important." Era în firea lucrurilor să se fi întîmplat astfel. Destinul a voit însă altfel, lăsîndu-le legionarilor un simbol mult omagiat. Soția lui Nae Ionescu, devenită, împreună cu cei doi fii, moștenitoarea averii profesorului, avea să împlinească o datorie. Horia Sima a povestit, desigur, în *Era libertății* (vol. I), că, în octombrie 1940, doamna Ionescu l-a vizitat și „în cuvinte simple, dar clare și hotărîte mi-a spus că soțul ei, prof. Nae Ionescu, s-a alipit în ultimii ani de Legiune din toată convingerea și a murit în credința legionară, încît ea, ca proprietară legitimă a *Cuvîntului*, nu poate face altceva decît să-i urmeze gîndurile ce le-a avut pînă în ultima clipă... A venit să-mi ofere mie, ca șef al Legiunii, proprietatea ziarului *Cuvîntul*, fără nici o obligație... sau de altă natură". Și, apoi, Sima își amintea de nenorocirea dispariției profesorului, căruia îi fusese student: „O, dacă ar fi trăit, cît ne-ar fi ajutat profesorul prin relațiile lui la Berlin și Roma și prin prestigiul de care se bucura în inteligența tînără a României și prin martiriul lui din lagăr ce se ridicase pe culmile trăirii legionare"[1].

E inutil să ne întrebăm dacă Nae Ionescu s-ar fi putut acomoda cu spiritul nou al mișcării legionare conduse de Horia Sima. Oricum am răspunde acestei interogații, intrăm în domeniul dubitativului. Și istoria nu operează cu asemenea procedee. Singurul adevăr cert e că Nae Ionescu și cercul său au contribuit mult la „spiritualizarea" legionarismului, aducîndu-i, sub steaguri, tineri intelectuali, foști studenți ai săi.

---

1. Horia Sima, *Era libertății*, Madrid, 1982, p. 420.

2. Iscusit aranjor, cheltuind o mare energie – niciodată fără folos – pentru realizarea proiectelor sale, Nichifor Crainic a izbutit perfect în năzuința sa de a fi o personalitate de prim-plan în cultură, în dezbaterea de idei, în viața publică. Născut în 1889 sub numele de Ion Dobre, a pornit de jos, ca fiu de țăran sărac din satul Bulbucata (Vlașca). A studiat teologia la București și – după război – la Viena, debutînd, în 1916, ca poet sămănătorist, cu placheta *Șesuri natale*. Volumul *Darurile pămîntului* (1920) reia, augmentată, materia plachetei de debut, iar *Priveliști fugare* (1921) nu-i diversifică sonurile lirismului. Se voia – poate și era – poet religios și chiar mistic, Lovinescu contestîndu-i însă tocmai această vocație. Om cu mari ambiții, a izbutit să preia, treptat, încă din 1922, frîiele revistei *Gîndirea* (întemeiată în 1921, la Cluj, de Cezar Petrescu, Lucian Blaga, Gib Mihăescu, Adrian Maniu), care se mută la București cam atunci (1922) cînd, se pare, Crainic se înapoiază de la studiile teologice vieneze (intenționase să-și ia doctoratul cu o teză despre Meister Eckhart, pe care – cum au arătat apoi redactorii de la *Predania* – nu și l-a luat). Conducerea efectivă totală a *Gîndirii* a luat-o în 1926, odată cu plecarea în străinătate a lui Cezar Petrescu. Încă pe vremea cînd era la Viena îi scrisese lui Cezar Petrescu, reproșîndu-i neasumarea unei poziții curat și intransigent tradiționaliste. În 1924, izbutește, prin eseul *Parsifal*, să curme eclectismul revistei, îndreptînd-o pe o direcție apăsat tradiționalistă sub raport doctrinar, dar mediană datorită lui Cezar Petrescu în cele literare. Dar Crainic știa să-și realizeze țelul. Ajuns înalt funcționar la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Crainic izbutește să găsească fonduri pentru subvenționarea revistei, aflată în mare jenă financiară în 1925. Crainic e de acum încolo unicul diriguitor al revistei, imprimîndu-i acea orientare doctrinară monomană care a fost ortodoxismul. Fapt este că prin această orientare va deveni una dintre direcțiile importante în spiritul public românesc de pînă la 1944. Lui Crainic această înfăptuire i s-a părut insuficientă, deși, în fapt, era cu adevărat o performanță. A crezut că e necesar să împuternicească direcția doctrinară pe care o creasе prin întemeierea unui cotidian politic. Și asta pentru că N. Crainic ambiționa și la un loc de prim-plan în ierarhia eșichierului politic. Pamfil Șeicaru, fostul său coleg de la *Gîndirea* și *Cuvîntul*, l-a judecat apoi foarte aspru pe Crainic, dezvăluind că acesta năzuia, după un model catolic, să întemeieze un partid politic ortodoxist. E, cred, o judecată întemeiată. Nu numai în aprecierea că ortodoxia, spre deosebire de catolicism, nu îngăduie militantismul politic. Dar și în aceea că politica, la noi, nu putea căpăta înfățișarea unui fundamentalism religios, mohorît și militant. Nu același lucru credea Crainic, care, la 25 ianuarie 1932, face să apară ziarul *Calendarul*. În nr. 6-7, p. 375 (1936) din *Gîndirea* se preciza că „doi ani, 1932-1933, ele (ideile *Gîndirii*, *n.n.*) au fost

generalizate și popularizate în toată țara prin forța dinamică a ziaristicii reprezentate de *Calendarul*, care a fost un fel de ediție zilnică a *Gîndirii*". Editorialul „Începem", semnat de directorul noului cotidian, Nichifor Crainic, stăruie în ideea că greaua situație economică a țării n-ar fi numai o „repercusiune a industrialismului falimentar din Occident". E „o falsă conștiință a momentului... că răul avîndu-și cauza în Occident, remediul lui trebuie așteptat din Occident... Împotriva acestei false conștiințe menite să paralizeze încrederea în propriile noastre puteri de regenerare ne ridicăm noi... Răul de care suferă România e, în incomparabilă măsură, un rău lăuntric... România are nevoie de o deparazitare radicală". Printre colaboratori, rolurile principale le-au avut Toma Vlădescu și Dragoș Protopopescu, cu articole pamfletare de o mare violență în atac. Firește, guvernul Iorga-Argetoianu, în funcțiune la data apariției ziarului, era aspru defăimat și considerat a fi masonic (Argetoianu era, într-adevăr, mason, avînd cel mai înalt grad în ierarhia lojii, gradul 33). Dragoș Protopopescu scria împotriva bătrînilor oameni politici („Insurecția bătrînilor"): Maniu, Vaida-Voevod, Averescu, Iorga, Argetoianu. Iar Toma Vlădescu scria un pamflet obraznic împotriva lui Camil Petrescu („băiat de culise", „ipochimenul", „fată bătrînă", „caraghiosul cretin", „catastrofalul prost", „doctorat în imbecilitate", „irascibilul animal", „înspăimîntătorul cretin"). Ziarul a fost suspendat la 23 martie de „bătrîna epavă politicianistă: Const. Argetoianu", datorită susținerii de către redactorii *Calendarului* a studenților legionari și cuziști într-o încăierare cu poliția pe Bulevardul Elisabeta. A reapărut tocmai la 9 iunie 1932. Iorga e, și el, ținta unor atacuri suburbane pe care le semna, de regulă, Toma Vlădescu. Ziarul se apropie tot mai mult de Garda de Fier, la alegerile din iulie 1932 Dragoș Protopopescu candidînd chiar, la Botoșani, pe listele mișcării legionare. Iar Crainic scria, încă în septembrie 1932, în favoarea corporatismului („Spre corporatism"). Ziarul exalta, de prin iunie 1933, Germania și Italia, întreținea mari campanii antisemite, se protesta, în iulie 1933, împotriva măsurilor administrative adoptate de guvernul național-țărănesc pentru stăvilirea extremismului de dreapta, cu deosebire cel al legionarilor. Crainic a scris despre „Martirajul tinerilor" și Dragoș Protopopescu despre „Dl Vaida și Garda de Fier". Crainic năzuia, după modelul lui Șeicaru de la *Curentul*, să înalțe o clădire a *Calendarului*, în mai 1933 punîndu-se, cu mare tam-tam, piatra fundamentală a noii clădiri. S-au emis, în acest scop, acțiuni denumite „cărămizi". Dar inițiativa n-a avut spor și ziarul – știau contemporanii, inclusiv Șeicaru – nu izbutea să treacă de tirajul de 10.000 de exemplare. Și asta în ciuda violențelor de tot felul cu care erau burdușite numerele cotidianului condus de Crainic. A fost, aceasta, marea amărăciune furioasă a lui Crainic, care, oricîte eforturi depunea, nu putea atinge performanța lui Șeicaru

(*Curentul*) și a lui Nae Ionescu (*Cuvîntul*). Campaniile împotriva Camarilei regale și cele favorabile mișcării legionare aveau să grăbească decesul ziarului. E interzis timp de 15 zile (de la 15 la 30 noiembrie 1933) odată cu instalarea guvernului liberal I.G. Duca. În 6 decembrie 1933 ziarul publică scrisoarea lui C.Z. Codreanu către Crainic în care îl invită să candideze în alegeri pe listele Gărzii de Fier. Crainic acceptă: „Invitația D-tale o primesc. Cu această condiție: în cazul unei izbînzi, diurna mea de deputat să treacă integral în folosul mișcării legionare... Martor de la început al dezvoltării Gărzii de Fier, îi cunosc perfect, în pofida mizerabililor ei detractori, ideologia, organizația, metodele și idealul. N-am găsit nimic străin de firea și credințele mele". Se protestează, la 12 decembrie 1933, împotriva desființării Gărzii de Fier și a interzicerii participării ei în alegeri. În ultimul număr, cel din 31 decembrie 1933, se anunță asasinarea primului-ministru I.G. Duca și arestarea, de către guvern, a lui Crainic și a lui Dragoș Protopopescu. Ziarul e suspendat, fiind considerat ca unul dintre autorii morali ai asasinării lui Duca. Ceilalți arestați, redactori la *Calendarul* și *Cuvîntul* (inclusiv Nae Ionescu), sunt eliberați în martie. Crainic e reținut în continuare, implicat în proces și e achitat de completul de judecată (trei judecători s-au pronunțat pentru achitare, doi pentru condamnare). La proces, Crainic – au mărturisit, apoi, legionarii – s-a comportat lamentabil, desolidarizîndu-se de Garda de Fier. Oricîte eforturi a făcut Crainic după eliberare, n-a izbutit să obțină autorizație pentru reapariția gazetei. Și s-a plîns, ani de zile, că prin suprimarea *Calendarului* i s-au adus mari daune financiare. Nici în 1938, sub guvernul Goga-Cuza, n-a izbutit să obțină autorizația pentru reapariția gazetei, pentru că primul-ministru Octavian Goga vedea în Crainic, pe bună dreptate, un adversar al Partidului Național Creștin.

Neobținînd autorizația de reapariție a *Calendarului*, Crainic a făcut să apară la 14 noiembrie 1935 cu sprijinul financiar al lui Stelian Popescu, directorul *Universului*, o nouă publicație. A fost un săptămînal în 16 pagini, intitulat *Sfarmă Piatră*. Director era Al. Gregorian, plecat de la *Porunca Vremii*, iar echipa redacțională (din care nu lipseau Dragoș Protopopescu și Toma Vlădescu, N. Crevedia, apoi Pan M. Vizirescu, Vintilă V. Caftangioglu, devenit Vintilă Horia, Ovidiu Papadima, Dan Botta etc.) era aceea de la *Calendarul*. Articolul-program era limpede în mărturisire: „*Sfarmă Piatră* al nostru apare nu ca o forță oarbă, ci ca o forță în serviciu comandat. El se subjugă de bunăvoie programului vremii noastre: *naționalismul*... *Sfarmă Piatră* are deci un crez categoric, intransigent, de flacără. Brațul lui va spulbera șandramalele pe care naivii le cred temple și pe care escrocii le dau drept eterne... El se va lupta cu zmeii pistruiați". Pamfletul violent, bășcălios, vulgar și nesubstanțial se lăfăie în paginile săptămînale, atacați fiind Titulescu („Cîinele Titulescu"), Argetoianu, Stere,

Victor Iamandi, Vaida-Voevod, gazetele democrate, *Adevărul, Dimineața, Zorile.* Masoneria e, și ea, cal de bătaie, pamfletele ținîndu-se lanț împotriva organizației ca atare și a fruntașilor ei, Sadoveanu, Argetoianu și chiar Vaida-Voevod, deși acesta din urmă a mărturisit că a intrat în lojă în timpul Conferinței de Pace de la Paris, în 1919, pentru a aduce foloase țării (și a adus), apoi, neplătind cotizații, neparticipînd la reuniuni, a socotit, de aceea, că a fost radiat din lojă. De fapt, Crainic și-a creat publicația și pentru a-și fortifica poziția politică în tabăra naționalistă, întrucît Goga, Cuza și Cuza junior l-au exclus din rîndurile Partidului Național Creștin, deși contribuise mult la crearea lui (întemeierea organizației lăncierilor a P.N.C. ar fi fost inițiativa doctrinarului ortodoxismului). Crainic s-a opus fuziunii P.N.C. cu gruparea lui Vaida-Voevod, Frontul Românesc. Revista avusese deci scopul de a-i crea un piedestal politic lui Crainic, prezentat mereu drept singurul creator al naționalismului integral, apărător al ideii statului etnocratic. În articolul „Un comunicat mincinos", din 15 octombrie 1936, și în cel intitulat „Înainte" (22 octombrie 1936), Crainic mărturisește că voise să preia din mîna obosită a lui A.C. Cuza conducerea L.A.N.C., pe care acesta i-o oferise. Apoi, cînd s-a produs fuziunea dintre partidul lui Cuza și cel al lui Goga, cei doi șefi și tînărul Cuza, geloși, au urmărit și au izbutit să-l elimine din partid. În 1937, Dragoș Protopopescu și Toma Vlădescu se mută la *Buna Vestire*, toroipanul atacurilor pamfletare fiind mînuit numai de Crainic și Al. Gregorian. Revista întreține mereu polemici cu celelalte gazete naționaliste (*Țara noastră, Porunca Vremii, Vremea, Curentul*) și celelalte partide de aceeași orientare (inclusiv mișcarea legionară), afirmîndu-se că ea ar reprezenta adevăratul spirit naționalist.

În numărul din 20 mai 1937, Crainic începe să-și publice programul statului etnocratic, prezentat drept „cea dintîi și singura bază serioasă pe care se poate discuta și realiza unificarea mișcării noastre naționaliste... Programul nostru lămurește complet fizionomia statului totalitar românesc de mîine – *statul etnocratic* care va fi, care trebuie să fie altceva decît o imitație cromatică a formelor străine de peste hotare". Hitler și, mai ales, Mussolini („unul din cei mai mari educatori ai omenirii") sunt elogiați pînă la exaltare. Crainic, cu gazeta sa, ocupa o poziție singulară în tabăra naționalistă. Depunea mari stăruințe pentru recucerirea tineretului legionar, evocînd mereu sacrificiile făcute la *Calendarul.* Eforturi fără succes, mai ales că N. Crainic, ca teolog, a criticat asasinarea, de către decemvirii legionari, a lui M. Stelescu. Vlădescu, chiar el, îl ataca violent pe Crainic în paginile *Bunei Vestiri.* Gazeta lui Crainic avea opinii distincte despre participarea în alegerile din 1937 a partidelor naționaliste, socotind că ele ar fi trebuit să acționeze ca un bloc unitar împotriva partidelor democrate. Ceea ce nu l-a împiedicat ca, în primul număr din 1938, după

succesul răsunător al legionarilor în alegeri, Crainic să scrie în articolul „Perspectivele anului politic": „Acum începe momentul legionar. Superb moment și foarte greu. Superb fiindcă angajează, în dinamismul lui, întregul suflet tînăr al țării. Foarte greu, fiindcă se apropie cu repeziciune de verificare... Legionarismul e o mișcare a tineretului de toate categoriile sociale, de la prinț la golan. El se poate numi într-adevăr și integral *România tînără*. Atît de tînără încît fiecare copil din țara asta se visează legionar ca un ideal cu cea mai înfrigurată ardoare... Un singur partid a biruit în aceste alegeri: Totul pentru Țară... Faimoasa unire a tuturor naționaliștilor pe care o încercasem eu și pe care o preconiza în urmă d. Ilie Rădulescu (directorul ziarului *Porunca Vremii, n.n.*) se va rezolva de acum încolo, în scurt timp, prin absorbirea tuturora în legionarism. E un fenomen pe care nimic nu-l mai poate opri". Pronosticul lui Crainic nu s-a verificat nici de astă dată, legionarii fiind în inimiciție neîmpăcată cu goga-cuziștii. Evident, *Sfarmă Piatră* a elogiat măsurile antisemite ale guvernului Goga-Cuza. Dar, atunci cînd a fost demis, oportunist, gazeta lui Crainic s-a grăbit să salute decizia regelui în articolul din 17 februarie 1938 „Spre altă viață": „Gălăgios, superficial și total nepregătit..., pe urma lui a rămas atitudinea confirmată oficial a unei laturi cea mai puțin însemnată a problemei iudaice. Singură această latură ne-a determinat să-l numim «prag de eră nouă». Naivii au crezut în mitul lui A.C. Cuza... S-a verificat un mit și s-a consumat definitiv cuzismul... Cuzismul a murit, trăiască naționalismul". Se sugera, firește, că dacă guvernul Goga-Cuza ar fi adoptat programul statului etnocratic ar fi izbîndit. Oferea noului guvern Miron Cristea acest program „care se dovedește actual de acum încolo". Se dovedea, iarăși, că N. Crainic nu înțelegea mai nimic din desfășurările vieții politice.

O vreme, din februarie pînă în iunie 1938, Crainic dispare din paginile revistei sale întrucît a preluat codirectoratul ziarului *Porunca Vremii*. Apoi a revenit, revista zbătîndu-se în dificultăți financiare. Nici vechiul ei program nu mai poate fi urmat datorită cenzurii. Încropește numere omagiale (lui Brătescu-Voinești, N. Paulescu, Constantin Brîncoveanu, luptelor din trecutul război etc.), cam insipide, fără interes, revista devenind, pînă la 1 octombrie, lunară. La 1 septembrie, mijlocul revistei (două pagini) este consacrat publicării, în extrase, a cărții lui Hitler, *Mein Kampf*. E reactualizat antisemitismul fundamentalist și se închină elogii Italiei fasciste și Germaniei hitleriste (se remarcă lungul studiu al lui Brătescu-Voinești, „Germanofobia", care e tot publicat în lunile octombrie și noiembrie 1938). Fără să clipească, N. Crainic virează oportun cu 180 de grade, ridicîndu-se împotriva legionarilor. În numărul pe 1 ianuarie 1939 semnează articolul „La un hotar de viață românească", în care, printre altele, condamnă asasinarea lui I.G. Duca și, în general, practicarea asasinatului ca armă

politică: „Frumusețea morală a noului naționalism se stropise cu sînge omenesc... Odată cu dezvoltarea, a venit și denaturarea spiritului pe care încercasem să-l infiltrez prin *Calendarul*. Crima politică săvîrșită era acum ridicată la rangul de suprem eroism, iar cei trei făptași, «Nicadorii» (asasinii lui Duca, *n.n.*), adorați obligatoriu ca niște semizei... Un spirit diabolic venea să ia locul duhului creștin de altădată, un fanatism tot mai strîmt, îmbrăcat în exclusivism feroce. Încă un omor fără sens: Stelescu... De pe catedra mea de la Facultatea de Teologie am spus atunci: «Cine omoară un om, trage, de fapt, cu glonțul în inima lui Hristos». Aceasta a fost de ajuns ca proprii mei studenți să mă urască cu sălbăticie. Dîndu-mi seama de imensa rătăcire, am scris, trei ani în șir aici, în *Sfarmă Piatră*, împotriva ei... Articolele mele erau ale unui naționalist izolat și îndurerat că visul de splendidă generație nouă, care să salveze România, s-a spulberat". Deplînge și atitudinea antimonarhică a mișcării legionare și chiar mitul fals întreținut în jurul Căpitanului, creat, prin imitație, după cultul lui Hitler și Mussolini. Inutil să căutăm în paginile lui *Sfarmă Piatră* din anii precedenți astfel de disocieri critice față de legionarism și C.Z. Codreanu. Crainic, mereu adaptabil, făcea eforturi disperate să-și salveze revista, acum, după asasinarea la 29/30 noiembrie a lui C.Z. Codreanu, a nicadorilor și a decemvirilor și după întreaga campanie împotriva legionarilor dezvoltată de guvern. Revista e, fără jenă, filocarlistă, îl elogiază necontenit pe suveran, salută întemeierea Frontului Renașterii Naționale, ca unic partid, noua Constituție. Zadarnic. Revista și-a încetat apariția la 3 martie 1939, reapărînd, în format ziar, tocmai la 22 decembrie 1939, dar fără vlaga de altădată în campaniile acum neîngăduite de cenzură. Elogiile la adresa regelui continuă să apară și unul din aceste articole de ploconeală lingușitoare („Regele și tineretul") e semnat chiar de Radu Gyr, eliberat recent din lagăr pentru a trata cu autoritățile guvernamentale și regale. Mai tîrziu, la 30 iunie 1940, Radu Gyr revine asupra temei cu editorialul „Biruinței huliganilor": „În partidul unic și totalitar regele cheamă forțele eroice adînc morale ale țării. Regele cheamă naționalismul incandescent... Regele cheamă tineretul. Sunt sfintele idei huliganice de ieri, devenite, astăzi, stindard luminos. *Regele, Crucea, Neamul*... Huliganii de altădată, nobilii fanatici, splendizii huligani ai românismului sunt, astăzi, ostași naționaliști ai regelui, sub ordinele căruia ctitoresc o țară și un stat nou... Osteni ai regelui, huligani de altădată, descoperiți-vă și îngenunchiați pentru marea rugăciune". Fără crize de conștiință, revista își schimbă orientarea. Pentru că la 15 septembrie 1940, după abdicarea regelui și proclamarea statului național-legionar, editorialul e intitulat, decis, „Naționaliștii în jurul generalului": „Generalul Antonescu se înfățișează astăzi țării... În această armură de predestinat în care veacul nostru n-a mai îmbrăcat decît patru oameni: pe Mussolini, Hitler, Salazar

și pe Franco... De aceea datoria noastră, a tuturor naționaliștilor, tineri și bătrîni, e să ne rînduim solidari și disciplinați în spatele Conducătorului Statului". Fără jenă, se trece de la condamnarea de ieri a legionarilor la elogierea lor. La 29 septembrie 1940, editorialul e intitulat „Se definește arhitectura statului legionar": „Catehismul fixat de dl Horia Sima în cele 9 puncte de trăire legionară constituie arhitectura acestui stat. Se poate spune că, istoricește, aceasta pe care o definește Comandantul mișcării legionare este prima formă organică a statului modern român". Și tot așa înainte. Legionarismul este proslăvit, pentru ca, după rebeliune, să fie blamat. *Sfarmă Piatră* devenise un titirez care se tot învîrtea în jurul puterii, spunînd aproape totul despre Crainic.

Singurul lucru cert este că N. Crainic nu a fost legionar, nici, spre deosebire de Nae Ionescu, doctrinarul legionarismului sau susținătorul după 1933 al mișcării legionare. Ceea ce îi apropia au fost naționalismul integral, antisemitismul rezemat pe argumente teologale și elogiul adresat tradiționalismului conservator, respingîndu-se, cu trufașă cerbicie, necesitatea evoluției spre structuri moderne, industriale și apologia formelor politice totalitare. Dar această convergență, paradoxal, îi și disocia prin rivalitate, fiecare avînd pretenția că reprezintă varianta cea mai potrivită, pe care celălalt o contraface. Mai ales că N. Crainic voia, cum a mărturisit în 1936 (*Sfarmă Piatră* din 22 octombrie 1936), „să raliez toate forțele naționaliste într-un mare organism de salvare". Evident, deși a negat asta, urmărea ca factorul catalizator să fie chiar directorul fostului ziar *Calendarul*. Firește că această pretenție a deranjat, rezultatul fiind că Nichifor Crainic a fost dezavuat și de cuzism, și de legionarism. A rămas numai ca o orientare distinctă în ansamblul extremismului de dreapta. O orientare cu audiență în anume zone ale elitelor intelectuale, datorită doctrinarismului ortodoxist al *Gîndirii*, și în spiritul public, în genere, prin gazetele *Calendarul* și *Sfarmă Piatră*. Și n-ar trebui ignorată forța de influență exercitată de Crainic de la catedra universitară a Facultății de Teologie. Orientarea unei anumite părți din preoțimea tînără spre mișcările de extremă dreaptă trebuie căutată și în influența exercitată de Crainic.

Pare ciudat ca un curent doctrinar care a făcut atîta caz de naționalism, autohtonie și tradiționalism conservator să fi nutrit atîta admirație mărturisită pentru modele totalitare din străinătate. Acuzațiile concertate aduse adepților europenismului, pentru că s-ar fi inspirat după modele occidentale, străine firii poporului român, păreau a fi uitate cînd era vorba de apelul la fascismul italian și hitlerismul german. Într-un caz, apelul la modele europene devenea o gravă acuză, în altul – o necesitate a sincronizării. Judecînd lucrurile atent, contradicția e mai mult decît gravă. Măcar europenizanții democrați nu

exaltau tradiționalismul și autohtonia, socotind că trebuie adoptate modele verificate, care ne racordau, necesar, la circuitul capitalist al continentului. Pe cînd tradiționalismul conservator al extremei drepte se situa – și cu cîtă larmă! – pe pozițiile purismului autohtonist. Am citat, în capitolele anterioare, opiniile lui Crainic despre europenism, tradiționalism și autohtonie. În planul logicii formale, aceste opinii trebuiau să respingă orice apelație la modele străine, de vreme ce se cerea, atît de înverșunat, menținerea închistată în noi înșine. Vorba lui Ralea, un naționalism cu forme de împrumut e un nonsens.

De e să stabilim o ierarhie în preferințele celor două modele ale totalitarismului de extremă dreaptă, Crainic a fost adeptul fascismului italian. Ierarhia în preferințe nu vrea să spună că hitlerismul nu ar fi fost și el acceptat și elogiat. De pildă, antisemitismul funciar, cu accent teologal, practicat de Crainic cu osîrdie își găsea corespondent în satanizarea iudeului aflată la hitlerism, și nu la fascismul mussolinian. Dar dincolo de acest distinguo, deloc neimportant în analiza doctrinei promovate de Nichifor Crainic, rămîne admirația, de nimic stăvilită, față de regimul lui Mussolini. În februarie 1932 declara: „Fascismul este, fără îndoială, o mare inovație a vremii noastre. Dar ceea ce îl deosebește de o revoluție ordinară, ceea ce îi dă fizionomia aparte, este îmbinarea de vechi și nou în structura lui. E deopotrivă de tradiționalist și de novator. Fascismul e o inovație constructivă altoită pe tradiție. Și cum în tradiție zac forțele morale ale unui popor, fascismul se caracterizează prin fundamentul moral pe care se așează viața cea nouă"[1]. Doi ani mai tîrziu, scria, în ton exultant, în *Gîndirea*: „Fascismul e o concepție politică spirituală și manifestările sale, dezgrădinate din cercul strîmt al pozitivismului și eliberate din temnița înăbușitoare a materialismului, se orînduiesc pe măduva de duh a istoriei, cu prelungiri în taina veacurilor trecute și anticipări asupra veacului ce vine. Din acest punct de vedere, fascismul e o fascinație a energiei creatoare ce se desfășoară «sub raza gîndului etern»... Un om poartă acolo, sub fruntea-i vastă cît o cupolă, veacul nostru european: Benito Mussolini. Fascismul, ca formă totalitară de viață, e sinteza forței și a Spiritului... Statul creat de Mussolini e Statul exemplar... În ce privește noul tip de viață, creat de Roma, noua generație din toate țările Europei e din an în an mai fascinată de el... Roma înfățișează toate însușirile pentru ca ideea ei să devină o forță propulsivă în reînnoirea Europei... Fascismul nu mai e nici capitalism, nici socialism, ci o proporționalizare autoritară a rolului fiecărui factor de producție, angrenat într-un organism social unde nimic nu se mai petrece la voia întîmplării... Mai mult decît orice altă țară, România

1. Nichifor Crainic, „Împotriva proxeneților", *Calendarul*, II, nr. 14, 17 februarie 1932.

are nevoie de o asemenea transformare morală în adîncul ei sufletesc... spiritul Romei noi va sugera forma istoriei pe care e destinată s-o creeze România naționalistă... E destul o fascie de idei în spiritul eroic al noii universalități pentru a organiza energiile noastre zăcute în dezordine și pentru a le împleti în fapte pe care să le dăruiască veacului ce vine"[1]. A și călătorit în Italia, fiind de cîteva ori primit de idolul său, Mussolini. Pe lîngă alte argumente invocate pentru adoptarea, la noi, a mussolinianismului a fost și cel al comunității latine. Intra chiar în divergență cu legionarismul sau, cu vorbele lui Crainic, „doctrina nordică, splendidă la ea acasă, dar care românul păcătuiește profund cînd neagă total virtuțile latinității noastre"[2]. A și adăugat în acest articol: „Toate lucrurile astea eu le-am explicat, științific și doctrinar, în cartea mea *Puncte cardinale în haos* (o culegere de articole și studii, *n.n.*)... Am făcut-o doi ani prin ziarul *Calendarul*, demonstrînd ce e fascismul, cine e Benito Mussolini... O voi face mereu și de acum încolo". Mai limpede nici că se poate. Și, ca să închei, să mai citez un elogiu delirant la adresa lui Mussolini din iulie 1938: „Prin munca ordonată de geniul acestui om s-a ridicat poporul său la prestigiul pe care-l are astăzi pe pămînt, prestigiu cîștigat într-un timp atît de scurt încît pare incredibil, mai mult de basm decît de realitate... Există autoritate bazată pe iubire. Aceasta din urmă e autoritatea lui Mussolini asupra poporului său. Ea izbucnește și se afirmă din forțele proprii ale personalității creatoare, ca focul iscat din bombele exploziei. Mussolini nu terorizează, fiindcă Mussolini nu ucide. Mussolini atrage. E o forță magnetică în jurul căreia se centrează întreaga viață a poporului italian. Tot sistemul lui se întemeiază pe aderența fierbinte și unanimă a poporului... E admirație fără margine și iubire fără fund în jurul acestui om care poate îndeplini orice lucru de epopee cu poporul său"[3]. Toate aceste elogii absolute erau rostite de un adept zgomotos al naționalismului. Și nu se întreba defel dacă naționalismul se poate concilia cu admirația față de un șef de stat care proclama deschis necesitatea revizuirii tratatului de la Versailles și afișa amiciția față de țări ostile nouă, Ungaria și Bulgaria. Cum se poate, într-adevăr, concilia în opinie naționalismul integral cu proslăvirea unui șef de stat ostil țării noastre prin încurajarea sfidătoare a revizionismului european? E o întrebare ce i s-a pus adesea lui N. Crainic și la care a răspuns, uneori, continuînd să „reconcilieze" ireconciliabilul, prin disociere de politica revizionistă. Dar era posibilă acceptarea întregului prin disociere de un segment care era totuși o componentă a unui ansamblu coerent?

---

1. Nichifor Crainic, „Roma universală", *Gîndirea*, XIV, nr. 4, 1935, pp. 169-175.
2. *Idem*, „Imperialismul latin", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 25, 25 martie 1936.
3. *Idem*, „Mussolini educatorul", *Porunca Vremii*, VII, nr. 1121, 7 iulie 1938.

Nu mai potolite în entuziasm au fost elogiile la adresa nazismului și a Germaniei naziste, țară care, și ea, practica o politică agresiv revizionistă, deci ostilă nouă. Se pare că modelul totalitarist și antisemit era mai seducător decît înseși interesele fundamentale ale țării. După ce la 7 aprilie 1933 vedea în Hitler „salvatorul Europei", la 30 iunie declara: „Toată așa-zisa nebunie germană de azi nu e decît sănătoasa și salutara reorganizare fundamentală a societății germane pe temeiurile corporatismului pentru a ajunge la acea mare armonie totalitară în care se vor fi acordat toate interesele de clasă de pînă ieri. Cînd publicul nostru va ști că național-socialismul german e corporatism, atunci va avea cheia înțelesului pentru ultimele și epocalele evenimente petrecute în Germania"[1]. În august același an 1933, nu ezita să scrie: „Urmăresc atent opera guvernului Hitler în Germania. Profund simpatică nouă prin numeroase afinități de simțire și de concepție, opera aceasta e admirabilă prin afirmarea ideii de rasă ca axă a dezvoltării unui popor, prin afirmarea ideii creștine ca mijloc de regenerare a lui și prin afirmarea marei și noii idei sociale «totalitare» în locul marxismului criminal, sfîșietor de societăți și ucigător de oameni. Hitlerismul are, ca și fascismul, genialul merit, devenit de pe acum istoric, de a fi găsit această nouă concepție totalitară despre societate pentru a înlocui războiul clasei proletariatului împotriva celorlalte clase. El a dat lovitura de moarte marxismului iudaic, izvorul urii universale a oamenilor împotriva semenilor lor... Concepția fascistă sau naționalistă reașează pe om în demnitatea lui spirituală și-l reintegrează în rasă, în trecut, în religie, în totalitatea statului tocmai prin legăturile spirituale pe care le-a suprimat bolșevismul"[1]. În sfîrșit, iată o opinie care întrunește, concentrat, elogiul adresat deopotrivă lui Hitler și Mussolini: „Amîndoi reprezintă o nouă concepție de guvernămînt, opusă democrației, concepție care, fără îndoială, se va generaliza în Europa dacă nu în lumea întreagă. Ea vine să se impună în numele autorității pe care o dă forța organizată. Democrația nu i se va putea opune, fiindcă democrația, prin însăși structura ei, e lipsă de organizare, e anarhie... Partidul Național Socialist e organizat militărește. O singură disciplină, o comandă unică! Acesta e spiritul nou al timpului nostru, opus celui democratic în care nimeni nu comandă și nimeni nu ascultă... Noul regim autoritar sau dictatorial, inaugurat de Benito Mussolini și continuat de Adolf Hitler, restabilește, în fond, ordinea națională în materie de guvernămînt. Mulțimii îi place să fie condusă, mulțimii îi place să fie comandată. Sistemul ierarhiei militare aplicat în organizația partidului unic care se confundă cu însăși națiunea corespunde marelui instinct natural

1. Nichifor Crainic, „Hitler și corporatismul", *Calendarul*, II, nr. 406, 30 iunie 1933.

de subordonare și de supraordonare, care e o lege fundamentală a vieții sociale. Autoritate sau dictatură nu înseamnă nicidecum tiranie, din moment ce poporul o acceptă... În statul totalitar dictatura devine astfel comandă unică a tuturor categoriilor sociale... Mussolini cugetă pentru toți, Mussolini trudește pentru toți, de aceea Mussolini are totdeauna dreptate"[1]. Și, ca să închei, iată elogiul lui Crainic, în 1941, adus Germaniei și lui Adolf Hitler: „Cînd am pierdut o treime din țară, România era încă democrată (de fapt, nu mai era din februarie 1938, *n.n.*) și se dărăpăna sub garanțiile Angliei. Basarabia și Bucovina le-am recucerit sub garanțiile Reichului național-socialist (le pierduserăm, în iunie 1940, ca urmare a înțelegerii secrete pactul Ribbentrop-Molotov dintre U.R.S.S. și Germania hitleristă, *n.n.*). Dacă nu cunoaștem nici un sacrificiu englez făcut vreodată pentru noi, neamul românesc nu va trebui să uite în veacul veacului că sîngele eroilor germani a curs pentru sîngele strămoșilor noștri, precum sîngele nostru a curs pentru noile idealuri propuse lumii europene de Adolf Hitler. Führerul german s-a înscris în istorie printre ctitorii României. El ne-a redat putința de a lupta, prin el am șters rugina de pe arme și am suflat cenușa defăimării de pe numele țării... Gîndiți-vă la prăpastia prăbușirilor de ieri ca să puteți măsura cu toate dimensiunile bucuriei culmea pe care stăm astăzi. Ea e rodul încadrării României în Axă, e rezultatul orientării politice pentru al cărei triumf am mistuit cei mai grei ani din viața noastră de scriitori în slujba patriei"[2].

La 16 iulie 1935 se formează printr-un mare miting la Iași Partidul Național Creștin, prin fuziunea dintre L.A.N.C. a lui A.C. Cuza și Partidul Agrar al lui Octavian Goga. Nichifor Crainic, fără grupare politică, e al treilea șef al partidului. În *Porunca Vremii*, Toma Vlădescu salută evenimentul prin articolul „Ziua marei izbînzi". Mai înainte, cînd preparativele pentru fuziune se apropiau de final, Dragoș Protopopescu a publicat, în același cotidian, articolul „Pedeapsa cu moartea", în care scria: „Fuziunea cuziștilor cu gogiștii trebuie să bucure pe naționaliștii de orice nuanță... Personal..., cred că e un lucru bun. Închizînd ochii la orice lacune pe care orice organizație le poate avea, pentru mine triumviratul Cuza-Goga-Crainic înseamnă că naționalismul începe să ia forma unui instrument de guvernare... Resemnîndu-ne în fața fatalității, să urăm cel puțin noului partid un program cu cît mai puține pagini. Caracterul lui succint, expeditiv – cum trebuie să fie de acum înainte orice program politic –, se dovedește din informațiile strecurate în ziare. Ghicim din el capul de doctrinar al lui Crainic,

1. Nichifor Crainic, „Democrație și dictaturi", *Calendarul*, II, nr. 489, 4 octombrie 1933.
2. *Idem*, „Aliații lui Adolf Hitler", *Gîndirea*, XX, nr. 7, 1941, p. 337.

încadrat așa de fericit de inteligența versată și șlefuită a lui Octavian Goga. E vorba în acest program numai de trei-patru puncte: problema străinilor (nu știu cum vor rezolva, dar e grea cît un război fenician), scoaterea administrației de sub orice tutelă politică (problemă, de asemenea, vitală) și *pedeapsa cu moartea*. Socotesc pedeapsa cu moartea cea mai fericită idee cu care se poate porni o luptă românească... O legislație bazată pe drasticitatea de sancțiuni cere și un partid de o rară forță morală"[1]. Dihonia, în noul partid, a început imediat după fuziune. De fapt, disputele începuseră mai înainte. Foștii lanciști îi acuzau pe gogiști că – oroare! – sunt masoni. Grupul Al. Valjean nu a intrat, de aceea, în noul partid. La fel a procedat gruparea tinerilor, Al. Mironescu, Alex. Vianu (dar Tudor Vianu, și el gogist, ce-o fi făcut?) și alții procedează la fel. Însă un Stan Ghițescu, gogist, devine, alături de Gh. Cuza, unul dintre secretarii generali ai noului partid. E demascat de cuziști că-i mason, creîndu-i o situație imposibilă. Atacat pentru afilierea la masonerie e și Sergiu Niță (fostul sterist), care însă era președintele organizației Lăpușna a partidului. O campanie bine dirijată îl silește să demisioneze din partid. Cuziștii dominau partidul, dar Goga, bun strateg, știa că A.C. Cuza e bătrîn, încît șefia partidului îi este asigurată. Necazuri mari îl apasă și pe N. Crainic. Tinerii cuziști nu-l agreau, și nici lui Cuza și lui Goga nu le convenea triumviratul, mai ales că Nichifor Crainic avea pretenția de doctrinar, cerînd să i se asculte sfaturile și chiar direcția. Era mereu atacat de tinerii cuziști. *Porunca Vremii* (prin condeiul lui Dragoș Protopopescu) îi lua apărarea.

Finalmente, în octombrie 1936, s-a produs eliminarea lui Crainic din partid. Exclusul deplînge faptul ca pe o mare nedreptate și o efectivă nenorocire pentru partidul lui Goga-Cuza, pe care el, dezinteresatul, l-a fondat: „Eu nu mai sunt în Partidul Național Creștin. Și nici nu voi mai fi niciodată. Mai răspicat vorbind: am fost eliminat din Partidul Național Creștin... Sunt eliminat din partidul pe care eu l-am înființat abia cu un an mai înainte... Am luat doi oameni care nici măcar nu-și imaginaseră că pot merge împreună. A.C. Cuza și Octavian Goga n-aveau, atunci, nici raporturi personale – i-am unit și i-am pus în fața unei mari și apropiate biruinți. Aduceți-vă aminte, cuzismul ieșise de mult din circulație, încît nici *Adevărul* nu-l mai înjura, iar gogismul nu isbutise nici un moment să intre în circulația țării". Dar orgoliul lui Cuza și Goga i-a făcut să-l uite pe făuritor. Crainic s-ar fi străduit să și-i apropie pe tineri, întemeind, pentru acest scop, organizația lăncierilor (numele îmi aparține). S-a ridicat atunci Gh. Cuza-fiul, care, ajutat de Cuza bătrînul și de Goga, a

1. Dragoș Protopopescu, „Pedeapsa cu moartea", *Porunca Vremii*, IV, nr. 147, 3 iulie 1935.

pornit o defăimătoare campanie împotriva lui Crainic. Pretindea că „eu nu sunt demn să conduc tineretul și că d. Gh. Cuza e destinat de ceruri pentru această îndeletnicire. Campania a durat patru luni... Rezultatul a fost debarcarea mea din însărcinarea pe care n-o cerusem și trecerea tineretului sub autoritatea celor doi societari ai partidului. Lucrul s-a petrecut exact acum un an printr-un acord subscris de A.C. Cuza și Octavian Goga, trecut apoi în statutele partidului... Din momentul acela activitatea mea în partid a încetat. Și asta pentru că cei doi șefi au încălcat jurămîntul solemn depus la Mitropolia din Iași... Jurămîntul însă fusese călcat în picioare, transformat în sperjur... Eu n-am mințit niciodată și n-am indus în eroare pe nimeni... Relațiunile mele personale cu A.C. Cuza le-am întrerupt din ziua de Sf. Nicolae 1935". În același timp (14 noiembrie 1935) a apărut *Sfarmă Piatră*, care n-avea nimic comun cu P.N.C. Goga, întors dintr-o călătorie în Germania, a găsit că revista lui Crainic, aflată sub direcția lui Al. Gregorian, îi aduce dezagremente. Aflînd de iminenta eliminare din partid a lui Crainic, prietenii l-au sfătuit să demisioneze. A refuzat. Oficiosul partidului (*Apărarea națională*) a dezlănțuit o susținută campanie împotriva lui Crainic, apoi a anunțat excluderea lui. Crainic deplîngea faptul, simulînd demnitatea: „Eu am dispărut, dar principiile rămîn în sînul partidului și ele vor lucra mai departe"[1]. S-a aflat, apoi, că N. Crainic dusese un an de zile o furibundă campanie împotriva lui Al. Vaida-Voevod pentru a împiedica fuziunea dintre P.N.C. și Frontul Românesc. Și asta pentru că Vaida cerea renunțarea la programul elaborat de Crainic.

Cuiul lui Pepelea era deci programul lui Crainic, pe care Goga și Cuza nu voiau să-l accepte. Crainic l-a reluat, l-a revăzut și l-a publicat într-o addenda la volumul său, din 1937, *Ortodoxie și etnocrație*. Se numea „programul statului etnocratic". Într-un efort de sinteză, Crainic a detașat, pe o pagină separată, ceea ce numea „principiile" formulei de stat pe care o preconiza. Ele sunt atît de restrictive și înguste, încît, evident, pentru înfăptuirea lor era necesară constituirea unui stat fascist-fundamentalist. Aceste șapte principii sunt: „Legea lui Hristos, legea statului. Statul e supremul gospodar al națiunii. Naționalizarea bogățiilor naturale. Proprietatea individuală pentru orice muncitor român. Nu clasele, ci profesiunile sunt funcțiile organice ale națiunii. Proporționalitate numerică în toate profesiunile, înlăturarea samsarului dintre producător și consumator. Distrugerea parazitismului iudaic"[2]. Apoi a detaliat, într-un discurs coerent, principiile propusei formule de stat. Mai întîi a explicitat sensul doctrinei naționaliste, care pune accent pe *ethnos*, și nu pe *demos*: „După doctrina

1. Nichifor Crainic, „Eliminarea mea", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 46, 8 octombrie 1936.
2. *Idem*, *Ortodoxie și etnocrație*, 1937, p. 281.

naționalistă, deci, nu demosul, ci ethnosul, adică neamul sau națiunea, își creează expresia politică proprie în statul național. Fiindcă ethnosul sau neamul e ceva definit, cu identitate istorică, cu omogenitate biologică și psihologică, cu unitate spirituală, cu voință și putere proprie. Prin însăși natura lui de unitate biologică și psihologică definită, neamul, în manifestarea lui politică, nu poate fi democrație, ci etnocrație. Voința de a trăi politic a unui neam se întemeiază pe anumite elemente constante și permanente ale caracterului său specific, imprimat în forma sa de stat. Un stat e național întrucît reflectă permanența specifică a neamului respectiv"[1]. Statul preconizat de Crainic, vede oricine, nega condiția generală a statelor constituite istoric, așezîndu-l, strict, pe criterii biologice și respingînd principiile democrației. Se propunea un stat clădit pe etnic, religie ortodoxă, eliminarea alegerilor și un alt tip de reprezentativitate (profesională). Nici Hitler, nici Mussolini nu merseseră atît de departe. României i se propunea întoarcerea la Evul Mediu (neromânesc), în epocile sale cele mai sumbre. Interesantă e și explicitarea necesității adaptării termenului de „etnocrație": „Etnocrația am întrebuințat-o întîia oară în 1932, într-un articol din *Calendarul* unde, încercînd să definesc statul corporativ în condițiile noastre românești și în opoziție cu democrația, am simțit nevoia de a crea acest termen. Ideea centrală a programului nostru este o etnocrație corporativă sau profesională. Era necesar acest termen nou? Eu cred că da. Fiindcă în forma lui originală, italiană, statul corporativ nu se poate aplica la noi în România... Statul corporativ, dacă l-am aplica la noi aidoma ca în Italia, ar fi o nenorocire. În Italia nu se pune chestiunea minoritarilor și a evreilor. Dar profesiunile în România, fie cele oficiale, fie cele libere, sunt invadate de străini. A aplica regimul corporatist italian în situația actuală din România ar însemna consfințirea pentru totdeauna a dominației străinilor în economie, în cultură, în administrație asupra elementului autohton! De aceea la noi nu poate fi vorba decît de un corporatism rectificat și adaptat la împrejurările specifice ale țării noastre, prin aplicarea în sînul fiecărei corporații a principiului proporționalității etnice... Etnocrația corporativă, prin urmare, reprezintă tipul de organizare politică, socială și economică cel mai sănătos din cîte au apărut în vremea noastră, dar un tip rectificat de necesitățile de viață ale neamului nostru"[2]. A explicitat și în altă parte sensul conceptului propus, pentru a-l deosebi de corporatismul predicat de M. Manoilescu: „Numim *etnocrație* voința politică a rasei autohtone de a face din stat expresia proprietăților ei și organul misiunii ei în lume. Dacă democrația a deplasat centrul de gravitate al

1. *Ibidem*, p. 276.
2. *Ibidem*, pp. 277-278.

statului spre periferia minoritarilor, etnocrația e îndreptățită să-l reașeze în personalitatea națională a majorității care l-a creat... Sentimentul de proprietate al autohtonilor, conștiința lor de stăpîni ai țării și voința lor de continuitate prin el trebuie să-și articuleze afirmația supremă. Dacă așa-zisa suveranitate populară, anonimă și fără răspundere, cu care a lucrat democrația s-a dovedit o minciună și o trădare a intereselor permanente ale românismului, ele nu se pot salva decît printr-un nou tip de organizare a vieții obștești. Adică prin *etnocrația corporativă*. Scopul ei? Reintegrarea majorității autohtone într-un bloc solidar, prin care să se asigure primatul etnic în viața publică"[1]. Crainic nu ostenea să fundeze, la mijlocul secolului XX, un stat fundamentalist, așa cum apare astăzi, de pildă, în Iranul ayatolahilor: „Statul etnocratic e stat moral. Cum nu există alt criteriu al binelui decît cel creștin, statul etnocratic e stat creștin. Morala lui se exprimă prin formula: *Legea lui Hristos e legea statului.* Principiul acesta e valabil în familie, în societate, în cultură, în legislație, în administrație și în economie. Căsătoriile vor fi religioase. Divorțurile nu se vor admite decît în cazuri extreme. Toate dispozițiile legilor democratice în contradicție cu concepția morală a educației poporului se vor suprima. Statul etnocratic nu poate legifera păcatul pentru a-și crea venituri bugetare"[2]. Reprezentativitatea în stat va fi una profesională, în care minoritarii vor avea parte numai în virtutea proporționalității. Se vor înlătura astfel „incompetența democratică" și sistemul ei electiv. „Calificat după reprezentanța națională, statul etnocratic nu e nici burghez, nici proletar, nici țărănesc; el e statul totalitar al muncii românilor."[3] În sfîrșit, statul etnocratic va așeza pe alte temelii economia țării. „Statul etnocratic e supremul gospodar al națiunii. Principiul acesta e însăși justificarea statului. El trebuie afirmat cu ultima energie împotriva minciunii democraților că statul ar fi incapabil ca gospodar. Această minciună a avut scopul de a scuza sistemul cointeresărilor, al concesiunilor și împrumuturilor în străinătate, mijloace prin care capitaliștii din țară și de peste graniță au devenit stăpînii bogățiilor românești. România trăiește sub dictatura capitalismului fără patrie. A declarat statul incapabil ca gospodar, însăși națiunea nevrednică să trăiască. Numai statul democratic e rău gospodar, ca străin de națiune și ostil ei. Statul etnocratic e organizarea dinamică a naturii și supremul ei gospodar. El va naționaliza bogățiile naturale ale României... Naționalizarea va suprima dictatura capitaliștilor. Vor fi naționalizate, de asemenea, toate industriile de armament și se vor înființa cele ce ne lipsesc. Vor fi naționalizate toate industriile

1. *Ibidem*, p. 189.
2. *Ibidem*, p. 310.
3. *Ibidem*, p. 288.

de furnituri pentru armată... Astăzi industria și comerțul sunt în mîinile evreiești. Se va aplica principiul proporționalității etnice în proprietatea așezămintelor industriale și comerciale."[1]

Se preconiza așadar o economie etatizată, deși statul – se știa și se știe – e un rău gestionar. Dar o etatizare după criterii etnice, ducînd la o justă relație între totalitarismul politic și cel economic. Formula statală preconizată de Crainic era de proveniență fascist-mussoliniană, cu adaptări ale etnicismului biologic, care îl diferențiau și de teoria corporatistă propusă de M. Manoilescu. Viabilitate practică n-avea. Și dacă nenorocul ar fi creat posibilitatea întrupării sale în real, atunci România, cum spuneam, s-ar fi întors în medievalismul mohorît și inchizitorial (neromânesc), respingînd tot ceea ce omenirea cîștigase, cîteva secole, în materie de organizare statală și economică. Dar nu erau „conservatorismul", paseismul și respingerea europenismului principii cardinale ale doctrinei lui Crainic? Crainic ar fi voit ca programul său să fie adoptat de Partidul Național Creștin. A trăit decepția de a fi respins, ba chiar, din cauza acestui program autoimpus, a și fost izgonit din partidul pe care pretindea că-l fundase. A avut chiar și surpriza ca, la publicarea programului său al statului etnocratic, să fie comentat critic de oficiosul partidului. A comentat, firește, acest, pentru el, trist episod: „Bătrînul cuzism a luat o foarte lungă atitudine împotriva lucrării noastre *Programul statului etnocratic*. Era, o recunoaștem, o legitimă apărare. Fiindcă oricine ne-a citit și-a dat seama, prin comparație, de incoerența acestui anacronic conglomerat de idei numit, dintr-o vetustă obișnuință, «doctrina naționalistă». Răspunsul cuprinde o pagină întreagă din *Apărarea națională* și e neiscălit... El crede foarte serios că naționalismul e democrație... El se citează sau citează pe d. A.C. Cuza pentru a ne arăta că există o falsă democrație și o democrație adevărată. Falsa democrație e, firește, cea jidovită, iar adevărata democrație ar fi cealaltă... Și atunci cuzismul, care e antisemit, cum poate fi democrat? «Eliminarea» jidanilor prin democrație? Dar ce gînditor politic serios a putut să conceapă această aberație, afară de d. A.C. Cuza?... D. A.C. Cuza a continuat să se simtă foarte bine ca deputat democrat, mulțumindu-se să strige: «Eliminarea jidanilor» pentru satisfacția băieților naivi. Și acum cînd se propune un sistem întreg logic de organizare politică, economică și culturală, cum este *Programul statului etnocratic*, ca singurul mijloc real de deparazitare a organismului național, o biată sensibilitate anacronică, unită cu o maturitate muiată în alcool, crede că e un prilej de zeflemea tîmpită și atîta tot"[2]. Atacat, se plîngea

1. *Ibidem*, pp. 299-300.
2. *Idem*, „Cuzismul împotriva etnocrației", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 90, 19 august 1937.

Crainic, a fost programul său și de Mihail Manoilescu, autorul *Statului corporativ* și, implicit, al unei alte orientări de extremă dreaptă în acel deceniu din viața publică românească. A avut deci surpriza ca, înainte de respingerea programului său de gogo-cuzism, să fi fost respins de „ziarul ideologului corporatist d. Mihail Manoilescu". Și n-a fost vorba de o respingere cu argumente teoretice valabile, ci de una pamfletară: „Autorul acestui program a fost prezentat lumii naționaliste într-o lumină inedită: cadavru, hoț, tapeur, ignorant, căzătură scoasă din lupanare pe brațele atît de binevoitoare ale amicilor. Acestea toate nu într-un ziar iudaic, nici într-unul democrat, ci într-un ziar naționalist care vrea să fie legionar și să dea expresie «omului nou»" (era vorba de *Buna Vestire, n.n.*)[1]. Într-adevăr, în aprilie și mai 1937, nimeni altul decît Toma Vlădescu (fostul colaborator de la *Calendarul*) îl înjura, în stilul lui pamfletar, pe Crainic în *Buna Vestire*, organul oficial al mișcării legionare, ziar apărut cu stipendiile lui Manoilescu. („Importă numai acum să dăm la o parte definitiv un cadavru. Miroase cam de mult timp Nichifor Crainic, într-adevăr..., miroase insuportabil și dacă acesta e singurul rău pe care ar putea să-l mai facă, e totuși o bună higienă aceea care pretinde să înecăm mai curînd atîta mort, atîta duhoare, atîta cadavru în puțină cerneală salubră."[2]) Și *Vremea*, revistă înverzită, se ridica, în septembrie 1937, împotriva lui Crainic și a programului său etnocratic: „Profesorul Nichifor Crainic ne-a fost cîndva aproape de suflet prin scrisul său. De cînd însă posedat de orgoliu politic, ca de un amok, lovește unde trebuie și unde nu trebuie și face programe ca, de pildă, cel al «statului etnocratic», nu-l mai recunoaștem... Atunci cînd ni se întîmplă să-l mai recitim, ne impresionează dureros parada aceea nesfîrșită de megalomanie, atitudinea de geniu neînțeles. Un adevărat ortodox ar avea motive de reculegere"[3].

Rivalitatea și orgoliile măcinau frontul naționalist al extremei drepte. Fiecare orientare socotea că formula sa e unica valabilă. Crainic, cu programul său, a fost deci contestat din mai toate laturile frontului și tratat ca un adversar. Nici condeiul lui Crainic n-a stat în inactivitate, lovind peste tot ca o ghioagă. Această încrîncenată polemică dovedește, printre altele, că programul lui Crainic a avut ecou. Deși cei mai mulți l-au respins, acceptat fiind numai de condeierii salariați de la *Gîndirea* și *Sfarmă Piatră* (Pan Vizirescu, Ovid Caledoniu) și de *Porunca Vremii*, prin pana directorului ei, Ilie Rădulescu, a fost totuși un punct de vedere care a stîrnit interes. Oful lui Crainic era că a eșuat în tentativa de a crea un partid etnicist și ortodox după

1. *Idem*, „Programul statului etnocratic", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 82, 24 iunie 1937.
2. T. Vlad[escu], „Pentru cel mai trist cadavru. Disecția lui Nichifor Crainic", *Buna Vestire*, I, nr. 70, 19 mai 1937.
3. *Vremea*, X, nr. 505, 19 septembrie 1937.

model catolic. Nu-l interesa că un astfel de partid e în contradicție cu ortodoxia. El îl dorea, și atunci cînd a crezut că l-a creat (Partidul Național Creștin), conferindu-i doctrina și programul, a trăit eșecul de a fi exclus din cadrele sale. Iritat, a lovit în cei foști ai lui, cu sete indignată. A rămas numai cu propunerea unei formule de program doctrinar și practic, care-l diferențiază în ansamblul orientărilor din extrema dreaptă românească. Inutil să glosăm cu stăruință asupra valorii utile, doctrinară și practică, a acestei formule statale. O credem nulă, prin paseismul său concentrat, prin obscurantismul întunecat, prin negarea valorilor democrației. Era, într-un fel, transplantarea în planul politicii a doctrinei sale ortodoxiste, și ea coerentă chiar de la fundamente.

De altfel, Crainic nu a fost o personalitate care să fi stîrnit simpatie în epocă. Nimic, în personalitatea sa, din darurile de mentor ale lui Nae Ionescu. Cu excepția fanilor gîndiriști, în jurul său stăpînea mai mult antipatia. Memorabil e portretul creionat lui Crainic de G. Călinescu în 1931. Îl reproducem pentru a înțelege cum l-a prizat epoca: „Departe de a fi descărnat de posturi, el (Nichifor Crainic, *n.n.*) are trupul consolidat al unui popă de țară sau al unei țărci groase pe toamnă. Și încă aceste imagini duc prea mult gîndul spre cer... De altfel, lumea de bun-simț, chiar cea iubitoare de probleme religioase, își dă seama de ipocrizia vulgară a predicilor sale. Om incapabil de orice privațiune, doritor de arginți, de plăceri lumești, mare căutător de zaiafeturi zgomotoase cu descărcări de pistoale, lingușitor și cățărător, închinînd în mod jignitor *Gîndirea* azi și M.S.R. Mihai, mîine M.S.R. Carol al II-lea, poimîine marelui profet al neamului N. Iorga, tocmai în momentul cînd omagierea poate fi asociată de urmărirea unui interes personal. D. Nichifor Crainic a adus preoțimii noastre un rău greu de vindecat: a trezit numai o ambiție de reclamă și de paradă religioasă, o goană după recenzii și inserții prin gazete, mai ales, prin *Universul*... Aceasta despre chipul d-lui Nichifor Crainic, care de e nufăr – este negreșit un «nufăr negru» plutitor în mlaștini"[1].

3. Mihail Manoilescu, inginer prin pregătire, a devenit profesor universitar de economie politică la Institutul Politehnic în 1931, la 40 de ani. Apucase – în calitate de membru al Partidului Poporului – să fie subsecretar de stat, în 1926-1927, sub guvernarea a doua a generalului Averescu, s-a manifestat, alături de Zeletin, ca neoliberalist, s-a angrenat politic, de prin 1923, în lupta pentru readucerea pe tronul României a regelui Carol al II-lea, suferind o arestare și un proces, pentru ca, după restaurația lui Carol, să devină, o vreme,

1. G. Călinescu, „Nufărul negru sau micul chip îngeresc", *Viața Românească*, XXIII, 1931, nr. 7-8, p. 192.

membru ascultat al Camarilei regale. Această apartenență i-a adus trei portofolii ministeriale (iunie 1930-octombrie 1930, octombrie 1930-aprilie 1931, sub guvernare național-țărănistă, și trei luni în cel al lui N. Iorga), înalta funcțiune de guvernator al Băncii Naționale și, desigur, investitura de profesor universitar, deși pînă atunci se păstrase departe de învățămînt. Apoi, în noiembrie 1931, se produce – datorită rivalității cu bancherul A. Blanck – depărtarea sa de Camarila regală, fiind apoi detestat de cercurile care, odinioară, îl țineau la mare cinste, în frunte cu regele. Era și om bogat, fiind, împreună cu frații săi, proprietar al minei din Șorecani, membru bine retribuit în cîteva consilii de administrație. A redevenit ministru la Externe, în iulie 1940, în guvernul de dreapta Ion Gigurtu, favorabil Puterilor Axei, cînd – ca ministru – i-a fost dat să semneze Dictatul de la Viena. A doua sa lucrare de economie politică, *Théorie du protectionnisme et de l'échange international*, din 1929, dezvoltă un punct de vedere nelipsit de originalitate în gîndirea economică, demonstrînd, printre altele, caracterul păgubitor al liberalismului economic și necesitatea adoptării unei politici protecționiste. Cartea a trezit interes și, de atunci, e comentată în literatura internațională de specialitate. Apoi, tot mai fascinat de Mussolini și corporatismul italian, scrie în 1934 lucrarea *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme intégral et pur*. Nu este aici locul analizei economice a acestei teorii, nici ea lipsită de originalitate, discutată și astăzi. Se cuvine să mai menționez cartea sa din 1942, remarcabilă, *Rostul și destinul burgheziei românești*, pledoarie în favoarea industrializării țării, contribuție fundamentală în domeniu, alături de lucrarea lui Zeletin *Burghezia română. Rolul și originea ei istorică* (1925) și de cea a lui E. Lovinescu *Istoria civilizației române moderne* (1924-1926). M. Manoilescu a fost întotdeauna, sub raport politic, un om de dreapta. După 1931-1932, mai face un pas și se situează pe pozițiile politice ale extremei drepte. A fost o convertire importantă, un rol esențial în acest proces îndeplinindu-l brusca sa orientare spre fascismul italian al lui Mussolini. De aici pînă la apropierea sa de legionarism n-a fost decît un pas. L-a făcut. Revista sa (lunară) *Lumea nouă*, întemeiată în 1932, va deveni o tribună a fascismului, apoi a mișcării naționaliste în general și a legionarismului în special. În 1932, deci cu doi ani înainte de a publica lucrarea sa despre corporatism, Manoilescu a fost invitat la Ferrara, unde a avut loc congresul de studii corporative. În cuvîntul său, printre altele, Manoilescu a declarat: „În Italia se pregătesc azi formele noi care vor încadra de acum încolo viața popoarelor. Către Italia privește umanitatea și savanții lumii în cursa lor către formulele și soluțiile noi, către care se aspiră pretutindeni... Am venit să vorbim din această sursă de idei originale și creatoare care e fascismul

pentru a duce cu noi, spre țările noastre, în urma sufletelor noastre, cîteva picături din noua înțelepciune romană"[1]. În următorul număr al revistei se disociază, subliniind că nu se poate face o relație de identitate între fascism și corporatism; unul e un cadru politic, celălalt economic, iar pentru a împrumuta fascismul politic e nevoie de un Mussolini. Nu e mai puțin adevărat însă că, de fapt, „corporatismul este, ca doctrină și realizare, o creație fascistă". La noi, în România, s-ar putea adapta corporatismul ca sistem de gestiune economică fără a transplanta și dictatura fascistă. Dar o relație între sistemul corporatismului, ca mod de organizare a gestiunii economice, și forma politică e necesară. Mai ales, în acest al doilea termen al relației, crearea unui parlament corporativ care să fie unicul organ legislativ în materie economică și socială. „Rolul statului politic de astăzi trebuie să fie redus la politica externă, la administrație propriu-zisă, la armată și școală." Firește, statul de tip liberal era abhorat în favoarea organizării politice corporatiste[2]. Mai tîrziu, punctele sale de vedere au evoluat. Dezavuării statului liberal și democrat i s-a asociat, în chip firesc, ca un ecou al fascismului, ideea partidului unic. „...Două sunt instituțiile politice noi din statul contemporan: corporația și partidul unic... Dacă în loc de corporatismul integral și pur, care constituie un ideal, ne oprim la corporatismul de fapt, așa cum s-a aplicat la instituirea sa în Italia, în Portugalia sau Austria, atunci *partidul unic* apare ca o necesitate absolută pentru faza de inițiere și de punere în mers a regimului corporativ."[3] Sigur, teoria economică a corporatismului integral și pur e un punct de vedere în limitele științei economice. Dar nu poate fi disociat total de corporatismul mussolinian, chiar numai pentru faptul că, în epocă, acesta era propagatorul formulei propuse și de Manoilescu. De altfel, curînd, chiar Manoilescu va recunoaște liantul între corporatismul său și cel fascist, manifestîndu-se ca un zelator al lui Mussolini. Apoi și al lui Hitler, propovăduind un naționalism integral, dar deloc pur. Crainic, cu al său stat etnocratic, se disocia de corporatismul lui Manoilescu. Dar predica și el un corporatism, tot de sursă fascistă, adaptat cadrelor etnosului înțeles strîmt și restrictiv. De necesitatea organizării corporatiste a economiei statului român au vorbit favorabil, în termeni deloc precizați, și fruntașii legionarismului, cu deosebire Corneliu Zelea Codreanu și Ion Ioan Moța.

Negarea liberalismului economic avea să ducă, previzibil, la negarea liberalismului politic. N-a rămas la preconizatul parlament al corporațiilor care, oricum, asigura pluralitatea opiniilor. A optat de-a

---

1. *Apud Lumea nouă*, I, nr. 2 (mai) 1932, p. 48.
2. M. Manoilescu, „Anticipări", *Lumea nouă*, I, 1932, nr. 1, pp. 2-7.
3. *Idem*, „Partidul unic", *Lumea nouă*, V, 1936, nr. 1, p. 314.

dreptul, după un scurt răgaz corporatist, pentru soluția partidului unic. Se poate nega, în realitatea acestei opțiuni, influența totalitarismului pe care l-a îmbrățișat? În 1937, a publicat, tot la Paris, cartea *Le parti unique*. O va relua în limba italiană și, de-abia în 1942, în limba română. Ar trebui spus că, încă înaintea publicării acestei lucrări, Manoilescu exprimase neîncrederea în actul politic al eligibilității prin reprezentare. În 1932 scria: „Ca *oportunitate votul* universal e mai mult decît discutabil, iar *ca modalitate de înfăptuire* și împroprietărirea, și votul universal sunt modele de *neorganizare... Votul universal n-a fost cerut de nimeni*, sau, mai exact, n-a fost cerut de către cei care sunt beneficiarii lui... Votul universal era incontestabil o necesitate și, dacă participarea țărănimii la gospodărirea publică s-ar fi făcut sub forma unor colegii profesionale, cu o mare înrîurire mai ales în organizarea vieții locale, desigur că reforma de la 1918 ar fi fost în linia vremii. Forma de vot universal, însă, care topește în aceleași ape toate categoriile sociale și profesionale și care dă țărănimii situația *aparentă* de arbitru unic în toate problemele de stat este numai o ipocrizie... Țărănimea care are legal toate drepturile le transmite *în bloc* unor mandatari politici care se transformă în proprii ei tirani și care o *împiedică să se gospodărească singură prin mijloace directe în cadrul unor drepturi limitate, dar sigure*". Tot aici deplîngea eșecul parlamentarismului: „Experiența ne arată că parlamentul democratic, emanațiunea sufragiului universal, nu este capabil să-și îndeplinească funcțiunea sa pentru că e, în general, o adunare lipsită de competența necesară"[1]. În 1933 reia ideea, care, se vede bine, îl obseda, precizînd cam în același spirit: „Pornind de la ideea și de la rolul funcțional al oricărei organizări sociale ajungem în chip firesc la concluzia că partidele sunt organisme perimate care și-au încheiat cariera în ziua în care s-au realizat în toate țările votul universal și libertățile cetățenești depline și că ele nu pot împlini partidele social-democrate din Apus – și cu atît mai puțin roluri economice pentru care nu au fost niciodată create"[2].

Preparativele fiind făcute, a abordat fățiș soluția partidului unic. „Puțini înțeleg că dictatura nu mai poate fi astăzi o instituție patriarhală și primitivă, ci numai un sistem complet de funcțiuni care să răspundă exigențelor infinite ale vieții popoarelor moderne... În contrast cu celelalte elite politice pe care le cunoaște istoria, noile partide unice nu mai au tendința de a se constitui în clase bogate și exploatatoare. Ele par, dimpotrivă, foarte doritoare de a-și păstra un caracter de creștinism care este el însuși o sursă de putere morală contemporană

1. *Idem*, „Greșelile istorice ale partidului liberal", *Lumea nouă*, I, 1932, nr. 3, pp. 52, 54.
2. *Idem*, „Partide sau corporații?", *Lumea nouă*, II, 1933, nr. 6, p. 336.

care e caracterizată în toate țările printr-o aceeași concepțiune de stat... În toate aceste regimuri statul ia asupră-și misiunea de a întruchipa un ideal politic și social și de a conduce națiunea într-un mod activ și conștient către realizarea acestui ideal. Statul nou, statul tip «secol XX», este, deci, statul purtător de idealuri, este statul militant pentru un ideal politic și social determinant." Iar mai încolo, tot mai explicit: „Partidul unic este manifestarea cea mai originală și cea mai vie a statului nou care se îndreaptă spre un scop unic și care organizează națiunea ca o unitate... Partidul este un ordin și o armată". În sfîrșit, limpede cu totul: „Nu există o eroare și o nedreptate mai mare decît a confunda noile dictaturi de dreapta ale lui Mussolini, Salazar sau Hitler cu vechile regimuri... În timp ce oligarhiile conducătoare ale vechilor regimuri erau egoiste și interesate, noile elite politice create prin revoluțiile zilelor noastre sunt esențialmente dezinteresate". Și: „dreptul exclusiv la activitate politică pe care îl vom numi în chip brutal *monopolul* partidului unic"[1].

E semnificativ cu totul că, în 1937, la apariția ediției princeps a cărții, versiunea franceză, ziarul mișcării legionare, *Buna Vestire*, a preluat fragmente din lucrarea atunci publicată. Evident că a reținut ceea ce îi era foarte aproape ideologic. Iată cîteva pasaje din cele, mai multe, reținute de organul de presă central al mișcării legionare: „Partidul unic n-are numai o etică nouă; el are de asemenea o *tehnică* nouă în organizarea sa. Condițiile, ierarhia, disciplina sunt totodată diferite de ceea ce sunt ele în partidele politice ale regimului liberal. Prima originalitate a partidului unic e șeful său. Conducătorul și partidul sunt două realități complimentare. Marele conducător de tipul Kemal, al lui Mussolini, Salazar, al lui Hitler e un fenomen al secolului... Conducător este acela care are, mai mult decît toți ceilalți revoluționari, viziunea anticipată a noului stat; conducătorul e acela care pregătește revoluția, care dirijează luarea în posesiune a statului și dă linia generală a transformărilor de impus statului; conducător e acela care realizează fuziunea între partid și stat adesea prin mijlocul unei uniuni personale și supraveghează coordonarea supremă a tuturor eforturilor de reeducare națională... Ceea ce constituie grandoarea conducătorului, în accepțiunea contemporană a acestui cuvînt, e că, *confundîndu-se complet cu poporul său, el apare față de el ca o forță exterioară, capabilă să influențeze asupra lui și să-l transforme*... Noile partide sunt miliții civile. Membrii lor sunt soldați. Toți își aliniază picioarele, iau poziția de «drepți» și își salută cu salutul roman superiorul politic în serviciul cerut politicienilor pentru un ideal politic"[2]. Zelatorul lui Mussolini și al lui Hitler nu putea ajunge,

1. *Idem*, *Partidul unic*, 1942, pp. 9, 14, 27, 33, 46, 50, 55, 109.
2. *Idem*, „Le parti unique", *Buna Vestire*, I, nr. 59, mai 1937.

în planul politologic, decît la soluția partidului unic. Poate că nici una dintre orientările de extremă dreaptă ale epocii nu a afirmat, atît de deschis, în antidemocratismul lor, soluția directă a partidului unic. Teoreticianul corporatismului a avut misiunea, consecință a ansamblului sistemului său teoretic economico-politologic, să formuleze ideea desființării pluripartidismului în favoarea partidului unic.

Spuneam mai înainte că Manoilescu a fost un zelator al lui Hitler și Mussolini. E, cred, necesar să documentăm, cu probe, această afinitate ideologică. Probele sunt abundente în bibliografia lui Manoilescu. În 1932 Manoilescu scria: „Germania de azi are tineret cu o personalitate proprie, afirmată accentuat și dîrz sub steagul hitlerist. Italia are un splendid tineret crescut întreg în spiritul unui batalion de asalt... Dar la noi?"[1]. Un an mai tîrziu exulta: „Germania începe o grandioasă experiență. Hitler poate păși la înfăptuirea programului său. Calificat în chip simplist de «dreapta», acest program conține totuși elemente revoluționare de cea mai mare însemnătate"[2]. Și peste două luni: „În adevăr, oricare ar fi unghiul din care l-am privi, național-socialismul este un fenomen formidabil... Domnia hitleristă nu apare ca o dictatură mărginită la suprafața socială. Ea înțelege să instituie o experiență adîncă și să creeze un stat nou, instrument nou de realizări politice și sociale. Putem anticipa fără nici o teamă că înainte de sfîrșitul acestui an Germania își va da o constituție corporativă și că va porni la reorganizarea totală a vieții sale politice, economice și sociale pe principii analoage corporatismului"[3]. Anticipația lui Manoilescu nu s-a verificat, așteptata constituție corporatistă nu a fost legiferată. Și totuși, aceasta nu i-a domolit entuziasmul față de Germania hitleristă. Simptomatic cu totul este faptul că și în 1941, după izbucnirea războiului datorită demenței agresive a lui Hitler, Manoilescu își păstra, nealterat, entuziasmul față de hitlerism. Ba, dimpotrivă, se ridicase cu o octavă în plus, pronosticînd – tot în van – victoria Germaniei în război: „În războiul actual nu există decît două ieșiri posibile. Una foarte puțin probabilă a păcii prin înțelegere între Anglia și Germania și cealaltă infinit mai probabilă, zdrobirea completă a Angliei de către puterea germană. Pentru noi, românii, aceste două ipoteze nu sunt mult deosebite în consecințele lor, fiindcă chiar în cazul unei păci, prin înțelegere între Anglia și Germania, este normal și în ordinea lucrurilor ca tot sud-estul european să rămînă sub influența exclusivă a Germaniei. Dar noi socotim că numai a doua ipoteză merită luată în considerație și *afirmăm în chip categoric că nu există alt sfîrșit posibil al războiului actual decît victoria completă a*

1. *Idem*, „Țară fără tineret", *Lumea nouă*, I, 1932, nr. 3, p. 72.
2. *Idem*, „Întronarea lui Hitler", rev. cit., II, 1933, nr. 3, p. 181.
3. *Idem*, „Ascensiunea hitleristă", rev. cit., II, 1933, nr. 5, p. 304.

Germaniei... Noi prevedem că anul 1941 va cunoaște victoria desăvîrșită a Axei și Anglia va fi pusă în situația să primească întocmai pacea pe care va voi să i-o dicteze Germania"[1]. Cîteva luni mai tîrziu își păstra prognoza, declarînd: „cu toate întîrzierile aparente ale războiului, mergem cu pas sigur și hotărît spre victoria germană și spre noua Europă"[2]. Prognozele decise („categorice", cum le numea) ale lui Manoilescu s-au demonstrat a fi cu totul ridicole, știindu-se bine că rezultatul războiului a fost cu totul invers. Și tot în acest an, 1941, Manoilescu continua să investească încredere în ideologia național-socialistă. Iată o mostră ilustrativă: „În ceea ce privește Germania, se întîlnesc din cînd în cînd măguliri ieftine și lipsite de gust, dar nu se vădește decît rareori o adevărată comprehensiune pentru grandiozitatea fenomenului social și a revoluției de idei pe care le reprezintă național-socialismul... Cît de puțini văd aceștia (unii gazetari, *n.n.*) în victoria germană manifestarea culminantă și filozofică necesară a unei mari revoluții sociale menite să aducă în lume triumful unei noi concepții de viață și a unei noi morale în dirijarea colectivităților naționale... Suntem în drept să socotim că revoluția național-socialistă este cea mai mare și mai adîncă revoluție a tuturor timpurilor... Este prima oară în istorie cînd poporul a ajuns să se realizeze pe el însuși în stat... Național-socialismul înseamnă încredințarea puterii supreme unui om reprezentativ, care încarnează poporul însuși... Revoluția germană va rămîne permanent un mare model și va da tonul nu numai întregului veac al 20-lea, dar și vremurilor ce vor să vină. Toate idealurile democrației care n-au putut fi niciodată împlinite își vor găsi acum realizarea"[3]. Mai limpede și, aș spune, mai hilar nici că se poate. Severul teoretician al corporatismului a realizat și performanța de a cădea, privindu-i opiniile în perspectiva istoriei, în ridicol.

Desigur că Manoilescu, ca teoretician al extremei drepte, a fost și naționalist. Era în ordinea firească a lucrurilor. În 1936, în revista *Lumea nouă*, s-a publicat o apărare a lui Manoilescu față de acuzațiile unor gazete că profesorul de economie politică, fiind în trecut averescan și penețist, n-ar fi un naționalist integral. „Consecvent aceleiași metode – scria gazeta – de a pune în viață accentul numai pe faptă – fapte de idei sau fapta pregătită pentru mîine – d. Manoilescu a dat în cadrul mișcărilor naționaliste singurul *sistem de mijloace* menit să facă din ideea naționalistă o realitate. Corporația, *instrument și garanție a românizării*, este ideea noastră și *numai a noastră*; iar

1. *Idem*, „Pentru cei ce mai cred în victoria Angliei", rev. cit., X, 1941, nr. 1-2, pp. 110-117.
2. *Idem*, „Naționalismul român, capital politic extern", rev. cit., X, 1941, nr. 9-12, p. 291.
3. *Idem*, „Fenomenul național-socialist", rev. cit., X, 1941, nr. 34, pp. 127-128.

studiile aplicării practice a acestei idei *sunt mult mai precise și mai amănunțite decît își poate închipui cineva.*"[1] De altfel, în 1933, Manoilescu și-a expus punctul de vedere în această chestiune: „Naționalismul nostru constructiv ia forme cu deosebire vizibile în domeniul economic și în cel social. Noi nu vorbim în domeniul social de o vagă solidarizare a claselor în serviciul ideii de patrie, ci dăm descrierea completă și amănunțită a unui sistem social – sistemul corporativ – care îngăduie colaborarea claselor și solidarizarea lor și care pune în locul sfîșierilor absurde ale partidelor conlucrarea tuturor categoriilor sociale în cadrele lor organice. În acest sens, naționalismul nostru apare ca o antiteză față de parodia de naționalism al tuturor partidelor. Prin contrast cu partidele – afară doar de cele două partide naționaliste ale dlor Cuza și Codreanu – ...noi am definit precis căile prin care ne putem salva cu forțele noastre proprii, fără a fi nevoie să recurgem la ajutorul străinătății"[2]. Va exulta, în 1935, cînd Vaida-Voevod a lansat ideea lui despre „numerus Valachiqus". Articolul său, care comenta faptul, s-a intitulat „Numerus romanus". Lăuda „frumusețea unui gest" și evidenția că rostul lui Vaida nu e în P.N.Ț. („cluburile tuturor jocurilor și ale socotelilor egoiste") – de unde, de altfel, a și fost curînd exclus –, ci altundeva („Armata reînnoirii se găsește în altă parte. Ea stă în tineretul țării cu trupul fraged, dar sîngerînd de răni"[3]). Căuta, așadar, orice prilej nimerit pentru a afirma necesitatea segregației naționaliste. Firește, corporatismul i se părea a fi instrumentul ideal, prin eficiență, al realizării acestei purificări etnice. „Numai corporațiile – preciza într-o notă din același număr – pot să identifice... Numai ele pot ține o evidență exactă... a proporției diferitelor elemente alogene în fiecare profesiune... Numai ele pot constitui un instrument de românizare și de aplicare serioasă a proporțiilor dorite de români... Numerus Valachiqus nu e realizabil în spiritul și tendința lui în statul actual... *Iată de ce trebuie dărîmată Cartagina.*"[4] Era, în 1941, foarte mîndru de „protocronismul" naționalismului extremist românesc: „Subliniez cu o mare bucurie românească un singur lucru, și anume că dacă este să socotim curentele de opinie din România avem motive să fim mai mîndri decît orice altă națiune europeană. Căci nu există țară în Europa unde să fi apărut mai multe și mai importante curente de dreapta și unde să fi simpatizat la vreme mai fățiș cu Italia și Germania cum este România. Acest lucru este atît de exact încît avem dreptul să-l strigăm pretutindeni și să facem din el un titlu de activitate națională în rivalitatea noastră cu alte țări ale Europei. În

1. Victor Munteanu, „Continuarea naționalismului nostru", rev. cit., V, 1936, nr. 2, p. 56.
2. Mihail Manoilescu, „Naționalismul nostru", rev. cit., II, 1933, nr. 1, p. 19.
3. *Ibidem*, p. 69.
4. *Ibidem*, pp. 89-90.

adevăr, România a dat naştere întîi celui mai vechi *curent antisemit din Europa contimporană*, şi anume aceluia susţinut nu numai cu o admirabilă perseverenţă, ci şi cu o mare vioiciune polemică de către prof. A.C. Cuza"[1]. (De legionarism, în 1941, nu mai putea, spre regretul său, vorbi.)

De prin 1936, Mihail Manoilescu a manifestat făţişe simpatii legionare, sfîrşind prin a se afilia efectiv. În decembrie 1936 a conferenţiat la festivalul din sala bucureşteană „Ana", organizat pentru strîngerea de fonduri pentru Casa Verde, Radu Gyr recitînd versuri. Apoi a transformat într-o întreprindere legionară mina de la Şorecani, proprietate a celor trei fraţi Manoilescu (Mircea, Grigore şi Mihail). În 1940, gazeta sa *Lumea nouă* evoca atmosfera acelei organizări legionare de la Şorecani: „Iată un nume care pentru mulţi români evocă o interesantă experienţă socială practicată în spirit legionar care s-a făcut vreodată. Şorecani era o întreprindere, o mină de cărbuni. Dar proprietarii lor, fraţii Mircea, Mihail şi Grigore Manoilescu, departe de a o considera ca un mijloc de cîştig legionar, au înţeles să-i dea acestei întreprinderi valoarea unei mari încercări sociale şi naţionale. La Şorecani toţi românii, începînd cu directorul general, Grigore Manoilescu, şi terminînd cu cel din urmă ucenic, erau legionari"[2]. În 1941, a mărturisit nostalgic-evocator: „Valul puternic al mişcării legionare care a culminat spre finele lui 1937 ne-a absorbit toate forţele sufleteşti şi toată capacitatea noastră de atenţiuni pentru problemele interioare. Drama legionarismului a fost trăită intens în paginile acestei reviste (*Lumea nouă, n.n.*) în chip făţiş cu bucuriile şi cu nădejdile ei, în chip ascuns şi abia printre rînduri cu prigoanele şi suferinţele ei"[3]. Manoilescu a făcut, încă din 1936, tentative de a întemeia un cotidian al mişcării legionare. A izbutit în 1937, gazeta apărînd la 22 februarie 1937, autorizaţia de funcţionare fiind obţinută pe numele său. Directori, înscrişi sub frontispiciul gazetei, erau Dragoş Protopopescu şi Toma Vlădescu. Semnătura lui Manoilescu apare de la primele numere. Toată lumea presei ştia că Manoilescu finanţează gazeta mişcării legionare. *Dreptatea* comenta la 7 martie 1937: „Ziarul *Buna Vestire*, oficiosul ultimului profitor al naţionalismului, trecut la naţionalism după ce a «profitat» gros în democraţie: d. Mihail Manoilescu". Şi trei zile mai tîrziu, la 10 martie, aceeaşi gazetă a P.N.Ţ. scria: „D. Mihail Manoilescu face sforţări disperate să iasă din «clanul politicianilor» pentru a intra în rîndurile oamenilor noi. A scris în presa sa pagini entuziaste şi tinereşti despre «omul nou», despre asceză, eroism şi sfinţenie. Ne-am gîndit că d. Manoilescu a intrat pe drumul Damascului... D. Mihail Manoilescu a trecut printr-o «criză».

1. *Idem*, „Naţionalismul românesc şi politica externă", rev. cit., X, nr. 9-12, p. 292.
2. L.N., „Şorecani", rev. cit., IX, 1940, nr. 11-12, p. 330.
3. Mihail Manoilescu, „Actualitatea corporatismului", rev. cit., X, 1941, nr. 1-2, p. 58.

N-a fost o «criză sufletească». D. Mihail Manoilescu trecuse prin toate partidele mari: a fost ministru averescan, ministru național-țărănist (trîntit la Cameră pentru afacerism penibil), ministru argetoianisto-iorgist. Exclus de pretutindeni pentru parvenitism, lipsă de disciplină politică și afacerism, d. Manoilescu a intrat în «criză». A întemeiat o «Ligă corporatistă». Și-a părăsit «Liga» și cochetează cu gruparea «Totul pentru Țară»". Și pentru ca portretul să fie complet, *Dreptatea* înșiră consiliile de administrație din care face parte Manoilescu, specificîndu-se că mai toate au capital evreiesc[1]. De altfel, *Lumea nouă* se grăbise să prezinte ditirambic *Buna Vestire*: „Cititorii noștri vor avea bucuria să vadă acolo desfășurîndu-se doctrina legionară și doctrina corporatistă care se îmbină atît de fericit între ele. De altfel, colaborarea d-lui Mihail Manoilescu, pe care cititorii noștri au putut-o ghici de la început în cîteva articole, semnificația de vestitoare a apărut fățiș cu al patrulea număr al gazetei. Toți colaboratorii *Lumii noi* vor fi regăsiți în paginile acestui ziar"[2]. Spera Manoilescu că va modifica sau va folosi Legiunea ca partid care va îmbrățișa și transforma în forță de stat doctrina sa corporatistă? E mai mult decît posibil. E o certitudine. Unii doctrinari – puțini cîți au fost – au vorbit de sensul corporatist al statului legionar. Dar alții, sau tot aceiași, confereau ordinii economice corporatiste a statului legionar alte semnificații. Oricum, corporatistul Manoilescu a investit speranțe în mișcarea legionară ca partid al doctrinei sale.

În numărul 100 al gazetei e omagiat jubileul celei de a zecea aniversări de la întemeierea mișcării legionare. Printre colaboratori, firește, e și Manoilescu: „În ziua jubileului celei mai adînci și mai originale mișcări politice pe care a cunoscut-o vreodată România, noi nu venim cu accente de entuziasm. Comprimîndu-ne în chip voit orice alunecare spre admirație în fața frumuseților cuprinse în viața de zece ani a Legiunii, ne mărginim cu strictețe la rodul nostru de cercetător doctrinar al problematicii naționaliste. Legionarismul e născut din climatul epocei, dar ca un deznodămînt inevitabil a optsprezece veacuri de istorie românească... Legitimitatea noastră ca stat unitar și liber, printr-un efort de creațiune, care să întreacă tot ce s-a împlinit pînă în ziua Unirii, *nu s-a făcut*. Această explozie de putere, *această demonstrație de superioritate și această înaltă legitimare vor fi opera legionarismului*. Legionarismul trebuie să fie – și sunt semnale că poate fi – firul de apă care trage după dînsul fluviul întreg. *Legiunea constituie ordinul de cavaleri din acelea care pășesc în zile mari la avangarda istoriei*... Legionarismul nu poate fi învins, nici oprit în cale. Istoria nu și-a întors niciodată carul în drum"[3].

1. „Avatarurile d-lui Manoilescu", *Dreptatea*, XI, nr. 2799, 10 martie 1937.
2. L.N., „Buna Vestire", rev. cit., VI, 1937, nr. 2-3, p. 88.
3. Mihail Manoilescu, „Sensul legionarismului în veac", *Buna Vestire*, I, nr. 100, 27 iunie 1937.

Că doctrinarul corporatismului și al partidului unic și-a investit nădejdea toată în convingerea că legionarismul va adopta, integral, această doctrină o dovedește, printre altele, și un articol al său din același an 1937, publicat în *Lumea nouă*: „În democrație averea îți dă dreptul de a comanda; în regimul comunist averea te exclude de la dreptul de a comanda; în statul viitor creat de revoluția națională nu va fi nici una, nici alta. Un om cu avere, fie agricultor, fie industriaș, va putea comanda. *Dar nu pe baza acestei averi, ci în virtutea altor merite înregistrate în ierarhia valorilor naționale*. Și astăzi, în mișcarea legionară există mari industriași, dar aceștia sunt puși adesea sub ordinele propriilor funcționari, pentru că așa îi așează meritele sau vechimea lor relativă în legiune. Ce poate fi mai *antiburghez* decît faptul că un om cu avere și cu mare potențial economic să fie supus... unei ierarhii ce nu are nimic de-a face cu ierarhia banului și a situațiilor materiale... *Corporatismul ne apare neînlăturabil ca instrument de validare a țelurilor revoluției naționale*... Dacă socotim revoluția națională – recte legionarismul – ca așezată deasupra oricăror preocupări și oricăror prejudecăți de clasă... Asupra caracterului etic al revoluției naționale nu ar mai fi nimic de adăugat după tot ce s-a scris și s-a spus de către toți exponenții mișcării legionare. *Mișcarea legionară va avea un sens adînc etic sau nu va mai fi o revoluție. Prin el se va opune moralei burgheze*... Dacă minunea legionară se va înfăptui așa cum este visată, ea va realiza poate cel dintîi stat de adevărat creștin în lumea modernă... Creștinismul pe care cată să-l realizeze statul legionar e *menit să rămînă în istoria lumii*"[1]. În același spirit au scris – la îndemnul lui Manoilescu – și alți colaboratori ai mensualului său. Merită, cred, să citez un fragment dintr-un astfel de articol: „Marile frămîntări ale războiului și cele două decenii următoare au germinat în Europa... trei mișcări sufletești de valoare socială: fascismul italian, național-socialismul german și legionarismul românesc. Primele două, care se găsesc oficializate în stat prin faptul că dețin puterea politică, au înfăptuit reforma corporatistă pentru că ideologia acestui sistem coincide cu totul cu ideologia fascistă și național-socialistă, din care corp chiar face parte organic, ca mijloc de concretizare practică. A treia este probabil că va ajunge tot la concluzii corporatiste, după ce va evolua din starea de studiu de elaborare pentru a traduce practic un ansamblu de principii care se deosebesc în mare parte din cel dintîi". Și după ce analizează relația cu doctrina corporatistă a fascismului și a național-socialismului, autorul scrie: „Cu legitimă mîndrie putem afirma că poziția legionarismului este cu totul originală și infinit superioară atît fascismului, cît și

1. Mihail Manoilescu, „Sensul antiburghez al revoluției naționale", rev. cit., VI, 1937, nr. 10-11, pp. 323-333.

național-socialismului... Nici fascismul, nici național-socialismul nu ni s-ar fi potrivit cu totul. Specificul lor – miezul de viață autentic – ar fi rămas *străin de noi* și concepția în sine ar fi trebuit să sufere rectificări... Dacă fascismul idealizează *statul*, dacă național-socialismul deifică «poporul german», *legionarismul românesc țintește perfecțiunea sufletească a omului. Legionarismul este idealist și spiritualist în concepție, dar pozitivist în metodă.* Imensa lui *valoare politică* în mediul românesc, prin aceasta se explică: începe cu *omul*, luîndu-l așa cum este (sau cum a ajuns) pentru a-l face așa cum trebuie să fie... «Legiunea și neamul – spunea deunăzi Căpitanul – nu cresc decît din ceea ce nu facem pentru noi»... Această concepție legionară merge pe aceleași baze, pînă la «ecumenicitatea națională», visată de Căpitan; *și pe aceleași baze se întîlnește*, și teoretic, și practic, cu *corporatismul*, în concepția lui românească, așa cum am dezvoltat noi de atîta vreme sub conducerea prof. Mihail Manoilescu. Corporatism românesc sau ceea ce ar trebui să se numească mîine *legionar-corporatismul...* deosebindu-se și de fascism, și de național-socialism prin ideologia lui de bază și, deci, prin obiectivul său ideal, va avea o altă structură decît corporatismul italian sau corporatismul german... Legionar-corporatismul va trebui să fie un sistem de organizare menit să realizeze treptat, în viața practică, tipul «omului nou», legionarul... *Văzut astfel, corporatismul românesc se încadrează într-un sistem de educație națională* pentru a realiza pe românul legionar. Deasupra stă o concepție, o ideologie. După cum am arătat..., în dezacord cu reprezentanții *Rînduielii* (o altă revistă legionară inițiată, condusă și scrisă de Ernest Bernea, D.C. Amzăr și Ion Ionică, *n.n.*), noi credem că nu se poate porni la reforme în viața socială decît încercînd cu un sistem de idei... Corporatismul nu este o idee... E un mijloc în slujba unei idei... Și, se știe, spre deosebire de fascism și național-socialism, legionarismul are adînci baze religioase. *Altfel n-ar fi românesc.* Dogmatica creștină este, în mare, dogmatica mișcării legionare și, implicit, *a sistemului corporatist...* Corporatismul românesc nu va avea, deci, caracteristica principală de a fi subordonat statului pentru obiectivele politice ale acestuia, ci va fi destinul cu întîietate pentru formarea românului purificat în spirit legionar (în domeniul economic) și pentru manifestarea însușirilor proprii ale acestora în dimensiuni de colectivitate"[1].

E limpede că Manoilescu punea doctrina sa corporatistă la îndemîna Legiunii, încercînd să o transforme în instrument politic pentru înfăptuirea corporatismului în România. Ideea apare descărnată în ciclul de articole publicate de Manoilescu, în iunie 1937, în *Buna Vestire*. În articolul din 27 iunie apreciază vaticinar: „Dacă reînvierea

1. Cristian Petrescu, „Fascism, național-socialism și legionarism ca idei de bază ale economiei corporative", *Lumea nouă*, VI, 1937, nr. 7, pp. 286-294.

spiritului tradiției de rezistență și de dîrzenie al corporațiilor a fost vreodată actuală, este desigur azi". Această investire de speranță nu se va întrupa în real. În 1940, la întronarea statului național-legionar, nimeni nu mai vorbea de corporatism, iar Manoilescu, deși fratele său Grigore a fost, o vreme, la reapariția *Bunei Vestiri*, directorul ziarului, era un uitat. Legionarismul, sub conducerea lui Sima, îi reproșa lui Manoilescu faptul de a fi fost ministru în regimul carlist, chiar dacă în guvernul naționalistului Ion Gigurtu, și că a semnat, fatalitate, Dictatul de la Viena. Dar pînă atunci Manoilescu va gira moral Legiunea, candidînd, în două județe (Arad și Neamț), în alegerile din decembrie 1937, ca senator pe listele partidului Totul pentru Țară. Revista sa *Lumea nouă* își informa cititorii că Manoilescu, alesul în cele două județe, a fost „invitat al partidului Totul pentru Țară și al Căpitanului legionarilor, Corneliu Zelea Codreanu... Caracterul acestei candidaturi este acela fixat prin comunicatul Legiunii, și anume ea reprezintă un omagiu pentru d. prof. Manoilescu, pentru acțiunea sa în slujba neamului... Convingerile pe care d-sa și le-a mărturisit... duc incontestabil la o mare convergență de păreri cu Legiunea. Dl prof. Manoilescu socotește mișcarea legionară ca singura mișcare naționalistă românească care prezintă chezășiile de a împlini idealul de astăzi al românismului"[1].

După izbînda legionarismului, prin proclamarea, la 14 septembrie 1940, a statului național-legionar, Manoilescu nu e instalat în demnitățile publice care i se cuveneau. Mișcarea legionară, prin noua ei conducere, era alta, iar Manoilescu purta pe umeri povara Dictatului de la Viena. Deși nu i s-a încredințat, cum s-ar fi cuvenit, o demnitate publică, Manoilescu nu înceta să afirme filolegionarismul său subliniat. I-a deplîns mai întîi, ca toți legionarii, pe cei ce fuseseră uciși de către carliști în anii prigoanei. „Țara – scria el – nu-și poate măsura... pierderile ei în lupta legionară. Și nici fiecare dintre noi nu am putea vreodată cuprinde cu gîndul toate ravagiile aduse în propriul nostru suflet de pustiitoarele masacre din anii prigoanei. Dar cum este omenesc, în evocarea atîtor figuri azi intrate în legendă, tot chipurile familiare cu care am avut legături sufletești mai îndelungate se trag vecinic pe cel dintîi plan. Între ele nu îl cuprindem pe Căpitan. Despre el și despre toate amintirile care mă leagă de dînsul nu cred că voi putea vorbi mulți ani de acum înainte – poate niciodată. Nu poți scrie memorii despre Sfinți. Dar gîndul mă poartă spre ceilalți... spre Moța, Banea, Totu, Tell, Valeriu Cîrdu, Virgil Rădulescu, Constantin Goga, Antoniu, Ionică, Herghelegiu și spre atîția alții pe care i-am socotit printre prietenii mei de aproape... Dar între atîția care îmi trec atît de des în minte, de ce pășește oare desprins de ceilalți, călcînd

1. L.N., „Alegerea d-lui Manoilescu", rev. cit., VI, nr. 12, 1937, p. 403.

aparte, cu pasul alunecător și fin, Mihail Polihroniade? De ce el îmi tulbură mai mult gîndurile și îmi sfredelește mai adînc durerile anilor grei care s-au scurs? Poate fiindcă prietenul meu Poly... întrunea cea mai intimă și cea mai uimitoare gamă de calități pe care o poate cuprinde un om... De cîte ori îi spuneam că destinul îl menise să fie, în guvernul Căpitanului, Goebbels al României? Dar destinul l-a menit altfel."[1] În numărul următor al revistei publică un fel de articol directivă: „Credem – scrie profesorul de economie politică – că și statul – statul național-legionar –, în clipa cînd ieșind din faza tulburătoare a începuturilor se îndreaptă spre făgașele drepte și adînci ale imperativelor naționale actuale, nu poate lăsa în actualitate altă preocupare decît ideea României Mari". Înțelege că, o vreme, Legiunea și-a omagiat martirii. „Acum însă a venit clipa în care privirile îndărăt – chiar cînd sunt îndreptate spre sfinții și mucenicii cei mai curați ai neamului – să se întoarcă numai și numai înainte, spre marea poruncă care stă în calea viitorului. Această poruncă... este: ce am făcut eu oare azi ca să grăbesc și să ajut înfăptuirea României Mari? Însuflețind pe această linie pe români, mișcarea legionară va reuși să se confunde mai bine decît pînă acum cu țara întreagă și va înlătura pericolul izolării sale... Țara este cu legiunea și legiunea una cu țara, în acest gînd al recuperării și izbăvirii noastre."[2] Desfigurarea țării prin rapt teritorial, la săvîrșirea căreia își pusese pe unul din segmentele răpirii și Manoilescu semnătura, îl apăsa enorm. Și credea că plusînd prin astfel de chemări va fi izbăvit. Dar legionarii și Antonescu, fideli Axei, nu puteau acum așeza în prim-plan idealul reîntregirii, de vreme ce atît Germania, cît și Italia dictaseră toate ciuntirile hărții României Mari.

Mai există însă, din această perioadă, un text al lui Manoilescu. Spre deosebire de celelalte, acesta prezintă virtuți teoretico-doctrinare legionare. E textul lecției de deschidere la cursul său de economie politică, din acel an 1940, la Politehnica din București. Nu l-a publicat în *Lumea nouă*, ci în patru numere din săptămînalul *Chemarea Vremii*, condus de Ion Sîngeorgiu, și el legionaroid. Lecția de deschidere a lui Manoilescu începe cu o interogație justificativă: „O problemă care se pune în prealabil este aceasta: oare știința trebuie să-și revizuiască atitudinea față de fiecare regim politic, chiar cînd acest regim reprezintă o revoluție? Oare știința, prin ea însăși, nu este permanentă? ...Desigur, nu se poate vorbi de «geometria analitică față cu statul legionar», dar se poate vorbi oricînd de știința economică față de statul legionar. Căci este vorba de un alt spațiu social și alte scopuri pentru colectivități în care indivizii au alte mobile de acțiune și

1. Mihail Manoilescu, „Mihail Polihroniade", rev. cit., IX, 1940, nr. 9-10, p. 261.
2. *Idem*, „Nimic decît România Mare", rev. cit., IX, 1940, nr. 11-12, pp. 288-289.

alte îngrădiri în libertatea de a se mișca decît în spațiul egoist, materialist al liberalismului". Odată clarificat răspunsul la o interogație într-adevăr apăsătoare, profesorul intră în dezvoltarea temei: „Vom discuta mai întîi deosebirea dintre spațiul economic liberalist și ceea ce putem numi *spațiul economic totalitar*, realizat mai ales prin cele două mari revoluții naționaliste: fascism și național-socialism. După aceea vom căuta să stabilim deosebirea – dacă nu contrastul – dintre *spațiul economic legionar* și spațiul economic totalitar... Care este locul particular pe care îl ocupă, între spațiile totalitare, *spațiul economic legionar*? Fascismul și național-socialismul reprezintă reacțiuni politice și idealuri politice. Legionarismul reprezintă o reacțiune *morală* și un ideal *moral*. Fascismul și național-socialismul urmăresc ridicarea și puterea *statului*. Legionarismul urmărește nu numai ridicarea statului românesc, ci și ridicarea *românului* în ochii lui proprii. Este în aceasta o deosebire esențială care caracterizează și va caracteriza pentru decenii și veacuri originalitatea revoluției legionare. Această originalitate se și explică. Fascismul și național-socialismul au apărut în epoci de constrîngere politică și de nemulțumire politică... Cum a apărut însă la noi mișcarea legionară? Ea s-a născut în epoca fericită cînd România Mare era înfăptuită, în epoca cînd nu avea nimic de cerut de la alții, ci *numai de la ea însăși*... Legionarismul este între toate doctrinele contemporane doctrina cea mai *exigentă și mai severă și care țintește cel mai sus*... Legionarismul merge mult mai departe cu această concepție totalitară. Ea nu urmărește, cum spuneam, numai puterea națională, ci și perfecționarea omului... *Legionarismul reprezintă o mare sinteză între totalitarism și individualism*. El se ocupă de individ ca făptură a lui Dumnezeu și se preocupă de țară ca scop suprem al năzuințelor individuale. El realizează ceea ce se poate spune cu o vorbă cuprinzătoare: *un individualism idealist*"[1]. Firește că nu a ocolit doctrina corporatistă, căreia îi fixa locul în statul legionar. „Mijlocul capital menit să integreze burghezia în națiune este *corporatismul*... Legiunea este, în țară, o minoritate. Mai mult decît atît, ea trebuie să rămînă – ca orice elită – o minoritate... Problema este dar cum poate fi integrată masa *națională* în statul nou? Numai prin corporatism și prin corporatism. Numai pe această cale masa poate fi adusă să-și dea tributul ei alături de elita legionară pentru ridicarea țării."[2] Și ca să întărească ideea necesității de a utiliza corporatismul de către legionarism, îi aducea un spor de argumentare: „De altfel, corporatismul are însăși autoritatea Căpitanului. Nu voi evoca în acest sens discuțiunile personale pe care am avut cinstea să

1. *Idem*, „Știința economică față cu statul legionar", *Chemarea Vremii*, XIV, seria a II-a, nr. 26, 28 noiembrie 1940.
2. *Idem*, *Chemarea Vremii*, nr. 28, 12 decembrie 1940.

le port pe vremuri cu Căpitanul... Dar voi invoca o mărturie scrisă a Căpitanului într-un interviu dat, la 26 ianuarie 1938, ziarului *Buna Vestire*: «Am observat dezvoltarea organică pentru a descoperi formule pe care ea însăși le necesită. Astăzi continuu pe această cale. *Dar mă gîndesc deja că această cale va merge spre corporatism.* Ea izvorăște nu din doctrina ei, din necesitate... Eu văd azi izvorînd din corporatism forma viitoare a statului român»"[1]. Argumentul aducea autoritate. Dar el nu trecea de deziderativul cețos, pentru că, de fapt, legionarismul n-a închipuit nici un proiect valabil pentru o strategie economică a organizării societății românești după cucerirea puterii. Înainte de cucerirea puterii și după aceea, Manoilescu, atașat legionarismului, căuta să-i convingă pe cei sus-puși că al său corporatism e calea ce trebuia adoptată și urmată. Din acest punct de vedere, textul acestei prelegeri inaugurale din 1940 aduce perfect aminte de dezvoltările sale citate mai înainte, apărute în 1937 în *Lumea nouă*.

După rebeliune și eliminarea, de către Antonescu, a Legiunii din conducerea statului și din viața publică, Manoilescu nu a încetat să-și investească încrederea în legionarism. Dar nu putea risca iritarea lui Antonescu. De aceea, judecățile sale *a posteriori* îmbinau nostalgia cu realitatea ordinii instituite de Conducătorul statului. Într-un articol – firește, despre corporatism – publicat prin martie-aprilie 1941, scria: „Este prea devreme pentru ca să facem o judecată a istoriei asupra celor patru luni de regim legionar. Un lucru este cert: că acest regim a fost primit, la început, cu o bucurie nestăpînită de toată lumea românească, legionară și nelegionară. El avea norocul să se instituie după două încercări tot atît de nefericite făcute de la război încoace, lunga și confuza experiență democratică, care își dovedește ineficacitatea, și scurta, dar teribila experiență dictatorială care își desfășurase ororile. Fiindcă nu voim să exprimăm acum nici o judecată asupra lunilor din urmă, ne vom mărgini numai să constatăm că, după cum era firesc pentru un regim totalitar și de partid unic, și acest regim a menținut opinia publică (și în special pe orășenii noștri) sub un anumit grad de tensiune care sfîrșise prin a crea o mare nervozitate. La capătul atîtor frămîntări, omul mijlociu («omul de pe stradă», «omul din tren») a ajuns la concluzia că, la urma urmei, țara aceasta ar avea nevoie de un regim care să îmbine libertatea și dreptul de control al opiniei publice cu o anumită disciplină în mecanismul statului. Cu un cuvînt, starea de spirit a românului de azi este caracterizată printr-un mare dor de liniște binefăcătoare și de muncă fecundă desfășurată într-un cadru instituțional care să nu fie nici atît de larg ca al democrației, nici atît de sever ca acel al exclusivismului politic. Sufletul poporului nostru este astăzi așa cum probabil trebuie să fi

1. *Idem*, *Chemarea Vremii*, nr. 35, 19 decembrie 1940.

fost sufletul francez sub Restaurație... Ar fi nedrept să se impute românilor, care s-au încrîncenat sincer în fața erorilor tiraniei și au salutat cu o bucurie curată regimul din ultimele patru luni, că astăzi n-ar urmări altceva decît confortul lor sufletesc. În orice caz, dacă aceasta poate fi dispoziția sufletească a anumitor cercuri, ea nu poate și nu va fi niciodată a noastră, a corporatiștilor români"[1]. E clar că Manoilescu, păstrîndu-și convingerile filolegionare, încerca regretul că a dispărut legionarismul care putea fi convins să experimenteze, în politica economico-socială, corporatismul. Pentru că sub Antonescu (care îl detesta efectiv pe Manoilescu), cu economia de război a țării, nici vorbă nu putea fi de experimentarea corporatismului.

Orientarea reprezentată de doctrinarismul lui Manoilescu în ansamblul celor de extremă dreaptă a fost importantă și cu ecou în anumite cercuri intelectuale și politice. N-a fost, desigur, egală în importanță cu orientările reprezentate de Nae Ionescu și Nichifor Crainic. Dar a îndeplinit între războaie, cu deosebire în anii treizeci, un rol ponderos, contribuind la crearea unui climat ce aspira către totalitarism, partid unic și legionarism.

O a patra orientare a extremei drepte în spiritul public e reprezentată de legionarism. De fapt, ca importanță politică și, prin reverberație, și spiritual-ideologică, legionarismul ocupă în anii treizeci locul prim. Îi consacru, în consecință, un întreg capitol.

1. *Idem*, „Actualitatea corporatismului", *Lumea nouă*, X, 1941, nr. 1-2, p. 61.

Capitolul V

Legionarismul ca grupare politică și orientare în spiritul public

Oricît aș fi voit să evit istoria politică, acest capitol o presupune cu necesitate. Fără asta, legionarismul, care a fost o grupare politică, nu poate fi înțeles cum se cuvine. Să mă supun deci realului, nu înainte de a preciza că nu intenționez să conturez aici o istorie exhaustivă și detaliată a mișcării legionare.

1. În octombrie 1919, Corneliu Zelea Codreanu, de 20 de ani, devine student al Facultății de Drept din Iași. Provenea dintr-o familie în care mama era germană, Braun, iar tatăl (cu numele originar de Ion Zelinski, bucovinean cu onomastica rutenizată, și-a schimbat numele, cînd Corneliu avea trei ani, în Ion Zelea Codreanu), unul dintre militanții naționaliști, membru, încă din 1920, al Partidului Naționalist Democrat, era un apropiat al lui A.C. Cuza. Înainte de a deveni student, Corneliu terminase Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu. Va rămîne cu o predispoziție pentru disciplina și comportamentul militar, pe care le va infuza, apoi, mișcării legionare. Copiii lui Ion Zelea Codreanu, profesor de germană la Huși, au avut, unii, numele de Decebal, Traian, Iridenta, iar educația naționalistă șovină și intolerantă făcea parte din aerul de familie. Decanul Facultății de Drept era chiar profesorul A.C. Cuza și noul student i-a devenit, la început, un fidel (Cuza îi era și naș). Neastîmpărul militant îl îmboldea. A devenit membru al efemerei grupări „Garda conștiinței naționale", organizație care se ocupa cu spargerea grevelor organizate de comuniști. Dar aici, tăcutul student și-a descoperit puterea de a vorbi în fața unor grupuri de oameni, el, care, cum mărturisește, la Liceul Militar fusese îndemnat să vorbească puțin. În septembrie 1920, participă la Congresul studențesc din Cluj și izbutește, împreună cu un grup de naționaliști șovini, să adopte o rezoluție care cerea practicarea principiului *numerus clausus* pentru studenții evrei și eliminarea lor totală din organizațiile studențești. Codreanu e foarte activ în organizarea și desfășurarea întrunirii, la 10 decembrie 1922, a delegaților centrelor studențești la București. Aici se decide lupta împotriva colegilor studenți evrei, ciomăgirea studenților evrei, paralel cu moțiunea care cerea aplicarea

criteriului *numerus clausus*, greva studenților care aruncă viața universitară într-o mare agitație. Cei care au participat la aceste evenimente din decembrie 1922 își vor spune, mai tîrziu, „generația de la '22". Iar mișcările studențești vor fi reluate, cu mai mare amploare, în 1923, cînd C.Z. Codreanu ia parte la înființarea Ligii Apărării Național Creștine. Protestează, într-o adunare studențească, împotriva Constituției din 1923 pentru că a acordat drepturi civile evreilor și e arestat pentru opt zile. E implicat apoi, în octombrie, într-un complot care urmărea asasinarea unor miniștri liberali, printre care Gh. Mârzescu, Alexandru Constantinescu și alții. E arestat (împreună cu ceilalți conspiratori, Ion I. Moța, Ilie Gârneață, Tudor Popescu, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici, Leonida Bandac, Ion Vernichescu etc.) și depus la închisoarea Văcărești. Cu o zi înainte de proces, care i-a achitat, Ionel I. Moța trage cu revolverul în Vernichescu, descoperit ca delator. Moța va avea parte de un nou proces, achitat și de astă dată pe temeiul legitimei apărări. Aici, la închisoare, în lungi convorbiri („Țineam ședințe ore întregi", mărturisește apoi Codreanu în *Pentru legionari*, p. 178), cel ce va deveni Căpitanul și camarazii săi au pus bazele viitoarei mișcări legionare. I-au stabilit și programul și denumirea. Se gîndeau să fie secțiunea pentru tineret a L.A.N.C.

Deocamdată, eliberat, Codreanu, pus pe fapte mari, ia inițiativa construirii la Iași a unui cămin studențesc. Înființează, în acest scop, în apropierea Iașilor, la Ungheni, o tabără de muncă (o cărămidărie și o grădină de zarzavat). Autoritățile văd în asta nucleul unei organizări politice și cum Codreanu fusese implicat în complotul din 1923, chiar dacă achitat de jurați, se iau măsuri punitive împotriva taberei de muncă. Codreanu mărturisește, în *Pentru legionari*, că a fost bătut de polițiști de două ori, pe stradă, pentru a i se smulge o ripostă și a fi arestat. Finalmente, o echipă de 40 de polițiști, în frunte cu prefectul de poliție C.G. Manciu (mai vechi adversar, ca om al ordinii, al cuziștilor), se deplasează la Ungheni pentru a desființa tabăra de muncă. Întîmpinînd rezistență, Manciu a operat arestări. Codreanu evocă bătăi și umilințe la poliție. Arestații au fost, apoi, eliberați la protestele fruntașilor L.A.N.C. Cuza, Șumuleanu, Bogdan. Codreanu i-a promis lui Manciu că se va răzbuna. Unii dintre foștii arestați îi dau în judecată pe prefect și pe cîțiva subalterni. Se înregistrează, pe stradă, încăierări între studenți și poliție. Procesul are loc la 25 octombrie 1924, Codreanu compărînd în instanță ca avocat. (Absolvise facultatea în 1922, dar Rectoratul Universității a refuzat să-i elibereze o diplomă, considerîndu-l exmatriculat. Codreanu funcționa ca avocat avînd numai o adeverință de absolvire a Facultății eliberată de decanul A.C. Cuza.) Manciu, a declarat apoi Codreanu, s-ar fi repezit asupra studenților aflați în sala de judecată. Atunci Codreanu a scos pistolul, ucigîndu-i pe Manciu și pe alți doi polițiști. Asupra conștiinței viitorilor

doi conducători ai legionarismului apasă păcatul omuciderii (Moța trăsese asupra lui Vernichescu, chiar dacă asasinatul a eșuat, și Codreanu asupra celor trei polițiști ieșeni). Pentru conducătorii unei organizații politice ce ținea la mare cinste religia creștină ortodoxă, care prevede și interdicția omuciderii, e un păcat greu și o situație aproape ireconciliabilă. După asasinat, Codreanu a fost arestat și, imediat după aceea, și grupul de camarazi cu care fusese încarcerat la Văcărești. Poliția avea informații că asasinarea lui Manciu, departe de a fi fost un act de legitimă apărare cum a fost judecat, era premeditată cu multă vreme înainte. Presa de extremă dreaptă, cuziștii întrețineau în jurul procesului o atmosferă încordată. Studențimea cuzistă se agita și ea. Procesul a fost mutat de la Iași la Focșani și apoi la Turnu-Severin. Peste tot, sute de studenți cuziști ocupau sala de judecată ca și tribunalul întreg, exercitîndu-se presiuni extraordinare asupra completului, juraților și a autorităților. Desigur că instanța l-a achitat, în mai 1925, pe Codreanu, considerat fiind în legitimă apărare. Toleranța încuraja răzvrătirea. Așa s-a constituit convingerea legionarilor că-și pot face singuri dreptate, deasupra și împotriva autorităților și a justiției.

Scăpat de proces și devenit erou al naționaliștilor, Codreanu se căsătorește. Aleasa era Elena Ilinoiu și căsătoria are loc la Focșani. Aici activa, în partidul lui Cuza, moșierul Hristache Solomon, care va prelua cheltuielile nunții, desfășurată în 24 iunie 1925, într-un crîng din apropierea orașului. Nunta a devenit un moment politic, la ea luînd parte, după spusa lui Codreanu, 80.000-100.000 de persoane. Și pentru că vadul politic fusese creat în orașul de pe Milcov, în august Codreanu botează cu numele său 100 de copii. Se pare că botezul acesta colectiv (ca și nunta) ar fi fost filmate. În sfîrșit, în septembrie, Codreanu pune piatra de temelie pentru clădirea unui Cămin Cultural Creștin, înălțat apoi de donatori și cu munca viitorilor legionari. În stare de încordare, pentru că au început fricțiunile cu A.C. Cuza, pleacă, în toamna lui 1925, la Grenoble, pentru studii. I se va alătura și Ionel Moța, viitor cumnat, care, punînd școala în cui, rămăsese cu studiile în anul II de facultate. N-are liniște pentru studii. Candidatura sa pentru alegerile din mai 1926, în județul Putna, înregistrează un eșec, deși candidatul la deputăție se deplasase în țară. Își pregătea la Grenoble doctoratul în Drept. Dar, fatalitate, cade la un examen. „Nu fusesem un element strălucit niciodată la carte – mărturisește doctorandul, în *Pentru legionari* (p. 261) –, dar nu căzusem niciodată pînă acum la un examen." Apoi și-a luat examenele pentru anul I în sesiunea din februarie, începînd pregătirea celor ale anului al doilea. Le ia, după care pleacă urgent în țară pentru că L.A.N.C. se scindase și grijile politice îl neliniștesc. Cuza trebuia, considerau Codreanu și tatăl său, părăsit, și reclădită o nouă organizație naționalistă. E convocat,

în consecință, fostul grup de deținuți de la Văcărești și, la 27 iunie 1927, se constituie Legiunea Arhanghelului Mihail. Inițiatorii au fost C.Z. Codreanu, Ion I. Moța, Ilie Gârneață, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici. Denumirea organizației venea de la icoana ușii din stînga a bisericii închisorii Văcărești, care îl impresionase în chip special pe Codreanu. Alegîndu-și o astfel de denominație, Legiunea e instalată – chiar de la constituire – pe dimensiuni religioase. Din prima zi, unii foști cuziști se alătură noii organizații (Hristache Solomon, Al. Ventonic, Neculai Totu, Ioan Banea, ing. Gh. Clime, ing. Blănaru, Victor Silaghi, Dumitru Ifrim, Andrei Ionescu, Mile Lefter, Spiru Peceli, Gh. Potolea). Crezurile Legiunii erau simple și clare: „Credință în Dumnezeu. Încrederea în misiune. Dragostea între legionari. Cîntecul". Și-au creat și un imn: „Sculați români". Nu s-a alcătuit un program, întrucît – scrie Codreanu – „țara asta piere din lipsă de *oameni*, nu din lipsă de programe", dorindu-se „reforma omului, nu reforma programelor politice". Ideea construirii *omului nou* de către legionarism apare așadar din chiar momentul întemeierii. Dar o gazetă și-au făcut. Va fi, firește, *Pămînt strămoșesc*, apărînd la Orăștie, unde tatăl lui Ionel Moța edita și gazeta *Libertatea*. Primul legămînt a avut loc la 8 noiembrie 1927 – ziua sfinților Mihail și Gavril –, la Iași, jurămîntul fiind depus de fondatori și primii sosiți sub noul steag. Toți au depus jurămîntul înaintea lui Codreanu, Ionel Moța luîndu-i jurămîntul celui ce devenise, din prima zi a constituirii, Căpitanul[1]. A urmat, apoi, depunerea jurămîntului a noi și noi serii de legionari. Ritualul impunea ca, la jurămînt, fiecare legionar să primească un simbolic săculeț cu pămînt.

Începe munca grea a organizării Legiunii, cu mersul în popor (știa cineva dintre ei de fostul adagiu narodnic rus care propaga „mersul în popor"?), printre moți, tinerii „Frățiilor de cruce" din Focșani și Galați, în Ardeal la Ludoșul de Mureș, în Cahulul Basarabiei... Aceste deplasări în țară și întrunirile organizate se desfășurau după un ritual menit să emoționeze. Se rosteau rugăciuni, toți participanții îngenunchind, se jura că lupta pentru binele țării e sfîntă, se dezvăluiau – în puține cuvinte – racilele politicianismului, arătîndu-se că întreg rostul viitor al țării depinde de militantismul noii organizații care – se sublinia – nu e atît politică, cît etică, urmărind prefacerea morală a patriei. Și totul era rostit și făptuit cu solemnitate și avînt juvenil, cîntecele menite să înflăcăreze și să convingă nelipsind. Satele erau călcate, în acest fel, cu sistemă, unul după altul, neocolindu-se nici orașele mai mici și cele mari. Propaganda politico-morală căpătase dimensiuni fără precedent. Iar rezultatele, chiar dacă nu imediate, se

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, 1937, p. 73. *Pentru legionari*, pp. 285-286.

vor totaliza în timp. Firește, n-au lipsit incidentele. Așa s-a întîmplat în tîrgul Borșa din Maramureș, unde, văzînd avîntul mișcării, „jidanii au dat foc" – lucru curios – propriului orășel (*Pentru legionari*, p. 354). În ianuarie 1930, cu aprobarea lui Al. Vaida-Voevod, ministru de Interne în guvernul național-țărănesc, e organizat, firește, sub conducerea lui Codreanu, marșul de-a lungul Basarabiei pentru cîștigare de aderenți, cu tot ceremonialul obișnuit. Va fi reluat în iulie, dar va avea parte de interdicții și amenințări. Partidele politice, prin unii dintre fruntașii lor, nu sesizează consecințele unei organizații care nu-și ascundea scopurile teroriste și, oricum, sediţioase față de ordinea existentă. Dimpotrivă, le încurajează, socotind că o vor utiliza în scopuri diversionist-politicianiste. La începuturile mișcării legionare, de la liberali, era ajutată de perpetuul ministru al Cultelor și Instrucției Publice, dr. Constantin Angelescu. Iar după noiembrie 1928, Vaida-Voevod nu făcea un secret din asistența pe care o acorda legionarilor, autonumindu-se apoi „Nașul Gărzii de Fier". Această complicitate favorizantă – bine, copios utilizată de mișcarea legionară – va fi fatală partidelor democratice. Cînd se vor trezi la realitate, va fi prea tîrziu, tentativa de a o sugruma prin interdicție dovedindu-se contraproductivă, legionarii utilizînd-o cu folos pentru aureolarea lor ca martiri ai neamului. Și au izbutit să racoleze aderenți. De la 500 în 1927, la 1.000 în 1929, la 6.000 la sfîrșitul lui decembrie 1930[1].

Organizația, așa cum era constituită, avea – pe orizontală – patru secțiuni. Prima secțiune era cea a *tinerimii*, avînd ca subsecție Frățiile de Cruce și grupînd adolescenții pînă la 18 ani. Secția a doua era denumită a *Protecției Legiunii*, unde erau cooptați maturii de orice vîrstă care voiau să susțină, să protejeze și să încurajeze militantismul legionar. Secția a treia era botezată *de ajutor*, avînd cam aceleași scopuri ca și cea de a doua. În sfîrșit, a patra secție era cea *internațională*. Legiunea era condusă de Căpitan. Moța declarase în al doilea număr al gazetei *Pămînt Strămoșesc*: „Organizația noastră are *un șef*, neales de nimeni, ci consimțit de cei ce, atrași de o forță trainică, au venit să constituie, sub conducerea șefului, celulele *ordonate și disciplinate* ale organizației. Acest șef al nostru este Corneliu Zelea Codreanu". Pe verticală, organizația era compusă din cuiburi („un grup de oameni – a arătat Codreanu – sub comanda unui singur om"[2]), care aveau un șef, un casier, un corespondent și un curier. Cuiburile făceau parte din organizația de plasă, apoi din cea județeană și regiune, condusă de comandanți. Grupul conducător central era denumit Senatul Legiunii, format, prima oară, în 8 noiembrie 1930. De regulă,

1. Cifrele despre numărul aderenților mișcării legionare – după lucrarea lui Armin Heinen *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien*, München, 1986, p. 382.
2. Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, 1937, p. 41.

era compus din 30 de persoane, bine selecționate. În *Cărticica șefului de cuib*, Codreanu arăta cum se face educația eroică în cuib. După rostirea rugăciunii cu glas tare de șef și repetată de ceilalți, acesta stăruia asupra cîtorva idei: că Legiunea va învinge, finalmente, toate partidele, indiferent de piedicile ce le va avea de întîmpinat, că toți legionarii trebuie să fie gata, cu bucurie, pentru orice jertfă, care înseamnă, fiecare, *un pas înainte* către victorie, că programul Legiunii va fi publicat la timpul oportun și că, pe baza lui, țara se va reface, frumoasă și bogată, că legionarii sunt chemați de Dumnezeu să sune învierea neamului românesc. Legionarii trebuiau să poarte uniformă. Cămașa verde, spusese Codreanu, era „simbolul primăverii neamului românesc". Centura, diagonala, cizmele, iarna, căciula și sumanul erau componente ale uniformei legionare. Rostul ei era „disciplinar ostășesc". Despre asta s-a rostit limpede Codreanu: „În toată Europa este un curent pentru introducerea virtuților ostășești în viața publică a țărilor. *În locul* vorbăriei și a discursurilor lungi, lumea vrea fraza scurtă, clară și precisă, ca aceea a ostașului. În locul lipsei de curaj și a îndoielilor de astăzi, lumea vrea: hotărîrea repede. În locul comitetelor democrației, care discută, se ceartă și nu mai ia hotărîri, lumea vrea *șef* și disciplina tuturora... *În locul dezbinării și a certurilor*, noi punem camaraderia frumoasă a ostașului și *unitatea* perfectă a unei trupe, a națiunii întregi. Toți au un singur *Șef*, un singur *Rege*, un singur *Dumnezeu*, o singură voință: aceea de a le sluji cu credință pînă la moarte. Legionarul și-a făcut uniforma pentru că în dosul ei se văd toate aceste mari *calități ostășești* care ridică neamurile și le fac *învingătoare* împotriva tuturor greutăților"[1]. Și, în sfîrșit, n-ar trebui ignorată citarea acelui formular pe care îl semnau noii aderenți atunci cînd se constituia un cuib legionar: „Ne legăm în fața lui Dumnezeu și a oamenilor de-a ne ține strîns uniți în jurul șefilor noștri, a asculta și a executa întocmai ordinele primite, de a face să pătrundă cît mai adînc în popor duhul nou al Muncii și al Cinstei, al Jertfei și al Dreptății, într-un cuvînt ne propunem de a-i face legionari, adică părtași ai acestei credințe, pe toți cei cu care venim în contact. Cred în Dumnezeu și în izbînda Legiunii; cred într-o Românie nouă pe care vrem s-o cucerim pe calea Bisericii lui Christos și a naționalismului integral, activînd în cadrul legilor țării"[2]. În sfîrșit, în iunie 1930, Legiunea adoptă numele de Garda de Fier. Cei informați știau că ideea i-ar fi dat-o lui Codreanu nimeni altul decît Al. Vaida-Voevod. Acesta din urmă l-ar fi sfătuit pe Codreanu, în 1929, să-și formeze o „Gardă de Fier". Astfel a devenit Vaida-Voevod „nașul Gărzii de Fier". Și, devansînd puțin lucrurile, să adaug că tot ideea lui Vaida a fost,

1. *Ibidem*, pp. 34-35.
2. *Ibidem*, p. 65.

în 1933, constituirea Casei Verzi în cartierul Grivița, ca reacție împotriva tendinței de organizare a muncitorilor. Iar alt lider penețist, Sever Bocu, i-a echipat pe legionari, prin intermediul fabricii Mociorniță, cu bocanci și centiroane, dînd dispoziție „Oficiului de turism" să le dea și bani. S-a demonstrat că nu Tăslăuanu, șef de cabinet al lui Vaida-Voevod, subvenționa, în secret, Garda de Fier.

Treptat, s-a construit și charisma lui Codreanu. Era un tînăr înalt, frumos, blond, cu pletele azvîrlite peste cap, ochi albaștri. Totul, în făptura lui, impunea. Se purta în costum național, vorbea puțin, se închina și rostea scurte alocuții, dar cu tîlc patriotico-naționalist. Era mereu înconjurat de tineri în ținută asemănătoare, iar cîntecul în cor era menit – și izbutea – să impresioneze. Cultiva un spirit de aventură și de haiducie care cucerea tineretul și chiar maturii. Codreanu se autoprezenta ca răzbunător al neamului, el și Legiunea sa. Era, în toată această stilistică a comportamentului, o regie bine strunită, care lăsa impresia însă de spontaneitate și firesc. La început, e probabil că gestica și purtarea au fost spontane și firești. Apoi, totul, inclusiv descinderea în sate pe un cal alb de haiduc, s-a asamblat unui ceremonial bine pregătit, menit să emoționeze și să cucerească. Charisma lui Codreanu, care apoi a tot făcut prozeliți, e rodul unei strategii bine pregătite. Și ea a izbutit să cucerească pînă și tineri intelectuali, unii excepțional dotați, ca, din 1936, Mircea Eliade, Emil Cioran, Marietta Sadova, Haig și Arșavir Acterian, Constantin Noica (în 1938), Horia Stamatu (mai înainte M. Polihroniade, Al. Cristian Tell, Dan Botta etc.).

În iulie 1930, un legionar, macedonean de origine, Gh. Beza, încearcă să-l asasineze pe subsecretarul de stat de la Interne, Constantin Angelescu. Atentatul a eșuat. Dar autoritățile și lumea politică au văzut în această tentativă de asasinat – și încă a unui ministru în funcțiune – rezultatul educării în cultul forței și al jertfei ca eroism pe care legionarii îl inoculau tinerilor aderenți. E arestat nu numai atentatorul efectiv, dar și educatorul suprem, Corneliu Zelea Codreanu. A izbutit să determine eliberarea și a sa, și a lui Beza. Argumentul folosit a fost că el, Codreanu, n-a avut nici un amestec în atentat, iar Beza nu fusese încă primit ca membru al Legiunii. Dar autoritățile guvernamentale (prim-ministru Iuliu Maniu, ministru de Interne Vaida-Voevod) intră în alertă. Toleranța față de o organizație sedițioasă cum era Garda de Fier se dovedise a fi foarte periculoasă, iată, în consecințe. Astfel încît marșul în Basarabia pe care legionarii îl organizaseră pentru 20 iulie 1930 e interzis chiar de nașul Gărzii, Al. Vaida-Voevod. Firește, Corneliu Z. Codreanu a protestat, dînd – cutezanță fără margini – și un avertisment. Conducerea P.N.Ț. e iritată. În octombrie 1930, Iuliu Maniu cedează prim-ministeriatul lui G.G. Mironescu, Ministerul de Interne fiind încredințat lui Ion Mihalache. Noul ministru de Interne conducea aripa de centru-stînga a partidului, care avea

și o grupare radicală de stînga (Petre Andrei, Ralea, Armand Călinescu, Gafencu, Ghelmegeanu). Or, aceste cercuri politice se arătau îngrijorate mult de toleranța manifestată față de legionari, toleranță care, adesea, luase forma sprijinirii directe, prin subvenții și alte aranjamente de culise. Măsuri ferme de stăvilire a unui fenomen ce ieșise de sub control și amenința direct ordinea constituită li s-au părut autorităților absolut necesare. În consecință, la 11 ianuarie, Ion Mihalache, ministru de Interne, dizolvă Garda de Fier. Codreanu este arestat în aceeași lună, ianuarie 1931, la Focșani. Și asta, preciza el în cartea sa, numai pentru că „încercase să-și ridice fruntea împotriva hidrei iudaice" (*Pentru legionari*, p. 366). Procesul are loc la 27 februarie 1931 și, ca de obicei, Codreanu e achitat. La recurs obține, din nou, achitarea și e eliberat din închisoare după 87 de zile de detenție. „Jidovimea – nota el în aceeași carte (p. 376) –, care a fost din nou înfrîntă, tace și pregătește din umbră alte minciuni, alte atacuri, alte infamii."

Desigur, Garda de Fier, deși oficial interzisă, nu abandonează militantismul. Se adaptează, abil și eficient, situației. Găsește chiar o formulă pentru a participa în alegerile din iunie 1931 (organizate de guvernul Iorga-Argetoianu). Cum Mihalache nu mai funcționa ca ministru la Interne, stratagema izbîndește. Se creează o organizație considerată nouă, înregistrată oficial, sub denumirea de Gruparea Corneliu Codreanu. Se depun liste în 17 județe, dar rezultatele, bine controlate de guvern, sunt descurajante: 34.000 de voturi la scara întregii țări. Dar la sfîrșitul lui august au loc alegeri parțiale în județul Neamț. Legionarii candidează pe aceeași listă, își concentrează campania electorală după metodele lor de propagandă, guvernul nu le opune un candidat pe care să-l impună și Codreanu se alege deputat cu 11.300 de voturi. Va fi, au mărturisit-o Gafencu, Armand Călinescu și Șeicaru, care i-au fost colegi în Cameră, un deputat palid ca manifestare, lipsindu-i harul vorbirii și al competenței în dezbaterile treburilor juridice. Judecata lui Călinescu și Șeicaru, în care, negreșit, se poate pune temei, operează cu alte valori decît cele care îl interesau pe Codreanu. Pe el îl interesa nu atît prestația de deputat cu vogă și succes la tribună, cît simpla prezență în parlament. Ca în atîtea rînduri, ironia lucrurilor e mai acută decît a oamenilor. Codreanu, care disprețuia liberalismul și democrația, voindu-le înlocuite de un regim forte, totalitar, se zbătuse totuși să ajungă deputat. Paradox, fără îndoială. Dar asta demonstra că Garda de Fier știa să se plieze oportun pe realul conjunctural pentru a se impune în viața publică.

Chiar în timpul guvernării Iorga-Argetoianu, autoritățile (Internele erau deținute de Argetoianu) reînnoiesc măsura dizolvării Gărzii de Fier. Se operează arestări, se sigilează sedii, Codreanu fiind împiedicat să vorbească în apărarea legionarismului în Camera Deputaților.

În aprilie însă, la o alegere parțială în Tutova, candidează pe o listă specială Ion Zelea Codreanu, tatăl Căpitanului. Legionarii concentrează în Tutova căpeteniile lor, se duce o campanie intensă, în stilul lor emoțional și ceremonios ritualic. Obțin victoria cu 5.400 de voturi. S-a dovedit, apoi, că Argetoianu a convocat în capitală prefectul județului pentru a-l domoli, întrucît acesta, simpatizant naționalist, dăduse dispoziție tuturor pretorilor și jandarmilor să facă propagandă pentru Ion Zelea Codreanu. Victoria fusese deci obținută în colaborare cu prefectura și celelalte autorități. Dar, în iunie 1932, la capătul unei guvernări eșuate, datorată, în bună măsură, crizei economice, Iorga își dă demisia. Urmează un guvern național-țărănesc condus de Al. Vaida-Voevod, care deținea și portofoliul Internelor. În iulie sunt organizate noi alegeri. Codreanu, contînd pe bunăvoința lui Vaida-Voevod, depune candidaturi în 36 de județe. Legionarii obțin 70.000 de voturi și două mandate de deputat, printre care și C.Z. Codreanu, care se mută în București. În *Pentru legionari*, Codreanu ține să precizeze că acum, în 1932, au intrat în Legiune cîțiva tineri intelectuali. Polihroniade va fi unul dintre aceștia, alături de Paul Costin Deleanu, Puiu Victor Gîrcineanu și încă alții. Era grupul de la gazeta *Axa*, apărută în octombrie 1932. Fusese, într-adevăr, nevoie de această infuzie intelectuală în mișcarea legionară și e chiar de mirare că, deși domina organizațiile studențești, convertirea s-a produs atît de tîrziu. Dar chiar actul acestei convertiri dovedește că Legiunea se fortificase și se impusese în spiritul public. În mai 1933, Codreanu întemeiază așa-numita *Echipă a morții*. Aceasta parcurge țara în lung și în lat, marșul ei fiind deopotrivă o desfășurare de forță și o acțiune propagandistică pentru cucerire de noi aderenți și de impunere a legionarismului în conștiința publică. După descrierea lui Codreanu, membrii *Echipei morții* „nu fac nimic, nu vorbesc nimic, nu țin întruniri. Merg și cîntă. Atît. Lumea însă înțelege. Îi primește cu flori. Pe unde trec ei rămîne o dîră de entuziasm" (*op. cit.*, p. 427). Tot acum, în 1933, începe ceea ce s-ar putea numi activismul constructiv legionar. Se pornește, în iulie, cu acțiunea pentru construirea unui pod la Vișani, pe rîul Buzău. Cum tabăra constructorilor legionari numără 200 de persoane, autoritățile intră în alertă și o interzic. Protestele lui Codreanu față de Vaida-Voevod în ziarul *Calendarul* rămîn fără rezultat. Dar efectul fusese obținut. S-a răspîndit vestea că legionarii întreprind acțiuni de ajutorare obștească, izvorîte din dragostea generoasă față de nevoile oamenilor, și sunt împiedicați. În continuarea acestor acțiuni constructive, se pune, la București, la 4 august, în cartierul Grivița-Bucureștii Noi, piatra de temelie la Casa Verde. Lucrul începe imediat și avansează rapid. Legiunea găsește sprijin și interes în cotidienele *Cuvîntul* și *Calendarul*, conduse de Nae Ionescu și, respectiv, Nichifor Crainic.

La 13 noiembrie 1933 este debarcat guvernul național-țărănesc și regele Carol al II-lea aduce la cîrma țării guvernul liberal condus de I.G. Duca. Parlamentul e dizolvat și sunt organizate noi alegeri pentru ziua de 20 decembrie. Legionarii depun liste peste tot, desfășurînd o intensă campanie electorală, presărată de ciocniri cu poliția și jandarmeria. Ziarele vorbesc, tot mai mult, de agresivitatea legionarilor în campania electorală. Titulescu, ministru de Externe, la insistențele – s-a spus – ale unor cercuri democrate influente din străinătate, depune stăruințe pe lîngă primul-ministru să reînnoiască actul de dizolvare a Gărzii de Fier din 1931 și 1932. Duca, democrat sincer, e de acord cu propunerea lui Titulescu, mai ales că avea precedent. Caută o formulă convenabilă de a înfăptui interdicția și o găsește pe cea mai nefericită. Dizolvarea e hotărîtă în seara zilei de 9 decembrie 1933 și e sancționată prin înscrierea ei în Jurnalul Consiliului de Miniștri. (Asta pentru că regele, sfătuit de Puiu Dumitrescu, filogardist, a refuzat să semneze un decret regal de dizolvare.) Concomitent cu dizolvarea, se interzice Gărzii de Fier participarea la alegeri, chiar acolo unde se depuseseră liste. Sediile legionare sunt din nou sigilate, arhivele sunt sechestrate, se operează arestări, iar autoritățile se arată mai ferme în decizie. Legionarii protestează, iar cotidienele *Calendarul* și *Cuvîntul* (la care se adaugă gazeta gardistă *Axa*) le iau apărarea, denunțînd ca ilegală decizia de dizolvare a Gărzii de Fier. Încordarea în țară, obișnuită în perioadele de alegeri, e acum mult crescută. În seara zilei de 29 decembrie 1933 e asasinat, pe peronul gării Sinaia, primul-ministru I.G. Duca. Asasinii sunt trei legionari: Nicolae Constantinescu, Ion Caranica, Doru Belimace. Prin anagramare, ei au fost numiți de camarazii lor „nicadorii" (*Ni* de la Nicolae, *Ca* de la Caranica, *Dor* de la Doru). Constantinescu e arestat imediat, ceilalți se predau a doua zi. Se operează masive arestări de legionari și de gazetari socotiți autori morali ai asasinatului (Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Dragoș Protopopescu, Toma Vlădescu, M. Polihroniade, Nicolae Roșu etc.). Lucru curios, Codreanu, atent căutat de poliție pentru a fi arestat, nu e găsit. A fost, s-a dezvăluit, apoi, de disidentul Mihail Stelescu, adăpostit în casa unei doamne căpitan Crăiniceanu, care – mirare – era verișoara Elenei Lupescu. (În 1935, Stelescu îl întreabă într-o scrisoare deschisă: „În timp ce toți stăteau la Jilava și în alte închisori, tu te adăposteai la o doamnă. Era o persoană dușmană acțiunii tale. Cum de v-ați înțeles așa de bine?"[1].) Vestea asasinării lui Duca a produs rumoare, indignare în lumea democrată și satisfacție printre legionari. Era cel dintîi prim-ministru al României de după 1900 asasinat din motive politice. Iar asasinatul fusese conceput și

1. Mihail Stelescu, „Scrisoare deschisă lui Corneliu Codreanu", *Cruciada Românismului*, I, nr. 18, 4 aprilie 1935.

înfăptuit de o organizație politică știută pentru cultivarea spiritului de jertfă, pînă la acțiuni de kamikaze, printre aderenți, folosind, încă din 1924, glonțul ca acțiune de pedeapsă. Forța Gărzii de Fier se dovedea reală și fanatismul inoculat cu metodă dăduse rezultate. Din zecile de proteste, îl aleg pe cel al lui N. Iorga: „Tristul erou al crimei care indignează este militant al Gărzii de Fier, dizolvată recent de guvernul liberal... Și, cu o îndrăzneală fără precedent, se deschide o eră de sălbăticie și omor, necunoscută în viața noastră politică. Autoritatea represivă va ști să-și facă datoria și să recheme pe cale normală, prin orice mijloace legale, nebunia și exaltarea pe care nu le justifică în nici un caz tinerețea și avîntul rătăciților"[1].

S-a discutat mult – se mai discută – despre utilitatea legală a dizolvării Gărzii de Fier. Firește, extremiștii de dreapta au condamnat-o. Opinia circula și prin unele medii democrate. În memoriile sale, Grigore Gafencu găsește măsura inoportună și inutilă, socotind că legionarii trebuiau lăsați să participe în alegeri, deoarece, în parlament, lipsiți de verb și experiență, s-ar fi uzat și autodepreciat[2]. Singurul element demn de reținut din considerațiile lui Gafencu (au fost și altele asemănătoare) este acela care subliniază că, prin ricoșeu, dizolvarea a contribuit, paradoxal, la fortificarea legionarismului. Pozînd constant în victime ale politicianismului, firește, „iudeo-masonic", dizolvarea le furniza argumente în sprijin. Iar dizolvarea mai contribuia și la sporirea, prin clandestinitatea în care erau siliți să activeze, a eroicului, a jertfei și a morții, invariante cunoscute ale credo-ului legionar. Că aceste puncte de vedere sunt justificate o dovedesc cifrele aderenților Legiunii la sfîrșitul anului 1933: 28.000. Procesul asasinilor a început la sfîrșitul lui martie 1934. Codreanu s-a prezentat, atunci, autorităților, compărînd în proces. Pe banca acuzării, în primul rînd, se aflau cei trei asasini. Pe celelalte zece bănci apăreau ceilalți inculpați (printre care Codreanu, generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul, Gh. Clime, Virgil Ionescu, Mihail Stelescu etc. Nu lipsea nici Nichifor Crainic). Primii erau judecați pentru asasinat, ceilalți pentru complot. Nicadorii, deveniți pe dată eroi ai Legiunii, sunt condamnați, în 5 aprilie, la muncă silnică pe viață. Codreanu – susținînd că n-a avut nici un amestec în plănuirea asasinatului, opera exclusivă a celor trei acuzați, asumată public și la proces de ei – e achitat. Înainte și după aceea, Codreanu va ști mereu să se apere ca neimplicat direct în acțiuni asemănătoare. Deși e greu de admis că într-o astfel de organizație, în care disciplina era severă și manifestările publice de orice fel erau ordonate pe cale ierarhică, C.Z. Codreanu ar fi fost străin de fapte ca acestea, atît de importante politic. Nu e lipsit

1. *Neamul Românesc*, 31 decembrie 1933.
2. Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, Humanitas, 1991, p. 318.

de interes faptul că președintele completului de judecată, generalul Petrovicescu, s-a înscris în Garda de Fier, ca și doi dintre membrii completului.

Rămîne un fapt de necontestat. Și înainte, dar mai ales după asasinat și proces, mișcarea legionară se fortifică sensibil, cucerind noi aderenți nu numai în lumea studențească, dar și a intelectualilor tineri în genere. Audiență cucerește și în mediile tinere țărănești și muncitorești. Criza economică, cu efectele ei dezastruoase pe plan social în general, dar în mediile tinere în special, a îndeplinit un rol favorizant, adesea de seamă, în acest act de fortificare și extindere a mișcării legionare. Legiunea utiliza, ca și comuniștii, o propagandă populistă. Iar populismul, împreună cu factorul moral și cel religios, prindea în mase și chiar printre intelectuali. În ianuarie 1934, Constantin Noica, încă nelegionar (va deveni în 1938), dar simpatizînd cu spiritul protestatar al tineretului, cu opiniile legionaroide ale profesorului său, Nae Ionescu, și ale unor colegi de generație deja convertiți, scria un articol în care dezvăluia, cu dreptate, cauzalitatea economică a politizării tineretului: „Social, tineretul înseamnă o categorie de oameni care nu-și găsesc locuri. Profesoral, tineretul este sau pretinde a fi mai cărturar, mai în specialitate decît lumea veche. Etic, tineretul se prezintă nepătat și capabil, deci, de a protesta împotriva imoralității vieții noastre publice. În sfîrșit, tineretul se vrea, se afirmă reformator". Guvernanții au redus, simplificator, toate aceste ipoteze la una politică. Într-un fel e adevărat, deși incomplet. „De aceea, să nu se mire nimeni, și cel mai puțin guvernanții, că tineretul are astăzi o importanță politică. O are pentru că ceilalți nu l-au înțeles, pentru că l-au înțeles greșit, poate. Și iată că într-o bună zi, tineretul, care, în mare parte, este studențime, s-a trezit ca masă politică... Astăzi, da, tineretul face politică, și nu din vina lui. O face cu sete, tinerește, cum face tot... Stăpînirea vrea chiar să-i reducă posibilitățile de activare în planul politic, printr-o serie de acțiuni care stau să vină... Tineretul nostru e bolnav de politică. Dacă există un primat în societatea noastră tînără, atunci există primatul politicului. Că e rău? Poate că e rău. Dar de ce n-ar vrea o dată lumea să plece de la ceea ce este, de la nivel românesc?"[1] Efectele crizei, convingerea inculcată, prin educație bine administrată, că legionarii sunt cavaleri – populiști – ai dreptății sociale, că luptă pentru o nouă Românie, numai a românilor, că vor stîrpi plaga politicianismului, că ei sunt mesagerii adevăratei ortodoxii și pentru aceste înalte țeluri merită să lupți pînă la sacrificiul suprem au creat, în jurul Gărzii de Fier, o aură de bine întreținut eroism. Rîndurile sporeau, clandestinitatea și martirajul bine exploatate

1. C. Noica, „Tineretul bolnav de politică", *Credința*, I, nr. 37, 19 ianuarie 1934.

erau favorabile Gărzii. Pentru mulți tineri, unii intelectuali, proveniți din toate mediile profesionale (dominau absolvenții de la Academia Comercială, dar și de la Medicină, Teologie, Litere) și toate straturile sociale, inclusiv fosta mare boierime cu arbore genealogic nobiliar (Sturdza, Cantacuzino, Tell), apoi macedonenii stabiliți curînd în țară și cu tradiția luptei naționale, legionarismul părea a fi o alternativă valabilă. Pentru lichidarea politicianismului, a corupției și incuriei administrative, a carenței morale, legionarismul părea a aduce o alternativă. Asanarea vieții economice, cariată de criză, și promisiunea unei ordini sociale a dreptății absolute, care va da locuri de muncă și pămînt tuturor năpăstuiților, cucereau tineretul. Iar agitarea românismului integral, a ortodoxiei ca normă de viață contribuia, de asemenea, la expansiunea legionarismului. Pentru mulți, apărea nu atît ca organizație politică, cît ca un militantism etic. Democrația părea a-și fi istovit potențele, trebuind să fie înlocuită cu altceva. Modele posibile, oricum prezentate ca ideale, erau Italia lui Mussolini și Germania lui Hitler. Peste tot era agitată ideea revoluției naționale, pe care Italia și Germania o înfăptuiseră. Era așteptată să fie înfăptuită și în România. Iar cei chemați s-o realizeze erau numai legionarii, care vor schimba, prin această revoluție națională, temeliile țării. Tinerețea, pe care afirmam că o reprezintă legionarismul, era chemată să regenereze țara și rînduielile ei poluate. Totul, sub raport doctrinar, era cețos și tulbure. Dominau cîteva motive obsesive (la care mă voi referi la locul potrivit), transformate în lozinci mereu vehiculate. Dar, cum prezentul era considerat odios și vidat de speranță, se milita pentru viitorul prezentat luminos, iar pe plan extern, ascensiunea fascismului și a hitlerismului, umilind vechile democrații, aducea, de asemenea, vînt la pupa legionarismului. Dominau, printre tinerii devotați legionarismului, buna-credință, inocența și puritatea într-un ideal care li se părea atoatesalvator. Sufereau pentru el prigoane, osînda publică, închisoarea. Dar nu dezarmau. Cînd se vor trezi, va fi prea tîrziu. A fost aici și acum, e necesar să fie spus, o tragedie a unei generații în derută, care s-a aruncat orbește pe calea totalitarismului și a interzicerii liberei cugetări. Eugen Ionescu, bun cunoscător al fenomenului, l-a fixat, memorabil, în *Rinocerii*. A judeca fenomenul legionar pamfletar și adjectival e o cale contraproductivă. El trebuie înțeles cum a fost și ce a fost cu ochii eliberați de copertina prejudecăților de tot felul.

Dar să revin la istoricul fenomenului legionar. Noul guvern Tătărescu, cu Ion Inculeț la Interne, a renunțat la intransigența interzicerii Gărzii de Fier. Joc dublu făcea și regele, crezînd, oricît de cinic în inteligență era, că va putea folosi, în interesele sale, tineretul legionar. Încunoștințate de atitudinea autorităților, căpeteniile legionare acceptau, deocamdată, interzicerea partidului, dar organizau acțiuni spectaculoase.

în mai, Codreanu, cu un grup de intelectuali implicați în procesul Duca, organizează un marș-excursie pe muntele Rarău și depun o icoană la schitul de lemn de acolo. Apoi pornesc construcția Casei Verzi, organizînd ceea ce au numit „acțiunea cărămizi", la o cărămidărie din Giulești, unde au pregătit 80.000 de cărămizi. Se organizează, în țară, alte acțiuni constructive, cele mai importante fiind tabăra de muncă de la Carmen Sylva, cea care a construit drumul spre Mănăstirea Arnota, construcții de biserici sătești, diguri, poduri. Acțiuni, toate, de mare efect propagandistic și școală de educație pentru legionari. Anul 1935 aduce un reviriment. Codreanu și locotenenții săi, obținînd agrementul Ministerului de Interne, care închisese ochii și la toate acțiunile în taberele de muncă legionare, decid, în iunie, reînființarea Legiunii sub denumirea „partidul Totul pentru Țară". Interdicția n-a durat deci decît un an și șase luni și a fost, de fapt, datorită complicității autorităților, formală. Generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul, numit de Codreanu șef al noului partid, dă publicității o chemare: „Șeful meu politic Corneliu Codreanu mi-a spus: «D-le general, la 1 decembrie 1934 s-a împlinit termenul legal după care aveți dreptul de a cere un semn electoral și a înființa un partid politic. Vă rog, deci, să înființați un nou partid pentru ca toți cei ce cred într-o Românie nouă să poată activa politicește sub o formă legală. Eu rămîn pe vechea poziție (astăzi ilegală) a Gărzii de Fier, pe care nu o pot părăsi, deoarece pe *nedrept* și fără nici o justificare legală a fost dizolvată. Înțeleg să lupt pînă la capăt pentru dobîndirea dreptății și legalității Legiunii Arhanghelului Mihail și Garda de Fier. În același timp, vă rog să-mi permiteți a mă ocupa în noul partid cu problemele de educație legionară». În consecință, înființez pe data de 10 decembrie partidul politic «Totul pentru Țară», *și-l înființez cu o singură condiție*, să recunoaștem cu toții pe *Corneliu Zelea Codreanu* ca *șeful nostru superior*. Adepții acestui partid își propun și jură împreună cu mine să îndeplinească cu tenacitatea ceasurilor de tranșee, în contra tuturor adversarilor noștri". Tocmai la 20 martie 1935, Ministerul Justiției, Comisiunea Electorală Centrală, eliberează certificatul care atestă că au fost îndeplinite toate formele necesare pentru funcționarea noului partid[1]. Partidul își inaugurează activitatea la 5 iunie 1935. Și sub îndemnarea lui se vor desfășura în a doua jumătate a anului 1935 toată avalanșa de lucrări constructive în taberele de muncă legionare.

Aceste acțiuni constructoare, cu deosebire cele care reparau biserici sau mănăstiri, aduc legionarilor mult capital politic. În octombrie 1935, la insistența autorităților, Sfîntul Sinod interzice astfel de acțiuni cu finalitate politică. Nimic nu poate stăvili ascensiunea legionarismului.

---

1. *Cuvîntul Argeșului*, I, nr. 5, 10 august 1935.

Mai ales că existau divergențe între factorii de putere. Victor Iamandi, secretar de stat, voia să zăgăzuiască ascensiunea mișcării legionare, pe cînd Inculeț, ministru la Interne, și premierul Tătărescu se arătau toleranți, ba chiar încurajînd-o. Un moment caracteristic al acestei politici de încurajare îl constituie aprobarea organizării, în 3-5 aprilie 1936, la Tîrgu Mureș, a unui așa-zis congres studențesc, de fapt legionar. Congresiștilor li s-a rezervat, de către Inculeț și Eugen Titeanu, un tren special gratuit, iar Gh. Furdui, președintele U.N.S.C.R., a primit și o sumă din caseta particulară a regelui. Trenul, suprapopulat (vreo 2.000 de persoane), o adevărată manifestare legionară pe roți, a oprit în gara Sinaia, organizînd, pe peron, profanarea publică a plăcii comemorative a lui I.G. Duca. La o întrunire publică din București, Virgil Madgearu a protestat vehement: „Pentru noi actul de la Sinaia este un simptom al dezarmării morale în care se găsește națiunea noastră. Da, națiunea noastră este dezarmată sufletește datorită P.N.L. și, în special, guvernului liberal și datorită formațiunilor de extremă dreapta"[1]. Ajunși la Tîrgu Mureș, congresiștii s-au dedat unor violente atacuri antisemite. Apoi, în plin congres, s-a propus și aprobat constituirea unor echipe ale morții împotriva unor demnitari (li s-a spus „canalii"), adversari ai legionarismului (Armand Călinescu, Virgil Madgearu, S.S. Vartolomeu, Gabriel Marinescu, disidentul legionar Mihail Stelescu etc.). La propunerea președintelui congresului, Gh. Furdui, se formează cîte o echipă a morții pentru fiecare dintre persoanele „canalii", membrii ei depunînd, atunci și acolo, jurămînt. („Jurăm cu prețul sîngelui că ne vom apăra onoarea și vom pedepsi pe trădători și canalii. Dacă vom da vreun pas înapoi, asupra noastră să cadă blestemul neamului întreg."[2]) S-au constituit șase echipe ale morții în prezența publicului și a unor oficialități.

Presa democrată a protestat vehement, văzînd în acest congres și în deciziile sale apogeul tolerat al extremismului de dreapta. M. Ralea, directorul ziarului *Dreptatea*, scria: „Suntem pierduți iremediabil, învăluiți în negurile nebuniei și ale degenerării? Există vreo țară în lume unde să se poată întîmpla așa ceva: inocența pură domnește peste tot. Care e rațiunea acestor toleranțe? Ce se urmărește? Și cine răspunde de destinul acestui neam condus pe marginea abisului?"[3]. Încolțite, autoritățile au operat arestări printre foștii congresiști, pe unii acționîndu-i în judecată. Firește că președintele congresului și legionarii în genere au stăruit în a afirma că la Tîrgu Mureș nu s-a întîmplat nimic, că pe peronul gării Sinaia nu s-a petrecut profanarea știută, că tot scandalul e provocat de oculta politicianistă și presa

1. *Dreptatea*, X, nr. 2539, 7 aprilie 1936.
2. *Apud Pe marginea prăpastiei*, vol. II, 1941, p. 107.
3. M. Ralea, „Cine răspunde?", *Dreptatea*, X, nr. 2540, 8 aprilie 1936.

iudaizată. Premonitorie este intervenția de condamnare a acestui congres de către Armand Călinescu: „S-a luat, acolo, jurămîntul celor ce sunt desemnați să comită asasinate. Mi s-a spus că mi s-a destinat și mie un asasin. Dacă prin acest act Garda de Fier a înțeles să desemneze pe unul din cei mai hotărîți adversari ai acestei grupări, recunosc că nu s-a înșelat. Și dacă soarta ar voi să mai am o dată situație de răspundere îi avertizez că vor cunoaște brațul meu și mai greu decît pînă aici... Garda de Fier nu este o mișcare de opinie, ci este o asociație de asasini și imunzi profanatori de morminte"[1]. Totul s-a terminat ușor, guvernul l-a concediat pe Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Interne (firește că Inculeț n-a fost clintit), și unii dintre congresiștii arestați au compărut într-un proces, la tribunalul Brașov. Puțini au suferit ușoare pedepse, ceilalți fiind achitați. Ceea ce nu înseamnă că presa legionară nu i-a inclus, și pe acești legionari, printre „eroii prigoniți".

În consecință, agitațiile provocatoare cresc în intensitate. În septembrie 1936 autoritățile jandarmerești desființează tabăra legionară de la Susai-Predeal, unde, la percheziție, sunt descoperite și 20 de pistoale. Gh. Cantacuzino-Grănicerul protestează, denumindu-i, de astă dată, el, profanatori. Presa dezvăluie realitatea faptelor petrecute acolo, unde era și o tabără de instrucție. Codreanu cere, într-o scrisoare către Cantacuzino-Grănicerul, scoaterea jandarmeriei din armata română și pedepsirea imediată a celor „vinovați". „Vrem pace – scrie Codreanu –, dar cerem să se renunțe cel puțin pe viitor la cuvinte și atitudini care cer palme și pistol."

Mai răsunătoare a fost asasinarea, în iulie 1936, a lui Mihail Stelescu. Acesta s-a depărtat de Legiune, în cadrele căreia ocupa un loc fruntaș imediat după Codreanu, în 1934, creînd o disidență. S-a spus că ar fi fost agent de Siguranță. Codreniștii îl acuzau că a pregătit un atentat la viața lui Codreanu, pentru a-l otrăvi. Fapt este că Stelescu părăsește furios Legiunea, întemeiază împreună cu alți cîțiva legionari o grupare disidentă denumită Cruciada Românismului, editînd (cu banii, se pare, ai unui prinț Caragea) o revistă cu același nume. Întrunit de urgență, la 25 septembrie 1934, Consiliul de onoare al Legiunii îl consideră pe Stelescu vinovat de înaltă trădare, hotărînd eliminarea lui din Garda de Fier pe termen nelimitat, cu dreptul de a fi grațiat cîndva dacă va făptui un elocvent act de jertfă. Ceea ce îl deranja enorm pe Codreanu era faptul că Stelescu îl denunța din 1936 în *Cruciada Românismului* (unde, prin Alexandru Talex, obținuse și colaborarea lui Panait Istrati), dezvăluind ipostaze compromițătoare și deci deloc eroice, precum goana după reclamă, complicități cu autoritățile, subvenții primite, eclipse ale moralității în comportament,

1. *Dreptatea*, X, nr. 2549, 22 aprilie 1936.

împrumutul ideologic etc. Și o făcea prin scrisori deschise de o mare violență în *Cruciada Românismului* și, apoi, reluate și comentate în presa de tiraj. În aprilie 1935, într-o lungă scrisoare, după urîte demascări, cu fapte dezvăluite, Stelescu scria: „Vrei să mă omori fizic? Nu mi-e teamă de glonțul de oțel, deoarece știu că numai cu el mă poți omorî, eu am însă gloanțe care te omoară moralmente și află că nu le-am tras încă pe toate. E luptă cam inegală, o recunosc. Dar e frumoasă, între întuneric și lumină. Vino, de ai curajul, și mă omoară singur, nu mai trimite la ocnă alții"[1]. Cîteva luni mai tîrziu, revenea: „După prima mea scrisoare mi s-au promis cîteva gloanțe. Le-am așteptat în zadar. De data aceasta le aștept iarăși, și îi rog să se grăbească, deoarece eu mai posed multe gloanțe dintre aceste «morale» și «curățirea mea» ar aduce un real folos. Dar cer și eu o îngăduință, să vie «Șeful» în persoană și, dacă se poate, nu pe la spate"[2]. În sfîrșit, în martie 1936, într-o a doua scrisoare deschisă, Stelescu îl interoga pe Codreanu: „Te-aș întreba, acum, de ce vrei să mă împuști? Cînd ai hotărît excluderea mea, de ce nu m-ai condamnat cavalerește la moarte? De ce n-ai luat pistolul în mînă să tragi? Ai dat o sentință prin care îmi permiteai chiar să revin. Iar a doua zi dădeai ordin să fiu făcut trădător. De ce? Ți-era teamă să nu te acuze pe d-ta cineva de trădare? Căci d-ta ești trădătorul... Ai insinuat că am trădat Garda?... Dacă ții neapărat să mă împuști, ai tot dreptul... Numai d-ta. Nu trimite alte suflete în iad"[3]. După atîtea insistențe, dorința de a fi împușcat i-a fost împlinită. Dar n-a venit Codreanu, ci o echipă a morții, despre a cărei constituire s-a aflat din lucrările congresului studențesc de la Tîrgu Mureș. Echipa a fost redimensionată, componenții ei fiind zece la număr (de unde denumirea lor de decemviri), studenți la Teologie și Litere. Stelescu se afla internat, în iulie 1936, la Spitalul Brîncovenesc. La 16 iulie 1936, spre seară, decemvirii au pătruns în spital, prin complicitatea, se pare, a unor medici legionari, s-au îndreptat spre salonul unde se afla Stelescu și l-au împușcat. Gazetele vorbeau de 36 de gloanțe, altele de 120. După aceea, au lovit trupul cu toporiștele, au dansat în jurul cadavrului și s-au închinat, totuși, smeriți. S-au dus apoi la tribunal, predîndu-se, toți, procurorului de serviciu. Potrivit instrucțiunilor primite, au declarat prin șeful echipei – Ion Caratănase, student la Litere – că ei au decis, singuri, să-l pedepsească pe Stelescu pentru trădarea făptuită. Și această declarație a fost susținută de toți coechipierii decemviri la instrucție

---

1. M. Stelescu, „Scrisoare deschisă lui Corneliu Codreanu", *Cruciada Românismului*, I, nr. 18, 4 aprilie 1935.
2. *Idem*, „Conducătorii Gărzii de Fier homosexuali", rev. cit., I, nr. 29, 27 iunie 1935.
3. *Idem*, „A 2-a scrisoare deschisă lui Corneliu Codreanu", rev. cit., II, nr. 64, 7 martie 1936.

și la proces (judecat în aprilie 1937), unde opt au fost condamnați la muncă silnică pe viață și doi la 10 ani închisoare. Crima înfiorătoare și fanatismul înfăptuirii au îngrozit lumea. Asasinatul ca armă politică practicat de către un partid devenise o realitate înspăimîntătoare în România. Terorismul Gărzii de Fier periclita viața publică românească. Firește că decemvirii au devenit, pe dată, eroi ai Legiunii, slăviți și omagiați mereu. Paradoxal, asasinatul organizat devenea un act de eroism, demn de omagiu și proslăvire. Imnul legionar propovăduia: „Moartea, numai moartea legionară/ Ne este cea mai scumpă nuntă dintre nunți". Se adaptau, la noi, procedee și moravuri din Germania și Italia, unde adversarii, rivalii și „trădătorii" erau lichidați aidoma. Și activitatea Legiunii progresa în forță, acum, în a doua jumătate a anului 1936, apropiindu-se de ea și unii dintre tinerii intelectuali din fosta grupare „Criterion". Numeric, în mai 1935, efectivele legionarilor se ridicau la 34.000 de membri. Și de atunci pînă în vara lui 1936, cu siguranță, efectivele sporiseră.

2. Tot cultivînd eroicul și jertfa, Codreanu și locotenenții săi decid trimiterea unei echipe de legionari care să lupte, în Spania, de partea lui Franco, împotriva comunismului și pentru cruce. Aleșii sunt Ion I. Moța, ing. Gh. Clime, Vasile Marin, Al. Cantacuzino, Niculae Totu, Bănică Dobre, preot Dumitrescu-Borșa. S-a spus că, pentru Moța, Codreanu s-ar fi împotrivit, alții, dimpotrivă, că l-a trimis anume pentru a scăpa de un concurent. Nae Ionescu a lăsat să se înțeleagă că Moța voia să plece pentru a-și ispăși păcatul tentativei de omucidere, din 1923, împotriva lui Vernichescu, care – ca bun ortodox ce era – îl apăsa pe conștiință. I-a încredințat lui Nae Ionescu scrisori testamentare către familie și Codreanu. Plecarea are loc la 25 noiembrie 1936 și generalul Cantacuzino-Grănicerul îi însoțește pînă în Spania, dar nu pentru a rămîne acolo, pe front, fiindcă era bolnav și, ca general străin, nu era admis de spanioli să conducă el o armată. La 13 decembrie, legionarii Moța și Marin cad, uciși, în luptele de la Majadahonda. Pe Moța, în timp ce se afla în Spania, Codreanu îl ridicase la rangul de vicepreședinte al partidului, după ce îl numise și comandantul ordinului Buna Vestire, împreună cu ceilalți fondatori ai Legiunii. Îndată după aflarea veștii (la 16 ianuarie), Codreanu ordonă slujbe de pomenire în toată țara și aducerea corpurilor dispăruților pentru a fi înhumate în țară. Cei doi sunt declarați, nu se știe de ce, eroi naționali, morți pentru apărarea lui Hristos, și li se fac slujbe de pomenire în întreaga țară, adevărate adunări de doliu. Presa de extremă dreaptă face mare larmă în jurul acestei morți și, în cap cu Legiunea, reușește să obțină funeralii naționale. În ziarul *Patria* din Cluj, la 3 ianuarie, apare scrisoarea de protest a dr. Ion Pop către directorul ziarului, în care denunță decizia Ligii antirevizioniste de a

participa la aceste funeralii. Printre altele, în protestul care îl incrimina pe prof. Ion Lupaș, se spunea: „Nu înțeleg ce are Moța cu antirevizionismul cînd partidul lui este agentul lui Hitler, nu știu ce are apărarea crucii în lupta din Spania – de cînd sunt acolo cruciade? – și nu înțeleg cum se apără crucea cînd faci mereu asasinate. Este vădită tendința în dispoziția Ligii de a face propagandă de dreapta, inducînd în eroare oamenii noștri. Am toată stima și compătimirea pentru părintele Moța, acest vrednic luptător, dar nu putem face erou național pe un rătăcit, a cărui Legiune Buna Vestire are în sarcina sa asasinarea lui Manciu, Duca, Stelescu, Vernichescu etc.". În scrisoarea lui Codreanu către părinții lui Ionel Moța se spunea: *„Am o mîngîiere*, mă încred în ceea ce a văzut El în uriașa sa jertfă. El a văzut ceva pentru noi, peste Gardă și peste veacuri: *El a devenit, prin felul, bucuria, elanul jertfei lui pentru Hristos, creator de religie națională*... El este fondatorul viitoarelor veacuri de mărire românească". Cei doi legionari căzuți în Spania au fost aduși de la graniță spre București cu un vagon special, acordat de administrația C.F.R. Trenul a intrat pe la granița Cernăuți și, pentru a spori efectul propagandistic al ceremoniei, i s-a făcut un traseu special care înconjura, practic, țara (Adjud, Cuciucul Mare, Adîncata, Vadul Siretului, Domnești, Dărmănești, Suceava, Burdujeni, Dolhasca, Pașcani, Roman, Bacău, Tîrgu Ocna, Comănești, Petru Rareș, Războieni, Cîmpia Turzii, Ghimeș Palanca, Ciceu, Aiud, Teiuș, Alba Iulia, Orăștie, Sibiu, Rîmnicu Vîlcea, Drăgășani, Piatra Olt, Pitești, București). În fiecare gară, trenul era așteptat de legionari în uniformă, de fanfare militare, iar preoții oficiau slujbe, prezentă fiind mare mulțime de oameni. La gara Sibiu a slujit, în fruntea unui sobor de preoți, mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan.

În 14 februarie, trenul ajunge în București. Ar fi fost prezenți, aprecia reporterul cotidianului *Porunca Vremii*, la Gara de Nord, peste o sută de mii de oameni, pe Șoseaua Grivița tricolorul fiind arborat în bernă. Ceremonia funerară a fost făcută să impresioneze. Carul mortuar era tras de 90 de legionari, alții, sute, urmau carul, ca și mulțimea adunată. Cortegiul, venind din Calea Griviței, taie Calea Victoriei, parcurge Bd. Brătianu, Bd. Elisabeta, îndreptîndu-se spre biserica legionarilor Sf. Ilie Gorgani, unde au fost depuse corpurile neînsuflețite. Două zile (vineri și sîmbătă) au urmat nesfîrșite pelerinaje. Apoi, duminică, cortegiul a fost din nou pornit. Slujeau peste 200 de preoți, în frunte I.P.S.S. Nicolae Bălan, episcopul Vartolomeiu, vicarul Patriarhiei din București. Cortegiul, organizat cu mare pompă, ar fi fost urmat – apreciau reporterii – de peste două sute de mii de persoane. S-a îndreptat, pe un traseu bine gîndit, spre Casa Verde din Bucureștii Noi, unde a avut loc înhumarea. Gazetele legionare considerau înmormîntarea aceasta drept „marșul învierii și al intrării în veac". A fost constituit, la 12 martie, Ordinul Moța și Marin, limitat la zece mii de membri.

Înmormîntarea a stîrnit și un conflict diplomatic. La funeralii au participat ambasadorii Germaniei, Italiei, Spaniei, Portugaliei, Japoniei. Această participare, sesizantă, considerată un act politic, a provocat reacția P.N.Ț., care, prin Armand Călinescu, interpelează guvernul în Camera Deputaților. A răspuns Gh. Tătărescu, în calitate de ad interim la Ministerul de Externe. „Este un principiu unanim admis în practicile noastre internaționale și potrivit căruia reprezentanții statelor străine, ai tuturor statelor străine, mari sau mici, nu pot, nu trebuie, nu au îngăduința să participe, direct sau indirect, la manifestări de politică internă". Nu s-a luat nici o măsură efectivă, incidentul închizîndu-se. Dar era evident, și asta ținuse să releve Armand Călinescu în interpelarea sa, că guvernul autorizase aceste pompoase ceremonii care au avut un explicit caracter politic. A fost, această îngăduință, un sprijin explicit acordat de guvernul Tătărescu mișcării legionare. Firește că, bine exploatată, moartea lui Moța și Marin a adus un spor de popularitate mișcării legionare, care și-a sărbătorit, prin ceremoniile celebrate, triumful politic efectiv. În ianuarie 1937, efectivele Legiunii ajunseseră la 96.000 de membri.

De acum încolo, legionarii o vor tot ține în tentative de asasinat (ca în 1 martie 1937, împotriva prof. Traian Bratu, rectorul Universității din Iași), acțiuni de pedeapsă, provocări. Măsurile guvernului sunt timide și ineficiente. Nimic, practic, nu le mai stătea în cale legionarilor. Și, în perspectivă imediată, se anunțaseră alegeri parlamentare. Sorocul celor patru ani legiuiți se apropia și, oricît agrea regele guvernul Tătărescu, era nevoit să organizeze noi alegeri. Totul indica încredințarea guvernului Partidului Național Țărănesc. Dar regele nu-l agrea nici pe Maniu, nici pe Mihalache, iar Vaida-Voevod, plecat din P.N.Ț., își crease propria grupare, de dreapta, Frontul Românesc. De formă, regele îi încredințează lui Mihalache formarea guvernului sub condiția expresă de a-l include și pe Vaida-Voevod în cabinetul de miniștri. Propunerea regală e respinsă de conducerea P.N.Ț. și Mihalache depune mandatul. Atunci, mulțumit, regele numește, la 17 noiembrie 1937, un nou guvern... Tătărescu, care anunță alegeri pentru 20 decembrie.

Încep pertractări grăbite pentru cartelări electorale. Iuliu Maniu, redevenit președinte al P.N.Ț., are atunci nefericita idee – pentru a împiedica guvernul să cîștige alegerile – să încheie la 27 noiembrie un pact electoral (s-a numit „pact de neagresiune electorală") cu partidul Totul pentru Țară condus, în fapt, de Codreanu. Pactului i s-a asociat și Gh. Brătianu, ca lider al grupării liberale disidente. Maniu a făptuit o imensă eroare politică, pactul conferind gir moral legionarilor. La un miting electoral din 29 noiembrie 1937, Codreanu a declarat: „Eu sunt contra marilor democrații ale Occidentului, eu sunt contra Micii Înțelegeri, eu sunt contra Înțelegerii Balcanice și n-am

nici un ataşament pentru Societatea Naţiunilor, în care nu cred. Eu sunt pentru politica externă a României alături de Roma şi Berlin, alături de statele revoluţiilor naţionale. În contra bolşevismului. În 48 de ore după biruinţa Mişcării Legionare, România va avea o alianţă cu Roma şi Berlinul, intrînd astfel în linia misiunii sale istorice în lume". Ce-i drept, guvernul a fost înfrînt în alegeri (nu obţine decît 35,92%). P.N.Ţ. recoltează 20,40%, iar legionarii 15,58%, devenind al treilea partid al ţării.

Succesul a fost extraordinar şi legionarii exultau. Situaţia era fără ieşire, neputîndu-se constitui un guvern majoritar în parlament, care nici măcar nu e convocat. Suveranul numeşte rapid, la 28 decembrie, un guvern de tranziţie condus de Octavian Goga, preşedintele Partidului Naţional Creştin, care nu obţinuse în alegeri decît 9,15% din voturile exprimate. Acesta anunţă noi alegeri, pe care speră să le cîştige cu ajutorul legionarilor. Dar, în guvern, veghea atent interpusul regelui, Armand Călinescu, deţinînd portofoliul Internelor. La 20 ianuarie, Codreanu face declaraţii de presă împotriva guvernului Goga-Cuza. Codreanu ar fi preferat – reiese şi din această declaraţie a sa – guvernul actual, căruia să-i acorde sprijin pentru votarea bugetului şi a altor legi importante, fără a se organiza noi alegeri. Dar alegerile au fost anunţate în 18 ianuarie pentru 2 martie, înregistrîndu-se încăierări, în cadrul campaniei electorale, între autorităţi (goga-cuziste) şi legionari. Armand Călinescu a aflat, prin agenţii Siguranţei, că au avut loc întrevederi politice între Goga şi Codreanu în vederea unei colaborări electorale. Autorităţile erau furioase şi suveranul convorbea cu şefii partidelor democratice pentru găsirea unei soluţii în vederea ieşirii din criza politică. Se ştia că le cerea asentimentul pentru desfiinţarea partidelor, suspendarea Constituţiei şi instaurarea unui guvern de mînă forte, pe deasupra partidelor. Codreanu, abil, emite atunci o circulară către Legiune, la 25 februarie 1938, prin care anunţă dizolvarea partidului Totul pentru Ţară. În circulară se spune: „Am luat următoarele hotărîri: a) Să rămînă dizolvat partidul Totul pentru Ţară. Comerţul lichidat; b) Vor rămîne grupările legionare, conduse de comandanţi legionari şefi; c) Contactul nu va mai fi ţinut prin circulări, ci vor fi vizitaţi toţi comandanţii de grupuri legionare de către comandanţii ce vor fi numiţi"[1]. Iar mişcarea legionară crescuse considerabil numeric, cifrele indicînd, pentru decembrie 1937, 272.000 de membri.

Obţinînd acordul şefilor partidelor democrate (al lui Maniu era condiţionat), suveranul i-a cerut lui Goga, la 10 februarie 1938, demisia din demnitatea de premier şi, aproape în acelaşi timp, l-a însărcinat pe patriarhul Miron Cristea cu formarea noului guvern. Suveranul a

---

1. *Apud Lumea Românească*, I, nr. 319, 18 aprilie 1938.

început consultările cu șefii partidelor și, inedit, cu foștii premieri. Regele i-a anunțat pe cei primiți în audiența de consultare că noul guvern va fi unul de uniune națională, capabil să asigure ordinea în stat, reiterînd planurile sale privind revocarea alegerilor și modificarea unor articole din Constituție (mai ales acele ce se refereau la dreptul de vot). Nu a uitat să menționeze că toate măsurile au un caracter temporar, cerînd lui Maniu și Dinu Brătianu să-și desemneze reprezentanții în guvern. Guvernul a fost constituit la 10 februarie 1938, a doua zi fiind decretate starea de asediu și cenzura. Pînă la dictatura regală nu mai era decît un pas. A fost făcut. Foarte rapid, la 20 februarie, a fost publicat proiectul noii Constituții, care o abroga pe aceea din 1923, patru zile mai tîrziu avînd loc un plebiscit prin care „poporul" sancționa regimul carlist, Constituția sa fiind promulgată la 27 februarie. După trei zile au fost dizolvate toate partidele și asociațiile politice.

Regimul dictatorial, atît de dorit de Codreanu, se realizase. Numai că dictatorul nu era Codreanu, ci regele. Degeaba a fost actul autodizolvării, de către Codreanu, a partidului său la 23 februarie 1938. Peste cîteva zile ar fi fost oricum desființat, alături de toate celelalte. Dar dacă pentru cele democratice (mai ales P.N.Ț. și liberal) au fost găsite soluții pentru păstrarea unor sedii, cele ale legionarilor au fost sigilate cu strășnicie. Armand Călinescu, titularul Internelor în guvernele Miron Cristea, considera, împreună cu regele, legionarismul marele pericol al statului și al țării și, în consecință, îi urmărea pînă în pînzele albe. (S-a spus că, în decembrie 1937, regele l-ar fi invitat pe Codreanu la o convorbire, încercînd subordonarea mișcării legionare. Codreanu ar fi refuzat, plecînd să schieze la Predeal.) În virtutea decretului care interzicea tuturor funcționarilor publici (inclusiv preoților) de a face parte dintr-un partid politic sau să ia parte la manifestații politice, au fost eliberați din slujbe mulți legionari. Pe lîngă sediile legionare, au fost închise și magazinele sau restaurantele lor, considerate de guvern drept localuri de întruniri politice.

Furios, Codreanu îi adresează lui N. Iorga, în calitatea acestuia de ministru secretar de stat, la 26 martie, o scrisoare necugetată. Să-i reproducem textul, pentru că scrisoarea se va afla, peste doi ani și jumătate, la originea asasinării lui Iorga: „Astăzi, sîmbătă 26 martie 1938, orele 9 dimineața, cele două restaurante, de la Obor și de la Liceul Lazăr, au fost închise de autorități. La fel magazinul de coloniale – Obor... Menționez o procedură. Lipsa de omenie, căci tot există o omenie chiar și în cele mai mari injustiții pe care voiești să le faci. Este în adevăr lipsă de orice simț de omenie ca să te prezinți la o afacere comercială *să închizi imediat*, să scoți personalul în drum, luîndu-i și camera în care dormea. Și, pe deasupra, în rîsul și satisfacția comercianților jidei, care priveau cum se dărîmă sub loviturile

stăpînirii lor și acest început de comerț românesc. Ce ar fi dacă s-ar fi spus: Vă pun în vedere că, în termen de trei zile, să vă aranjați toate chestiunile și să închideți localul, căci Ministerul de Interne a luat această hotărîre. *A II-a chestiune.* Refuzi să dai un ordin scris, în virtutea căruia să putem acționa în justiție și să vedem asupra căruia cade răspunderea morală și juridică. N-ați voit să ne dați ordin? Ei, bine, vi-l dau eu cum a fost primit de autoritățile locale din partea lui Armand Călinescu. *A treia remarcă* este că închiderea acestor două restaurante ne-a cauzat prejudicii materiale sîngeroase și obligații cărora *nu le vom putea face față în nici un fel* și, deci, mari prejudicii morale... Cînd acum 15 ani în urmă tineretul manifesta zgomotos împotriva cuceririi judaice (nu mai zgomotos decît d. Iorga în 1906), d-nii de astăzi, aceiași din guvernul de astăzi, ne spuneau: «Nu așa veți rezolva problema evreiască. Apucați-vă de comerț. Faceți comerț ca ei». Iată, ne-am apucat... Cînd ați văzut însă că pornim, că suntem corecți, că suntem capabili..., veniți tot voi și distrugeți acest început de comerț românesc, poate cel dintîi început serios în vremea noastră... Ce epitete să vă dau? Ce cuvinte din limba română vi s-ar potrivi? Ne acuzați că am greșit în trecut? Dar cine n-a greșit acum?... Nu mai existam decît noi care trebuia să fim nimiciți, prin orice mijloace. Niciodată nici un cuvînt de rău pentru prof. Iorga. Totdeauna cu respect și bunăcuviință. De cîtva timp plouă cu articole de otravă pentru noi... Ei bine, nu mai pot. Din marginile puterii mele omenești, cu care te-am respectat, îți strig. Ești un incorect, un necinstit sufletește... Eu nu mă pot bate cu d-ta. N-am nici geniul, nici vîrsta, nici condeiul, nici situația d-tale. N-am nimic. D-ta ai totul. Dar din adîncul unui suflet lovit și nedreptățit îți strig și-ți voi striga și din adîncul gropii, ești un om necinstit sufletește care ți-ai bătut joc, pe nedrept, de sufletele noastre nevinovate... De acum și pînă voi închide ochii, d-le Iorga, și *după aceea* te voi privi așa cum meriți. București, 26 martie 1938, Corneliu Zelea Codreanu"[1]. Primind scrisoarea, printr-un curier, N. Iorga a înaintat-o autorităților legale, cu următorul text: „Se trimite înapoi cu cea mai îndreptățită indignare, aceste cuvinte nesocotite din partea cuiva care amintindu-și cît sînge s-a vărsat de el și de pe urma faptelor sale ar trebui să se coboare în conștiința sa pentru a se pocăi, evitînd țării primejdiile ce se adună asupra ei"[2]. Totodată, N. Iorga a sesizat Parchetul Militar în vederea deschiderii acțiunii publice pentru ultragiu adus unui ministru în funcțiune. S-a spus că Armand Călinescu era în căutarea unui motiv pentru a-l aresta pe Codreanu și scrisoarea către Iorga s-a potrivit de minune. Codreanu e acționat în justiție sub stare de arest. Sfaturile

1. *Apud Porunca Vremii*, IX, nr. 1749, 15 septembrie 1940.
2. *Porunca Vremii*, VII, nr. 1042, 28 martie 1938.

primite, prin februarie-martie 1938, de către Codreanu, de a se refugia în străinătate pentru a se pune la adăpost, au fost respinse. Concomitent, se operează descinderi la sediile legionare, unde se descoperă documente care, unele, dovedesc infiltrări ale legionarilor în aparatul de stat. Invitat ca martor la Tribunalul Militar din București, la 17 aprilie, Iorga (acum, în al doilea guvern Miron Cristea, nu mai făcea parte, măcar formal, din cabinetul de miniștri) trimite următoarea scrisoare: „Invitația ca martor întrerupe scurta mea vacanță de Paști, destinată terminării *Istoriei Românilor* și îngrijirii unei sănătăți demult zdruncinate. Prefer, urmare a declarației ce am făcut telegrafic și printr-o scrisoare personală domnului comisar regal Hotinceanu înainte de a cunoaște corespondența constituind o crimă de înaltă trădare, care s-a găsit la avocatul C.Z. Codreanu și la amicii și complicii săi, să adaug următoarele: Scrisoarea ce mi-a adresat-o pîrîtul privește întregul guvern din care făceam parte, dovadă strigătul repetat de «voi». Măsura închiderii restaurantelor venită de la Ministrul de Interne, care și după scrisoarea mea de dispreț față de un act de copilărească inconștiență, dincolo de care nu puteam avea viziunea comportamentului, și ea privește, deci, pe colegul meu de atunci care e chemat a releva acuzația și insulta. În ceea ce privește descoperirile făcute acum nu-mi pot reține indignarea față de o acțiune criminală pe care a o îngădui înseamnă a lăsa însăși existența statului român, pe care, noi, bătrînii, necontenit insultați și amenințați, l-am ajutat să se ridice așa de sus, la discreția unei cete de agitatori ale căror sentimente față de țară sunt la același nivel scăzut, ca și al inteligenței lor. Puteți face uzul, pe care-l credeți potrivit, în cursul procesului, de această scrisoare pe care mi-o smulge cea mai legitimă indignare. Primiți, vă rog, încredințarea considerației mele deosebite. Nicolae Iorga, Consilier regal; 17 aprilie 1937"[1]. A fost și o altă scrisoare a lui Iorga către Hotinceanu, în care se spunea: „Încredințîndu-mă din răspunsurile date la Instrucție de avocatul Corneliu Z. Codreanu că nu-și dă seama de faptele sale, anulez cererea de a fi judecat pentru scrisoarea trimeasă mie. Permiteți, vă rog, încredințarea considerației mele deosebite". Inutil. La 19 aprilie 1938, Tribunalul Militar București al Corpului II Armată l-a condamnat pe Codreanu la 6 luni închisoare.

Imediat după acest proces, potrivit documentelor alese de Parchet și puse la dispoziția presei pentru a fi publicate, Codreanu e trimis în judecată aceluiași Tribunal Militar, pentru crimă de înaltă trădare. Procesul va începe la 23 mai 1938. În 26/27 mai e condamnat la zece ani. Codreanu a stăruit, la proces, asupra nevinovăției sale. Avocații săi, mai toți legionari, au pledat în același sens. Legionarii au arătat și mai arată că procesul a fost o mîrșavă înscenare și că, de fapt,

1. *Porunca Vremii*, VII, nr. 1062, 19 aprilie 1938.

Căpitanul lor a fost nevinovat. Probele au fost, numai unele, concludente. Dar care proces politic s-a păstrat vreodată în limitele perfectei obiectivităţi a justiţiei? Paralel cu arestarea, judecarea şi condamnarea lui Codreanu, autorităţile operează sute de arestări printre legionari. Cei din conducere, ce au ştiut şi au putut să evite arestarea, hotărăsc continuarea acţiunii în clandestinitate. Armand Călinescu (din 7 martie 1939 devine premier, menţinîndu-şi şi portofoliul Internelor), un democrat sincer, era neînduplecat, fiind decis, prin măsuri forte, să lichideze mişcarea legionară. Voia să repare, pe cale brusc punitivă, ceea ce, din 1922, diversele guverne încurajaseră. Şi socotea că are mijloacele necesare s-o facă, rapid, eficient, eradicînd un pericol politic cu adevărat foarte mare. Cred că greşea. O mişcare politică importantă, ce obţinuse la ultimele alegeri un procent care o situa pe al treilea loc printre partidele politice ale ţării, nu putea fi lichidată astfel. Îşi demonstrase capacitatea de penetrare în mase şi, cu deosebire, în rîndurile tineretului. E adevărat că era stipendiată material, că promova politica Axei, ostilă alianţelor noastre tradiţionale, că era o organizaţie sediţioasă ce se făcuse remarcată prin practica asasinatului ca armă politică şi prin turbulenţă activă. Dar măsurile punitive exercitate, cu sistemă, împotriva legionarilor erau, de la un punct, şi contraproductive. Le sporeau aura de martiraj, cu care oricum se lăudau. Acum (legionarii vor numi, apoi, această perioadă „epoca marii prigoane") măsurile punitive căpătaseră proporţii fără precedent. În ciuda a tot şi a toate era evident că succesul e numai de suprafaţă, şi că, numai legal, mişcarea legionară nu funcţionează. În adîncimi, mişcarea exista, aşteptînd o dezlegare pentru a ieşi din clandestinitate. Paradoxul a fost că legionarii, care erau potrivnici statului de drept, primeau lovituri chiar cu armele de ei elogiate. Nu blamaseră ei, de mii de ori, regimul democratic, pe care-l prezentau drept perimat şi putred? Nu visau ei un regim dictatorial care să încalce normele statului de drept? Aveau parte de el. Numai că funcţiona, deocamdată, împotriva lor.

Din închisoare, Codreanu – gîndindu-se la situaţia lui – îndemna, prin mesaje, la prudenţă şi evitarea acţiunilor convulsive. Dar mesajele sale nu erau ascultate. Cum fruntaşii erau fie încarceraţi, fie în clandestinitate, fie fugiţi peste graniţă, conducerea mişcării a fost acaparată de Horia Sima, un profesor bănăţean refugiat la Bucureşti, unde Siguranţa nu-l cunoştea. Făcuse, ce-i drept, parte din comandamentul numit în clandestinitate, după procesele lui Codreanu, dar ocupa, acolo, un loc minor. Şefii reali erau Radu Mironovici, Ion Belgea, Constantin Papanace. Cei dintîi au fost şi ei arestaţi, iar Papanace, arestat şi eliberat, a fost nevoit să se ascundă, pentru o vreme, în provincie. Horia Sima a rămas în fruntea mişcării pentru cîteva săptămîni,

care se prelungesc pînă a se permanentiza[1]. În perioada statului național-legionar (14 septembrie 1940-24 ianuarie 1941), după rebeliune și în exil, mișcarea legionară s-a divizat între gîrnetiști (de la Ilie Gîrneață, unul dintre cofondatori) și simiști, polemizînd acerb între ei. Gîrnetiștii, care se considerau (se mai consideră), de fapt, codreniști, imputau și impută lui Sima că a nesocotit ordinele transmise cifrat din închisoare de către Codreanu, împingînd mișcarea spre o atitudine agresivă pentru a provoca uciderea Căpitanului și acapararea șefiei de către el. În cartea sa din 1951, Ștefan Palaghiță, uns comandant legionar de Sima, în 1944, la Viena (cînd Sima era președinte al guvernului-fantomă legionar creat de nemți în decembrie 1944), dar devenit apoi un aprig gîrnetist, scrie: „Horia Sima ori n-a înțeles, ori n-a vrut să înțeleagă planul tactic și strategic al Căpitanului și astfel [a fost] de rea-credință, fie, în sfîrșit, pentru că el este stăpînit de un spirit romantic revoluționar, și de o exaltare bolnavă, un neastîmpăr nervos și pripit. La aceasta mai trebuie adăugată firește mîndria și ambiția lui fără margini de a parveni cu orice preț ca șef al Mișcării. Pentru atingerea acestui scop el s-a servit de toate armele omului mic și slab: nesinceritatea, ipocrizia, lașitatea etc., ce în aceste vremuri, lipsit de control, se putea ușor folosi"[2].

Legionarii arestați se aflau în lagăre (Miercurea Ciuc, Vaslui, Tismana etc.) și în închisori. De acolo li se cerea declarația de abjurare în care să precizeze că renunță la activitatea legionară. Destui au semnat astfel de declarații, printre care, am văzut, și Nae Ionescu, aflat în spital la Brașov. Era, și aceasta, una din utopiile lui Armand Călinescu. O declarație de abjurare, smulsă în astfel de condiții, era nulă în fapt. Dar Călinescu urmărea să influențeze prin astfel de declarații, publicate toate-n presă, masa tineretului legionar pentru a părăsi mișcarea sau, măcar, a-i dilua fanatismul. Codreanu continua să trimită mesaje din închisoare, îndemnînd la nonviolență. Își temea viața și știa, din experiență, că, în astfel de clipe încordate, prudența e de rigoare, neprovocarea adversarului putîndu-i domoli agresivitatea sau măcar să n-o sporească. Apoi, știa bine, evenimentele politice internaționale curgeau în favoarea sa. Așteptate prudent, ele vor fi folosite la timpul potrivit, restituind mișcării legionare legalitatea, forța și activismul. Sima continua să nu dea ascultare acestor mesaje-ordine, organizînd acțiuni de represalii. În cartea alcătuită la dispoziția lui Ion Antonescu (împotriva legionarismului în general și a lui Sima în special), *Pe marginea prăpastiei*, se citează un astfel de caz, pe care-l menționez numai pentru că e amintit, în lucrarea sa,

---

1. Preot Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, ed. a II-a, Roza Vînturilor, 1993, p. 111.
2. *Ibidem*, p. 112.

și de Ștefan Palaghiță. În noiembrie 1938, cînd regele se afla în vizită la Londra, în țară, atmosfera, și din cauza legionarilor, era încordată. Horia Sima și, se pare, prof. Vasile Cristescu i-au trimis lui Codreanu un mesaj prin care îl vesteau că în Transilvania atmosfera era încărcată, cerînd instrucțiuni. Pe acest mesaj scris, Codreanu ar fi răspuns încifrat: „Plăcintă mare în Ardeal însă fără violențe". Ceea ce, decodat, ar fi însemnat: manifestații fără acte de rebeliune. Sima a interpretat pe dos mesajul. A organizat incendii la Cluj (incendierea castelului de apă), în Bucovina, devastări, atentate, ca acela împotriva rectorului Universității din Cluj, Florian Ștefănescu-Goangă[1].

La 15 noiembrie 1938, regele Carol al II-lea a întreprins o călătorie în străinătate (15-18 noiembrie la Londra, 19-21 la Paris, 24-25 la Berlin). În toată această perioadă, actele agresive ale legionarilor au continuat, ele fiind însoțite și de scrisori de amenințare cu moartea adresate unor militari și oameni ai poliției. Regele a fost sfătuit să discute chestiunea legionarilor cu Hitler. Dar convorbirile dintre rege și Hitler nu au fost deloc favorabile, cancelarul cerînd României o alianță totală cu Reich-ul, nedomolindu-și pretenția nici la promisiunea unor mai intense relații comerciale, favorabile Germaniei. Nu există probe concludente care să confirme de ce a crezut regele că, din convorbirea cu Hitler și, apoi, cu Göring, ar fi rezultat că are mînă liberă de acțiune împotriva Gărzii de Fier. Sau nu le-a avut și a voit să ofere dovezi că e stăpîn pe situație. Fapt este că, la 29 noiembrie, regele dă dispoziții să fie lichidat Codreanu. În aceeași noapte, Codreanu, împreună cu nicadorii și decemvirii, deținuți la închisoarea din Rîmnicu Sărat, sunt îmbarcați într-un camion, comunicîndu-li-se că sunt transportați la închisoarea Jilava. În dreptul pădurii Tîncăbești sunt asasinați, sub motivația, invocată apoi cu titlu oficial, a fugii de sub escortă. Legionarii au spus, la deshumarea din noiembrie 1940 a trupurilor asasinaților și la rejudecarea procesului Căpitanului, că, de fapt, cei 14 au fost strangulați în camion și împușcați, după aceea, de formă. Cadavrele au fost îngropate la Jilava, peste cîteva zile, zvîrlindu-se asupra lor vitriol și depunîndu-se, deasupra gropii, plăci de beton. La 30 noiembrie, un comunicat concis anunță uciderea celor 14 fruntași legionari. Rumoarea s-a produs de îndată, inclusiv în capitalele europene, cu deosebire la Berlin. Raoul Bossy, ambasadorul nostru la Budapesta, a aflat că „Hitler ar fi fost furios că, îndată după vizita lui Carol la Berchtesgaden, s-a procedat la o represiune sîngeroasă, care ar putea fi intepretată ca încuviințată de dînsul, ocrotitorul firesc al mișcărilor de extremă dreapta" (Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol. I, Humanitas, 1993, p. 107). Regele și Armand Călinescu credeau că, prin decapitarea șefului

1. *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, pp. 130-131.

mişcării legionare, o paralizează. S-au înşelat, o dată în plus. Arestările legionarilor, procesele şi asasinatele se ţin lanţ. Sima dispare o vreme din ţară (pentru a se pune la adăpost), alţi fruntaşi legionari aflaţi încă în libertate (prof. Vasile Cristescu şi Nicoleta Nicolescu) sunt asasinaţi. Dar clandestinitatea legionară vibra în activitate.

La 21 septembrie 1939 se produce inevitabilul. O echipă de legionari prahoveni organizează o ambuscadă şi-l asasinează pe Armand Călinescu, în zona Cotroceniului, în drumul spre casă al primului-ministru. Fanatizaţi pînă la kamikaze, cei nouă legionari din comando izbutesc să dispară de la locul asasinării, pătrund în clădirea Radiodifuziunii, ajung în studioul de transmisie şi comunică, scurt, ţării ceea ce au făptuit. Era al doilea prim-ministru executat de legionari în exerciţiul funcţiunii. Consternare pînă la înfricoşare printre guvernanţi şi oficialităţi, în genere. Regele, abătut, ar fi exclamat: „N-am cu cine să-l înlocuiesc!". E numit, în grabă, prim-ministru generalul Gh. Argeşanu, Internele revenindu-i vestitului general carlist Gabriel Marinescu. Fără acordul guvernului (o ştim din jurnalul lui Petre Andrei, rămas ministru la Instrucţie Publică), dar, probabil, cu îngăduinţa regelui, Gabriel Marinescu dezlănţuie o sîngeroasă acţiune de pedeapsă. Încă în seara zilei de 21 septembrie, asasinii lui Armand Călinescu, prinşi, sunt împuşcaţi la locul crimei, în dreptul lor punîndu-se o pancartă care explica trecătorilor cine sunt. Era un spectacol lugubru, contemplat de destui bucureşteni, cu sentimente amestecate de repulsie şi condamnare. Astfel de reglări de conturi, fără judecată, nu mai cunoscuse ţara românească. Şi ca totul să se încununeze, sunt organizate măceluri asemănătoare în închisorile şi lagărele unde sunt deţinuţi legionari, ba chiar în oraşele mai importante sunt ucişi şi expuşi în stradă legionari cunoscuţi de poliţie. S-a spus că au fost astfel ucişi 300 de legionari. Gazetele legionare de după 6 septembrie 1940 au fixat cifra de 252. Şi erau, mai toţi, fruntaşi ai mişcării. Violenţei legionare i se opunea violenţa. Şi una, şi alta sunt de neacceptat. Se demonstrase că promisiunile lui Codreanu de la început că mişcarea sa repudiază violenţa, că nici nu doreşte puterea, că nu urmăreşte decît o acţiune de educare şi purificare au rămas biete deziderate neîntemeiate. Violenţa a devenit, de fapt, mijloc de luptă politică. Acum totul se învolburase şi se egalizase. În jurnalul său, Petre Andrei nota dezaprobator: „Ciudat! Fără nici o judecată, cît de sumară! Generalul Gabriel Marinescu depăşeşte orice limită. Aproape toţi membrii guvernului, pe care i-am văzut, credeau că trebuiau judecaţi, nu omorîţi aşa la întîmplare. Dar el nu a întrebat pe nimeni şi a făcut-o de capul lui. Chiar Victor Iamandi părea că are rezerve faţă de modul cum s-a procedat. Am comunicat d-lui ministru Urdăreanu părerea mea să înceteze spectacolul oribil al expunerii

cadavrelor și că e bine să se schimbe ministrul la Interne, căci nu merge așa cum a procedat el, că se introduce un sistem nenorocit pentru țară"[1].

Tentativa de înfricoșare n-a dat rezultat. Dar cu acest val de masacre, adăugat asasinării lui Codreanu, în noiembrie 1938, mișcarea legionară e văduvită de elita ei conducătoare. Fizionomia ei, de acum încolo, va fi cu totul alta. Dar, cum spuneam, germenii violenței se aflau, *in nuce*, în structurile ei de început și înfruntările din anii treizeci i-au îngăduit să se dezvăluie. Degeaba au tot acuzat și mai acuză gîrnetiștii pe Sima, denunțîndu-l că a trădat crezul lui Codreanu, deviind mișcarea legionară de la rosturile ei. N-au dreptate. Violența, elogierea morții ca jertfă eroică, asprimea disciplinei care cerea membrilor supunerea totală în încredințarea misiunii, cultul forței, asasinatul ca armă politică, spiritul sedițios se aflau, bine instalate, de la origini în mișcarea legionară. Singurul lucru adevărat e că, dispărînd fruntașii și conducerea fiind acaparată de Sima și ai lui, în legătură directă cu Codreanu, mișcarea legionară a fost invadată, mai ales din septembrie 1940, de o masă amorfă, venită pentru chiverniseală. Înainte, înrolarea în mișcarea legionară presupunea sacrificiu și suferință pentru un crez. Acum, fiind la putere, au venit masiv spre ei doritorii de profit și carieră. Sima se tot lăuda (în *Era libertății*) că mișcarea numără 500.000 de aderenți. Chiar dacă această cifră ar fi fost, în realitate, mai mică, și tot e o schimbare marcantă de fizionomie. Dintr-un partid de cadre, mișcarea legionară devenise una de masă, cu aderenți în goană după căpătuială.

Situația internațională, determinată de realitățile din Europa Centrală, e potrivnică politicii regelui de păstrare a alianțelor tradiționale cu marile democrații. Germania e tot mai agresivă și, după tratatul Molotov-Ribbentrop, din 23 august 1939, ale cărui clauze secrete nu erau, firește, cunoscute, fruntariile țării noastre erau, toate, amenințate (la răsărit, la sud, la vest). Vremurile se arătau a fi rele și primejdioase. Dar noul curs al politicii internaționale era favorabil mișcării legionare. Nu aveau legionarii un idol în Germania hitleristă? Nu declarase Codreanu, în decembrie 1937, că în 48 de ore de la venirea sa la putere România va avea un tratat de alianță cu Germania? Nu-și găsiseră sălaș de ascundere în Germania căpeteniile legionare rămase în viață? Germania, adorată de ei, care ne va impune totuși, în 1940, durerosul dictat de la Viena, era oricum protectoarea legionarilor. În consecință, regele s-a adaptat situației, încercînd o conciliere cu mișcarea legionară. Primele semne s-au văzut în noiembrie 1939, odată cu înscăunarea lui Gh. Tătărescu ca prim-ministru, renunțîndu-se la serviciile lui Gabriel Marinescu (la Interne) și Victor Iamandi (la

1. Petre Andrei, *Jurnal, Memorialistică. Corespondență*, Graphix, 1993, p. 80.

Justiție). Noul ministru de Interne, Mihail Ghelmegeanu, și ministrul Palatului, Ernest Urdăreanu, au primit misiunea să ducă tratative cu mișcarea legionară, prin dr. Vasile Noveanu, fost amic din copilărie cu Codreanu, reprezentant al „generației de la '22". În martie 1940, au fost aduse, din închisori, unele elemente fruntașe legionare și lăsate să delibereze împreună cu Noveanu la Prefectura Poliției Capitalei o posibilă conciliere cu oficialitatea. Desigur că nu întreaga Camarilă era de acord cu această reorientare politică. Dar regele o dorea și concilierea trebuia să se producă. Fruntași legionari importanți au acceptat oferta regală. Unii – Corneliu Georgescu, Radu Mironovici, dr. Vasile Noveanu, Augustin Bidianu, Vasile Iasinschi, Horațiu Comaniciu, Șt. Palaghiță etc. – au semnat o scrisoare, publicată în presă, de supunere față de rege, în care, printre altele, se declara: „...Luptători neînfricați pentru statul național integral, pionieri ai Domniei atotstăpînitoare a Domnului în măreția voievodală, nu ne-am îndoit nici în suferință, nu ne-am clătinat nici în credință că Domnul acestor generații tinere va fi înfăptuitorul unei Românii puternice în granițele ei de nestrămutat și respectată în concertul politic mondial. Liberi și stăpîni pe inimile noastre, venim să depunem la picioarele Tronului toată dragostea și credința, toată puterea de muncă și tot devotamentul pe care însăși jertfele noastre stau mărturie. Strîns uniți în jurul Majestății Voastre, legionarii de ieri, luptătorii de astăzi, stau gata la porunca împărătească să-și dea tributul de jertfă în slujba neamului...". În continuarea acestei scrisori se publică apelul unor conducători ai mișcării legionare („foști grade și funcționari ai mișcării legionare") care invită membrii săi: „să ne adunăm cu toții sub sceptrul biruinței și încadrați în noua stare de lucruri, mîndri de patria noastră, să-i aducem jertfa care i se cuvine"[1]. (Apelul purta aceleași semnături.)

Mai intransigent se arăta grupul legionarilor din Germania, în frunte cu Papanace, Sima. Și cereau o amnistie. În 18 aprilie 1940, regele a primit o delegație a legionarilor, printre care și doi fondatori ai mișcării: Ilie Gîrneață și Radu Mironovici. În urma acestei întrevederi, prin decizii ale Ministerului de Interne din martie și aprilie 1940 (la 26 aprilie s-a emis și un decret regal), unii legionari (cei care nu suferiseră condamnări) sunt eliberați din lagăre. Apoi au fost și amnistiate unele infracțiuni. Concilierea a eliberat din lagăre și închisori mulți legionari. Departe de a coopera cu autoritățile, ei și-au reluat activitatea subterană. Iar după instalarea, la 4 iulie 1940, a guvernului Ion Gigurtu, activitatea legionarilor cunoaște cu adevărat un reviriment, Sima primind portofoliul Cultelor și Artelor, Vasile Noveanu pe cel al Inventarului Avuțiilor Publice, iar Augustin Bidianu, subsecretar

1. *Porunca Vremii*, IX, nr. 1603, martie 1940.

la Finanțe. Trei zile mai tîrziu, Sima renunță la portofoliu, iar Noveanu rămîne pînă la 3 septembrie. Dar legionarii își reiau, intens, activitatea, reorganizîndu-se ca partid și așteptînd clipa favorabilă. În întrevederea de la 2 august cu primul-ministru Gigurtu în legătură cu pretențiile horthyste, Sima recomandă să fie acceptate, pentru că, oricum, victoria Axei în război ne va readuce teritoriile cedate. În Consiliul de Coroană din 30 august 1940, reprezentanții legionarilor (părintele Ion Moța și Horia Codreanu) s-au pronunțat, și ei, pentru acceptarea arbitrajului propus de Germania și Italia, care, cum se știe, a fost de fapt un dictat. La 1 septembrie, în orașele țării, inclusiv în București, au loc manifestații împotriva Dictatului de la Viena. Valul nemulțumirii, care cuprinsese și armata, îl îngrijorează pe suveran. Căuta o soluție pentru un nou guvern. Valer Pop i l-a propus pe generalul Ion Antonescu.

3. Gardiștii lui Sima plănuiesc un puci pentru 3 septembrie 1940, prin ocuparea postului de radio Bod. Cete de legionari au atacat Palatul Regal, Palatul Telefoanelor, clădirea Radiodifuziunii. Mișcări protestatare ale legionarilor au loc și în provincie (Brașov, Constanța, Timișoara). Sima a denumit această ridicare a Gărzii de Fier „revoluția legionară". Puciul, cu rezultate bune pentru legionari în provincie, a eșuat tocmai la București. Dar aceste mișcări de stradă l-au îngrijorat pe rege, care a fost nevoit să caute o altă formulă de guvern. Va apela, după sfatul lui Valer Pop, la generalul Ion Antonescu. Acesta, evadat de la Mănăstirea Bistrița, unde avusese domiciliu obligatoriu, se întîlnise, la Ploiești, cu Iuliu Maniu, și conveniseră să obțină abdicarea lui Carol al II-lea, după care, împreună cu liberalii, vor alcătui un guvern de concentrare națională. În 4 septembrie, manifestațiile reîncep, dar poliția și armata le reprimă la București. Însă, încă în seara zilei de 3 septembrie, regele l-a invitat la Palat pe Antonescu. Convorbirea a fost tensionată, generalul reproșîndu-i regelui că e vinovat pentru dezastrul țării. Finalmente, regele, satisfăcîndu-i lui Antonescu unele cereri neînsemnate (înlăturarea unor personaje din anturajul Camarilei), părea a-l fi potolit și chiar cucerit pe interlocutor. Șiret, Antonescu s-a arătat cooperant, deși era hotărît (chiar dinaintea convorbirii cu Maniu) să-l detroneze pe rege. Dar, pînă atunci, îi convenea să formeze un guvern din însărcinarea suveranului. Trebuia să fie un guvern de uniune națională, din care să facă parte și legionarii ca titulari la trei ministere mai puțin însemnate. Preparativele fiind încheiate, la 4 septembrie, regele a primit demisia guvernului Ion Gigurtu, generalul fiind desemnat ca premier. Ciudată a fost însă comportarea celor două partide mari, care contau (al național-țărăniștilor și al liberalilor). Pur și simplu s-au păstrat în rezervă, refuzînd deși promiseseră să-și delege reprezentanții în guvernul lui

Antonescu. Maniu și Brătianu au purtat convorbiri cu generalul încă înainte de a fi însărcinat cu formarea guvernului și dăduseră asigurări. Vor rămîne inoperante. Convorbiri a purtat noul premier și cu reprezentanți ai Gărzii de Fier (Sima se afla ascuns la Brașov) și cu ambasadorul Germaniei, Fabricius. Acestuia din urmă i-a mărturisit intenția instituirii unei dictaturi a sa, și detronarea în viitorul apropiat a regelui și angajamentul că va aplica de îndată reglementările Dictatului de la Viena, cerînd instalarea, în țară, a unei misiuni militare germane. Legionarii cer decis înlăturarea imediată a regelui, pe care Antonescu o voia realizată tot mai tîrziu, umilindu-l o vreme prin uzurparea tuturor prerogativelor. Legionarii reiau presiunile de stradă. Iar Antonescu, lipsit de un partid și refuzat de P.N.Ț. și P.N.L., nu are altă soluție decît să se bizuie pe sprijinul de masă al legionarilor. Într-o singură revendicare se întîlneau legionarii cu liberalii și național-țărăniștii: abdicarea neîntîrziată a regelui. Antonescu îi comunică această doleanță imperativă regelui în seara zilei de 4 septembrie. După consultări cu oamenii săi de încredere (puțini!), regele Carol al II-lea, sperînd că această concesie va fi suficientă pentru salvarea tronului, semnează, în dimineața zilei de 5 septembrie, decretul prin care suspendă Constituția sa din 1938, parlamentul-fantomă, încredințîndu-i lui Antonescu depline puteri pentru conducerea statului, rezervîndu-și, pentru sine, cîteva minore prerogative, din cele strict constituționale, de pe vremea dinainte de februarie 1938. A doua zi, generalul a continuat convorbirile cu șefii partidelor (P.N.Ț., P.N.L, Garda de Fier) pentru formarea guvernului. Toți au cerut, în prealabil, detronarea regelui. Iar în seara zilei de 5 septembrie, legionarii și-au reluat agitațiile de stradă, manifestînd în fața Palatului Regal, și armata (între timp, Antonescu l-a înlocuit, la comandamentul militar al capitalei, pe generalul Argeșanu, devotatul regelui, cu generalul Coroamă, simpatizant legionar) nu intervenea defel, deși avea misiunea de a păzi Palatul. Seara, Antonescu îi trimite regelui, printr-un emisar, o scrisoare prin care îi cerea abdicarea și să părăsească țara. Carol a avut în cursul nopții noi convorbiri cu puținii săi apropiați (printre care și Mihail Manoilescu). Doi generali i-au sugerat rezistența, ei angajîndu-se să lichideze „rebeliunea" lui Antonescu. Ceilalți – mai ales Manoilescu, după ce se consultase cu Fabricius – l-au sfătuit să abdice. Antonescu, insistent, i-a trimis regelui un ultimatum la orele 4 dimineața. Două ore mai tîrziu, convins că rezistența e fără speranțe, cinicul rege Carol al II-lea semnează actul de abdicare. Aventura sa, scandaloasă, de 10 ani pe tronul nefericitei Românii înceta. Și de n-ar fi fost împrejurarea externă, nefavorabilă și țării, și regelui, s-ar mai fi prelungit, sfidătoare[1].

1. *Cf.* și Ion Ardeleanu, Mircea Mușat, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a, pp. 1313-1330.

Antonescu este, de fapt, stăpînul situației. Necăpătînd agrementul P.N.Ț. și P.N.L., va fi nevoit să se sprijine – ca partid – exclusiv pe legionari. Aceștia își încep parastasele și manifestările publice, cea mai importantă fiind – la începuturi – solemnitatea din 13 septembrie pentru cinstirea Căpitanului, cu coloane de legionari îmbrăcați în cămăși verzi care străbat străzile Bucureștiului, Sima – evident – rostind o cuvîntare. Dădeau impresia că sunt factorul de putere. Nu erau încă, deși izbutiseră să inculce acest sentiment în țară (de pildă, au reușit prin legionarul Nelu Manzatti – de fapt Mînzatu –, care a căpătat acordul lui Nichifor Crainic, încă titular al Ministerului Propagandei Naționale, ca semnalul la radio să fie acordurile primei strofe din *Sfîntă tinerețe legionară*[1]). Antonescu mai spera să obțină din partea P.N.Ț. și P.N.L. să delege reprezentanți în guvern. Fiind refuzat, a apelat la cîțiva tehnicieni din afara partidelor, generali și legionari. În perioada 6-13 septembrie, Antonescu a dus tratative cu Sima, prin intermediul generalului Dragomir. Antonescu dorea mult – insista, pentru asta, și Mihai Antonescu, care fusese georgist – includerea în guvern a lui Gh. Brătianu, Sima fiind, în principiu, de acord, cu condiția ca acesta să nu-i disloce ministerele dorite pentru legionari. Înțelegerea cu Gh. Brătianu a eșuat, pentru că dorea prea mult (vicepreședinția, Externele și toate ministerele economice). De fapt, Gh. Brătianu ridicase aceste prea mari pretenții pentru a nu intra în guvern, compromițîndu-se alături de legionari[2].

Înțelegerea Antonescu-Sima a fost perfectată în timpul solemnității pentru cinstirea lui Codreanu. Legionarii au căpătat: vicepreședinția (Horia Sima), Internele (generalul Petrovicescu), Externele (Mihail Sturdza), Sănătate, Muncă, Ocrotiri Sociale (Vasile Iasinschi), Educație, Culte și Instrucție Publică (Traian Brăileanu), Ministerul Colonizării și Evacuării Populației (Corneliu Georgescu), două subsecretariate de stat (Al. Constant la Propagandă, Constantin Papanace la Finanțe). La 14 septembrie, România e proclamată stat național-legionar. Decretul regal, promulgat în aceeași zi de 14 septembrie, precizează, printre altele: „2. Mișcarea legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, avînd ca țel ridicarea morală și materială a poporului român; 3. Dl general Ion Antonescu este conducătorul statului național-legionar și șeful regimului legionar; 4. Dl Horia Sima este comandantul mișcării legionare"[3].

Mențiunea din decretul regal că Sima este comandantul mișcării legionare a constituit izvorul contestării sale, în mișcare, de către vechii comandanți. La 2 noiembrie 1935, Căpitanul îi adresase o circulară,

1. *Cf.* Horia Sima, *Era libertății*, vol. I, Madrid, 1982, p. 18.
2. *Ibidem*, p. 42.
3. *Ibidem*, p. 56.

într-un fel de felicitare: „Horia Sima, 1. E bun sistemul întrebuințat de Timișoara. Cred că va da roade bune. 2. N-ai nici o teamă. Sunt simple amenințări. În fața lor însă cu atît mai aprig trebuie să apară legionarul. Sfidează-i cu toate amenințările lor și plînge-le de milă pentru ce-i așteaptă"[1]. Dar Sima nu apucase să fie în comandamentul central pe vremea lui C.Z. Codreanu. Intrat în Legiune prin 1928-1930, în cadrul Centrului Studențesc din București, a devenit șef al județului Severin, apoi pe întregul Banat. N-a făcut însă parte din comandamentul central sau din Senat pe vremea Căpitanului. Împrejurările amintite, din anii prigonirii (1938-1940), l-au adus în frunte, în lipsa altor cadre cu stagiu din vremea lui Codreanu. Tensiunea dintre Sima și vechile cadre din conducerea legionară s-a instalat pe dată. Radu Mironovici, Ilie Gîrneață, Corneliu Georgescu (fondatori), Mile Lefter, preotul Dumitrescu-Borșa, Viorel Trifa (fostul președinte al U.N.S.C.R.) nu vedeau cu ochi buni instalarea lui Sima la cîrma mișcării. Îl considerau un neofit și chiar un uzurpator, alăturîndu-se sau sprijinind disidența bătrînului Ion Zelea Codreanu. Acesta nu-l recunoștea pe Sima drept șef al Legiunii, începînd, chiar de la 6 septembrie, să facă numiri în diferite funcții și chiar să ocupe Casa Verde din București. I-ar fi declarat ritos lui Sima că pe scaunul Căpitanului nu va sta decît tatăl său. A mers pînă acolo în rezistența sa încît a refuzat să participe și la solemnitatea zilei Căpitanului, să facă parte din guvern, ținîndu-se deoparte de orice manifestări ale mișcării. „Pretenția prof. Codreanu – scria Sima – de a conduce mișcarea legionară era absurdă. Dacă nu eram eu, putea s-o conducă oricare alt legionar, afară de prof. Codreanu. În primul rînd pentru că prof. Codreanu nu cunoștea ordinea internă a mișcării... Prof. Codreanu cerea să fie recunoscut Șef al Legiunii în virtutea faptului că este tatăl Căpitanului, adică voia să pună în aplicare principiul eredității pe care tocmai fiul său îl declarase nepotrivit pentru a servi de criteriu la alegerea cadrelor de conducători la toate nivelele. S-a mai întîmplat apoi lucrul neplăcut că biruința mișcării s-a realizat peste capul profesorului, care era pe punctul să torpileze întreaga acțiune de la 3 septembrie prin proiectata lui audiență la rege, de la care l-am oprit în ultimul moment." După victorie, „pretindea o șefie care-i depășea posibilitățile lui și care și așa nu ar fi putut-o exercita niciodată, chiar dacă nu aș fi fost eu"[2]. Sima acreditează chiar opinia că, din 6 pînă în 13 septembrie, Antonescu ar fi așteptat să vadă care dintre cele două tabere (Codreanu bătrînul sau Sima) stăpînește mișcarea legionară, pentru a trata cu aceea care deținea puterea efectivă. Cît despre disidența grupului dr. Vasile Noveanu (aceea din guvernul Gigurtu), aceasta a fost anihilată rapid.

1. *Circulările Căpitanului*, 1934-1937, 1937, p. 48.
2. Horia Sima, *op. cit.*, vol. I, pp. 16-17.

Mai rezistentă se dovedea a fi aceea a lui Codreanu-tatăl, sprijinit de cîțiva șefi legionari reveniți din Germania, neavînd parte și de reazemul altor căpetenii, chiar dacă nici aceștia nu vedeau cu ochi buni instalarea la cîrmă a lui Sima. Acesta, abil, prin numiri în funcțiuni, a izbutit să creeze o conducere a mișcării botezată Forul Legionar, din care făceau parte, pe lîngă Sima, Traian Brăileanu, Ilie Gîrneață, Radu Mironovici, Corneliu Georgescu, Mile Lefter, Vasile Iasinschi, Ion Popescu-Buzău, Constantin Papanace. Bătrînul Codreanu se ținea dîrz și, retras la Huși, nu înceta să-l denunțe pe Sima drept uzurpator. O vizită a lui Sima la Huși, la 5 noiembrie 1940 (la sfatul Elenei Codreanu și al Iridentei Moța), n-a dat rezultate. Bătrînul continua să ceară predarea șefiei mișcării legionare și recunoașterea sa drept „locțiitor pămîntesc al Căpitanului". O săptămînă mai tîrziu s-a produs și o lovitură în forță a grupului Codreanu-tatăl, ocupînd sediul Casei Verzi din strada Gutenberg, profesorul instalîndu-se solemn pe scaunul Căpitanului și începînd să dea ordine. A intervenit, repede, poliția legionară și, după focuri de revolver și doi morți, ordinea a fost restabilită. Codreanu-tatăl s-a înapoiat la Huși, iar acoliții săi (Radu Ciorogaru, preotul Dumitrescu-Borșa și Dumitrescu-Zăpadă) au fost excluși din mișcare de către Forul Legionar[1]. Dar tensiunile intestine s-au menținut tot timpul în cursul celor patru luni (mai precis, 131 de zile) ale statului național-legionar.

Legionarii, odată ajunși coparticipanți în fruntea statului, se organizează, adaptîndu-se situației la care de atîta vreme visaseră. Mai întîi fac să reapară gazetele lor. La 8 septembrie reapare *Buna Vestire* (a fost o ediție specială în 6 septembrie), director fiind Gr. Manoilescu și prim-redactor (denumirea de atunci pentru funcțiunea de redactor-șef) Constantin Noica (echipa aceasta conducătoare își va înceta funcțiunile la 20 octombrie 1940, Noica fiind înlocuit cu Horia Stamatu). La 16 octombrie reapare *Cuvîntul* (o mențiune preciza: „ziar al mișcării legionare"), avîndu-l ca director pe prof. P.P. Panaitescu, devenit rector al Universității din București. Provincia avea parte, și ea, de numeroase gazete legionare. Sunt rapid reeditate cărțile lui Codreanu și ale altor fruntași legionari și unele broșuri și cărticele din „fondul tradițional" al mișcării. Grijă mare a avut conducerea mișcării să-și creeze fonduri pentru fortificarea financiară. Chiar la 18 septembrie a luat în primire patrimoniul Străjii Țării, inclusiv sediile acesteia. Apoi legionarii au devenit conducători ai Oficiului de Românizare, acaparînd magazine, întreprinderi din proprietatea unor evrei. E alimentat cu mari sume, smulse cu japca, fondul Ajutorului Legionar, care se reorganizează la 26 septembrie. Dacă pînă la 6 septembrie condiția de legionar presupunea sacrificiu și suferință, acum începe

1. Horia Sima, *Era libertății*, vol. I, Madrid, 1982, pp. 587, 590-591, 592, 598.

să renteze. Criteriile de selecție a aderenților nu mai funcționează ca înainte, mișcarea sporindu-și numărul amețitor, printre noii membri fiind multă pegră din lumea mahalalelor, surtucărime din cea a satelor. Numărul membrilor a crescut vertiginos, Sima apreciind – pentru aceste luni de domnie – că Legiunea ajunsese la jumătate de milion de persoane. Adversarii lui Sima i-au reproșat această prea largă deschidere a porților, socotind-o un act deliberat de pervertire a mișcării. Dar simiștii au aprobat această recrutare supranormativă, văzînd în ea un triumf. Era evident că fizionomia mișcării era alta, haotică, rapace, cu neofiți puși pe căpătuială și aranjare. Devenise un organism greu de controlat și condus. Și avea în mînă puternice pîrghii politico-administrative: primării, prefecturi, cîteva ministere, o poliție proprie, posturi în conducerea Oficiilor de Românizare, în aparatul administrativ al primăriilor, județelor, ministerelor, instituții culturale și altele de tot felul.

Legiunea trăia fenomenul inedit de partid ajuns la putere, în care nu numai noii aderenți, dar și destule cadre vechi își erodau idealismul doctrinar datorită tentației banului și a rapidei îmbogățiri. În nesiguranța dăinuirii regimului instaurat, pofta de îmbogățire trebuia satisfăcută rapid, cu orice mijloace. Degeaba scriau gazetele legionare despre jertfă, dreptate și crez, încercînd să-și educe contingentele, pentru că jos, la bază (și, adesea, chiar mai sus), acționa, vorace, foamea de înavuțire neîntîrziată. Apoi, devenit peste noapte partid de guvernămînt, membrii Legiunii, nutriți și cu ideea că înfăptuiesc o revoluție națională, nu mai țineau seama de lege și ordine, socotind că dispoziția unui comandant sau propria vrere ține loc de normă juridică. Vor fi acest haos generalizat și domnia bunului-plac instaurate de legionari unul din asprele reproșuri ale lui Ion Antonescu, sporind tensiunea dintre Sima și general, care chema mereu, inclusiv în ședințele Consiliului de Miniștri, la ordine și legalitate. Este cu totul semnificativ acest comunicat al generalului Antonescu publicat în ziare la 8 octombrie 1940: „Unele elemente îmbrăcate clandestin în cămașă verde și altele cu false tocuri de ziarist la ureche merg din casă în casă și din întreprindere în întreprindere, în capitală și în țară, pentru a amenința, a teroriza și a stoarce bani... Președintele Consiliului de Miniștri roagă pe toți care au fost sau vor mai fi atacați de acești pirați să nu se lase intimidați și să anunțe imediat Siguranța Statului. Nu poate fi adevărat legionar acela care calcă ordinul meu și care iese din legea statului, din legea ordinei și din legea omeniei. Cercetarea de orice natură, într-un stat de ordine, cum este acela național-legionar pe care-l voim, nu o pot face decît organele create de lege și pedeapsa, pentru orice faptă, nu o poate aplica decît justiția. Altfel deschidem poarta anarhiei și pe ea va intra furtuna care va spulbera totul și fără alegere... Oricui ar aparține omul ca credință, el este tot om, și legionarul adevărat nu trebuie să uite aceasta. Cine

nu ascultă de această poruncă trebuie să știe că compromite noul regim. În consecință, va fi socotit ca dușman al regimului și tratat ca atare oricine se abate de la această cale. Regimul trebuie să triumfe, dar numai pe căi legale. Altfel este pieirea tuturor. General Antonescu"[1].

Iar solemnitățile, paradele, oficierile se țineau lanț. După manifestările din septembrie, la 6 octombrie are loc, la București, ceea ce s-a numit marea demonstrație de forță legionară, cu participarea a peste o sută de mii de cămăși verzi care defilează în fața lui Antonescu și a lui Sima. Radu Mironovici, comandant al *Bunei Vestiri*, e prezentat ca organizator al manifestației. La 27 octombrie sunt reînhumate, la Predeal, osemintele legionarilor uciși în lagărul de la Vaslui. La 8 noiembrie, o mare festivitate și manifestație, în capitala Moldovei, proclamă Iașiul oraș al mișcării legionare. Apoi, în cursul lunii noiembrie, începe și se încheie revizuirea proceselor lui C.Z. Codreanu. La 30 noiembrie, la Mausoleul de la Casa Verde din București, are loc reînhumarea lui C.Z. Codreanu, a decemvirilor și a nicadorilor. Firește că procesiunea s-a făcut printr-o mare demonstrație. Și n-am citat decît cîteva dintre cele mai răsunătoare manifestații. În sfîrșit, mișcarea condusă de Sima reia tradiția organizării taberelor de muncă, a colectării fierului vechi (se numea, desigur, „bătălia pentru fierul vechi"), iar după cutremurul din 10 noiembrie echipe de legionari lucrează, activ, pentru înlăturarea dărîmăturilor și salvarea eventualilor supraviețuitori.

Vindicta a fost țelul urmărit de legionari chiar de la instalarea lor la putere. Voiau așadar să-i pedepsească pe cei ce inițiaseră și conduseseră prigonirile legionarilor în anii 1938-1940. În *Cărticica șefului de cuib*, la punctul 84, se spune: „Primul punct de program legionar. Dacă vă întreabă cineva ce este *jurămîntul pentru pedepsire*. A doua zi după victoria legionară se va constitui *Tribunalul excepțional*, care va chema în fața lui și va judeca pentru *trădare de patrie*

a) pe toți jefuitorii banului public;

b) pe toți cei ce au primit mită înlesnind afaceri;

c) pe toți cei ce, încălcînd legile fundamentale ale țării, au persecutat, au închis, au lovit pe legionari sau în familiile lor. Orice funcțiune ar deține, de la jandarm pînă la ministru, nimeni nu va scăpa acestei judecăți... Națiunea română, conștientă de drepturile ei, va începe viața cea nouă *prin pedepsirea legală*. Acest ceas îl *așteptăm* și răbdăm. Fără acest *ceas al pedepsirii* nu este posibilă nici o refacere în această țară"[2]. Și Căpitanul legionarilor nu prevestise, în 1937, omuciderile violente din 1938-1939? Printre legionari se agita ideea

---

1. *Porunca Vremii*, IX, nr. 1766, 8 octombrie 1940.
2. Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, 1937, p. 86.

că al lor Căpitan ar fi lăsat ca voință testamentară ideea că, după venirea la putere, li se va îngădui un termen de 24 de ore pentru acțiunea de pedepsire. Voiau ardent să-și răzbune suferințele și, mai ales, pe camarazii..., printre care se afla chiar Căpitanul. Cereau imperativ împlinirea pedepsirii, promisă sigur de Căpitan în *Cărticica*... Dar se împiedicau de intransigența lui Antonescu. În loc de pedepsire, acesta a dispus, la 30 septembrie, așezarea sub regimul domiciliului obligatoriu a unor foști demnitari. Legionarii au văzut în asta mai curînd o punere la adăpost și îl acuzau pe general că urmărește cocoloșirea adversarilor Legiunii. Grigore Manoilescu, directorul *Bunei Vestiri*, a scris chiar, la 13 octombrie 1940, articolul „Prea multă eleganță", în care denunța această politică de apărare a foștilor demnitari vinovați de prigonirea și uciderea legionarilor[1]. Antonescu s-a supărat și Legiunea a fost nevoită să schimbe conducerea gazetei (director Al. Constant, prim-redactor Horia Stamatu). Firește că au fost arestate unele persoane, foști demnitari și unii socotiți implicați direct în asasinarea unor legionari. Dar Antonescu cerea judecarea lor și apoi pedepsirea, iar legionarii, impacienți, vedeau în aceasta o tergiversare vinovată menită să-i apere pe prigonitorii lor. Impasibil, Antonescu se revendica de la principiul legalității, din litera căreia declara că nu se abate. Tensiunea dintre cele două tabere aliate lua proporții.

O preocupare absorbantă o reprezenta N. Iorga, socotit de legionari drept vinovatul inițial al asasinării Căpitanului lor. Campania de presă, efectiv de instigare la asasinat, a fost pornită de *Porunca Vremii*, zeloasă în a veni în întîmpinarea doleanțelor legionare. Exclusă nu e nici o înțelegere prealabilă. În 8 septembrie, ziarul lui Ilie Rădulescu scria: „D.N. Iorga este cel mai autentic și mai consacrat călău moral al tineretului naționalist. Prin scrisul lui, prin conferințele lui, prin «sfaturile pe întuneric», prin influența lui și prin teroarea «personalității» lui intransigente, N. Iorga e răstignitorul generațiilor tinere și autorul moral al crimelor săvîrșite în numele unei «idei»". Două zile mai tîrziu, prim-redactorul gazetei, I.P. Prundeni, semnează infamantul articol „Disecția unui călău: Nicolae Iorga": „De peste o jumătate de veac țara trăiește tirania omului de cauciuc, cum i-a spus cîndva

1. Iată un fragment din acest articol: „E o mare greșeală de a ierta cu totul pe vinovații de ieri, pe aceia care au furat și au benchetuit, în timp ce tot ei și slugile lor chinuiau și ucideau. A întinde vălul tăcerii peste cei vinovați de prăbușirea materială și, mai ales, de întinare morală a țării, a-i lăsa în judecata justiției, ferindu-i de condamnarea opiniei publice, este și mai primejdios... Legionarii trebuie să fie drepți față de adversari, dar trebuie să se ferească de gingășia imaculată pe care dușmanii vor să le-o sugereze. Să spună adevărului pe nume. Cei ce fac altfel, cei care în numele «eleganței» acoperă pe hoți și pe ticăloși să se gîndească bine ca nu cumva în acest fel să întineze moștenirea de bărbătesc curaj a celor căzuți în prigoană" (Grigore Manoilescu, „Prea multă eleganță", *Buna Vestire*, serie nouă, 13 octombrie 1940).

Octavian Goga. De peste o jumătate de veac, N. Iorga terorizează nația cu arțagurile lui isterice... În cultura națională N. Iorga rămîne în amintirea noastră ca o catastrofă. Intransigența lui a împiedicat victoria talentelor tinere... Iorga se înalță deasupra nației în dimensiuni de ihtiozaur și monstrul se voia lins pe la toate încheieturile umede și sărutat în anumite locuri cărnoase și încrețite... Sinistra vedenie cu barbă și umbrelă s-a amestecat chiar și în politică, mai ales în politică... Întreaga viață a exsavantului N. Iorga e o nesfîrșită claviatură de contradicții și nonsensuri, de aberații și abdicări. Profilul prorocului se plimbă hidos pe deasupra nației și ochii lui bulbucați se congestionează în țifne de o savuroasă originalitate... În calitatea lui de enciclopedie ambulantă anexată lui Armand Călinescu, apostolul și profesorul s-a apucat să scrie împotriva tineretului legionar. Ura lui s-a dezlănțuit fantastic și buzele sale s-au învinețit... N. Iorga voia distrugerea tineretului... Prigonirile, lui i se datoresc... Cea dintîi condamnare a lui Corneliu Codreanu aparține d-lui N. Iorga. Se aude? Poftim de protestează, iubite și mizerabile, d-le călău... Lăbărțat ca o meduză peste trupul nației, sugîndu-i cîte puțin în fiecare zi și viața, și onoarea, N. Iorga e figura rezumativă a descompunerii românești. Caracterul său de gelatină e specific vremii, rămîne peste veacuri ca un monument al inconștienței... Faptele d-lui N. Iorga invită la meditație. Este d. N. Iorga un om cu mintea întreagă? Astăzi, din nou, zdreanța apostolică vrea să-și spună părerea și mofturile lui se tipăresc la gazetă". Aflat la Herculane pentru a-și trata reumatismul, profesorul telegrafiază, la 11 septembrie, ministrului de Interne, general David Popescu, întrebîndu-l: „Puteți admite infamii ca acelea din *Porunca Vremii* despre mine?". Era, aici, o invitare la ordine. Dar cine mai putea atrage atenția unei gazete prolegionare pentru astfel de, într-adevăr, infamii? Nici legionara *Buna Vestire* nu l-a uitat pe Iorga. La 11 septembrie, Constantin Noica (prim-redactor al cotidianului) semna articolul „Ești necinstit sufletește", utilizînd o sintagmă din scrisoarea lui Codreanu, din 26 martie 1938, către Iorga (aceea care a iscat procesul de calomnie intentat Căpitanului legionarilor): „Sunt ultimele cuvinte rostite în libertate de Căpitan: «Și din mormînt îți voi striga: ești necinstit sufletește». Sunt cuvinte pentru rostirea cărora s-a găsit un tribunal să-l condamne și o închisoare să-l primească. Și sunt cuvintele pentru care s-a găsit cineva să-i ceară condamnarea și închiderea. Ce tristă e, uneori, țara românească! E atît de tristă încît fără să știe, poate, Căpitanul rostea încă o dată una din vorbele care să ne privească pe fiecare din noi. Ce mai însemna, în lumina celor doi ani și jumătate de întunerec care aveau să vină, gestul apostolului aceluia care ieșise de mult din funcția sa apostolică?...". Numărul din 22 septembrie 1940 (nr. 13 din noua serie a *Bunei Vestiri*) e închinat legionarilor căzuți. O pagină, a șaptea, e consacrată „Tiranilor

trădători și ucigașii neamului". Sunt aici menționați și descriși: Ernest Urdăreanu, Victor Iamandi, Gh. Argeșanu, Armand Călinescu, Gavrilă Marinescu, Moruzov. Jos, pe o coloană de mijloc, o fotografie a lui Iorga, deasupra căreia scrie: „Autorul moral N. Iorga". Iar dedesubt: „N. Iorga, apostolul... neamului, primul om care a lovit cu piatra în generația tînără și în Căpitan. Declanșarea prigoanei îi aparține. Îl așteaptă eternitatea ignoranței". De ar fi fost numai născocită... eternitatea ignoranței, n-ar fi fost mare pericol pentru destinul savantului. Dar legionarii voiau răzbunare și viața lui Iorga era efectiv în pericol. Iar *Buna Vestire* instiga la încheierea socotelilor. De la început, mariajul dintre Antonescu și legionari s-a dovedit a nu fi tocmai bizuit pe armonie. Partenerii, suspectîndu-se, se pîndeau reciproc. Fiecare dorea înlăturarea celuilalt și preluarea puterii. În octombrie a avut loc un schimb de scrisori Antonescu-Sima. Sima, pretinde Antonescu, i-ar fi scris: „Regimul legionar cere guvernare în spirit legionar, guvernare totalitară. Guvernare totalitară înseamnă monopolul politic al unei mișcări, aceea care a biruit, exclusivitate dacă voiți, așa e în Italia, așa e în Germania. În România legionară nu mai există loc pentru nici un alt partid, pentru nici o altă grupare. Cine îndrăznește trebuie sancționat. Pentru că acest lucru e un atribut fundamental al statelor totalitare"[1]. În schimb, Antonescu, răspunzîndu-i, i-ar fi cerut lui Sima: „o dată pe săptămînă sau de două ori pe lună generalul Antonescu va prezida Forul de conducere politică a Regimului", adică Forul Legionar[2]. În cartea sa (*Era libertății*), Sima afirmă că, de fapt, Antonescu dorea să preia și conducerea politică a regimului, adică mișcarea legionară. Iar fiecare se revendica de la cerința conducerii unice a unui stat totalitar, voind înghițirea celuilalt. Sima povestește că la sfîrșitul îndelungatei ședințe a Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1940 (aceea care a analizat asasinatele de la Jilava), Mihai Antonescu a anunțat că generalul Antonescu dorește să preia conducerea mișcării legionare pentru a exista o singură comandă în stat, evocînd, cu titlu de exemplu, situația din Spania. Ba Mihai Antonescu i-a comunicat lui Sima că generalul consideră acest transfer de șefie condiția *sine qua non* a colaborării viitoare. Sima a refuzat categoric. A convocat Forul Legionar, a discutat chestiunea cu miniștrii legionari. Forul Legionar nu a cedat. Dar nici cei doi Antonești. Ar fi intervenit Neubacher, consilierul economic de la Ambasada Germaniei, care a împăcat, pentru moment, părțile[3]. Generalul s-a folosit de evenimentul asasinatelor de la Jilava – o dovadă peremptorie a anarhiei provocate în țară de legionari – pentru a cere din nou,

1. *Pe marginea prăpastiei*, vol. 1, 1941, p. 153.
2. *Ibidem*, p. 160.
3. Horia Sima, *Era libertății*, Madrid, 1982, vol. II, pp. 188, 192-193.

aproape ultimativ, conducerea mișcării legionare. Le reproșa legionarilor, chiar de la începutul instaurării statului național-legionar, că provoacă anarhie în țară, încălcînd grav normele instituțiilor legale. Iar legionarii, la rîndul lor, reproșau lui Antonescu și miniștrilor tehnicieni că au nostalgia statului democratic, protejîndu-i pe foștii demnitari și funcționari de stat. Căsătoria de la 14 septembrie vestea un rapid divorț. Fiecare dintre părți știa că destinul mezalianței depinde de atitudinea, față de fiecare partener, a Germaniei. Va cîștiga acea parte de care se va decide să se apropie Germania. În amintita sa carte, Sima afirmă chiar – după patru decenii – că, de fapt, legionarii simpatizau și aveau ca model nu Germania lui Hitler, ci Italia lui Mussolini. Dar că Mussolini ar fi fost, atunci, victima dependenței sale față de Hitler, neputîndu-i proteja pe legionari. Iar Hitler le-ar fi fost, în fapt, ostil legionarilor, bănuindu-i a fi un factor de turbulență[1]. Hitler, ce-i drept, era interesat ca România să devină o țară stabilă, la remorca totală a Germaniei. Iar întîlnirea din 22 noiembrie dintre Hitler și Antonescu, cînd conducătorul statului român l-a anunțat că România aderă la Axă fără a i se fi cerut asta, era chiar mai mult decît dorise Führer-ul. Aliatul lui Hitler devenise, într-adevăr, Antonescu, iar Fabricius, ambasadorul Germaniei, știind asta, îi ținea parte generalului.

Asasinatul de la Jilava (26/27 noiembrie), cînd legionarii au ucis 64 de deținuți politici, foști înalți funcționari, a determinat creșterea tensiunii dintre Antonescu și legionari. Versiunea legionarilor era că, lucrînd la deshumarea camarazilor lor (Căpitanul, nicadorii și decemvirii), înmormîntați în cimitirul închisorii Jilava, cînd au descoperit cadavrele desfigurate, s-au îndreptat revoltați spre celulele vinovaților și au făcut dreptate. În *Pe marginea prăpastiei*, Antonescu a arătat, cu probe, că de fapt asasinatul l-a comis o echipă de legionari adusă din București cu un camion, sub conducerea comandantului D-tru Groza, căreia i s-au asociat doi dintre cei ce lucrau la deshumare[2]. Descoperirea cadavrelor eroilor legionari, prin înlăturarea plăcii de beton, s-a produs, de fapt, a doua zi, cînd asasinatul era săvîrșit. Cum s-a văzut, Antonescu, indignat că i se încalcă dispozițiile, s-a folosit de acest prilej ca să ceară punerea mișcării legionare sub tutela sa. Și ca totul să se încununeze, în aceeași zi de 27 noiembrie, o echipă de legionari, funcționari la Institutul Național de Cooperație, cu mașina instituției, îi arestează pe Virgil Madgearu și Nicolae Iorga. A doua zi, corpurile lor neînsuflețite sunt descoperite, Madgearu în pădurea Snagov, Iorga în pădurea de la Strejnicu. Există bănuiala că Sima nu a fost străin de asasinarea lui Iorga. În cartea sa, Sima

1. *Ibidem*, vol. I, p. 99.
2. *Pe marginea prăpastiei*, I, 1941, p. 137.

relatează că a aflat că Iorga a fost asasinat în seara zilei de 27 noiembrie, la încheierea ședinței Consiliului de Miniștri. În curte îl aștepta unul dintre asasini, care i-a comunicat știrea. Ar fi fost orele 20.30. În loc să-l aresteze pe asasin, Sima s-a urcat în mașină și a plecat spre Ploiești. Spera, spune el, că-l va descoperi pe Madgearu, care fusese, de fapt, împușcat în timpul zilei. Noaptea și-a petrecut-o la Cîmpina, fără a da de urma nimănui. În cartea sa, *Moartea unui savant*, dl Mihai Stoian sugerează posibilitatea ca Iorga să fi fost dus de la Sinaia în comuna Teișani, în casa primarului legionar, unde savantul a fost „judecat", iar apoi, la orele 23-24, asasinat[1]. Nu e deloc exclus ca Sima să fi fost la Teișani. În seara zilei de 28 noiembrie, Sima a stat de vorbă cu șeful echipei de asasini, Traian Boeru. „Nu numai că nu regreta faptul – consemnează Sima –, dar îl exalta ca o valoare legionară supremă... A vorbit în accente mistice de răzbunarea Căpitanului, de ticăloșia lui Iorga și Madgearu, de porunca lăsată de Căpitan să-l răzbunăm. ...Ascultîndu-l, am trăit un moment de mare emoție." S-a opus, în consecință, oricăror măsuri de arestare și judecare a asasinilor. Ba Sima afirmă cinic: „În noaptea de 27/28 noiembrie, trebuie dar precizat, n-a fost ucis marele N. Iorga, ci execrabila figură a omului politic N. Iorga. N. Iorga a făcut parte din galeria celor «trei mari ai crimei» contra Căpitanului și ai generației sale. Au fost trei personagii sinistre care au prezidat asasinatele colective din 30 noiembrie 1938 și 21 septembrie 1939: El. Lupescu, Armand Călinescu și Nicolae Iorga... Firește că Iorga mai putea da o contribuție în cadrul istoriei naționale și universale, dar nu trebuie uitat că avusese la dispoziție 50 de ani de creație plenară, își împlinise rostul vieții pămîntești ca istoric și om de cultură. Specialiștii în tînguirea lui Iorga ar trebui să-și rezerve ceva din emoțiile și indignarea lor și pentru a deplînge sutele de tineri uciși în floarea vîrstei sub dictatura carlistă și oblăduirea specială a maestrului... Problema trebuie judecată în ansamblul ei, și nu limitată la N. Iorga, care a fost un pisc al culturii, dar și un pisc al mișeliei omenești"[2]. În 29 noiembrie, Ministerul de Interne a publicat un comunicat sec, amenințînd cu pedeapsa cu moartea viitorii făptași ai unor astfel de crime. Și alături, apelul lui Sima către legionari, prin care îi cheamă la ordine, cerîndu-le supunere față de dispozițiile Conducătorului statului. Înmormîntarea celor doi asasinați, despre care presa n-a avut voie să comenteze, a avut loc la 30 noiembrie. Constantin Rădulescu-Motru, președintele Academiei, a avut curajul să convoace pentru acea zi o ședință, de unde academicienii, nu toți, ci vreo zece (din care n-au lipsit: Rebreanu, Ion Petrovici, Gr. Antipa, N. Popescu, N. Bănescu,

---

1. Mihai Stoian, *Moartea unui savant*, 1976, p. 23.
2. Horia Sima, *Era libertății*, Madrid, 1982, vol. I, pp. 206-207, 221.

D. Caracostea, Ion Nistor, Th. Capidan, general Radu R. Rosetti), au plecat, cu automobilele, să asiste la înmormîntare. A fost lume foarte multă.

Mihai Antonescu i-a cerut lui Sima, în numele generalului, predarea asasinilor. Sima s-a opus. („Am rămas inflexibil. Nu pentru Boeru, ci pentru a apăra un principiu. Nu puteam preda pe camarazii mei justiției, în timp ce asasini ai legionarilor se bucurau de soare, aer și libertate."[1]) Dar nici generalul n-a pus la inimă cumplitul asasinat. De voia, ar fi putut să-l împiedice. Știa prea bine că legionarii năzuiau să-l asasineze pe profesor. Dacă ar fi pus pază militară la vila lui de la Sinaia, îl salva. Dar n-a voit asta, pentru că nici el nu-l agrea pe Iorga. Iar în ziua înmormîntării lui Iorga, Antonescu participă la solemnitatea reînhumării lui Codreanu, la Mausoleul Casei Verzi din București. Această participare e aproape o absolvire a asasinilor lui Iorga și Madgearu, dacă nu chiar o solidarizare cu ei.

Oricum, la sfîrșitul lui noiembrie, Antonescu a luat unele măsuri. L-a destituit pe colonelul Zăvoianu (legionar), prefectul Poliției Capitalei, iar miniștrii legionari au fost obligați să depună jurămînt în fața lui Antonescu. Ostilitățile dintre cele două tabere erau acute, fiecare acuzînd-o pe cealaltă de trădare. Antonescu le cerea legionarilor (inclusiv în mesajul de Anul Nou) să renunțe la lăcomie și jafuri, chemîndu-i la ordine și legalitate. Legionarii lui Sima îl acuzau pe Antonescu că a devenit protectorul demnitarilor fostului regim, al britanicilor (generalul, care fusese, pe vremuri, atașat militar în Anglia, era considerat a fi filobritanic) și al masonilor, infiltrați – se pretindea – și în cadrele noului guvern (învinuit era, mai ales, colonelul Rioșeanu, subsecretar de stat la Interne). Un articol din 16 ianuarie 1941, în *Buna Vestire*, titra, provocator, „Revoluția nu s-a terminat". Dezlegarea disensiunii atît de acute depindea de atitudinea oficială a Germaniei față de taberele în conflict. Antonescu a cerut o întrevedere cu Hitler, la Berlin. I-a fost fixată pentru 15 ianuarie. La întrevedere trebuia să participe și Sima. Dar, imensă gafă, Sima a refuzat să plece și după ce a intervenit, stăruind, Fabricius. Mai tîrziu, a justificat refuzul prin informația obținută din surse creditabile berlineze că Hitler a decis să înfrîngă mișcarea legionară. Și îi mai era teamă ca, impulsiv, cum îi era felul, Hitler să nu-i ceară să treacă lui Antonescu comanda Legiunii. A crezut deci (menționa că s-a consfătuit, pentru această decizie, cu fruntașii legionari V. Iasinschi, Radu Mironovici, N. Pătrașcu, N. Stoicănescu, Corneliu Georgescu) că, evitînd întîlnirea cu Hitler, evită consecințele unor decizii iritate[2]. Hitler a considerat refuzul drept o ofensă. Se pare că la întrevedere Antonescu a căpătat

1. Horia Sima, *Era libertății*, Madrid, 1982, vol. I, p. 218.
2. *Idem, op. cit.*, vol. II, p. 300.

îngăduința lui Hitler de a înlătura Legiunea din conducerea statului, întrucît colaborarea nu mai este posibilă. Legionarii lui Sima erau în alertă, pregătind planuri de atac sau contraatac. Sima întocmește un plan de pregătire a legionarilor pentru debarcarea lui Antonescu. A inițiat un turneu de conferințe în provincie, susținute de lideri legionari. Anunțate din vreme prin presă, conferințele au fost programate pentru duminică 19 ianuarie, la Constanța, Timișoara, Sibiu, Brașov, Galați. Bucureștiul a avut parte de trei reuniuni de acest fel, în trei săli diferite. Tema conferințelor, aceeași peste tot, era „Lupta Germaniei și a Italiei pentru a instaura o nouă ordine în Europa", pentru a cuceri – spunea Sima – simpatia și adeziunea lui Hitler. De fapt, s-a observat, intenția fusese pregătirea morală a legionarilor pentru iminenta confruntare cu Antonescu. (În cartea sa, Șt. Palaghiță menționează că la una dintre întrunirile din București, unde a conferențiat Iasinschi – conferința s-a transmis, în direct, la Radio –, audienții au cerut deschis: „Îl vrem conducător pe Horia Sima".) Antonescu a afirmat, în *Pe marginea prăpastiei* (vol. I, pp. 15-16), că înainte de aceste conferințe a fost pregătită înarmarea legionarilor, în capitală și în provincie, delegați de la centru supraveghind aceste înarmări. La 19 ianuarie, legionarii au intrat în stare de alarmă.

Dar, coincidență fatală, în aceeași zi de 19 ianuarie e asasinat, la București, maiorul german Döring de către un cetățean grec. Ambele tabere folosesc prilejul pentru atac. Legionarii lui Sima îl acuză pe Antonescu că, prin Rioșeanu, a facilitat asasinatul. Antonescu îl destituie imediat din funcție pe generalul legionar Petrovicescu, ministrul de Interne, după ce, în aceeași zi de 19 ianuarie, desființase – prin decret – comisariatele de românizare, acaparate de legionari. Sima a considerat destituirea lui Petrovicescu ca o încălcare a „actului constituțional din 14 septembrie 1940". A încercat să obțină acordul Ambasadei germane pentru „neconstituționalitatea" demiterii lui Petrovicescu, dar a fost primit cu răceală, semn că decizia lui Antonescu era aprobată. Pierzîndu-și cumpătul recii judecăți, Sima i-a ordonat a doua zi, la 20 ianuarie, lui Viorel Trifa, șeful studențimii legionare bucureștene, să organizeze în după-amiaza aceleiași zile o mare manifestație antiantonesciană, la care au participat, de fapt, toți legionarii din capitală. Coloanele de manifestanți au plecat din Piața Universității pe Calea Victoriei, cu opriri la Palatul Regal, la Ambasada Germaniei, la Președinția Consiliului de Miniștri. S-a lansat un manifest în care se cerea „înlocuirea tuturor persoanelor masonice iudaizate din guvern" și chiar (Sima afirmă că această cerință nu a fost sugerată de el) „Cerem guvern legionar".

Supărat, în replică, Antonescu ordonă a doua zi înlocuirea chestorilor și prefecților legionari din capitală și din țară. E începutul rebeliunii. Pentru că legionarii nu se supun. În București, legionarii

organizează cuiburi de rezistență la Prefectura Poliției, la sediul legionar din strada Roma, la Prefectura Județului Ilfov, la Corpul Gardienilor din Șoseaua Bonaparte. Pentru înlocuirea prefecților și a chestorilor din provincie, aceștia au fost convocați la București, încît demiterea lor să se producă fără incidente. În acest timp, militarii s-au prezentat la sediile acestor instituții, cerînd să le fie predate. Pe acest temei, Sima vorbește nu de rebeliune, ci de o lovitură de stat a lui Antonescu. Dar legionarii, dinainte pregătiți și înarmați, au făcut – pretinde Sima – să eșueze planul lui Antonescu, organizînd rezistența. Afirmă chiar că întreaga rezistență de după 20 ianuarie n-a fost organizată de el („Tot ce s-a petrecut de aici înainte a scăpat de sub controlul meu"). Șt. Palaghiță îl și acuză pentru această dezerțiune de la datorie, lăsînd ca înfruntările să scape de sub control. Rebeli, după opinia lui Sima, ar fi fost nu legionarii, care se apărau, ci militarii sosiți cu escortă pentru a ocupa instituțiile publice. Victoria, se laudă Sima, ar fi fost în 21-22 ianuarie a legionarilor, armata lui Antonescu neizbutind să-și îndeplinească misiunea primită. De fapt, Antonescu i-a lăsat pe legionari să se compromită, ca rebeli, în opinia publică, știind bine că apoi îi va învinge. Punctele de rezistență ale legionarilor funcționau perfect, paralizînd acțiunea armatei. Se produc înfruntări cu arme de foc, căzînd victime de o parte și de alta. La București, legionarii de la Malaxa scot în stradă cele trei tancuri din uzină, pornind împotriva armatei. Vor fi paralizate. Antonescu aștepta sosirea unor trupe din garnizoane apropiate Bucureștiului, pentru a lichida rebeliunea. Iar Sima aprecia această tactică a fortificării drept slăbiciune și chiar înfrîngere. Rebeliunea se extinsese în întreaga țară. În seara zilei de 21 ianuarie, Antonescu emite un apel ca ordinea să fie restabilită în 24 de ore. Sima era de negăsit, ascunzîndu-se prin case conspirative. În seara zilei de 21 ianuarie, o delegație de legionari (P.P. Panaitescu, rectorul Universității din București, V. Chirnoagă, rectorul Politehnicii) îi propun lui Antonescu aplanarea conflictului. Armata și legionarii se vor retrage de pe poziții, apoi se va constitui un guvern pur legionar, Antonescu rămînînd șef al statului. Medierea n-a dat rezultate. Au mai fost două în aceeași noapte, tot ineficiente, pentru că Sima cerea, morțiș, un guvern legionar în frunte cu sine, Antonescu fiind, practic, debarcat. Antonescu accepta, de formă, guvern de legionari complet, în fruntea căruia să se afle el. Ceea ce accepta Antonescu refuza Sima și, fatalmente, invers. Concilierea era imposibilă. Între timp, echipe de legionari, cărora li se asociază pegra mahalalelor bucureștene, jefuiesc case și cartiere (cu deosebire cele cu populație concentrat evreiască), arestează, molestează și ucid cetățeni. În dimineața zilei de 22 ianuarie, 90 de arestați sunt transportați, cu camioane, în pădurea Jilava și împușcați. A doua zi, de la Prefectura Poliției Capitalei sunt duși 15 evrei, arestați la Splaiul

Unirii, împușcați în dreptul clădirii abatorului, apoi atîrnați în cîrlige cu mențiunea „carne cușer". În fața sediului legionar din strada Roma, legionarii au prins un soldat dintr-o patrulă, l-au stropit cu benzină, transformîndu-l în torță vie. Și în alte locuri unde s-au dat lupte au fost găsite, apoi, cadavre de ostași carbonizați.

Decizia era a Berlinului, reprezentat la București de noul ambasador Von Killinger (Fabricius nu apucase să plece încă), dar și de diverși înalți funcționari. Unii exegeți socotesc că Berlinul aștepta să vadă de partea cui este victoria, pentru a adopta apoi decizia. Sima afirmă că pînă în noaptea de 22/23 ianuarie decizia Berlinului nu se produsese încă. Ar fi venit la miezul nopții – telegrafiată, se pare, de Ribbentrop – și era favorabilă lui Antonescu. După mențiunea lui Sima, această dispoziție i-a fost adusă la cunoștință de un înalt funcționar german (el fiind ascuns într-un sediu al Ambasadei germane) în zorii dimineții de 23 ianuarie – s-ar fi supus, dîndu-și seama că partida e pierdută. Mai ales că șefilor legionari li se asigura plecarea în Germania. În 24 ianuarie, încetînd, treptat, rezistența legionarilor, armata a devenit stăpînă pe situație. Rebeliunea legionarilor a fost înfrîntă, prin intervenirea decisivă a germanilor, ceea ce, crede Sima, „era deosebit de grav din punct de vedere al suveranității naționale" (p. 357). De parcă, dacă decizia nemților ar fi fost favorabilă legionarilor, suveranitatea națională ar fi fost mai puțin periclitată.

La 23 ianuarie 1941, în ordinul de zi al lui Antonescu se spunea: „Ofițeri, subofițeri, caporali și soldați. Țara românească a trecut în ultimele două zile printr-o teroare nemaicunoscută în istoria noastră. Înstrăinați cu sufletul de tot ce acest neam are mai scump, cete de nemernici și desfrăbălați au dorit să ia conducerea statului. Contra acestui dușman intern v-am chemat să apărați statul și instituțiile lui. În mai puțin de 24 de ore, cu vrednicia, cu abnegația și sîngele vostru, Țara a reintrat în ordine... Cinste vouă... Țara vă este recunoscătoare. Eu mai mult ca oricine altul, fiindcă în stat, cu orice sacrificiu – și m-am ținut de cuvînt –, jurasem să păstrez ordinea"[1]. Generalul a mai dat, apoi, un manifest către țară, în care îi denunța pe legionari („rătăciții, în mare parte copii neștiutori și comuniști notorii"), care s-au răzvrătit, trăgînd asupra armatei. Sima era calificat „trădător de neam și de Legiune" și se promitea că adevărata Legiune se va întemeia sub conducerea generalului. Apoi se anunță arestarea unor fruntași legionari (generalul Zăvoianu, Traian Brăileanu, Radu Gyr, foști prefecți legionari etc., etc.), ziarele comunicînd liste întregi cu nume și funcții.

Antonescu a dat dispoziție, apoi, să se relateze numărul victimelor rebeliunii și jaful practicat de legionari. Ar fi fost 490 de morți și răniți,

1. *Porunca Vremii*, X, nr. 1853, 26 ianuarie 1941.

inclusiv dintre militari, și au fost descoperite, în sedii și locuințe legionare, 129 de camioane de mărfuri furate sau rechiziționate. După rebeliune, presa a publicat declarațiile unor legionari (una semnată de prof. Ion Zelea Codreanu) care se desolidarizau de șefii care au dezlănțuit rebeliunea. Procesul conflictului dintre codreniști și simiști a crescut în intensitate. Ștefan Palaghiță, antisimist, a scris în cartea la care m-am referit în cîteva rînduri: *„Rebeliunea a fost începută de Sima și de Stoicănescu, fără știrea nimănui*, și fără să putem înțelege, nici astăzi, scopul pentru care a fost făcută. Cred că numai dușmanii Mișcării au știut ce vor. Ceea ce putem spune cu certitudine este altceva: «rebeliunea» a pătat onoarea Mișcării, fapt care nu s-a întîmplat în nici una din prigoanele precedente; a provocat uciderea a peste 2.000 de legionari și populație civilă, între care mulți fruntași, cum a fost avocat Victor Silaghi, a vîrît în temnițe aproape 60.000 de legionari; a adus atîtea lacrimi și suferințe cum n-a adus nici o altă prigoană"[1]. Înfrîngerea mișcării legionare, la sfîrșitul lui ianuarie 1941, încheia nu atît o etapă, cît, poate, o istorie. Chiar dacă pornim de la ipoteza, incontestabil valabilă, că, după moartea lui Codreanu și a elitei legionare, mișcarea devenise alta, comportarea ei, în lunile de guvernare, a adus daune atît de imense, încît au compromis-o aproape definitiv în conștiința contemporanilor. Puritatea jertfei și nevoia de asanare morală despre care tot vorbiseră preceptele Legiunii se dovediseră, în confruntarea cu puterea guvernamentală dobîndită, idealuri calpe. În *Memoriile* sale, Mircea Eliade, aflat în misiune diplomatică în 1940, notează opiniile sale despre Legiune, după asasinatele din noiembrie: „Cu groază am aflat de asasinarea lui N. Iorga și a lui V. Madgearu, precum și a unui grup de deținuți în așteptarea anchetelor, la închisoarea Văcărești (de fapt, Jilava, *n.n.*). Prin aceste asasinate din noaptea de 29 noiembrie (de fapt, 26/27 noiembrie, *n.n.*), echipele de legionari care le-au înfăptuit credeau că răzbună pe Codreanu. În fapt, ele au anulat sensul religios, de «jertfă», al legionarilor executați sub Carol și au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mișcare teroristă și pronazistă. Uciderea lui N. Iorga, marele istoric și genialul profet cultural, va păta pentru multă vreme numele de român"[2]. Și asta o spune M. Eliade, simpatizant activ al mișcării din toamna lui 1936, publicist, de atunci, al legionarismului, fostul încarcerat de la Miercurea Ciuc. Decepția suferită la auzul acestor abominabile fapte l-a îndemnat să considere că înfăptuirea acestor omucideri a „compromis iremediabil Garda de Fier". E un verdict greu de evitat. Degeaba, de atunci încoace, strădania legionarilor din exil

1. Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, ed a II-a, Roza Vînturilor, 1993, p. 153.
2. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. II, Humanitas, 1991, pp. 48-49.

(început prin fuga lor, ajutată, de după rebeliune, în Germania) de a mai salva ceva din rosturile și idealurile Legiunii. Ea a continuat să existe – mai există și azi –, în ireconciliabile dispute dintre simiști și gîrnețiști. Speranța, ca să parafrazez titlul cărții lui Palaghiță, în reînvierea României prin Garda de Fier e o biată iluzie, nutrită de nostalgici cărora li s-a oprit ceasul. Nu altul este destinul nostalgiei grupărilor legionare înființate în România postdecembristă. Mișcarea legionară este un fenomen politico-ideologic interbelic și rostul său a fost definitiv fixat în lunile dintre septembrie 1940 și ianuarie 1941. O reînviere nu e necesară și nici, istoricește, posibilă. Situația internă și internațională s-a modificat radical. Ascensiunea mișcării legionare în anii treizeci fără existența, cu forța știută, a Germaniei și a Italiei nu s-ar fi produs. Azi, astfel de țări cu ideologii totalitare nu mai există în Europa. Integrarea țării noastre în structurile europene presupune democrație, și nu totalitarism. Neîndoielnic, pe fondul tensiunilor sociale determinate de tranziția spre economia de piață și al lipsei de speranță a tinerilor, se va înregistra apariția unor grupări extremiste (de dreapta sau stînga). Viitorul nu e însă al lor. Și, oricum, nu e deloc necesar ca aceste grupări extremiste să copieze, prin filiațiune, fizionomia mișcării legionare. Istoria n-ar trebui să se repete, fără imaginație, mereu în același fel.

4. Oricît ar părea de ciudat, poate cel mai dificil capitol de discutat din structurile legionarismului este chiar cel doctrinar. Dificultatea o creează fragilitatea acestui compartiment căruia mai nimeni nu a încercat să-i dea structură sistematică. Și doar intelectualii (sociologi, economiști, etnologi, filozofi, publiciști, scriitori), cel puțin după 1936, nu au lipsit mișcării legionare. Se pare că dificultatea era programată și pornea chiar din modul de a fi al lui Codreanu, care nu punea preț pe teorie, ci pe faptă. În scrisoarea sa către Cioran din 1937, din care am citat într-un capitol al acestei cărți, mărturisea că el nu e om de carte, ci de acțiune. Ceea ce dovedește că, de fapt, C.Z. Codreanu se cunoștea pe sine. Într-o circulară emisă la 23 mai 1935, despre pedeapsa legionară, Codreanu spunea: „Decît să-i scriu cărți și să-i fac teorii peste teorii, prin pedeapsa aplicată unuia, arăt la toți: aceasta este permis, aceasta nu e permis"[1]. E, aici, același refuz al teoreticului. În februarie 1937, prefațînd cartea lui Vasile Marin, *Crez de generație*, Nae Ionescu observa: „Vom spune nu spre meritul, ci spre cinstea lui de legionar care a trecut prin ceea ce biserica noastră numește tăierea voii și lepădarea de sine, că Vasile Marin nu a lucrat în doctrină în sens creator. Nimeni dintre teoreticienii naționalismului totalitar nu creează doctrină. Doctrina se creează prin fapta de

1. *Circulările Căpitanului, 1934-1937*, 1937, p. 16.

fiecare zi a Legiunii, așa cum se desprinde ea din hotărîrile celui așezat de Dumnezeu în locul în care se poruncește. Dar calitățile lui de claritate și de preciziune făcuseră din el o autoritate a doctrinei legionare, dacă în Legiune poate exista, într-un fel oarecare, și o altfel de autoritate decît cea care, prin delegație, pornește de la cel care comandă"[1]. Să reținem din această aserțiune a lui Nae Ionescu observația potrivit căreia „nimeni dintre teoreticienii naționalismului totalitar nu creează doctrină". E drept, crede profesorul de metafizică, doctrina aceasta se creează prin fapta Legiunii. Dar, mai încolo, observa totuși că Vasile Marin, prin claritatea sa de preciziune, obținuse statutul de autoritate în materie de doctrină legionară. Astfel încît nu e inutil, ba chiar e justificat, efortul de a încerca să depistăm elementele posibile ale unei doctrine a legionarismului din cogitațiunile unor teoreticieni, supunîndu-le unui necesar proces de aglutinare, cît de cît sistematică. Sau, mai bine, să desenăm o hartă posibilă a acestei doctrine, deși chiar unii autori legionari cu aplecări teoretice o negau. Astfel, de pildă, Nicolae Roșu scria în 1938: „Doctrina legionară? Este credința în putere, în demnitatea lui, în onestitatea și eroismul omului nou. Cînd o generație a ajuns să trăiască aceste virtuți sufletești înseamnă că și-a făurit o doctrină dincolo de idei și raționamente. Programe? Organizarea acestei biruințe. Transformarea unei stări de spirit care astăzi aparține mișcării legionare într-o stare biologică a României legionare. Politica lui Corneliu Codreanu este întemeiată pe primatul românismului, fără compromisuri, fără putința unei intimidări venite din afară. Ca viață istorică care să mărească și să adîncească tot ce este românesc. Corneliu Codreanu nu poate fi acceptat decît integral... Mișcarea legionară este condusă de o fatalitate istorică: doctrina zace în săvîrșirea faptică a omului nou, iar tutela în protecția destinului"[2]. Să reținem, și de aici, cîteva idei, să le spunem forță: omul nou cu calitățile sale intrinseci și românismul integral înțeles în sens biologic. În același studiu, N. Roșu arăta că „mișcarea legionară este însuflețită de un ideal prometeic. Biologia acestui pămînt a creat un om înzestrat cu toate calitățile organice și sufletești ale rasei. Istoria l-a perfecționat. Politica democratică l-a contrafăcut, l-a falsificat. Rasa nu se mai recunoaște în el. Nu sunt prea departe timpurile cînd într-o mișcare naționalistă erau prea multe idei și prea multe și chiar nefolositoare inițiative pentru că se ciocneau între ele. A venit cîrmaciul. Omul care înțelege și simte rostul misiunii sale. Conducătorul. În loc de programe politice ni s-au dat oameni. Căci la ce pot folosi programele dacă nu sunt oameni care

1. Nae Ionescu, prefață la cartea lui Vasile Marin, *Crez de generație*, Tipografia Bucovina, București, 1937, pp. IX-X.
2. Nicolae Roșu, „Idealul prometeic", în *Orientări în veac*, 1938, pp. 299-300.

să le realizeze? Nimic nu este mai necesar pentru o mișcare de renaștere decît crearea omului. Pornind de aici, drumul omului nou a fost însuflețit de un ideal prometeic".

N-ar trebui ocolit, dată fiind puținătatea textelor existente, unul, amplu, al lui Toma Vlădescu din 1935. Toma Vlădescu n-a fost legionar (deși, o vreme, a scris și la *Buna Vestire*), ci cuzist și adept intermitent al lui Crainic, scriind la *Calendarul* și *Porunca Vremii*. Interesul acestei intervenții stă în aceea că discută specificul doctrinar al dreptei. Iar legionarismul este, incontestabil, o doctrină de extremă dreaptă cu, desigur, diferențe specifice. Intervenția lui Vlădescu e o replică la un eseu al lui Ralea („Doctrina dreptei"), publicat în trei numere, din septembrie 1935, ale ziarului *Dreptatea*. Acolo, Ralea scria: „Naționalism de import, naționalism internațional e un nonsens. Dar tocmai aici stau paradoxul și mizeria naționalismului român. Lipsit de un gînditor care să fi găsit un postulat specific pentru a clădi o teorie proprie, naționalismul român și-a luat punctele de bază de peste hotare, făcînd mereu, cu o strînsă consecvență, internaționalism naționalist. De la început, dreapta română s-a situat într-un impas, într-o poziție artificială". Și: „D-nii Cuza, Goga și Corneliu Codreanu strigă contra partidelor, dar ei au și întrețin partide. Cu tot spiritul de partid... Adevărul e că: pe cînd democrația se sprijină pe o multiplicitate de partide, dictatura se razămă pe unul singur". Și încă: „Nu numai că între democrație și naționalism nu este nici o antinomie posibilă, dar naționalismul este o invenție a democrației. Înainte de 1789 nu se poate vorbi de patriotism... Putem afirma mai mult, că numai democrația poate fi cu adevărat naționalistă. În dictatură, unde nimeni nu poate vorbi, se poate presupune că sentimentul național e impus prin constrîngere"[1]. Răspunsul lui Toma Vlădescu nu e lipsit de interes. Începea prin a demonstra caracterul funciar universal (fatal imitativ) al naționalismului. „Acest caracter al naționalismului, d. Ralea îl ignorează total și, de aceea, el caută cu lumînarea o marcă de fabrică românească peste un conținut etern... Să-l asigurăm pe d. Ralea că «doctrina» este aceeași, ideile, sentimentele la fel și că peste toate nu se schimbă decît culorile drapelelor naționale, care au și ele un sens."[2] Și, în al doilea foileton: „Acel «internaționalism» al naționalismului, despre care ni s-a vorbit ca de o tară inițială a dreptei românești, nu era, în fond, decît caracterul universal, *universalismul acestui* naționalism care n-ar putea să fie altfel decît pretutindeni la fel... În acest «internaționalism» pe care se grăbește d. Ralea să-l vadă, nouă ni se va îngădui să arătăm *patrimoniul colectiv*, numai, al ideii

1. Mihai Ralea, *Scrieri*, vol. 5, Minerva, 1988, pp. 264, 267, 269.
2. Toma Vlădescu, „Naționalism și doctrină", *Porunca Vremii*, IV, nr. 218, 29 septembrie 1935.

naționale... Iar în această «absență» de doctrină a dreptei românești, d. Ralea e iarăși invitat să nu confunde atît de strident noțiuni prea clare ca să le putem ignora. Doctrina e aceasta care se vede, se simte și se trăiește – a noastră, a tuturor. Nimeni n-are asupra ei un drept de proprietate exclusiv, fiindcă nimeni n-a creat-o din nimic și pentru uzul lui personal... Dar d. Ralea a vrut să vorbească, probabil, de *expresia* chiar că naționalismul nostru a fost meditat îndelung de d. A.C. Cuza sau de N. Iorga (în alte vremuri), că el a fost genial definit, cîntat de Eminescu sau, mai tîrziu, în strofele vijelioase ale lui Goga, lăsînd la o parte chiar contribuția imensă a *Gîndirii* în fixarea pozițiilor naționale și spirituale ale dreptei românești"[1]. Și: „Naționalismul definește, pe plan social și politic, însuși *echilibrul uman*. El este comandat din adînc și n-ar fi posibil să ne despărțim de el decît strîmbîndu-ne numai sau mutilînd realitatea noastră. Se lamenta astfel inutil d. Ralea cînd își închipuia că este atîta de greu să construim o ideologie de dreapta; ea ni se oferă, dimpotrivă, singură, o trăim... Suntem «fasciști» dacă vreți, dar în măsura numai în care fascismul înseamnă naționalism, și suntem «hitleriști» – dacă ni se cere cu orice preț –, dar tot numai în măsura în care hitlerismul participă la acel patrimoniu care este și al nostru, care este *deopotrivă* al nostru"[2]. Și în sfîrșit: „D. A.C. Cuza a construit, ideologic și politic, un sistem unitar, codificînd legile noastre de viață. Doctrina lui acoperă acum o jumătate de veac... E prea mult actuală această doctrină, prea mult o dezbatere în fiecare zi ca să nu se cunoască suficient elementele ei... Ea (această doctrină, *n.n.*) va avea, cum e firesc, o secretă corespondență cu naționalismul de pretutindeni, de oriunde – exclusivismul național al lui A.C. Cuza nu amintește el adeseori chiar «programul de la Nancy» al lui Barrès –, dar nu va fi, pentru aici, mai puțin independent și nici mai puțin autonom. Dl Ralea ne-a vorbit de Maurras. Nu ne-a fost dezagreabil. Dar acolo, de pildă, unde Maurras ridică pe prim plan ideea monarhică de care are nevoie dezordinea franceză, d. A.C. Cuza pune accentul pe antisemitismul lui radical, pe care-l comandă stările de la noi"[3]. Chiar cu disocierile lui Vlădescu, e imposibil de admis că A.C. Cuza a elaborat un sistem doctrinar pe a sa idee monomană a antisemitismului, pe care chiar Codreanu o găsea insuficientă, puerilă, constatînd că nu mai e luată în seamă. Rămîne în picioare ceea ce și Vlădescu numea „naționalismul de pretutindeni", o implicită recunoaștere a sintagmei lui Ralea „naționalism de

1. Toma Vlădescu, „Naționalism și doctrină (II). Internaționalism sau universalism?", *ibidem*, nr. 220, 2 octombrie 1935.
2. *Idem*, „Naționalism și doctrină (IV). Reacțiuni naționaliste", *ibidem*, IV, nr. 226, 9 octombrie 1935.
3. *Idem*, „Naționalism și doctrină (V). Ideea de autoritate și specificul românesc", *ibidem*, nr. 230, 13 octombrie 1935.

import, naționalism internațional", ceea ce este, într-adevăr, un nonsens.

E drept, legionarismul n-a răspuns opiniei lui Ralea. Și asta pentru că, în cap cu Codreanu, nu punea preț (am mai spus-o) pe definiri doctrinare. Nu e mai puțin adevărat că unii exponenți ai mișcării o considerau efectiv de natură spirituală. Vreau să spun că negau mișcării caracterul ei politic, plasîndu-se exclusiv în spiritual. Victor (Puiu) Gîrcineanu spusese: „Mișcarea legionară este înainte de toate o revoluție spirituală, una din acele prefaceri lăuntrice și totale ale sufletului omenesc... Nu un partid politic se ridică prin mișcarea legionară. Ci o lume nouă se naște, în întregime și organic, «lume legionară»"[1]. În 1937, ideea o afirma și Ernest Bernea: „Legiunea nu este un partid politic, ci este o *lume nouă*. Partid politic poate fi în fața urnelor, dar nu în fața istoriei. Toată greșeala aici stă: e o chestiune de perspectivă. Orice partid poate fi distrus de un altul la putere, fie prin luptă, fie prin «realizare de program», numai Legiunea nu. Aceasta pentru că mișcarea tineretului este o nouă spiritualitate, o nouă viziune de viață care va defini și va așeza noi vremuri românești... Și adevărata înnoire vine odată cu *omul nou* al tineretului, odată cu desăvîrșirea marelui gînd al Căpitanului"[2]. La omul nou, ca element-pivot al noii spiritualități, ne vom referi mai încolo. Deocamdată, e necesar efortul de a depista segmente teoretice ale acestei spiritualități, pe care, mereu, le găsim formulate *per a contram*, numai prin delimitare de alte zone doctrinare. Să apelez, pentru asta, la reflecțiile lui Al. Cantacuzino. Într-un eseu din 1933, observa: „Sensibilitatea și reflexele de gîndire stîrnite de spiritualitatea legionară creează în omenire o purtare nouă, diametral opusă felului de a fi al unei lumi comuniste marxiste față, spre exemplu, de creștinism și de religie, față de viață și față de moarte, față de nemurirea sufletului, față de determinism și de liberul arbitru omenesc, față de personalitatea omului, față de fericirea omului, față de naționalism și rase, față de lupta de clase". Apoi aceste declarații de principii sunt urmărite analitic. Mai întîi despre convingerea creștin-ortodoxă a legionarilor: „Noi, legionarii, suntem creștini, credem în mîntuitorul nostru Isus Christos, credem într-un singur atotștiitorul și dătător de viață și de moarte, un Dumnezeu care se îngrijește de soarta noastră, un Dumnezeu cu care comunicăm, cu care suntem în legătură și totuși un Dumnezeu în afară și deasupra întîmplărilor și normelor omenești. Comuniștii marxiști sunt anticreștini, sunt antireligioși, și sunt inspirați de un vag panteism naturalist... Nu știm dacă jidanii comuniști, în perfidia

1. *Apud Vremea*, XII, nr. 571, 29 septembrie 1940.
2. Ernest Bernea, „Legiunea și partidele politice", *Rînduiala*, 1937, vol. II, nr. 9-10, p. 398.

lor, s-au lepădat de cultul mozaic... De o parte avem o societate legionară, cu viziunile și orizonturile lărgite prin imaginile fermecătoare ce și le creează despre o lume cerească fără margini și despre o veșnicie care luminează nimicnicia noastră a oamenilor. De altă parte avem o colectivitate deasupra căreia nu există nimic transcendent... Adevărata diferență între cele două umanități, aceea curat creștină și legionară și cea comunistă, adevărata opunere între ele este vechea ceartă în care de o parte se află cei ce se lasă conduși de stimulentul fericirii cerești și de considerații de conștiință și de respect de sine, de altă parte acei care sunt atrași numai de posibilitățile de bucurie, de desfătare și comoditate lumească... Aceste două religii cu fețe diferite se combat de aproape două mii de ani". Definitorie i se pare a fi lui Al. Cantacuzino (și nu numai lui) și atitudinea față de moarte: „Nimic nu determină, nu definește sau deosebește mai exact o viață, nimic nu modelează mai hotărîtor o ființă omenească sau societatea decît felul de a privi și de a primi moartea. Un neam de oameni nepăsători de moarte este un neam sortit unor biruințe nesfîrșite... În lumea legionară noi nu numai că ne mîndrim cu nepăsarea față de moarte, dar ne fălim cu iubirea de moarte. Concepția legionară față de moarte se înfrățește, peste douăzeci de veacuri, cu învățămintele lui Zamolxis care a propovăduit printre geto-traci cultul nemuririi sufletului... Stînd pe linia creștin-spirituală, noi, legionarii, suntem preocupați în primul rînd să cucerim marile însușiri naționale sufletești și trupești, calitățile alese ale omului românesc, cerute de mărirea și slava destinului său". În sfîrșit, a ținut să marcheze deosebirea celor două *Weltanschauung*-uri față de naționalism și rasă: „Putem concepe un universalism naționalist în locul unui internaționalism proletar deoarece între statele naționale se vor încheia legi care vor ordona conviețuirea lor pașnică în univers, pe temeiuri de onoare și de respect al virtuților morale și de sîngele fiecărui neam. Este deci fals că naționalismul înseamnează învrăjbire și război între națiuni... Naționalismul legionar este însă înfrînt de însuși spiritul dreptului național și de limitele teritoriale ale stăpînirii unei rase... Ceea ce desparte cele două lumi este o deosebire de finalitate... Una este concepția legionară asupra rostului ființei omenești în genere și asupra omului român. Alta este concepția comunistă. Aici trăiește o linie cu resorturi morale, cu ambițiuni eroice, exaltări sufletești și falnice închipuiri de mîndrie și de demnitate românească, cu întruchipări și imagism despre o nație de români sănătoși, de statură înaltă, cu suflet și trup voinicesc, gata să moară strajă neînvinsă în granițele românismului pentru apărarea și înălțarea creațiilor geniului românesc... Finalitatea ce și-o propune societatea legionară este perfecționarea și înfrumusețarea lumii sufletului și generarea însușirilor fizice și morale

ale omului român. Codul de comoditate și de confort, de îmbogățire exterioară și de progres tehnic rămîne un scop lăturalnic"[1].

E greu să nu se observe generalitatea acestor observații, cărora le cam lipsește diferența specifică. A spune că sensibilitatea legionară se rezumă, sub raport spiritual, la atitudinea religios-creștină, la neînfricare, ba chiar la exaltarea morții și la convingerea naționalistă bizuită pe conceptul de rasă e, se pare, o planare încă în vaga generalitate. Orice doctrină naționalistă ar putea-o, în egală măsură, revendica. Poate însă că exaltarea eroicului și a cultului morții, pentru a reînvia, sunt elemente care caracterizează cu deosebire spiritualitatea legionară.

În 1937, acest autor a revenit asupra chestiunii, adăugîndu-i alte trăsături caracteristice. Mai ales dimensiunea violenței. „Față de plămada simțirii și sufletului românesc din vremea noastră – scria Al. Cantacuzino –, propovăduim violența. Nu aprobăm ura. Admitem violența. Nu sub forma de mijloc brutal și material de transformare a stărilor de fapt în statul român, dar ca metodă de educație națională. Și ca remediu pentru a stîrni virtuțile inimei române și a stîrpi cusururile atavice ale firii noastre naționale... Eu admit violența nu spre a realiza un rezultat material momentan în fapte, ci vreau să dobîndesc o tradiție nouă de simțire și să schimbăm una veche. Vreau mai presus de toate schimbarea omului român... Violențele noastre dacă au erupt în vreme de exasperare, din firea unui legionar, cînd se simțea sugrumat de o furtunoasă și dreaptă mînie, au fost totdeauna fapte gratuite fără profit sau răsplată, fără utilitate pentru făptuitor... Persoane cu prejudecăți..., îndopați cu unele cunoștințe rău mistuite, ne dojenesc: creștinismul este religia blîndeței, a milei și a iertării. Ea poruncește să ne iubim dușmanii și asupritorii; să ne ducem Crucea, după pilda Mîntuitorului, pînă la capătul drumului pe Golgota și ne vom mîntui. Noi nu credem că această tălmăcire este cea adevărată a Mîntuitorului... Noi nu spunem că în unele împrejurări violența pe care suntem constrînși să o întrebuințăm nu ar fi un păcat după religia creștină. Susținem însă că este un păcat necesar, făcător de bine, răsturnător de nedreptăți." Și, mai încolo: „Avem datoria să cultivăm în noi germenul viril, slujind la împlinirea menirii noastre și la creșterea noastră către înflorire și rod. Dacă sfințenia nu este unica linie de mîntuire, și nu este, deoarece viețuim într-o lume satanică, dovedim că e o altă linie care duce la învierea neamurilor, e linia eroismului... Suntem, deci, credincioși îndrumătorilor creștini cînd dăm legionarilor o creștere de eroi, iar nu de sfinți... Eu spun: singurul mijloc de schimbare este revoluția. Adevărata conștiință a eului german s-a făcut prin revoluția hitleriană... Tot așa în Italia conștiința

1. Al. Cantacuzino, *Între lumea legionară și lumea comunistă*, 1935, pp. 14-41.

demnității eului italian rezultă din revoluția mussoliniană... Deci porunca noastră, consemnul nostru este, înainte de orice: Revoluția. Revoluția în două acte: revoluționarea sufletului și revoluționarea stărilor sociale și economice... În revoluția ce o pregătim noi, noutatea este mentalitatea noastră eroică în opunerea cu mentalitatea de profit... A voi este o hotărîre tot atît de absurdă ca aceea de a curarisi cangrena fără a opera integral organismul infectat... Bacilii jidovești cresc îndeosebi în bulionul de cultură burghezo-capitalistă sau comunistă". Și apoi, concluzia: „Revendicăm violența, spiritul revoluționar și eroismul drept virtuți constitutive ale inimilor creștine legionare... Credem că pe lîngă sfințenie, eroismul este o altă cale de mîntuire, o cale dragă lui Dumnezeu, deoarece înlesnește mîntuirea laolaltă în obștii naționale. Nu numai atît. Eroismul, în acest ciclu al vremurilor noastre, este singurul mijloc care rămîne deschis neamurilor spre a-și dobîndi mîntuirea. Sfințenia pentru un neam ar fi o metodă de sinucidere; ori sinuciderea este un păcat creștin, iar nu salvarea din păcat... Iubirea legionară înseamnă mai mult decît a iubi, înseamnă a fi pregătit pentru moarte, această plăcere a dăruirii în moarte; sorbită cu nesaț, sculptează în chip de o domnitoare unicitate, toată figura morală a generației noastre legionare... Două zîne mai tinere ne vrăjesc nouă sufletele: este zîna jertfei și zîna Morții"[1].

Oricum ar fi explicat Al. Cantacuzino (și alții asemenea), contradicția rămînea nudă și interogativă. Cum se putea concilia violența cu spiritul milei creștine pe care îl predica, deopotrivă, mișcarea legionară? Era, oricîte explicații s-ar fi găsit, o contradicție în termeni. Mai ales că această violență luase, încă înainte de înfăptuirea prorocitei revoluții legionare, forma sancțiunii punitive, ucigînd adversari sau trădători. Sancțiunea, prin glonț, de către Codreanu, încă în 1924, a lui Manciu și a altor doi polițiști, tentativa de asasinat a lui Ion I. Moța împotriva lui Vernichescu, apoi asasinarea lui I.G. Duca, în 1933, a lui M. Stelescu, în 1936, a lui Armand Călinescu, în 1939, sunt probe ale căderii în păcat. Probe la care se adaugă, în 1940, asasinarea celor 64 de demnitari încarcerați la Jilava, apoi a lui Iorga și Madgearu. În sfîrșit, asasinatele din zilele rebeliunii. E de neimaginat totuși și potrivnică învățăturii creștine, de care atîta caz făcea legionarismul, ridicarea deopotrivă a crucii și a revolverului. Argumentul cu necesitatea prevalenței eroicului nu rezolvă antinomia. Iar cultul morții, atît de exaltat, ar justifica sacrificiul, prin moarte, al legionarului pentru cauza sa. Dar nu și făptuirea morții ca mijloc de pedeapsă aplicat adversarilor. Mai grav era că în mișcarea legionară erau mulți preoți care utilizau deopotrivă crucea și pușca. Referindu-se la această ireconciliabilă antinomie, C.Z. Codreanu a

---

1. Al. Cantacuzino, *Cum suntem*, 1937, pp. 3-37.

luat-o în discuție, într-una din *circulările* sale: „Dacă preoții binecuvîntează armele, înseamnă că sunt *bune*. Dacă sunt bune, înseamnă că le pot întrebuința și ei (căci e *penibil*, în adevăr penibil, ca ei să spună soldaților: trageți numai voi cu ele, noi nu tragem, că e păcat). Iar dacă nu sunt bune, pentru ce să le *binecuvîntezi*! Preotul cu crucea și cu pușca? Întreb: cine va putea scoate din istoria românilor sau care Sinod va putea afurisi pe Popa Balint și pe alții ca el, care au stat în adevăr cu pușca înr-o mînă și cu crucea în alta?... Pe cîmpul de luptă sunt *trădători*. Ei sunt împușcați de plutonul de execuție. Biserica nu afurisește plutonul. Din contră, ia parte în scenă. Biserica spune: cel ce a ucis nu poate fi preot. Răspund: la Carmen Sylva este preot un fost învățător, căpitan în timpul războiului, care a tras și a ucis, a ucis mulți. Și ca el sunt foarte mulți preoți. Pe cei ce au ucis pe Stelescu, se zice că trebuie dați afară de la Teologie. Cred că nu și pentru motivul de mai sus, dar și pentru altul. Ei pot zice: nu ne facem preoți. Ne facem cizmari. Dar vrem să învățăm Teologia. Iată fapte. Fapte de pe pămînt. Cred însă în superioritatea Bisericii creștine. Biruința veșnică și adevărată este biruința născută din martiri"[1]. Sofisma groasă înlănțuie considerațiile lui Codreanu. A-i absolvi de păcat pînă și pe ucigașii lui Stelescu pentru că, în război, au fost preoți care au fost nevoiți, în luptă, să tragă (nefiind însă preoți) e o culme a disculpării. De altfel, nicadorii (ucigașii lui Duca) și decemvirii (ucigașii lui Stelescu) erau glorificați și considerați eroi ai Legiunii. A-i declara martiri și eroi pe niște ucigași de către o mișcare politico-spirituală care afirma valorile creștinismului, iată nu o sofismă, ci o aporie. Și, din păcate, ea a însoțit mișcarea legionară de la geneză pînă în zilele tulburi ale rebeliunii.

De altfel, chiar naționalismul șovin (proiectat nu numai în dezideratul revoluției legionare) era contrazis de principiul fundamental al ortodoxiei creștine, mila față de semen. Iar naționalismul cel mai virulent, cu incitări efectiv pogromiste, e o caracteristică a mișcării legionare, afirmată din capul locului (1927), înainte deci de ființarea modelului hitlerist. Această contradicție a fost discutată în epocă de spirite cu vocație teoretică. Radu Dragnea, apropiat cercului *Gîndirii*, a publicat, în 1937, în *Buna Vestire*, ziarul mișcării legionare, un eseu cu titlul „Ortodoxie și naționalism" în care afirma: „a fi însă naționalist este o grea cădere în păcat de care nădăjduim a ne mîntui în ortodoxie"[2]. A răspuns, în *Predania*, Nae Ionescu: „După impresia mea, dl Dragnea socotește că poate opune ortodoxia naționalismului... care nu se identifică... Îmi închipui că nu greșesc prea mult cînd socotesc că la d-sa opoziția aceasta decurge dintr-o înțelegere strict biologică

1. *Circularile Căpitanului*, 1934-1937, 1937, pp. 89-90.
2. *Apud Buna Vestire*, I, nr. 77, 28 mai 1937.

a nației, viața spirituală fiind de competența și domeniul ecumenicității creștine. A crede că se poate trece, în veac încă, peste hotarele confesionale și politice înseamnează a uita că și istoria tot din Dumnezeu e făcută, și a socoti că se poate anula realitatea formelor de viață așa cum le-a lăsat Dumnezeu. Atitudine categoric falsă, cel puțin pentru simțul realist și istoric al ortodoxiei... D-sa crede că «a fi naționalist este o grea cădere în păcat». De ce însă a fi naționalist este o grea cădere în păcat, atunci cînd, totuși, a aparține unei națiuni e un fapt firesc și necesar, nu ne lămurește d. Dragnea... Dacă apartenența la o națiune e un fapt firesc, naționalismul trebuie să fie și el o atitudine firească și nicidecum o grea cădere în păcat... Națiunea e nu numai categoria logică, ci și colectivitatea reală care ne definește pe fiecare din noi, locul, cadrul și principiul întregii noastre acțiuni și existența *în veac*; în naționalism nu e numai o doctrină politică, cum pare a voi să lase a se înțelege d. Dragnea, ci o atitudine polivalentă, care acoperă tot așa de bine sectorul spiritual sau economic, politic sau cultural-estetic al activității noastre. De unde urmează însă că opoziția naționalism ortodoxie nu e valabilă"[1].

Cum îi era felul publicistic, Nae Ionescu opera cu paradoxe și sofisme, ocolind să răspundă antinomiei relevate de Dragnea. Acesta i-a răspuns lui Nae Ionescu, firește, tot în *Buna Vestire*, după ce tot aici au glosat pe marginea incidentului Dragoș Protopopescu și Toma Vlădescu: „Pentru că au fost națiuni, nu urmează că ele au fost și naționaliste ca azi, precum își închipuie d. Nae Ionescu. El nu s-a născut odată cu națiunea, ci este un adaos, ca păcatul de la făptură care astfel a sfărîmat ecumenicitatea creștină... De unde înainte de era naționalităților, *românii se puneau în universal prin ortodoxie*, pe urmă ei au tins într-acolo fie pe calea democrației, ca liberalii, fie prin mijlocirea zeității rațiunea, ca la junimiști... Da, Maiorescu este universalizant, raționalist, nevoind să știe că vorbește așa, ca în Germania, într-o cultură ortodoxă. Asta înseamnă să n-ai simțul istoric al realității concrete. Azi nici un om de bună-credință nu mai trage la îndoială naționalismul lui Maiorescu care, pe această temă, a fost nedreptățit de unii contemporani. Și, cînd d. Nae Ionescu zice că naționalismul «acoperă tot așa de bine *sectorul spiritual* sau economic, politic sau cultural-estetic al activității noastre», ne întrebăm: îl acoperă și la acest înaintaș în știința d-sale de carte? În sectorul spiritual Maiorescu rămîne descoperit cel puțin pentru un ortodox ca d. Nae Ionescu, fiindcă nu se acoperă din partea ecumenică și a veciei... Spiritualitatea cuiva nu se determină după cum se acoperă sau nu cu neamul, ci după starea aceluia față de ecumenic și vecie. Iar ortodoxia, într-adevăr, acoperă națiunea, dar națiunea singură,

1. Nae Ionescu, „Naționalism și ortodoxie", *Predania*, I, nr. 8-9, 1-5 iunie 1937.

fără ortodoxie, nu acoperă spiritualitatea. Iată ce scapă judecății dlui Nae Ionescu... Naționaliștii români care tresaltă de fericire uită, adeseori, că bunul acesta al lor care-i califică îl au și alte popoare. Păcatul naționalismului nu e local, ci în tot locul unde a sfărîmat *starea de spirit* ecumenică dinaintea săvîrșirii lui. A cunoaște aceste lucruri nu înseamnă a steriliza sentimentul național; înseamnă a năzui, ideal, la creația culturală sub prizma ecumenică și a fi conștient, în chip real, de primejdia politică a principiului naționalităților generalizat"[1]. Să amintesc și de intervenția, în această dezbatere, a lui Petru Manoliu, discipol al lui Nae Ionescu. Acesta a observat, la capătul intervenției: „Scopul nostru este tot lămurirea naționalismului și a ortodoxiei, cu deosebirea că noi rămînem credincioși poruncii lui Hristos: «Nimeni nu poate sluji, în același timp, la doi stăpîni: și lui Dumnezeu, și Satanei». Teza noastră este, deci, următoarea: nu putem acoperi structural comunitatea de destin a nației cu comunitatea de iubire a bisericii"[2].

Pornim de la această dezbatere, care a preocupat mult, pentru că, într-adevăr, punea degetul pe o rană care durea: concilierea posibilă dintre naționalism și învățătura hristică a iubirii aproapelui, indiferent de națiunea căreia îi aparține. Era, cum spuneam, o chestiune dureroasă pentru întreg naționalismul șovin românesc și, în special, pentru legionarism. În 1937, Mihail Polihroniade – primul dintre criterioniști care a aderat, public, la Garda de Fier – se întreba și el, pornind de la polemica Dragnea-Nae Ionescu, care ar fi relația dintre Biserică și Legiune. „Care sunt raporturile dintre *biserică* – întruparea ideii creștine – și *legiune* – întruparea ideii naționale?... Contrazicătorii dlui Nae Ionescu sunt foarte îmbibați de occidentalism și... oarecum necunoscători ai realităților noastre răsăritene. Pentru că problema creștinism-naționalism este specifică problematicii occidentale, catolice, ca și problema stat-biserică sau națiune-biserică. Istoria răsăriteană, istoria ortodoxiei noastre nu cunoaște asemenea opoziții. La noi, în Răsărit, biserică, stat, națiune au mers totdeauna mînă în mînă".Or fi mers astfel laolaltă. Rămîne însă întrebarea posibilității concilierii dintre naționalismul șovin și învățătura creștină despre iubirea aproapelui. Polihroniade a ocolit răspunsul, totuși singurul esențial, și a preferat să dizerteze despre deosebirea dintre naționalismul occidental și cel răsăritean: „Între naționalismul occidental și naționalismul nostru răsăritean, legionar, deosebirea structurală se face tocmai pe tema problematicii religioase, pe tema modului în care mișcarea noastră concepe raporturile între națiune și biserică, între

1. Radu Dragnea, „Lămuriri (Naționalism și ortodoxie)", *Buna Vestire*, I, nr. 147, 24 august 1937.
2. Mihail Polihroniade, „Legiunea și biserica creștină (I)", *Buna Vestire*, I, nr. 152, 29 august 1937.

neam și Dumnezeu. Și fascismul, și național-socialismul oricît ar voi ele să răstălmăcească lucrurile sunt materialiste... Fascismul deifică statul, național-socialismul deifică *rasa*... Cu totul altfel stau lucrurile în mișcarea legionară. Statul, națiunea nu sunt scopuri în sine. Mișcarea noastră nu tinde numai la împlinirea lumească a neamului românesc, ci la călăuzirea lui pe calea mîntuirii... Tindem, prin toate faptele și gîndurile noastre, către linia bisericii creștine... În aceasta stă originalitatea profundă a fenomenului legionar. În strădania mișcării noastre de a duce un neam întreg pe calea mîntuirii... Biruința legionară va însemna pentru poporul român nu numai o renaștere națională, ci și o renaștere a vieții creștine"[1].

Așa or fi stînd lucrurile, cum le prezintă Polihroniade. *Ignoratio elenchi* rămînea însă în picioare. Pentru că întrebarea era (repet) cum se conciliază o mișcare spiritual-politică ce afirma profunde convingeri creștine cu practicarea – și elogiul – omuciderii și cultivarea urii interetnice.

A fost un moment, în februarie 1937, cînd Biserica Ortodoxă Română, ca instituție, după slujbele înmormîntării lui Moța și Marin, a fost invitată de Ministerul Cultelor (o ceruse și parlamentul) să recomande preoților a nu participa la activități politice. Vizată era, în chip direct, mișcarea legionară. Biserica a refuzat să dea ascultare acestui îndemn, declarînd că „nu va interveni în lupta dintre partidele politice pentru a declara pe unul mai bun ca celălalt". Exultînd, Nae Ionescu a comentat decizia: „În fond, Ministerul Cultelor nu urmărea scoaterea preoților din politică, ci ceva mai precis, interdicția pentru preoți de a sprijini, prin participarea lor, mișcările naționaliste așa-zise de extremă dreapta. Intenția întîmpinării ministeriale nu era, de altfel, nici măcar acoperită, ea căpătînd, în anumite pasagii, o exprimare categorică. La această cerere, care avea caracterul unei injoncțiuni, biserica românească a răspuns printr-un refuz clar. Răspunzînd așa cum a făcut-o, Sfîntul Sinod a asigurat o victorie nu numai a bisericii ortodoxe, ci și a naționalismului românesc". Și apoi continuă: „În pragul unei Europe totalitare, împărțită în națiuni care sunt tot atîtea unități organice și spirituale, Biserica ortodoxă care își dă seama că organizează viața religioasă a nației, că este însăși viața în nevoia ei de a trăi pe Dumnezeu, nu mai are nici o iertare de cerut, nici o umilință de suportat, nici o separație de temut. Ea știe că statul, fiind dator să organizeze viața nației în totalitatea ei, nu poate scoate în afară de stat biserica – parte esențialmente integrată a nației. Și urmînd indicațiile precise ale realității, preferă să se pună în conflict cu statul decît să se desolidarizeze de națiune. Preferă pentru că e

1. Mihail Polihroniade, „Legiunea și biserica creștină (I)", *Buna Vestire*, I, nr. 155, 2 septembrie 1937.

sigură că mai curînd sau mai tîrziu, vrînd sau nevrînd, statul nostru va trebui și el să ajungă la imperativul – istoric și românesc totdeodată – al națiunii totalitare"[1]. Într-una din *circulările* sale, datată 25 septembrie 1934, Codreanu scria: „Uzînd de linia creștină a mișcării noastre și de convingerea mea creștină"[2].

Fenomenul de devoțiune creștină a legionarilor cu ritualul adecvat, pînă la formele mistice adaptate de Codreanu în ultimii doi ani de viață, era incontestabil de bună-credință și efectiv sincer. Se întîmplă însă că era contrazis de convingerea că dreptatea trebuie dobîndită nu prin lege, ci pe cale individuală. Ba chiar că glonțul e un mijloc necesar. Iar iubirea creștină ar fi valabilă numai între camarazi. Ceilalți, socotiți dușmani, fie evrei, fie creștini, trebuiau urîți și, cînd e cazul, pedepsiți pînă la ucidere. Repet, creștinismul și pietatea legionarilor intrau într-o insolubilă antinomie cu spiritul creștin.

5. Legionarismul, sub raport doctrinar, a cultivat vizionarismul. Blestemele toate erau aruncate asupra lumii vechi, venală, iudaizată prin democrație falsificatoare, malefică prin afacerism și politicianism, și se promitea crearea unei alte lumi, firește, înnoitoare. De la Moise încoace (ca să limităm lucrurile la civilizația iudeo-creștină), toate noile religii au năzuit să creeze o lume nouă, printr-un om nou. Au promis această zămislire și n-au încetat să spere că o vor înfăptui. Lectura operei tuturor utopiștilor, de la Platon încoace, înmărmurește prin fantasma visării unei lumi noi și a unui om pe măsură. Dar, la lectură, realizezi, de îndată, ce avorton se află în acele eprubete sub flacără! Doctrina lui Marx și Engels a crezut, și ea, în himera creării altei lumi și a apariției unui om altfel construit etic și spiritual. Fascismul și hitlerismul nu au operat cu alte valori. Ce a ieșit din aceste visări, unele sincere și înflăcărat idealiste, s-a cam văzut! Și Ceaușescu ne tot vorbea de omul nou, anunțîndu-ne iminenta lui apariție, în virtutea unui cod moral pe care îl elaborase și-l oferea spre studiu și iluminare. Sigur că natura umană e imperfectă în ale ei alcătuiri, iar cea sociopolitică e pe potriva ei. Visarea utopică a unui antidot e de înțeles. Dar prea s-a abuzat de aceasta. Iar regimurile totalitare (de dreapta sau de stînga) se credeau chiar îndreptățite să nimicească, în acest scop, efectiv fizic, pe cei netrebnici (rase inferioare sau clase exploatatoare), pentru a înălța, pe acest teren curățat, viața cea nouă, cu omul ei nou. Veacul nostru, poate cel mai sîngeros din epoca modernă, a avut parte de aceste fantasme ale răului. Această purificare pentru reînnoire a fost clădită pe uciderea a milioane de

1. Nae Ionescu, „Biserică, stat și națiune", *Predania*, I, nr. 4, 1 aprilie 1937.
2. *Circulările Căpitanului*, 1934-1937, 1937, p. 8.

victime și, probabil, mult mai multe au ispășit, prin lagăre și temnițe, pentru aceleași proiecte „grandioase", totdeauna „revoluționare".

Revoluționar (nu se anunța o iminentă „revoluție națională"?), legionarismul vestea omul nou, făuritor al lumii noi (să mai spun că profund și autentic românești?). C.Z. Codreanu, necultivînd sau neagreînd cartea și elaborația doctrinară, a preferat să vorbească despre proiectele sale vizionare aproape în termenii regulamentelor militare. În acel al său Vademecum care este *Cărticica șefului de cuib*, se pronunța, pe puncte, ca – spuneam – într-un regulament militar: „Punctul 67. Că statul bazat pe ideologia veche a Revoluției franceze se ruinează. În lume se pune problema unui stat nou. El poate fi foarte bun sau foarte rău. Cum va fi? După cum ni-l vom face.

Punctul 68. Statul nou însă nu se poate baza numai pe concepții teoretice de drept constituțional. Statul nou presupune, *în primul rînd*, și ca un lucru indispensabil, *un tip nou de om. Un stat nou cu oameni cu păcate vechi nu se poate concepe.*

Punctul 69. *Omul nou* sau națiunea înnoită presupune o mare înnoire *sufletească*, o mare revoluție sufletească a poporului întreg, adică o *împotrivire* direcției *spirituale de astăzi* și o ofensivă categorică în contra acestei direcții.

Punctul 70. În acest om nou vor trebui să învieze toate virtuțile *sufletului omenesc*. Toate calitățile rasei noastre. În acest om nou vor trebui ucise toate defectele și toate pornirile de rău. În acest tip de *erou* – erou în sens războinic – pentru ca să poată prin luptă să-și impună părerea –, erou în sens social: incapabil, după victorie, de a exploata munca altuia, *eroul muncii*, uriașul creator *prin muncă* al țării sale, trebuie să fie concentrat tot ce a putut strînge mai bun în timpul miilor de ani poporul român. Pe acest om îl așteptăm, pe acest erou, pe acest uriaș. Pe el se va baza statul cel nou, România de mîine. Mișcarea legionară, înainte de a fi o mișcare politică, teoretică, financiară, economică etc. de formule, este o *școală spirituală, în care dacă va intra un om*, la celălalt capăt va trebui să iasă un erou"[1]. Și-a reluat ideea în anul următor, într-un interviu acordat publicației italiene *Giornale d'Italia*. „Programul meu – spunea acolo – e constructiv. *Mă gîndesc la cea mai grea și cea mai mare construcție a omului nou* (*subl. n.*). Nu numai a omului fizic și intelectual. Acesta e deja prezent în România. Dar a omului moral încă ne lipsește. Vreau cu orice preț să creez un tip de erou: înțeles nu numai în sensul unui luptător pe cîmpul de bătălie, dar în sensul unui muncitor, un muncitor cu mare încredere în națiune și în viitorul ei și de mare onestitate și cinste, în viața sa publică și privată. Acesta este punctul esențial. Programul meu se referă, înainte de toate, la virtutea omului. De la această nouă

---

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib*, 1937, pp. 57-58.

bază morală ne putem întoarce apoi la ridicarea rasei noastre și la raporturi noi cu alte rase care populează teritoriul românesc și în special cu aceia care ne mînuiesc, jidanii acaparatori. Și după aceea va trebui să ne gîndim la agricultură, la lucrări publice, la orașe, la străzi, la căi ferate."[1] Am uitat să spun că în *Cărticica...* existau și norme ale legionarilor. Erau șase cu totul. Aceea indicată la numărul 4 suna astfel: „Legea educației: trebuie să devii *altul*. Un erou. În cuib fă-ți toată școala. Cunoaște bine Legiunea"[2]. Nu altfel va gîndi alt cofondator al Legiunii, al doilea în importanță după Codreanu: „Nu cred că va nega cineva această situație de acum 5-10 ani, care concretizează două lumi deosebite, în germeni: lumea reformei naționale de metodă căldicică, pe cale democrat-parlamentară, incapabilă de a face față volnicillor guvernamentale și incapabilă de a zgudui adîncurile sufletești ale neamului spre a-l ridica în lupta decisivă, și lumea eroică, a revoluției spirituale și morale a națiunii, care n-are decît două ieșiri: moartea sau victoria"[3].

Despre omul nou va medita, în 1937, și gardistul Nicolae Roșu: „Autoritatea omului nou izvorăște din voința personală de a impune o atitudine. Ea este o formă dinamică a vieții, o expresie îndrăzneață a curajului și a sacrificiului. Omul nou înlătură mitul maselor, al mulțimilor, disprețuiește vulgul și le înlocuiește cu elitele, cu aristocrația, cu minoritățile organizate și coerente... Zvîcnirea de viață a omului nou este condiționată de chemarea sîngelui și de imperativul rasei, de destinul istoric al națiunii". În sfîrșit, merită reținută și această meditație antiintelectuală: „Atitudinea generației noi este eminamente *programatică*. Ea pornește de la cunoașterea vieții prin *fapte*, nu prin idei. Direct deci, nu indirect. Astfel se explică și neînțelegerea generației precedente care a trăit în cărți și în idei, a activat în virtutea unor sisteme de gîndire și s-a afirmat pe un plan cultural. Trecerea de la idei la fapte, de la realitate la vis, este asemănătoare unei soluții de continuitate, unei sfîșieri interioare... Într-adevăr, ce este fascismul altceva decît o involburare de forțe tinerești? Fascismul este o congestie juvenilă. Prin fapte, nu prin contracte ritmate a mușchilor s-a ridicat puterea în Italia. Chiar regimul de astăzi se bizuie numai pe energia spontană a generațiilor tinere. Tinerimea creează un nou stil de viață în Italia. Fascismul nu a avut însă la baza ideologiei sale un fond cultural... Așadar, vina este a culturii, a intelectualilor care nu s-au pus de acord cu spiritul veacului"[4].

---

1. „Un interviu al dlui Corneliu Zelea Codreanu", *Buna Vestire*, II, nr. 271, 26 ianuarie 1938.
2. C.Z Codreanu, *op. cit.*, p. 4.
3. Ion I. Moța, „Legiunea și L.A.N.C.", 1933, în *Cranii de lemn*, 1937.
4. Nicolae Roșu, „Omagiul tinereții", în *Orientări în veac*, 1937, pp. 11-16.

Să citez, apoi, opiniile despre acest om nou ale altor legionari cu aplecări doctrinare. Paul Costin Deleanu e unul dintre aceștia. În august 1934 scria în publicația *Dreapta*: „Apariția acestui om în număr mereu crescînd face astăzi cu putință, pe zi ce trece mai eficient, o anumită politică de dreapta..., politica de dreapta își creează omul necesar. Fiindcă dacă omul de care vorbim este într-adevăr nou, el nu poate avea o structură în care să primeze politicul. Politicul primează întotdeauna în structura unui om vechi și numai acolo; așa cum, aparent paradoxal, a fost dintru început omul modern. Omul nou apare întrucît structura cosmică de oricînd și de oriunde e cu nevoi și vocații individual diferite: economice, politice de o parte, dar și de intenționalitate strict spirituală. Așa a fost inițiată constituirea omului nou... Între 1920 și 1932 a existat în țară procesul constituirii spirituale a omului nou..."[1].

Celălalt doctrinar la care apelez este, desigur, Alexandru Cantacuzino. Acesta a prezentat un raport la congresul studenților legionari din 1935 în care, vizionar, a înfățișat, tipologic, trăsăturile nu numai ale omului nou, ci ale românului de mîine. „Omul nou – începea prin a pronostica Al. Cantacuzino – trebuiește întîi creat în vis, trebuiește visat. Eu văd trei condiții pentru crearea românului de mîine: 1) Un om excepțional care să viseze profetic și să conceapă lucid românul de mîine, românul cerut de destinul Nației române și să sădească în suflete visul său printr-un prozelitism de fapte, de pilde, de cuvîntări; 2) O înmugurire, o efervescență spirituală virulentă în substanța românească; 3) Momente sociale de zbucium, de clocot, de cutremur. Am convingerea că toate aceste condiții se află în prezentul mediu, cred că românul de mîine trebuie nu numai să-și regăsească firea sa românească de acum 300 de ani și să se mulțumească cu atît, ci trebuie să vrea totodată și să se regăsească și să se întreacă... Omul românesc de mîine trebuie să fie cu totul diferit de românul de astăzi. Românul de mîine trebuie să aibă gustul și deprinderea existenței severe, dure, eroice, să aibă simțul eului colectiv și al binelui național și să mai aibă cele două însușiri atît de zgomotos blestemate, să fie violent și să fie extremist. Românul de mîine va avea conștiința că s-a născut spre a muri pentru Nația lui... Sunt germeni de moliciune care s-au încuibat în nervii acestui Neam, sunt fermenți, căci descompun voința lui și infiltrează slăbiciunea și sîngele românesc... Trebuiesc, deci, fără frică extirpate vechile moravuri și obiceiurile păcătoase care paralizează centrele nervoase ale personalității românești... Să se sfîrșească odată cu resemnarea învinsului. Dacă vrem să fim învingători, să ne învingem întîi firea noastră de astăzi apăsată de seculare amintiri de robie și de servilism... Trebuie ca românul să se simtă o

---

1. Paul Costin Deleanu, „Înnoirea", *Dreapta*, II, nr. 1, 1 august 1934.

dată, fie numai cîteva zile, fie numai cîteva ceasuri, stăpîn asupra lui și peste cei care îl înconjoară." Și încă: „Românul de mîine va fi desigur făurit dintr-un material mai dur, mai stîncos, mai dens decît cel care compune generația părinților noștri. Românul de mîine va fi într-o oarecare măsură antiraționalist... O învinuire grea va apăsa asupra intelectualismului... Intelectualismul sterilizează curajul. Numai suflarea misticei permite o viață eroică. Oricum, este o observație deprimantă aceea care constată simultaneitatea dezvoltării intelectualismului și lașității la oameni. Dimpotrivă, chemarea către irațional s-a dezvoltat odată cu valorificarea facultăților și destoiniciilor fizice, cu plăcerea riscului, a aventurilor, a plenitudinii de viață și a dărniciei de sine. Sentimentele care vor trebui cultivate în românul de mîine sunt: intransigența, tenacitatea, mîndria, curajul, ambițiunea, cinstea excesivă, dragul muncii, rigiditatea, voința puterii, voința de afirmațiune, încrederea în sine, simțul demnității de om, intoleranța, creștinismul și antiiudaismul... Bineînțeles, această transformare sufletească urmează să se desăvîrșească odată cu renașterea fizică a Neamului românesc și cu reclădirea întregii societăți românești pe temeiuri legionare..."[1]

Al. Cantacuzino a revenit, doi ani mai tîrziu, la această preocupare care îl obseda privind fizionomia omului nou, a românului de mîine. Firește, a reluat ideile dezvoltate în 1935. Există și adaosuri deloc lipsite de semnificație. De pildă, a înțeles că e necesară o conciliere posibilă între violența eroică a revoluției naționale și preceptele hristice: „Persoane cu prejudecăți..., îndopate cu unele cunoștințe rău mistuite, ne dojenesc. Creștinismul este religia blîndeței, a milei și a iertării. Ea poruncește să ne iubim dușmanii și asupritorii; să ne ducem Crucea, după pilda Mîntuitorului, pînă la capătul drumului pe Golgotă și ne vom mîntui. Noi nu credem că această tălmăcire este cu adevărat a Mîntuitorului... Noi nu spunem că în unele împrejurări violența pe care suntem conștienți că o întrebuințăm noi nu ar fi un păcat după religia creștină. Susținem, însă, că este un păcat necesar, făcător de bine, răsturnător de nedreptăți... Generația noastră a înțeles și a simțit că este misiunea ei să pună acest hotar și l-a pus; a pus în drumul făptuitorilor de fără-de-lege, de vînzări de neam și de trădări teama de a fi uciși. Misionarii acestei generații care au ridicat această stavilă binefăcătoare au dăruit neamului românesc drept jertfă viața pămînteană și au sacrificat poate și veșnicia lor de odihnă în fericire, dincolo de mormînt. Cine oare va cuteza să ne învețe că dreptatea Dumnezeiască va nesocoti în cîntar binele făcut atîtor tinere vieți românești care de acum înainte au să crească apărate de vrăjmașa vînzare a credinței? Eu zic legionarilor: purtați-vă după cum simțiți

1. Al. Cantacuzino, *Românul de mîine*, 1935, pp. 1-3.

Christos Dumnezeul și vă învață să vă mîntuiți sufletul... Dacă sfințenia nu este unica linie de mîntuire, și nu este, deoarece viețuim într-o lume satanică, dovedim că este o altă linie care duce la învierea neamurilor; e linia eroismului... Suntem deci credincioși îndrumărilor creștine cînd dăm legionarilor o creștere de eroi, nu de sfinți". Grav nu e că s-a investit încredere în himera plămădirii unui om nou. Ci că această himeră a justificat violența și eroismul prin moarte. Pentru că eroismul, despre care atîta s-a glosat, a justificat nu numai violențele, ci și asasinatele ca armă politică.

Acel proiectat om nou trebuie zămislit nu pe cale de retortă. Laboratorul nu era numai obișnuita ședință lunară de cuib, în care îndoctrinarea și veghea comportamentală puteau fi asigurate. S-a mai găsit o cale, mult vehiculată și elogiată: tabăra de muncă. Avem a constata, aici, o similitudine de procedee. Și comunismul, în România de după 1947-1948, a practicat sistema taberei de muncă drept creuzet al formării omului nou. A fost împrumutat procedeul de la legionari sau importat din U.R.S.S.? E prea puțin important. Ceea ce trebuie reținut e identitatea procedeelor, demonstrînd, prin însăși această comunitate, că totalitarismul n-a inventat nimic nou. S-a folosit de aceleași sloganuri pentru a inventa, fals vizionar, un imposibil om nou.

Legionarii au apelat, cu sistemă, la strategia taberei de muncă după martie 1935, cînd a fost creat partidul Totul pentru Țară. Se vorbea de organizarea taberelor de muncă pentru construcții și reparații de biserici, drumuri, diguri, poduri, case (sedii) ale partidului. Erau, în această strategie, și forme propagandistice numite constructive, și mijloace utile pentru atragere de aderenți. Forma aceasta de educare pe cale constructivă fusese practicată și înainte de Garda de Fier. Construise Căminul pentru Studenți (1924-1925) la Iași, ca și Casa Verde din București (1934). Dar, acum, această formă de educație capătă extensiune și e înconjurată de mare larmă propagandistică. Se spunea mai peste tot, în cuvîntări și articole, că prin educarea în spiritul muncii în tabere, al iubirii de Dumnezeu și de Biserică se plămădește omul nou, cel al societății legionare de mîine. Un vers dintr-o poezie legionară anunța: „Cu brațele clădim în soare catapetesme peste veac". Se publicau articole în care participanții la activitatea unor tabere de muncă vorbeau de reînvierea lor la o viață nouă, ele erau considerate un mijloc de „salvare sufletească", de făurire a „omului moral", a „românului de mîine". Și tinerii, de bună-credință fiind, veneau în aceste tabere de muncă, transformate în școli de educație legionară.

Cum nimic nu se proiecta, la scara întregii mișcări, fără cuvîntul-manifest al lui C.Z. Codreanu, există, și în această chestiune, un document-proclamație al Căpitanului. E o scrisoare-proclamație adresată legionarilor din taberele de muncă, emisă la Carmen Sylva în

august 1935. O voi reproduce pentru că e caracterizantă și pentru stilistica lui Codreanu, și pentru țelul urmărit: „I. Tabăra este o școală nouă; a noastră proprie, născută din pămîntul și din sufletul nostru românesc. Nu e o imitație, pentru că, la 1924, cînd am început cărămidăria de la Ungheni și Căminul de la Iași, nu era întrebuințată nici în Italia, nici în Germania. (Doar în U.R.S.S., *n.n.*) II. În această *școală* sunt patru principii de educație care lucrează asupra celui sosit aici. a) *Munca manuală*, cu sapa, cu tîrnăcopul, cu toporul sau brațele goale. Aceasta întărește fizic, muscular, pe legionar și reface celula nervoasă a omului pe care o distruge în special munca intelectuală intensă și supraîncordată. Această muncă îi dă sănătate. Această muncă îi creează, intelectualului, în special, o structură sufletească, o voință de fier. Această muncă îl scoate din lumea teoriei și îl pune pe teren, dezvoltînd simțul practic... b) *Viața aspră*, cu disprețuirea tuturor luxurilor care pînă azi ne-au molestat, ne-au creat neputincioși, imbecili și necinstiți, ne va smulge din mlaștina acestor păcate și ne va crea un popor de oameni sănătoși, cumpăniți și severi cu noi înșine. c) *Viața în comun*, viața împreună care ne dă nu numai bucuria cunoașterii și revederii noastre, care nu numai că ne dezvoltă simțul camaraderiei, dar creează o mare comunitate sufletească care însemnează betonul armat al organizației noastre și pe care nu-l va distruge nici un val, nici o ură. d) În sfîrșit, al patrulea principiu este *educația teoretică* propriu-zisă; adică vărsarea în sufletul tuturora a gîndului nostru despre ceea ce trebuie să fie un om în viață, despre modul cum trebuie să se comporte față de Dumnezeu, față de viață, față de țara sa, față de lume, față de el însuși. În taberele noastre desigur că cele trei principii de la început au activat asupra noastră și nu mă îndoiesc că toți ați observat vizibil schimbarea pe care *școala legionară a produs în noi*. Al patrulea va fi pătruns poate mai puțin cu toate însușirile frumoase ale celor însărcinați cu aceasta din cauza lipsei de legătură între noi. În această ordine de idei și sub acest capitol vă anunț că taberile din anul acesta trebuie să fie închinate: *omului corect*. Ele trebuie să înceapă crearea acestui om corect"[1].

Ideea aceasta a făuririi omului corect apare și în circulara către legionarii din tabăra de muncă Arnota, datată 20 iulie 1935: „...Tabăra și-a ajuns scopul din toate punctele de vedere. Anul acesta taberele au rostul educativ de a *crea* sau a începe *crearea omului corect*. Am creat, pînă acum: Omul de credință, omul viteaz, omul de jertfă. Acum ne trebuiește *omul corect*. Corect din toate punctele de vedere: în raport cu lumea din afară (ținută, atitudine, bună-credință, respect etc.), în raport cu organizația, în raport cu camarazii, în raport cu

1. C.Z. Codreanu, „Către legionarii din taberele de muncă", Carmen Sylva, 1 august 1935. *Apud Brațul de fier*, Focșani, I, nr. 4, 4 septembrie 1935.

șefii săi, în raport cu țara sa, în raport cu Dumnezeu. Există în lume: om șiret, om pezevenghi, om secătură, om șmecher, om canalie. Ardeți în focul cel mai mistuitor amintirea acestor oameni. Un legionar nu poate fi așa. El trebuie să poarte pecetea: *om corect*"[1].

Nu a lipsit nici îndemnul îndrumător al lui Ion I. Moța, care conferea campaniei pentru taberele de muncă accente mistice: „Deviza taberelor de muncă legionară este aceasta: *tăcere și muncă*. Iar în ultimul timp Căpitanul a oprit, prin ordin, orice cuvîntări politice, neîngăduind legionarilor decît un singur fel de discurs: *Cuvîntarea mută*, adică glasul înfăptuirii ridicate de munca șantierelor legionare. Toate acestea dovedesc încă o dată învierea sufletească pe care o va împlini Legiunea în întreaga viață românească, pornind de la disciplinarea și schimbarea individului și pînă la renașterea sufletească a întregului Neam în forme noi de viață... Legionarii rînduiesc o altă lume, o altă înfățișare în fața poporului, o lume de tăcere și de muncă aprigă în folosul obștesc... Această tăcere, această muncă resemnată și sobră au în rîndul întîi scopul de a forma noul suflet legionar, de a fi izvor de purificare interioară a luptătorului. În această tăcere se formează și se pregătește legionarul pentru moartea vitejească de mîine. Căci numai oameni gata de moarte mai pot mîntui Neamul românesc"[2].

Paul Costin Deleanu conferea strategiei taberelor de muncă, deopotrivă, dimensiune înalt politică și sufletească înnoitoare. „Prin această cîștigare de adîncime, activitatea politică *depășește contractualismul abstract al vechiului sistem*. Corpul electoral nu mai este chemat să-și dea sufragiile unor programe generale, ci i se supun, ci i se cer lui direct indicațiile viitoarei activități: și anume pe *cazuri concrete*, locale, activitatea începînd de îndată printr-o colaborare nemijlocită între organizația politică și mediu. Anticiparea sufragiilor prin faptă și nu prin deziderate, prin programe, prin vorbe fiind nota generală a nouei mișcări legionare... Este în fapta legionară un gest de măsură neobișnuită, de îndrăznețe, generoase dislocări și prospectări istorice ca pentru o nouă epocă... Ea se integrează organic generalei reacțiuni a arianității în sînul rasei albe, care-și apără astfel civilizația... Întrucît privește noua orientare istorică a civilizației noastre înalte, este vorba de părăsirea mitologiei moderne și întoarcerea la realitățile tradiției, la mitologia autohtonității. Față de o sută de ani de modernism, de primat politico-economic, noua direcție află sensul ultim al existenței și activității naționale în ordinea spiritualității tradiției românești de totdeauna... Iată de ce spiritul acestor tabere de muncă nu poate fi decît unul de corp militar, constituind, în cadrul unei organizații de

---

1. *Circulările Căpitanului*, 1935-1937, 1937, p. 32.
2. Ion I. Moța, „Tăcere și muncă", *Brațul de fier*, Focșani, I, nr. 7, decembrie 1935.

fier, inițiativa civilizației române de mîine. Iar taberele de muncă sunt cadrele în care trebuie să se încerce mobilizarea întregului tineret... Dacă mai există azi la noi o putință de înnoire a cadrelor pur politice, apoi aceasta nu poate fi alta decît școala taberelor de muncă. Ceea ce însemnează, fără îndoială, o nouă și integrală încadrare, pe temeiul unei conștiințe de renaștere națională... Nimic mai dărîmător de lume veche decît activitatea acestor simple munci legionare."[1]

Sociologul Traian Brăileanu, membru în Senatul legionar, a înălțat și el osanale taberelor de muncă, socotite mijloc de educare cetățenească pentru omul nou. „Din intuiția clară a acestui «conducător», a acestui «pedagog» că nu numai o educație națională, severă, sistematică și întemeiată pe norme rigide poate înfăptui acel tip românesc, unitar și indestructibil, s-a născut «tabăra de muncă», școala naționalismului românesc. Această instituție trebuie să șteargă toate deosebirile provenite din originea socială a studenților români, trebuie să completeze lipsurile educației școlare, trebuie să trezească și să adîncească educația religioasă creștină... Ea trebuie să-i dea tînărului un caracter indelebil de românism creștin, care să rămînă inatacabil și după terminarea studiilor. În felul acesta națiunea română va dobîndi o elită a ei, deci națională, impermeabilă față de orice influențe străine, în orice domeniu de activitate ar încerca să se manifesteze. Cu această instituție tînăra generație a pășit pe calea realizării postulatelor naționale... Din tabăra de muncă pășește dîrz în viață românul nou, tînărul legionar."[2] Mai înainte, în iulie, aceeași publicație, *Însemnări sociologice*, comenta semnificația taberelor de muncă, socotite un mijloc de educație pentru crearea omului nou: „Toate principiile pe care se bazează «școala muncii» sunt aci potențate ca fiind aplicate la oameni, îndeosebi tineri, dar perfect conștienți de educația ce li se face. Din această atmosferă de școală a muncii iese omul ca un tot armonic... Dar creșterea românismului de mîine se face în tabere și printr-o îngrijită educație intelectuală... În România taberele de muncă au luat aspectul de școală în atmosfera căreia se dirijează formarea românului de mîine, a omului nou, fără de care un sens românesc nu e posibil în lume. Întrunind în același timp virtuțile legionarului roman cu ale creștinismului dac, acest om va fi legionarul român. Taberele de muncă sunt o școală de formare a legionarului român într-o spiritualitate națională românească"[3].

La început, autoritățile ecleziastice (Gurie, mitropolitul Basarabiei, Vartolomei, episcopul Olteniei, Visarion, episcop al Hușului) au elogiat

1. Paul Costin Deleanu, „Taberele de muncă", *Ideea Românească*, IX, nr. 5-10, 1936, pp. 315-317.
2. Traian Brăileanu, „Studenții", *Însemnări sociologice*, I, nr. 9, decembrie 1935.
3. G. Macrin, „O nouă școală românească. Taberele de muncă", *Însemnări sociologice*, I, nr. 4, iulie 1935, p. 22.

fapta legionarilor pentru repararea unor biserici. Dar la sfîrșitul lui octombrie 1935, la intervenția Ministerului Cultelor, Sf. Sinod a pus capăt acestei forme de propagandă politică, așezată sub scutul Bisericii. Declarația Sf. Sinod preciza: „În ședința Sf. Sinod de la 4 octombrie (1935) dl ministru al Cultelor a arătat că este informat cum prin unele eparhii, organizații numite «tabere de muncă» își oferă serviciile în mod gratuit pentru zidiri și reparări de biserici, șosele etc. Or aceste tabere de muncă nu sunt altceva decît fosta Gardă de Fier, ale cărei idei politice fiind socotite de guvern ca periculoase ordinei în stat a fost dizolvată. Acum, sub forma muncii gratuite, nu urmăresc altceva decît captivarea maselor populare pentru ideile gardiste. Și, dîndu-le posibilitatea de a lucra în mod gratuit, li se dă o încurajare pentru propaganda lor. De aceea, a rugat Sfîntul Sinod să ia măsuri ca, pe viitor, să nu li se mai acorde acestor organizațiuni posibilitatea aceasta. Sfîntul Sinod a luat înalta decizie ca, pe viitor, cînd vreo organizație politică dorește să se angajeze în lucrări constructoare pentru zidiri sau reparații de biserici, să se ia, în prealabil, informații. Apoi să ceară aprobarea Chiriarhiei respective". Decizia, iscălită de patriarhul Miron Cristea, a iscat protestul generalului Cantacuzino-Grănicerul („...Cum de s-a putut găsi un Sinod Român Creștin care în loc să-l pălmuiască pe ministru, ce a avut îndrăzneala de a se înfățișa în fața Sa cu o infamie, a luat hotărîrea îngrozitoare de a jigni, de a insulta pur și simplu tineretul naționalist al țării întregi, interpretîndu-i diabolic sentimentele sale, îndepărtîndu-l de Biserică"). S-a grăbit să se pronunțe, cu cuvinte dezamăgite, și Mihail Manoilescu: „Cu multă tristețe am văzut hotărîrea luată de Patriarhia Română de a se interzice, de acum înainte, tinerilor intelectuali creștini organizați în tabere de muncă să mai lucreze la repararea și înălțarea bisericilor. Cu tot atîta durere am văzut scrisoarea pe care d. general Cantacuzino-Grănicerul, șeful partidului Totul pentru Țară, a adresat-o în urma acestei hotărîri. Căci nimic nu poate fi mai penibil decît această despărțire sufletească care se pornește astăzi între o mișcare română și creștină, de o rară puritate, și între conducerea supremă a Bisericii noastre"[1]. Evident că, în anul următor, s-au găsit soluții pentru ca taberele de muncă legionare să funcționeze în preajma lăcașurilor bisericești. Himericul om nou trebuia, nu-i așa?, înălțat, iar tabăra de muncă, utilizată continuu ca mijloc de propagandă politică. În februarie 1937, guvernul a suspendat, din nou, organizarea taberelor de muncă. De asemenea, interzicea organizarea de marșuri dintr-o localitate în alta. În iunie 1937, în circulara 75, Codreanu anunța că în acel an partidul Totul pentru Țară nu va mai organiza tabere de muncă. „O circulară,

1. Mihail Manoilescu, „Un conflict penibil", *Lumea nouă*, V, 1936, nr. 1, p. 39.

care se va trimite la timpul nimerit, va explica pe larg așa cum se cuvine. Cum? Cine? Și în ce împrejurări a răpit tineretului legionar dreptul sacru de a munci? În vara aceasta, organizația noastră va face numai două tabere de odihnă: I. Una la Carmen Sylva, pentru cei reumatici; II. A doua, într-o regiune submontană pentru cei slabi de piept. În aceste tabere *munca este strict interzisă*... Oricine va încerca să muncească va fi imediat *eliminat*, pentru a nu călca legea și mai ales intenția legiuitorului sau a celui ce l-a inspirat și pentru a nu da pretexte închiderii taberilor."[1] Dar scopul propagandistic fusese atins. Și ideea că prin muncă și educație se făurește omul nou rămăsese un principiu de necontestat în mișcarea legionară și în spiritul public.

6. Este indiscutabilă charisma lui Corneliu Zelea Codreanu. Cu siguranță că la zămislirea ei a contribuit, mai întîi, înfățișarea fizică. Bărbat tînăr, înalt, blond cu ochi albaștri, frumos, îmbrăcat mereu în costum național, iarna cu căciulă, suman, bocanci sau cizme, sobru și tăcut. Figura lui impunea. Nu numai aderenților, în pelerinajele propagandistice se arăta călare pe un cal, de preferință alb, înconjurat de un stat-major în ținută asemănătoare. Vorbea puțin, chiar cînd rostea discursuri, folosind îndemnul scurt și formulele lapidare. Cu camarazii săi, chiar fără grade, obișnuia să se consulte, solicitîndu-le părerea asupra unei situații anume, creînd iluzia că ascultă, deși decizia era luată dinainte. Avea faima unui om integru, care disprețuia chiverniseala, trăind într-o simplitate vecină cu sărăcia. Și vorbea mereu de idealul purificării moravurilor, al lichidării politicianismului fățarnic, al înălțării neamului și a țării. Era și un om credincios, practicînd fără ostentație ritualul creștin, petrecînd, după rugăciunile obișnuite, ceasuri de veghe și închinare interioară. Evita recepțiile, adunările simandicoase, petrecerile intelectuale, pînă și teatrul, concertele sau cinematograful. (În 1936, în *Pentru legionari*, mărturisea că de 14 ani nu frecventase teatrul, cinematograful, balul, preferînd să se gîndească și să se roage, în fiecare seară, în solitudine.) Părea, chiar era, un posedat al convingerilor sale aspre și purificatoare, pe care le urmărea tenace, chiar dacă nu izbutea (nu-și propunea?) să vorbească despre ele într-un discurs coerent, fie și celor apropiați. Ceea ce conta era comportamentul, puținele idei fiind exprimate lapidar. Asta impresionase. La început pe colegii de idealuri, apoi pe cei cărora li se adresa sau numai înfățișa. Cu timpul, după 1935, cuceriți de charisma lui Codreanu au fost nu numai țăranii, ca oameni simpli, studenții inocenți și neformați încă, ci chiar intelectuali autentici și de renume. Să admitem că Nae Ionescu, cinic fără leac, s-a

1. *Circulările Căpitanului, 1935-1937*, 1937, pp. 122-123.

lăsat sedus de formă și din interes. Dar cum explicăm seducțiunea reală a Căpitanului, exercitată asupra unor tineri intelectuali (de prin 1936) ca Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica (din 1938-1939), frații Arșavir și Haig Acterian, Traian Herseni, Ernest Bernea, Marietta Sadova? Aceștia din urmă ajunseseră să-l venereze, văzînd în el întruchiparea simbolică a voinței cutezătoare a neamului spre înălțare. Era, în această seducție exercitată, expresia neîndoielnică a unei charisme. A unei charisme care cucerea și determina înrolarea sub steag. Să fi fost această charismă codul unui comportament studiat și răspîndit, apoi, astfel celor apropiați? Ipoteza nu e deloc de exclus. Dar cred că la zămislirea acestei charisme a contribuit enorm și debusolarea tineretului intelectual (ca și a oamenilor simpli), decepționarea sa (a lor) în fața spectacolului calp al lumii politice, a grelei condiții sociale în care se aflau. Pe acest fond al întunecatei lipse de speranță, Codreanu apărea ca o soluție atotsalvatoare. Prezenta, incontestabil, o alternativă. Aș spune o alternativă simbolică și luminiscentă într-o lume decepționată și în derută. Că alternativa era iluzorie și deșartă se va descifra mai tîrziu. Deocamdată părea o alternativă valabilă.

Așa stînd lucrurile, aprecierea mirată, din 1933, a lui Pamfil Șeicaru în legătură cu fanatismul în jurul lui C.Z. Codreanu dovedește, dimpotrivă, neînțelegerea mecanismului constituirii acestei charisme. Să o reproduc totuși, pentru că surprinde o constatare ce opera cu alte valori decît cele aplicabile fenomenului: „Fără nici una din însușirile ce înlesnea drumurile omului politic în conștiința populară, d. Corneliu Zelea Codreanu, complet lipsit de seducțiile unei elocințe fie și mediocre, fără să exercite sugestia irezistibilă a scrisului, a izbutit să-și recruteze un număr de partizani ale căror accente de fanatism, de supunere oarbă la ordinele șefului, de idealism romantic uimesc. Nici un partid politic nu poate mobiliza zece (nu mai mult: zece) fanatici care să creadă cu o agresivă violență, care să rîvnească chiar mucenicia pentru credință. În ce constă această trainică forță hipnotică a d-lui Corneliu Zelea Codreanu nu știu. Constatăm însă faptul: crearea unei secte politice. Am avut prilejul să fiu în aceeași Cameră cu d. Corneliu Zelea Codreanu – ales deputat într-o alegere parțială. În locul tributului tinereții – cu freamăt în glas și elocință în gest –, un om sfios care își caută fizionomia, stingherit de întrebările ce i se puneau – întrebări obișnuite, fără nimic deosebit –, cercetînd cu privirea limanul uneia din pretențiile sale devotate. De aceea trecerea sa prin Cameră nu a lăsat nici o impresie"[1]. Mai aproape întru cîtva de fenomenologia acestei charisme a lui C.Z. Codreanu a fost, în 1939,

1. Pamfil Șeicaru, „Împărțirea unei moșteniri de voturi", *Curentul*, VI, nr. 2115, 20 decembrie 1933.

Nichifor Crainic (neagreat, totuși, acum de legionari), care, după asasinarea lui Codreanu, judeca destul de critic, *a posteriori*, un fapt ce i se părea straniu, deși în 1933 îl elogiase. „Dezgustul de această incapacitate (a lui A.C. Cuza, *n.n.*), abia mascată de glume pe socoteala «jidanilor», a determinat pe tineri să-și înfășoare cultul în jurul altei personalități, tinere, care le sugera pe omul de mare acțiune. S-a creat un adevărat mit. Fenomenul acesta, care a dominat ultimii ani ai vieții publice, nu-și are explicația în valoarea intrinsecă a persoanei adorate, ci în psihologia noii generații creată în împrejurări specifice acestei vremi. Din Italia și din Germania venea pînă aici rumoarea marelui entuziasm pentru Duce și pentru Führer, cei doi creatori de epocă nouă în Europa, pe care faptele lor proprii i-au dovedit oameni providențiali. Această însușire din afară se altoia pe marea mizerie în care trăia generația tînără a României, părăsită la voia întîmplării. Trebuia neapărat un Duce. Se căuta cu orice preț un Führer. Psihologia aceasta colectivă, alimentată de cauze interne și externe, l-a inventat în noua persoană adorată. Era tînăr, chipeș și se remarcase din anonimat printr-un glonț de revolver tras în vremea studenției, la Iași. În lipsa adevăratului conducător, tineretul a văzut în acel semn gestul marelui om de acțiune. Și nu era. Mitul cel nou, ca orice mit, nu creștea din calitățile reale ale persoanei adorate, ci din necesitățile psihologiei colective care, în ardoarea ei, imagina calități inexistente pentru a crea un obiect al adorării și al speranței de salvare. Omul acesta n-a creat el, ca Mussolini, în Italia, sau ca Hitler, în Germania, ci a fost creat prin fenomenul de imitație. Psihologia colectivă, devenită psihoză, îl înveșmînta cu atribute absolute. El știa tot, deși nu spunea nimic. El avea să rezolve toate problemele, deși nu prezenta soluția nici uneia... Iar el, el tăcea, căci această calitate o avea. Cînd o pierdea, rostea cuvinte ce i-au fost apoi fatale. Fenomenul straniu al acestui mit, care creștea furtunos, era, în fond, o decapitare de bunăvoie a generației tinere din necesitatea pasivă de a se ști condusă de cineva."[1]

Am citat opiniile a două personalități din generația anterioară („generația tranșeelor") despre Codreanu, cu înclinații de dreapta sau, respectiv, extremă dreapta. Chiar dacă nu împărtășeau cultul Căpitanului (deși Crainic, în 1933, îl elogia în termeni superlativi), îl constatau ca pe o stare de fapt. Dar au fost, în noua generație, fani ai Căpitanului care se rosteau despre personalitatea lui în termeni numai exaltați. Cartea lui Codreanu *Pentru legionari* a iscat un cor de elogii triumfătoare. Radu Gyr scria, în 1936: „La o răspîntie de vremi, o carte înaltă ca o stîncă. O evanghelie de românism. Un parîng de suflet, jertfă și vitejie. O carte care zidărește un prag de smarald, la

1. Nichifor Crainic, „La un hotar de viață românească", *Sfarmă Piatră*, V, nr. 146, 1 ianuarie 1939.

început de timp și de destin. Și care străfulgeră veacul și-l despică pînă-n străfunduri. Cartea lui *Corneliu Codreanu*"[1]. Și pentru Ernest Bernea, în *Rînduiala* din 1937 (caiet I), *Pentru legionari* era „cartea unui început de veac", pentru ca în aprilie 1936 să declare: „cel dintîi intelectual între noi este Căpitanul"[2].

În revista legionară *Ideea națională* cineva scria: „Cartea asta nu pare scrisă de mînă omenească. Cu fierul destinului, parcă, sunt prinse acolo slovele ca să se înfigă în conștiința ta; să le simți marele tragic al prezenței... Cartea este o punte peste timp. Ce-a făcut; ce suntem; mai ales asta și dîra de lumină cea mare de mîine. Stilul ei e al profetului. Viguros, pînă la granit cuvîntul cade greu. El deschide șiruri întregi, parcă smulse dintr-o predoslovie a neamului întreg". Și pentru N. Crevedia, Căpitanul, la apariția cărții sale, se arată a fi „idolul unei întregi generații. Tinerimea cărturară a țării, tinerimea din fabrici, flăcăii satelor sunt fascinați de personalitatea Căpitanului... Corneliu Codreanu este un inspirat. Un om nou, un chemat al Neamului... Legionarii, al căror șef este, arată ca un foarte numeros corp de panduri și sunt de o disciplină, de o inimoșie și o corectitudine de fier. Organizator extraordinar, Corneliu Codreanu are astăzi sub mîna lui o legiune de sfinți... Cartea lui Corneliu Codreanu... e o carte de istorie, o carte de doctrină și este, mai ales, o mare carte educativă... *Pentru legionari* este opera unui gînditor adînc și foarte clar asupra problemelor actuale ale neamului românesc... Este o carte mare cu adevărat; o carte de căpătîi pentru generația noastră"[3]. Pentru a-l elogia pe Căpitan, Ernest Bernea a publicat, în 1937, *Cartea căpitanilor*, în care Codreanu era inserat în succesiunea marilor căpitani ai neamului (Horea, Avram Iancu, Tudor Vladimirescu), lucrarea avînd înscrisă dedicația „Căpitanului închinare". Iar în prefață se spune că antecesorii „au fost căpitani în înțelesul de căpetenii, adică îndrumători și conducători ai poporului în toate împrejurările vieții, nu numai în luptele cu armele... Căpitanii sunt oameni împotriva cărora nu se poate lupta pentru că ei sunt înfăptuitorii unui destin istoric. Ei înving și dincolo de moarte. Cei ce i-au chinuit au cunoscut întunericul dens al condamnării eterne"[4].

Apoi, în ciuda dispariției lui Codreanu, admiratorii lui continuau să-i aducă elogii la fel de frenetice. Constantin Noica a excelat la acest capitol. În 17 septembrie 1940, în *Universul literar*, sub titlul „Elogiul

---

1. Radu Gyr, „Curcubeie și florete", *Convorbiri literare*, LXX, 1936, nr. 8-10, p. 398.
2. Ernest Bernea, „Intelectualul și noul naționalism", *Cuvîntul studențesc*, XI, 1936, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 13.
3. I. Haralambie, V. Eugeniu, „Carte de întretăiere de lumi", *Ideea națională*, IV, nr. 20, 23 noiembrie-1 decembrie 1936.
4. Ernest Bernea, *Cartea căpitanilor*, 1937, pp. 10-11.

vieții", scria: „Și cînd mă gîndesc la sensul adînc pe care-l dădea vieții omul chinuit de viu al României de azi, același Corneliu Codreanu care susține acum, cu umbra lui uriașă, tot ce se închipuie și se face aici. «Ținta neamurilor», spunea el, «nu e viața. E învierea». Ce fel de-a fi viu visa el pentru neamul românesc! Nu numai viu în istorie. Viu în eternitate. Viu în creștinătate. Dacă ar fi o nebunie, încă ar trebui să ne predăm ei; e cea mai frumoasă nebunie crescută din pămînt românesc. Dar cîteva mii de morți și alți cîțiva mii de tineri care nu glumesc cu viața au pornit să vă arate că nu e o nebunie". Peste șase zile, în *Buna Vestire*, relua ideea, amintind de rolul lui Codreanu și al Legiunii: „Căpitanul surprindea. A fost una din cele mai mari victorii asupra adversarilor săi – căci nu erau puțini, nici proști – de a face exact lucrul la care nu se așteptau. Cine ar fi crezut că, după alegerile din 1937, Legiunea nu va da lupta? Căpitanul n-a grăbit-o, simțea, poate, că în România aceasta care înțelege cu întîrziere, lumea păstrează un rest de încredere în ceilalți și o rezervă față de Legiune. A izbutit ca ceilalți, cu Rege cu tot, să le arate pînă la capăt ce pot și nu pot. A trebuit ca Legiunea să le arate că poate îndura totul... Dacă lumea românească ar cunoaște mai bine mișcarea legionară, dacă ar citi cărțile căpeteniilor, circulările din trecut și, mai ales, acea extraordinară *Cărticică a șefului de cuib*, ar înțelege mai mult din ce se întîmplă azi. S-ar mira, încă, uneori. Dar ar sfîrși prin a înțelege... Unde a reușit ea pînă acum? În crearea altui tip de om. Ce e fiecare să întreprindă acum, cînd are mijloace legale s-o facă? Să adîncească și apoi să extindă, potrivit cu mijloacele ce-i stăteau la îndemînă, tipul de om creat. Dar oricît de fierbinte ar fi gîndul conducătorilor de a vedea toată România legionarizată, aceasta nu se poate întîmpla de la o zi la alta. Iar pentru că înăuntrul Legiunii educația s-a făcut prin elite, lumea românească urmează și de a fi transformată prin influența elitelor legionare existente sau în curs de constituire înăuntrul ei... Și mă gîndesc la acea, fără seamăn în viața noastră publică, școală de elite care trebuie să fie și probabil va fi «Corpul Moța-Marin». Elitele care urmează a se ridica înăuntrul ei vor trebui să fie atît de pure, încît Căpitanul a ordonat ca numărul membrilor să nu treacă de 10.000. Și să ne închipuim al zece mii unulea, într-o țară unde cel mai bun dintre noi a nădăjduit să numere doar zece mii"[1]. La trei zile după acest elogiu adus Căpitanului și elitelor legionare, filozoful scrie un articol în care legitimează violența și chiar asasinatul făptuit de Codreanu și Moța: „Pentru că violența nu ține întotdeauna de orbire: ține, uneori, de setea purității. Căpitanul și Moța au lovit. Mulți dintre cei de tot buni au lovit. Dar au lovit pentru că gestul lor avea un

1. Constantin Noica, „10.001", *Buna Vestire*, I (serie nouă), nr. 11, 20 septembrie 1940.

sens purificator pentru sufletul neamului acestuia. Și nu au lovit decît atunci. Că a lovi este un păcat? Moța a știut-o. Căpitanul a știut-o. De aceea au spus cîndva unui preot: «Suntem păcătoși față de Biserică, aceasta e atitudinea legionarilor înaintea ei». Dar sufletul Cetății le ceruse tuturor celor care pedepseau să pedepsească. Înțelegeți ce dramă se pune astfel în conștiința unui creștin? Căci îți pierzi sufletul tău pentru a purifica sufletul neamului tău. Și e adevărat. Biserica nu-ți dă voie să-ți pierzi sufletul. Dar cîtă dragoste de neam în inima celui care, știind, o face totuși! Vom merita vreodată ca Moța și însuși Căpitanul să riște atît de mult? Doar încrederea în sufletul Cetății ne-ar putea face vrednici de ei. Cine nu crede că și neamurile au suflet nu vede, nu pipăie acest extraordinar *început* pe care-l constituie mișcarea legionară... Iar lumea veche, lumea aceea care ne-a prăbușit pentru că n-a crezut în sufletul Cetății, să recitească cuvintele comandantului Horia Sima: «Nu mai puneți la încercare răbdarea acestui neam pe care voi l-ați răstignit; căci altfel nimeni nu va putea să oprească năprăznicia unei răbdări mult încercate!». Să se recitească și să înțeleagă. Să se plece sau să plece"[1].

Arheologul Vladimir Dumitrescu, comandant legionar, devenit, în statul național-legionar, secretar general al Ministerului Educației Naționale pentru Culte și Arte, scria, în decembrie 1930: „Dacă, prin imposibilitate, totuși amintirea *Divului Traian* se va pierde vreodată, amintirea Căpitanului și a gîndului său nu se va pierde niciodată: numai prin el neamul românesc va mai putea învinge și orice abatere de la el va însemna moartea nedezmințită".

Și iată elogiul sociologului Traian Herseni, și el înalt demnitar în perioada guvernării național-legionare: „Cine poate să creadă că a murit Căpitanul?... Căpitanul a trăit în dogoarea născătoare de nouă viață pentru neam și a murit ca să dea vieții neamului un alt înțeles. A murit ca să trăiască de atunci viață fără de moarte... De două mii de ani poporul nostru așteaptă un conducător care să-l ducă pe căi imperiale. De două mii de ani poporul nostru s-a rugat, a muncit și a luptat în nădejdea că în sînul lui se va ridica într-o zi un Căpitan peste tot ce este românesc și-l va duce spre marea biruință a popoarelor... După două mii de ani credința și-a împlinit sorocul, iar nădejdea a prins timp în ființa Căpitanului... Ne-am înșelat cînd am crezut despre Căpitan că este conducătorul generației noastre. Căpitanul este conducătorul neamului întreg. Legile lui sunt legile neamului. Vrerea lui este vrerea neamului. Prin el n-a grăit o generație, ci neamul în mersul său spre totala împlinire"[2]. Nu mai puțin învăpăiat

1. C. Noica, „Sufletul Cetății", *Buna Vestire* (serie nouă), nr. 14, 14 septembrie 1940.
2. Traian Herseni, „Duhul Căpitanului", *Cuvîntul*, XVII (serie nouă), nr. 53, 5 decembrie 1940.

scria despre Corneliu Zelea Codreanu, în 1940, profesorul universitar de istorie P.P. Panaitescu, atunci rectorul Universității din București: „Cel mai mare profet al neamului nostru a fost însă Căpitanul. Cine a privit, măcar o dată, în ochii lui simțea, chiar fără a-l cunoaște, că el vede dincolo de veac. Era ceva tulburător și îndepărtat în ochii aceia albaștri palizi, cu atît mai neașteptați într-o figură cu înfățișarea de atlet roman, cu energie nezdruncinată... A prevăzut și moartea și învierea, care e scopul final... De unde este acest dar tainic, tulburător? Desigur că, tot ce au văzut marii profeți, au și dorit cu patimă și dragoste. Căpitanul a dorit moartea pentru credința și învierea neamului prin Legiune și de-aceea le-a prevăzut. Să fii profetul unui neam înseamnă nu numai să vezi lumina de dincolo de zări, dar, adesea, să fii chiar tu acela care o aprinzi. Vestitor și creator, el pune în dorința lui voință și putere; vede viitorul pentru că el l-a pregătit"[1]. Ar merita citată și opinia adulatoare a prof. Traian Brăileanu, ministru la Culte și Arte: „Tipul ideal și suprem al persoanei umane libere și autonome, al conștiinței de sine ajunsă la treapta cea mai înaltă, este *omul genial*, artistul creator... Și la noi, ca și în Italia și Germania, apăru un reformator genial: *Corneliu Zelea Codreanu*. Sufletul lui fu străbătut pînă în adîncimi de imaginea unei comunități românești închegate pentru vecie intr-o unitate desăvîrșită. În cartea sa *Pentru legionari*, carte ce va rămîne peste veacuri izvor nesecat de învățătură și îndrumare specială pentru tineretul român, *Corneliu Codreanu* ne descrie cum imaginea Patriei Românești s-a limpezit tot mai mult, împingîndu-l cu putere nestăvilită la faptă creatoare"[2]. Va reveni, cîteva luni mai tîrziu: „Doctrina legionară e doctrina Căpitanului: a marelui reformator din timpurile noastre. Ea ne spune că pentru un român suprema valoare o reprezintă *Patria*; că nici o jertfă nu e prea mare cînd patria și neamul sunt în primejdie. Căpitanul a îndoctrinat tineretul în această credință, dar nu numai prin grai și scris, ci prin fapta pilduitoare. Căpitanul nu scrie o sociologie legionară, ci cartea sa *Pentru legionari* cuprinde doctrina sa, care se adresează sentimentului, nu rațiunii. El nu *demonstrează* că patria este suprema *valoare*, ci ne convinge, pe noi românii, că toată viața noastră trebuie s-o dăruim țării și Neamului... În această sferă a valorilor hotărăște numai fapta, exemplul... Un reformator trebuie să fie un educator, un *învățător*"[3]. La toate aceste elogii în absolut (și am procedat printr-o riguroasă selecție dintr-un material imens) s-ar cuveni adăugată mărturisirea

1. P.P. Panaitescu, „Profeții neamului", *Cuvîntul*, XVIII (serie nouă), nr. 49, 1 decembrie 1940.
2. Traian Brăileanu, „Singurătatea geniului", *Însemnări sociologice*, IV, nr. 2, 15 septembrie 1940, p. 9.
3. *Idem*, „Doctrina legionară și știința socială", *Însemnări sociologice*, IV, nr. 6, 15 decembrie 1940, p. 4.

lui Emil Cioran (*Profilul interior al Căpitanului*) din conferința despre Codreanu rostită la Radio București, la 27 noiembrie 1940. Am citat din acest text într-un capitol anterior și o reluare aici, pe larg, mi se pare inutilă. Aș reproduce numai, pentru că aici îi este locul, un scurt pasaj: „Fiecare credea a-l înțelege (pe Căpitan, *n.n.*). El, totuși, scăpa fiecăruia. Depășise limitele României. Însăși mișcării i-a propus un mod de viață care întărea rezistența românească. A fost prea mare. Înclin, uneori, a crede că el n-a căzut din conflictul cu un bezmetic, ci din conflictul mărimii lui cu micimea noastră... Într-o nație de slugi, el a introdus onoarea și într-o turmă fără vertebre, orgoliul... Credința unui om a dat naștere unei lumi ce lasă-n urmă tragedia antică și Shakespeare. Și aceasta în Balcani! *Pe un plan absolut, dacă ar trebui să aleg între România și Căpitan, n-aș fi ezitat o clipă.* După moartea lui ne-am simțit fiecare mai singur... Cu excepția lui Iisus, nici un mort n-a fost mai prezent între vii... «De-aici încolo, țara va fi condusă de un mort», îmi spunea un prieten pe malurile Senei. Acest mort a răspîndit un parfum de veșnicie peste pleava noastră umană și a readus cerul deasupra României"[1].

Toate aceste elogii (și celelalte, multe, necitate) despre Codreanu, ce întrețineau în jurul lui o atmosferă de cult, uimesc și fascinează. Mai ales că unele (anume alese) sunt datorate unor oameni de cultură notorii, unii strălucite inteligențe. Dincolo de fanatismul unui credo de atunci (Cioran, de pildă, privește azi cu rușine spre opiniile tinereții și spunea, în 1972, într-un interviu că, de fapt, Codreanu „era un slav, mai mult tipul unui hatman ucrainean, iar în Garda de Fier ieșea la suprafață, mai ales, periferia României"[2]), e neîndoielnică charisma lui Corneliu Zelea Codreanu. Dîrzenia, intransigența, tăria convingerilor, integritatea morală, traiul modest, aproape în sărăcie, fanatismul credinței ortodoxe erau, indiscutabil, calități care se distingeau într-o lume sceptică și aranjoare, cu moravuri laxe și mereu coruptibile. Aceste trăsături morale impresionau, convingeau, trezind admirație și respect. Charisma lui Corneliu Codreanu era o realitate incontestabilă. E adevărat că, pe fondul ei real, cuvintele prea înaripate țeseau o exaltare cultică, retorică goală și imnică, care ducea asemuirea de la marii voievozi, pur și simplu, pînă la Iisus Hristos. Exagerația adulatoare, în fond, dăuna personalității lui Codreanu sau, după moartea sa, amintirii sale. Dar aceasta era și consecința ritualului legionar, care îi considera pe cei căzuți întru credință prezențe vii și active, invocați, de regulă, la orice manifestare. De aici pînă la cultul Căpitanului era drum drept și scurt. Firește că nu a fost parcurs niciodată în favoarea dreptei evaluări a personalității sale.

1. Emil Cioran, „Profilul interior al Căpitanului", *Glasul strămoșesc*, Sibiu, VI, nr. 10, 25 decembrie 1940.
2. *Convorbiri cu Cioran*, Humanitas, 1993, p. 11.

Capitolul VI

Problema evreiască

1. Problema evreiască a constituit un contencios mereu inflamabil în România de după a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Evreii constituiau o masă compactă, mai ales în mediul urban moldovean, cu obiceiuri (inclusiv în îmbrăcăminte) deosebite, greu, deocamdată, asimilabilă, deținînd poziții-cheie în comerț, meșteșuguri și chiar (deși mai puțin) în cam anemicele sectoare financiar-bancar și industrial. Proveniența i se datora imigrării din Galiția rusească și Polonia, mai ales după 1830. Statisticile arată că, în Moldova, în 1803 erau 12.732 de evrei, în 1859, 118.922 (la o populație creștină de 1.206.906 locuitori), iar în 1899, 195.887 (la o populație creștină de 1.630.219 locuitori). Dintre evreii stabiliți în Moldova, majoritatea covîrșitoare locuiau la orașe: 6.390 în 1803 și 126.129 în 1899. În structura demografică a populației Iașiului, în 1899 evreii reprezentau 51,2% din total[1]. Alta era situația în Muntenia. În 1899 evreii reprezentau, aici, 68.852 de suflete la o populație totală de 3.822.172 de locuitori și, acreditează sursa noastră, 50.000 dintre evreii existenți emigraseră, în 1859, din Moldova[2]. Pe ansamblul României, recensămîntul populației din 1899 oferă următoarele cifre: populație totală 5.912.520 de locuitori, din care 269.015 evrei[3]. Recensămîntul României din 1912 constata existența a 7.234.000 de locuitori, din care 3% erau evrei (216.702 suflete). Diferența față de 1899 rezulta din emigrarea masivă a unor evrei spre America[4]. Marea Unire din 1918 a adus modificări importante în structura populației, mărită odată cu augmentarea teritoriului țării. Recensămîntul general al României din 1930 atesta existența a 756.930 de evrei, reprezentînd 4,2% din structura populației țării. Dintre evrei, peste două treimi (68,7%) locuiau la orașe și ceva mai puțin de o treime la sate sau în comune rurale (micile tîrgușoare). În cifre absolute, situația era următoarea: în mediul rural evreii reprezentau 236.966 de suflete, iar în cel urban 520.004 suflete. E necesar

---

1. Radu Rosetti, *La Roumanie et les juifs*, 1903, pp. 17, 35, 38, 41, 43.
2. *Ibidem*, pp. 41, 52.
3. *Ibidem*, p. 38.
4. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, Humanitas, 1991, p. 187.

să se precizeze că în noile cifre nu emigrarea e cauza augmentării, ci sporul populației generale provenit din noile provincii reintrate, în 1918, în trupul țării. Populația evreiască era diferențiat distribuită în provinciile României. Din masa totală a evreilor, mai mult de un sfert (27,3%) trăiau în Basarabia, peste o cincime în Moldova (21,4%), cîte o optime în Crișana-Maramureș, Bucovina și Muntenia (respectiv 12,9%, 12,4% și 12,3%), o zecime în Transilvania (10,8%), iar Banatul, Dobrogea și Oltenia nu însumau decît a treizecea parte din această masă de locuitori (1,9%, 0,5%, 0,5%). Prezintă, desigur, interes și procentul evreilor în populația diferitelor provincii ale României anului 1930. Acesta era următorul: 10,9% în Bucovina, 7,2% în Basarabia, 7% în Crișana și Maramureș, 6,7% în Moldova, 2,5% în Transilvania, 2,3% în Muntenia și numai 1,5% în Banat, 0,5% în Dobrogea și 0,2% în Oltenia. Analizînd distribuția pe medii a populației evreiești, se constată că în Oltenia, Dobrogea, Banat peste 85% locuiau în orașe, în Moldova 86%, în Bucovina 73,9%. Numai în Transilvania și în Crișana-Maramureș populația evreiască este aproape la fel de numeroasă în sate ca și în orașe, iar în Basarabia evreii din mediul sătesc precumpănesc cu puțin pe cei din orașe (48% în orașe, 52% la sate)[1]. Investigînd distribuirea pe categorii profesionale a evreilor, în 1930 se constată că mai bine de o treime (36,5%) erau ocupați în comerț și 28,1% în industrie (altfel zicînd, în meșteșuguri), iar 3,5% în credit și reprezentanță. În comerț evreii prezentau o importanță de zece ori mai mare decît în populația țării[2]. Autorul studiului din care am citat apreciază că între 1930 și 1940 sporul populației evreiești nu poate trece de 50.000 de locuitori. Și tot atît de interesantă este aprecierea că, prin cedarea silită a unor teritorii românești în 1940, în cuprinsul României au mai rămas 328.968 de evrei[3].

Această populație evreiască nu a avut parte de drepturi politice pînă în 1923. La pregătirea Constituției din 1866 (continuînd o stipulație favorabilă încetățenirii evreilor din Proclamația munteană de la Islaz din 1848), inițial un articol prevedea: „Confesiunea nu constituie, în România, o piedică pentru naturalizare. O lege specială va rezolva naturalizarea graduală și acordarea cetățeniei pentru israeliții care vor fi stabiliți în România". Pe dată au fost pornite campanii de un antisemitism violent, cerînd excluderea evreilor din Principate de la dreptul de a căpăta cetățenie română. Cu deosebire active au fost în Iași (și, de aici, în întreaga Moldovă) „Fracțiunea liberă și independentă" (grupare care, mai tîrziu, va forma aripa moldovenească a Partidului Liberal) și, la București, cercurile din jurul gazetei lui Cezar

1. Anton Golopenția, *Populația evreiască a țării în lumina recensămîntului României din 1941. Lămurirea opiniei publice*, 1941, pp. 241-242.
2. *Ibidem*, pp. 246, 247.
3. *Ibidem*, p. 250.

Bolliac *Trompeta Carpaţilor* (T. Maiorescu, potrivnic „Fracţiunii..." şi, în general, campaniei antisemite din 1866, o va judeca în termeni aspri, iar pe directorul gazetei bucureştene îl va numi, şi în 1874, „ticălosul de Bolliac"). Manifestările acestor cercuri au fost atît de intense şi zgomotoase încît i-au descurajat pe iniţiatorii Constituţiei să prevadă acel articol liberal privitor la naturalizarea evreilor. Astfel încît articolul 7 din Constituţia din 1866 (acel vestit articol 7!) preciza: „Numai străinii de rit creştin pot dobîndi naturalizarea"[1]. Chestiunea părea definitiv tranşată. A şi fost pentru aproape şase decenii. O încercare de spargere a interdicţiei se produce în 1878 la Conferinţa de pace de la Berlin. Cercuri din străinătate, de a căror influenţă nu era străină „Alianţa Israelită Europeană", cereau, ca preţ al recunoaşterii de către marile puteri a independenţei României, revizuirea articolului 7 din Constituţie. Articolul 44 al tratatului de pace prevedea: „În România deosebirea de credinţe religioase şi confesionale nu poate fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau incapacitate în ceea ce priveşte accesul la drepturi civile şi politice, admiterea la ocupaţii publice, funcţiuni şi onoruri sau exercitarea diferitelor profesiuni şi industrie în orice localitate aleasă"[2]. În consecinţă, era necesară punerea de acord între articolul 44 din tratatul de pace şi articolul 7 din Constituţia României, ceea ce însemna încetăţenirea în masă a evreilor aflători în ţară. Ca reacţie în faţa acestui dictat, s-a produs, în ţară, un val de împotrivire, pornit în mediile politice şi intelectuale, cu extraordinare ecouri în presă. Că această cerinţă a Conferinţei de pace era un amestec în treburile interne ale ţării e incontestabil. Dar se pornea de la ideea necesităţii sincronizării României cu standardele europene ale drepturilor civile şi politice ale oamenilor. Iniţial, guvernul Ion C. Brătianu (ministru de Externe, Mihail Kogălniceanu) şi regele Carol I ar fi fost de acord cu stipulaţia Conferinţei de pace. Erau de acord şi junimiştii, în frunte cu P.P. Carp şi T. Maiorescu. Dar, în faţa valului de împotrivire, au dat înapoi. Ca oameni politici, nu-şi puteau îngădui (cu excepţia lui P.P. Carp) să se pună de-a curmezişul spiritului public, nemaivorbind că simpatia pentru evrei nu era niciunde, aici, posibil de semnalat. Pentru aplanarea aparentă a divergenţelor, oficialităţile româneşti au apelat la o abilă stratagemă. S-a eliminat din articolul 7 al Constituţiei prevederea discriminatorie privind excluderea necreştinilor de la accederea la încetăţenire, stipulîndu-se că oricine doreşte să dobîndească cetăţenia română trebuie să se adreseze individual, cu cerere, autorităţilor (Ministerului Justiţiei, Camerei Deputaţilor, Senatului) şi, după un stagiu de zece ani şi deliberări, o va obţine sau nu. S-a făcut o singură excepţie. Cei 883 de evrei participanţi în războiul din 1877 au fost naturalizaţi în

1. Radu Rosetti, *op. cit.*, pp. 123, 124.
2. *Ibidem.*

bloc. S-a prevăzut, de asemenea, că dreptul de obținere a imobilelor în lumea rurală era exclusiv al românilor. Marile puteri, domolite, au acceptat stratagema și tratatul de pace a fost ratificat, recunoscîndu-se țării noastre independența. Cît privește posibilitatea dobîndirii individuale de către evrei a cetățeniei române, e demn de semnalat că, pînă în 1912, au beneficiat de acest drept aproape 4.000 de persoane, de vreme ce cifra totală a evreilor cetățeni români era de 4.688 în 1912. În acest fel, România alături de Rusia au fost singurele țări europene care nu au acceptat să se racordeze la standardele moderne privind drepturile cetățenești ale omului. Abia Constituția din 1923, potrivit prevederilor tratatelor de pace de la Versailles, Paris și Trianon, a acordat cetățenie tututor evreilor trăitori în Vechiul Regat înainte de 2 august 1914. Evreii proveniți din provinciile alipite au venit cu acest drept ciștigat acolo. Împotriviri sesizabile nu s-au semnalat, de astă dată, decît din partea cuziștilor din L.A.N.C. Potrivnicii n-au avut forță pentru a-și impune punctul de vedere, iar guvernanții (P.N.L.) nu erau dispuși să le dea ascultare. Celelalte forțe politice ale opoziției (în special Partidul Național și Partidul Țărănesc), deși nu au fost de acord cu Constituția lui Ion I.C. Brătianu (retrăgîndu-se, în semn de protest, din parlament la discutarea și votarea ei), nu s-au împotrivit încetățenirii evreilor, fiind de acord cu sancționarea ei în Constituție. (De altfel, era prevăzută și în proiectele lor de Constituție publicate: al naționaliștilor ardeleni elaborat de Sever Dan și al țărăniștilor de C. Stere.) Acest regim a început să fie dislocat din inițiativa lui Carol al II-lea, care considera că în acest fel își atrage deopotrivă simpatia aderenților grupărilor de extremă dreaptă și a Germaniei hitleriste. Procesul a început, la sugestia regală, în timpul guvernării Goga-Cuza, continuînd în anii dictaturii regale și, apoi, sub regimul Antonescu. Antisemitismul, legiferat, devine politică de stat. La 21 ianuarie 1938, deci în perioada guvernării Goga-Cuza, a fost adoptat decretul-lege privind revizuirea cetățeniei române. Se argumenta că de la război încoace s-au refugiat din Ucraina evrei care ar fi dobîndit ilegal cetățenia română. Cifrele erau prezentate mult augmentate pentru a justifica legea. În fapt, nu putea fi vorba decît de cîteva zeci de mii de evrei (50.000). Dar alți 20.000 de evrei (mulți dintre aceștia fiind refugiați) au emigrat, din 1926, în S.U.A. Veniseră, în același fel, și persoane de alte naționalități (mai ales ruși, ucraineni), în număr deloc mai mic. Acestea din urmă nu au fost supuse regimului revizuirii. Prin legea din ianuarie 1938, toți evreii care au dobîndit cetățenia în 1918-1919 (inclusiv cei proveniți din teritoriile realipite) trebuiau să facă dovada (cu acte ce se obțineau greu și într-un termen de 20 de zile) corectitudinii obținerii, atunci, a cetățeniei române. Consecința acestei legi a fost că o treime (36,30%), adică 225.222 de persoane, din populația evreiască supusă revizuirii și-a pierdut cetățenia

română. Pretexte s-au găsit (nedepunerea la termen – și termenul a fost foarte scurt –, neîndeplinirea condițiilor legale pentru dobîndirea cetățeniei etc., etc.)[1]. În fapt, revizuirea a condus la anularea unor drepturi sancționate prin tratatele de pace din 1919-1920 și recunoscute prin Constituția din 1923. O lege din decembrie 1938 stabilise că persoanele care, la revizuire, și-au pierdut dreptul la cetățenie au devenit străini (apatrizi), trebuind să se supună obligațiilor controlului străinilor. Ar mai trebui adăugat că la 29 decembrie 1937 au fost suspendate gazetele *Adevărul*, *Dimineața*, *Lupta*, considerate ziare evreiești, și se anunțau noi legi discriminatorii, care nu au ajuns să fie puse în practică de acest guvern. Vremea lor însă a venit. La 8 august 1940, sub guvernul Ion Gigurtu (dar tot la sugestia regelui), e proclamată legea privind statutul juridic al evreilor. Prin această lege se dispunea discriminarea juridică între românii de sînge și cetățenii români. În lege se precizează că „apărarea sîngelui constituie baza morală a recunoașterii drepturilor politice supreme", se stabilește că evreii „în sens legal sunt cei de religie mozaică", că „situația de evreu, așa cum o stabilește decretul cu putere de lege, nu poate fi schimbată prin trecerea la creștinism a celor de religie mozaică, după data publicării decretului". (Potrivit acestei clauze, de pildă, N. Steinhardt nu putea fi recunoscut, după convertirea la creștinism, drept român.) Căsătoriile între evrei și români erau interzise. Evreii, chiar cei a căror cetățenie era recunoscută, căpătau statut de categoria a doua și aveau parte de numeroase interdicții. Prin introducerea criteriului sîngelui se adoptau, de fapt, legiuirile rasiale de la Nürnberg din 1935. Evreii sunt împărțiți în trei categorii și se definește calitatea de evreu: „Cei născuți din părinți de religie mozaică; creștini născuți din părinți de religie mozaică, nebotezați; cei născuți din mamă de religie mozaică, în afara căsătoriei; evreii de sînge, atei". Fie și existența unui bunic evreu, matern sau patern, aducea cu sine integrarea în categoria evreilor[2]. La 31 august 1940 a fost emis decretul relativ la situația evreilor în învățămînt, prin care accesul evreilor de toate gradele era sever limitat[3]. Apoi, în septembrie-noiembrie 1940, evreii au fost excluși din Sindicatul Ziariștilor, Uniunea Ziariștilor, Societatea Scriitorilor Români, Societatea Arhitecților și a Artelor Frumoase, Asociația Generală a Chimiștilor, Asociația Generală a Docenților Universitari, Asociația Surdo-Muților etc.

---

1. *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I. *Legislația antievreiască*, ediție de Lya Benjamin, Hasefer, 1993, pp. 25-32.
2. *Ibidem*, pp. 37-55.
3. Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, Humanitas, 1992, p. 227.

După instalarea statului național-legionar legiuirile antisemite au continuat, accentuîndu-se. Încă în octombrie 1940, Ion Antonescu declara unui corespondent al ziarului *Stampa* că intenționează, de fapt, să curețe țara de evrei. Într-o ședință a Consiliului de Cabinet din 7 februarie 1942, Antonescu mărturisea: „Dacă timpurile ar fi normale, eu aș proceda în mod normal la eliminarea din statul român în masă a elementelor evreiești, adică la izgonirea lor peste granită"[1]. Cum n-o putea face atunci, a dat dispoziție să se elaboreze măsuri legislative menite să îngrădească populația evreiască. Mihai Antonescu a elaborat, la 4 octombrie 1940 (era încă pe vremea statului național-legionar), decretul-lege pentru înființarea comisarilor de românizare prin care s-a instituit controlul absolut al statului asupra întreprinderilor și a societăților evreiești. N-au fost, bineînțeles, exceptate nici imobilele proprietății evreiești, oricînd evreul putînd fi evacuat în favoarea unui etnic autohton, inclusiv, în iunie 1942, proprietățile comunitare (sinagogi, cimitire, aziluri de bătrîni, băi comunale). Un Centru Național de Românizare, creat în mai 1941, diriguia întreg acest proces complicat de eliminare a evreilor din activitatea productivă (și nu numai). Violența acestor măsuri a creat perturbări în viața economică (pentru că firme evreiești au trebuit să treacă în proprietatea unor români, finanțîndu-se acest greoi proces de la B.N.R.), dezorganizînd comerțul, meșteșugurile și chiar compartimentul industrial. Dar, pe vremea lui Antonescu, cu toate acestea, legi de românizare au fost destule, incluzînd și înlocuirea evreilor angajați în întreprinderi, fenomen iarăși complicat și perturbator. Evreii n-aveau voie să practice avocatura sau medicina decît pentru populația evreiască. Au fost excluși din toate școlile și universitățile de stat, îngăduindu-li-se organizarea unui învățămînt evreiesc fără drept de diplomă. E de menționat că Ion Antonescu a fost inițiatorul acestor măsuri discriminatorii, continuînd să le adopte și după eliminarea legionarilor de la conducerea statului. În iulie 1941, s-a dispus evacuarea forțată a tuturor evreilor din sate și comune rurale (tîrgușoare) în capitalele de județ sau orașe mai mari (cele din Moldova în primul rînd). Are circulație încă ipoteza că Antonescu este salvatorul evreilor din România. E adevărat că s-a opus, din 1943, cînd era limpede că Germania va pierde războiul, aplicării „soluției finale" pentru evreii din Vechiul Regat (reprezentînd 263.192 de persoane, plus 44.184 în Transilvania românească și 25.828 în Bucovina românească). Aceștia, salvați și apărați, au fost utilizați drept capital politic pentru tratativele cu aliații Națiunilor Unite și chiar pentru situația postbelică. Cît privește populația evreiască din Basarabia și Bucovina de Nord realipite, Antonescu a dispus evacuarea ei din mediul rural în cel urban,

1. *Evreii din România...*, ed. cit., p. 292.

în ghetouri și, apoi, în Transnistria, un gheto mai mare. Motivația era comportarea antiromânească a unor evrei la retragerea armatei noastre în 1940. Unele documente, recent publicate, atestă această realitate. Dar comportarea ticăloasă a unor inși nu justifică anihilarea unei etnii întregi. Cifrele victimelor variază între 100.000 și 120.000. Alți analiști le cifrează la 150.000. Protejarea salvatoare a unora (cei din Vechiul Regat și Transilvania rămasă românească) nu absolvă condamnarea și anihilarea celorlalți (cei din Basarabia și Bucovina de Nord). La aceasta se adaugă cele 15.000 de victime în Vechiul Regat (pogromul de la Iași din 29 iunie 1941), măcelul din Dorohoi și cel din timpul rebeliunii, cei trimiși în Transnistria din județele Dorohoi și Suceava.

Din a doua jumătate a secolului trecut, această masă de populație evreiască a constituit obiectul unor agitații politice continue. Destui analiști (inclusiv cei din străinătate) acreditează ideea că și liberalii, și conservatorii (pînă la Marea Unire), deși nu-l manifestau public, practicau un soi de antisemitism conținut. Nicicînd nu s-a pus chestiunea revizuirii articolului 7 din Constituție, așa cum – din fericire – s-a promovat ideea necesității revizuirii ei pentru a se legifera reforma agrară și cea electorală. Program public antisemit nu a avut decît Partidul Naționalist Democrat (1910), larmă multă făcînd, în chestiunea evreiască, A.C. Cuza, profesorul N. Iorga nedistanțîndu-se deloc de ieșirile antisemite ale colegului său de partid. Articole de gazetă (vezi *Neamul Românesc*), întruniri publice, manifestații care degenerau și în atacarea unor magazine evreiești, lozincile „Jos jidanii", „Jidanii la Palestina" creau atmosfera specifică acestor luări de atitudine. Centrul lor părea a fi Iașiul, cînd și cînd aflîndu-și ecou și în București. Acuzația ce se profera era că, datorită evreilor, românii sunt excluși din categoriile clasei mijlocii și acei puțini care locuiesc la sate exploatează și alcoolizează țărănimea. Nu interesa că funcționează, de bine de rău, o clasă mijlocie în economia românească. Reproșul acuzator era că această clasă fusese acaparată de străini, care monopolizaseră (în Moldova mai ales) comerțul, meșteșugurile și căpătaseră poziții ce se fortificau în finanțe și industria nascîndă. Și mai nimeni nu înregistra cu seriozitate contribuția pozitivă a capitalului evreiesc investit în industria nascîndă, în finanțe sau comerț, creatoare de locuri de muncă și de dezvoltare economică. Chiar meșteșugarii erau factori productivi foarte utili. De n-ar fi existat iritata stare resentimentară, s-ar fi putut aprecia, senin, valoarea utilă a contribuției economice evreiești. Flagelul despre care se tot glosa se convertea, de fapt, în element pozitiv. Dar nimeni nu îndrăznea să propună o astfel de schimbare de optică. S-au imaginat diferite soluții-antidot care preconizau măsuri aspre împotriva practicării de către evrei a acestor îndeletniciri, în așa fel încît să fie siliți să emigreze. Pînă și o personalitate,

incontestabil democratică, precum C. Stere a preconizat, la capitolul „Problema evreiască" din vestitul său studiu (1908-1909) *Poporanism sau social-democratism*, finanțarea de către stat a emigrării din țară a jumătate din populația evreiască. Emigrări ale evreilor spre America s-au produs, încît statisticienii specificau că numărul total al populației evreiești la recensămîntul din 1899 ar fi fost mai mare de nu s-ar fi produs emigrarea spre SUA a peste 50.000 de evrei. (În vizita sa în America din 1930, N. Iorga constata, nu fără surprindere, buna primire ce i-a fost făcută de evreii emigrați din România și că, nostalgici, „au vorbit cald și frumos românește"[1].) Se considera că procesul emigrării e insuficient, preconizîndu-se fie măsuri violente, fie prevenitoare pentru intensificarea lui. Era, se spunea atunci, unica modalitate de soluționare a problemei evreiești. La recunoașterea stării de fapt și la imaginarea unor proiecte eficiente pentru integrarea, inclusiv politică, a acestei populații active și întreprinzătoare în structurile țării nu se gîndea nimeni. Toate proiectele și programele porneau de la ideea eliminării forțate sau pașnice, integrale sau parțiale, a evreilor. Oricum, pînă la înfăptuirea acestor proiecte, discriminarea funcționa riguros și aproape automat. Evreii n-aveau voie să achiziționeze bunuri imobiliare în mediul rural, nu puteau obține funcții în administrația de stat, cu foarte mare greutate și în număr infim (firește, dacă, în prealabil, dobîndiseră cetățenia română) puteau fi profesori în învățămîntul liceal (de stat) sau universitar. Chiar cînd se remarcau ca savanți de incontestabilă autoritate, ca în cazul lui Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, H. Tiktin, erau siliți să emigreze pentru a-și putea împlini vocația. (Gaster a fost chiar expulzat!) Nu e deloc exclusă ipoteza că, neavînd drept de a fi ocupați în alte profesiuni, evreii s-au concentrat asupra comerțului, meșteșugurilor și profesiunilor libere.

Ciudat cu totul e faptul că, după Marea Unire, cînd încetățenirea evreilor se legiferase (repet, ca urmare a prescripțiilor tratatului de pace de la Versailles), aprehensiunile se păstraseră. Ba chiar tindeau să sporească în intensitate, potrivit programelor și obiectivelor unor partide politice (cuzist, legionar). Iar în anii treizeci, cum s-a văzut, aceste două grupări căpătaseră pondere în viața politică a țării, căci în ultimele alegeri democratice (decembrie 1937) recoltaseră aproape 25% din totalitatea voturilor exprimate. Partidul lui Cuza (din 1935 fuzionat cu cel al lui Octavian Goga, formînd Partidul Național Creștin) își reducea aproape programul la lozinca: „Jidanii la Palestina". Programul etnocratic al lui Nichifor Crainic, conceput inițial ca program al Partidului Național Creștin, propunea, de asemenea, eliminarea

1. N. Iorga, *Pe drumuri depărtate*, vol. III, ediție de Valeriu Rîpeanu, Minerva, 1987, p. 15.

evreilor din economie și viața publică. Legionarismul nu-și ascundea defel antisemitismul doctrinar, deși ar fi o eroare să tragem o linie de egalitate între legionarism și antisemitism. Iar ideea de *numerus clausus* era activ vehiculată (în 1936, Vaida-Voevod i-a dat denominația particularizată „numerus Valahicus") cu referire exclusivă la evrei. În 1922, spre sfîrșitul toamnei, au început mari agitații la Cluj împotriva studenților mediciniști evrei. Se cerea ca, în clinici, studenții evrei să lucreze, în sălile de disecție, pe cadavre evreiești, deși se știa că religia mozaică interzice procedeul. De aici, manifestările s-au întins și în celelalte centre universitare, în special la Iași și București. Cei activi în aceste dispute, care au propus și ciomăgirea studenților evrei de către colegii lor, și-au spus, apoi, „generația de la '22". În 1923 s-a ajuns la grevă generală în învățămîntul universitar. Deranja mult numărul, socotit prea mare, al studenților evrei, mai ales la Medicină și Drept, cu o situație socială considerată mai avantajoasă, într-un învățămînt universitar care își deschisese porțile, fiii de țărani și, în general, de oameni nevoiași pătrunzînd masiv. Astfel, între 1922 și 1926, numărul general al studenților înscriși la universitățile din Iași și București (deci fără cele de la Cluj, Cernăuți și Chișinău) crescuse de patru ori în comparație cu situația dinainte de război, ajungînd la 18.000. Peisajul lumii universitare era și el diferit, aflîndu-se laolaltă studenți „întîrziați" care trecuseră prin război și alți tineri absolvenți de liceu, fii de țărani împroprietăriți, cei ai moșierilor deposedați și ai clasei mijlocii. Era o lume amestecată, în mișcare continuă, trăind într-o mare tensiune. S-a afirmat deci că evreii ocupă prea multe locuri în învățămîntul universitar, fiind, apoi, acaparatori ai profesiunilor libere. În anul universitar 1926-1927 erau înscriși 27.903 studenți, dintre care 4.390 evrei, 309 unguri, 465 germani. În 1933-1934 numărul studenților crescuse la 38.869, proporțiile micșorîndu-se[1]. Dar unele surse acreditau că la Iași numărul evreilor din universități ar fi ajuns la 80% din total. Statisticile acreditau totuși că în 1936 o pătrime din numărul medicilor din România erau evrei. Și tot în 1936 doctorii în științe și licențiații evrei reprezentau aproape o cincime (519) din totalul absolvenților[2]. E incontestabil că familiile evreiești, chiar cele sărmane, făceau mari eforturi materiale pentru a-și trimite copiii la învățătură în școli înalte. Concurența era, apoi, după absolvire, inevitabilă. Mai ales că, din 1929, criza economică se manifesta acut și în mediile intelectuale, creînd șomaj și tragedii economice. Ar trebui adăugat că mișcările studențești din 1922-1923 nu pot fi deloc disociate de preparativele pentru votarea Constituției din 1923, prin care se acordau drepturi cetățenești evreilor. Chiar după

---

1. *Apud* Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 219.
2. *Breviar Statistic al României pe anul 1938.*

resorbirea mișcărilor studențești, tensiunea antiiudaică s-a menținut – firește, nu la aceleași cote ridicate. Enorme daune morale a adus populației evreiești de după 1930 faptul că Elena Lupescu, amanta detestată a regelui Carol al II-lea, lidera necontestată a Camarilei regale, era evreică de origine. Și cum suveranul se voia un despot luminat și nu era deloc un om prob sau dezinteresat, tot ceea ce era rău în practica de fiecare zi a Camarilei se considera a fi opera „jidancei roșcate". Iar toată această ură antiiudaică era întreținută, dacă nu chiar provocată, de cîteva gazete programat antisemite (*Porunca Vremii*, *Calendarul*, *Sfarmă Piatră*, *Țara noastră*, *Apărarea națională*). Firește că forțele democratice, inclusiv gazetele lor, luau atitudine, pledînd pentru toleranță și respect reciproc. Dar, ca peste tot și oricînd, răul întrecea binele, umilindu-l.

2. Poate că cel mai bine a surprins Emil Cioran această realitate a unui fenomen deopotrivă politic, social și moral. Mărturie stă, desigur, *Schimbarea la față a României*, carte capitală pentru starea de spirit a tineretului generației sale. După ce observă că „dacă am elimina pe toți străinii problema României n-ar fi mai puțin gravă", constată totuși: „Invazia iudaică în ultimele decenii ale devenirii românești a făcut din antisemitism trăsătura esențială a naționalismului nostru. Ininteligibil aiurea, la noi acest fapt își află o legitimitate care nu trebuie totuși exagerată. Dacă România n-ar fi avut nici un evreu ar fi reprezentat ea o existență mai puțin mizerabilă? Întru cît nivelul ei istoric (singurul care importă) era mai ridicat? Că era mai puțină corupție este evident, dar de aici pînă la isterie mai e drum lung. Evreii cel mult au *amînat* ceasul solemn al României; ei nu sunt, în nici un caz, cauza mizeriei noastre, a mizeriei noastre de totdeauna. Un naționalism care nu vede acest lucru este fals și mult prea unilateral pentru a fi durabil. Revoluția nu se poate face pe probleme false... Care sunt motivele mai adînci care ne determină a nu ne întîlni cu evreii decît prin ură și dispreț? De ce nu există nici un om pe pămînt care să iubească pe evrei în mod naiv, spontan, fără să știe? De unde infinitul dramatic al existenței lor? Teoria raselor pare a se fi născut numai pentru a da expresie sentimentului de separație prăpăstioasă ce deosebește pe orice neevreu de un evreu. *Omenește* nu ne putem apropia de el fiindcă evreul este întîi evreu și apoi om... Deși orice evreu este un Dumnezeu față de un țigan, oricine se simte *omenește* mai aproape de ultimul. În toate, evreii sunt *unici*, n-au pereche în lume, gîrboviți subt un blestem de care nu e responsabil decît Dumnezeu. Dacă aș fi evreu, m-aș sinucide pe loc... Dacă numărul evreilor într-o țară nu depășește doza de otravă necesară oricărui organism, ei pot fi acceptați ca o evidență regretabilă sau chiar cu o oarecare simpatie indiferentă. Nu sunt atîtea țări care n-au nevoie să știe că există evrei?

Și n-ar fi mai ușor drumul României fără conflictul cu cel mai inteligent, mai dotat și mai obraznic popor? Ura împotriva evreilor la noi își are cauze mai profunde. Mă îndoiesc hotărît că ea ar izvorî din invidie sau din revolta împotriva situației unora dintre evrei. Cu cît sunt mai buni capitaliștii români decît capitaliștii evrei? Nu pot concepe și refuz să cred că am putea face o revoluție națională care distrugînd capitaliștii evrei, ar cruța pe cei români. O revoluție națională care vrea să salveze capitaliștii români mi se pare ceva oribil. Evreii s-au opus la noi împotriva oricărei încercări de consolidare națională și politică. Aici trebuie căutată sursa antisemitismului militant, iar nu a antisemitismului sentimental. Ei au criticat totdeauna România, dar au considerat orice tentativă de consolidare, în afară de o democrație convenabilă, ca o reacțiune, barbarie etc... Eu critic în special evreimea de după război. Nu s-a opus ea oricărei încercări de înnoire a României? Din niște tîmpiți și niște degenerați care au reușit să compromită o democrație, ea însăși viciată, evreii au făcut un instrument de dominare, ofensînd iremediabil o țară întreagă. Noi, românii, nu ne putem salva decît prin altă formă politică. Evreii s-au opus cu toate mijloacele de care dispun importanța lor subterană, cinismul și experiența lor seculară. Regimul democrat al României n-a avut altă misiune decît să apere pe evrei și capitalismul iudeo-românesc... Acest popor, cel mai mesianic, al cărui naționalism fără expresie geografică și, de aceea, cu dimensiuni universale nu cunoaște în toată istoria un caz similar, acest popor este dușmanul mortal al oricărui alt naționalism... Ungurii ne urăsc de la depărtare, evreii în mijlocul, în centrul nostru. Cum o să asimilăm noi, un biet popor, pe cel mai redutabil fenomen etnic al istoriei?... Vitalitatea iudaică este atît de agresivă și voința de acaparare atît de persistentă încît toleranța noastră față de acest popor muncitor și exploatator ar însemna falimentul nostru sigur... Dacă le-am da evreilor libertatea absolută sunt convins că în mai puțin de un an ar schimba și numele țării. În definitiv, trebuie să recunoaștem cu melancolie că antisemitismul este cel mai mare elogiu adus evreilor"[1].

1. Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, 1937, pp. 128-134,143-144. În 1956, cel ce, în 1937, întocmea acest rechizitoriu își reevalua opiniile într-un vestit eseu („Un popor de singuratici") din volumul *Ispita de a exista*, în care aflăm această tulburătoare mărturisire: „Cînd suntem gata să depunem armele, ce pildă, ce îndemn ne este puterea lor (a evreilor, *n.n.*) de-a îndura! De cîte ori clocind în mine gîndul suprimării, n-am meditat la înverșunarea, la încăpățînarea lor, la reconfortanta, inexplicabila lor poftă de a fi! Le datorez nenumărate reîntoarceri la viață, nenumărate compromisuri și iluzia de a trăi. Și totuși, oare am fost întotdeauna drept cu ei? Nici pe departe. Dacă la douăzeci de ani îi iubeam într-atît, încît regretam că nu sunt unul de-al lor, ceva mai tîrziu, neputînd să le iert rolul major jucat în istorie, am început să-i detest cu înverșunarea unei iubiri dublate de ură. Strălucirea omniprezenței

A funcţionat la noi, în anii treizeci, şi un antisemitism fundamentalist. Fundamentalist pentru că îşi sprijinea demonstraţiile pe argumente teologale. Am văzut că Nichifor Crainic, în elaborările sale, se folosise de acest argument şi formula statului etnocratic, de el preconizat, avea ca prim principiu director ideea „legea lui Hristos, legea neamului". În acest program se menţiona: „Concepţia de viaţă a statului etnocratic e spiritualistă... Aşezămîntul prin care se exprimă concepţia spiritualistă e Biserica". Toate celelalte culte nu vor fi tolerate, inclusiv, desigur, „cultul talmudic, al urii împotriva creştinismului". În altă parte se menţiona că „statul etnocratic e voinţa de putere şi de mărire a naţiunii române. Factorii lui principali sunt: pămîntul, sîngele, sufletul şi credinţa. Pămîntul neamului românesc are astăzi şi locuitori de altă rasă şi altă credinţă. Ei au ajuns aici fie prin năvălire (ungurii), fie prin colonizare (ca germanii), fie prin infiltraţie vicleană (ca evreii). Fiecare dintre ei, ţinînd la neamul lor mai mult decît la neamul nostru, nu înfăţişează garanţii de siguranţă în organismul oficial al statului. Evreii sunt o primejdie permanentă pentru orice stat naţional". Undeva se preconiza că „funcţionarii de stat şi ofiţerii nu se vor căsători cu străine"[1]. Pentru Crainic, problema evreiască a fost, cu adevărat, o obsesie devorantă. În 1941, la aniversarea a două decenii de la apariţia *Gîndirii*, editorialul nu uita să precizeze: „În tot acest timp lung cît o jumătate de viaţă, iudaismul a fost duşmanul nostru cel mai înverşunat. Nu adversar, ci duşman... Astăzi iudaismul e la pămînt. Un splendid act de dreptate a suprimat

---

lor mă făcea să simt şi mai bine mediocritatea ţării mele, sortită, o ştiam, să fie sufocată şi chiar să dispară; în vreme ce ei, ştiam la fel de bine, aveau să supravieţuiască în veci şi oricum, orice s-ar fi întîmplat. De altfel, la vremea aceea nu simţeam decît o compătimire livrescă pentru suferinţele lor trecute, fără a le putea ghici pe cele viitoare. De-abia mai tîrziu, gîndindu-mă la încercările ce-i aşteptau şi la tăria cu care le-au îndurat, aveam să pătrund valoarea pildei lor şi să găsesc în ea argumente împotriva ispitei de-a renunţa la tot. Însă oricare mi-ar fi fost, în diferitele momente ale vieţii, sentimentele în ce-i priveşte, asupra unui punct am fost mereu statornic: pasiunea pentru Vechiul Testament, cultul pe care l-am închinat mereu Cărţii *lor*, providenţă a furiilor sau amărăciunilor mele. Prin ea, împărtăşeam cu ei tot ce aveau mai bun în mîhnirile lor; tot datorită ei şi mîngîierilor pe care mi le dăruia, atîtea şi atîtea nopţi, oricît de crunte ar fi fost, mi se păreau suportabile. Nu puteam uita acest lucru nici chiar atunci cînd mă gîndeam că-şi merită oprobriul. Să-i insulte alţii, spunînd despre ei cuvinte de bun-simţ! Eu n-aş putea s-o fac; aplicîndu-le criteriile noastre, ar însemna să-i privez de privilegiile lor, să-i cobor la condiţia de simpli muritori, de varietate oarecare a speciei umane... Istoriei contemporane, de neconceput fără ei, i-au imprimat un ritm accelerat, o respiraţie de bună calitate, un suflu maiestuos, dar i-au adăugat şi o otravă profetică a cărei virulenţă n-a încetat să ne descumpănească. Cine, în prezenţa lor, rămîne neutru?" („Un popor de singuratici", în *Ispita de a exista*, Humanitas, 1992, pp. 69-71.)

1. Nichifor Crainic, *Ortodoxie şi etnocraţie*, 1937, pp. 284-285, 289-290.

Adevărul, *Dimineața* și *Lupta*. Restul, abia în 1940 l-am putut duce la capăt cînd, în calitate de Ministru al Propagandei, am stîrpit toate cotidianele și publicațiile săptămînale și lunare evreiești din România. Dreptul sfînt de a vorbi în numele românismului aparține exclusiv românilor... Nu vor mai exista false idealuri de artă și de cultură sub care se disimula iudaismul"[1]. Fundamentalismul antisemit al lui Crainic a căpătat și apăsate accente teologale. Considera, ce-i drept, eretice acele puncte de vedere antisemite care cereau excluderea Vechiului Testament din cărțile sfinte ale creștinismului. A elimina Vechiul Testament din cărțile fundamentale ale creștinismului ar semnifica, dimpotrivă, recunoașterea dominației iudaice. Totuși, o observație se impune: „Evreii au fost popor ales pentru a sluji drept salahori ai făgăduinței că Mîntuitorul va veni. Apariția lui i-a desărcinat de această slujbă. Din acest moment, religiunea mozaică a încetat... Vechiul Testament s-a încorporat în creștinism, funcțiunea lui independentă luînd sfîrșit pentru totdeauna". Ar trebui adăugată și aprecierea după care „Europa de azi e agitată de războiul Talmudului împotriva Evangheliei lui Hristos"[2]. Un moment semnificativ al antisemitismului fundamentalist sprijinit pe argumente teologale îl reprezintă, în acest deceniu, prefața lui Nae Ionescu la romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani*... Romanul a apărut în aprilie 1934, cînd Nae Ionescu aderase la Garda de Fier. S-a tot discutat în jurul acestei prefețe, care a transformat romanul lui Sebastian în obiect de polemici și efectiv scandal. S-a spus că autorul n-ar fi trebuit să-i solicite profesorului o prefață. Aceste aprecieri sunt neavenite. La data cînd autorul i-a solicitat profesorului prefața, cererea era perfect justificată. Profesorul era știut ca un adînc cunoscător în problemele religioase, inclusiv în cele ale religiei iudaice. Iar de sentimente antisemite nu putea fi bănuit. Încă în 1926 luase atitudine împotriva agitațiilor antisemite ale unor preoți: „Doi preoți – scria profesorul într-un articol din *Cuvîntul* – au fost amestecați în tulburările antisemite sau altfel din Maramureș. Cazul nu e, din nefericire, izolat. Autoritățile știu că, și altfel, preoții se agită în chestiuni lumești, țin cuvîntări și trec chiar, pe alocuri, la căi de fapt. Ni se afirmă – și nu am repeta-o dacă nu am respecta izvorul, atît de extraordinară ni se pare împrejurarea – că uneori chiar amvonul a fost întrebuințat în asemenea scopuri"[3]. Altă dată, chiar în noiembrie 1933, deci cîteva luni după ce se apropiase de Garda de Fier, scria într-o polemică civilizată cu A.L. Zissu: „Dacă chestiunea evreiască există încă la noi, asta se datorește în bună parte și antisemitismului, cu metodele lui primare și lipsite de eficiență. Sunt sigur... Iar soluția? Una singură:

1. *Idem*, „După douăzeci de ani", *Gîndirea*, XX, 1941, nr. 10, p. 515.
2. *Idem*, *Ortodoxie și etnocrație*, 1937, pp. 159-160, 164.
3. Nae Ionescu, „Autonomia bisericească și acțiunea politică", *Cuvîntul*, VI, nr. 1889, 26 iulie 1926.

dispariția filosemitismului. Adică: înlocuirea românilor de confesiune mozaică prin evrei de cetățenie română. Adică: încetarea sinistrei comedii a asimilismului"[1]. Trei zile mai tîrziu observa: „Dintre toate culturile care lucrează astăzi direct și activ, nu postum, în cercul european, cea mai veche e cea evreiască. Ea numără azi cîteva mii de ani de activitate continuă. Și are vîrfuri dacă nu inegalabile, în orice caz neîntrecute; iar, în unele domenii, chiar inegalate. Nu știu, în adevăr, ce s-ar putea da în lirică peste *Psalmi* și *Cîntarea Cîntărilor*, în religie peste Pavel, în metafizică peste Spinoza, pentru a nu vorbi decît de valori de circulație curentă. Să observăm însă că această impresionantă cultură nu are un sculptor de mîna întîi, n-are un pictor de valoare universală, nu are un arhitect care pe departe măcar să stea alături de marii creatori... Chestiunea prinde să capete un început de lămurire dacă ne raportăm la domeniul precis al matematicii. În această știință aportul evreilor este excepțional. Sunt chiar anumite domenii de contribuție exclusiv evreiască... Este caracteristic însă că în această știință toate contribuțiile excepționale se grupează, fără nici o excepție mai proeminentă, în domeniul analizei și nici una în cel al geometriei propriu-zise". De aici filozoful trăgea încheierea că evreii n-au simțul spațiului și deci nici capacitate pentru activitate politică[2]. Dincolo de transcendentalism, evreii n-ar putea să treacă. Concluzia se bizuia, dacă e vorba de exemple, pe o sofismă. Căci, în matematică, Einstein contribuise „binișor" la dezvoltarea geometriei, pentru că teoria relativității generalizate fusese elaborată, totuși, în 1915.

Aceste premise din care unele, totuși, neliniștitoare (mai ales cele privind condamnarea asimilismului) i-au dat temei lui Sebastian să-i solicite profesorului prefața și s-o aștepte. Dar, nenorocire, profesorul e arestat, la 30 decembrie 1933, considerat, pentru articolele apărute în *Cuvîntul*, drept unul dintre autorii morali ai asasinării premierului I.G. Duca. A fost eliberat tocmai la 15 martie 1934. Romanul lui Sebastian era cules și nu putea fi imprimat din cauza absenței prefeței. Autorului i s-a părut, pe bună dreptate, o impardonabilă necuviință să renunțe la prefață pentru că profesorul era, deocamdată, în imposibilitate de a o scrie. De îndată ce a fost eliberat, Sebastian i-a înmînat profesorului o corectură a cărții, rugîndu-l să scrie promisa prefață. A primit asigurări care au fost respectate. În roman, autorul înfățișează drama ontologică a evreului, ipostazele posibile ale acestei drame (inclusiv cea a asimilismului, neagreată de fostul director al *Cuvîntului*). Prefața trebuia, inevitabil, să se rostească despre sorgintea și realitatea acestei drame. Cum o va face? Cînd a citit prefața,

1. *Idem*, „Între agresivitatea antisemită și pasivitatea filosemită", *Cuvîntul*, X, nr. 3085, 26 noiembrie 1933.
2. *Idem*, „«Transcendentalism» și politică", *Cuvîntul*, X, nr. 3088, 29 noiembrie 1933.

Sebastian a înmărmurit. Era tocmai ceea ce nu se potrivea romanului. Nici gînd să-l ofenseze pe profesor, refuzîndu-i punctul de vedere, altfel zicînd, prefața. Romanul a apărut în această formulă cel puțin incomodă. Și scandalul a izbucnit pe dată.

Dar iată opinia lui Nae Ionescu în elementele ei esențiale: „Iudaism sau creștinism sunt mai mult decît religii; ele sunt principii formative ale vieții; există o așezare evreiască și o așezare creștină a lumii, indiferent dacă în conștiința oamenilor și a instituțiilor apare în chip explicit Hristos sau Iehova sau nu. Așa fiind, există valori creștine și valori iudaice în oricare ordine a vieții; fie că ne gîndim la organizarea politică a unei nații, fie că ne preocupăm de crearea și circulația bunurilor materiale, fie că nu e vorba decît de înțelegerea sensului general al existenței. Pe orice teren ne-am afla, deci, există o categorică «incompatibilitate de umoare» între creștini și evrei. Așa fiind, însă, deosebirea pe care am identificat-o ca existînd între evrei și creștini merge mai departe: aceștia din urmă îi simt pe cei dintîi nu numai izolat voluntar, dar și... primejdioși ordinii creștine. Creștini și evrei, două corpuri străine unul altuia, care nu pot fuziona într-o sinteză, între care nu poate exista pace decît prin dispariția unuia din ele. Iuda suferă. De ce? Pentru că Iuda trăiește în mijlocul unor popoare pe care nu poate să nu le dușmănească, chiar dacă ar voi altfel; pentru că din momentul în care a refuzat să-l recunoască pe Hristos-Mesia, ancorîndu-se și mai departe – pe drept sau nedrept – în calitatea lui de popor ales, el e dator față de el însuși să-și împlinească funcțiunea care îi revine, aceea de dizolvant al valorilor creștine. Iuda suferă pentru că l-a recunoscut pe Hristos, l-a văzut și nu a crezut. Și asta încă n-ar fi fost prea grav. Dar au crezut alții, noi. Iuda suferă pentru că e Iuda". Profesorul de metafizică și logică nu crede nici în valoarea utilă a sionismului. Evreii au mai avut parte de organizare statală și totdeauna s-a autodizolvat. Deci sionismul, care tinde spre crearea unui stat al poporului lui Israel, ar fi o iluzie păgubitoare. Că această prognoză a profesorului nu s-a realizat, azi o știm, statul Israel devenind o realitate. Damnarea și suferința lui Israel sunt predestinate din momentul nerecunoașterii lui Hristos-Mesia. „Suferi pentru că ești evreu; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi; și nu ai putea scăpa de suferință decît încetînd a fi evreu. Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai de aici nu e nimic de făcut: Iuda va agoniza pînă la sfîrșitul veacului. Revoltă? Nu e bună la nimic. Nu slujește la nimic, în același fel în care nimeni nu poate sări peste umbra lui – evreul nu-și poate depăși suferința; decît... nemaifiind evreu. Situație cu atît mai tragică, cu cît nimeni nu poate înceta a fi ceea ce este!"[1]

1. Nae Ionescu, prefață la romanul *De două mii de ani*, de Mihail Sebastian, Humanitas, 1990, pp. 21-25.

Am mai găsit un text al lui Nae Ionescu pe marginea vestitei sale prefaţe din 1934. A apărut în 1936, nesemnat, în gazeta legionară *Vestitorii*, unde profesorul ţinea editorialul. De la denumirea editorialului în primele două numere „Roza Vînturilor" la stil, totul conduce, cred, la ideea că Nae Ionescu e autorul acestor articole. Să citez: „Toată această înşiruire de judecăţi mi s-au aruncat, mai tîrziu, cu un alt prilej, împotrivă. Spunînd unii: desigur, Iuda, care a fost poporul ales, a lipsit misiunii de a recunoaşte pe Mesia după ce l-a dat. Dar dacă l-ar fi recunoscut, nu-i era oare zădărnicită mîntuirea noastră? Căci nu în întruparea lui Dumnezeu stă mîntuirea, ci în jertfa lui. Dar atunci după care dreptate Iuda suferă, el al cărui păcat e însuşi instrumentul mîntuirii? Asta şi altele ca asta mi s-au aruncat. Fraţilor sau nefraţilor, este cu totul greşită judecata aceasta; a voastră de azi, a mea de ieri. E greşită şi nici măcar nu e nouă. Au mai făcut-o şi alţii înaintea noastră, şi unii încă mari de tot"[1].

Cum se vede, antisemitismul (suferinţa evreului) e, aici, în prefaţă, justificat cu argumente teologice. Ba chiar considerat ca fiind o fatalitate şi care, prin aceasta, ar fi condamnat la veşnicie. Eliade îşi aminteşte, evocînd acel episod din 1934, că „profesorul ştia că va fi citit de un anumit public de extrema dreaptă şi voia să arate în ce sens vede el problema evreiască; o vedea, în primul rînd, în termeni religioşi, ceea ce îi îngăduie să n-o judece pe plan politic, nici social"[2]. Aş adăuga că această abordare fundamentalist-teologală a antisemitismului se demonstra şi mai agresivă chiar decît o abordare a lui politică sau socială. Şi, oricum, furniza justificări, de ordin doctrinar teologic, să spunem metafizic, antisemitismului politico-social al tuturor grupărilor de extremă dreaptă. Care, fireşte, au exultat, găsindu-şi un aliat care le documenta metafizic programele. De altfel, finalul prefeţei coboară din zonele teologale sau ale filozofiei istoriei spre cele practice, un fel de rechizitorială ridicare din umeri la condamnarea evreului în suferinţă nevindecabilă. Aici prefaţatorul se adresează eroului cărţii (alias numele originar al autorului), nelăsîndu-i nici o nădejde: „Iosef Hechter simte că Iuda suferă şi că nu se poate altfel. Doar Iosef Hechter nu înţelege de ce? Am încercat să i-o lămurim noi... Suferi pentru că eşti evreu; ai înceta să fii evreu în momentul în care nu ai mai suferi; şi nu ai scăpa de suferinţă decît încetînd a fi evreu. Este, desigur, o apăsătoare fatalitate. Dar tocmai de aia nu e nimic de făcut: Iuda va agoniza pînă la sfîrşitul veacului... Iosef Hechter, tu eşti bolnav. Tu eşti substanţialmente bolnav, pentru că nu poţi decît să suferi; şi pentru că suferinţa ta e înfundată. Toată lumea suferă, Iosef Hechter. Suferim şi noi, creştinii. Dar pentru noi

---

1. [Nae Ionescu], „Sofisma cea mare. Vai nouă cărturarilor", *Vestitorii*, II, nr. 3, 12 aprilie 1936.
2. Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, Humanitas, 1991, p. 313.

e o ieșire, pentru că noi ne putem mîntui. Știu, tu nădăjduiești; nădăjduiești că va veni odată cel așteptat, Mesia, pe calul alb, și atunci vei stăpîni pămîntul. Nădăjduiește, Iosef Hechter. E singurul lucru ce-ți mai rămîne. Pentru că eu știu că Mesia acela nu va veni. Mesia a venit și tu nu l-ai cunoscut... Iosef Hechter, nu simți că te cuprind frigul și întunericul?". Un mai neîndurător tablou al antisemitismului teoretic și practic e greu de închipuit.

Nu e aici locul unui examen al opiniilor antinomice vehiculate pe marginea romanului lovit efectiv de această nefericită prefață. Aș cita totuși din articolul lui Eliade din *Vremea*, care polemiza, politicos, cu opiniile din prefață ale profesorului său. Observa, mai întîi, că „prefața apare într-un moment istoric penibil, într-o conjunctură politică în care greutatea cuvîntului d-lui Nae Ionescu poate apăsa mai mult decît evreii ar putea îndura. Vorba noastră, huliganii capătă argumente metafizice". Apoi contestă dreptatea opiniei prefațatorului chiar din punct de vedere teologal. Un creștin nu poate afirma, decît căzînd în păcatul deznădejdii, universalitatea destinului de suferință al lui Israel. Harul divin e liber să mîntuiască sau nu pe evrei în viitor. Apoi, vorbind de destinul tragic individual al evreului laolaltă cu argumente teoretice se creează o confuzie regretabilă de planuri: „Dacă s-ar fi menținut numai pe planul filozofiei istoriei putea fi (prefațatorul, *n.n.*) catalogat «antisemit». Dar a doua parte (a prefeței, *n.n.*) introduce elemente noi de soteriologie, Mîntuirea, păcatul, Mesia, nemărturisirea lui Israel. Elemente, așadar, de ordin teologic. Care sunt supraistorice. Este drept că d. Nae Ionescu încearcă să explice *istoria* și prin elemente *supraistorice*". Și rezumă argumentarea profesorului, citată mai sus. Apoi, examinînd argumentația, conchide: „Observăm o translație nejustificată din planul *filozofiei istoriei* pe cel al *teologiei* creștine. Și într-o parte, și în alta tot «imponderabile» întîlnim. Dar de alt ordin. «Structura» aparține ordinului filozofiei istoriei; «mîntuirea» aparține ordinului teologiei. Între aceste ordine există o deosebire *calitativă*; și este de mirare că d. prof. Nae Ionescu, atît de lucid în dialectică, n-a stăruit îndeajuns asupra acestui punct esențial. Atît de esențial încît partea I-a a argumentației exclude pe a II-a și viceversa. Mai mult, în filozofia istoriei d. Nae Ionescu *ar fi putut fi* antisemit. Căci există o anumită filozofie a istoriei antisemită. Însă pe planul teologiei creștine, d. Nae Ionescu nu poate fi antisemit chiar dacă ar vrea. Căci ce ar putea însemna «antisemitism» pe planul teologiei creștine? Imposibilitatea mîntuirii, certitudinea damnației evreilor. Dar lucrul acesta nu-l spune nicăieri Biserica... Și nu-l poate spune chiar dacă evreii (ca și alte națiuni necreștine) rup comunitatea de dragoste a Bisericii. Pentru că nimeni nu poate interveni în libertatea lui Dumnezeu. Dumnezeu poate mîntui oricum, pe oricine... Ce se poate spune, atunci, din punctul de vedere soteriologic, despre creștini și despre

evrei. Că cei dintîi trăiesc în nădejdea mîntuirii prin Iisus (nici măcar în *certitudinea* ei), iar cei din urmă *pot fi* mîntuiți dacă grația lui Dumnezeu voiește aceasta... Vedeți, un Eminescu, un Hasdeu, un Vasile Conta puteau fi antisemiți. Pentru că nici unul din ei nu era și teolog și nici unul nu era *creștin* adevărat... Cazul dlui profesor Nae Ionescu este însă cu totul altul. Ca un gînditor ortodox, dsa nu putea, sub nici o formă, fi antisemit. Și, de fapt, *nici nu este*. Prefața dlui Nae Ionescu nu este antisemită. Ea pare astfel pentru că cuprinde pagini amare asupra destinului iudeu. De fapt, însă, aceste pagini nu cuprind o *atitudine antisemită*, ci numai o mișcare de translație, nejustificată, din planul filozofiei creștine în cel al teologiei creștine... A fi antisemit înseamnă a lua atitudine decisivă contra evreilor, a-i socoti inferiori, șnapani, primejdioși etc. Din prefața dlui Nae Ionescu nu descifrăm această atitudine intransigentă față de evreime"[1]. Interferența dintre cele două planuri („translația") e reală. Dar a socoti această nefericită prefață drept un text care n-ar atesta antisemitism e o judecată falsă, care avea în intenție curmarea unei controverse. Era, de fapt, mai antisemită decît ceea ce Eliade numește „atitudine intransigentă față de evreime". Furniza temeiuri teologale, deci de ordin doctrinar filozofic, antisemitismului cu program „intransigent față de evreime". Dar, ca gest amical, această intervenție a lui Eliade e admirabilă. Și față de romancier (bun prieten), și față de prefațator, de care totuși se disocia (i-a cerut, firește, acordul dinainte – o mărturisește în *Memorii* – și l-a obținut). Mai ales că a mai intervenit o dată, răspunzîndu-i lui Gh. Racoveanu care îi replicase, oțărît, în *Credința*, apărînd poziția teologică a lui Nae Ionescu (Biserica, afirma Racoveanu, îi consideră pe evrei damnați), respingînd-o pe aceea, mediană, propusă de Eliade.

Aș mai aminti, la acest dosar, opinia lui Nicolae Roșu care, după ce socotea că „oricînd se va ivi prilejul revizuirii valorilor și a pașapoartelor, Mihail Sebastian va avea de trecut un penibil examen", adăuga: „cultura română poate trăi fără Șăineanu, fără Gaster, fără Candrea, fără Tiktin, dar fără Hasdeu, Sextil Pușcariu, Al. Philippide și N. Iorga, nu. Nu, pentru că aceștia sunt români, pentru că sunt creatori, cu alte cuvinte pentru că creația lor este în funcție de românitatea lor; pentru că, în sfîrșit, filologia nu este o știință care se ocupă cu rezolvarea problemelor de limbă judecate științific, în bibliotecă, ci un receptacol al sensibilității, o zonă afectivă, organică a vieții intelectuale". Și în concluzie: „...Iosef Hechter, crede-mă, te compătimesc, îți meriți soarta, deși puteai avea alta mai bună"[2]. Nu de aceeași

1. Mircea Eliade, „Iudaism și antisemitism. Preliminarii la o discuție", *Vremea*, VII, nr. 347, 22 iulie 1934.
2. Nicolae Roșu, „Iosif Hechter în cultura română", *Azi*, 1934, nr. 5, pp. 1303-1304.

părere era Mircea Eliade în legătură cu savanții filologi evrei. În 1936 – cînd Gaster a donat, pe o sumă simbolică, colecția sa de manuscrise Bibliotecii Academiei –, scria: „Pregătirea sa lingvistică i-a fost de mare folos după ce ne-a părăsit. Gaster a uluit lumea științifică din Apus prin mulțimea și varietatea limbilor pe care le stăpînea. Căci deși s-a specializat apoi în limbile semite, putea folosi în cercetările sale de folclor comparat toate limbile slave și romanice, limbile clasice, limba turcă, persana, araba, limbile germanice... De altfel, fie spus în treacăt, nu știu dacă vreun bancher sau arendaș evreu a fost expulzat în epoca dintre 1870 și 1916. Au fost însă siliți să plece trei mari savanți evrei: Gaster, Șăineanu și Tiktin. Toți trei și-au cucerit un renume european. În anii cînd noi primeam fel de fel de negustori galițieni, am izgonit trei capacități de mare clasă europeană"[1]. Dimpotrivă, Victor Gîrcineanu, gardist declarat, se arăta indignat de opera filologilor evrei. „Cum s-a putut o singură dată afirma că dicționarul lui Șăineanu e un «bun dicționar românesc» – această operă caracteristică jidovească, făcută superficial și de mîntuială?... Și de ce al doilea dicționar în circulație (cel al lui I. Aurel Candrea, *n.n.*), al Cărții Românești, e făcut tot de un jidan?"[2]

3. Din păcate, aici avem a-l cita și pe Constantin Noica, în intervenții tîrzii, din 1938. Într-un articol din *Vremea* de după înscăunarea guvernului Goga-Cuza, medita asupra deosebirii dintre cuzism și legionarism: „Într-adevăr, venirea la cîrmă a dlui A.C. Cuza (mai degrabă decît a d-lui Oct. Goga) a deșteptat la mulți întrebarea: ce rost mai are mișcarea legionară dacă vin alții și-i realizează programul?... Ce descoperă cuzismul? Descoperă în sînul societății românești un parazit. Acesta, beneficiar, dar în același timp falsificator al vieții noastre naționale, trebuia deci înlăturat. Sub diferite forme, pe diferite planuri, cu diferite arme de luptă, oricum apărea el, trebuia demascat, combătut, anihilat și, dacă se putea, înlăturat de-a binelea din sînul colectivității românești. Că această mișcare avea dreptate? Se va vedea acum, în urma măsurilor ce va lua, dacă și cîtă dreptate a avut. Ce descoperea legionarismul? Descoperea, după cîte îl putem noi înțelege, așa de unde stăm, un parazit înăuntrul ființei românului. Va fi lovind legionarismul și în ticălosul acela din afară. Dar așa ceva e un rest cuzist în doctrina sa; remarcabil, în schimb, e faptul că știe să descopere pe ticălosul dinăuntru și că luptă împotrivă-i... Antisemite au știut să devină și celelalte partide. Am voi în schimb să vedem un partid care să-și pună problema înființării unui corp de 10.000 de

1. Mircea Eliade, „Doctorul Gaster", *Vremea*, IX, nr. 442, 21 iunie 1936.
2. Puiu Gîrcineanu, „Literatură, radio, ziariști, florărese", *Vestitorii*, I, nr. 1, 15 martie 1936.

oameni cu ținută morală exemplară"[1]. S-ar spune că ne aflăm în fața unui text care, recunoscînd că antisemitismul legionar, existent, e o moștenire din patrimoniul cuzist din care s-a născut, încearcă o spiritualizare doctrinară a noii mișcări politice, căutîndu-i o diferență specifică. Și aceasta n-ar sta atît în antisemitism cît în detectarea răului interior din spațiul efectiv românesc. O astfel de interpretare nu e hazardată. Se cuvine adăugat că există, printre altele, și un text al lui Noica din octombrie 1940, la origine o conferință, în care precizează: „Nu e de ajuns să spui «Jos jidanii și înstrăinații», ci trebuie să devii tu însuți un ins în stare să înfrunți pe străini și înstrăinați. Trebuie altă educație decît cea obișnuită a politicii: una aspră, ostășească, tinerească. Și atunci, Codreanu se desparte de cuziști și întemeiază Legiunea sa"[2].

Am pomenit mai înainte de echidistanța și toleranța manifestate de Eliade în problema evreiască în genere și față de antisemitism în special. După convertirea sa (1936-1937), Eliade gîndește și scrie altfel în aceeași chestiune. Se aliniază, altfel zicînd, direcției doctrinare a legionarismului. În 1936, Eliade reproșa oamenilor politici lipsa de interes față de penetrația periculoasă a celuilalt, a străinului, anihilînd permanența autohtonilor. Pericolul etnic principal îl constituie evreii, maghiarii, slavii (nu și din partea germanilor). „De la război încoace, evreii au cotropit satele Maramureșului și ale Bucovinei, și au obținut majoritate absolută în toate orașele Basarabiei... Iar dacă spui că pe Bucegi nu mai auzi românește, că în Maramureș, Bucovina și Basarabia se vorbește idiș, că pier satele românești, că se schimbă fața orașelor, ei (oamenii politici, *n.n.*) te socotesc în slujba nemților sau te asigură că au făcut legi de protecția muncii naționale." Și adaugă: „Știu foarte bine că evreii vor țipa că sunt antisemit, iar democrații că sunt huligan și fascist... Ar fi absurd să te aștepți ca evreii să se resemneze de a fi o minoritate cu anumite drepturi și cu foarte multe obligații după ce au gustat din mierea puterii și au cucerit atîtea posturi de comandă. Evreii luptă din răsputeri să-și mențină deocamdată pozițiile, în așteptarea unor viitoare ofensive și, în ceea ce mă privește, eu le înțeleg lupta și le admir vitalitatea, tenacitatea, geniul"[3]. Lucrurile se vor complica în anul următor, cînd, direct angajat în propaganda electorală a mișcării legionare pentru alegerile din decembrie 1937, Eliade adoptă deschis programul Legiunii. În consecință, își asumă și doctrina antisemită a mișcării. În amintitul său răspuns la ancheta ziarului *Buna Vestire*, „De ce cred în biruința

1. Constantin Noica, „Între parazitul din afară și parazitul dinăuntru", *Vremea*, nr. 523, 30 ianuarie 1938.
2. *Idem*, „Limpeziri pentru o Românie legionară", *Buna Vestire*, nr. 29, 11 octombrie 1940.
3. Mircea Eliade, „Piloții orbi", *Vremea*, nr. 505, 19 septembrie 1936.

mișcării legionare", Eliade declară interogativ: „Poate neamul românesc să-și sfîrșească viața în cea mai tristă descompunere pe care ar cunoaște-o istoria, surpat de mizerie și sifilis, cotropit de evrei și sfîrtecat de străini, demoralizat, trădat, vîndut pentru cîteva sute de milioane de lei?"[1].

Porunca Vremii era, aparent, o gazetă independentă. În fond, era, doctrinar, obedientă cuzismului, prin trivialitatea sloganurilor antisemite, găzduite zilnic, pînă la sațietate, în paginile ziarului condus de Ilie Rădulescu (medic de profesie). În 1937, Toma Vlădescu, redactor al acestei gazete, scria în numele ei: „Vom fi antisemiți cu fanatism, pînă la exces și pînă la scandal dacă va trebui. Și de aceea, ziarul nostru, în pragul unui nou început, afirmă antisemitismul ca un imperativ de înaltă salubritate în serviciul ideii naționale pe care o servim"[2]. A fost această atitudine o constantă ideologică a gazetei. Să reproduc apoi două declarații de principii ale gazetei tocmai din 1940, adică la opt ani de la întemeierea ei (va apărea pînă în 1942): „Antisemitismul înseamnă nu numai o doctrină, cît și o atitudine de luptă împotriva iudaismului... Va veni o zi cînd toate lamentațiile grotești ale lumii israelite nu vor mai putea înfrînge hotărîrea salutară a omenirii de a se desface de blestemul conviețuirii cu jidanii"[3]. Și o alta din același an 1940, care dezvăluie credo-ul doctrinar al gazetei: „Punctul arhimedic al acțiunii noastre a fost și rămîne problema antisemită. De la această poruncă a destinului nostru nu ne vom abate niciodată. Problema evreiască domină întreaga viață a României moderne de la începuturile ei pînă în ceasul de acuma. Infiltrația iudaică e mai profundă decît s-ar putea crede în aparență. De aceea efortul echipei de lucru de aci (de la *Porunca Vremii*, *n. m.*), dar și amplificarea ei pînă la dimensiunile unei vaste colaborări de opinie publică"[4]. Mă mărginesc să amintesc numai de puseul antisemit al lui I.Al. Brătescu-Voinești, devenit public din 1937, prin articolele „Huliganism?" apărute în *Universul*. Le va aduna, în 1938, în volum, adăugîndu-i, repede, altele două în 1940 (*Strigăte de alarmă în chestia evreiască*, *Germanofobie*). A cita din aceste volume e inutil, autorul socotind că neamul evreiesc constituie un mare pericol nu numai pentru România, dar pentru întreaga lume. De aceea elogia hitlerismul care a declanșat acțiunea, utilă, de deparazitare a omenirii de iudei. Firește că adepții xenofobiei au salutat cu entuziasm (de pildă, N. Crainic) apariția, neașteptată, a acestui nou aliat întru antisemitism. La fel s-a întîm-

1. *Idem*, „De ce cred în biruința mișcării legionare", *Buna Vestire*, nr. 24, 17 decembrie 1937.
2. *Porunca Vremii*, IX, nr. 1641, 8 mai 1940.
3. *Idem*, IX, nr. 1767, 6 octombrie 1940.
4. *Idem*, IX, nr. 1784, 21 septembrie 1940.

plat cu poetul, criticul și gazetarul Nicolae Davidescu, care, la sfîrșitul anilor treizeci, își dezvăluie, în articole lungi și fulminante, ostilitatea împotriva iudaismului pătruns – clama în tonuri apocaliptice – în literatură, modernizînd-o prin alterarea specificității ei originare. Sunt acestea două cazuri-limită, care se alăturau, brusc, extremei drepte antisemite, fie cuziste (ca Brătescu-Voinești), fie legionarismului (ca N. Davidescu). Semnificația lor este numai simptomatică, adăugîndu-se, cu o octavă în plus, unei atmosfere extremiste de dreapta saturate de voci și atitudini. Au fost destui intelectuali români care nu li s-au alăturat, disociindu-se tacit sau public.

Să închei acest periplu, care a intenționat să releve numai luările de atitudine antisemite cu argumente doctrinar-teologale, cu intervenția lui Traian Brăileanu, vechi senator legionar, ajuns, în 14 septembrie 1940, ministru al Cultelor și Instrucției Publice. Preocuparea sa, odată instalat în această demnitate publică, era eliminarea mozaismului și ca instituție de cult. „Statul național legionar – preciza el – se identifică, în materie de credință, cu unitatea ecumenică a creștinismului în general și a ortodoxiei în special. Mozaismul care nu mai reprezintă, în momentul de față, o confesiune... a devenit supărător prin îndrăzneala prea multelor sale temple și sinagogi în care se oficiază în ritualul triunghiurilor încrucișate. Am spus-o de atîtea ori: sunt prea multe sinagogi în raport cu numărul jidanilor. Și, în viitoarea reglementare a cultului mozaic, suntem sigur că se va ține seama neapărat de acest criteriu." De altfel, era știut că antisemitismul era un element de seamă al legionarismului doctrinar. Dacă e eronat a confunda, cred, legionarismul cu antisemitismul militant (am arătat asta în spațiul acestui capitol și, poate, al întregii cărți), contraproductiv ar fi să se ignore dimensiunea antisemită din programul legionar. În 1936, Ion I. Moța se rostea în stilul său vaticinar: „Puterea jidovească, francmasonă și politicianistă democrată e stăpînă absolută în statul nostru. Cei care vor să doboare această putere dușmană întîmpină... dușmănia de moarte a tuturor categoriilor hotărîtoare în stat... Așa fiind, o organizație de luptă națională nu va putea cuceri poziția dușmană decît înfruntînd această lume de potentați stăpîni pe stat și pe toate izvoarele de putere... Să primim lupta pe viață și pe moarte"[1]. Un an mai tîrziu, un alt gardist de frunte, gazetar și poet, Valeriu Cîrdu, scria: „Problema evreiască nu ridică probleme atît de mult prin intermediul *numărului*. Iuda nu este odios și periculos *numai prin număr*. Iuda, cu toate păcatele lui, cu tot depozitul de vicii, cu intențiile de trădare, de vînzare și cumpărare, cu sistemele distructive atît de inerente rasei semite, este prezent acolo unde se găsește *un singur iuft* (o altă expresie pentru «jidan», *n.n.*). El, acest singur iuft,

1. Ion I. Moța, „Spiritul legionar", *Cuvîntul Argeșului*, I, nr. 16, 28 februarie 1936.

reprezintă primejdia semită"[1]. Am citat două opinii ale unor factori exponențiali ai Gărzii de Fier. Această opinie o regăsim la toți membrii acestei grupări politice și deci la toți conducătorii ei.

Cei care profesau antisemitismul ca stare de spirit și ca profesiune politică (sau de credință) imaginau și soluția pentru asanarea acestui, pentru ei, flagel. Aminteam de sloganul maniacal al lui A.C. Cuza, izgonirea brutală și totală a evreilor din țară. Alții propuneau soluții intermediare care, în intenție finală, cugetau tot la eradicare generalizată. Al. Vaida-Voevod a propus, prin gruparea politică de el fundată din 1935, criteriul „numerus Valahicus" în problema evreiască. Era un mod de a propune o proporționalizare a participării evreilor în diverse profesiuni urbane. Punctul său de vedere (neagreat de P.N.Ț., care l-a și exclus, pentru asta, din cadrele partidului) era și un ecou al generației de la '22 care ceruse (continua să o facă) accesul proporțional al evreilor în universitate. Directorul, formal, al revistei *Sfarmă Piatră* (cel real era Nichifor Crainic) a respins principiul propus de Vaida-Voevod: „D. Vaida este autorul formulei proporționalizării românilor cu străinii din România, formulă pe care *Sfarmă Piatră* a combătut-o cel dintîi ca primejdioasă. «Numerus proportionalii» este invitația pe care vaidismul o face patronilor străini să ia în întreprinderile lor, în proporția numerică pe țară, și români... Ce ar schimba această doctrină, dacă ar fi aplicată, în stările de azi din țara noastră? Absolut nimic. Sau, în orice caz, nimic în bine. Doctrina vaidistă vine să dea situației de astăzi o consacrare legală... D. Vaida definitivează în formula lui «naționalistă» raporturile existente azi între străini și noi, ei stăpînii, iar românii salariați, slugile lor". E aici, incontestabil, răfuiala lui N. Crainic cu opiniile socotite fals naționaliste ale lui Vaida, știut fiind că spiritus rector al acestei gazete, N. Crainic, își apăra propria concepție în problema evreiască – rezolvată, considera, prin formula statului etnocratic. Pentru că alte orientări, cum e cea a ziarului *Porunca Vremii*, acceptaseră încă în 1934, adică atunci cînd Vaida nu-și luase încă formula lui: „Dintre toate problemele care frămîntă sufletul românesc, cea evreiască prezintă aspectele cele mai îngrijorătoare... Neamul nostru trebuie restabilit în integralitatea drepturilor lui de stăpîn în această țară. Principiul proporționalității – *numerus clausus* în viața economică, socială și culturală – și *numerus nullus* – în funcțiunile publice și în presă – trebuie instaurat fără întîrziere. A pretinde să se aplice aceste comandamente ale vieții de stat românesc, pînă nu este prea tîrziu – nu este agitație, ci o datorie pentru fiecare român care își iubește țara"[2]. Un an mai tîrziu, directorul acestei publicații, Ilie Rădulescu, exprima în termeni mai radicali

1. Valeriu Cîrdu, „Se mișcă viermii", *Buna Vestire*, I, nr. 121, 23 iulie 1937.
2. *** „Pînă nu e prea tîrziu", *Porunca Vremii*, nr. 81, 5 noiembrie 1934.

punctul de vedere care, acum, depășea principiul proporționalității: „Pentru împlinirea poruncilor vremilor de față care ne ordonă să naționalizăm orașele, nu ne rămîne altă cale decît exproprierea totală a străinilor și jidanilor pentru cauze de utilitate națională. Nu e sănătoasă pentru armătura de stat burghez și nu e morală pentru etica lui această măsură? Se poate, dar eu nu concep că în România ar putea fi, în situația geografică și demografică pe care o are în acest colț al Europei, altceva decît un stat național cu interese și cu o morală exclusivistă, ba chiar brutal naționalistă... A fost morală exproprierea rurală de acum 15 ani, care a deposedat pe români pentru cauze de utilitate socială, și ar fi amorală exproprierea urbană care ar lovi pe jidani și străini pentru netăgăduite motive de utilitate națională?"[1]. În sfîrșit, se publicau curent apeluri antisemite, adresate cititorilor, care, în subtext, aveau în vedere tot modalități pentru soluționarea problemei evreiești: „Români! Cumpărați numai de la firme românești. Procedînd așa, în mai puțin de un an, jumătate din populația evreiască trebuie să părăsească România"; „Români! Apucați-vă de comerț, fiți harnici și economi. Izbînda este atunci asigurată".

Instaurarea statului național-legionar a smuls accente de jubilație gazetelor antisemite. Încă la 12 septembrie 1940, *Porunca Vremii*, informată, saluta evoluția națională, cerînd soluționarea radicală a problemei evreiești: „Jidanii sunt aceiași și împotriva lor nu există decît o singură măsură, dictată de instinctul nostru de conservare națională: AFARĂ!... Peste toate acțiunile de izbăvire națională, problema nevralgică a României rămîne chestia iudaică. Primejdia jidovească trebuie înlăturată radical, fără ocolișuri și amînări. Iudaismul este cancerul vieții noastre de stat, este plaga purulentă a sănătății noastre naționale. România nu se poate salva atîta vreme cît jidanii nu vor fi excluși cu desăvîrșire din corpul națiunii române"[2]. A doua zi, directorul gazetei propunea guvernului un întreg corp de măsuri: „a) retragerea cetățeniei române a tuturor jidanilor care au dobîndit-o pe baza tratatelor de la Versailles și Trianon, tratate care nu mai există de fapt, prin noua ordine pe care puterile Axei au instaurat-o pe continent; b) exproprierea urbană, nu numai rurală, a jidanilor care au asfixiat și au înstrăinat orașele noastre. Întreaga proprietate urbană jidovească va trece în patrimoniul statului, care o va plăti cu o emisiune nouă de rentă de stat, și va servi la împroprietărirea românilor. Se va putea face astfel efectiv românizarea orașelor; c) nici un jidan nu va mai putea locui decît în așezările urbane. Orice contact cu satele va fi interzis jidanilor; d) jidanii nu vor putea exercita nici o profesiune

1. Dr. Ilie Rădulescu, „Exproprierea urbană", *Porunca Vremii*, IV, nr. 259, 17 noiembrie 1935.
2. „Statutul Judaic", *Porunca Vremii*, IX, nr. 1766, 12 septembrie 1940.

în legătură cu sănătatea publică, nu vor putea profesa comerț de alimente și de băuturi, nu vor fi furnizori ai statului și nu vor comercializa nici un fel de produs agricol sau industrial necesar agriculturii; e) din moment ce sunt străini, ca unii ce au pierdut cetățenia română, jidanii nu vor putea exercita nici un fel de profesiune fără autorizația Ministerului Muncii, singurul în drept să acorde străinilor dreptul de exercitare a unei meserii". Să recunoaștem, măsurile erau radicale. În sfîrșit, cînd, la 16 noiembrie 1940, *Monitorul Oficial* a publicat decretul-lege privind românizarea personalului din întreprinderile comerciale și industriale, *Porunca Vremii* exclama la 18 noiembrie: „Românizarea de care se vorbește insistent de atîta vreme începe, în sfîrșit, să-și afle un început de realizare. Decretul-lege privitor la eliminarea evreilor din întreprinderi nu mai lasă loc pentru jocul nici unei interpretări. Toți jidanii din comerț și industrie vor fi înlocuiți". A doua zi, editorialul directorului gazetei intitulat „În sfîrșit, românizare!" revenea asupra evenimentului: „După înlăturarea jidanilor de la exercițiul medicinei, ministrul Muncii și Sănătății, dl Iasinschi, oferă țării surpriza celei mai revoluționare legi de românizare a muncii naționale... E o realitate sau visăm? Fiindcă legea aceasta se apropie prea mult de idealul dezrobirii noastre economice... Și, totuși, e adevărat... Jidanii sunt cu desăvîrșire excluși din întregul angrenaj parazitar al muncii naționale... Impunem tuturor instituțiilor economice să aibă *sută la sută* salariați români". Exclamări de satisfacție au produs noile legiuiri antievreiești și altor publicații. Să reproduc declarația ziarului *Chemarea Vremii*, semnată de chiar directorul ei, Ion Sîngeorgiu, fost informator oficial al regelui Carol al II-lea și devenit, după detronare, desigur, anticarlist și legionar declarat: „România legionară a rezolvat problema evreiască. Ceea ce guvernul prezidat de Oct. Goga doar încercase, Legiunea a izbutit să înfăptuiască în mai puțin de trei luni. Evreii au fost înlăturați nu numai din aparatul de stat, nu numai din profesiunile libere ale societății românești, dar și din industrie, comerț, unde organizațiile cooperatiste și curat legionare se căznesc și reușesc să le ia locul... Suntem datori să punem pe față și fără întîrziere problema lichidării acestui nenorocit ghetto în plină formație. E timpul să ne întrebăm: Ce facem cu ei? Fiindcă a-i lăsa să se înmulțească frenetic ca iepurii, să ne consume bunurile, să ne urască și să nu producă nimic în schimb, aceasta nu se poate. În România legionară nu poate fi loc pentru trîntori... E bine ca evreii să știe că noi nu suntem spectatori pasivi ai unui putregai social, ci chirurgii naționali ai unui cancer național. De aceea îi întreb pe ai noștri: ce facem cu ei? Și îi întreb pe evrei să spuie cinstit: ce faceți voi?"[1].

1. Ion Sîngeorgiu, „Ce facem cu ei?", *Chemarea Vremii*, seria a II-a, nr. 26, 28 noiembrie 1940.

Despre celelalte măsuri antievreiești, dictate de Antonescu, ne-am referit în alt paragraf al acestui capitol.

După 1944, problema evreiască tinde să se stingă. După 1948 începe emigrarea evreilor din România în țările vest-europene, în S.U.A. și, mai ales, în Israel. În trei-patru decenii, fenomenul e aproape epuizat. Întrebarea retorică a lui Ion Sîngeorgiu „Dar ce fac ei?” din articolul citat a căpătat un răspuns. Lozinca lui Cuza „Jidanii la Palestina” a fost aplicată chiar de evrei. În Israel s-au stabilit aproape 350.000 de evrei originari din România, care continuă să-și iubească, nostalgic, țara de origine. Recensămîntul populației României din 1992 mai atesta prezența a 9.000 de evrei, majoritatea zdrobitoare de vîrsta a treia. Dar, lucru curios, antisemitismul n-a dispărut. Nu are, desigur, forța și intensitatea celui din anii treizeci. Dar există, propagat fiind în anumite știute publicații. E utilizat, ca diversiune, de cercuri naționaliste sau foste comuniste. Diversiunea antisemită funcționează, cum se vede, în gol și fără motivația economico-socială de la 1860 pînă spre deceniile noastre. E un antisemitism fără evrei. Și nu numai în România. E prezent și în alte țări ale Europei de Est. Nici măcar nu se mai apelează la argumente fundamentalist-teologale. E o diversiune oarbă. Acum, ca întotdeauna. Și e greu de știut cînd se va stinge.

Capitolul VII

Ideologiile totalitare și literatura

1. Ideologiile totalitare, se știe, au voit și voiesc să-și aservească literatura. Au năzuit spre această subjugare, deopotrivă, totalitarismul de stînga ca și cel de dreapta. Avem experiența, la noi ca și în toate țările din estul Europei, a acestei înverșunări acaparatoare. La început totală și vorace, apoi fisurată de periodicele accese liberaliste care îngăduiau scriitorului cu conștiință să-și scrie opera, pentru ca, după aceea, opreliștile să se instăpînească din nou.

Se știe, la noi, mai puțin despre forța strivitoare asupra culturii în general și a literaturii în special din partea totalitarismului de dreapta. Sigur, exemplul Germaniei hitleriste și al Italiei fasciste e cunoscut și atoategrăitor. Se știe mai puțin sau deloc însă că la noi, în anii treizeci, gruparea (grupările) extremistă(e) de dreapta a (au) dezvoltat o agresivă ideologie literară anexionistă, urmărind să încorseteze și să aservească literatura. Realismul socialist, cu mai toate principalele teze de ideologie literară, îl regăsim afirmat în presa de extremă dreaptă din acest deceniu. Nu numai negarea violentă a criteriului estetic în actele de evaluare, predicția despre literatura cu mesaj, atotputernicia politicului, osîndirea cosmopolitismului (altfel zicînd, zăvorîrea în noi înșine), repudierea circuitului valorilor, dar și naționalismul exacerbat din „epoca de aur" a ceaușismului le aflăm, toate, în ideologia literară afirmată de condeierii extremei drepte. Pînă și injuria, zvîrlită orb sau bășcălios împotriva unor mari valori, socotite dezertoare de la datoria epocii sau a neamului, o aflăm în presa acelui deceniu al patrulea și nu lipsește de aici nici chemarea pentru „purificarea" bibliotecilor sau arderea („topirea") cărților. Unele dintre aceste condeie aparțin unor stupizi culturnici care exprimau aspirația grupului pe care îl reprezentau. Altele însemnau valori și e regretabil, desigur, că s-au coborît pînă la a afirma un credo care era, de fapt, potrivnic artei lor literare.

Să începem însă excursul cu menționarea opiniilor despre ideologia literară ale unor conducători politici ai legionarilor. În 1935, Corneliu Zelea Codreanu scria într-o avalanșă de interogații alarmate: „E îngrozitor. Noi, poporul român, să nu mai putem da roadele noastre? Să nu avem o cultură română, a noastră, a neamului, a sîngelui nostru

care să strălucească în lume alături de roadele altor neamuri? Să fim noi condamnați astăzi de a ne prezenta în fața lumii cu produse de esență jidănească? Astăzi, în ultimul moment, cînd lumea așteaptă ca poporul român să apară cu rodul sîngelui și geniului său național, noi să ne prezentăm cu o infecție de caricatură culturală? Cu inima strînsă de durere privim această problemă și nu va fi român care, văzîndu-și periclitată o întreagă istorie, să nu pună mîna pe armele sale pentru a se apăra"[1]. E greu de închipuit o mai falsă alarmă și o mai calpă judecată despre cultura română formulată tocmai în perioada interbelică, știută ca una dintre cele mai eflorescente din istoria ei modernă. Dar astfel de judecăți, pe urmele lui Codreanu sau alături de ale sale, se întîlnesc cu sutele în presa de extremă dreaptă a anilor treizeci. În același an, 1935, Ion I. Moța se răzvrătea împotriva „prejudecății" supremației esteticului, propunînd adoptarea principiilor artei teziste pentru a se zămisli o artă angajată care să slujească înălțării României. „Iată – scria el –, noi o spunem dintr-odată și răspicat: arta, literele epocii de astăzi sunt umbrite de o gravă dezonoare: marile suferințe, marile speranțe românești de astăzi nu au găsit aproape nici un ecou în lumea literelor și a celorlalte arte... De teama de a nu face artă cu tendință sau de teama de a nu face artă gratuită, simțirea lor nu reacționează, inspirația lor e lăcătuită în fața celei mai cumplite tragedii pe care a cunoscut-o pămîntul românesc: prăbușirea materială și morală a Românimii sub stăpînirea jidovească. Să nu mi se răspundă cu vechea gogoriță a condamnării artei «cu teză». Care operă nu e un îndemn, o tendință, o apropiere de ceva... Eclipsa din creațiunea artistică a epocii de astăzi nu-și poate avea nici o scuză. Cum se poate scuza nesimțirea?... Ce este sentimentul colectiv, dragoste și durere pentru neam; epica frămîntare a națiunilor în luptă, marile prăbușiri simțite de artistul zilelor noastre, deși ele sunt un izvor de emoție și de sentimente mult mai bogat și mai intens decît viața individuală... De aceea, întrebîndu-ne unde a rămas literatura și arta românească în greul ceas de răspîntie al românimii de astăzi și constatîndu-i absența din viața noastră colectivă, ne bucurăm cînd vedem în atitudinile astăzi încă excepționale ale unor scriitori ca Aron Cotruș, Radu Gyr, Justin Ilieșiu sau ale unor publicații literare ca *Revista mea* izvorul unei purificări și al unei desăvîrșiri a acestei arte care trebuie curînd să se scuture de nesimțirea și dezonoarea în care a căzut"[2]. Cum am putea aprecia altfel decît ca o falsă alarmă judecata eronată a lui Ionel Moța? Nu interesau, aici, valorile existente, cît dorința de a subjuga arta pentru a cînta exclusiv „românimea de astăzi". Pentru arta cu tendință se pronunța și

1. Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, 1935, p. 101.
2. Ion I. Moța, „Nesimțire?", *Revista mea*, I, nr. 6, iunie 1935.

profesorul de sociologie Traian Brăileanu, membru al Senatului legionar: „Ceea ce vrem să dovedim însă este că opera de artă, adevărata operă de artă, nu poate fi decît morală și naționalistă fără a deveni, prin acest fapt, tendențioasă, adică fără primejdia de a-și pierde caracterul ei specific. Teoreticește putem răsturna dintr-odată pozițiunea «artei pentru artă». Dacă tradiționalismul nu poate crea opere de artă fiindcă sunt «tendențioase», didactice, atunci nici individualismul nu ni le poate da căci și el exprimă o tendință, pe cea opusă tradiționalismului. O operă de artă nu va fi moralizatoare, nu va fi pusă în slujba Bisericii sau a statului căci atunci e tendențioasă. Bine. Dar dacă e pusă în slujba tendințelor animale, în slujba comerțului jidovesc: ea nu e atît de tendențioasă? Nu-i cumva tot atît de tendențioasă?... Autorul individualist, iudaizant, lesne de identificat prin reclama și laudele presei jidovești, nu poate produce opere de artă, ci doar porcării mai mult sau mai puțin atenuate... De aceea opera de artă trebuie să fie în deplină și desăvîrșită concordanță cu legile naturii, deci și cu legile sociale, cu normele morale, religioase etc. Ea nu se poate desface de viața națiunii, nu i se poate opune fără a pierde caracterul ei specific, de valoare în sine... În concluzie, arta nu *poate fi decît naționalistă*. De la acest adevăr trebuie să pornească cei ce vor să-și dea seama de valoarea operelor contemporane ca opere de artă. Nu vor rămînea, credem noi, decît acele opere care exprimă «spiritul vremii noastre», al zvîcnirii vieții naționale, pentru a arunca gunoaiele la o parte și a limpezi suprafața apelor române"[1]. Profesorul Brăileanu izbutea performanța de a reveni, bine instalat, în silogismele cărții lui A.C. Cuza (din 1908) *Naționalitatea în artă*. Aici, de vreme ce etnicitatea era prezentată drept unicul generator de artă, este posibilă evoluția.

Firește că elogiate erau scrierile legionarilor, expresii ale acestui credo politic. Ba se demonstra că mijloacele de acțiune ale militantismului legionar pentru făurirea omului nou, operînd cu elemente sufletești și emoționale, sunt, ele însele, operă de artă. Ion I. Moța afirma, semnificativ, în 1935: „Lupta legionară se întemeiază, în rîndul întîi, pe crearea unui spirit nou, a spiritului legionar... Această luptă îndreptîndu-se în rîndul întîi asupra domeniului sufletesc, iar asupra celui mintal doar în rîndul al doilea, vă întreb de mijloacele artistice înainte de cele ale logicei. Căci sufletul, sentimentele, interiorul nostru spiritual, pe care vrea să-l reformeze lupta legionară, sunt în rîndul întîi influențate și formate prin mijloacele artistice: cîntec, literatură, arte plastice și toate mijloacele care fac să vibreze sufletul, care deplasează ceva în el. Formarea *omului nou*, prin educație legionară, este cea mai miraculoasă operă de creațiune sufletească,

1. Traian Brăileanu, „Arta pentru artă", *Revista mea*, I, nr. 7-8, iulie-august 1936.

înfăptuită de Căpitan. O asemenea creațiune e tot operă de artă"[1]. Așadar, militantismul legionar devenea, chiar el, o performanță greu de atins, confundînd arta cu activismul. Ion Zelea Codreanu, tatăl Căpitanului, realiza și el un nesperat record. Și anume să decreteze că unica specie de artă era aceea care se legitima a fi legionară: „Pare că-i o minune. Sub cerul credinței legionare, se scrie frumos, inspirat românește. În afară de Legiune nu mai există adevărată vînă de inspirație. În afară de legionarism, speranțele de altădată au murit, au dispărut"[2]. Poetul Radu Gyr, legionar foarte activ, autorul textului imnului mișcării legionare, considera și el că arta poate fi zămislită numai sub comandamentele convingerilor legionare. În 1936 răspundea la ancheta revistei *Iconar* cu tema „Poezia poate sta în serviciul unei idei politice?". Declara ritos: „În slujba unei idei politice, nu! Politicianismul e sinonim cu mlaștina, vermina, putrefacția. Ori nu din acestea pot crește aripile de tînăr curcubeu al poeziei. În slujba unei idei naționale, în slujba unui nou suflet etnic care se plămădește, *da*! În slujba legionarismului, el însuși pur ca fruntea unei balade și care se confundă cu linia destinului nostru istoric"[3]. De vreme ce legionarismul era considerat el însuși făuritor de artă, gazetari fără duh ajungeau să creadă că militanții de frunte ai mișcării, de ar fi avut vreme puteau crea, negreșit, chiar romane. (În anii cincizeci, o activistă comunistă, care diriguia, la Comitetul Central, un departament cultural, declarase și ea: „Dacă aș avea timp liber, v-aș arăta eu ce romane avem nevoie, scriind eu unul".) Harul sau numai talentul nu mai prezentau, se vede, interes. Totul se reducea exclusiv la timp și voință: „De ce nu zvîcnește – mustra un condeier legionar – din scrisul scriitorilor români fervoarea patetică a ceasului de azi? Ei scriu cărți, romane. Cîte unul pe an. Cîte unul pentru fiecare anotimp. Ion Moța, Belimace nu puteau scrie un roman frumos? Adică ei, care au făcut ce au făcut, nu erau în stare de efortul de a scrie un roman? Adică nu puteau ei avea biruința aceasta, «un roman frumos», cînd ei au învins cel mai tiran instinct al omului, instinctul conservării, care obligă pe om să n-aibă ochi pentru splendoarea lumii... A scrie frumos nu-i chiar așa de greu. Este vorba numai de încăpățînarea cîinească, de un exercițiu continuu, de nopți ucise, învinse, de renunțări, de efort regulat... Scriitorii români trebuie să ia, prin scrisul lor, o atitudine... Vremea de azi însă va avea scriitorii săi. Aceștia nu vor fi pasivi, opaci în vîltoarea tinerească de azi"[4]. Cu o zvîcnire de condei se anula statutul scriitorilor, dar se și anunța dispariția celor existenți, vestindu-se apariția altora, care vor fi în spiritul „vremii de azi".

1. Ion I. Moța, „Artă, luptă", *Revista mea*, I, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1935.
2. *Apud Iconar*, II, 1937, nr. 7, p. 7.
3. *Iconar*, I, 1936, nr. 7, p. 4.
4. Stere Mihalexe, „De ce tac scriitorii?", *Omul nou*, Brăila, II, nr. 24, 22 iunie 1937.

În plină guvernare legionară, condeie aservite făceau procesul literaturii române, închipuind crearea alteia, noi și înnoitoare. Cronicarul literar al ziarului *Cuvîntul* era atunci Barbu Slușanschi, provenit din grupul de la *Iconarul* cernăuțean. Iată programul desenat de el: „Cu fruntea încrețită, dacă nu chiar încruntată, chemăm la judecată literatura românească de după război. O socoteală este necesară, căci nimic nou nu se va putea clădi pînă ce terenul nu va fi curățat de putregai și mărăciniș. Zgura îngrămădită trebuie lămurită, directivele trebuie delimitate, haosul trebuie limpezit. O așezare nouă a celor spirituale pretinde rînduială în toate compartimentele. Literatura națională, cu rosturi atît de cardinale în cultura unui neam, trebuie să fie readusă în făgașul ei firesc... Literatura (de după război, *n.n.*) nu mai înregistrează și adîncește sentimente, ci senzații, nu devoțiuni, ci patimi și vicii: «rendre le vice aimable» era deviza unui romancier cinematografic, predestinat să otrăvească tineretul... Intenții bune n-au lipsit nici în doctrină, nici în aplicare. Dar ele au rămas puține și nerodnice. Talente reale s-au irosit din lipsa punctelor cardinale, a substratului sau a atmosferei prielnice". După acest aspru, nedrept și stupid rechizitoriu se înfățișa, succint, perspectiva redresării: „Cum se va integra literatura în spiritualitatea românească actuală? Printr-o evoluție firească. Schimbările politice ce s-au produs au și acest înțeles că, după o sciziune de multe decenii, astăzi politicul reintră pe linia tradițională a voinței de dăinuire spirituală a neamului... Revoluția politică este, de fapt, o întoarcere la autenticitatea națională. Literatura, ca element al culturii românești, va lua aceeași cale. Ea își va renega trecutul recent și, pricepîndu-și menirea, va căuta să se ridice în artă la nivelul spiritual pe care Legiunea l-a realizat în trăire"[1]. Va relua chestiunea patru zile mai tîrziu, cînd prescria „ceea ce se poate înscrie în linia evoluției organizate și tradiționale a culturii noastre". Producțiile legionare erau indicate ca exemple de artă necesară a viitorului. Evident, nu a fost uitată nici opera lui Corneliu Zelea Codreanu și a literaților legionari ca apartenență politică. „Prevedem – scria apăsat Slușanschi – că, din perspectiva îndepărtată a viitorului, cartea *Pentru legionari*, atît de greu de apropiat de conceptul de «literatură», va fi totuși opera reprezentativă a creației spirituale a epocii noastre... În jurul ei și al creatorului ei vor gravita sateliții literaturii de spiritualitate legionară care, atunci cînd au scris, numai la literatură nu s-au gîndit... Alături de aceste producții, lirica va cuprinde un capitol însemnat, începînd cu cîntecul legionar pînă la poezia lui Radu Gyr, a lui Valer Cîrdu, a lui Constantin Goga și a altora. Trăirea legionară este oarecum de esență lirică.

1. Barbu Slușanschi, „Pentru literatura de mîine", *Cuvîntul*, XVII (serie nouă), nr. 4, 17 octombrie 1940.

Îmbinată cu arta, ea a creat un nou stil politic din care artificiul s-a eliminat în chip firesc. Literatura beletristică, propriu-zisă, în ce are mai bun, va dura un timp, dar nu va putea determina caracterele epocii, fiind prea puțin reprezentativă. S-ar putea însă ca de-acum înainte, prin disocierea activităților reunite o vreme pe linia luptei, talentele reale scriitoricești, călite în spiritul legionar, să ajungă a crea opere de artă complementară."[1] *Universul literar* (acum total înverzit), comentînd elogios cronicile literare ale lui Slușanschi (de fapt, articole de prospectivă literară), se grăbea să menționeze o opinie a acestuia, pe care o împărtășea: „Se va întîmpla că literatura română veritabilă a perioadei pe care o trăim să nu fie aceea pe care au compus-o scriitorii «de profesie», ci aceea pe care au alcătuit-o luptătorii unei credințe, în răgazuri, departe de orice preocupare literară"[2].

Așadar, literaturii i se propunea îmbrățișarea exclusivă a politicului și plasarea pe liniamentele „duhului neamului". Ba chiar se preconiza că, pînă va apărea literatura astfel direcționată, reprezentative vor fi scrierile cu, să spunem, expresivitate involuntară, create în clipe de răgaz, de devotați ai Legiunii. Să recunoaștem în aceste propoziții de directivă estetică similitudini uimitoare cu cele din perioada 1946-1956, cînd se nega valoarea estetică, stimulîndu-se biete producții moarte ale unor neofiți care se credeau scriitori pentru că psalmodiau în limitele preceptelor realismului socialist. Extremismele, cum spuneam, se aseamănă pînă aproape de identificare. Diferită e numai componenta politică, deși populismul stabilește, și în această sferă, punți de comunicare. Oricum, repudierea esteticului le este comună.

Am început, într-un fel, cu sfîrșitul sau cu apogeul, înfățișînd cum imaginau literarul legionarii ajunși la putere. Fenomenul are însă, și el, istoria sa. Am citat mai înainte opiniile despre destinul literaturii și al culturii așa cum l-au preconizat liderii legionarismului. Foarte aproape de această viziune a fost și opinia unor militanți legionari care proveneau, prin pregătire și profesiune, din cercurile cu adevărat intelectuale. Veleități de îndrumător literar a dezvăluit, de pildă, Victor Puiu Gîrcineanu, la care m-am mai referit. În 1936, scria: „Teoria aceasta a confuziei de planuri (între estetic și etnic, *n.n.*), de care s-au servit în ultima vreme toți ideologii noștri... nu face pentru noi două parale. Pentru noi nici nu mai există diferențieri rigide de planuri, în care valorile stau deosebite, ca în rafturile de muzee. Ci printr-o sinteză de planuri, considerăm că toate valorile firești ale vieții sunt valori organice, adică pornesc din același nucleu tainic, care dă adevărata sinteză a ființei noastre. Deci pentru noi nu există valoare literară în

1. *Universul literar*, XLIX, nr. 46, 2 noiembrie 1940.
2. Barbu Slușanschi, „Ce va fi reprezentativ", *Cuvîntul*, XVII (serie nouă), nr. 15, 23 octombrie 1940.

sine, cum nu există nici o valoare luată în sine. Ci toate sunt valori numai în măsura în care se coordonează organic și realizează o valoare sintetică. Valoarea lucrului în sine, așa cum e în circulația întregii gîndiri actuale, pentru noi n-are nici o căutare. Pentru noi valoarea se realizează numai întru cît devine valoare subordonată... Să dăm la o parte amăgirea și să recunoaștem cu curaj lucrurile știute: că Shakespeare nu e «etern» decît de vreo sută de ani, de la romantici, și că nu e «universal» decît pentru unii oameni... Deci, punctul de vedere al acestei cronici a noastre va fi: nu există literatură universală valabilă. Există o bună literatură românească întru cît ea reprezintă sufletul românesc. Estetismul pur e un fenomen pe care nu e nevoie să spunem că nu-l admitem. Ci căruia mărturisim că nu i-am putea explica existența"[1]. Nu altceva propunea, în 1939, Nichifor Crainic: „Teoria artei pentru artă este, de fapt, imoralitatea în artă, adică dreptul artistului de a înfrunta și a ofensa bunele moravuri ale societății în mijlocul căreia își trimite totuși opera pentru a fi admirat". Și mai încolo, după ce vorbea de „teoria cinică a artei pentru artă", făcînd referire la opiniile estetice ale lui Jean-Marie Guyau, conchidea: „Omul de geniu nu face artă pentru artă. Acesta e privilegiul trist al talentului care, neputîndu-se impune printr-o putere covîrșitoare, recurge fie la artificiile formale ale tuturor lozincilor abracadabrante ce bîntuie arta, fie la pornografie... Cei care fabrică teoria de apărare a libertăților artistice nu apără niciodată arta adevărată, pe care nimeni nu o împiedică să se manifeste, ci libertatea trivialității și a pornografiei debitate sub pretextul artei"[2].

În culpă era deci, constant, esteticul în actul valorizării și chiar al creației, promovîndu-se arta deschis angajată. Radu Gyr, de pe urma căruia a rămas și un curs, tipărit, de estetică, scria polemic tot în 1936: „Ni se va flutura facila ruptură a formulei «artă pentru artă», care, după anumite onorabile opinii critice, n-ar admite și altă integrare a artistului, cum, de pildă, integrarea în aspirațiile etnice... Poezia de azi ar trebui să fie românească. Românească nu prin decorativ, cadru extern și perimate idealizări sămănătoriste, nu prin romantisme..., dar prin clocotul ei subteran. Prin aspirații și viziuni, prin sufletul pe care-l adîncește și-l răbufnește în afară, prin neliniștile metafizice ale unui alt destin. Ieșirea scriitorilor din turnul de fildeș va duce, firește, la un front literar, exponent al spiritualității naționale... Tinerii scriitori din preajma revistelor *Rînduiala*, *Iconar*, *Revista mea*, *Convorbiri literare*, *Orientări*, *Gînd Românesc* (toate publicații legionare, *n.n.*) și altele fac front sub chemarea aceluiași tulnic românesc".

1. Puiu Gîrcineanu, „Cronică la *Bălăuca* de E. Lovinescu", *Vestitorii*, I, nr. 4, 28 aprilie 1936.
2. Nichifor Crainic, *Nostalgia paradisului*, 1939, pp. 215, 221.

Aceasta, în opoziție cu „Eugen Lovinescu, baba libidinoasă a scrisului corupt care, într-o carte semită, încearcă să tăvălească – pentru că așa i-a ordonat Sărindarul – în mlaștini și canaluri pe arhanghelul poeziei și gîndirii românești, pe Eminescu... Misiunea scriitorului de azi nu poate fi nici în poeme aurite, nici în ermetisme stalactitare și inutile. Ci pe parapetele de argint și cer ale spiritualității românești și într-o nouă transcendență unde arta, marea artă inspirată, se poate logodi cu scriitorul legionar"[1]. Ernest Bernea, doi ani mai tîrziu, dădea asigurări, în *Cuvîntul*, că „Legiunea nu luptă împotriva culturii, ci împotriva confortului, împotriva belșugului material ca scop al vieții. Legiunea nu luptă împotriva progresului, ci împotriva falsului progres, mecanic și «indefinit», care tinde să nimicească omul. Lumea veche se năruie astăzi sub ochii noștri tocmai din cauza «culturii» și «progresului» ce domnesc de cîteva veacuri în istoria neamurilor. Nimic nu mai poate salva această lume sortită unei necruțătoare pieiri. Legiunea vine pentru reabilitarea omului, vine pentru întemeierea mai adevărată a culturii, aceea a spiritului, și pentru împlinirea unui adevărat progres, acel moral. Concepția legionară readuce omul la izvoarele și viața sa proprie. Căci aceasta înseamnă *om nou*, om ales, om care merge pe căile firii sale. Mișcarea legionară nu neagă necesitatea dezvoltării materiale a vieții noastre, dar o condiționează de creșterea lăuntrică a omului. Ceea ce merită cu deosebire să fie reținut este faptul că Legiunea nu numai că aduce o etică nouă, dar și trăiește transformată astfel într-o școală a vieții. Și aici este adevăratul progres moral săvîrșit de mișcarea tineretului"[2].

Evident, și în domeniul artelor, modelul adoptat era cel propus de statele totalitare europene, Rusia, Germania, Italia. Încă în 1932, Victor Vojen, în *Axa* (cel dintîi periodic cultural legionar), atrăgea atenția că în statele extremiste, Rusia și Germania, „sub o formă sau alta, interesul colectiv primează. Individul și bunul său plac sunt subordonate unui interes superior și totul se judecă și capătă relief în funcție de acest imperativ suprem. Indiferent dacă problema se pune pe plan internaționalist sau pe cel al naționalismului integral. Conducerile celor două state, la care se adaugă și Italia fascistă, iau atitudine, intervin energic și hotărît în domeniul artelor, căutînd cu orice mijloace promovarea anumitor deziderate dictate de factorul politic. Sau, mai precis, din spiritualitatea nouă ce se degajează din totalul ideilor politice. De aci căutarea diverselor formule care să definească noua misiune a artei". La noi, în acest plan, domnește insuficiența individualismului din statele democratice. „Iată prima

1. Radu Gyr, „Misiunea scriitorului de azi", *Vestitorii*, I, nr. 4, 28 aprilie 1936.
2. Ernest Bernea, „Etica nouă și progresul", *Cuvîntul*, XII, nr. 3121, 22 ianuarie 1938.

misiune a statului național al zilelor de mîine: deparazitarea. Stîrpirea producțiilor care, sub eticheta și cu armele artei, amenință sufletele românești. Interzicerea acestui gen de publicații străine sau autohtone care atacă însăși rădăcina organismului nostru sufletesc."[1] Firește că și Mihail Manoilescu, care elogia, ca ideal politic necesar, statul totalitar, se va referi, și el, la statutul artei într-o astfel de organizare statală. „În artă stilul totalitar – scrie el în 1938 – nu înseamnă, cum ar putea crede unii critici tendențioși, renunțarea la originalitate... Arta totalitară este *colectivă și națională* în sensul că suprema ei ambițiune este de a exprima ceea ce este comun sufletului națiunii... Veacul nostru începe să cunoască din nou o metodă care amintește Evul Mediu, și anume caracterul *anonim* al colaboratorilor la opera de artă... Totalitarismul în artă este atenuarea personalității în ceea ce are orgolios și ostentator. Acest totalitarism, ca dispoziție sufletească, colorează toate manifestările omenești în artă, în politică, în realizările ei etnice. El înseamnă anonimizarea și confundarea omului într-un spirit care depășește pe individ pentru a năzui să mărturisească numai colectivitatea și climatul epocii."[2] Idealul lui Manoilescu era deci un fel de folclorizare, prin anonimizarea literaturii și a artelor. Artistul trebuia să dispară ca personalitate creatoare distinctă, pierzîndu-se în masa anonimilor. Se predica, de fapt, întoarcerea în timpurile medievale, cînd aletrismul determina chiar acest proces de folclorizare a creației artistice. Totalitarism însemna deci, o recunoștea doctrinarul corporatismului, regresie în timp. Curios, pentru un om modern, că o propunea.

Altcineva, Anton Balotă, prezenta ca model necesar, în *Cuvîntul* din 1938, fizionomia artei în Italia fascistă. Diversitatea curentelor și orientărilor artistice trebuia să cedeze teritoriile în favoarea unuia singur, realismul. „Fascismul ca doctrină de viață reprezintă o viziune limpede, senină și activă a lumii, arta fascistă va sta deci sub semnele speciale ale forței și robusteței, clarității și seninătății. Transpunerea acestor valori spiritual-artistice în cadrul manifestărilor estetice ce am amintit ne îndreaptă spre un *realism de o nuanță cu totul specifică. Realismul* acesta, pe care l-am putea numi sub un alt aspect ca spiritualist, reprezintă, în primul rînd, negarea, îndepărtarea de orice formă de snobism, de orice deformare intelectuală a expresiunii literare a sentimentului, de orice anarhism individual. Spiritualism ce reprezintă o *conștiință unitară a sensului vieții* în fața diversității senzațiilor și sentimentelor, ce le dă trăirea. Spiritualism ce înseamnă părăsirea egocentrismului și revenirea la înțelegerea rosturilor colectivității

1. Victor Vojen, „Arta în statul de mîine", *Axa*, II, nr. 12, 14 mai 1932.
2. Mihail Manoilescu, „Stil individualist și stil totalitar", *Lumea nouă*, VII, 1938, nr. 1-2, pp. 14-15.

pentru care și în numele căreia artistul «celebrează». *Realism spiritualist care din punct de vedere estetic reprezintă o sinteză de romantism* – suflet, avînt, difuziune și clasicism –, puritate de expresie, obiectivitate și personalism creator. Fenomenul literar pornind deci ca orice alt fapt fascist de la valoarea individuală se încadrează ordonat în tendințele colectivității etnice sociale pentru care sunt toți și toate"[1]. Expresiile frumoase despre spiritualism nu pot înșela. În fond se spunea, destul de limpede, că, fascismul fiind o doctrină de viață senină și robustă, arta trebuie să-i semene, dezvoltînd un realism corespunzător. Acest preconizat realism spiritualist, reprezentînd o sinteză de romantism și clasicism, readuce în memorie preceptele estetice ale realismului socialist, care cereau un realism robust, asociat cu un clasicism pompieristic cu efuziuni controlate de romantism vizionar. Cum spuneam, totalitarismul manifestat în estetică nu poate oferi decît predicții asemănătoare. În extaz față de fascismul italian și de creatorul său se dovedea a fi, atunci, și Vintilă Horia. „E cu neputință – scria el în 1937 – astăzi să desparți noțiunea de artă de aceea de fascism. Opera lui Mussolini, oricît de abundent și nedrept a fost criticată, va rămîne peste veacuri mai ales ca o desăvîrșită realizare artistică... *Ordinea fascistă înseamnă înainte de toate ordine spirituală*. Să nu se uite că acel ce conduce destinele Romei a fost, cîndva, un filozof, un romancier și un poet... Mussolini rezumă Italia cu prezentul, trecutul și viitorul ei... Spuneam la început că fascismul e o operă de artă, o nouă renaștere italiană. Și nu se poate să nu fie așa, de vreme ce acel ce a creat-o e artistul cel mai genial, născut din fruntea de azur a Romei eterne."[2]

S-au folosit teorii etnopsihologice pentru a se preconiza tipul de literatură care ne trebuie. Horia Stamatu, poetul, de pildă, scria în *Buna Vestire* din 1938: „Noi, românii, nu suntem deloc sentimentali. E treaba rușilor, a țiganilor și a ungurilor... Românii sunt un neam al bărbăției absolute, neam de asceză și încercări grele. De aceea nu vom realiza niciodată un roman de amor, ceea ce nu înseamnă deloc o pagubă, ci dimpotrivă... Românii n-au știut niciodată ce înseamnă galanteria... Au știut însă totdeauna ce înseamnă sabie bine ascuțită și vor ști și de acum înainte ce înseamnă un bun roman de vitejie. Simpli ca urșii, în aparență, mai fini și mai complicați ca toți francezii la un loc, românii vor rămîne totdeauna stîngaci în fapte, mărunte, de psihologie. De aceea încercările disperate ale bietului Anton Holban de a contrazice o structură din care nimic nu te poate scoate au dus la o mediocră încercare, atît de mediocră încît nu poate sta alături de

1. Anton Balotă, „Spiritul literar fascist", *Cuvîntul*, XV, nr. 3190, 1 aprilie 1938.
2. Vintilă Horia, „Miracolul fascist", *Gîndirea*, XVI, 1937, nr. 8, pp. 404, 409.

nici cel mai superficial și anost roman al lui Montherlant... Dîndu-ne seama de acest lucru, d-lor scriitori, de ce nu terminați cu această nesfîrșită peltea moldovenească sau bănățeană, oltenească sau munteană? Iată că din adîncuri iese la suprafață românul adevărat, chipul solar de bărbătească întrupare al luptătorului. Priviți-l cu multă atenție nobilă, sclavi ai literelor, și lăsați băieților de frizerie multele oftaturi cu înțeles"[1]. Cu o lună înainte, în aceeași publicație, credea că are dreptate cînd vestea dispariția, pur și simplu, a ceea ce numea „vechea literatură", ajunsă „într-un punct mort". Preconiza o revitalizare a ei: „Multă lume se vaietă și se tînguie asistînd la o foarte aparentă moarte a Poeziei, fără să-și dea seama că nu moare Poezia, ci o anumită Poezie, aceea pe care au îndrăgit-o toți cei care timpul le-a luat-o înainte. De asemenea, romanul nostru se pare că trece printr-o criză. Și e normal să treacă prin această criză deoarece nu face decît să repete pînă la sațietate lucruri prin care s-a trecut de mult, experiențe epuizate de mult... deoarece frumoasele zile de Aranjuez sub care s-au dospit literatura lui Proust sau chiar a lui Thomas Mann s-au sfîrșit pentru a da loc unei noi epoci de renaștere a lumii". Stările sufletești general umane și-au sleit, prin abuz, valabilitatea. Nu-și mai puteau găsi loc în artă. Și aceasta, pentru că lumea s-a modificat. A apărut o nouă epocă, revoluționară în toate, a bărbăției și a luptei care, ea, trebuie să devină obiect de reflectare în artă. Nu se sfiește, chiar, să ofere noile modele exemplare, întruchipate de literatura legionară, în fapt producții fără duh, substanță și har, din care nu lipsește un căznit memorial de front (în Spania) al unui Neculai Totu. „Apariția lui Neculai Totu în literatură prin evocarea unor fapte de vitejie a desțelenit în anul trecut repaosul care învăluie din toate părțile literatura noastră. Însemnările de pe front ale lui Neculai Totu reprezintă, fără îndoială, cartea anului trecut. Și nu este decît cartea unui debutant... Dar este în această carte și altceva decît norocul lui Neculai Totu de a se descoperi scriitor. Este semnul unei necesități implacabile sub autoritatea căreia trăim. Vremea noastră care este o vreme a faptelor cu o altă finalitate decît în cercul individualității noastre cere o anumită literatură, aceea a faptelor, care trece peste capul nostru... Din pricina lui Neculai Totu anul trecut este anul de deschidere a revoluției literare. Subtilii afanisiți ai cenaclurilor literare nu au decît să dea din umeri și să se acrească, dar adevărul acesta e și îl vom verifica... Lumea tinde să se împace cu miturile și le va cînta sau le va încarna din nou altfel decît au fost cîntate sau întruchipate pînă acum, definindu-și astfel stilul ei."[2] O lună mai tîrziu, de

1. Horia Stamatu, „Sentimentalism", *Buna Vestire*, II, nr. 289, 16 februarie 1938.
2. *Idem*, „Trecutul an literar", *Buna Vestire*, II, nr. 261, 13 ianuarie 1938.

astă dată sub pseudonim, poetul Stamatu blama literatura noastră scrisă în afara „realităților neamului". De unde gravitatea ajungerii ei „la punctul mort", de care vorbea și în articolul asumat sub semnătură. Rezultatul: „Literatura noastră a avut o viață aparte, ignorînd viața oamenilor și firea locurilor de pe la noi... Așa s-a ajuns la situația de astăzi în punctul mort și insipid de cultură în apogeu, cînd oamenii grași la trup și la suflet se simt goi de preocupări, săraci de ideal. În pustiul lor sufletesc, oamenii noștri de artă se străduiesc să taie firul în patru după obiceiul unui Proust sau Cocteau: cercetînd cazul patologic al unei fete vițioase (Ionel Teodoreanu), al unui tînăr neînvățat să iubească (Cezar Petrescu), al unui mongol dezrădăcinat și timp (Sadoveanu), al unui degenerat singular (Rebreanu) etc., etc., etc. În vreme ce marile realități ale neamului se resemnează prin unghere ca niște cenușărese prigonite. Așa se prezintă literatura acceptată și oficială". Modelul îl oferă legionarismul: „În schimb, pe culmi de baricade și în fulgere de spadă legionară se ridică șuvoi de cîntec și de poezie, cu vînt greu de inimă vitează zugrăvit pe portativul larg și majestuos al sufletului românesc... Din această literatură verde și tinerească vor răsări capodoperele de muzică și de poezie, de linie și coloare, de artă românească autentică, fiindcă se vor naște în furtuna luptelor, din ciocnirea credințelor, din frămîntarea sufletelor"[1]. Legionarismul ca model exemplar al literaturii fusese propus, în 1937, și de Nichifor Crainic. Într-o cronică din *Gîndirea*, după un rechizitoriu dur al tinerilor care creează, „în păsărească unor poeme abstracte și ermetice", surzi la chemarea vremii, adăuga: „Excepție fac tinerii poeți bucovineni, convertiți peste noapte de la liberalismul provincial al d-lui Iancu Nistor la un legionarism literar, din care străbate același spirit sectar al întîiei școale politice unde au ucenicit. E, oricum, însă o regăsire în ritmul general al tinerei generații luptătoare. În poezie, însă, locul de onoare îl deține d. Radu Gyr și anterior lui în profetismul social, d. Aron Cotruș"[2]. Și Mircea Streinul, șeful spiritual al grupului de la *Iconarul* cernăuțean (alt nume relevabil acolo era Iulian Vesper), declara, poate prea arogant: „Astăzi *Iconarul* e o realitate în cultura română. Poezia *Iconarului* a îmbogățit literatura cu opere peste care nu se mai poate trece cu ușurință"[3]. Și Horia Stamatu însuși era elogiat pentru orientarea sa legionară, după un debut socotit nesemnificativ. „Cu noua lui orientare, însă, d. Horia Stamatu a devenit altceva. Mă refer la poezie. Toate poeziile în stil legionar sunt bune. O precizare. Nu sunt bune numai ca poezii legionare de stil

1. V. Popescu (alias Horia Stamatu), „Anacronia literaturii române", *Buna Vestire*, II, nr. 279, 4 februarie 1938.
2. Nichifor Crainic, „*Țara* lui Aron Cotruș", *Gîndirea*, XVI, 1937, nr. 4, p. 200.
3. Mircea Streinul, „Contribuția Bucovinei tinere la poezia românească", *Însemnări sociologice*, III, nr. 11, februarie 1938, p. 26.

exclusiv legionar. Sunt poezii bune în general, artă. Mai ales «acatistul Moța-Marin»"[1].

Prognoze despre fizionomia literaturii române s-au făcut adesea auzite din această tabără tradiționalistă care nega modernitatea de orice fel, pledînd pentru un autohtonism vînjos și mohorît. Nichifor Crainic, continuator, cu alte mijloace, al sămănătorismului, pronostica, în 1940, o „nouă" literatură, reflecție a vremurilor noi. „Literatura – prezicea el răspunzînd unei anchete literare – trebuie să iasă cu totul din destrăbălarea în care a pus-o spiritul iudaic și părăginitorul regim al democrației. Și ea va ieși! Eu văd de acum înainte dezvoltată o literatură care să fie elementul corosiv pentru toate păcatele noastre de pînă azi... Conceptul de artă autohtonă, pentru care am luptat de 20 de ani împotriva tuturor aberațiilor destrămătoare aduse aici de vînturile internaționale, dacă a găsit pînă acum și urechi surde, sunt sigur că de acum încolo va întruni în jurul lui toată elita creatoare a acestei țări... Naționalismul martirizat de regimul democrat cu un diabolic sadism se va ridica vijelios și va turna în tipar lupta a ceea ce această literatură nouă va avea să proclame în numele românesc de totdeauna."[2] Vede oricine că, dincolo de tinctura naționalistă (în care Crainic chiar credea), ce era a timpului, se preconiza aceeași literatură tradiționalistă cu rădăcinile în sămănătorism, așezată sub conceptul de autohtonism. E greu de admis speranța lui Crainic că în jurul acestui mod de a înțelege și practica literatura s-ar fi întrunit „toată elita creatoare a acestei țări". Era un vis pe care Crainic îl hrănea de două decenii, fără a se fi împlinit. De altfel, în plină guvernare legionară, chemarea „din tulnic" n-a prea găsit ascultare, convertirea așteptată nepetrecîndu-se. E cu totul semnificativ că *Revista Fundațiilor Regale*, apărută cu nr. 11/1940 după o mare întîrziere, se arăta retractilă comandamentelor noii ordini, atrăgîndu-și admonestarea oficiosului legionar *Buna Vestire*. Era de așteptat, ricana *Buna Vestire*, „un alt duh, o altă echipă redacțională, în sensul culturii celei nouă pe care o reclamă spiritualitatea legionară. Așa cum a apărut însă, revista păcătuiește printr-o penibilă lipsă de organicitate. Cu cîteva semnături legionare nu se poate schimba la față ținuta culturală a unei reviste cu adînci rădăcini în lumea trecutului... Impresia de cîrpăceală pe care o restituie numărul de față pune, așadar, în discuție însăși modalitatea de a exista a revistei. Să o spunem lămurit: conducerea *Revistei Fundațiilor* trebuie neîntîrziat să fie încredințată unui fruntaș al scrisului legionar și literar, care să fie o personalitate autentică în cultura română. Diletanții timpurilor

1. *Cuvîntul*, XV, nr. 3121, 22 ianuarie 1938.
2. „De vorbă cu d. prof. Nichifor Crainic", *Chemarea Vremii*, XIV, seria a II-a, nr. din 4 iulie 1940.

trecute să treacă, firesc, în umbră. Să nu îngroape, prin prezența lor sterilă, o revistă care, sub conducerea unei echipe de scriitori legionari, ar putea rodi din plin Scrisul românesc"[1]. Rezistența scriitorilor aparținători „lumii trecutului" se manifestă, deci, decis. Sigur, e o întrebare ce s-ar fi întîmplat dacă guvernarea legionară nu sucomba după patru luni de la instalare, ci ar fi dăinuit ani mulți. Putem răspunde, ținînd seama de realitățile vieții literare din anii socialismului. Unii, poate, s-ar fi supus, compunînd cine știe ce poeme sau romane „vitejești". Destui însă ar fi rezistat, refuzînd să încheie pactul cu diavolul.

2. Cei considerați vinovați că literatura nu pășește pe drumul prescris de extrema dreaptă au fost, desigur, criticii literari. S-a întîmplat ca perioada interbelică să aibă parte de o pleiadă de critici eminenți. Numele unor E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu, Perpessicius au ilustrat această epocă. Alături de aceștia i-am mai putea aminti pe Mihail Sebastian și Octav Șuluțiu. Fără magistratura lor e greu de închipuit harta literaturii interbelice. Și cu toate acestea publicațiile de extremă dreaptă se încăpățînau în lamentații despre inexistența criticii literare, întreținînd bătălii neobosite împotriva modalității în care criticii își împlinesc misiunea. Din foiletoniști ignari și mercenari nu erau scoși, sudalmele fiind sistematic împroșcate. Supăra enorm că toți criticii importanți, fără excepție, veștejeau ca pălite de vetustețe orientările conservator-autohtoniste, opțiunea îndreptîndu-se, deschis, spre modernitate și înnoire. Aceasta echivala pentru exponenții extremei drepte care, în literatură, se baricadaseră pe meterezele tradiționalismului osificat cu o trădare efectivă de neam. Și nu au ostenit, de aceea, să-i vitupereze pe criticii literari. În 1936, un articlier din *Sfarmă Piatră* exprima această apreciere: „Nu trebuie să fii un spirit prea negativist pentru a recunoaște că astăzi critica românească este inexistentă... Ceea ce e deznădăjduitor pentru literatura românească de acum e absența criticii, adică a unei discipline care să îndrumeze pe drum sănătos literatura română... De la Titu Maiorescu încoace noi n-am putut avea un alt critic. Dobrogeanu-Gherea a fost un înstrăinat care n-a reușit să se confunde cu sufletul națiunii care l-a acceptat". Ibrăileanu ar fi fost un critic regionalist. „Cît despre Eugen Lovinescu, activitatea lui, căreia îi revin anumite merite, este umbrită de înrîurirea aceea nenorocită a mentalității de cenaclu... Apoi invazia străinilor de recentă obîrșie jidovenească de asemenea se datorește patriarhului dezolat de pe Cîmpineanu. Grație criticului Lovinescu a înflorit la noi, ca o plantă cu sucuri otrăvite, genul haotic al impresionismului. Astăzi pretutindeni se scriu recenzii și nimeni nu face

1. *Buna Vestire*, II, seria a II-a, nr. 94, 9 ianuarie 1941.

critică."[1] Lovinescu era, pentru gazetele de extremă dreaptă, duhul rău al criticii românești. Ovidiu Papadima scria despre Lovinescu în 1937: „Pe negîndite, vremea socotelilor neiertătoare sosește... Ceea ce pentru economia noastră a fost lăcomia de capitaluri internaționale... a fost pentru dărîmarea noastră sufletească invazia modernismului în cultura noastră, invazie patronată cu atîta delicioasă inconștiență de dolofanul critic și sociolog de birou, d. E. Lovinescu. Să nu se creadă că de astă dată paguba a fost mai mică... Robia noastră sufletească am simțit-o îndeosebi prin iritația împotriva presei, care a încăput aproape între ghearele rapace ale spiritului iudaic. Fiindcă presa e granița între cultură și viața materială... D. E. Lovinescu, un om liniștit, pe care educația clasicizantă și temperamentul de rumegător încet îl condamnau de la început să nu fie decît un biet speriat în fața îndrăznelilor moderniste, a devenit apologetul lor la noi... Dar ideile revoluționare au fost îmbrățișate și exploatate în literatura noastră de evreii B. Fundoianu, F. Aderca, Ilarie Voronca, Camil Baltazar etc. D. E. Lovinescu, la rîndu-i, i-a îmbrățișat și exploatat pe ei ca să creeze iluzia unei mișcări literare patronate de dînsul. D. E. Lovinescu are să dea seamă, printre cei dintîi, pentru greșelile cu voie și fără voie... Tolerat de presa evreiască, izolat sufletește de tineret, nici măcar oficial în cultură, situația d-lui E. Lovinescu e tragică"[2]. De rechizitorii și calificative infamante a mai avut parte Lovinescu în *Sfarmă Piatră*. În 25 noiembrie 1937 era stropșit cu sudalma de „mare cabotin al literaturii noastre". Iar criticul gardist Nicolae Roșu publica, tot în 1937, un studiu intitulat „E. Lovinescu, falsificatorul culturii românești", pentru ca, în 1938, în revista gardistă *Decembrie*, să-l califice pe critic drept „bătrîna canalie de pe Cîmpineanu". Și Alex Talex, în *Cruciada românismului*, îl injuria, încă în 1935, pe marele critic pentru portretul lui Pârvan din *Memorii*. Îl califica pur și simplu drept „un cinic și un mare farseur care nu se sfiește să terfelească galerii de suflete, pentru ca, prin coborîrea lor, să se înalțe pe sine... D. E. Lovinescu minte nerușinat"[3].

De fapt, negat nu era, în presa de extremă dreaptă, numai Lovinescu. Alături de el, negreșit Nestorul disciplinei, blamați erau toți criticii literari. Vina lor era apărarea criteriului estetic, sprijinirea modernității în literatură și, implicit, veștejirea anacronicului tradiționalism autohtonist care ne instala în subdemnitatea unui provincialism desuet. Semnificativă e, în 1937, opinia lui Pușcariu despre critica

1. Septimiu Bucur, „Inexistenta criticii românești", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 38, 18 iunie 1936.
2. Ovidiu Papadima, „Vremea socotelilor", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 39, 20 august 1937.
3. Alex Talex, „D. E. Lovinescu și memoria lui Lovinescu", *Cruciada românismului*, I, nr. 16, 21 martie 1935.

literară exprimată în gardista *Buna Vestire*. Cu legatul său sămănătorist, din vremea *Sămănătorului*, a *Luceafărului* și a *Junimii literare*, Pușcariu opina, cum spuneam, în 1937: „Avem astăzi spirite critice ascuțite și adînci pricepătoare de artă. Nichifor Crainic scrie pagini minunate, în *Gîndirea*, Vasile Băncilă are remarcabile eseuri. Ceea ce ne lipsește este criticul literar de prestigiu, recunoscut de toți ca o autoritate: un spirit larg întemeiat pe o temeinică cultură generală și dotat cu un simț artistic sigur... Academia Română caută în zadar pe criticul literar care să ia locul lui Maiorescu în secția literară. Majoritatea celor ce se pretind critici sunt, în cazul cel mai bun, abili foiletoniști și mai abili propagandiști, făcînd mai mult publicitate pentru prieteni de cenaclu decît critici"[1]. Din spirit partizan sau numai datorită aprehensiunii față de criticii vremii, Sextil Pușcariu greșea, în aprecierile sale, de două ori. În primul rînd pentru că nu recunoștea în E. Lovinescu pe succesorul – cum, de fapt, era – lui Maiorescu, contribuind, și el, la boicotarea marelui critic la primirea lui în Academie, preferat fiind... A.C. Cuza. Apoi, cum putea nega Pușcariu evidența valorii incontestabile a criticii literare românești în 1937, reprezentată prin atîtea individualități creatoare? Cecitatea era datorată partizanatului estetic și chiar politic.

O dată negația am găsit-o notată în bloc, în stilul vulgar bășcălios al acestei prese, „Oegen Lovinescu, Fonfilă Constantinescu", adăugîndu-se despre Al. Rosetti: „ăsta de ce nație o mai fi?"[2]. În aceeași lună iunie 1937 o notă din aceeași gazetă se năpustea trivial împotriva lui Pompiliu Constantinescu: „dl Pompiliu Constantinescu, plodul critic al lui Eugen Lovinescu, se lamentează, în coloanele *Vremei*, că are nedumeriri, multe adorabile. D. Pompilică ne spune că ar vrea să-i distrugă pe N. Iorga și pe Nichifor Crainic, dar nu poate. Noi, din parte-ne, îl compătimim. Avem pentru acest salariat al trustului iudeo-liberal *Vremea* un sentiment de milă disprețuitoare. Inactual prin ceea ce scrie la critica literară, Pompilică Constantinescu vrea să devie interesant, pîngărind cele mai reprezentative figuri ale culturii române de azi. Se dovedește astfel un fidel și minor descendent al procedeurilor lovinesciene. Fiecare aforism al lui Pompilică este o aberație și o platitudine. Acuzații gratuite, injurii neputincioase și atîta tot. Fonfilică Prostantinescu zice, între altele, că nu pricepe de ce marele Nichifor Crainic atacă pornografia și obscurantismul. Apoi, ascultă, recenzentule, Nichifor Crainic de 20 de ani luptă pe linia unui crez intransigent spiritual și naționalist. Continuînd și îmbogățind directiva gîndirii culturale a lui N. Iorga, Nichifor Crainic s-a opus mereu tuturor tentativelor distructive de falsificare a spiritului etnic.

1. *Buna Vestire*, I, nr. 59, 2 mai 1937.
2. Al. Dogaru, „Literatură iudaică", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 82, 24 iunie 1937.

Iată de ce Nichifor Crainic apără frumusețea morală a creației literare, fiindcă iubește destinul pur al nației sale... Desigur, pentru mintea mărginită a scribului de la *Vremea* lucrurile acestea sunt mai greu de priceput. Un om ca d. Pompiliu Constantinescu, inexistent ca informație și fad în aprecierea fenomenului artistic, nu posedă elementele necesare unei discuții serioase... D. Pompiliu Constantinescu judecă, adică înjură și laudă cu piciorul sting și obez al lui Eugeniu Lovinescu. Ceea ce criticul de pe Cîmpineanu gîndește la etaj, Fonfilică scrie la gazetă, la o gazetă care a contribuit mai mult decît oricare la confuzia grea de astăzi"[1]. Firește că pentru această gazetă suburbană nu existau decît doi critici: Ovidiu Papadima și Octav Șuluțiu. Ceilalți, marea pleiadă a criticilor interbelici, erau vînduți și în afara profesiei. Demn și neînfricat, Pompiliu Constantinescu a replicat, gîndindu-se la destinul magistraturii pe care o practica. În ianuarie 1937 scria alarmat: „Libertatea de opinie critică se pare că devine, pe zi ce trece, un adevărat delict de opinie într-o publicistică invadată de fanatisme. Barbaria culturală, abia la începutul ei, încurajată sau numai tolerată, s-ar putea să rămînă singură pe poziție; și în acel ceas spiritual criticului nu-i va rămîne decît să înfrunte primejdia unei lupte cu orice preț pentru însăși existența lui, să moară laș sau să tacă resemnat"[2]. În aprilie, revenind asupra chestiunii, scria dîrz: „Astăzi am ajuns la o răscruce de carieră și de conștiință și puțin lipsește să nu conchid la vanitatea criticii într-o țară în care suntem tratați, de la o vreme, drept vînduți străinilor, editorilor, oameni fără Dumnezeu și nepotriviți la locul pe care l-am dobîndit cu grele renunțări... Îmi îngădui să reamintesc tuturor aprigilor români că și eu sunt român; dar poate că am îndrăznit prea mult, în scumpa mea patrie în care străbunii mei anonimi și care dorm somnul dulce al pămîntului se mulțumeau să-și însemne socotelile pe răboj și gîndurile pe nouri, să practic critica literară și să-i apăr libertatea și buna-credință. În acest caz vina mea este de neuitat, ca și a disciplinei la care mă supun"[3]. De altfel, pentru a-și apăra demnitatea de corp, criticii literari constituie, în octombrie 1936, „Gruparea Criticilor Literari Români" (G.C.L.R.), formată din Pompiliu Constantinescu (președinte), Perpessicius (secretar), Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Octav Șuluțiu, Mihail Sebastian, Ion Biberi. Gruparea s-a organizat pentru apărarea literaturii române de atacurile *Neamului Românesc*, *Cugetului clar* și ale presei de extremă dreaptă, care întrețineau o vinovată confuzie între etic (etnic) și estetic, dezlănțuind campania, vestită în epocă, împotriva așa-zisei pornografii.

1. xxx, „Fonfilică Prostantinescu", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 82, 24 iunie 1937.
2. Pompiliu Constantinescu, „Anul literar", *Vremea*, X, nr. 469, 1 ianuarie 1937.
3. *Idem*, „Profesie de credință", *Vremea*, X, nr. 484, 18 aprilie 1937.

Călinescu a avut, și el, parte de același tratament vulgar ostil din partea presei de extremă dreaptă. Încă în 1932, revista gardistă *Axa* (autorul notiței nesemnate pare a fi Mihail Polihroniade) comenta violent trecerea criticului de la cercul *Gîndirii* la *Adevărul literar și artistic*. Se aprecia, în acea notiță anonimă, că „impertinențele d-lui G. Călinescu întrec orice margini" și era calificat „secătură venală pînă la refuz"[1]. Diatriba curent folosită era aceea de „critic iudaizant", pentru că semna cronica literară în *Adevărul literar și artistic*. Evident, de atacuri joase au avut parte monografiile sale despre Eminescu și Creangă. Nu le voi cita și aș reține, dintre acestea, un comentariu tîrziu, din 1939, care examinează publicarea, în avanpremieră, în *Jurnalul literar* (denumit – se putea altfel? – *Haznalul literar*) a unor fragmente din viitoarea *Istorie a literaturii române*. Un articol din *Porunca Vremii* scria: „D. Jim Călinescu, noul nume publicistico-pugilistic al criticului neoieșean, cel cu informațiile istoriografice culese în beciurile Sărindarului – este posedat de o chinuitoare vocație necrofonică... Penița nu i-a slujit niciodată decît ca hîrleț de gropar, iar cerneala lui imundă mînjește ca păcura fruntea de zăpadă a victimelor lui istoriografice. Bănuita lui știință literară se reduce doar la atitudinea: din magul Eminescu ne-a dat un spectru deboșat și vicios, iar din celălalt genial moldovean, unicul Creangă, un răspopit epileptic și un bețiv". Referindu-se la fragmentele din *Istorie* publicate în revistă, notistul de la *Porunca Vremii* se arată scandalizat pentru tratamentul estetic de care avea parte proza lui Brătescu-Voinești. Dar „marmura acad. Brătescu-Voinești este mai tare decît călineștii canini... Profesorul universitar Gh. Călinescu, sub pretextul unei critici imparțiale, făcîndu-se solistul ghettoului intelectual de la noi – atacă infam pe venerabilul academician Brătescu-Voinești... Cum vedem, criticul universitar, pornograf, necrofag și blasfemator împrumută opiniile evreiescului licean Henri Popper, tipărit cu majuscule în al său *Haznal*. Dar pentru insulta adusă acad. va trebui să dea satisfacție, dacă nu, precum îl știm, va bîlbîi penibile scuze"[2]. Și astfel de „semnalări grațioase" vor continua să apară în *Porunca Vremii*, ca și în alte publicații de aceeași orientare.

E cunoscută reacția presei de extremă dreaptă (i se asociaseră și *Convorbirile literare*, conduse, acum, de I.E. Torouțiu) în 1941, la apariția *Istoriei literaturii române de la origini pînă în prezent*. O mostră edificatoare ar fi, cred, suficientă. E un fragment dintr-un articol semnat de I.E. Torouțiu: „Cartea dlui G. Călinescu înseamnă cea mai îndrăzneață bruscare a istoriei gîndului și sentimentului român de totdeauna. Răspîndirea ei, chiar în aceste săptămîni, constituie o cinică

1. *Axa*, I, nr. 4, 22 decembrie 1932.
2. H. Nițulescu, „Jim profanatorul", *Porunca Vremii*, VIII, 31 martie 1939.

sfidare și batjocorire disprețuitoare a sîngelui românesc care se varsă pe cîmpiile de la răsărit... Dl Al. Rosetti era în linia sa cînd a încheiat contractul cu dl G. Călinescu pentru iudaizanta istorie a literaturii, cu renegări și coborîri de valori românești... Suflete închinate, ca și cel al dlui Eugen Lovinescu, precursorul acestui sistem de infiltrații, sincronizatorul care și-a transformat căminul în cenaclu ovreiesc pentru învățătura preșcolarilor literaturii iudaice și iudaizante... Pînă la încheierea procesului, credem necesar să se retragă din comerț, imediat, talmudul călinescian al permanentei ofense publice românești și să se rupă coperta și foaia de titlu pe care stă imprimată emblema regală"[1]. Critica literară, apărătoare a esteticului în actele de evaluare, a avut de suportat, cum s-a văzut, obstrucția și calomnia perturbatoare a extremismului de dreapta.

Presa de extremă dreaptă se arată scandalizată de vițierea moravurilor prin literatură. Abătîndu-se de la rostul moral al literaturii etno-sămănătoriste, pradă tuturor modernismelor încurajate de o critică literară dezertoare, viața literară a devenit un bazar al tuturor preacurvirilor. Scriitorii vinovați de această abatere de la moralitate sunt pornografi, trebuind considerați și tratați ca atare. Se va ajunge și la apelul poliției și al justiției. Din păcate, scandalul a fost declanșat de N. Iorga. Încă în 1934, în *Istoria literaturii românești contemporane*, se manifesta ostil „poeziei noi", condamnînd lirica lui Arghezi, afirmînd că ale sale *Cuvinte potrivite* „cuprind ce poate fi mai scîrbos ca idee în ce poate fi mai ordinar ca formă", blamîndu-i aspru („ce decădere!") pe acei critici care vedeau în Arghezi pe cel mai mare poet al nostru de la Eminescu încoace. Și tot aici, în observațiile pe marginea prozei lui G.M. Zamfirescu (considerată, firește, pornografică), întîlnim și acuzațiile de pornografie aduse romanelor *Isabel și apele diavolului* și *Maitreyi* ale lui Mircea Eliade, în care se semnala „pornografia rafinată", Iorga considerîndu-le „triste documente sufletești". În iulie 1936 Iorga, rămas ca formație de ideologie literară și ca gust artistic la directivele *Sămănătorului* din primul deceniu al veacului, face să apară revista *Cuget clar*, pe care o subintitulează *Noul Sămănător*. Aici declanșează o teribilă campanie împotriva literaturii române moderne. În primul număr al revistei scria indignat: „De atunci (de la încetarea existenței *Sămănătorului, n.n.*), cu toate încercările mele sporadice și de o blîndețe care nu trebuia, din *Neamul Românesc Literar*, din *Ramuri* și *Drum drept*, anarhia s-a înstăpînit pe literele românești și de pe urma ei s-a ivit curentul de flecăreală cu vorbe mari, de exhibiție de monstruozități, apeluri la apetituri bestiale, care,

1. I.E. Torouțiu, „Suflete închinate", *Convorbiri literare*, LXXIV, nr. 8-10, august-octombrie 1941, pp. 949-951.

sub o critică de lovinesciană neînțelegere și interesată toleranță, ne-a dat era care merită să fie pecetluită în frunte cu fierul roșu: «Arghezi»"[1]. Supărarea lui Iorga a fost provocată, în fapt, de inaugurarea, la Editura Fundațiilor Regale, a colecției „Ediții definitive" cu *Versuri* de Tudor Arghezi[2]. Cum ediția Arghezi a fost comentată cu mari elogii de critica literară, iritarea lui N. Iorga a crescut cu o octavă. În ședința din 30 mai 1936 a Academiei Române denunță gestul Editurii Fundațiilor Regale de a publica astfel de cărți considerate a fi „cea mai vulgară pornografie". Furia lui Iorga, odată dezlănțuită, cotropea totul. Peste cîteva zile, în conferința (*Boala literaturii noi*) rostită la Teatrul Ligii Culturale, face din nou referire la poezia lui Arghezi ca simptom al maladiei: „Fundațiile Regale dau ediția definitivă a unui lord Tudor Arghezi, cu miros de Văcărești, cu apucături de bandit, trimițînd lumea la casa de nebuni sau la cimitir, dacă îndrăznește cît de puțin să declare ceea ce nu este om în această sală care să nu trebuiască a spune: că ne găsim în fața unei trivialități fără păreche, înaintea unei lipse de orice poezie, înaintea absenței oricărui element de spirit și oricărei viziuni poetice"[3].

Scandalul fusese declanșat. A fost apoi întreținut în *Cuget clar*, cu o perseverență diabolică și tîmpă, de acel grotesc personaj care a fost N. Georgescu-Cocoș. De aici, din *Cuget clar*, a fost reluat în presa de extremă dreaptă. În articolul bilanț „Literatura 1936", publicat în *Sfarmă Piatră*, Ovidiu Papadima făcea un excurs în proza pornografică a anului, decupînd extrase socotite semnificative, abia însoțite de comentarii. După ce incrimina în acest fel *Nopțile Domnișoarei Mili* de I. Peltz, *Bălăuca* de E. Lovinescu, *Femeia sîngelui meu* de Mihail Celarianu, îi venea rîndul lui Mircea Eliade (neagreat de revista lui Crainic, pentru că directorul ei spiritual îl detesta pe Nae Ionescu și „ai lui"). „Dar să nu întîrziem și să dăm rînd ultimei creații a dlui Mircea Eliade: da (era vorba de *Domnișoara Christina*, *n.n.*), și de astă dată suntem obligați să lămurim cititorul că întîmplarea se petrece între un bărbat, un pictor – Egor – și o fetiță de numai 10 ani, Sima." Urmează un citat – cu totul nesemnificativ pentru ideea incriminată de critic – , apoi se adaugă: „Că întîmplarea e astfel construită încît poate fi și vis, și realitate, aceasta nu-i scade întru nimic patologia și, mai ales, nu-i dă întru nimic acea semnificație care să justifice aceste trăznăi, să le boteze în artă". Iar la sfîrșitul cronicii conchidea: „Literatura aceasta, pe care am lăsat-o aici singură să vorbească, nu mărturisește nimic, nimic. Dacă nu-s cazuri precise de patologie, atunci îngustimea dezolantă a orizontului e întunecare cu totul a

1. *Cuget clar*, I, nr. 1, 15 iulie 1936.
2. Vezi pe larg despre incident în Doina Grăsoiu, *„Bătălia" Arghezi*, Dacia, 1984.
3. *Apud Facla*, XVI, nr. 1607, 8 iunie 1936.

noțiunii de om și omenie, o lipsă a zbuciumului sufletesc, o meschinărie în înțelegerea vieții și, mai ales, o deficiență a oricărei ambiții de *creație* în sensul adevărat al cuvîntului care toate fac din aproape tot ceea ce apare la noi astăzi o inversă maculatură"[1]. În același număr al revistei, o notiță se solidariza, elogiind *Cuget clar* pentru că, firește, „continuă lupta impresionantă împotriva prostiei și prostituției literare". Nu a fost ignorată nici opera lui Arghezi, *Gîndirea* pretinzînd că tot ceea ce e valoare în poezia argheziană se datorează revistei conduse de Crainic și operei acestuia: „Faima poetului datează de numai cîțiva ani. Crezul *Gîndirii* datează însă dinainte de fundarea revistei, și anume de la *Șesuri natale*, apărute în 1916 și unde se regăsesc toate elementele acestui crez... Recitiți «psalmii» săi, recitiți frumoasa prefață a *Cuvintelor potrivite* pentru a vedea cît de puternică a fost influența gîndirismului asupra sa"[2]. Peste o lună, Vintilă Horia semna în *Sfarmă Piatră*, desigur, tot în „cazul" Arghezi: „De cîtăva vreme lumea literară de la noi s-a despărțit în două tabere, luptînd aprig cu o pasiune care întrece uneori marginile oricărui obiectiv. Mărul discordiei îl întruchipează poezia dlui Tudor Arghezi". I se pare surprinzător de nedrept că placheta *Flori de mucigai* a depășit în atenție *Cuvinte potrivite*: „Dacă totuși d. Tudor Arghezi poartă pe suflet o vină care nu e numai a dsale, este aceea de a fi făcut loc larg în ediția definitivă tipărită de Fundațiile Regale tocmai acelor versuri fără cap pentru care atîta lume se supără azi. Dar d. Tudor Arghezi a năzuit să fie și altceva decît *simplu* poet și n-a izbutit decît ori să rămînă poet, ori să calce dizgrațios și inutil în mocirla pornografiei". După aprecieri negative despre volumele de proză ale poetului, reiterează acea obsesie a *Gîndirii* că Arghezi s-a format ca poet sub influența ei: „D. Tudor Arghezi, stabilit cîtăva vreme sub flamura înaltă a *Gîndirii*, a scris pentru veșnicie. Scăpat de aici, a scris pentru cîțiva contemporani care l-au ridicat în slavă numai pentru că d. Arghezi era cineva. Cît despre criticaștrii pistruiați care l-au declarat geniu doar pentru izul nou al *Florilor de mucigai*, nu văd în lauda lor sinistra bătaie de joc a rasei lor care descoperă în fiecare germen bolnav un argument și o armă. Pe aceștia nu i-a impresionat talentul puhav și noroios care ascundea poate goliciunea marelui poet care fusese d. Arghezi la tabăra și taraba lor. Dacă într-adevăr autorul *Cîntecului de adormit Mitzura* nu mai poate să fie poet, atunci dezertarea lui e explicabilă și oarecum scuzabilă pentru că nu e decît un biet efort, o descurajantă zvîrcolire de a rămîne pe planul actual, cu riscul oricărei josnice capitulări. Dacă însă d. Arghezi își închide geniul între ostrețele putregăite ale unei voite adeziuni

1. Ovidiu Papadima, „Literatura 1936", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 58, 8 ianuarie 1937.
2. *Gîndirea*, XVII, nr. 7, septembrie 1937, p. 368.

la *pornografie* (cum atît de plastic se exprimă un stăruitor vrăjmaș), atunci nici o insultă nu e de prisos, nici o înjurătură vinovată. Fiindcă trădarea e într-adevăr rușinoasă. Și prezentul dlui Tudor Arghezi va fi pînă la sfîrșit murdărit de lașitatea, e adevărat foarte comodă, a acestei trădări. Viitorul va ști să aleagă și, poate, să ierte. E singurul lucru pe care dsa îl mai poate nădăjdui"[1].

Prompt, Arghezi a răspuns pretențiilor anexioniste ale *Gîndirii*, cu o mărturisire (a numit-o „un franc hohot de rîs") care făcea orice revendicare viitoare inutilă: „N-am citit *Șesuri natale*. E rușinos, dar nu le-am citit și îl asigur (pe Nichifor Crainic, *n.n.*) că nici de aci înainte nu le voi citi, sunt curiozități care-mi lipsesc. Și n-am citit nici revista *Gîndirea* niciodată, nici cînd am fost colaborator"[2]. Acest „franc hohot de rîs", usturător din cale-afară, n-a potolit presa de extremă dreaptă. Arghezi era, în continuare, injuriat. Ideea fixă era că Arghezi, prin opera sa, e întruchiparea „spiritului iudaic". Comentînd *Cimitirul Buna Vestire*, Victor Puiu Gîrcineanu scria cu dispreț deloc voalat: „Opera argheziană este un amestec de minereu între artă și pornografie, între autenticitate și sforțare, între valoare estetică și rumeguș de lemn, servite toate sub numele de literatură. Iar dl Arghezi, ca scriitor, e victima *cea mai interesantă* a puterii iudaice în literatura română, e cobaiul cel mai demonstrativ al contaminării jidovești în cultură... Insistînd abil că e «cea mai genială» personalitate culturală, jidanii (din constelația *Adevărului* și a *Revistei Fundațiilor Regale*, *n.n.*) l-au amețit pe bietul domn Arghezi și, în chip foarte insinuant, l-au făcut să scrie din ce în ce mai prost, cultivîndu-i, cu laudă și consacrare, tocmai însușirile negative ale creației sale... Din păcate, tot ce a scris omul acesta după *Cuvinte potrivite* pînă azi nu e decît o strălucită cădere în vid și, în celebritate, o perfectă dezertare de la misiunea interioară. Opera dlui Arghezi e rezultatul cel mai evident al experienței iudaice în cultură... *Cimitirul Buna Vestire* reprezintă, credem, apogeul pornografic al degenerescenței argheziene. Nu vrem să facem pe moraliștii. Dar nu putem să acceptăm degenerescența în ea însăși ca valoare estetică. Dl Arghezi e un degenerat. Sau dacă nu e un degenerat, e un pornograf în înțelesul cel mai diabolic al cuvîntului: un om pus să împrăștie conștient imaginea mîrșavă în lume... Pentru că dl Arghezi e un monstru estetic, înainte de a fi un monstru moral.... S-ar putea ca dl Arghezi să ne arate în viitor eliberarea sa de sub pecețile spiritului iudaic? Am dori-o. Dar nu o mai credem cu putință... Cariera sa scriitoricească este astăzi definitiv pecetluită. *Cimitirul Buna Vestire* e o culme... L-au zăpăcit jidanii și l-au prostituat"[3].

---

1. Vintilă Horia, „Cazul Arghezi", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 48, 22 octombrie 1936.
2. „Meșterul Nichifor", *Bilete de papagal*, nr. 14, 1937, pp. 263-264.
3. Victor Puiu Gîrcineanu, „T. Arghezi și spiritul iudaic", *Rînduiala*, vol. II, Caiet 5, 1937, pp. 223-227.

Aceeași apreciere obsedantă despre jidănirea lui Arghezi o aflăm și în articolul unui poet autentic, Horia Stamatu: „Arghezi, adulat de jidănașii Sărindarului, traficanții de «libertate», și-a dat frîu liber în această meserie, cucerit de un public semidoct sau inconștient... Și Arghezi a fost viciat pînă la măduvă, cîștigat cu mijloace simple: bani și reclamă, adică arginți și gazetărie, specialități jidovești... Arghezi este primejdios întrucît servește pe vrăjmașii noștri, bagatelizînd sau spurcînd în *Cimitirul Buna Vestire* tot ce are mai scump nația noastră și mistificînd o spiritualitate care nu e altceva decît deghizarea foarte vizibilă a ideii luptei de clasă"[1]. Pînă și N. Davidescu, care se remarcase printre cei care s-au străduit să-l impună pe Arghezi, ca mare poet, încă înaintea apariției *Cuvintelor potrivite*, ajunge, în 1936-1937, cînd se produce o tragică înverzire a sa, să-l considere „o apariție literară iudaică de origine românească în scrisul său. Este semnificativă, de altfel, rezerva cu care a fost primită și continuă și azi să fie privită apariția în scrisul românesc de către cercurile curat românești a literaturii sale... Dezvoltarea literară a dlui Arghezi este perfect suprapusă înaintării procesului de iudaizare a scrisului nostru. D. Arghezi, cu însușirile sale firești, a fost o fericită coincidență în asaltul scrisului iudaic în literatura românească"[2].

Arghezi constituise numai motivul declanșării acelui scandal literar numit pornografie. Avalanșa, odată pornită, cuprinde în raza ei și alți scriitori. Ba chiar lucrurile au căpătat astfel de proporții încît Geo Bogza și H. Bonciu sunt arestați – firește, pentru pornografie. În *Buna Vestire*, Toma Vlădescu salută arestarea scriitorilor pentru pornografie, deși principiul i se pare nepotrivit. „Dar cînd se arestează Haimovici Bonciu, atunci eu spun: bine că, în sfîrșit, i-ați pus ăstuia mîna în ceafă! Bine că s-a terminat... Dacă suferă ei, acești șmecheri negustori care pun în cuvinte fotografii obscene, nu e, desigur, nici un păcat. E numai o dezinfecție pe care o aplaudăm."[3] Bogza e arestat în mai 1937 din nou (prima oară fusese încarcerat pentru *Poemul invectivă*), pentru aceeași vină. Arestat este H. Bonciu pentru volumul *Bagaj*. Judecătorul de instrucție îi notifică lui Bogza redeschiderea cazului datorită sesizării Academiei Române, prin Brătescu-Voinești. Bogza scria despre asta în *Azi*, relevînd că scandalul nu e unul strict literar, ci o expresie a „ofensivei spre întuneric și intoleranță la care asistăm, de atîta vreme". Și adaugă: „Literatura română a încetat să mai sufere dintr-odată de lipsă de cititori, de lipsă de editori, de

1. Horia Stamatu, „Erarhie și anarhie literară", *Buna Vestire*, I, nr. 196, 21 octombrie 1937.
2. N. Davidescu, „Fenomene de iudaizare a literaturii românești", *Vremea*, IX, nr. 449, 9 august 1936.
3. Toma Vlădescu, „Scriitori în temniță", *Buna Vestire*, I, nr. 42, 10 aprilie 1937.

scriitori săraci trăind în mizerie și toate celelalte pe care le cunoaștem... O singură primejdie se părea că amenință acum literatura română, altminteri fericită din toate punctele de vedere, «scriitorii pornografi» pentru a căror arestare fizică și prigonire morală se pornise impresionanta cruciadă a forțelor morale din țară... Împotriva noastră, a celora care, din literatură, nu cunoaștem decît bucata de pîine goală și rareori paharul de ceai. Noi, aceștia, am fost denunțați lumii ca negustori de pornografie. O ironie mai savuroasă nici nu se poate". Și arată că din volumul său din 1933 și *Bagaj* al lui Bonciu și cel al lui Aderca nu se vînduseră decît 500 de exemplare. Ce pericol reprezenta o astfel de „marfă"? Iar al său *Poem invectivă* nu-l consideră pornografic[1]. Ov. Papadima se distinge, din nou, în *Sfarmă Piatră*: „Dlor judecători din București – ați făcut un gest de mare necesitate, începînd cu haosul trivial de astăzi în aplicarea legilor de apărare a societății și împotriva celor ce jefuiesc sufletește, nu numai materialmente. Bine ați făcut trăgînd la răspunderea justiției pe Geo Bogza pentru prostiile porcești ale unei adolescențe înfierbîntate, mîzgălite în *Poemul invectivă*... Mai sunt la noi porci mari, porci lucizi și socotiți, vînzînd porcăria în literatură așa cum unul se îmbogățește cu o fabrică de cîrnați... Nu vă opriți mult la Geo Bogza. Veniți și luați-i de guler pe ei, pe acești siniștri comercializatori de excremente sufletești sub ambalaje și etichete meșteșugite, inocente. Să-și ia pedeapsa cuvenită pentru opera lor... H (Haimovici) Bonciu, ca Froim Aderca, dorit sub pseudonimul englez de Cliford Moore. Noi toți cei care ne ridicăm astăzi împotriva Boncilor și Adercilor, negustori de porcării, nu o facem ca să prigonim cartea, ci ca *să o apărăm*, nu ca să prigonim scriitorii, ci ca să-i scăpăm de cei care îi fac de rușine. Reclama din toate cotidianele și publicațiile jidovești care îi proclamă pur și simplu genii pe Haimovici Bonciu și Blecher, astfel ca negustoria evreiască să meargă tot atît de bine și în literatură, ca și în celelalte tărîmuri de jaf metodic al nostru"[2]. Chemarea lui Papadima pentru arestarea și a celorlalți scriitori a fost ascultată. Din păcate, s-a alăturat îndemnului și Sextil Pușcariu, în *Buna Vestire*, într-un interviu din care am mai citat: „Dacă am avea îndrumători critici, desigur că nici literatura pornografică nu ar fi putut lua proporțiile cu totul rușinoase de astăzi, silind chiar cea mai înaltă instituție din țară să ceară apărarea împotriva ei... Pe vremea mea, romanele lui Zola nu se dădeau în mîna domnișoarelor. Desigur că concepțiile de acum 40 de ani nu se mai potrivesc cu cele de azi. Dar pornografia în literatură

1. Geo Bogza, „Însemnări pentru un fals tratat de pornografie", *Azi*, VI, 1937, nr. 4, pp. 2629-2635.
2. Ovidiu Papadima, „Arestați-l și pe Bonciu", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 71, 8 aprilie 1937.

este un lucru antiartistic. Și mai este nepotrivit cu firea noastră"[1]. Toată presa de extremă dreaptă jubilează la arestarea celor trei scriitori (al treilea a fost Aderca), cerîndu-se, imperios, implicarea și a altora.

Victimă a acestei cabale a căzut și Mircea Eliade, pentru nuvela *Domnișoara Christina*, denunțată, în ianuarie 1937, de Papadima și apoi atacată, sistematic, de Georgescu-Cocoș în *Cuget clar*. Apoi, a fost luat în vizor și romanul *Întoarcerea din rai*. Acesta îi va aduce sancțiuni pe linie – cine ar crede? – universitară. Ministerul Educației Naționale (încălcînd autonomia universitară) sesizează Senatul Universității din București în legătură cu literatura scriitorului, cerînd sancțiuni. Senatul universitar, întrunindu-se, adoptă următoarea decizie: „În urma comunicării făcute Universității din partea Ministerului Educației Naționale în privința literaturii pornografice a dlui Mircea Eliade, Senatul universitar din București, în unire cu Decanatul Facultății de Litere, au hotărît ca dl Mircea Eliade, care funcționa intermitent ca asistent onorific pe lîngă conferința dlui Nae Ionescu, să nu mai aibă dreptul de a fi utilizat nici chiar în calitate de asistent onorific. În același timp, Senatul a atras atenția facultăților cu privire la persoanele pe care le întrebuințează ca să prezinte și garanții de moralitate"[2]. Întrunit în ședință, Consiliul Facultății de Litere a întocmit, după discuții, următorul proces-verbal: „La adresa cu nr. 77863 din aprilie 1937 prin care se cerea să se facă cercetare asupra literaturii publicate de dl Mircea Eliade în romanul *Întoarcerea din rai* și să aplice sancțiunile prevăzute de lege, Consiliul Facultății de Litere, constatînd că d. Mircea Eliade nu are în organismul Facultății decît însărcinarea de asistent onorific al dlui conf. Nae Ionescu și că așa fiind dînsul nu poate fi anchetat sau judecat după o procedură prevăzută de lege, a socotit că singura măsură ce poate lua ca urmare la adresa Ministerului Educației Naționale este de a invita pe d. Nae Ionescu ca d-sa să renunțe la asistența onorifică a dlui Mircea Eliade, fără ca prin aceasta să prejudicieze viitoarea carieră universitară a dlui Mircea Eliade. Consiliul Facultății de Litere n-a judecat literatura dlui Mircea Eliade și, ca atare, n-a exprimat nici un fel de calificare asupra ei și nici asupra moralității autorului"[3]. Demnă decizie în fața dictatului Ministerului unde trona, ca secretar general perpetuu, Constantin Kirițescu, zelos și stupid „apărător" al moralității. După informația lui Eliade – mărturisită în *Memorii* (I, pp. 349-350) –, adresa ministerului fusese redactată chiar de Kirițescu, poreclit „directorul cu canapea" pentru tratamentul aplicat tinerelor profesoare chiar în

1. *Buna Vestire*, I, nr. 5, 2 mai 1937.
2. *Apud Credința*, nr. 1069, 8 iunie 1937.
3. *Idem*, IV, nr. 1072, 13 iunie 1937.

cabinetul lui. Mircea Eliade a dat în judecată Ministerul Educației Naționale pentru calomnie, cerînd un leu simbolic drept despăgubiri. După vreo două amînări (la o ședință a depus mărturie, în favoarea lui Eliade, chiar C. Rădulescu-Motru), tribunalul i-a dat cîștig de cauză lui Eliade. Ministerul a făcut recurs, fără rezultat. Mircea Eliade a continuat să funcționeze ca asistent... onorific.

Toate aceste arestări și procese au provocat nemulțumire și iritare. Scriitorii adevărați au văzut în această campanie o inchiziție literară. Gazetele democrate desfășoară mari contracampanii pentru apărarea libertății scrisului. La o anchetă a *Credinței* au răspuns Rădulescu-Motru, Galaction, Dem Dobrescu, Eugen Herovanu, S. Mehedinți, Emil Antonescu, Lovinescu, Vianu, Alice Voinescu. Lovinescu s-a rostit, răspicat: „sentimentul meu etic și estetic e vrăjmașul pornografiei; instinctiv e jignit de trivialitatea sub orice formă s-ar înfățișa. Rămîne însă de deosebit unde sfîrșește pornografia și unde începe arta; pentru aceasta trebuie o sensibilitate și o destoinicie estetică pe care le-o refuz ațîțătorilor și calomniatorilor profesionali care fac din chestiuni strict literare elemente de vrajbă socială. Sistemul «extraselor» e cu deosebire inadmisibil; mi s-au arătat citate cu interpretări atît de stupide încît în cazul acesta pornografia e, în realitate, mai mult o formă de daltonism moral. Cine e abject vede abject, iar dacă se preface numai, vina nu-i mai mică. Pentru a identifica trebuie competență și, mai ales, bună-credință. Cred însă mai puțin în primejdia socială a pornografiei decît în primejdia literară a imensului val de mediocritate patriotică și morală care, sub pretextul purificării sufletești, după ce fusese respins de conștiința critică, vrea să ne acopere din nou. Mă întrebați de rezistența colectivă ce s-ar putea opune acestei invaziuni de obscurantism literar. Sunt individualist și nu cred în spiritul corporativ al neamului nostru. Unele fenomene recente mă întăresc și mai mult în această veche convingere; în momentele de psihoză revoluționară în care trăim, nu mă bizui decît pe cumințenia individului solitar. Cred în progres și, ca și Maiorescu, în biruința prin sine a valorilor morale împotriva oricăror împilări dictatoriale. Chiar de s-ar ridica spînzurători în Piața Teatrului, literatura acestei țări nu se va imbeciliza"[1]. Se cuvine decupat și răspunsul lui Vianu: „Literatura nu trebuie adusă în fața justiției. Nu trebuie denunțată și nu trebuie urmărită literatura pentru că, în chipul acesta, se deschide un drum la capătul căruia ar putea să sufere opere de seamă și scriitori respectabili. Cine mă încredințează că, siguri de concursul Justiției, nu se vor găsi inși care vor acuza nu numai lucrări nedemne, dar și opere împinse în această categorie prin rea-credință calomnioasă sau prin ignoranță cu privire la firea și rostul literaturii? Istoria ne arată

1. *Credința*, IV, nr. 1022, 9 aprilie 1937.

că drumul acestor excese a fost practicat uneori... Mă cutremur la gîndul că alți mari creatori de literatură ar putea suferi mîine de pe urma denunțului nu știu cărui pigmeu imoral, prost și laș. Respectul religios pe care îl nutresc pentru ființa poetului de geniu mă face să doresc ca domeniul activității lui să fie liber de amenințare... Este datoria criticii literare să măsoare operele literare și după valoarea lor omenească. Și astfel, întărindu-i autoritatea, prin aplicarea în spirit de bună-credință a acestui criteriu să poată proclama, cu toată autoritatea, drepturile imprescriptibile ale libertății literare. Există în critica literară a zilelor noastre o seamă de conștiințe luminate și oameni de bine încît nu cred că e nevoie ca lucrări de demarcație și clasare umană să fie atribuite autorităților judiciare"[1]. A mai fost o anchetă a revistei *Azi* (cu trei percutante întrebări), în numărul 4/29 din iulie-august 1937. Au venit răspunsuri, bine argumentate, din partea lui Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Eftimiu, Philippide, Geo Bogza, H. Bonciu, Cioculescu, Theodorescu-Braniște, Ghiță Ionescu, Th. Pallady, N.D. Cocea, D. Trost, Dan Petrașincu, Emil Gulian, M.H. Maxy, St. Roll, Lascăr Sebastian, M. Socor, D.V. Barnovschi, Kalustian, Zaharia Stancu. Toți au pledat împotriva amestecului justiției în cele ale literaturii. Semnificativ era răspunsul lui Cioculescu la a doua întrebare a anchetei (dacă, în fapt, cadrele unei concepții literare prestabilite pot fi reglementate de instituții politice, juridice sau legislative), subliniind scurt: „În statul totalitar, fascist sau comunist, da". Instructiv este și răspunsul lui Zaharia Stancu, directorul publicației: „De cîte ori se ivesc momente grele în politică se recurge, cu ajutorul unor organe de publicitate naționalistă, la o diversiune. Acum ea a fost găsită în cîmpul literar... Primejdia fascistă bătea, ca și azi, la ușa statului. Muncitorimea se agita și cerea salarii omenești. Cîmpurile erau amenințate de secetă și satele fremătau sub împilarea neîndurătoare a fiscalității excesive... Toată atenția naționalistă era îndreptată spre literatura pornografică. Toate eforturile naționaliste se consumau spre stîrpirea literaturii pornografice". Relatează, apoi, cazul Bonciu (condamnat la trei luni închisoare, autorul și procurorul făcînd apel), reproșează Societății Scriitorilor Români că n-a luat atitudine explicit și arată că, pronunțîndu-se răspicat, în *Reporter*, împotriva imixtiunii justiției în literatură, a primit reproșul scriitorilor naționaliști că îl apără pe Bogza pentru că e comunist și pe Bonciu pentru că e jidan. Eliade, într-o conferință publică, s-a declarat „erotolog", iar pe Bogza și Bonciu i-a considerat pornografi buni de trimis într-o casă de sănătate. Peste două-trei săptămîni, Eliade a fost declarat de Ministerul Educației Naționale pornograf, interzicîndu-i-se accesul la Universitate. Intoleranța și naționalismul șovin sunt

---

1. *Idem*, IV, 10 aprilie 1937.

potrivnice literaturii care are drept cod fundamental libertatea creației. Nichifor Crainic – nici că se putea altfel – s-a ridicat întru condamnarea așa-zisei pornografii, reproșîndu-le criticilor și revistelor care apărau libertatea creației. Cel puțin o intervenție a sa, din multe altele, merită să fie reprodusă: „Indignata campanie a dlui Nicolae Iorga împotriva destrăbălării literare, ce înjosește sufletul acestei țări, a pus în mișcare Academia Română și pe profesorii de literatură națională, asociați în nobil scop. Dar a stîrnit și reacțiunea unor foiletoniști, care își zic critici literari, deși nici o lucrare a vreunuia dintre ei nu le dă dreptul la acest titlu pretențios. «Criticuții» aceștia, cum îi numește cu admirabil dispreț d. N. Iorga, se cred îndreptățiți să apere «libertatea artei». Nimeni n-a atacat însă libertatea artei, ci libertatea pornografiei. A apăra pornografia în numele libertății artei este tot una cu a apăra crima în numele libertății omului... Evident că artistul e un instrument de degradare morală, sancțiunile se impun fără crutare în numele aceleiași responsabilități personale. Arta – o știu, desigur, și criticii – e individuală în momentul creației, dar devine socială prin publicitate. Din acest moment ea se supune nu numai judecății foiletoniștilor, ci, mai ales, sancțiunilor morale ale societății. Căci arta, și mai ales ea, nu e un produs indiferent, ci unul care formează sufletul unei nații... Orice stat de tip nou, care a ieșit regenerat din cloaca democratică, duce o politică de ridicare fizică a poporului și una culturală de renaștere a lui morală și spirituală. Germania nouă a azvîrlit imediat peste graniță pe toți pornografii iudaici și chiar pe scriitorii germani infectați de iudaism. Italia a sancționat imediat pe un nuvelist scabros. Fără discuție... Criticaștrii noștri au ținut congres pentru a apăra libertatea scriitorilor porcoși de a distruge sufletul românesc, l-a prezidat marele găgăuț filozofic, d. prof. Constantin Rădulescu-Motru... Ministerul Educației Naționale e obligat să ia măsuri împotriva acestor criticuți care sunt, din nenorocire, și profesori"[1].

Firește că, cu acest prilej, publicistica naționalistă s-a năpustit împotriva literaturii suprarealiste, găsită vinovată, ca o expresie a iudaismului, de pervertirea literaturii (Bogza se afirmase, deși neevreu, ca poet suprarealist). În articolul lui Horia Stamatu, la care m-am mai referit, se afirma: „Dacă literatura suprarealistă propriu-zisă nu a realizat un corp perfect adaptabil teoriei, consecințele ei au fost imense. Toată infecția publicisticei de după război, de cînd scriitorii își exhibează cele mai deplorabile asociații pe care le poate face mintea lor, nu se datorează decît acestui efort de pseudolibertate început de suprarealiști"[2]. Ideea o va relua, în 1940, Radu Gyr, dezvoltînd-o

1. Nichifor Crainic, „Criticii și pornografia", *Gîndirea*, XVI, 1937, nr. 6, pp. 309-310.
2. Horia Stamatu, „Erarhie și anarhie literară", *Buna Vestire*, I, nr. 196, 21 octombrie 1937.

aproape în același fel: „«Avangardismul» purces să «revoluționeze» arta contemporană, în frunte cu Tristan Tzara și A. Breton, sub zodiile spiritului iudaic și ale dialecticii materialist-istorice, nu și-a putut arunca ancore solide în fenomenul literar. A fost doar o trecere penibilă a unei corăbii-fantomă, aducătoare de molimă străină. Într-adevăr, spiritul avangardist, dublat de spirit judaic, cu toată ofensiva insurecțiilor sale, a rămas permanent excentric și artei, și literaturii adevărate. O incompatibilitate cu frumosul izvorît din visteriile etnice, o infirmitate organică i-a cancerat într-o structură... Procesul de lichidare a avangardismului a fost înregistrat atît în cultura noastră, cît și aiurea". Și, evident, nu putea lipsi din acest rechizitoriu motivul iudaismului ca factor dizolvant în spațiul cultural. Cum se exprima poetul Radu Gyr, „«scuipă tot», neagă tot, lucrează tot, e însăși ofensiva spiritului judaic în cultură"[1]. Cu doi ani înainte, la fel vorbea despre avangardism și modernism în general Vintilă Horia în, firește, *Porunca Vremii*: „Am imitat, deci am suferit pe rînd toate degradările Occidentului. Literatura noastră de nuanță avangardistă sau pur și simplu semită a avut de la început marea șansă de a fi ocrotită de aripa înțelegătoare a unui critic cu reputație. Dl Eugen Lovinescu a fost mentorul spiritual al acestui gen anticultural care nu numai că nu ținea seama de nici o tradiție, dar privea cu dispreț orice încercare de normalizare a producției noastre literare. Am putut asista, atunci, la lansarea unei vaste galerii de neisprăviți pe care Lovinescu aplica numaidecît pecetea genialității. Reacția anticulturală a *Sburătorului* trăiește de altfel vie chiar în opera de literat a creatorului ei, care ne-a oferit imaginea unui Eminescu monstruos, demonstrînd, prin aceasta, inaderența totală la marile valori ale trecutului. Am trăit astfel în dizolvarea ființei noastre însăși, am acceptat servil invenția unui prezent artistic liber și am distrus tot ce spiritul românesc adunase pentru marele regal al gloriei de mîine. Consacrarea universală a literaturii noastre a suferit din această pricină o întîrziere de două decenii... Iată unde a dus invazia spiritului semit în literatură, spirit în care s-au integrat cu atîta frenezie atîtea generații românești"[2]. Aș adăuga, pentru a înțelege modelul de literatură preconizat de *Porunca Vremii*, că în numărul ei din 28 mai 1938 o întreagă pagină îi era închinată lui Vasile Militaru (cu prilejul a 30 de ani de activitate literară). Titlul paginii era „Vasile Militaru, o mîndrie a neamului". Cum se vede, înfruntarea dintre democrație și extrema dreaptă și-a găsit reflex răsunător în planul artelor și al literaturii. Cei ce exaltau

1. Radu Gyr, „Curentele de avangardă", *Convorbiri literare*, LXXIII, nr. 3, martie 1940, pp. 211, 212, 214.
2. Vintilă Horia, „Dominația prin cultură", *Porunca Vremii*, VII, nr. 1078, 10 mai 1938.

totalitarismul au fost deopotrivă preocupați să juguleze libertatea expresiei în artă.

3. Analiștii vieții și operei lui Sadoveanu găsesc că pragul despărțitor între două vîrste literare este anul 1928. Două perioade nu numai în viața scriitorului, ci reflectate, profund, și în opera sa. Prin 1926-1927 în viața lui Sadoveanu s-a petrecut un fapt bogat în consecințe. A devenit mason. Inițierea s-a produs ceva mai înainte. Acest proces inițiatic îi va modifica *Weltanschauung*-ul și, prin reflex, opera. E evident că *Hanu' Ancuței* (1928), *Zodia Cancerului* (1928), *Baltagul* (1930), *Creanga de aur* (1933), *Frații Jderi* (1935-1943), *Divanul persian* (1940) marchează o altă vîrstă creatoare și nu e departe de adevăr că această purificare se datorează și demofiliei noului *Weltanschauung* cristalizat din 1926-1927. Demofilia dintotdeauna a scriitorului se potențează și repudierea extremismelor politice sporește în forță. Extremiștii de dreapta îi reproșează apartenența la masonerie (în cadrele căreia scriitorul urcase pînă la treptele cele mai înalte – gradul 33 și mare maestru). Și, prin consecință, adoptarea unor atitudini deschis democratice care, prin ele însele, semnificau repudierea extremismului de dreapta, manifestat în anii treizeci cu atîta virulență. În 1936, Sadoveanu acceptă să preia funcția de director al cotidienelor *Adevărul* și *Dimineața*. E probabil că această funcție era mai mult una simbolică, deși colaborările sale în gazetele pe care le conducea nu lipsesc. Sadoveanu a acceptat această demnitate directorială într-un moment cînd forțele politice de dreapta și extrema dreaptă, ca și gazetele lor, declanșaseră o violentă campanie împotriva celor două cotidiene ale democratismului militant. Gestul lui Sadoveanu li s-a părut o sfidare. Și cum ele se considerau exponentele integrale ale românismului, Sadoveanu a fost denunțat ca un dezertor înstrăinat, jidănit. Trebuia, de aceea, pedepsit. Valul injuriilor s-a dezlănțuit fără zăgaz. Nici o injurie, oricît de dezmățată, nu era de prisos și, de aceea, a fost folosită fără jenă. Invectivată nu îi era numai persoana, ci și opera. Brusc, opera lui Sadoveanu nu mai avea valoare și era prezentată ca un pericol național de care contemporanii ar trebui să se ferească. Se îndemna chiar la arderea cărților scriitorului.

A decupa, din aceste gazete grobiene, atacurile injurioase împotriva omului Sadoveanu și a operei sale mi se pare, aici, necesar. E un act de simptomatologie caracteristică pentru peisajul vremii. Concomitent cu Arghezi, extrema dreaptă îl anatemiza și pe Sadoveanu. Pe primul pentru pretinsă pornografie, pe cel de-al doilea pentru antiromânism. Și s-a întîmplat astfel ca opera interbelică reprezentînd, probabil, cel mai acut sufletul românesc să fie denunțată ca înstrăinată și potrivnică românismului. În noiembrie 1936, *Porunca Vremii*, mereu la datorie, nu ezita să scrie: „Astăzi cînd văd că el (Sadoveanu, *n.n.*) a împins

abdicarea de sine și ignominia pînă acolo încît să slujească drept emblemă unei firme printre tejghelele căreia operează banditii am început să-l compătimesc... Dacă era om cinstit, Sadoveanu ar fi continuat să-și diriguiască atît talentul, cît și conduita lui civică pe linia de credință a marilor destine românești... M. Sadoveanu s-a purtat însă cu desăvîrșire altfel: a trecut cu totul, cu ceafa lui groasă, cu burta lui încăpătoare, cu impudicitatea și felonia lui de mason, nu numai cu talentul, în tabăra jidanilor... M. Sadoveanu e deci un apostat și un trădător... Se cuvine izgonit dintre noi cu pietre și huiduieli ca o încarnațiune a ce poate fi mai mișelnic"[1]. Și același gazetar: „M. Sadoveanu e un vînzător al intereselor românești, un trădător al cauzei naționale. Trecînd pentru cîțiva arginți în tabăra dușmanilor românismului și-a renegat toată munca și toată risipa de suflet ce o închinase altarului literaturii. Și cel puțin cît va trăi, el trebuie trecut sub această etichetă dezonorantă a trădării... Un om care nu crede el însuși risipa de suflet ce a dăruit-o în scrierile lui nu mai poate fi un mare scriitor, adică un artist, un creator. Fiindcă adevăratul creator trebuie să aibă în el flacăra divină a cinstei sufletești. Și M. Sadoveanu a făcut dovada că nu o are"[2]. Caricaturi îl înfățișau în ipostaze invectivante. I se schimbase și numele în Jidoveanu. La 4 februarie 1937, această gazetă informa, cu satisfacție, sub titlul țipător „M. Sadoveanu țintuit la stîlpul infamiei", că, la Fălticeni, Consiliul Comunal a decis schimbarea denumirii străzii M. Sadoveanu în Sf. Nicolae, cum se numise pînă în 1931. Apoi s-a elogiat arderea cărților lui Sadoveanu, de către cuziști și legionari, în Cadrilater și Hunedoara. Și se amintea că scriitorul primise acasă cîte un exemplar din *Baltagul* și *Cazul Eugeniței Costea* ciopîrțit cu toporișca. Erau, toate, semnale într-o vreme cînd legionarii întocmeau liste negre, desemnînd și echipe ale morții. În numărul din 5 februarie 1937 al *Adevărului*, Sadoveanu a replicat în articolul „Mic bilanț", celor ce i-au ars cărțile: „Dacă ați fi cetit acele cărți, voi, umiliților și ofensaților, ați fi aflat în ele mîngîierea în necazurile de azi și nădejde în ziua de mîine. Ați fi găsit o fierbinte credință în acest popor așa de maltratat de cătră oameni vicleni și o siguranță că Dumnezeu va scoate la liman dreptatea celor mulți". Cu patru zile mai înainte, la 1 februarie 1937, chiar directorul ziarului *Porunca Vremii*, Ilie Rădulescu, semnează articolul-chemare, pe întreaga pagină întîi, „Români și romånce, pedepsiți trădarea lui Sadoveanu". Articolul avea și un subtitlu: „Scoateți din biblioteci toate operele sufletului de năpîrcă al lui M. Sadoveanu și aruncați-le flăcărilor". Întreg articolul este un îndemn la pedeapsă: „Mihail Sadoveanu trebuie

1. N.B., „Ultima metamorfoză a dlui M. Sadoveanu", *Porunca Vremii*, V, nr. 502, 24 noiembrie 1936.
2. N.B., „Mihail Sadoveanu", *Porunca Vremii*, VI, nr. 619, 6 ianuarie 1937.

pedepsit. Trădarea lui trebuie stigmatizată cu ultima vehemență... Sadoveanu ori a mințit o viață întreagă, ori a înnebunit, acum, în prag de sfîrșit de viață... Sadoveanu nu trebuie să trăiască în amintirea acestui neam *decît ca trădător*, ca infamă unealtă a iudeo-comunismului. *Nici urmă din minciuna operelor lui nu trebuie să mai rămînă.* Toate bibliotecile voastre, toate ungherele caselor voastre trebuiesc scotocite și deparazitate cu de-amănuntul de perversitatea lui Sadoveanu. Cu mîinile ferite în mănuși, otrava trebuie strînsă, filă cu filă, și distrusă. Iar cenușa – în maldăre – așa cum au făcut bravii români din țara lui Decebal, trimisă Sărindarului... Însănătoșirea morală a unei națiuni nu se poate dobîndi decît arzînd gunoaiele și punînd pe fruntea canaliilor și trădătorilor stigmatul fierului roșu". (Două imunde caricaturi erau instalate în mijlocul paginii pentru a spori efectul.) Și campania, însoțită de caricaturi, a continuat. Cînd Consiliul Comunal din Fălticeni a decis, prin vot, să nu-i retragă lui Sadoveanu titlul de cetățean de onoare, *Porunca Vremii* a ricanat la 18 februarie: „Din milă, desigur, nu a fost sancționat pentru a doua oară în tîrgul său natal (de fapt, tîrgul natal era Pașcani, *n.n.*), trădătorul". La 20 februarie, N. Crevedia revenea asupra faptului, scriind: „Nu, nu, să nu-i cerem dlui Sadoveanu, cel mai feroce ucigaș din țara asta, ca într-o clipă de cufundare în sine și de remușcări să îndrepte și asupra cărnurilor sale propria armă de vînătoare". La 12 martie 1937, Sadoveanu se automărturisește în articolul „Păcat", inserat, firește, în *Adevărul*, pomenind de „insanitățile și calomniile ce mi se adresează". Și declară liniștit, cum îi era felul: „Socotesc că am scris pe paginile vieții unde ceea ce și peste o mie de ani aș putea ceti fără să mă rușinez. Din această pricină nu am fost în stare să răspund neadevărurilor și grosolăniilor pe care unii interesați sau unii dușmani le-au acumulat împotriva mea. Am disprețuit și am întors fața de către ceea ce am socotit că e o ofensă Dumnezeului meu, pe care l-am slujit drept. Mărturisesc: nu m-am întristat cugetînd, că atunci cînd își mușcă limbile ponegritorii mei sunt în primejdie să moară otrăviți". Și cum campania continua, tot mai veninoasă, prietenii l-au rugat să replice. La 28 martie 1937 le-a răspuns senin, în articolul „Polemică" (desigur, publicat în *Adevărul*): „Iubiți și stimați prieteni, iertați-mă cînd vă declar că, oricît m-ați îndemna, nu voi răspunde atacurilor ce mi se adresează de anume oameni și anume presă. Ca să onorez pe un adversar al meu cu o polemică, trebuie să mă onorez eu însumi cu lupta ce mi se propune, iar această luptă trebuie să fie în slujba ideilor, pentru a lumina un adevăr. Cînd mi se adresează injurii, cînd pe cei care fac asta îi bănuiesc de rea-credință și interes, nu socotesc că aș avea dreptul să tulbur și eu echilibrul sufletesc al semenilor mei, și nici n-aș putea să urmez pe alții pe calea asta, întrucît am învățat de la neamul meu cuviința și demnitatea". Dar n-a pregetat și în acest

articol să scrie apăsat: „Sunt desigur un adversar al regimului național-socialist, al regimului național-socialist la noi mai cu seamă".

Atunci, au intervenit, proteguitor, prietenii și admiratorii sau, altfel spus, cei din lumea scrisului care considerau că trebuie să respingă ofensa adusă omului Sadoveanu și marii sale opere într-un gest de solidaritate. La 1 aprilie 1937 apare un *Protest al intelectualilor* care blamează încercarea de „asasinare morală a celui mai reprezentativ și mai autentic scriitor român contemporan", condamnînd incendierea unor cărți care sunt „cele mai românești, ca suflet și preocupări, ca mentalitate și expresie, din cîte a produs literatura noastră". Printre semnatari: Rebreanu, Lovinescu, Ralea, Eftimiu, Al.A. Philippide, Topîrceanu, Petru Groza, Z. Stancu, Const. Balmuș, Demostene Botez.

Campania împotriva lui Sadoveanu, evident, a continuat. De fapt, ea se declanșase, în *Porunca Vremii*, de către N. Crevedia încă înainte de noiembrie 1936. În iunie 1936, Crevedia îl apostrofa, ironic nevoie mare, pe marele scriitor: „De la o vreme, primarul (M. Sadoveanu, *n.n.*) e francmason și umanitarist. În această calitate, marele fermier colindă țara și propagă niște principii urîte care sunt împotriva și a tradiției, și a spiritului românesc în care unii văd că se integrează opera lui M. Sadoveanu... Ești, coane Mihai, academician, laureat, mare prunar, mare băsnar, mare văcar, porcar mare, o să fii și profesor universitar. Ești gras, ești frumos, sănătos, ești în tur cît banița, dar nu ești scriitor român. Rușine, coane Mihai!"[1]. S-a raliat insultelor anatemizante, după noiembrie 1937, și *Sfarmă Piatră*. Al. Gregorian, directorul publicației, scria: „Mihail Sadoveanu și-a vîndut de mult sufletul Marelui Arhitect masonic al Universului și lui Ucigă-l toaca... Scriitorul, marele scriitor Mihail Sadoveanu a murit definitiv atunci. Zadarnic au căutat prietenii și chiar noi să-l înviem. Ceea ce ne-am obișnuit să vedem de atunci încoace pe stradă, arătarea aceea obeză, cu gușa răspîndită în etaje și cu pălăria imensă cît o tavă era, de fapt, numai cadavrul lui ambulant pe care îl purta printre noi puterea înfricoșătoare a blestemului. Sufletul și l-a ucis, așadar, Sadoveanu 33 în speluncile masonice. Ce a mai cumpărat Olla Marcovici? Firește, ce mai rămăsese nevîndut din el: pielea. De altfel, numai de piele mai avea nevoie. Ovreiul a luat-o, a împăiat-o și a așezat-o apoi pe scaunul «directorial». Bourul Moldovei, umflat cu paie și... poate chiar circumcis stă acum țeapăn în biroul Breuerilor din strada Sărindar. Destinul trist și mizerabil al lui M. Sadoveanu s-a încheiat aci, în ghetto"[2]. Evident, a intervenit și Nichifor Crainic: „Mihail Sadoveanu

1. N. Crevedia, „Șadi rușine, coane Mihai!", *Porunca Vremii*, nr. 434, 28 iunie 1936.
2. Al. Gregorian, „M. Sadoveanu, împărat", *Sfarmă Piatră*, II, nr. 53, 26 noiembrie 1936.

director al ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*. Parcă nu-ți vine să crezi. Te doare că trebuie să crezi... Încăpățînat în orbirea simplistă ce-l stăpînește, d. M. Sadoveanu nu-și mai dă seama că drumul pe care se povîrnește e drumul morții morale definitive... Nu trebuie să ocolim cuvintele: actul lui M. Sadoveanu e o trădare de țară. Voi, tineri ai României zbuciumate, legați-vă rana inimii și scrieți în negru lîngă numele lui Ieremia Golia și Alex. Sturdza numele lui Mihail Sadoveanu"[1]. Și cum putea lipsi din acest cor de blesteme și denigrări *Buna Vestire*? Toma Vlădescu scria aici: „Să fim drepți, d. Mihail Sadoveanu, sărmanul, astăzi nu mai poate să scrie. Totul se repetă pînă la o monotonie insuportabilă, ca un final neresemnat care îngînă, intolerabil, un glas stins. Din Sadoveanu n-a mai rămas decît asta, atît, și, dacă vreți (cu orice preț), «gazetarul», un gazetar care încearcă de mult să scrie primul articol bun de ziar. Nimeni însă nu-l mai așteaptă"[2]. Și, în 15 iulie 1937, Mircea Streinul decreta că „Mihail Sadoveanu a încetat de mult să mai fie român". În sfîrșit, iată o invectivă semnată de un critic literar. Ovidiu Papadima scria în *Sfarmă Piatră* din 4 noiembrie 1937: „Sadoveanu a fost odată un scriitor neaoș românesc nu prea cult, nu prea inteligent, dar clocotind de puterile vii de creație ale pămîntului moldovenesc... Și iată-l pe Mihail Sadoveanu în chip de cimpanzeu, bătînd cu o măciulie învăluită-n vată într-o piele de porc... Și fiara domolită, îmbătată de stîrvuri care a ajuns acum Sadoveanu acolo, nu și-a putut da seama, firește, ce crimă face... Mîrșăvenia aceasta a lui M. Sadoveanu sub a treia lui față, poporul acesta sincer și adînc creștin sunt sigur că n-o va uita"[3].

Din fericire, această năvală a injuriilor și blestemelor a fost întîmpinată cu rezistența spirituală a conștiințelor oneste. Pe lîngă protestul scriitorilor și intelectualilor amintit, care se solidariza cu marele prozator, în septembrie 1937 a intervenit gestul magnific al Universității din Iași, care îi decernase titlul de doctor honoris causa. Solemnitatea, pilduitoare, a stîrnit bucurie și satisfacție printre admiratorii lui Sadoveanu, dar și protestele neputincioase ale adversarilor. În *Porunca Vremii*, Ilie Rădulescu a semnat articolul „Mehală Jidoveanu dr. honoris causa!": „Rămîi înmărmurit. Cum se poate o astfel de nerușinare? Mihail Sadoveanu, tristă slugă a Kahalului, dr. honoris causa al Universității Iași? E cu putință să ne scufundăm în atîta noroi?... Eu vă mărturisesc că nu găsesc suficient de tari cuvinte să-mi manifest

1. Nichifor Crainic, „Trădarea lui Sadoveanu", *Sfarmă Piatră*, VI, nr. 57, 31 decembrie 1936.
2. T[oma] V[lădescu], „Marele arhitect al universului", *Buna Vestire*, I, nr. 22, 18 martie 1937.
3. Ovidiu Papadima, „Sadoveanu la toba mare", *Sfarmă Piatră*, III, nr. 101, 4 noiembrie 1937.

indignarea, simt că n-am destulă vehemență să înfierez, cum se cuvine, această nemaipomenită oroare"[1].

Indignare inutilă. Marii scriitori ai țării, fie că era Arghezi, fie Sadoveanu, injuriați de extrema dreaptă, au găsit apărători pe măsură în conștiința spirituală democratică a țării.

1. Ilie Rădulescu, „Mehală Jidoveanu dr. honoris causa!", *Porunca Vremii*, nr. 866, septembrie 1937.

Au apărut:

Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*
Mircea Anghelescu, *Lîna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*
Daniel Puia-Dumitrescu, *O istorie a Cenaclului de Luni*
George Neagoe, *Mizantropul optimist: G. Călinescu și (de)stalinizarea României*
Eugen Negrici, *Emanciparea privirii. Despre binefacerile infidelității*
Ana Selejan, *Literatura în totalitarism 1959-1960. Vol. VI: La răscruce de generații*
Florina Pîrjol, *Carte de identități*
Dan Cristea, *Citind cărțile de azi*
Angelo Mitchievici, *Caragiale după Caragiale. Arcanele interpretării: exagerări, deformări, excese*
Luminița Corneanu, *Leonid Dimov. Un oniric în turnul Babel*
Liliana Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*
Constantin Cubleșan, *Urmuz în conștiința criticii*
Liana Cozea, *Al doilea Eu*
Mircea Anghelescu, *Poarta neagră. Scriitorii și închisoarea*
George Neagoe, *Asul de pică: Șt. Aug. Doinaș*
Irina Petraș, *Oglinda și drumul. Prozatori contemporani*
Mihaela Ursa, *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*
Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*
Mircea A. Diaconu, *I.L. Caragiale. Fatalitatea ironică*
Gelu Negrea, *Caragiale. Marele paradox*
Mihai Iovănel, *Evreul improbabil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică*
Claudiu Turcuș, *Estetica lui Norman Manea*
Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*
Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate. Proza feminină interbelică*
Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la instaurarea autonomiei esteticului (1948-1971)*
Ana Selejan, *Adevăr și mistificare în memoriile și jurnalele postbelice*
Nicolae Manolescu, *Teme*
Radu Cernătescu, *Literatura luciferică. O istorie ocultă a literaturii române*
Andrei Terian, *G. Călinescu. A cincea esență*
Georgiana Sârbu, *Istoriile periferiei. Mahalaua în romanul românesc de la G.M. Zamfirescu la Radu Aldulescu*
Mircea A. Diaconu, *Cui i-e frică de Emil Cioran*
Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*

Daniel Cristea-Enache, *Timpuri noi*
Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*
Simona Sora, *Regăsirea intimității*
Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei*
Carmen Mușat, *Strategiile subversiunii. Incursiuni în proza postmodernă*
Iulian Costache, *Eminescu. Negocierea unei imagini*

www.polirom.ro

Lector: Mădălina Ghiu
Corector: Liviu Ornea
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Gabriela Ghețău

Bun de tipar: decembrie 2015. Apărut: 2015
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.,
Calea Unirii, nr. 35, Suceava
Tel. 0230/517.518; Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA

Dar, cum prezentul era considerat odios și vidat de speranță, se milita pentru viitorul prezentat luminos, iar pe plan extern, ascensiunea fascismului și a hitlerismului, umilind vechile democrații, aducea, de asemenea, vînt la pupa legionarismului. Dominau, printre tinerii devotați legionarismului, buna-credință, inocența și puritatea într-un ideal care li se părea atoatesalvator. Sufereau pentru ei prigoane, osînda publică, închisoarea. Dar nu dezarmau. Cînd se vor trezi, va fi prea tîrziu. A fost aici și acum, e necesar să fie spus, o tragedie a unei generații în derută, care s-a aruncat orbește pe calea totalitarismului și a interdicției liberei cugetări. Eugen Ionescu, bun cunoscător al fenomenului, l-a fixat, memorabil, în Rinocerii. *A judeca fenomenul legionar pamfletar și adjectival e o cale contraproductivă. El trebuie înțeles cum a fost și ce a fost cu ochii eliberați de copertina prejudecăților de tot felul.*

Pentru cei care au trăit cu iluzia unui timp interbelic cu valoare de model, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* a lui Z. Ornea a avut un efect demitizant major. Cartea a arătat că, departe de a fi fost paradiziacă, epoca a fost şi a unei grave maladii sistemice, maladia extremistă şi prototalitară, care n-a lăsat nimic neatins, de la istoria politică la cultură şi viaţă personală. Ba, mai mult, studiul lui Z. Ornea a arătat, cu citate extinse şi convingătoare pentru orice cititor de bună-credinţă, că destui autori care abia începeau să fie recuperaţi, cum ar fi Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Eliade, Cioran şi alţii, departe de a fi un model bun la toate – de la profunzimea viziunii metafizice la concreteţea soluţiilor politice –, trebuie citiţi precaut, fiindcă au fost ideologi sau numai adepţi ai extremismului de dreapta.

Marta Petreu

Scrisă în bună parte înainte de 1989, această carte n-a avut nici o şansă de tipărire în anii din urmă ai unui regim naţional-comunist. Z. Ornea nu întreprinde pur şi simplu o critică de la stînga a ideilor de extremă dreaptă, deşi marxistul care era nu se dezminte, ci şi una plină de bun-simţ şi respectuoasă faţă de adevărul istoric. Înainte de a se declanşa, urmare a publicării unor texte uitate ori ignorate mai devreme, campania contra „fascismului" lui M. Eliade şi al congenerilor săi, Z. Ornea a analizat cu fineţe şi fără spirit de revanşă deriva ideologică. Z. Ornea s-a priceput ca puţini alţii să înfrunte riscul de a transforma orice analiză a ideilor în dogmatismul de rigoare. În loc să ocolească monstrul, i-a făcut faţă. Era de fapt un social-democrat căruia epoca de după 1971 îi oferea o nouă provocare. A fi de stînga în plin protocronism constituia o neşansă, ca şi a fi obiectiv în plin dogmatism. Alunecarea spre şovinism a comunismului românesc în deceniile 8 şi 9 confirma analizele lui Z. Ornea despre anii treizeci şi făcea similitudinile atît de izbitoare, încît devenise mai uşor să critici stînga democrată decît dreapta legionară. Nu monografia despre Gherea i-a creat autorului greutăţi cu cenzura, ci aceea despre extrema dreaptă din deceniul 4.

Nicolae Manolescu

CARTEA ROMÂNEASCĂ

ISBN 978-973-23-3121-7

www.cartearomaneasca.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală